

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 15

Sayı/Issue: 1

Ocak / January– 2005

ELAZIĞ

(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakemli Bir Dergidir)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 15 Sayı/Issue: 1

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Ahmet AKSIN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors

Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Hülya TOPAL
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition:

Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2005

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Ahmet AKSIN
Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

BU SAYININ BİLİMSEL

DANIŞMA KURULU

Advisory Board

Prof. Dr. Ali İhsan GENCER (İstanbul)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya)
Prof. Dr. Mustafa DENKTAŞ (Erciyes)
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK (Celal Bayar)
Prof. Dr. Mehmet KUTLU (Kırıkkale)
Prof. Dr. Halil NARMAN (Fırat)
Prof. Dr. Halil CAN (Hacettepe)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Karadeniz Teknik)
Prof. Dr. Nevzat AYPEK (Gazi)
Prof. Dr. Hayati DOĞANAY (Atatürk)
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA (Gazi)
Prof. Dr. Ali GÜLER (İzzet Baysal)
Prof. Dr. E. Murat ÖZGÜR (Ankara)
Prof. Dr. Mustafa FAYDA (Marmara)
Prof. Dr. Necmi YAŞAR (Çukurova)
Prof. Dr. İbrahim İLKHAN (Selçuk)
Prof. Dr. Refik TURAN (Gazi)
Prof. Dr. Fügen BERKAY (Uludağ)
Prof. Dr. İbrahim ATALAY (Dokuz Eylül)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk)
Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI (Ondokuz Mayıs)
Prof. Dr. Turan KOÇ (Erciyes)
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU (Fırat)
Prof. Dr. Neriman ERATLAY (Hacettepe)
Prof. Dr. Nazmiye ÖZGÜÇ (İstanbul)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk)
Prof. Dr. Nilgün ÇELEBİ (Ankara)
Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat)
Prof. Dr. Zeki ARIKAN (Ege)
Prof. Dr. Fehmi TUNCEL (Ankara)
Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU (Selçuk)
Doç. Dr. Hacı Ömer ÖZDEN (Atatürk)
Doç. Dr. Muhsin HALİS (Gaziantep)
Doç. Dr. Fatih TEPEBAŞILI (Selçuk)
Doç. Dr. İhsan BULUT (Atatürk)
Doç. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Doç. Dr. Mustafa MUTLUER (Ege)
Doç. Dr. Mehmet TAŞPINAR (Fırat)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Ersin Kaya SANDAL, Murat KARABULUT, Mehmet GÜRBÜZ:** Sosyo-Ekonomik Kriterler Bakımından Türkiye'nin Konumu Ve Avrupa Birliği - *The Place of Turkey based on Socio-economic Criteria and EU*.....1
- Mehmet Zeydin YILDIZ, Orhan DENİZ:** Kapalı Havza Göllerinde Seviye Değişimlerinin Kıyı Yerleşmelerine Etkisi: Van Gölü Örneği - *The Impacts Of The Level Changes In Closed Basin Lakes On The Coastal Settlements: The Lake Van Example*15
- Ülkü ESER ÜNALDI:** Endemik Bir Karaçam Türü Ebe Karaçam (*Pinus Nigra Ssp. Pallasiana* Var. *Şeneriana*)'In Domaniç (Kütahya) Civarındaki Yayılış Alanının Özellikleri - *The Distribution Of An Endemic Pinus Nigra Species Ebe Black Pine ((Pinus nigra ssp. pallasiana var. şeneriana) Around Domaniç Area, NE Part Of Aegean Region*..... 33
- Ali YILMAZ:** Türkiye'de İşsiz Nüfus - *Unemployed Population in Turkey*43
- Erdal KARAKAŞ:** Uygulamalı Coğrafyada Suç Haritaları I: Veri Kaynakları - *Crime Maps in Applied Geography I: Data Sources*57

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Süleyman ÇALDAK:** 'Urfî-Dânlar Arasında 'Urfî'nin Bir Beytinde Geçen " 'Abes " Kelimesi Üzerine Tartışmalar - *A Discussion on the Word " 'Abes", Which Takes Place in the Couplet of Urfî, Among Urfî-dâns*.....71
- Uğur YÖNTEN:** Les Caracteristiques Sceniques Dans Les Liaisons Dangereuses De Laclos *The Scenic Characteristics in Laclos' Dangerous Liaisons*85
- Sabri EYİĞÜN:** Hans Henny Jahns Surrealistischer Roman "Die Nacht Aus Blei" Oder Die Kritisch- Depressive Stimmung Der Deutschen Autoren Nach Dem Zweiten Weltkrieg "Die Nacht aus Blei", *the Surrealist Novel of Hans Henny Jahnn Or After the Second Word, The Critical And Depressive Feelings of German Writers*103

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Sevilay ŞAHİN:** İlköğretim Okullarında Uygulanan Öğretmen Teftiş Formlarının Yeterliliğinin Değerlendirilmesi (Gaziantep İli Şahinbey İlçesi Örneği) - *An Evaluation Of The Adequacy Of The Form Used For Inspecting Teachers in Primary Schools (A Study in Şahinbey -Gaziantep)*113
- İsmail H. DEMİRCİOĞLU:** What Is The Role Of Assignments In Educating Secondary School History Teachers In England? - *İngiliz Tarih Öğretmenlerinin Yetiştirilmesinde Ödevlerin Rolü Nedir?*125

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- Ali AKSOY, Metin KAPLAN:** Konaklama İşletmelerinde Departmanlar Arası Çatışmanın Analizi Ve Bir Uygulama - *Analisis of Conflict Among Departments in Accomodation Firms and An Application*133
- Fikret OTLU, Özcan DEMİR:** Stratejik Karar Verme Açısından Maliyet Sistemleri *Cost Systems From The Dimension Of Strategic Decision Making*155

İlahiyat/ Theology

- İsmail ERDOĞAN:** Kethüdâzâde Ârif Efendi Ve Felsefi Görüşleri - *Kethüdâzâde Arid Effendi and His Philosophical Opinions.*171

Sosyoloji - Psikoloji / Sociology - Psychology

- Zahir KIZMAZ:** Din Ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım - *Religion and Criminality: A Theoretical Approach In Terms Of Crime Theories*189
- Süleyman İLHAN:** Bazı Değişkenler Açısından Elazığ'da Girişimci Profili - *The Entrepreneur Profile in Elazığ in Terms of Some Variables*.....217
- Ömer AYTAÇ:** Modern Bürokratik Kurumlar Ve Baskı Düzenleri - *Modern Bureaucratic Institutions And Constraint Mechanism*249
- Fikret RAMAZANOĞLU, Bilal ÇOBAN:** Aggressiveness Behaviours Of Soccer Spectators And Prevention Of These Behaviours - *Futbol Seyircilerinin Saldırganlık Davranışları ve Önlenmesi*279

Tarih / History

- Muammer GÜL:** The First Masterpiece of The Islamic Art Kubbat al-Sakhra and Historical Background - *İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra Ve Tarihi Arka Planı*.....289
- Salih AKYEL:** 1840- 1843(H. 1256-1258) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi *1840- 1843(H. 1256-1258) Dated Eğin Şer'iyye Register's Presentation and Index*.....299
- Yaşar ÇELİKKOL:** Cahiliye Döneminde Yesrib'in Etnik Yapısı (İlk Çağlardan M. 600 Yılına Kadar) - *Ethnic Structurel of Yathrib in the Period of Jahiliyya (from ancient century to 600 years A.D)*319
- Nesrin DEMİR:** Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu -*The Problem Of Cyprus At The Relationship Between European Union And Turkey*347

Tanıtım Yazıları/ Reviews

- Sabahattin Küçük; "Antakyalı Münif Divanı" (Tenkitli Basım): **H. Gamze DEMİREL**369

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 1-14, ELAZIĞ-2005

SOSYO-EKONOMİK KRİTERLER BAKIMINDAN TÜRKİYE’NİN KONUMU VE AVRUPA BİRLİĞİ

The Place of Turkey based on Socio-economic Criteria and EU

Ersin Kaya SANDAL¹, Murat KARABULUT², Mehmet GÜRBÜZ³

Özet

Bu araştırmada 47 ülkeye ait 37 sosyo-ekonomik değişken yardımıyla, aynı yapıyı gösteren homojen ülke gruplarının belirlenmesine ve elde edilen verilere bağlı olarak Türkiye’nin hangi ülke veya ülkeler grubuna daha çok benzediğinin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Bunun için “*Hiyerarşik Kluster (küme) Analizi*” adı verilen istatistik yöntemin kullanılması uygun görülmüştür. Bu 47 ülke belirlenirken ülkelerin buldukları coğrafi alanlar dikkate alınmıştır. Küme sayılarının belirlenmesinde Türkiye ve diğer 46 ülkenin küme analizi yöntemiyle istatistiksel olarak 3,5,7 ve 10 kümeye ayrılması test edilmiştir. Bulunan sonuçlara göre en anlamlı kümelemenin 5’li sınıflandırma sonucunda elde edildiğine karar verilmiştir. Bu sınıflandırmada Türkiye 2 numaralı kümede Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile bir grup oluşturmuştur. Analiz sonuçları, *Dendrogram* ve *Aglomeratif Çizelge* ile de desteklenmiştir. Analizde mesafe olarak kullanılan *Kareli Öklid* ve *Pearson Yakınlık Matrisi* ölçütlerine göre de Türkiye’ye en çok benzeyen ülkenin İran, en az benzeyen ülkenin ise İsveç olduğu görülmüştür.

Avrupa Birliği (AB)’ne 40 yıldır girmeye çalışan Türkiye, bu süreç içerisinde sosyo-ekonomik kriterler açısından birlik ülkelerinin standartlarına ulaşamamıştır. Türkiye’nin orta vadede bu standartlara ulaşabilmesi için AB’ye girmesi gerekli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler : AB, Kluster, Türkiye, Değişken, Korelasyon, Sosyo-ekonomik

Abstract

In this study, 37 socio-economic variables were used to determine Turkey’s place among 47 countries including European Union, Middle East and Central Asia countries by using hierarchical cluster analyses. During processes of decision of 47 countries, geographical locations were used. While doing determination of number of clusters for 46 countries and Turkey’s the data set was tested with 3,5,7, and 10 clusters. As a result of testing clustering processes, the group with five members was chosen to use during analyses. Consequently, Turkey was in the second group with middle east and central asia countries. The analyses were supported with dendrogram and agglomerative schedule. According to results of squared oklid distance calculations and pearson proximity matrix, Turkey has the highest resemblance Iran, least resemblance with Sweden. This study showed that Turkey has not been reached criteria for entering European Union since 1963. However, the study implies that Turkey has to enter EU in a shorter time scale to reduce socio-economic differences with EU countries.

Key Words: EU, Cluster, Turkey, Variable, Correlation, Socio-economics

¹ KSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Kahramanmaraş, esandal@ksu.edu.tr

² KSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Kahramanmaraş, mkarabulutl@ksu.edu.tr

³ KSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Kahramanmaraş, mgurbuz@ksu.edu.tr

Giriş

Avrupa Birliği (AB), 1951 yılında “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu” olarak başlayan, 1957 yılında “Avrupa Ekonomik Topluluğu” ve 1992 yılından itibaren “Avrupa Birliği” olarak devam eden bir sürecin sonucunda bugün Avrupa’daki tüm ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasi bütünlüğünü amaçlayan bir birlik olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye ile AB arasında 1959 yılında başlayan üyelik görüşmeleri 1963 yılında imzalanan bir ortaklık antlaşması ile yeni bir boyut kazanmıştır (Balkır ve Williams,1993; Emirhan ve Gün, 2001:43). 1960’larda Türkiye’nin dışında olduğu, buna karşılık Yunanistan’ı içine alacak bir Avrupa Birliği’nin Türkiye’nin yararına olmayacağı düşüncesi ülkemizde hakim olmuştur. Aynı zamanda 1960-1980 yılları arasında Türkiye’nin yaşamış olduğu iç politik çekişmeler, terör ve demokratik sistemin tam olarak işleyememesi ülkenin sosyo-politik ve ekonomik gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmelerin neticesinde Türkiye’nin AB’ye girdiği taktirde ülkenin yukarıda ifade edilen problemlerden kurtulacağı ve sağlıklı bir gelişme sürecine gireceği inancı toplumun önemli bir kısmı tarafından kabul edilmiştir. “Ayrıca 1990’dan sonra dünya çapında uluslar arası güç dengelerinde görülen değişiklikler, Türkiye’nin sosyo-politik ve ekonomik konumunu önemli ölçüde etkilemiştir”(Türköz,2001:398). Türkiye’nin bu gelişmeler neticesinde dünyada oluşan yeni sosyo-ekonomik ve politik güç merkezlerine göre yeni bir değerlendirmede bulunması gerekmektedir. Dünya’da, gayri safi milli hasılaya göre ülkeler sıralandığında Türkiye ilk yirmibeşe girmektedir. Dünyanın kırkdokuz trilyon dolarlık gayri safi hasılasının yaklaşık yüzde ellisi Avrupa Birliği, ABD ve Japonya’nın elinde bulunmaktadır.

Türkiye, dünyada oluşan sosyo-politik ve ekonomik güç merkezleri içerisinde tarihsel, kültürel ve ekonomik olarak kendisine en yakın AB’yi görmektedir (İrbeç,2000:315; Yavan ve Kara, 2003:29,33). Ancak Türkiye’nin AB’ye girmesi için önünde iki önemli problem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ülkemiz AB’ye katılım için gereken ekonomik ve sosyal kriterlere ulaşabilmiş midir? (Demir,2001:77). Türkiye’nin son yirmi yılda gerçekleştirmiş olduğu sosyo-politik ve ekonomik atılımlar AB standartları için yeterli midir? İkincisi ise, AB ülkelerinde bazı kesimlerde Türkiye’nin sahip olmuş olduğu sosyo-politik ve ekonomik kriterlerin AB’ye giriş için yeterli olmadığı düşüncesinin mevcut oluşudur (Uysal, 2001:146).

Bu araştırmada “Hiyerarşik Kluster (küme) Analizi” yöntemi kullanılarak, Türkiye ile Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinin sahip olduğu çeşitli sosyo-ekonomik değişkenler (Çizelge 1) test edilmekte ve ülkemizin bu ülkeler arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır. Özellikle Türkiye’nin girmek istediği AB’ye sosyo-

ekonomik açıdan ne kadar yakın olduğu belirlenmektedir. Aynı zamanda bu araştırma yapılırken üretilen haritalar da ülkeler arasındaki mevcut benzerliklerin ve farklılıkların görsel olarak daha iyi algılanmasına yardımcı olmaktadır.

Çizelge 1. Araştırmada Kullanılan Ülkelere Ait Sosyo-Ekonomik Değişkenler

1. Nüfus	20. Gazete Sayısı /1000 kişi
2. Nüfus Artış Hızı (%o)	21. Araç Sayısı /1000 kişi
3. Doğum Oranı (%o)	22. Tarım Sekt. Çalışanların Toplam İşgücüne Oranı (%)
4. Çocuk Ölüm Oranı (%o)	23. Sanayi Sekt. Çalışanların Toplam İşgücüne Oranı (%)
5. Kadın Başına Doğum Sayısı	24. Hizmet Sekt. Çalışanların Toplam İşgücüne Oranı (%)
6. Onbeş Yaş Altı Nüfus oranı (%)	25. Milli Gelirden Eğitime Ayrılan Pay (%)
7. Ortalama Yaşam Süresi (Genel)	26. Toplam Milli Gelir (ABD doları)
8. Ortalama Yaşam Süresi (Kadın)	27. Kişi Başına Gelir (ABD Doları)
9. Ortalama Yaşam Süresi (Erkek)	28. Ekonomik Büyüme Oranı (%)
10. Şehir Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı (%)	29. Yıllık Enflasyon (%)
11. Şehir Nüfusunun Büyüme Hızı (%o)	30. İşsizlik Oranı (%)
12. Okuma Yazma Oranı (%)	31. Onbeş Yaş Üzeri Ekonomideki Kadın Nüfus Oranı (%)
13. Karayolu Uzunluğu /1000 kişi	32. İhracat (Milyar ABD doları)
14. Radyo Sayısı /1000 kişi	33. İthalat (Milyar ABD doları)
15. TV Sayısı /1000 kişi	34. İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
16. Telefon Sayısı /1000 kişi	35. Kişi Başına Elektrik Enerjisi Tüketimi (kWh)
17. Cep Telefonu Sayısı /1000 kişi	36. Tarım Alanının Toplam Alana Oranı (%)
18. Bilgisayar Sayısı /1000 kişi	37. Orman Alanının Toplam Alana Oranı (%)
19. İnternet Kullanıcılarının Sayısı /1000 kişi	

Materyal ve Metot

Hiyerarşik kluster (küme) analizi adı verilen istatistik yöntemini kullanarak benzer özelliğe sahip objeleri veya olayları sınıflandırmak mümkündür (Koç, 2001). Analize konu olan her obje, birbirine benzeme ya da diğer kümelerden ayrı olma eğilimindedir. Bu analizde grupları oluşturan üyelerin (objelerin) hangileri olacağı önceden bilinmemektedir. Bu nedendir ki kümeleme analizinin ana hedefi birbirinden farklı homojen grupların tanınması veya belirlenmesidir. Diğer istatistik tekniklerinde olduğu gibi bu analizde de işleme başlamadan önce bir çok kararın önceden alınması gerekir. Kümeleme formülasyonu sırasında hangi değişkenler kullanılacaktır? Kullanılacak mesafe nasıl olacak veya hangi metotla hesap edilecektir? Hangi kriterler kullanılarak objeler gruplara ayrılacaktır? Kaç grup oluşturulacaktır? Oluşan grupların yorumlanması nasıl yapılacak ve bunun geçerliliği ne olacaktır? (Mc Grew ve Monroe, 1993).

Kümeleme analizinde grupların oluşumunda kullanılan değişkenlerin seçiminin iyi yapılması gerekmektedir. Analiz için doğru seçilmeyen bir değişken yanlış sonuçların

ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin; km² ye düşen demiryolu uzunluğu yüzölçümü büyük olan ülkeler ile küçük olan ülkeler için farklı olabileceğinden, bu değişkenin ülkelerin gruplandırılmasında kullanılmasının bir anlamı yoktur. Çünkü elde edilen değerler ülkeler arasında sosyo-ekonomik açıdan kıyaslamada kullanıldığında yanlış sonuç verir. Bu yüzden kümeleme analizi yapılırken değişkenlerin seçiminde son derece dikkatli davranılmalıdır. Aynı zamanda önemli değişkenler analiz dışı bırakılırsa da eksik ve yanlış sonuçlar elde edilebilir. Bundan dolayı küme analizinde dikkat edilecek en önemli nokta hangi değişkenlerin kullanılacağına doğru karar verilmesidir. Kluster analizinde grupların oluşması sırasında birbirine yakınlık veya uzaklık (mesafe) dikkate alınır. Bu işlem yapılırken birçok istatistiksel teknikte olduğu gibi bu analizde de kareli öklid mesafesi ve pearson yakınlık matrisi kullanılmıştır.

Kluster analizinde mesafe; objelerin veya olayların birbirine göre konumlarını ifade ederken, benzerlik ve yakınlık durumunu da gösterir (Johnston,1978). Birbirine benzer objeler için mesafe ölçüsü küçük, benzerlik ölçüsü yüksek olur. Bu konseptler kluster analizi için çok önemlidir. Çünkü gruplar yakınlığa bağlı olarak teşekkül etmektedir. Benzerlik ve mesafenin birçok tanımı vardır. Basit mesafenin nasıl hesap edildiğini görmek için aşağıdaki çizelgeye bakmak gerekir.

Örneğin; farklı iki ülkeye ait değerlerde :

A ülkesi 27 (bin ABD doları/kişi) 7 (bin kWh-elektrik tüketimi/kişi)

B ülkesi 14 (bin ABD doları/kişi) 5 (bin kWh- elektrik tüketimi/kişi)

İki ülke için 13 (bin ABD doları/kişi) gelir ve 2 (bin kWh-elektrik tüketimi/kişi) enerji tüketim farkı bulunmaktadır. Bu bilgi matematiksel olarak birleştirilerek tek bir indeks haline dönüştürülebilir veya mesafe başka bir yolla ölçülebilir. En çok kullanılan indeks *kareli öklid mesafesidir* ki bu da bütün değişkenlerin farklarının (mesafe) karelerinin toplamına eşittir. Yukarıdaki ülkelere göre öklid mesafesi $13^2 + 2^2 = 169 + 4 = 173$ tür. Ancak değişkenlerin ölçek seviyeleri burada sonucu doğrudan etkilemektedir. Bu dezavantajı (birim farklılığından) ortadan kaldırmak için bütün değişkenleri standardize forma getirmek gerekir. Bu nedenle değerler “0” ile “1” arasında standardize edilmektedir. Objeler arasındaki mesafeyi hesap yöntemi çok çeşitli olmasına rağmen en yaygın olanı aglomeratif hiyerarşik küme analizidir. Bu yöntemde küme her bir olayı gruplandırarak işleme başlar ve gruplar hiyerarşik devam eder, bu durum büyük bir küme oluşturuncaya kadar sürer. İşlemin başında gözlem sayısından 1 eksik sayıda küme mevcuttur. Daha sonra birinci basamakta birbirine en çok benzeyen ülkeler bir küme oluştururken, ardından buna yeni bir ülke veya başka ülkelerin oluşturduğu yeni bir küme eklenir ve böylece üçüncü bir küme oluşmuş olur. Küme bir kez oluştuktan sonra

tekrar ayrılmaz, aksine diğer kümelerle birleşir. Bu nedenle aglomeratif hiyerarşik küme sisteminde gruplar bölünüp yenilerinin oluşması hiçbir zaman gerçekleşmez. Örneğin; iki ülke bir birlik oluşturmuş ise işlemler süresince bu iki ülke hiçbir zaman birbirinden ayrılmaz ancak yeni ülkeler bu gruba ilave olabilirler.

Küme veya grupların kombinasyonu sırasında birçok kriter kullanılabilir. Bu kriterler değişkenler arasındaki benzerlik ve mesafe durumları dikkate alınarak seçilmelidir. En basit yöntem, basit bağlantı veya en yakın komşu tekniğidir. İlk iki ülke en küçük mesafeyi ve en büyük benzerliği meydana getirerek birinci kümeyi oluşturur. Daha sonra bunlara en yakın olan kümeden itibaren diğer kümeler sırayla eklenir.

Hiyerarşik kluster sonuçlarını göstermede *dendrogram yöntemi* de kullanılmıştır. Dendrogram soldan sağa 0-25 birim olarak ölçeklendirilmiştir. Birimler arasındaki mesafeler eşittir. Dendrogramdaki yatay çizgiler mesafeyi, dikey çizgiler ise birleşen kümeleri göstermektedir. Ölçek üzerinde kümelerin birleşme noktaları, hangi grupların oluştuğunu gösterdiği gibi aynı zamanda aralarındaki mesafeyi de göstermektedir. Bu araştırmada bu yöntemin uygulanması sonucunda ülkeler 0-25 birim arasındaki ölçeklendirilmiş mesafelerde gruplandırılmıştır.

Perason yakınlık matrisi kullanılarak da ülkeler arasındaki yakınlıklar tespit edilmiştir. Yakınlık matrisinde mesafe $+1$ ile -1 arasında değişmektedir. Sosyo-ekonomik kriterler bakımından ülkeler birbirlerine yaklaştıkça yakınlık matrisi $+1$ 'e uzlaştıkça ise -1 'e yaklaşmaktadır.

Çizelge 2 . Hiyerarşik Küme Analizine Göre Oluşan Gruplar

<i>Küme ve Küme Üyeliği</i>					
	1	2	3	4	5
1	Almanya	Azerbaycan	Bulgaristan	Irak	S.Arabistan
2	Avusturya	Ermenistan	Çek Cum.	Yemen	Umman
3	Belçika	İran	Estonya		
4	BAE	Kazakistan	Gürcistan		
5	Danimarka	Kırgızistan	Macaristan		
6	Finlandiya	Lübnan	Moldova		
7	Fransa	Mısır	Polonya		
8	Hollanda	Özbekistan	Portekiz		
9	İngiltere	Suriye	Romanya		
10	İrlanda	Tacikistan	Rusya		
11	İspanya	Türkiye	Slovakya		
12	İsrail	Türkmenistan	Ukrayna		
13	İsveç	Ürdün	Yugoslavya		
14	İsviçre		Yunanistan		
15	İtalya				
16	Norveç				

Çizelge 3 . Aglomeratif Çizelge (Kluster değerleri ülke numaralarını göstermektedir)

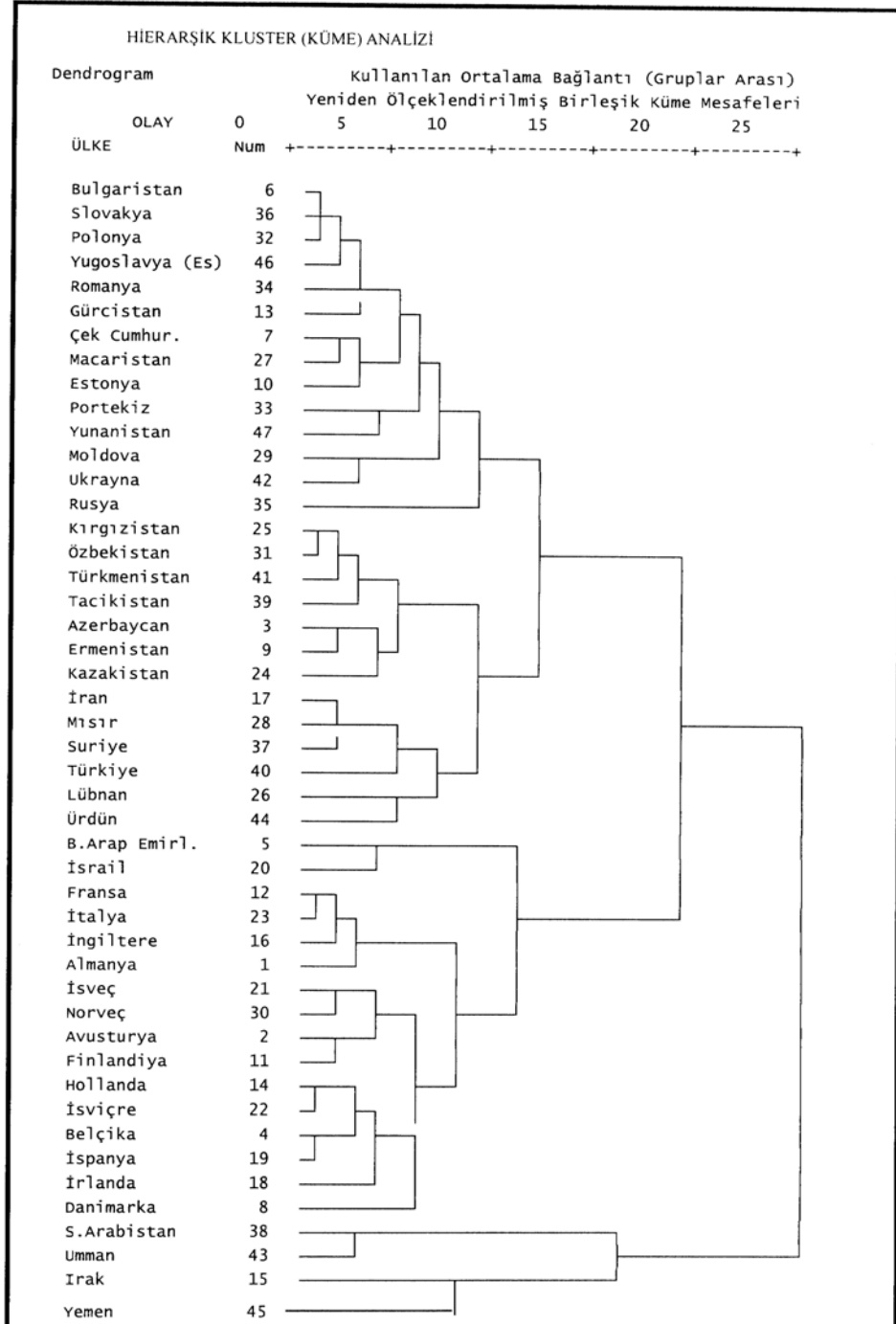
Basamak (Sıra)	Kluster 1	Kluster 2	Coefficients (Katsayı)
1	Bulgaristan	Slovakya	.458
2	Kırgızistan	Özbekistan	.517
3	Hollanda	İsviçre	.573
4	Fransa	İtalya	.594
5	Bulgaristan	Polonya	.633
6	Belçika	İspanya	.637
7	Bulgaristan	Yugoslavya (Es)	.764
8	İsveç	Norveç	.796
9	Kırgızistan	Türkmenistan	.805
10	İran	Mısır	.855
11	Azerbaycan	Ermenistan	.858
12	Avusturya	Finlandiya	.921
13	Çek Cumhur.	Macaristan	.955
14	İran	Suriye	.988
15	Fransa	İngiltere	1.025
16	Almanya	Fransa	1.062
17	Moldova	Ukrayna	1.078
18	Bulgaristan	Romanya	1.100
19	S. Arabistan	Umman	1.212
20	Kırgızistan	Tacikistan	1.237
21	Belçika	Hollanda	1.265
22	Çek Cumhur.	Estonya	1.309
23	Bulgaristan	Gürcistan	1.310
24	Portekiz	Yunanistan	1.363
25	Azerbaycan	Kazakistan	1.385
26	Avusturya	İsveç	1.468
27	Belçika	İrlanda	1.546
28	B.Arap Emirl.	İsrail	1.566
29	İran	Türkiye	1.731
30	Lübnan	Ürdün	1.749
31	Bulgaristan	Çek Cumhur.	1.781
32	Azerbaycan	Kırgızistan	1.795
33	Belçika	Danimarka	2.046
34	Bulgaristan	Portekiz	2.079
35	Avusturya	Belçika	2.138
36	İran	Lübnan	2.343
37	Bulgaristan	Moldova	2.466
38	Almanya	Avusturya	2.556
39	Irak	Yemen	2.689
40	Azerbaycan	İran	2.965
41	Bulgaristan	Rusya	3.077
42	Almanya	B.Arap Emirl.	3.433
43	Azerbaycan	Bulgaristan	3.898
44	Irak	S.Arabistan	4.913
45	Almanya	Azerbaycan	5.833
46	Almanya	Irak	7.746

Bulgular

Türkiye, AB, Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinden oluşan 47 ülke arasında birbirlerine en çok benzeyen ülkeleri ortaya çıkarmak amacıyla *hiyerarşik kluster analizi* uygulanmıştır. Bulunan sonuçlara göre en anlamlı kümeleme beşli sınıflandırma sonucunda elde edilmiştir (Çizelge 2). Bu sınıflandırmada Türkiye iki numaralı kümede Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri içerisinde yer almıştır. *Aglomeratif çizelgede* ise katsayı (coefficients) kullanılarak birbirlerine en çok benzeyen ülkeler eşleşmiştir (Çizelge 3).

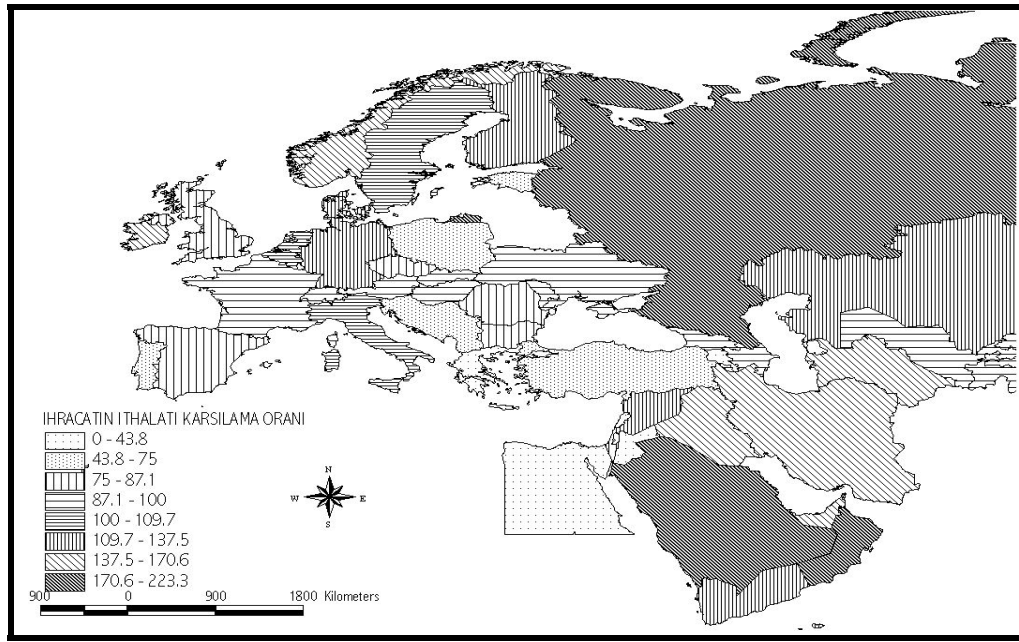
Bu metodun sonuçlarına göre birbirlerine en çok benzeyen (0.458) ülkeler 1. basamakta Bulgaristan ve Slovakya olurken, Türkiye ise ancak 29. basamakta kendisine en çok benzeyen (1.731) ülke olarak İran ile eşleşmiştir. AB ülkeleri içerisinde sosyo-ekonomik açıdan en gelişmiş ülke olan Almanya ise kendisine en çok benzeyen (1.062) ülke olarak 16. basamakta Fransa ile eşleşmiştir. Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan ve Özbekistan 2. basamakta birbirlerine en çok benzeyen (0.517) ülkeler olarak görülürken, Ortadoğu ülkeleri arasında yer alan Suudi Arabistan ile Umman ise birbirlerine en çok benzeyen (1.212) ülkeler olarak 19. basamakta eşleşmektedirler. Katsayılardan da görüleceği üzere birbirlerine en çok benzeyen ülkeler ilk basamaklarda bir araya gelirlerken, birbirlerine daha az benzeyen ülkeler ise daha sonraki basamaklarda bir araya gelmektedirler. Hiyerarşik kluster sonuçlarını göstermede kullanılan dendrogram incelendiğinde kullanılan sosyo-ekonomik veriler bakımından birbirlerine en çok benzeyen ülkeler 1 birimlik mesafede grup oluştururken, birbirlerine en az benzeyen ülkeler ise en son aşama olan 25 birimlik mesafede bir araya gelmiştir (Şekil 1). Bazı ülkeler birbirlerine çok benzer olduklarından 1 birimlik mesafede grup oluştururken, bazı ülkeler kendilerine has özelliklerinden dolayı ilk aşamada tek başlarına bir grup gibi görünmektedirler. Bulgaristan-Slovakya-Polonya, Kırgızistan-Özbekistan, Fransa-İtalya, Hollanda-İsviçre ve Belçika-İspanya arasında benzerlikler çok kuvvetli olduğu için bu ülkeler 1 birimlik mesafede grup oluşturmaktadırlar. Türkiye, Almanya, Lübnan, İrlanda, Danimarka vb. ülkeler 1 birimlik mesafede başka ülkelerle grup oluşturmamaktadır. Çek Cumhuriyeti-Macaristan, Azerbaycan-Ermenistan, İsveç-Norveç, Avusturya-Finlandiya, İran-Mısır-Suriye birbirlerine en çok benzeyen ülkeler durumundadırlar, ancak bunlar dendrogramda 2 birimlik bir mesafede bir araya gelmektedirler. Bu mesafede eski Yugoslav Cumhuriyetleri (5 ülke), Bulgaristan'ın bulunduğu gruba dahil olurken (analiz yapılırken kolaylık sağlaması amacıyla kümeyi oluşturan ülkelerden birinci sıradaki ülkenin ismi grup adı olarak kullanılmıştır), Türkmenistan Kırgızistan grubuna, İngiltere Fransa'nın bulunduğu gruba dahil olmuşlardır. Birbirine en çok benzeyen ülkelerden Romanya-Gürcistan, Moldova-Ukrayna, S.Arabistan-Umman 3 birimlik mesafede bir

araya gelirlerken, bu mesafede Romanya'nın bulunduğu grup Bulgaristan grubuna, Estonya Çek grubuna, Tacikistan Kırgızistan grubuna, Almanya Fransa grubuna ve Belçika grubu Hollanda grubuna katılmaktadır. 4 birimlik mesafede ise Portekiz-Yunanistan, B.Arap Emirlikleri (BAE) -İsrail bir araya gelmekte, Kazakistan Azerbaycan grubuna, Avusturya grubu İsveç grubuna, İrlanda Hollanda grubuna katılmaktadır. 5 birimlik mesafede Lübnan-Ürdün birbirlerine en çok benzeyen ülkeler grubunu oluştururken, bu mesafede Çek grubu Bulgaristan grubuna, Azerbaycan grubu Kırgızistan grubuna, Türkiye İran grubuna dahil olmaktadır. 6 birimlik mesafede Portekiz grubu Bulgaristan grubu ile, Hollanda grubu İsveç grubu ile bir birlik oluştururken Danimarka'da bu birliğe katılmaktadır. 7 birimlik mesafede Moldova grubu Bulgaristan grubuna, Lübnan grubu İran grubuna katılırken; 8 birimlik mesafede Irak ve Yemen birbirlerine en çok benzeyen ülkeler iken, aynı mesafede Fransa grubu ile İsveç grubu birleşmekte; 9 birimlik mesafede Rusya Bulgaristan grubuna dahil olmakta ve Kırgızistan grubu ile İran grubu birleşmektedir. 11 birimlik mesafede BAE grubu Fransa grubuyla; 12 birimlik mesafede Bulgaristan grubu Kırgızistan grubuyla; 16 birimlik mesafede S.Arabistan grubu Irak grubu ile birleşmekte; 19 birimlik mesafede Bulgaristan'ın ve Kırgızistan'ın bulunduğu gruplar BAE ve Fransa'nın bulunduğu gruplarla birleşmekte; 25 birimlik mesafede ise araştırmaya konu olan bütün ülkeler tek bir grup altında toplanmaktadır. Sonuçlardan da anlaşılacağı üzere Doğu Avrupa ülkeleri (Rusya hariç) 7 birimlik mesafede bir birlik oluştururken, son genişleme süreçlerinden önce AB'ye en son katılan ülkeler arasında yer alan ve Batı Avrupa ülkelerinin sosyo-ekonomik seviyelerine henüz ulaşamayan Yunanistan ve Portekiz de bu birliğe dahildir. Batı Avrupa ülkeleri ise 9 birimlik mesafede bir bütünlük oluşturmaktadır ki AB'nin ilk üyelerini de bu ülkeler meydana getirmiştir. Ortadoğu'da yer almalarına ve AB'ye göre farklı kültürel değerlere sahip olmalarına rağmen İsrail ve BAE şehirleşme, kişi başına düşen milli gelir, işsizlik oranı, enflasyon oranı vb. ekonomik ve sosyal göstergelerde AB'ye yaklaştırmışlardır. Bu nedenle bu iki ülke Batı Avrupa ülkelerinin yer aldığı gruba 11 birimlik mesafede dahil olmuşlardır. 5 birimlik mesafede bir araya gelen Orta Asya ve Kafkas ülkeleri (Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan) 9 birimlik mesafede Ortadoğu ülkeleri (S.Arabistan, Umman, Irak, Yemen hariç) ile bir grup oluşturmuşlardır. Araştırmadaki veriler dikkate alındığında yukarıda da ifade edildiği gibi kullanılan sosyo-ekonomik verilere göre Türkiye'ye en çok benzeyen ülke İran'dır ve benzerlik 5 birimlik mesafede gerçekleşmektedir. Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Ortadoğu ve Orta Asya grubu Doğu Avrupa grubu ile 12 birimlik mesafede, Batı Avrupa grubu ile 19 birimlik mesafede, S.Arabistan grubu ile 25 birimlik.

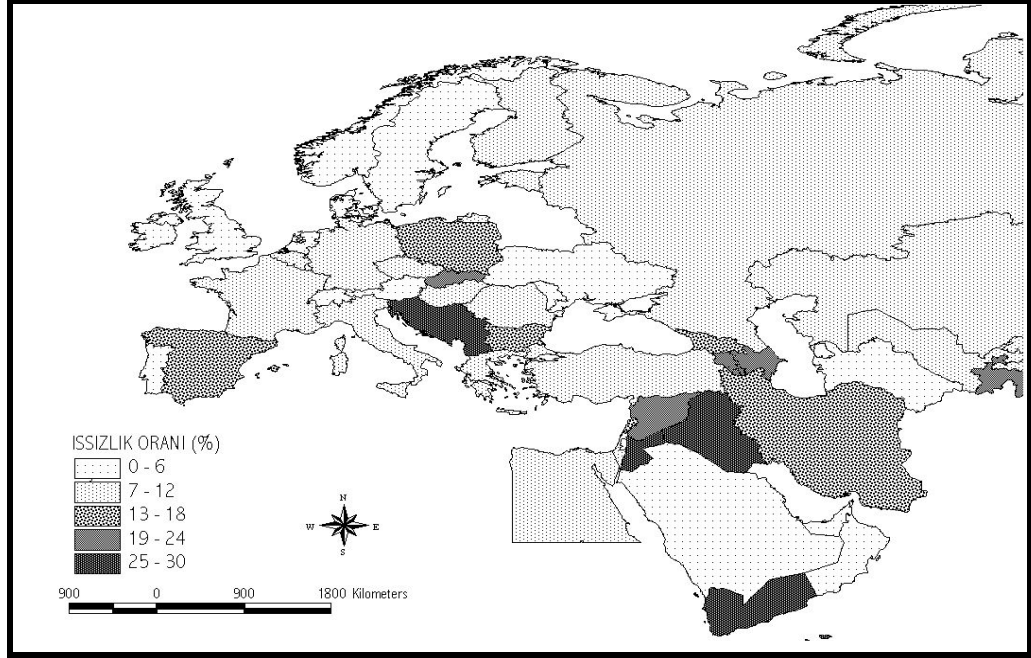

Şekil 1. Yeniden Ölçeklendirilmiş Birleşik Küme Mesafeleri Dendrogram

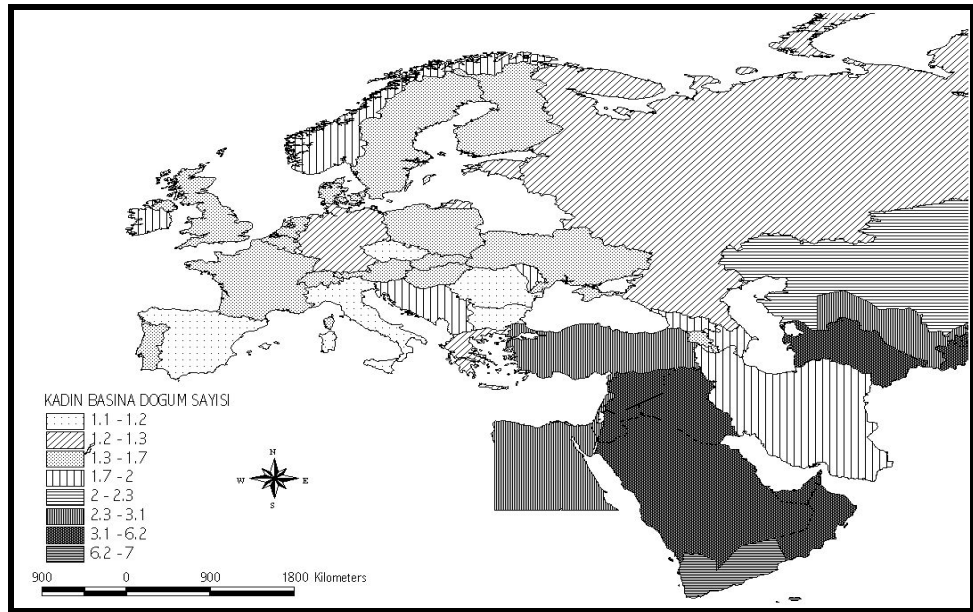
mesafede birleşerek bütün ülkeler bir birlik oluşturmaktadır Türkiye'nin öncelikle Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri ile bir birlik oluşturmasının nedeni; GSMH, kişi başına düşen milli gelir, dış ticaret dengesi, işsizlik oranı, çalışanların ekonomik sektörlere oransal dağılımı, nüfus artış hızı, doğurganlık oranı, şehirleşme oranı ve hızı gibi kriterlerde bu ülkelere yakın değerlere sahip olmasıdır (Şekil 2,3,4,5). Bu veriler bakımından Türkiye Batı Avrupa ülkelerine oldukça uzaktır. Doğu Avrupa ülkeleri ise bu kriterler bakımından Batı Avrupa ülkelerine Türkiye'den daha yakındır. Pearson yakınlık matrisi ve kareli öklid mesafesine göre de Türkiye'nin en çok benzediği ülkeler İran, Suriye, Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan iken, en az benzediği ülkeler ise Almanya, Norveç, İngiltere, Finlandiya, İsviçre, Avusturya, Fransa ve İtalya'dır (Çizelge 4).

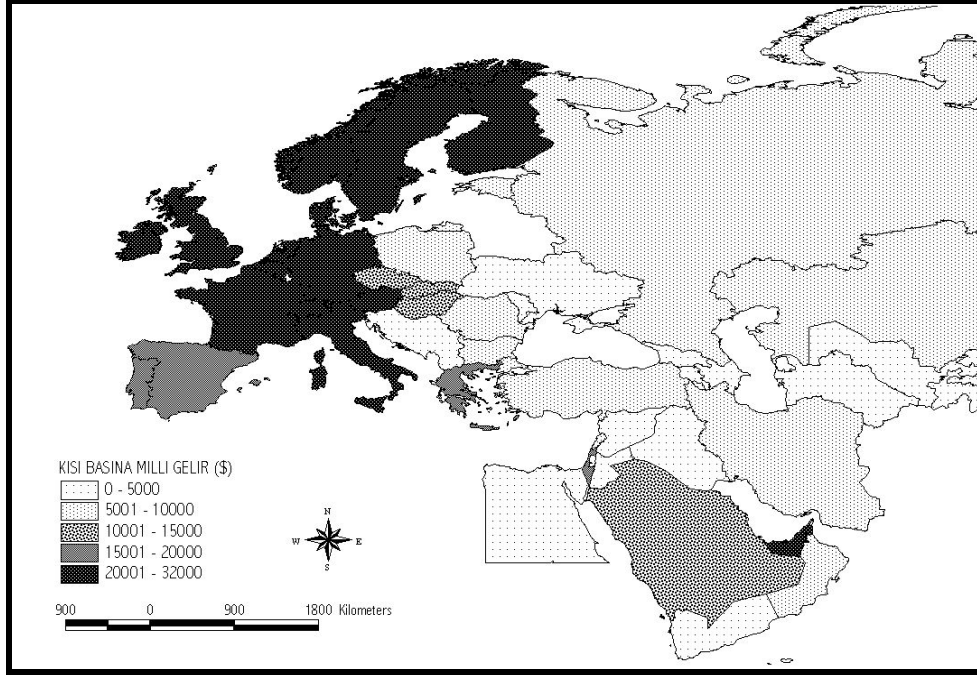
Şekil 2. Ülkelerin İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Arnavutluk, Beyaz Rusya, Litvanya ve Letonya'ya ait yeterli veriler bulunamadığı için bu ülkeler haritada görülmemektedir).-2001

Şekil 3. Ülkelerin İşsizlik Oranı (Arnavutluk, Beyaz Rusya, Litvanya ve Letonya'ya ait yeterli veriler bulunamadığı için bu ülkeler haritada görülmektedir).-2001

Şekil 4. Ülkelerin Kadın Başına Doğum Sayısı (Arnavutluk, Beyaz Rusya, Litvanya ve Letonya'ya ait yeterli veriler bulunamadığı için bu ülkeler haritada görülmektedir).-2001

Şekil 5. Ülkelerin Kişi Başına Düşen Reel Gayri Safi Milli Hasılası (\$) (Arnavutluk, Beyaz Rusya, Litvanya ve Letonya'ya ait yeterli veriler bulunamadığı için bu ülkeler haritada görülmemektedir).-2001

Çizelge 4 . Pearson Yakınlık Matrisine Göre Türkiye'nin Durumu

Türkiye'ye En Yakın Ülkeler	Mesafe	Türkiye'ye En Uzak Ülkeler	Mesafe
İran	0.736	İsveç	-0.117
Suriye	0.662	Almanya	-0.089
Türkmenistan	0.648	Norveç	-0.083
Azerbaycan	0.634	İngiltere	-0.065
Ermenistan	0.618	İsviçre	-0.024
Romanya	0.599	Finlandiya	-0.022
Özbekistan	0.595	Fransa	0.035

Sonuç

Politik ve stratejik açıdan AB'ye girmeyi kendisi için bir amaç olarak belirleyen Türkiye'nin, sosyo-ekonomik kriterler bakımından AB ülkelerine ne derece yakın olduğu bu araştırmada test edilmiştir. Bu amaçla Türkiye ve çevresindeki 46 ülkeye ait 37 sosyo-ekonomik değişken hiyerarşik küme analizinde kullanılarak Türkiye'nin hangi ülke veya ülke gruplarına daha yakın olduğu belirlenmiştir. Türkiye, yapılan "Hyerarşik Küme Analizi" sonuçlarına göre AB ülkelerine benzememekte ve bir Avrupa Birliği ülkesi özelliği göstermemektedir.

Hiyerarşik küme analizi sonuçlarına göre oluşan 5'li sınıflandırmada Türkiye AB ülkeleri ile değil, Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile bir birlik oluşturmaktadır. Ülkeler arasındaki ilişkiyi (benzerliği) gösteren aglomeratif çizelgeye göre de Türkiye 46 ülke içerisinde ancak 29.basamakta İran ile (1.731) eşleşmektedir. Bu durum Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan AB ülkelerine fazla benzemediği sonucunu kuvvetlendirmektedir. Analizde kullanılan dendograma göre Türkiye 9 birimlik mesafede Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile bir birlik oluşturmaktadır. Daha sonra 12 birimlik mesafede Doğu Avrupa ülkeleri ile, 19 birimlik mesafede ise Avrupa Birliği ülkeleri ile bir birlik oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu, Orta Asya ve Doğu Avrupa ülkelerine daha yakın, AB ülkelerine ise daha uzak olduğunu göstermektedir. Ülkeler arasındaki yakınlık durumunu gösteren pearson yakınlık matrisine göre Türkiye'ye en yakın ülkeler İran, Suriye, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Romanya ve Özbekistan'dır. En uzak ülkeler ise İsveç, Almanya, Norveç, İngiltere, İsviçre, Finlandiya ve Fransa'dır. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye kendisine sınır komşusu olan ülkelere daha yakın iken, Batı Avrupa ülkelerine daha uzaktır.

Türkiye AB'ye girmek için 40 yıldır çaba harcamaktadır. Türkiye'nin böyle bir gayret içerisinde olmasının altında yatan neden AB ülkeleri ile arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırma arzusudur. Ancak yukarıdaki sonuçlara göre adı geçen tarihi süreç içerisinde AB ülkeleri ile Türkiye arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı henüz ortadan kalkmamıştır. Bu durum, AB'ye katılmadan Türkiye'nin aradaki farkı kendi olanaklarıyla kısa sürede kapatamayacağını göstermektedir. Türkiye, AB ile müzakereler başladığı taktirde AB'nin de yardımı ile aradaki gelişmişlik farkını kapatacağını düşünmektedir. Buna karşılık Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin üyelik arzusunu ağırdan almasının temel nedeninin siyasi kriterlerden çok ekonomik ve sosyal kriterlere dayandığı düşünülebilir.

Kaynaklar

Balkır, C.(1993) Turkey and European Community, editor, Balkır, C. and Williams, M.A., Turkey and Europe, Pinter Pub. Ltd., 100-140, UK.

Demir, N.(2001) "AB ve Türkiye Arasında Ekonomik Sorunlar ve Tarım Ekonomisi", İçinde *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 77-78.

Emirhan, P.N.; Gün Ö.R. (2001) "Avrupa Birliği Gelişme Perspektifi Açısından Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasi Durumu: Konverjans (Yakınlaştırma) ve Kopenhag Kriterleri Bazında Makro Göstergelerin Karşılaştırmalı Analizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, 3, 43-60.

İrbeç, Y.Z. (2001), “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Avrupa Birliği ve Önemi”, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, İçinde *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 315-316.

Johnston, R. (1978), *Multivariate Statistical Methods in Geography*, Longman, London.

Koç, S.; Pazarlıoğlu V. (2001) Çukurova Üniversitesi 5. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu (Yayınlanmış Tebliğ), Çukurova Üniversitesi, Adana.

Mc Grew, J.C.; Monroe, C.B. (1993) *Statistical Problem Solving In Geography*, Ww C. Brown Publishers, Oxford-England.

Türköz, O. (2001) “Küresel Gelişmeler, Avrupa Birliği ve Türkiye”, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, İçinde *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 398-400.

Uysal, C. (2001) “Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihi Süreci ve Son Gelişmeler”, Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi, S. 1, s. 140-153.

Yavan, N.; Kara, H. (2003) “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*,1,1, 19-42.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15 , Sayı: 1 , Sayfa: 15-31, ELAZIĞ-2005

KAPALI HAVZA GÖLLERİNDE SEVİYE DEĞİŞİMLERİNİN KIYI YERLEŞMELERİNE ETKİSİ: VAN GÖLÜ ÖRNEĞİ

The Impacts Of The Level Changes In Closed Basin Lakes On The Coastal Settlements: The Lake Van Example

Mehmet Zeydin YILDIZ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Coğrafya Bölümü
zeydin@hotmail.com

Orhan DENİZ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Coğrafya Bölümü
odeniz70@hotmail.com

ÖZET

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Van Gölü, 3.626 km² lik alanıyla dünyanın en büyük sodalı gölü durumundadır. Asya kıtasında yer alan Hazar, Aral, Balkaş ve Urmiye göllerinde olduğu gibi, Van Gölü'nde de su seviyesi sabit kalmayıp yağış, sıcaklık ve diğer çevresel faktörlere bağlı olarak sürekli değişiklikler göstermektedir. Kapalı havza göllerinin genel bir özelliği olan bu durum, Van Gölü'nde uzun zamandan beri gözlenmektedir. Van Gölü çevresindeki tarım alanları ve kentsel - kırsal yerleşmeler üzerinde uzun yıllık, yıllık ve mevsimlik seviye değişimleri, büyük etkilerde bulunmuş ve yapılan ölçümlere göre, son 50 yıl içinde (1950-2000) göl seviyesinde yaklaşık 3 m. yükselme meydana gelmiştir. 1993-94 yıllarındaki hızlı yükselme sonucu yüzlerce konut ve binlerce dekar tarım alanı su altında kalmış ve önemli bir çevresel probleme neden olmuştur. Bu çalışmada, Van Gölü'ndeki seviye değişmelerinin yönü, kıyıdaki yerleşmelerin bundan etkilenme biçimi ve alınması gereken önlemlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Van Gölü, Çevresel Sorunlar, Kentsel Gelişim, Seviye Değişimi

ABSTRACT

Lake Van, situated within the domains of East Anatolia Region, has got a diameter of 3574 km² and thus, is considered to be the biggest soapy lake in the world. As it has been evident in Hazar, Aral, Balkash and Urmia lakes, the level of water in Lake Van does not remain steady and so shows changes due to such factors as rainfalls, temperature and other ecological conditions. Such peculiarity has long been observed in Lake Van for it is one of the main characteristics of the closed basin lakes. The changes observed in the level of Lake Van through out years and decades have had many impacts on both agricultural areas and urban- rural settlements around the lake, and caused a heihgtering of the level approximating 3 meters in the last 50 years of period (1950-2000). In consequence of the rapid heightening of the level of water in the lake during the period between 1993- 1994 thousands of squares of agricultural land and hundreds of houses have been under, leading to an ecological mayhem. Our study is focusing on the means and modes of this change in the level of the water and thus aims at conducting further research for this environmental phenomenon as well as proposing measures to be taken for the settlements on nearby areas of the lake.

Key Words: Lake Van, Environmental Hazards, Urban Development, Level Changes

Giriş

Yer yüzünde sularını dışarıya akıtmayan pek çok havza vardır ve bunların bir kısmının içinde kar ve yağmur sularının birikmesiyle oluşan birer göl bulunur. Bu tür göllerin en önemli özelliklerinden biri sularının tuzlu, diğeri ise su seviyelerinin sürekli değişken olmasıdır. Kapalı göllerin tuzlu olmasında, havzadaki kayaçların içinden geçerek göle boşalan akarsuların hidrolojik döngü ile sürekli mineral taşımaları belirleyici olurken, su seviye değişimlerinde ise genellikle iklim, erozyon ve tektonizma koşullarının etkili olduğu söylenilebilir.

Genel olarak dışa akışı olmayan göllerde kar, yağmur ve yer altı sularıyla oluşan girdilere karşılık, buharlaşmayla olan çıktılar neticesinde bir denge oluştuğu söylenebilir. Ancak bu tür göllere boşalan akarsular üzerinde barajlar yapılması ve akarsuların tarım alanlarına yönlendirilmesi veya bazı yıllarda yağış ve sıcaklık koşullarında meydana gelen değişimler göl seviyelerinde düşme veya yükselmeye neden olmaktadır. Ayrıca, akarsular ve dalga erozyonu ile göle sürekli katı maddelerin taşınması da göllerin uzun vadede dolmasına yol açabilmektedir.

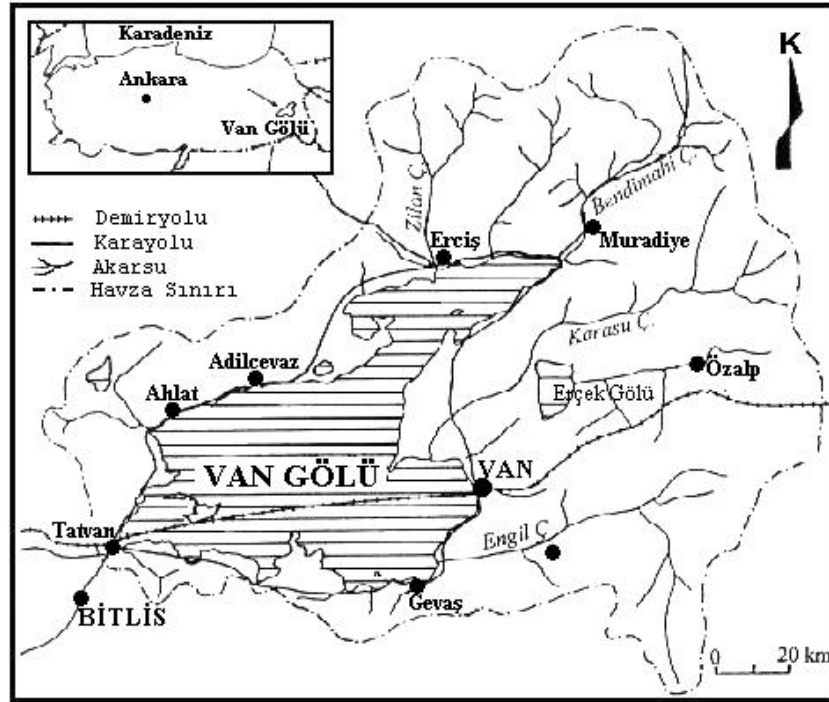
Kapalı havza göllerindeki seviye değişimleri, Hazar Denizi, Urmiye ve Van Gölü'nde olduğu gibi, yükselmeye bağlı olarak kıyılarda on binlerce km² tarım arazisinin ve konutun su içinde kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, son derece sıg olan Aral'da ise, 1970-98 yılları arasında göle boşalan Amuderya ve Sriderya'nın sularının Karakum Kanalı vasıtasıyla tarım alanlarına gönderilmesi, su seviyesinin alçalarak yüzey alanının dörtte üç oranında küçülmesine neden olmuştur (WALTHAM ve SHOLJI 2001, 218-224).¹ Deniz ve okyanuslara göre daha aşağıda yer alan Hazar Denizi'nin 1970'lerde -28 m. olan seviyesi, 28 yıl sonra (1998'de) 2 m. kadar artarak -26 metreye, 371.000 km² olan yüzey alanı ise yaklaşık 50.000 km² artarak 420.000 km²'ye ulaşmıştır (MÜSEYİBOV 1998, 202). Yine 1970'lerde 1648 m. olan Van Gölü'nün yüksekliği 2,5 m. artarak 1998'de 1650,4 metreye, 3.574 km² olan yüzey alanı ise yaklaşık 52 km² artarak 3.626 km²'ye ulaşmıştır.²

¹ Örneğin, 1960 yılında 66.458 km² olan Aral gölü yüzeyi 40 yılda yaklaşık 35.000 km² küçülerek (2000 yılında) 31.220 km²'ye inmiş ve içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında belki de tamamen ortadan kalkabilecektir. Halen "dünyanın en hızlı küçülen gölü" olan Aral'daki beşeri müdahale ile, hem eski limanların ve onlarca feribotun kara içlerinde kalması sonucu bir zamanlar önemli balıkçılık alanları olan bu bölgelerden halkın hızla göç etmesi; hem de yoğun kimyasal madde kullanımının halk sağlığını etkilemesi bu olayın *Ekolojik Çernobil* olarak adlandırılmasına neden olmuştur. (TÜMERTEKİN ve ÖZGÜÇ 2002, 559-560).

² Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin verileri ve 1/25000 ölçekli topoğrafya haritaları üzerinde yapılan ölçümler sonucunda elde edilen yaklaşık değerlerdir.

1649 metre yükseklikte yer alan Van Gölü'nün, Muş–Van Depresyonu'nun ortasında Kuaterner'de Nemrut Dağı'nın püskürmeleri neticesinde meydana gelen Nemrut lav seti ile bu depresyonların birbirinden ayrılması ve volkanik setin ardında suların birikmesiyle oluştuğu kabul edilmektedir (ERİNÇ 1953, 66). 16096 km² genişliğindeki havzanın batı kısmına yerleşmiş olan Van Gölü, 3626 km² yüzey alanı, 12470 km² drenaj alanı, 607 km³ hacmi ve maksimum 451 metre derinliğiyle dünyanın önemli göllerinden birisidir. Tuzluluk oranı oldukça yüksek (% 2,6) olan gölde, en fazla bulunan tuzlar NaCL (%42), NaCO₃ (%34), Na₂SO₄ (%12), KSO₃ (%3) ve MgCO₃ (% 2,5)' tür (ÖZLER 2002, 761). Dünyanın en büyük sodalı gölü durumunda bulunan Van Gölü sularının sıcaklığı, yazın yüzeyde 20-23 °C, kışın ise zaman zaman 0 °C nin altına düşmektedir (KEMPE ve Diğ. 1978, 30).

Van Gölü'nün kuzey, güney ve batısını yüksek dağlar, doğusunu ise platoluk alanlar çevrelemiştir. Haliyle, kuzey, güney ve batıdan göle boşalan akarsular kısa, doğu ve kuzeydoğudan boşalanlar ise nispeten daha uzun boyludur. Aynı nedenle, tarım ve yerleşmeye müsait geniş kıyı düzlükleri de gölün doğu ve kuzeydoğu kıyılarında yer almaktadır ve seviye yükselmelerinden en fazla zarar gören yerler de bu alanlardır.

Şekil 1. Lokasyon Haritası

1. Van Gölü'ndeki Seviye Değişimleri ve Nedenleri

Kuaterner'deki iklim değişiklikleri esnasında ve daha sonraki dönemlerde, Van Gölü'nün seviyesinde önemli değişikliklerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda (SCHWEIZER 1975, 138), şimdiki göl seviyesinin üzerinde 1720, 1701, 1670 ve 1658 metrelerde ve su altında -30, -40, -70, -250 ve -340 m. derinliklerde göldeki seviye değişimlerini gösteren taraçalar tespit edilmiştir (SCHWEIZER 1975, 138; ATALAY 1987, 59-60). Carbon14 metoduyla yapılan analiz sonucunda, göl seviyesinin günümüzden 1900 yıl önce -70 m, 1500 yıl önce -400 m, 1300 yıl önce -250 m, 7000 yıl önce -100 m ve 1800 yıl önce -30, -40 m olduğu tahmin edilmektedir (LANDMANN ve Diğ. 1996, 797-808; LAHN 1948, 59-60; DEGENS ve Diğ. 1978, 155-157).

Bölgede önemli araştırma ve kazılarda bulunmuş olan arkeolog BURNEY, Van Gölü kıyılarında Urartulara (M.Ö. 900-600) ait birçok kalenin sular altında kalmış olma ihtimalinden bahsetmektedir (BURNEY 1957, 39-40).

Bölgeyi 1650'li yıllarda gezmiş bulunan EVLİYA ÇELEBİ, o tarihlerde gölün kuzeyinde bulunan Erciş Kalesi'nin zaman zaman yükselen göl sularının tehdidi altında olduğunu, bazı yıllar ilkbahar aylarında göl sularının yükselmesi sonucu Erciş Kalesi'nin 7-8 ay sular altında kaldığını ve sadece Adilcevaz tarafında kaleye uzanan incecik bir yol kaldığını ifade etmektedir (EVLİYA ÇELEBİ 1986, 527-528). 1838'den 1840'a kadar sürekli olarak devam eden yükselme sonucunda, göl suları yaklaşık olarak 10-12 feet (304-365 cm) kadar yükselmiş ve 1841 yılında -eski Yunan kaynaklarında *Arsissa* olarak geçen- Erciş tamamen boşaltılarak 4-5 km kuzeydoğudaki *Aganis* olarak bilinen şimdiki yerine taşınmıştır (LYNCH 1965, 27-30; TUNCEL 1981, 122). Bu olay, doğal faktörlerin yerleşme sürecini kesintiye uğratması veya bütünüyle sona erdirmesi bakımından dikkate değerdir. Bu tarihlerde meydana gelen yükselmelerde sadece gölün kuzeyindeki Erciş kenti değil, aynı zamanda kıyı şeridindeki diğer yerleşmeler de etkilenmiştir. Örneğin LAYARD 1850'de gittiği Van kentinde, İskeleköy civarının büyük bir oranda sular altında bulunduğundan bahsetmektedir (LAYARD 1853, 408). MEHMED CEMAL, gölün kuzeyindeki Ahlat kenti ile bu kente yakın Afak Köyü arasında 400 yıl önceki tapularda gösterilen arazilerin bugün sular altında kaldığını ifade etmektedir (MEHMED CEMAL 1920, 198).

1898-1900 yılları arasında bölgede detaylı araştırma ve gezilerde bulunan LYNCH'in, özellikle bölgeye seyahatte bulunan başka araştırmacı ve gezginlerin notlarına dayandırarak verdiği bilgilerden, 1700- 1900 yılları arasında göl seviyesinin zaman zaman alçaldığı, ancak genel olarak tedrici bir yükselmenin meydana geldiği anlaşılmaktadır (LYNCH 1965, 39-52). Göldeki seviye değişimlerinin nedenleri

konusunda da değişik fikirler ileri süren ve konu ile ilgili bilim adamlarının görüşlerine de başvuran LYNCH'in gözlem ve yorumlarından çıkarabileceğimiz önemli bir sonuç da, bir çok yükselme ve düşmenin bölgedeki diğer göller ile eşzamanlı meydana gelmesidir. Örneğin, 1838 yılındaki büyük yükselme esnasında Urmiye Gölü'nde de yükselme meydana gelmiş, 1852 tarihinde ise her iki gölde de gözle görülür bir biçimde seviye düşmesi görülmüştür. Yine 1898 yılına karşılık gelen başka bir yükselme olayı, Van Gölü ile beraber Urmiye ve Sevan göllerinde de gözlenmiştir (LYNCH 1965, 49). 1898 yılındaki yükselme sırasında Ahlat ile Tatvan arasındaki birçok köy kısmen ya da tamamen sular altında kalmıştır. LYNCH, o tarihlerde Ahlat ile Adilcevaz kalelerinin surlarının da kısmen su içerisinde kaldığını bildirmektedir (LYNCH 1965, 48-52).

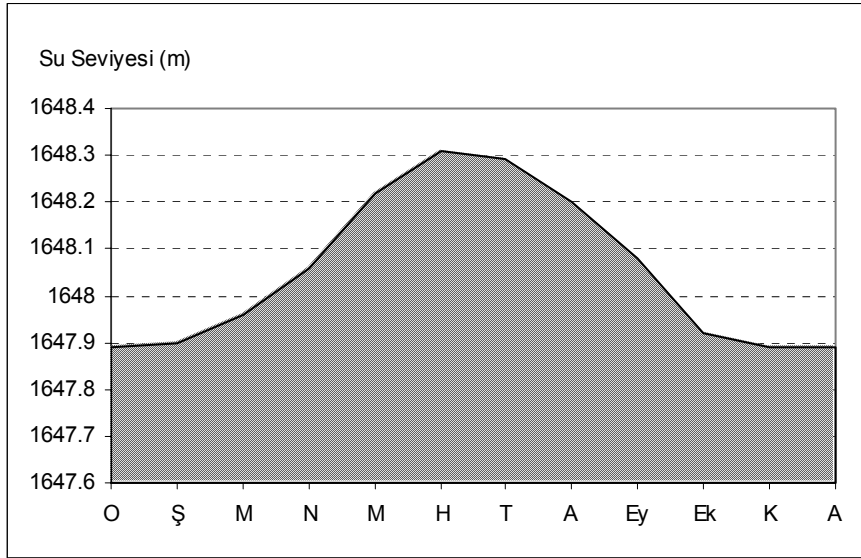
Son yüzyıl içerisinde de, göl seviyesinde önemli ölçüde yükselmeler meydana gelmiştir. Bu yükselmeler arasında 1909-1914, 1945, 1950, 1971, 1988 ve 1993-95 yıllarında meydana gelenleri en önemlileri olarak sayılabilir (ERİNÇ 1953, 70-72). 1944 yılından önceki değerlendirmeler, Erinç, İnandık ve Lynch'in gözlemleri ile adı geçen kişilerin gezginlerin notlarından derledikleri bilgilere dayanmaktadır (ERİNÇ 1953, 70-72; İNANDIK 1965, 68-71; LYNCH 1965, 39-52). 1944-2000 yılları arasındaki 56 yıllık rasat periyodu içerisinde en düşük değer olan 1646.69 m (30 ocak 1963) ile en yüksek değer olan 1650.55 m (14 haziran 1995) seviyeleri arasında 386 cm lik bir fark oluşmuştur. Yine yıllık ekstremler bakımından en fazla yükselme 1988 yılında (62 cm) ve en az yükselme de 1961 yılında (18 cm) gerçekleşmiştir (EİEİ 1996).

Van Gölü'ndeki seviye değişimleri yağış, sıcaklık ve göle boşalan akarsu rejimlerine bağlı olarak değişmektedir. Havzada göle boşalan akarsular karlı-yağmurlu bir rejime sahip olup, maksimum yağış ilkbaharda minimum yağış ise yaz mevsiminde düşmektedir. Kış aylarında yağışın çoğunlukla kar şeklinde olması ve akışa geçerek göle ulaşamaması nedeniyle göl seviyesinde fazla bir değişiklik olmaz. İlkbahardan itibaren bir taraftan yağışların artması, diğer taraftan sıcaklıkların artmasına bağlı olarak havzadaki kar erimelerinin artması seviyede hızlı bir yükselmeye neden olmaktadır. Genel olarak, Van Gölü'nde nisan-mayıs devresindeki hızlı yükselmeyi temmuz-kasım devresindeki alçalma takip etmektedir. En yüksek seviyeye çoğunlukla 10-25 Haziran tarihleri, en düşük seviyeye ise 25 Eylül-25 Aralık tarihleri arasında ulaşmaktadır. Göldeki seviyenin maksimuma erişmesi bazı yıllarda ağustos ayına sarmaktadır. Haziran ayından itibaren yağışların kesilmesi ve kar erimelerinin sona ermesi ile birlikte sıcaklıkların ve buharlaşmanın da artması göl seviyesinde düşümlere neden olmaktadır (Tablo 1, Şekil 2). 1944 yılından beri yapılan ölçümlere göre, göl seviyesinde yıllık ortalama 42 cm değişim meydana gelmektedir.

Tablo 1. Van Gölü'nde Aylık Ortalama Seviye Değişimlerinin Yıl İçerisindeki Gidişi (1944–1996)

Ay	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A
Seviye(m)	1647,89	1647,90	1647,96	1648,06	1648,22	1648,31	1648,29	1648,20	1648,08	1647,92	1647,89	1647,89

Kaynak: EIEI 1996' dan derlenmiştir.

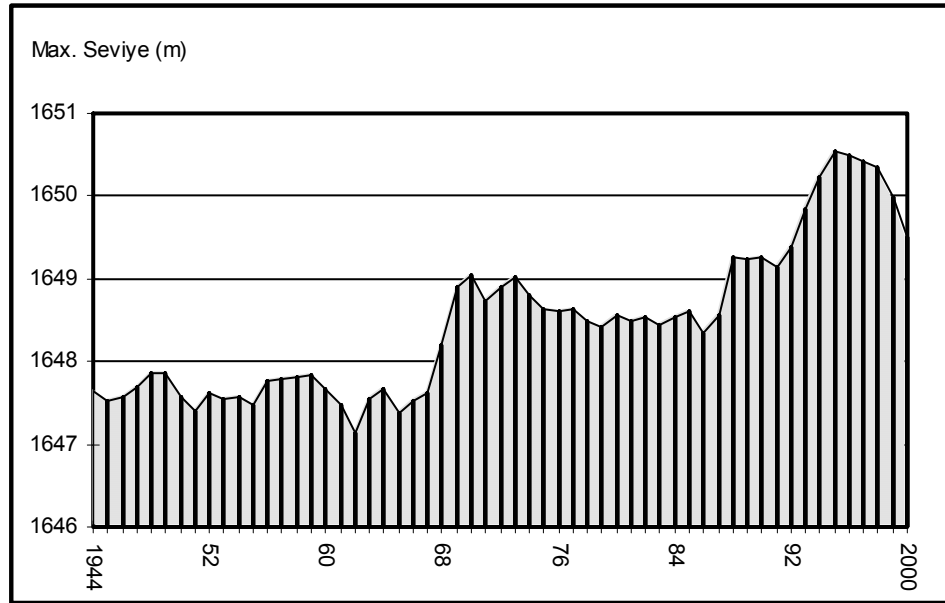
Şekil 2. Van Gölü'nde Aylık Ortalama Seviye Değişimlerinin Yıl İçerisindeki Gidişi (1944–1996)

Gölün su seviyesinde gözlenen dikkat çekici bir değişim de farklı periyotlar içerisinde meydana gelen iniş ve çıkışlardır. Örneğin 1944-1949 yılları arasında göl seviyesi yüksek, 1960-1967 arası düşük, 1968-1974 arası yüksek, 1975-1987 arasındaki uzun dönemde düşük, 1988-1995 yılları arasında ise yine yüksek bir periyodun gerçekleştiği görülür. Bu tür değişmelerin büyük ölçüde yağış, sıcaklık ve buharlaşmanın kontrolünde geliştiğini söylemek mümkündür. Genel olarak, ortalamanın üzerinde yağışın düştüğü ve buharlaşmanın az olduğu yıllarda seviye yükselmekte, yağışın az buharlaşmanın fazla olduğu yıllarda ise seviye alçalmaktadır. Havza içindeki Van Meteoroloji İstasyonu yağış verileri (yıllık ortalama 380 mm.) ile göl seviye ölçüm verileri (yıl içindeki değişim miktarı 42 cm) karşılaştırıldığında; yağış miktarı ile seviye değişimi arasındaki yakın ilişki açıkça görülebilir (Tablo 2; Şekil 3).

Tablo 2. Tipik Bazı Yıllara Ait Yıllık Yağış Miktarı İle Yıl İçindeki

Değişim Miktarlarının Karşılaştırılması		
Yıl	Yağış Miktarı (mm) [Uzun Yıllık Ort. 380 mm]	Yıl İçindeki seviye artış miktarı (cm) [Uzun Yıllık Ort. 42 cm]
1944	442,9	58
1945	318,0	31
1963	476,9	85
1964	294,2	50
1969	445,7	86
1970	331,5	30
1988	541,5	102
1989	357,5	20
1994	542,6	82
2000	234,6	15

Kaynak: E.İ.E.İ. Van Bölge Şefliği ve Van Meteoroloji İstasyonu verileri

Şekil 3. Van Gölü'nde Uzun Yıllık Seviye Değişimleri (1944- 2000)

Gölde bazı dönemlerde önemli ölçüde düşüşler veya yükselmeler görülse de, 56 yıllık (1944-2000 yılları arası) ortalamalara göre yükselme miktarı ile düşme miktarı arasında yükselme yönünde her yıl 3,7 cm lik bir fark oluşmaktadır. Yine yıllık

ekstremlere bakıldığında en fazla yükselmenin 1988 yılında (102 cm), en az yükselmenin ise 1961 yılında (18 cm) gerçekleştiği görülür.

Uzun yıllık değişimler açısından konuya yaklaşıldığında, gerek 1944 yılından itibaren gölde yapılan seviye ölçümlerinden, gerekse tarihi devirler içindeki seviye değişmelerine bağlı olarak bazı yerleşmelerin yer değiştirmesinden ve kıyılarda yer alan eski tapulu arazilerin bir kısmının bugün sular altında kalmasından gölün, uzun sürede yavaş fakat sürekli bir yükselme eğilimi içinde olduğu görülebilir. Bu konudaki en önemli kanıtlardan biri de, Çarpanak Adası'dır. Burası 19. yüzyılın ortalarına kadar bir yarımada iken, 1860'larda meydana gelen seviye yükselmesi sonucunda kıyı ile bağlantısı ile kesilerek ada haline gelmiştir (MEHMED CEMAL 1920, 198).

Göl seviyesinin yüksek ve rüzgarların etkin olduğu dönemlerde dalga aşındırması da artmaktadır. Dolayısıyla, dalga aşındırmasına bağlı olarak da göl kıyılarında önemli değişimler meydana gelmektedir. Özellikle göl kıyısında aşınmaya karşı dirençsiz, gölsel depoların bulunduğu falezli alanlarda şiddetli bir dalga aşındırmasının sonucu olarak kıyı gerilemesi görülmektedir. Örneğin, Yüzüncü Yıl Üniversitesi kampusunun bulunduğu kıyı sadece 1990-96 yılları arasında karaya doğru 25-30 m kadar ilerlemiş ve burada bulunan üniversite lojmanlarını tehdit etmeye başlamıştı. 1998 yılında buraya iri kaya blokları dökülerek kıyıya bir set çekilmiştir. Yine bunun gibi, dalga aşındırması nedeniyle kıyı Edremit'in güneyindeki Dilkaya höyüğüne kadar ilerlemiştir.

Seviye yükselmesinde iklimden ayrı etkili olan diğer bir faktör de, göle boşalan akarsular ve onun taşıdığı sedimentlerdir. Dalga aşındırması sonucu çevredeki gevşek depoların göle karışması da, seviye değişiminde rol oynayan diğer bir faktördür. Havzanın sularını göle boşaltan çok sayıda sürekli ve geçici akarsu bulunmaktadır. Güzelsu, Karasu, Bendimahı, Zilan ve Deliçay bunlar arasında en önemlileridir. Seviye değişmelerinde önemli etkisi olan bu akarsular üzerinde, düzenli ve yeterli bir şekilde debi ölçümleri yapılmadığından, etkileri de tam olarak bilinmemektedir.

Diğer taraftan, Van Gölü havzasının son derece zayıf bir bitki örtüsüne sahip olması, erozyonun şiddetini arttırmakta, dolayısıyla göle boşalan akarsuların bol miktarda sediment taşımaya neden olmaktadır. 1995 yılından itibaren Bendimahı ve 1991 yılından itibaren de Güzelsu Çayı üzerinde sediment ölçümleri yapılmaya başlanmıştır. Ölçüm sonucunda 1447 km² yağış alanına sahip Bendimahı Çayı'nın yıllık 17364 ton, 1390 km² yağış alanına sahip Güzelsu Çayı'nın ise 140390 ton sediment taşıdığı hesaplanmıştır (EIEI 2000, 561-67). Havzada, sediment taşıyan akarsuların 12470 km² kadar bir su toplama alanına sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki

rakamların göle giren toplam sediment miktarı hakkında net bir fikir vermeyeceği açıktır. Bu nedenle, diğer akarsular üzerinde de ölçümlerin yapılması gerekir.

Van Gölü'ndeki seviye değişimleri aynı havza içerisinde bulunan Erçek Gölü'nde de eşzamanlı değişimler meydana getirmiştir (EİEİ 1996). Van Gölü'ne oldukça benzer koşullar taşıyan ve 5750 km² alana sahip olan Urmıye Gölü'nde de (İran) benzer seviye değişimleri meydana gelmiş; gölün 1965 yılında 1274 m olan seviyesi 1994 yılında 1278 m ye ulaşmıştır (GHAHERI ve Diğ. 1999, 19-22; GÜRER ve YILDIZ 1996, 39-41). Bu nedenle, hem çevre göllerde meydana gelen benzer değişimler ve hem de bu değişimlerin jeolojik-jeomorfolojik faktörler ve güneş lekeleri ile bir ilişkisinin belirlenememesi (BARKA ve ŞAROĞLU 1995, 75-89; KADIOĞLU 1995, 34-36; KADIOĞLU ve Diğ. 1997, 1489-97) dolayısıyla, seviye değişimlerinin esas nedeninin iklimik ve hidrografik etkenler olduğunu söyleyebiliriz.

2. Van Gölü'ndeki Seviye Değişimlerinin Kıyı Yerleşmelerine Etkisi

Uzun yıllardan beri Van Gölünde meydana gelen seviye değişimleri, özellikle birkaç yıl art arda devam eden hızlı yükselmeler, göl çevresindeki yerleşmelere, yollara, tarım alanlarına ve kamu ve özel kuruluşlara ait tesislere büyük zararlar vermektedir. Özellikle 1994-1995 yıllarında meydana gelen hızlı yükselmenin yol açtığı zararlar geçmiş yıllarla kıyaslanmayacak kadar fazladır. 1944- 2002 yılları arasındaki 58 yıllık devrede göl seviyesinin yükselmesi sonucu kıyılarda 14,1 km² si kentsel alanlar olmak üzere, toplam 52 km² lik bir alan göl suları tarafından işgal edilmiştir. Su altında kalan arazilerin büyük bir kısmı, tahmin edileceği üzere, gölün doğu ve kuzeydoğusunda yer alan Erciş, Muradiye, Van ve Gevaş kıyı ovaları üzerinde bulunmaktadır. Buralarda eğim ve yükselti az olduğundan, göldeki 1 m lik bir yükselme kıyı çizgisinin onlarca metre karaya doğru ilerlemesine neden olabilmektedir. (Foto 1 ve 2).

Van Gölü'ndeki seviye değişimi kıyılardaki kentler için bir çok problemi de beraberinde getirmiştir. Bunların başında kıyılardaki konut, okul veya çeşitli işyerlerine ait binaların su içinde kalması, şehirlerin göle yakın kısımlarında kanalizasyon şebekelerinin bozulması ve buna bağlı olarak kıyılarda halk sağlığını ciddi bir şekilde tehdit eden kirliliğin oluşması gelir. Diğer bir problemde göl çevresindeki büyük yerleşmelerden Van (284464 nüfuslu), Erciş (70881 nüfuslu) ve Tatvan (66700 nüfuslu) kentlerinin atık su arıtma tesislerinin kullanılamaz hale gelmesidir. Şehirlerin çevrelerinde seviye değişimine bağlı olarak oluşan bataklıkları da bir başka problem olarak sayabiliriz.

Foto 1. Erciş - Çelebibağı'nda Göl Suyu İçinde Kalan Evler ve Tarihi Mezarlık.

Foto 2. Van'ın İskele Mahallesinde Göl Suyu İçerisinde Kalan Evler

Yaptığımız incelemeler sonucunda, 1944-2002 yılları arasında Van Gölü kıyılarındaki kentlerin hepsinde az veya çok miktarda kentsel arazinin su altında kaldığı tespit edilmiştir. Göl sularının işgal ettiği 1413,7 hektarlık kentsel toprağın önemli bir kısmı Van kentine (623 ha.) aittir (Tablo 3, Şekil 4).

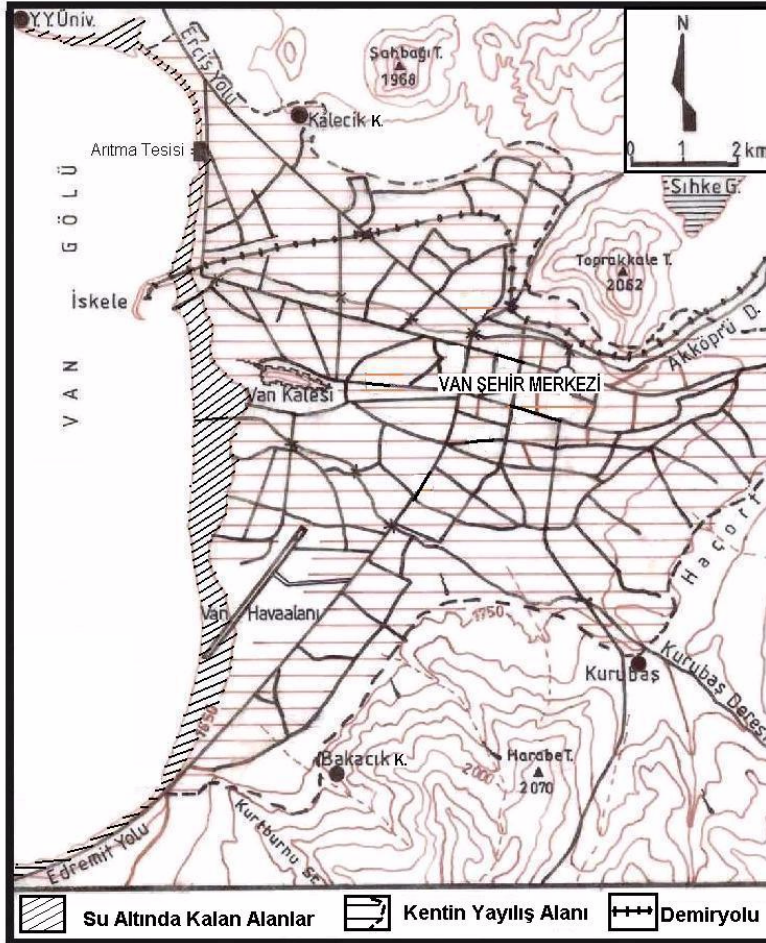
Seviye değişimi, sadece kıyılardaki yerleşmeler ve beşeri tesislere değil aynı zamanda göl çevresindeki tarım alanları ile sulak alanlara da büyük zararlar vermiştir. Kıyı ovaları üzerinde binlerce meyve ağacı ve onbinlerce dekar tarım arazisi tuzlu ve sodalı olan göl suyuna maruz kalmıştır. Van merkezdeki Kriz Komisyonu'nun 29.04.1994 tarihli raporuna göre, sadece Van ili sınırları içerisinde 2087 dekarı tarla, 11413 dekarı çayır, 7275 dekarı mera ve 43 dekarı da yoncalık olmak üzere 20818 dekar (2081.8 ha) tarım alanı ve 3590 adet ağaç sular altında kalmıştır.³ Seviye değişiminden en fazla zarar gören tarım alanları, gölün kuzey doğusundaki Erciş körfezi kıyılarında, doğuda Van, Edremit ve Gevaş yakınlarında, batıda ise Tatvan -Ahlat arasında bulunmaktadır. Göl sularının 1994-1995 yıllarındaki hızlı yükselmesi sonucu 1178'i kentlerde, 629'u köylerde olmak üzere toplam 1807 konut afete maruz kalmıştır. Burada, konutların bir kısmı göl suyu içinde kalmış, diğer bir kısmı ise taban suyu yükselmesi sonucu etkilenmiştir (Tablo 4).

Tablo 3. Kıyılardaki Kentlerde Göl Sularının İşgal Ettiği Kentsel Arazi Miktarları

Kent Adı	Su Altında Kalan Kentsel Arazi Miktarı (ha.)	Kent Adı	Su Altında Kalan Kentsel Arazi Miktarı (ha.)
Van	623,7	Adilcevaz	55,5
Erciş	431,8	Gevaş	26,4
Ahlat	151,2	Edremit	15,9
Tatvan	109	TOPLAM	1413,3

Kaynak: 1/25000 ölçekli topografya haritalarından 1650 m izohipsi esas alınarak hesaplanmıştır.

³Seviye yükselmesinin yol açtığı zararlarla ilgili bilgiler DSİ, EİEİ kurumları ile Van ve Bitlis valiliklerinin Kriz Komisyonu raporlarından derlenmiştir.

Şekil 4. Van Kentinde Su Altında Kalan Araziler

Kıyılarda seviye yükselmesinin konutlarda yol açtığı zararların artmasında yanlış kentsel planlama ve uygulamalarla birlikte, yapı malzemesinin de önemli etkisi vardır. Düşük maliyetli toprak (kerpiç) ve briketin, neme karşı dirençsiz olduklarından hasarın artmasında etkili olduklarını söylemek mümkündür.

Göl seviyesinin yükselmesi ile kentlerde sadece konutlar ve iş yerleri zarar görmemiş, bu kentlerin kanalizasyon şebekeleri ile atık su arıtma tesisleri de büyük zararlar görmüştür. Özellikle Van, Erciş ve Tatvan kentlerinin göle yakın kısımlarında kanalizasyon şebekesine taban suyunun karışması sonucu sistem tamamen çalışamaz hale gelmiştir. Ayrıca kıyı ile 1650 m kodu arasında kalan ve atık suları kanalizasyon

şebekesine bağlı olmayan konutların bir çoğunun fosseptik çukurlarına gölden sızan sular dolmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan soruna çözüm olarak, atık suların toprak üstünden göl kıyısına doğru tahliye edilmesine başlanmıştır. Bu da halk sağlığını ciddi bir şekilde tehdit eden bir başka sorunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle gölün batısında yaklaşık 70000 nüfusa sahip olan Tatvan kentinin kanalizasyon şebekesinin büyük bir kısmının sular altında kalması, kenti çok ciddi bir sorunla karşı karşıya getirmiştir (Foto 3).

Tablo 4. Van Gölü Kıyılarında Su Baskınına Maruz Kalan Yerleşmeler ve Konut Sayısı (1994-1995)

Yerleşmenin Adı	Kent Merkezi	Köyler	TOPLAM
Van	446	4	450
Erciş	334	125	459
Tatvan	241	66	307
Adilcevaz	132	240	372
Edremit	4	76	80
Gevaş	3	72	75
Muradiye	-	40	40
Ahlat	18	6	240
TOPLAM	1178	629	1807

Kaynak: Van ve Bitlis illerindeki Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Foto 3. Tatvan'da Göl Suyu İçerisinde Kalan Atıksu Arıtma Tesisi

Göl seviye değişiminin kentlerde yarattığı bir başka sorun da göl suyu ve atık su birikintilerinin kıyılarda oluşturduğu bataklıklardır. Kentlerin kıyılarında sinek larvalarının gelişmesi için uygun ortamlar oluşturan bu tür bataklıklar, hem çevreye pis kokular yaymakta, hem de yörede yaşayanlar için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Evleri bu tür ortamlarda bulunan ailelerin bir kısmı devlet desteği ile daha güvenilir yerlere taşınmıştır.

1994-1995 yıllarında göl seviyesinde meydana gelen hızlı yükselmeye bağlı olarak, Van Havaalanı pisti ile göl çevresindeki karayolu ve demiryolu sistemi önemli ölçüde zarar görmüştür. Van Havaalanı pistinin güney ucu, Van ve Tatvan'daki feribot iskelelerinin büyük bir kısmı ile göl çevresini dolaşan karayollarının yaklaşık 14,7 km si sular altında kalmıştır. Ayrıca demiryolunun Tatvan'da 250, Van'da ise 400 m lik bir kısmı göl suları altında kalmıştır. Yapılan hesaplamalara göre, göl seviyesinin 1652 m ye yükselmesi durumunda kıyılarda su altında kalacak karayolu uzunluğu 25 km kadar olacaktır (Tablo 5).

Tablo 5. Van Gölü Seviye Yükselmesinden Etkilenen Karayolları ve Uzunlukları (1995)

Yolun Adı	1650 m Kotunda Gölden	1652 m Kotunda Gölden
	Etkilenen Yol Uzunlukları (m)	Etkilenecek Yol Uzunlukları (m)
Van-Erciş	900	5400
Van-Edremit-Tatvan	5650	7950
Erciş-Adilcevaz-Ahlat	5200	7900
Tatvan-Ahlat	3000	3900
TOPLAM	14750	25150

Kaynak: Van Merkezde Görevli Kriz Komisyonunun 29. 04. 1994 Tarihli Raporu.

Göl çevresindeki çeşitli kamu kuruluşlarıyla özel sektöre ait tatil kampları ve plajlar da bundan olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu kampların çoğunluğu gölün doğu kıyılarında yer almaktadır. Kıyılarda kirliliğin artmasına paralel olarak, kumsallarla tatil yerlerinin zarar görmesi yöredeki turizm faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Bunların dışında, kıyıda yer alan bazı tarihi kalıntıların sular altında kalması da yörenin temel turistik değerleri açısından bir başka kayıptır. Adilcevaz Kalesi ve Erciş'in Çelebibağı Beldesi'ndeki tarihi Selçuklu Mezarlığı ve Erciş Kalesi bu tip yerler arasındadır.⁴

⁴1993-94 yıllarındaki yükselmeden sonra hafif bir tepelik alanda yer alan tarihi Selçuklu Mezarlığı'nın karayla bağlantısı kesilerek ada haline gelmiştir.

Van Gölü'ne boşalan akarsuların ağız kısımlarında çok çeşitli yaban kuşlarını barındıran sazlıkların da seviye değişiminden olumsuz etkilendiği görülmektedir. Özellikle Bendimahı, Zilan ve Karasu çaylarının ağızdaki tatlı su ortamında oluşan sazlıklara gölün tuzlu ve sodalı suyunun karışmasıyla, hem kuş yuvaları bozulmuş, hem de tatlı su ortamında yaşayan diğer canlıların beslenme ve yaşam alanları daralmış bulunmaktadır.

Sonuç

Van Gölü'nde muhtelif tarihlerde meydana gelen seviye değişimleri ile kıyılarda meydana gelen morfolojik değişikliklerin yanı sıra, bu çevrede yaşayan insanlar önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle, Göl çevresinde son seviye yükselmesi sonucu 1804 konut, 14,7 km karayolu, 650 m demiryolu, göl ulaşımında kullanılan iskelelerin bir kısmı, 10000'lerce dekar tarım arazisi, çok sayıda kamu kuruluşlarına ve özel sektöre ait tatil kampları ve tarihi önemi olan yerler zarar görmüştür. Ayrıca, kıyılardaki kentlerin sahile yakın kısımlarında bulunan kanalizasyon ve atık su arıtma tesisleri çalışamaz hale gelmiştir. Son 50 yıldan beri göl suları altında kalan arazi miktarı 52 km² olup, bunun yaklaşık 14,7 km² si kentsel arazilerden oluşmaktadır. Bütün bunların parasal karşılığı dikkate alındığında zararın boyutunun milyonlarca dolara ulaştığı tahmin edilebilir.

Daha öncede anlatıldığı üzere, Van Gölü çevresiyle ilgili tarihi bilgiler, morfolojik bulgular ve son 58 yıllık su seviye ölçümlerinden gölün uzun vadede yavaş bir şekilde yükseldiği anlaşılmaktadır. Gölde bazı periyotlarda önemli oranda seviye düşmeleri veya yükselmeleri görülse de uzun yıllık (1944-2002 arası) ortalamalara göre, yükselme miktarı ile düşme miktarı arasında her yıl 3,7 cm lik yükselme yönünde bir fark oluşmaktadır. Bu nedenle, göl çevresinde kentsel veya kırsal arazi kullanımına yönelik planlamalarda, geçmişte yapılan hatalara düşmemek için, gölün yükselme trendi mutlaka dikkate alınmalıdır. Ayrıca, Bakanlar Kurulu'nun 1995 yılında göl çevresinde 1650-1655 metreler arasındaki alanı afet bölgesi ilan ederek, bu alandaki bütün yerleşme faaliyetlerine yasaklama getirmiştir. Gelecekte, olası yükselmelerin olumsuz sonuçlarından etkilenmemek için, kıyılarda 1655 m koduna kadarki alanlara getirilen yerleşim yasağına uyulmalı ve burada daha önce yapılan binalar da tahliye edilmelidir. Ayrıca, kıyı kentlerinden Tatvan, Van ve Erciş'in su baskınına maruz kaldığından bozulan kanalizasyon ve atık su arıtma tesislerinin yapımına hız verilerek gölün daha fazla kirlenmesinin önüne geçilmeli ve tesisler daha güvenli noktalara kurulmalıdır.

Sonuç olarak, doğal afetler insan yaşamını etkileyen ve yönlendiren olaylar olduğundan, bölgedeki bütün planlama ve uygulamalarda bu durumun dikkate alınması,

daha sağlıklı ve yaşanabilir bir ortamın oluşturulmasına ve gelecekte oluşabilecek zararların daha aza indirilmesine katkı yapacaktır.

Kaynakça

- ATALAY, İ., 1987, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege Üniv. Yay., No: 9, İzmir.
- BARKA, A. ve ŞAROĞLU, F., 1995, "Van Gölü su Seviyesi Yükselmesinin Tektonik ile İlişkisi", *Van Gölü Su Seviyesinin Yükselmesi Nedenleri, Etkileri ve Çözüm Yolları Sempozyumu (20-22 Haziran 1995)* içinde, Van Valiliği Yayını, Van.
- BURNEY, C.A., 1957, "Urartian Fortress and Towns In The Van Region", *Anatolian Studies*, Vol. X, s.37-53.
- DEGENS, E.T. ve Diğ., 1978, "Van Gölü'nün Jeolojik Gelişimi: Bir Özet", *The Geology of Lake Van* içinde, M.T.A. Yayınlarından No: 169, s.147-158.
- E.İ.E.İ. 1996, *Göl Seviyeleri*, Elektrik İdaresi Etüt İşleri Genel Müdürlüğü Yayını. Ankara.
- E.İ.E.İ. 2000, *Türkiye Akarsularında Süspanse Sediment Gözlemleri ve Sediment Taşınım Miktarları*, E.İ.E.İ. Genel Müd. Yay. No: 20-17, Ankara.
- ERİNÇ, S., 1953, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İst. Üniv. Yay. No: 572, İstanbul.
- EVLİYA ÇELEBİ, 1986, *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: III-IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- GHAHERI, M ve Diğ.**, 1999, "Lake Urmia, İran: A Summary Review", *International Journal of Salt Lake Research*, No: 8, s. 19-22.
- GLANTZ, M. H ve FIGUEROA, R. M., 1997, "Does The Aral See Merit Heritage Status?", *Global Environmental Change*, Vol. 7, No: 4. s. 357-380.
- GÜRER, İ., YILDIZ D., 1996, *Van Gölü'ndeki Ani Seviye Değişimlerini İnceleme Raporu*, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yay., Ankara.
- İNANDIK, H., 1965, *Türkiye Gölleri (Morfolojik ve Hidrografik Özellikler)*, İ. Ü. Coğ. Enst. Yay. No: 44, İstanbul.
- KADIOĞLU, M., ŞEN, Z. ve BATUR, F., 1997, "The Greatest Soda- Water Lake in The World and How It Is Influenced by Climatic Change", *Annales Geophysicae*, Vol. 15, s. 1489-1497.
- KADIOĞLU, M., 1995, "Van Gölü'ndeki Su Seviye Yükselmesinin Meteorolojik Faktörler ile İlgisi", *Van Gölü Su Seviyesinin Yükselmesi Nedenleri, Etkileri ve Çözüm Yolları Sempozyumu (20-22 Haziran 1995)* içinde, Van Valiliği Yayını, Van.
- KEMPE, S., KHOO, F. ve GÜRLEYİK, Y., 1978, "Hydrography of Lake Van and Its Drainage Area", *The Geology of Lake Van* içinde, M.T.A. Yayınlarından No: 169, s. 30-44.
- LAHN, E., 1948, *Türkiye Göllerinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüd*, MTA

Yay., Seri: B No: 12, Ankara.

LANDMANN, G., REIMER, A. ve KEMPE, S., 1996, "Climatically Induced Lake level Changes at Lake Van, Turkey, During The Pleistocene / Holocene Transition", *Global Biochemical Cycles*, Vol. 10, No: 4, s. 797-808.

LAYARD, A.H., 1853, *Discoveries In the Ruins of Nineveh and Babylon*, Part II, London.

LYNCH, H.F.B., 1965, *Armenia: Travels and Studies*, Vol. II, Khayat Book Publishing Co., Beirut.

MEHMED CEMAL, 1920, *Anadolu: İstatistiki, İktisadi, Askeri Coğrafya*, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet.

MÜSEYİBOV, M.A. 1998, *Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafyası*, Maarif Neşriyatı, Bakü.

ÖZLER, H. M., 2002, "Hydrochemistry and Salt-Water Intrusion in The Van Aquifer, East Turkey", *Environmental Geology*, Vol. 43, No:7, s. 759-775.

SCHWEIZER, G., 1975, *Untersuchungen Zur Physio-geographic Von Ostanatolien und Nordwest Iran*, Tubinger Geographische Studien No: 60, Tubingen.

TUNCEL, M., 1981, "Türkiye'de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler", *Yerbilimleri Dergisi*, Sayı: 1-2, s. 115-124.

TÜMERTEKİN, E ve ÖZGÜÇ, N., 2002, *Beşeri Coğrafya*, Çantay Kitabevi, İst.

WALTHAM, T. ve SHOLJI, I., 2001, "The Demise of The Aral Sea – An Environmental Disaster", *Geology Today*, Vol. 17, no: 6, s. 218-224.

Raporlar:

Bitlis Valiliği Bayındırlık ve İskan Müdürlüğünün 09.11.1995 Tarih ve 1679 Sayılı Raporu İle 22.04.1996 Tarih ve 36/595 Sayılı Raporu

DSİ XVII. Bölge Müdürlüğü'nün 1995 Yılındaki Van Gölü İle İlgili Özet Çalışmaları
E.İ.E.İ. Van Bölge Şefliği Verileri

Van Merkezde Görevli Kriz Komisyonununun 29. 04. 1994 Tarihli Raporu ile 30.10.1995 Tarih ve 5636 Sayılı Raporu

Van Meteoroloji İstasyonu Verileri

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 33-42, ELAZIĞ-2005

**ENDEMİK BİR KARAÇAM TÜRÜ
EBE KARAÇAM (*PİNUS NİGRA* SSP. *PALLASIANA* VAR.
ŞENERİANA) 'IN DOMANIÇ (KÜTAHYA) CİVARINDAKİ
YAYILIŞ ALANININ ÖZELLİKLERİ**

*The Distribution Of An Endemic Pinus Nigra Species Ebe Black Pine
(Pinus nigra ssp. pallasiana var. şeneriana) Around Domaniç
Area, NE Part Of Aegean Region*

Ülkü ESER ÜNALDI

*G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü,
Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, unaldi@gazi.edu.tr*

ÖZET

Ebe Karaçam, Anadolu Karaçamı'nın endemik bir varyetesi olup, önemli biyolojik zenginliklerimizdendir. Türkiye'deki yayılış alanlarından biri de Domaniç (Kütahya) civarında bulunur. Burada yayılış gösteren Ebe Karaçamlar, 2002 yılında yapılan arazi çalışmasının sonuçlarına göre incelenecektir. Karaçam, Çökköy ve Aksu köylerinin güneyinde yaklaşık 750-850 m.ler arasında yer almaktadır. Kerestesi değerli olmadığı için yöre halkı tarafından tahrip edilmemektedir. Ancak saha otlatmaya açık olduğundan fideler zarar görmekte ve gençleşme güçleşmektedir. Bu nedenle sahanın korunmaya alınması neslin devamı için kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Ebe Karaçam, Domaniç, Korunma.

ABSTRACT

The Ebe Black Pine, the endemic variety of the Anatolian Black Pine, is one of our salient biological richness. One of the places of its natural occurrence areas is found Domaniç (Kütahya) western part of Anatolia. In this research, the Ebe Black Pine spreading over Domaniç is introduced according to the results of the area study made in 2002. The pine clusters are found between nearly 750-850 meters in the South of Çökköy and Aksu villages in the area. Natural generations of this pine has been protected by the grazing activity. Therefore, in order to maintain the natural growth of Ebe Black Pine it is necessary to take some measurements.

Key Words: Ebe Black Pine, Domaniç, Protection.

GİRİŞ

Türkiye'nin endemik bitkilerinden Ebe Karaçam, ilk kez Saatçioğlu tarafından Çaydurt (Bolu) civarında 1000-1100 m yükseltilerde bulunmuş ve "*Pinus nigra* var. *şeneriana* Saatçioğlu" olarak isimlendirilmiş; daha sonra Yaltırık tarafından "subsp. *pallasiana*" alt türüne bağlanmıştır. Ancak çok yavaş büyüme yapmasından dolayı fazla önemsenmemiştir (Şimşek, Erkuloğlu, Tosun, 1995; Yücel, 2000). Ebe Karaçam (*Pinus nigra* ssp. *pallasiana* var. *şeneriana*), dipten dallanan, çok gövdeli, küre biçiminde bir forma sahip olup, 17 m.ye kadar boylanabilen bir ağaçtır (Foto.1). Anadolu Karaçamı'nın Türkiye'de yayılış gösteren en kısa ibreli ve en küçük kozalaklı varyetesidir. Türkiye'de Bolu, Eskişehir, Afyon, Manisa ve Kütahya il sınırları içinde, genelde tek tek, çok nadir olarak da küçük gruplar halinde 800-1250 m.ler arasında yayılış göstermektedir (Şekil.1). En uzun bireyleri, Bolu-Güney ve Manisa-Alaşehir çevresinde; estetik açıdan en dekoratif bireyleri ise Kütahya civarında yer almaktadır (Yücel, 2000).

Çalışmada, Ebe Karaçam'ın Domaniç (Kütahya) civarındaki yayılış alanının özellikleri ve çamların sahadaki mevcut durumu hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

METERYAL VE METOD

Çalışma iki aşamada yapılmıştır. Bunlardan ilk aşamayı arazi, ikinci aşamayı büro çalışması oluşturmaktadır. İlk aşama için, saha 2002 yılının Temmuz ayında gezilerek incelenmiştir. İkinci aşamada ise, iklim özellikleri için DMİGM'den alınan Domaniç meteoroloji istasyonunun 1959-1990 dönemine ait verileri, toprak özellikleri için Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığının yayımladığı Kütahya İli Arazi Varlığı İl Raporu kullanılmış ve mevcut literatürden de faydalanılarak Ebe Karaçamın özellikleri, alanın özellikleri ve mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Ebe Karaçamların inceleme alanı, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alan Kütahya iline bağlı Domaniç'in Çokköy ve Aksu köylerinin güneyinde Kıran mevkiindeki Domaniç Orman İşletme Şefliği, Alagöz Serisi içinde bulunmaktadır (Şekil.2).

Saha, morfolojik olarak Karakıran tepenin (1022 m) kuzeyinde, Dola dere (Sarıköz çayı)nin oluşturduğu tabanlı vadinin ise güney kesimindeki bir plâto yüzeyine tekabül etmektedir. Ebe Karaçamlar, Kıran mevki adı verilen bu alan dahilinde yaklaşık 750-850 m yükseltiler arasında yayılış göstermektedir.

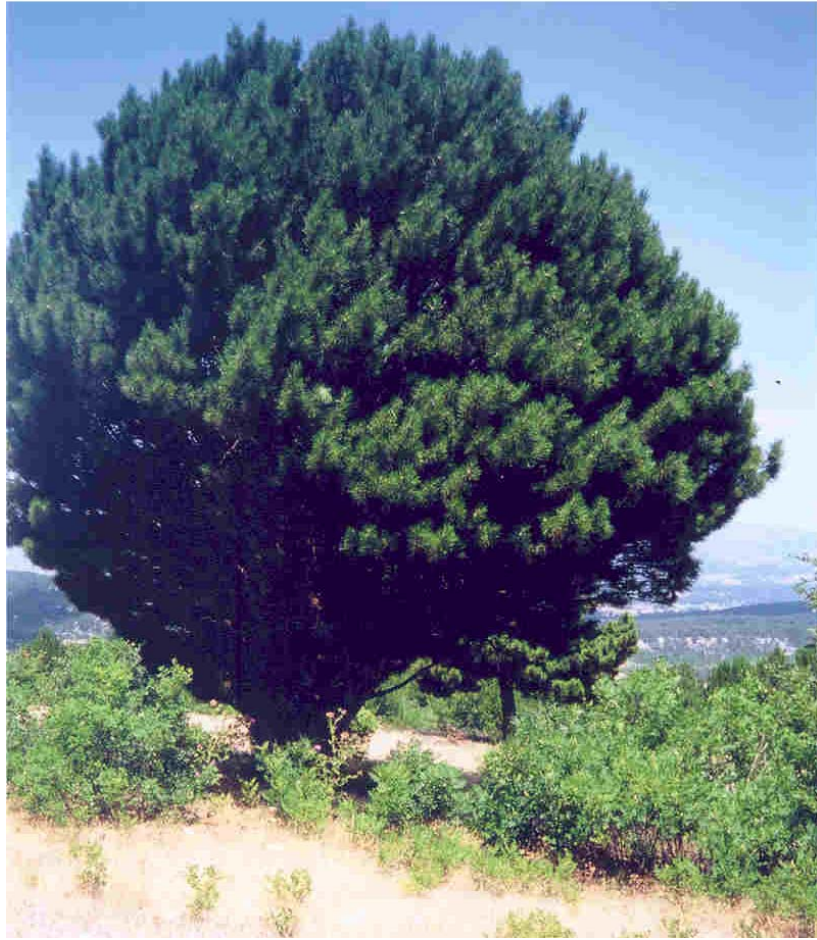
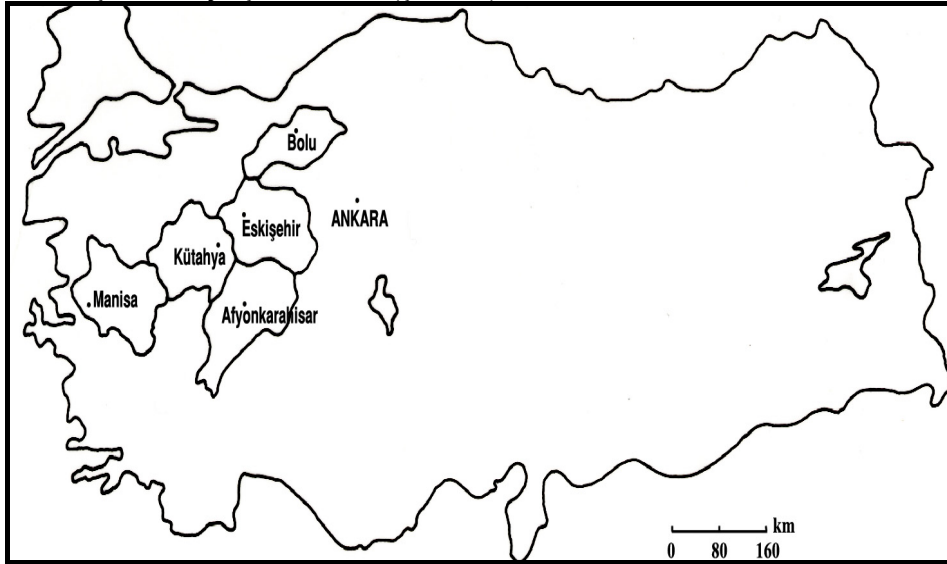

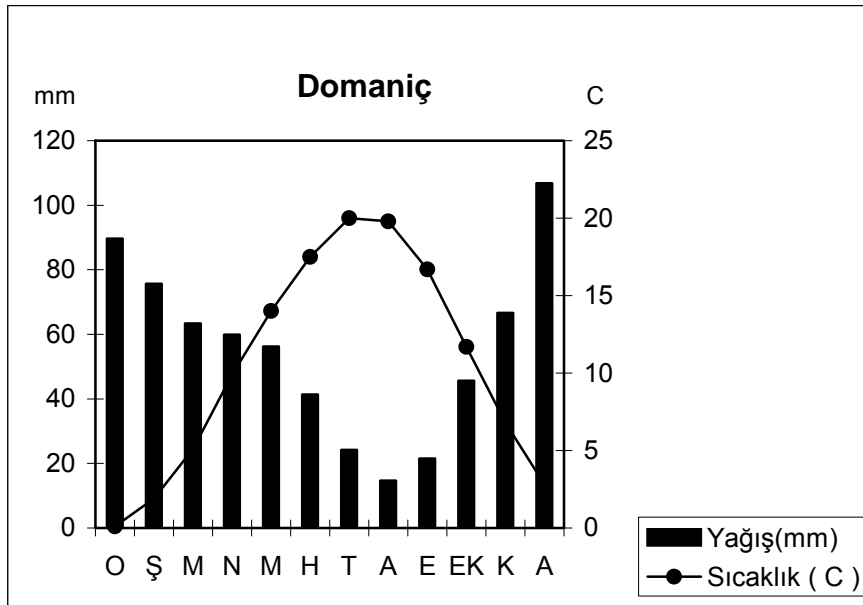
Foto 1. Domaniç civarında yayılış gösteren bir Ebe Karaçam'ın genel görünüşü

Araştırma alanı termik rejim yönünden “Akdeniz-İç Anadolu Karasal Geçiş Tipi”ne girmektedir. Nitekim sahada, Ocak ayında 0 °C civarında olan sıcaklık, Temmuz ayında 20.0 °C ye yükselmektedir (Şekil.3). Şimdiye kadar kaydedilen en düşük sıcaklık -20.7 °C (22 Şubat 1985), en yüksek sıcaklık ise 37.5 °C dir (12 Temmuz 1980). 650 mm civarında olan yıllık toplam yağışın % 41’i kış, % 26’sı ilkbahar, % 21’i sonbahar ve %

12.1'i yaz mevsimine düşmektedir (Şekil.4). Bu verilere göre, araştırma alanı "Marmara Geçiş Tipi" içerisine girmektedir. Yıllık ortalama % 64 olan nispi nem, yazın % 56'ya düşerken, kışın % 76'ya çıkmaktadır (Şekil. 5).

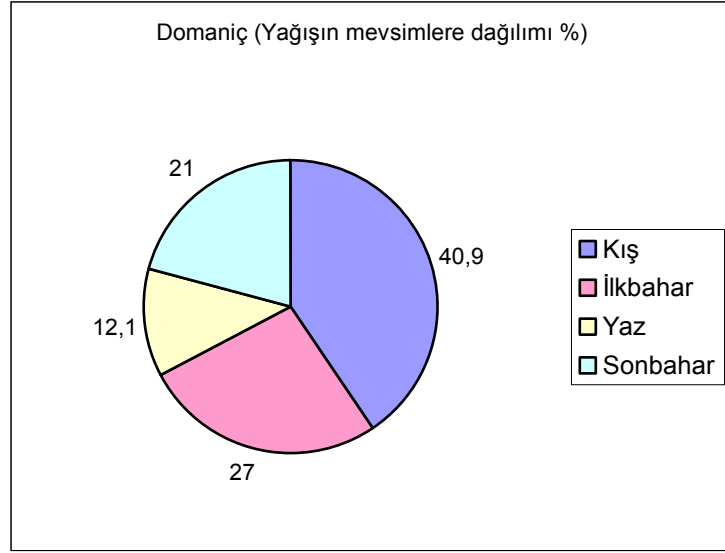

Şekil 1. Ebe Karaçam'ın yayılış gösterdiği iller

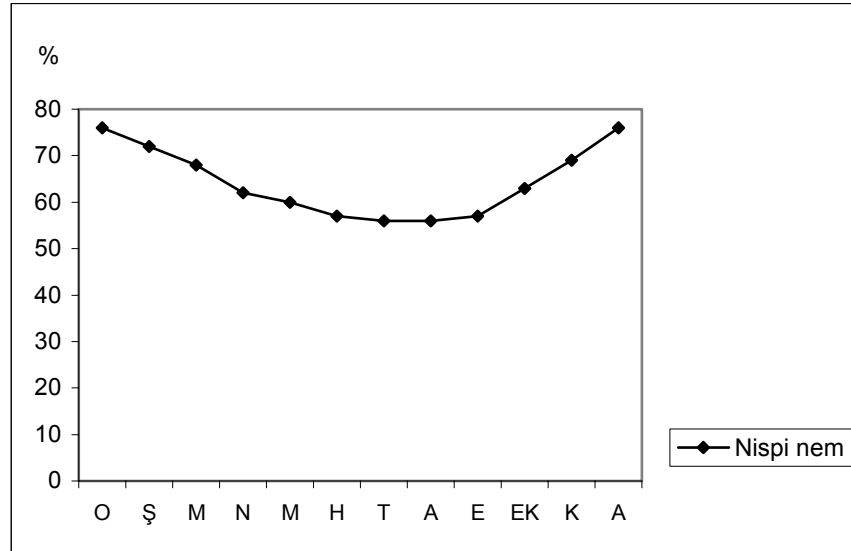

Şekil 2 İnceleme alanının yeri

Şekil 3. Domaniç'in sıcaklık ve yağış rejim diyagramı

Şekil 4. Domaniç'te yağışın mevsimlere dağılımı (%).

Şekil 5. Domaniç'te nispi nemin yıl içindeki değişimi (%).

Alanda ortalama kar yağışlı gün sayısı yaklaşık 18 gün, ortalama karla örtülü gün sayısı 30 gün, en yüksek kar örtüsü kalınlığı ise 49 cm.dir. Kar yağışlarının az olması Ebe Karaçam için avantajdır. Çünkü, Anadolu Karaçamı'na oranla tepe formunun fazla kar

birikimine elverişli olması, aşırı kar yağışlarında kar kırılmaları için uygun şartlar yaratmaktadır.

Sahada kış mevsiminde güneybatı, yaz mevsimi ile yıllık durumda ise kuzeydoğudan esen rüzgârlar hakimdir. Bu durum Ebe Karaçamların yetişmesi için uygundur. Çünkü, Domaniç'in Tunçbilek termik santralinin kuzeydoğusunda yer alması, kış haricinde hava kirliliğinden etkilenme sorununu ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle alandaki Ebe Karaçamlarda hava kirliliğine bağlı olarak oluşan bir kuruma henüz saptanmamıştır. Ancak alan, kış mevsiminde güneybatıdan gelen ve termik santralle kirlenen hava akımlarına açıktır. Bu nedenle, uzun vadede bitkilerin bu kirlilikten olumsuz yönde etkileneceğini söylemek yanlış değildir. Nitekim alanın yaklaşık 100 km güneyinde yer alan ve yine bir endemik karaçam varyetemiz olan Ehrami Karaçamlar (*Pinus nigra* ssp. *pallasiana* var. *pyramidata*), böcek tehdidi ve kuraklık gibi sorunlara ilaveten termik santrallerden çıkan kirleticiler nedeniyle de bugün kuruma sorunu ile karşı karşıyadır.

Nemlilik veya kuraklık açısından “Yarı Nemli Marmara İklimi” içerisinde olan saha, Thornthwaite metoduna göre $C_2B_1's_2b_3^1$ harfleri ile ifade edilen yarı nemli, mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan, deniz etkisine yakın iklim tipi içerisinde yer almaktadır. Alan, de Martonne'a göre yarı kurak sahalarla nemli bölgeler arasındaki geçiş iklimi (indis 19.1), Erinç'e göre ise yarı nemli iklim tipine (indis 39.8) dahildir.

Saha genel iklim özellikleri açısından Ebe Karaçamların yetişmesine son derece uygundur. Nitekim, Ebe Karaçam'ın diğer yayılış alanlarında yıllık ortalama sıcaklık 10.2 - 16.9 °C, yıllık ortalama nispi nem % 73 - % 57, yıllık yağış miktarı ise 487.1 - 702.7 mm arasında değişmektedir (Yücel, 2000).

Araştırma alanında kireçsiz kahverengi orman toprağı yaygındır. Genellikle balçık, kumlu balçık bünyede olan bu topraklar, nötr ve hafif asit reaksiyon göstermektedir.

İnceleme alanında Ebe Karaçam müstakil ormanlar oluşturmayıp Anadolu Karaçamı (*Pinus nigra* ssp. *pallasiana*)'nın içinde münferit olarak yer almaktadır (Foto. 2). Alan, yaklaşık %70 Anadolu Karaçamı, % 20 oranında Ebe Karaçam'dan oluşmaktadır. Bu karışıma yaklaşık % 10 oranında saçlı meşe (*Quercus cerris*) karışmaktadır. Orman altındaki hakim bitkileri katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*), sumak (*Rhus* sp) ve laden (*Cistus* sp.) meydana getirmektedir.

Foto 2. Sahada Anadolu Karaçamı içinde münferit olarak yer alan Ebe Karaçamların görünüşü

Sahadaki Ebe Karaçamlar genellikle 6-10 m boya sahiptir. Nispeten ışık isteği yüksek olan Ebe Karaçam, kapalılığı fazla ve orman altı diri örtü ile ölü örtünün yoğun olduğu yerlerde doğal olarak gençleşmemektedir. Buna karşın orman içi ve yol kenarlarındaki açık alanlarda hızlı bir yayılış göstermektedir (Foto.1, 2).

Alanda tepe tacının şekline göre 3 değişik form dikkati çekmektedir:

1-Tam küresel tepe formu: Bu formda gövde aşağıdan itibaren dallanma yapmakta ve dallar çok sık ve yoğun küresel bir tepe yapısı geliştirmektedir. Gövde uzaktan görülmemektedir (Foto. 3)

2- Yarı küresel form: Çok gövdeli çamlar üzerinde 3-5 m yüksekliğe kadar dal bulunmamaktadır. Gövde uzaktan görülmektedir (Foto. 4).

3-Şemsiye formu: Bu tipte, şemsiye şeklindeki tepe 10-15 kadar tali gövdenin üzerinde şekillenmiştir. Gövde uzaktan görülmektedir (Foto. 4).

Foto 3. Alanda tam küremsi forma sahip Ebe Karaçamlar

Foto 4. Alanda yarı küremsi (1) ve şemsiye formlarına (2) sahip Ebe Karaçamlar

Ebe Karaçam, kereste olarak kullanıma uygun olmadığı için tahrip edilmemektedir. Ancak sahanın otlatmaya açık olması ve serbestçe otlatma yapılması özellikle genç fidanlara zarar vererek çoğalmayı ve bitkinin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca ağacın tohum tutma yeteneği ve tohum verimliliğinin çok düşük olması, 4-5 yıl hiç kozalak tutmaması, kozalak tuttuğunda ise sayılarının az olması da doğal yolla üremeyi güçleştirmektedir (Yücel, 2000).

Ebe Karaçam, yukarıda da belirtildiği gibi kereste açısından makbul ve ekonomik değildir. Bu nedenle parasal anlamda somut bir değeri olmadığı düşünülebilir. Ancak, bu biyolojik varlığın korunması gerekliliğini sadece ekonomik açıdan dikkate almak uygun değildir. Kaldı ki, bu çamları, dekoratif amaçlı park ve bahçe ağacı olarak üreterek ekonomik anlamda değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda civar yerleşmeler, Ebe Karaçam fidanlığı kurmak için teşvik edilebilir, halka uygun şartlarda kredi verilebilir ve pazar olanağı yaratılabilir. Bunlardan başka, ilerleyen bilim ve teknoloji sayesinde canlılardan yeni biçimlerde yararlanma yolları keşfedilecek ve belki de, bugün için somut ekonomik değeri olmayan Ebe Karaçam, önemli bir hastalık ilacının ana maddesini oluşturarak, yarının yüksek ekonomik değerdeki bitkisi olabilecektir. Nitekim bugün karaçamların kabukları, kozalakları ve reçineleri diyare, iç hastalıkları, yılançık, ülser, soğuk algınlığı, öksürük gibi hastalıkların tedavisinden başka; yanıklarda, apsenin olgunlaşmasında, şişmeyi önlemek için yılan-akrep sokmalarında ve kırıklarda geleneksel olarak kullanılmaktadır (Yeşilada ve ark., 1995; Honda ve ark., 1996).

SONUÇ

Anadolu Karaçamı'nın endemik bir varyetesi olan Ebe Karaçam, önemli biyolojik zenginliklerimizden biridir. Dünyada ve Türkiye'de biyolojik çeşitliliğin ciddi bir biçimde azaldığı göz önüne alındığında; sınırlı bir yayılışa sahip olan, binlerce belki de milyonlarca yıl süren mutasyon sonucu gelişen bu türün, Domaniç (Kütahya) civarındaki yayılış alanını otlatmalara karşı koruma altına almak, dikim yoluyla doğal ortamı desteklemek, genç fidelerin yeterince ışık almasını sağlamak için etraflarını temizlemek ve civardaki hava kirliliği tehlikesini en aza indirmek için termik santrallerin elektro filtrelerinin bakımlarını düzenli olarak yapmak ve gerekiyorsa bunları yenilemek neslin devamı açısından kaçınılmazdır.

KAYNAKLAR

- Atalay İ., (1994), *Türkiye Vejetasyon Coğrafyası*, Ege Üniv. Basımevi, İzmir
- DMİGM, Domaniç Meteoroloji İstasyonuna Ait Veriler
- Dönmez Y., (1972), *Kütahya Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, İstanbul Üniv. Yayın No. 1759, İstanbul
- Günel N., (1997), *Türkiye’de Başlıca Ağaç Türlerinin Coğrafi Yayılışları, Ekolojik ve Floristik Özellikleri*, Çantay Kitabevi, İstanbul
- Honda G, Yeşilada E, Tabata M. Ve arkadaşları, (1996), Traditional Medicine in Turkey. VI. Folk Medicine in West Anatolia: Afyon, Kütahya, Denizli, Muğla, aydın Provinces, , *Journal of Ethnopharmacology*, Volume. 53, 75-87,
- Koçman A., (1993), *Türkiye İklimi*, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayın No. 72, İzmir.
- Saatçioğlu F, (1955), ‘ Pinus nigra Arnold’un Yeni Bir Varyetesi,’ *Orman Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Seri A, Sayı 2, İstanbul*
- Şimşek T, Erkuloğlu Ö.S, Tosun S., (1995), *Türkiye’de Karaçam (P. Nigra Arn. ssp. pallasiana (Lamb.) Holmboe) Orijin Denemelerinin İlk Sonuçları*, Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, Teknik Bülten No. 247, Ankara
- Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı,(1993), *Kütahya İli Arazi Varlığı*, Ankara
- Yaltırk F., (1986), ‘Turkish taxa of Pinus’, Second Plant Life South West Asia Symposium Proceedings Of The Symposium, Edinburg
- Yeşilada E, Gisho H, Sezik E. ve arkadaşları, (1995), Traditional Medicine in Turkey. V. Folk Medicine in The Inner Taurus Mountains, *Journal of Ethnopharmacology*, Volume. 46, 133-152
- Yücel E., (2000), Ebe Karaçamın (Pinus nigra ssp. pallasiana var. şeneriana) Biyolojik ve Ekolojik Özellikleri, Birlik Ofset Matbaacılık, Eskişehir.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 43-56, ELAZIĞ-2005

TÜRKİYE'DE İŞSİZ NÜFUS

Unemployed Population in Turkey

Ali YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
aliyilmaz@omu.edu.tr.

ÖZET

İşsizlik ve işsizlerin istihdamı sorunu 1950'li yıllarda Türkiye'nin gündeminde yer almaya başlamıştır. Hızlı nüfus artışı ve şehirleşme hareketleriyle artan işsizlik, 1970'li yıllarda ulaştığı yüksek düzeyini günümüze kadar korumuştur. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizler işsizlik sorununu daha da ağırlaştırmıştır. Genç nüfus yapısına sahip Türkiye'de işsizlerin % 62'si 15-29 yaşları arasındadır. Bunlar içinde, eğitim ve askerlik sonrası olması nedeniyle 20-24 en kalabalık yaş grubudur. Türkiye'de işsizlerin eğitim düzeyi genelde düşüktür. Yine büyük bir kısmı vasıfsızdır. İşsiz nüfusun dağılımında en dikkat çekici özellik işsizlerin büyük çoğunluğunun (% 74,8) şehirsal alanlarda yer almasıdır. Şehirlerdeki mevcut işsizlerin yanısıra, kırdan şehire göçlerle kırdaki açık ve gizli işsizler şehirlere taşınmış ve şehirlerdeki işsiz sayısını giderek artırmıştır. Kırdan ise, açık işsizlerin yanı sıra gizli işsiz olarak tanımlanabilecek eksik istihdam sorunu devam etmektedir. Türkiye'de uzun süredir devam eden kırdan şehire göçlere rağmen, kırdan çok sayıda açık ve gizli işsiz bulunması, iş bulmak ve çalışmak gibi ekonomik nedenlerle şehirlere göçlerin devam edeceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Eksik İstihdam, Dağılım, Kırsal ve Şehirsal Alanlar

ABSTRACT

Unemployment problems have been the major issue in Turkey since 1950's. The rapid growth of population and urbanization led to increase in unemployment rates in 1950-1970 period. High unemployment rates have continued since 1970. Economic crisis in 2001 made the problems more complicated. When distribution of the unemployed are examined by age groups, 62 % of the unemployed was between 15-29 ages and a large number of unemployed are found in the 20-24 age group. Unemployed people in Turkey are poorly educated and many of them are unqualified.

An interesting feature of the unemployed is that most of the unemployed (74,8 %) are residing in urban areas. By the means of the migrations from rural to urban areas the unemployed and hidden unemployed have been transferred to urban areas, so number of unemployed in cities are gradually increasing. In rural areas underemployed, known as hidden unemployed, as well as persisting in addition unemployed problems. In spite of never-ending migration to urban centers, the existence of a large number of unemployed in rural areas shows that migration to cities so as to earn money or find a job will continue.

Key Words: Unemployment, Underemployment, Distribution, Rural and Urban Areas

Giriş

Nüfus, bir çok yönleri ile coğrafyanın konusudur. Bir ülke ya da bölgedeki nüfusun çeşitli özelliklerinin bilinmesi ekonomik ve sosyal politikalar açısından vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Kaynakların verimli kullanımı ve gelecek yatırımlar açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'deki insanların bir kısmı çalışma yaşında ve isteğinde olmasına rağmen işsizdir. İşsizlik ise gerek birey, gerekse içinde yaşadığı toplum açısından ekonomik ve sosyal bir çok olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Bu açıdan işsizlik bireyleri ve toplumu yakından ilgilendiren bir konudur. Türkiye'de işsizlerin yeterli sosyal ve ekonomik güvencelerden henüz yoksun olması işsiz nüfusun önemini daha da artırmaktadır.

İşsizlerin istihdamı konusu 1950'lerden bu yana Türkiye'nin gündeminde yer almaktadır. 1961 Anayasasında istihdam sorununa çözüm getirmek devletin görevlerinden sayılmış ve "iş arayan herkese iş imkanının sağlanmasının devlet tarafından yerine getirileceği" öngörülmüştür. Yine 1963'den bu yana beş yıllık kalkınma planlarının hepsinde işsizliğin önlenmesine yönelik tedbirler yer almıştır. Ancak çeşitli nedenlerle söz konusu tedbirler yeterince gerçekleştirilememiş ve işsizlerin sayısı artmaya devam etmiştir. Giderek kronikleşen ve daha etkili hale gelen işsizlik sorunu bugün ülke sorunlarının başında gelmektedir.

1. İşsizlik, İşsiz Nüfus ve Eksik İstihdam Kavramları

Türkiye'de işgücü ve istihdam konusunda en kapsamlı veri kaynağı Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) yayınladığı Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarıdır. 1988 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartlarına uygun hale getirilen bu anketin sonuçları 2000 yılına kadar Türkiye ölçeğinde ve kır-şehir ayırımında yayınlanmış, 2000 yılından itibaren Türkiye genelinin yanı sıra coğrafi bölgeler ve seçilmiş 9 il merkezine ait veriler de yer almıştır. Ancak bütün il merkezlerine ait verilerin yer almaması coğrafi araştırmalar açısından bir olumsuzluktur. Bundan başka İş ve İşçi Bulma Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, Devlet Personel Başkanlığı vb. kuruluşlar kayıtlarından ya da uyguladıkları anketlerden elde ettikleri bilgileri belirli aralıklarla yayınlamaktadır. DİE bu yayınları bir araya getirerek Çalışma İstatistikleri adı altında yayınlamaktadır. Ancak kapsam, tanım ve yöntem farklılıkları nedeniyle belirli bir standartta olmayan bu verileri birbirini doğrulayacak şekilde bir arada kullanmak mümkün olmamaktadır. Yine Genel Nüfus Sayımı Sonuçları'nda işgücü ile ilgili bazı

veriler yer almakla birlikte, nüfus sayımlarının asıl amacı işgücü hakkında bilgi derlemek olmadığından işsizler ile ilgili sorular ve derlenen bilgiler yetersiz kalmaktadır.

Türkiye’de işsiz nüfusu ele almadan önce işsizlik, işsiz nüfus ve eksik istihdamı tanımlamak gerekir. Bu çalışmanın veri kaynağını oluşturan DİE’ nün kullandığı tanımlamaları burada ele almak yerinde olacaktır. İşsizlik: “Çalışma istek ve gücünde olan ancak piyasadaki cari ücret ve çalışma koşullarına razı olmasına rağmen, uygun bir iş bulamayan kişilerin durumu” (DPT, 1989) olarak ifade edilmektedir. İşsizlik genelde açık işsizlik ve gizli işsizlik olarak iki ayrı sınıfta ele alınmaktadır. Bunlardan açık işsizlik: Çalışma gücü ve arzusunda olunmasına rağmen piyasadaki cari ücret ve çalışma şartlarında iş bulamama durumudur. Bu sınıf işsizlik kendi içinde; geçici işsizlik, mevsimlik işsizlik, teknolojik işsizlik, yapısal işsizlik ve konjonktürel işsizlik gibi türlere ayrılabilir. Gizli işsizlik: İşgücünün istihdam edilmesine rağmen elde olmayan nedenlerden dolayı düşük hatta sıfır verimle çalışması olarak tanımlanmaktadır (DPT, 1989).

Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından geliştirilen ve DİE’ nün de kullandığı işsiz (nüfus) tanımı kısaca şöyledir: Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son altı ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde işbaşı yapabilecek durumda olan 12 ve daha yukarı yaşlardaki tüm kişiler (DİE, 1999). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere DİE işsiz olmakla birlikte çeşitli nedenlerle iş aramayanları işsiz olarak kabul etmemektedir.

Eksik istihdam ise; referans döneminde ekonomik nedenlerle (haftada) 40 saatten az çalışıp mevcut işinde veya ikinci bir işte çalışmaya müsait olan kişiler ile, mevcut işinden elde ettiği gelirin azlığı ya da mesleğinde istihdam edilmediği gibi nedenlerle işini değiştirmek istediğini ya da ikinci bir iş aradığını bildiren kişilerdir (DİE, 1999). İşsizlik sigortasının henüz yaygın olmadığı, özellikle tarımda çalışanların çoğunun kendi hesabına veya ücretsiz aile işçisi olduğu Türkiye’de eksik istihdam kavramı önem kazanmaktadır. Bu nedenle Türkiye’deki işsiz nüfusun değerlendirilmesinde işsizlik rakamlarının, eksik istihdam rakamlarıyla birlikte ele alınması daha doğru olacaktır.

2. Türkiye’de İşsiz Nüfus ve Eksik İstihdamın İşgücü İçindeki Yeri

Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus faal olarak kabul edilmekte ve bunlardan ev kadını, öğrenci, emekli, irad sahibi, yaşlı veya hasta, mevsimlik çalışan vb. dışındakiler işgücünü meydana getirmektedir. 2001 yılında Türkiye’de toplam işgücü 22 milyon 269 bin ve bunlar içinde işsizlerin sayısı 1 milyon 902 bin kişidir. İşsiz nüfusun işgücüne oranı (işsizlik oranı) % 8,5 olarak gerçekleşmiştir.

Birinci beş yıllık kalkınma planı öncesinde 1962 yılında toplam 420 bin olan işsiz nüfusun işgücüne oranı % 3,2 idi. Türkiye’de kırdan şehire göçlere bağlı olarak işsizlerin sayısında önemli artışlar olmuştur. 1972 yılında işsiz sayısı 936 bine ve işsizlik oranı % 6,2’ye yükselmiştir. 1980 öncesinde Türkiye’deki anarşi ortamında ekonomik durgunluğa bağlı olarak 1978’de işsiz sayısı 1 milyon 673 bine ulaşmış ve işsizlik oranı % 9,6 olmuştur. 1990’lı yıllara kadar genelde yüksek düzeyini koruyan işsizlik oranı, 1990 sonrası bir derece azalma eğilimi göstermekle birlikte, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizlerle yüz binler daha işsiz nüfusa katılmış ve işsizlik oranı % 8,5’e yükselmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1: Türkiye’de İşsiz Nüfus ve Eksik İstihdamın Gelişimi, 1962-2001. (Bin Kişi)

Table 1: Unemployed and Underemployed Persons by Years in Turkey, 1962-2001. (Thousand)

	1962	1972	1978	1980	1982	1985	1988	1990	1992	1995	1998	2001
İşgücü	13040	14973	17470	17615	17760	18530	20310	21045	21505	22673	23049	22269
İstihdam	12619	14036	15797	16225	16535	17727	18541	19323	19769	21106	21595	20367
İşsiz	420	936	1673	1390	1225	1303	1768	1722	1735	1568	1455	1902
İşsizlik oranı %	3,2	6,2	9,6	7,9	6,9	7,0	8,7	8,2	8,1	6,9	6,3	8,5
Eksik stihdam	-	-	-	-	-	-	1323	1341	1661	1512	1356	1338
Eksik İstihdam Oranı %	-	-	-	-	-	-	6,5	6,4	7,7	6,7	5,9	6,0
Atıl işgücü %	-	-	-	-	-	-	15,2	14,6	15,8	13,6	12,2	14,5

Kaynak: DİE Hanehalkı ve İşgücü Anketi Sonuçları ve DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1992

Source: SIS Household Labour Force Survey Results and SPO Social and Economic Indicators 1950-1992.

Türkiye açısından işsizlik kadar önemli diğer bir kavramda eksik istihdamdır. Eksik istihdam gizli işsizlik olarak tanımlanabilecek durumları ifade etmektedir. 2001 yılında eksik istihdam durumunda olanların sayısı 1 milyon 338 bin ve eksik istihdamın işgücüne oranı % 6 olmuştur. Eksik istihdamın işsizlik oranına eklenmesiyle ortaya çıkan Türkiye’deki atıl işgücü % 14,5 gibi yüksek bir orandadır.

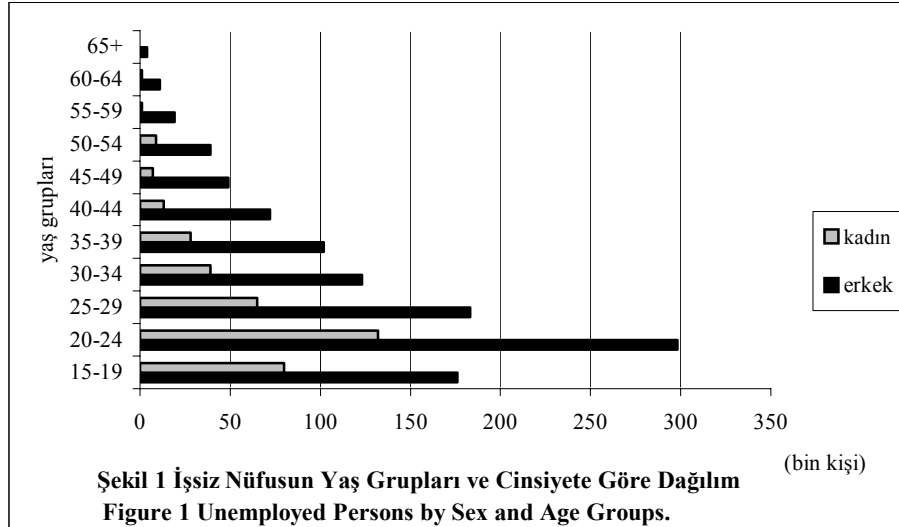
Türkiye’de işsiz nüfusla ilgili diğer bir olay da yurt dışına işgücü göçüdür. 1960-1974 yılları arasında başta Almanya olmak üzere bir çok Avrupa ülkesine çok sayıda

insanımız çalışmak için göç etmiştir. Bu tarihlerden sonra göçler özellikle Arap Ülkeleri ve diğer ülkelere yönelik olarak devam etmiştir¹.

3. İşsiz Nüfusun Bazı Özellikleri

Türkiye’deki 15 ve yukarı yaşlardaki nüfusun cinsiyete göre dağılımı % 50,2 kadın; % 49,8 erkek gibi birbirine yakın olmakla birlikte, işsiz nüfusun % 75,5’ini erkekler oluşturmaktadır. Bu durum çalışma yaşındaki kadın nüfusun önemli bir kısmının ev kadını olması nedeniyle işgücüne katılma oranının (% 25,9) düşüklüğü ile yakından ilgilidir. Türkiye’de çalışma yaşında olmakla birlikte işgücüne dahil olmayan nüfus içinde en büyük grubu ev kadınları oluşturmaktadır. İşgücüne katılan erkek ve kadın nüfusta işsizlik oranları % 8,8 ve % 7,9 gibi birbirine yakındır.

Türkiye’deki işsiz nüfusun yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında 20-24 en kalabalık yaş grubudur. Bunu 15-19 ve 25-29 yaş grupları izlemektedir. Bu üç grubun toplamı, yani 15-29 yaşları arasındakiler işsiz nüfusun % 62’sini meydana getirmektedir. 30’lu yaşlardan sonra işsizlerin oranı giderek azalmaktadır (Şekil 1).

İşsiz nüfusun yaş grupları cinsiyete göre ele alındığında, genelde kadın ve erkek benzer özellikler göstermekle birlikte kadınlarda 15-29 arası yaş gruplarında erkeklere

¹ Haziran 2001 itibariyle yurt dışındaki vatandaşlarımızın sayısı 3 520040 kişidir. Bunların 312769’i başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerinde, diğerleri S.Arabistan, Libya, Kuveyt, Ürdün, Katar ve İsrail gibi Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu ve diğer ülkelerde yer almaktadır. Yurt dışındaki bulunanlardan 1180550 kişi işçidir. (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Haziran, 2001)

göre daha fazla yığılma olmuştur. Bunda her şeyden önce kadınların orta ve yüksek öğretime erkeklere göre daha az katılmaları ve erkeklerin askerlik görevinde bulunmaları etkili olmuştur. 30 yaşın üzerinde ise, kadınların çoğunlukla ev kadını olmaları nedeniyle erkeklere göre daha düşük oranlarda oldukları dikkati çekmektedir.

Türkiye'deki işsizlerin eğitim düzeyine bakıldığında, büyük bir kısmının ilköğretim mezunu oldukları görülür. % 4,5'i ise okuma yazma bilmemektedir. Vasıflı (kalifiye) olmak açısından ortaokul ve lise dengi meslek okulları ile üniversite mezunlarının mesleki eğitim aldıkları kabul edilirse, bu okulları bitirenler, toplam işsizlerin ancak % 19,7 kadarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla işsizlerin % 80,3'ü mesleki eğitim almamış vasıfsız kişilerdir. Eksik istihdamda olanların eğitim düzeyi ve vasıflı olmak özellikleri işsizlere göre daha düşüktür (Çizelge 2).

İşsizlik nedenlerine göre en kalabalık grubu çeşitli nedenlerle işini kaybedenler oluşturmaktadır. Daha sonra (okuldan yeni mezun oldu, askerden yeni geldi vb. nedenlerle) ilk kez iş arayanlar gelmektedir (Çizelge 3).

Çizelge 2 İşsiz Nüfus ve Eksik İstihdamın Eğitim Durumu, 2000. (Bin Kişi)

Table 2 Educational Status of Unemployed and Underemployed Persons, 2000. (Thousand)

İşsiz Nüfus									
	Okuryazar olmaya nlar	Okuryazar olup bir okul bitirmeyenler	İlkokul	Ortaokul	Orta D meslek okulu	Lise	Lise D. meslek okulu	Yüksek okul Fakülte	Toplam
İşsiz sayısı	65	41	622	182	7	256	145	133	1451
Oranı %	4,5	2,8	42,9	12,5	0,5	17,6	10,0	9,2	100
Eksik İstihdam									
Kişi sayısı	85	54	992	160	8	127	71	44	1541
Oranı %	5,5	3,5	64,4	10,4	0,5	8,2	4,6	2,9	100

Kaynak: DİE Source: SIS

Çizelge 3: İşsizlik Nedenine Göre İşsizler, 2000. (Bin kişi)

Table 3: Unemployed Persons by Reason for Unemployment, 2000. (Thousand)

İşini Kaybetti					İşinden Ayrıldı				İlk Kez İş Arayanlar				
Genel Toplam	Toplam	Geçici Çalışı yordu İş bitti	İşten Çıkar tıldı	İş yerini kapattı	Toplam	Geliri azdı	Memnun Değildi	Emekli Oldu	Diğer	Toplam	Okuldan Yeni Mezun Oldu	Askerden Yeni geldi	Diğer
1451	586	349	163	74	245	71	142	31	177	443	175	100	168
	40,4				16,9				12,2	30,5			

Kaynak:DİE Source: SIS

Türkiye'de eksik istihdam durumunda olanların büyük çoğunluğu (% 78,8) gelir azlığı nedeniyle iş arayanlardır. Daha sonra sırası ile ekonomik nedenlerle 40 saatten az

çalışanlar (% 18,6) ile esas mesleğinde çalışmadığı için iş arayanlar (% 2,5) gelmektedir. Eksik istihdam durumunda olanların çoğunluğu tarım ve hizmetler sektörlerindedir (Çizelge 4).

Çizelge 4: Türkiye’de Eksik İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı, 2000 (Bin kişi)
Table 4: Sectoral Breakdown of Underemployed Persons in Turkey, 2000. (Thousand)

	Tarım	İmalat sanayi	İnşaat	Hizmetler	Genel Toplam
Kişi sayısı	377	253	308	603	1541
Oranı %	24,5	16,4	20,0	39,1	100

Kaynak: DİE

Source: SIS

4. İşsiz Nüfusun Kır ve Şehir Alanlarına Göre Dağılımı

İşsiz, kırdan çok şehir yerleşmelerine ait bir kavram olmuştur. Kırdan aile reisinin genellikle çiftçi ve diğer aile fertlerinin ücretsiz aile işçisi sayılması nedeniyle kırdaki insan işsiz olarak görülmemiştir. Şehirde genellikle tarım dışı çeşitli meslek ve iş kollarında çalışılması nedeniyle işsizlik daha belirgindir.

Türkiye’de işsizliğin temel nedeni, çalışabilir yaştaki nüfusun artışı ve çalışma isteğine karşılık yeterli istihdam oluşturulamamasıdır. Hızlı nüfus artışı ve genç nüfus yapısı nedeniyle Türkiye’de işgücü arzı yüksektir. Buna karşılık, gerek kamuda gerekse özel sektörde istihdam imkanları yeterli düzeyde gelişmemektedir. Bazı dönemlerde işsiz sayısında bir azalma görülmekle birlikte, uzun dönemde işsizlerin sayısında artış olmuştur (Çizelge 1).

Türkiye özellikle 1950’den sonra hızlı bir sanayileşme ve şehirleşme içindedir. Sanayi faaliyetlerinin genellikle şehirlerde ya da yakınlarında kırsal alanlarda kurulmaları, buna karşılık kırdaki hızlı nüfus artışının daha belirgin hale getirdiği toprak azlığı, kır nüfusunun şehirlere göç etmesine neden olmaktadır (Tümertekin , 1973). Bilindiği gibi kırdan şehire göçün en önemli nedeni şehire çalışmak için gelmesidir. Kendi nüfus artışlarının yanısıra, kırdan gelenlerin çalışma isteğini karşılayamayan şehirler çok sayıda işsiz toplandığı alanlar olmuştur.

İşsiz nüfusun kır-şehir² dağılımında en dikkat çekici özellik, işsizlerin çoğunun şehirde yer almasıdır. Türkiye’de işsizler, toplam işgücünün kır-şehir dağılımından daha açık bir farkla şehir yerleşmelerinde toplanmıştır. 2001 yılında Türkiye’deki işgücünün % 44,6’sı kırdan ve % 55,4’ü şehirde iken, işsiz nüfusun % 25,2’si kırdan ve % 74,8’i şehirde yer almıştır. Bu dağılıma uygun olarak işsizlik oranı kırdan % 4,8; şehirde % 11,5 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de uzun süredir şehirde işsizlik kırdan oldukça yüksektir. Kır

² kır-şehir ayırımında, 20000 ve daha az nüfuslu yerleşmeler kır; 20001 ve daha fazla nüfuslu yerleşmeler şehir olarak değerlendirilmiştir.

yerleşmelerindeki çiftçi ailelerinin çalışma yaşındaki çocuklarının ücretsiz tarım işçisi olarak çalışan nüfusa dahil edilmesi kırdaki işsizlik oranını belirli ölçüde düşürmektedir. Bununla birlikte şehirde işsizliği artıran asıl faktör kırdaki açık ve gizli işsizlerin şehirlere yönelmiş olmasıdır. Şehirde işsizliğin yanı sıra eksik istihdam da kırdan yüksektir. İşsizlik ve eksik istihdam toplamı % 18'e ulaşmaktadır (Çizelge 5).

Cinsiyet açısından kırdaki işsizlik erkeklerde daha yaygın iken, şehirde özellikle kadınlarda işsizliğin yüksek olması dikkati çekmektedir. Kırdaki kadınların çoğunun çiftçi veya ücretsiz tarım işçisi olarak tarım sektörü içinde yer alması kadınlarda işsizlik oranını düşürmektedir. Şehirde ise çoğunluk ev hanımı olmakla birlikte, özellikle genç nüfus çalışmak istemektedir. Ancak tarım dışı sektörlerin geliştiği şehirde iş imkanlarının erkeklere göre sınırlı kalması nedeniyle kadınlarda işsizlik oranı yüksektir.

Türkiye genelinde olduğu gibi, kır ve şehirde işsizlerin en büyük kısmını ilkököl mezunları oluşturmaktadır. Eğitim durumu bakımından kır ve şehir genelde benzerlik göstermekle birlikte, şehirde üniversite mezunu işsizlerin oranı yüksektir (kır % 4,4; şehir % 7,2).

Çizelge 5: İşsiz Nüfus ve Eksik İstihdamın Kır-Şehir ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2001. (Bin kişi)

Table 5: Unemployed and Underemployed Persons by Rural-Urban and Sex, 2001. (Thousand)

	TÜRKİYE			KIR			ŞEHİR		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
İşgücü	22269	16339	5929	9889	6365	3524	12880	9975	2405
İşsiz	1902	1435	466	475	411	63	1427	1024	403
İşsizlik Oranı %	8,5	8,8	7,9	4,8	6,5	1,8	11,5	10,3	16,8
Eksik İstihdam	1338	1193	145	531	485	46	807	708	99
Eksik İst. Oranı %	6	7,3	2,4	5,4	7,6	1,3	6,5	7,1	4,1
İşsizlik+Eksik İstihdam Oranı %	14,5	16,1	10,3	10,2	14,1	3,1	18	17,4	20,9

Kaynak: DİE. Source: SIS

5. İşsiz Nüfus ve Eksik İstihdamın Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı

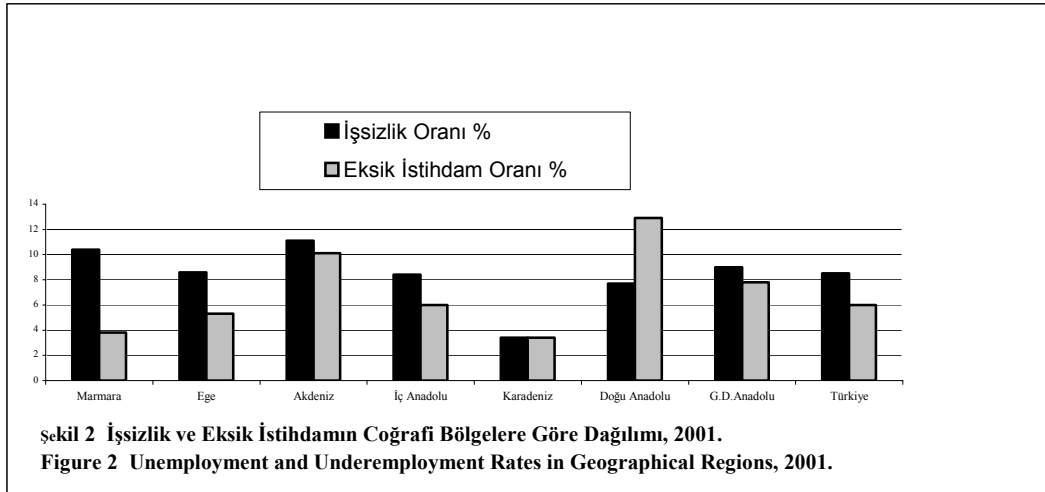
İşsiz nüfusun coğrafi bölgelere göre dağılımında, Marmara Bölgesi 643000 işsiz sayısı ile başta gelmektedir. Türkiye'deki işsizlerin üçte biri (% 33,8) Marmara Bölgesi'ndedir. Daha sonra sırası ile Ege ve Akdeniz bölgeleri gelmektedir. Türkiye'deki işsizlerin % 64'ü söz konusu üç bölgede yer almıştır. Ancak farklı nüfus sayılarına sahip coğrafi bölgelerdeki işsizliğin açıklanmasında yalnızca işsiz sayılarının yeterli olmayacağı açıktır. Bir ülke veya bölgede işsizlikle ilgili en önemli gösterge, işsizlerin işgücüne oranı (işsizlik oranı) dır. Buna göre Akdeniz Bölgesi % 11,1 işsizlik oranı ile birinci sıradadır. Daha sonra Marmara (% 10,4) ve Güneydoğu Anadolu (% 9) gelmektedir. Yine Ege Bölgesi'nde Türkiye ortalamasının üstündedir. En düşük işsizlik (% 3,4) Karadeniz Bölgesi'ndedir (Şekil 2).

Türkiye’de en yüksek işsizlik oranlarının açık bir farkla Akdeniz ve Marmara bölgelerinde görülmesinin özellikle iki nedeni ileri sürülebilir. Birincisi: Göç alan (dolayısıyla işsiz nüfusun yöneldiği) bölgeler olmaları. İkincisi: Şehirli nüfus oranının yüksek olduğu bu bölgelerde, şehirde işsizliğin kıra göre daha yüksek olmasıdır.

Bölgelerin kır ve şehir alanlarına bakıldığında, kırdaki en yüksek işsizlik oranı Akdeniz Bölgesi’ndedir. Bölgenin kırlarında işsizlik (% 8) Türkiye ortalamasının (% 4,8) oldukça üstündedir. Yine Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde kırdaki işsizliğin diğer bölgelere göre daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Kırdaki işsizliğin en düşük (% 1,5) olduğu bölge Karadeniz’dir.

Türkiye genelinde olduğu gibi hemen bütün coğrafi bölgelerde işsizlerin çoğunluğu şehirlerde yer almıştır. Bu durumun tek istisnası Doğu Anadolu’dadır. Bu bölgede işsizlerin çoğu (% 53) kırdadır. İşsiz nüfusun şehirsiz alanlarda toplanması Marmara bölgesinde daha belirgindir. Bu bölgedeki işsizlerin % 87,3’ü şehirdedir. Yine bütün bölgelerde şehirde işsizlik kırdan yüksektir. Şehirde işsizliğin en yüksek olduğu bölgeler, Akdeniz (% 13,6), Ege (% 12,5) ve Güneydoğu Anadolu’dur (% 12,4) (Çizelge 6).

Bölgelerdeki işsizlik cinsiyet ayırımına göre incelendiğinde, kır nüfusu oranının yüksek olduğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde erkeklerde; şehirleşme oranının yüksek olduğu Ege, Marmara ve İç Anadolu’da ise kadınlarda işsizliğin daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Daha önce belirtildiği gibi şehirde kadınlarda işsizlik oranları oldukça yüksektir. Bütün bölgelerde şehirde kadınlarda işsizlik erkeklerden daha yüksektir.

Çizelge 6 Coğrafi Bölgelerde İşsizlik Oranlarının Kırsal-Şehir ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2001 Table 6 Unemployment Rates by Rural-Urban and Sex in Regions 2001.

	Marmara	Ege	Akdeniz	İç Anadolu	Karadeniz	Doğu Anadolu	G.D. Anadolu	TÜRKİYE
KIR								
Genel	5,5	4,9	8,0	5,6	1,5	6,4	4,8	4,8
Erkek	6,7	5,9	9,7	7,2	2,2	9,3	7,1	6,5
Kadın	3,1	3,1	3,0	2,0	0,6	0,8	1,2	1,8
ŞEHİR								
Genel	11,9	12,5	13,6	10,2	8,1	9,9	12,4	11,5
Erkek	10,4	10,5	12,2	8,9	7,4	9,5	11,8	10,3
Kadın	17,2	19,0	18,8	16,0	10,2	14,1	18,2	16,8

Kaynak: DİE

Source: SIS

Çizelge 7: Bölgelerdeki Eksik İstihdam Oranlarının Kırsal-Şehir ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2001 Table 7: Underemployment Rates by Rural-Urban and Sex in Regions, 2001.

	Marmara	Ege	Akdeniz	İç Anadolu	Karadeniz	Doğu Anadolu	G.D. Anadolu	TÜRKİYE
KIR								
Genel	3,6	4,7	9,6	5,4	2,4	11,0	5,6	5,4
Erkek	5,0	5,6	11,5	7,4	3,9	16,2	8,7	7,6
Kadın	0,7	3,1	3,9	0,6	0,6	0,6	0,7	1,3
ŞEHİR								
Genel	3,8	5,8	10,5	6,4	5,9	16,2	9,6	6,5
Erkek	4,1	6,4	11,5	6,8	6,7	17,0	9,8	7,1
Kadın	3,0	3,8	6,6	4,6	3,7	6,9	7,8	4,1

Kaynak: DİE

Source: SIS

6. Büyük Şehirlerde İşsizlik ve İşsiz Nüfusun Bazı Özellikleri

2000 yılından bu yana Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları'nda "seçilmiş il merkezleri" olarak Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, İzmir ve Samsun'da işsizlik ve işsiz nüfusa ait veriler yer almıştır. Bu merkezlerin seçiminde Türkiye coğrafi bölgeleri ve bu bölgelerin en büyük il merkezlerinin (şehirlerinin) dikkate alındığı görülmektedir. Türkiye'deki diğer il merkezlerine ait verilerin yayınlanmaması işsiz nüfusun şehirsal dağılımının yeteri kadar ortaya konulmasına imkan vermemektedir. Burada adları geçen seçilmiş şehirlere ait veriler göre Türkiye'nin büyük şehirlerindeki işsizlik ve işsiz nüfus ele alınacaktır.

Büyük şehirlerdeki işsizlik oranları, yer aldıkları bölgelerin şehir ortalamaları düzeyinde veya daha yüksektir. Bu durum işsizlerin özellikle büyük şehirlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Söz konusu şehirlerin buldukları bölgelerde işsizlerin yöneldiği merkezler oldukları söylenebilir. Farklı bir durum Erzurum'dadır. Erzurum'da işsizlik (% 5,5) Doğu Anadolu bölgesi şehir yerleşmeleri ortalamasından (% 9,9) düşüktür.

2001 yılında şehirler içinde en yüksek işsizlik oranı % 16,8 ile Adana'da gerçekleşmiştir. Adana'da işsizlik Akdeniz Bölgesi ve Türkiye geneli şehir

ortalamasından oldukça yüksektir. Adana’yı İzmir ve Gaziantep izlemiştir. Adana ve Gaziantep ülkenin güneyinde sanayinin geliştiği merkezler olarak buldukları bölgede işsiz nüfusun toplandığı alanlar olmuştur. İzmir ise eskiden beri gerek bölge gerekse ülke genelinde nüfus çeken bir merkezdir. Yine Türkiye’de iç göçlerin yöneldiği alanların başında gelen İstanbul ve Bursa’da işsizlik Türkiye şehir yerleşmeleri ortalamasından yüksektir. En düşük işsizlik % 5,5 ile Erzurum’da gerçekleşmiştir (Çizelge 8).

Büyük şehirlerde işsizliğin yüksek olması genel bir özellik olmakla birlikte, Türkiye’de iç göçlerin özelliği ve şehirlerin istihdam açısından farklı boyutlarda çekim alanları oluşturmaları nedeniyle şehirler arasında işsizlik oranı bakımından farklılıklar bulunmaktadır.

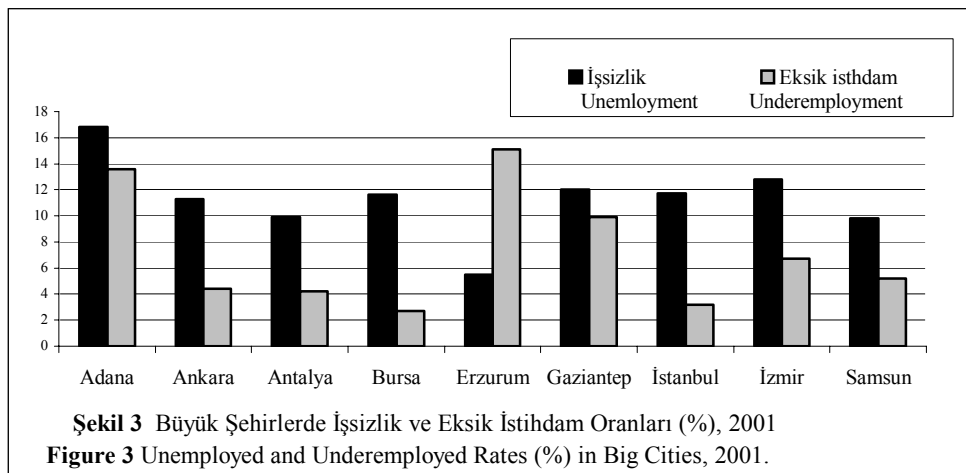
İstanbul, sayı olarak en fazla işsizin bulunduğu şehirdir. Türkiye’deki işsizlerin % 23,2’si İstanbul’dadır. Bununla birlikte İstanbul’da işsizlik oranının çok yüksek olmadığı, Marmara Bölgesi şehir ortalamasından düşük olduğu görülmektedir.

Çizelge 8: Büyük Şehirlerde İşsizlik ve Eksik İstihdam, 2001.

Table 8: Unemployed and Underemployed in Big Cities 2001

	Adana	Ankara	Antalya	Bursa	Erzurum	G.Antep	İstanbul	İzmir	Samsun
İş gücü	279088	976847	203863	390108	70435	192841	2824122	713386	109094
İşsiz	46852	110843	20205	45395	3885	23190	330467	91470	10658
İşsizlik %	16,8	11,3	9,9	11,6	5,5	12,0	11,7	12,8	9,8
Eksik İstihdam	37998	43357	20205	45395	10658	19063	90333	47653	5679
Eksik İstihdam %	13,6	4,4	4,2	2,7	15,1	9,9	3,2	6,7	5,2
İşsiz+Eksik İstihdam %	30,4	15,7	14,1	14,3	20,6	21,9	14,9	19,5	15,0

Kaynak: DİE. Source: SIS

Seçilmiş şehirlerde eksik istihdam oranları % 2,9 (Bursa) ile % 15,6 (Erzurum) arasında değişmektedir. Erzurum, Adana ve Gaziantep'te Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir. Erzurum en yüksek eksik istihdam oranı ile Doğu Anadolu Bölgesi'ni temsil etmektedir. Bütün şehirlerde eksik istihdam oranı işsizlik oranından düşük iken, Erzurum'da eksik istihdam oranı işsizlik oranından oldukça yüksektir (Çizelge 8).

SONUÇLAR

1950'den sonra Türkiye'deki şehirleşme hareketleriyle birlikte ülke gündemine giren işsizlik ve istihdam sorunu, özellikle kırdan şehire göçlerle artarak 1970'li yıllarda ulaştığı yüksek düzeyini günümüze kadar sürdürmüştür. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizler işsizlik sorunu daha da ağırlaştırmıştır.

Türkiye'de kendi hesabına veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların çokluğu nedeniyle eksik istihdam oranı da yüksektir. Bu durum işsizlik sorununun önemini daha da artırmaktadır.

Genç nüfus yapısına sahip Türkiye'de, işsizlik sorunu en çok gençleri etkilemektedir. İşsizler, özellikle öğretim ve askerlik sonrası 20-24 yaş grubunda yoğunlaşmaktadır ve ilk defa iş arayanlar önemli bir sayıdadır.

Hızlı nüfus artışı, tarımdan sanayiye geçiş ve şehirleşme sürecinin devam etmesi nedeniyle Türkiye'de işgücü arzı hızlı bir artış potansiyeline sahiptir. Türkiye sahip olduğu işgücünü istihdam etmekte zorlanmakta ve istihdam edemediği işgücünün bir kısmını yurt dışına göndermektedir.

Türkiye'de İşsiz nüfusun çoğunluğu şehirsiz alanlarda yer almaktadır. Şehirde işsizlik kırdan oldukça yüksektir. Uzun süredir devam eden kırdan şehire göçlerle kırdaki açık veya gizli işsizler şehirlere taşınmış ve şehirlerde işsizlik giderek artan ölçülerde önem kazanmıştır. Yine Türkiye'de iç göçlerin özelliklerine bağlı olarak işsizler, belirli şehirlerde daha fazla yığılma göstermiştir.

Türkiye'de kırdan şehire göçlerin genelde ekonomik nedenlere dayandığı bilinmektedir. Söz konusu göçler şehrin çekiciliğinden çok kırnın iticiliğinden kaynaklandığından, şehire gelenlerin hepsinin istihdamı mümkün olmamış ve şehirde iş bulamayanlardan bir kısmı marjinal sektörü meydana getirmiştir. Ayrıca şehirsiz alanlarda iş imkanlarının sınırlı gelişmesi, kamudaki istihdamı gereğinden fazla artırmıştır. Böylece giderek artan işsizlerin yanı sıra şehirlerde önemli sayıda eksik istihdamın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Şehirsel alanlarda kadın işgücü çalışma hayatında yeteri kadar yer alamamıştır. Kadınlarda işsizlik erkeklerden oldukça yüksektir. Şehirlerdeki genel işsizlik sorunu içinde kadın işgücünün işsizlik sorunu öne çıkmaktadır.

Kırsal yerleşmelerde işsizlik şehirlere göre düşüktür. Bununla birlikte 475 bin kayıtlı açık işsizinin bulunduğu Türkiye kırlarında işsizlik sorunu önemini korumaktadır. Ayrıca tarımsal üretimin yapısına bağlı olarak gizli işsizlik yada düşük verimlilik olarak tanımlanabilecek eksik istihdamın yüksekliği sorunu devam etmektedir. Tarımda makineleşmenin işgücüne ihtiyacı azaltması, toprak mülkiyeti ve tarım arazilerinin giderek parçalanması gibi nedenler de bu sorunu artırmaktadır. Kırdaki açık işsizlerin yanı sıra 531 bin eksik istihdam bulunmaktadır. Türkiye’de uzun süredir devam eden kırdan şehire göçlere rağmen, kırdaki çok sayıda açık ve gizli işsiz bulunması, şehirlerde iş bulmak, çalışmak gibi ekonomik nedenlerle kırdan göçün devam edeceğini göstermektedir.

Bölgesel dağılışı açısından Türkiye’nin batısı ve güneyi (Marmara, Ege, Akdeniz Bölgeleri) işsiz nüfusun yoğunlaştığı alanlardır. İşsizlik oranlarının yüksek olduğu bu bölgelerde işsizler daha çok şehir yerleşmelerinde toplanmıştır. Bu açıdan Doğu, Güneydoğu, Karadeniz ve İç Anadolu gibi göç veren, daha az gelişmiş bölgelerimizde istihdam sağlanmasına yönelik yerel ekonomik kaynakları harekete geçirecek çalışmalar yapılmalı ve bu konuda yeterli altyapı ve destek sağlanmalıdır.

İşsiz nüfusun eğitim düzeyi ve mesleki eğitim almaları, iş bulmaları veya kendi imkanlarıyla iş kurmaları açısından önemlidir. Türkiye’de işsizlerin eğitim düzeyi genelde düşüktür. Bunun yanı sıra % 80,3 kadarı mesleki eğitim almamış kişilerdir. Düşük eğitim düzeyi ve vasıfsız olmak işsizliği artıran önemli bir etkidir. Bu nedenle örgün ve mesleki-teknik eğitimin işgücü piyasası ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve meslek okullarının işgücü ihtiyacının yoğunlaştığı alanlara yönelmesi sağlanmalıdır. Kalkınmanın en önemli unsurlarından olan beşeri kaynakların nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi yetişmiş insan gücünden faydalanmayı artıracaktır.

Bunların yanı sıra Türkiye’de istihdamın yetersiz gelişmesi nedeniyle, eğitilmiş, vasıflı kişilerin bir kısmının iş bulamadığı bir gerçektir. Türkiye’de işsizlerin % 19,7’si meslek okulu veya üniversite mezunudur. Ayrıca bu oranın giderek artmakta olması dikkat çekicidir (1991 yılında % 10,4 iken, 2000 yılında % 19,7 ye yükselmiştir). Bu durum Türkiye’de nitelikli işgücü arzına karşılık yeterli istihdam alanı oluşturulamadığını göstermektedir. Türkiye etkili istihdam politikaları geliştirmek ve uygulamak zorundadır.

Türkiye’de işsizlik sigortası henüz yaygın olmadığından yaralanan kişi sayısı azdır. İşsizliğin giderek arttığı düşünülürse işsizliğin kişi ve toplum açısından olumsuz sonuçlarını azaltmak için işsizlik sigortasının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Ayrıca işsizlik nedenine göre en kalabalık grubu (% 40) çeşitli nedenlerle işinin kaybedenler oluşturmaktadır. Bu açıdan yeni çıkarılan iş güvencesi yasası önem taşımaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi sırasında işgücünün bir kısmının işsiz kalmasını önleyecek tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

DARKOT, B. 1963, “Beş Yıllık Kalkınma Planı” Üzerine Düşünceler, İst. Üniv. Coğ. Enst. Der. Sayı: 13, s.1-13.

DOĞANAY, H. 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

D.P.T. 1994, İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, D.P.T Yayın No: 2371, Ankara.

D.P.T. 1989 İstihdam, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

D.İ.E. 1999, 2000, 2001 Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları,

EMİROĞLU, M. 1966, “Zonguldak’ta Endüstri ve İşgücü Münasebetleri”, Ank. Üniv. D. T. C. F. Coğ. Araş. Der. Sayı:1, s. 201-224.

SERGÜN, Ü. 1974-77, “Türkiye’de Nüfus Artışı ve Sorunları”, İst. Üniv. Coğ. Enst. Der. Sayı: 20-21, s. 14-18.

TANDOĞAN, A. 1989, Türkiye’de 1975-1980 Döneminde İller arası Göçler, K.T.Ü. Yayın No: 141, Trabzon.

TANDOĞAN, A. 1994, Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaacılık Yayınları, Trabzon.

TÜMERTEKİN, E. 1977, “Türkiye’de İç Göçler Üzerine”, İst. Üniv. Coğ. Enst. Der. Sayı: 22, s. 29-42.

TÜMERTEKİN, E. 1973, Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirseller Fonksiyonlar, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yayın. No: 72, İstanbul.

TÜMERTEKİN, E. TUNÇDİLEK, N. 1961 “1960’da Türkiye Nüfusu”, İst. Üniv. Coğ. Enst. Der. Sayı:12, s. 78-89.

ÖZEY, R. 1993, “D.P.T. Çalışmalarına Coğrafi Yaklaşım”, Türk Coğ. Der. Sayı: 28, s. 117-122.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 57-69, ELAZIĞ-2005

UYGULAMALI COĞRAFYADA SUÇ HARİTALARI I: VERİ KAYNAKLARI

Crime Maps in Applied Geography 1: Data Sources

Erdal KARAKAŞ

Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ.
ekarakas@firat.edu.tr

Özet

Çok farklı özelliklere sahip olan suç, çeşitli bilim dalları tarafından incelenmektedir. Bu çalışmalarda çeşitli tipte suç haritaları kullanılmaktadır. Problem çözmede değerli bir araç olan suç haritaları, genel olarak iki tip veriden oluşur: İlki coğrafi veriler ikincisi ise suç verileridir. Coğrafi veri kaynağı arazi parseli, caddeler, akarsular, otopanlar, şehir blok grupları, şehir sınırı, nüfus ve onun değişik özelliklerini ihtiva eden sayım verilerinden oluşur. Suç verileri ise faaliyet tipi, yıl, zaman, adres, sınır veya mahalle gibi bilgileri içerir. Yayımlanmış veya yayımlanmamış kaynaklardan oluşan suç verileri DİE, polis ve jandarma kaynaklarından alınır. Bu verilerin her biri içerik ve detay açısından birbirinden farklıdır. Bu yüzden suç haritalama da kullanılacak veri araştırma konusuna, bilim dalına, alana göre değişmektedir. Bu çalışmanın asıl amacı suç haritalamada kullanılabilecek veri kaynaklarının neler olduğu ve bu kaynaklardan nasıl faydalanılabileceğinin belirtilmesidir.

Anahtar Sözcükler: Suç Haritaları, Veri.

Abstract

The crime, which has different characteristic, has been studied by various science departments. Crime maps, which are valuable problem solving tools, are typically composed of two types of data the former is geographical data and the other crime data. geographic data sources include land parcels, streets, streams, highways, block groups, city boundaries and census tract data which contains information on population and other demographic variables Crime data contains information about the type of activity, date, time, address, beat, and/or district Crime data, consisted of published and unpublished source, has been taken from the sources of Die (statistical Institute of the state), police and gendarme. Each of them different from each other regarding the contents and characteristics. Therefore, the data, to be used in crime mapping chances according to the research subject, discipline and the area. The main purpose of that study is to determine the data source to be used in crime mapping and how to benefit from these source.

Key Words: Crime Maps, Data

GİRİŞ

Değişik bilim dallarınca farklı şekillerde yorumlanan bir çok teorilerle açıklanmaya çalışılan (Erdoğan, Düzgün 2003, Walsh, Ellis 2000, Soyaslan 1998, Dönmezer 1994) suç, topluma zarar veren veya tehlikeli olduğu kanunlarla kabul edilen tavır, davranış, hareket ve eylemler bütünüdür (Dönmezer, 1994, 45-49, Seyhan, 2002, 173).

Suç; oluş nedeni, faili (işleyeni), mağduru, mekanı, zamanı, yöntemi, çeşidi olmak üzere belirli özelliklere sahiptir. Bunlardan; kişiyi suç işlemeye iten sosyal, ekonomik, biyolojik vb. faktörler ve/veya şartlar, oluş nedenini; kişi veya kişiler işleyeni; suçtan etkilenen kişi veya kurumlar mağduru; işlendiği yer mekanı; yıl, ay, gün, saat gibi unsurlar zamanı; işleniş şekli yöntemi, tipi ise çeşidini ortaya çıkarır. Suçun sosyal bir canlı olan insan tarafından bir mekan üzerinde işlenmesi onun sosyal ve mekansal özelliğini ön plana çıkartmaktadır. Kısaca insan, mekan ve zaman özelliği suçun coğrafya konusu içinde yer almasına neden olmuş ve coğrafyacılar tarafından incelenmesini de zaruri kılmıştır.

Çeşitli özelliklere sahip olması nedeniyle suç, psikoloji, tarih, sosyoloji, kriminoloji, emniyet, vb. çok çeşitli bilim dallarının çalışma konusunu oluşturur. Sonuçta suç ve suçun geliştiği alanlarla ilgili tahmin, araştırma vb. değişik tarzda yapılan çalışmalarda farklı amaçlar için çeşitli özellikte ve tipte suç haritaları kullanılmaktadır. Bilindiği gibi haritanın çiziminde, ölçek, harita tipi vb. özellikler önemli rol oynamakta ve bunların tercihi gösterilecek unsur ve çalışmanın yapısına göre farklılaşmaktadır (Özgüç, 1994). Suç; tipi, oluşum yeri, zamanı gibi farklı özelliklere sahip olduğundan, araştırmanın detayına ve saha büyüklüğüne bağlı olarak ihtiyaç duyulacak harita tipi ve sayısı yanında haritalamada kullanılacak veri kaynağı da değişmektedir. Konunun daha iyi açıklanabilmesi için çok fazla sayıda harita kullanılması ve bunların neden kullanıldığı ve nasıl yorumlanacağı gerektiğinden çalışmanın boyutu artmaktadır. Bu nedenle haritalama ve harita tipleri daha sonraki bir çalışmada verileceği için üzerinde durulmamış, konuyla ilgili olarak çalışma yapacaklara haritalamada kullanabilecekleri suç veri kaynakları ve bunların detay bilgilerinin neler olduğu verilmiştir.

UYGULAMALI COĞRAFYADA SUÇ HARİTALARI VE ÖNEMİ

Harita, yeryüzünün tamamının ya da bir bölümünün kuşbakışı görünüşünün belli oranlarda küçültülüp bir düzleme aktarılmasıdır (Doğanay, 2002, 471). Diğer bir ifade ile ele alınan bir konunun “yerel ilişkilerinin açıklanması” (Özgüç,1994, 49) yani mekandaki durumunun gösterilmesidir. Kısaca, “suç haritaları”, suçla ilgili verilerin mekansal ilişkilerinin ortaya konularak resmedilmesidir. Mekanların sahip olduğu değişik özellikler

ve buna bağlı olarak gelişen farklı kullanımlar mekanlardaki hem sosyal hem de fiziksel yapıyı farklılaştırmaktadır (Özgüç, Tümertekin, 2000, 2002). Bu durum suçun mekansal dağılımını etkilediğinden, mekan suç açısından büyük öneme sahiptir.

Suç; işleyeni, mağduru, işlendiği yer ve işlenme zamanı ile coğrafyanın konusu içinde yer alır. İşleyeni ve mağdurunun insan olması, olayın şehir ya da kırsal bir alanda meydana gelmesi yani belirli yere ait olması insan ve mekan ilişkilerini inceleyen coğrafyanın içinde yer almasına neden olur. Ayrıca onu anlamak ve sorunu çözmek için nerede yer aldığı, nasıl bir dağılım gösterdiği, niçin belirli alanlarda arttığı veya azaldığının açıklanması gerekir ki bütün bu soruların cevabı coğrafyanın içinde yer alır. Dolayısıyla suç biz coğrafyacıların çalışma konularından biri olarak karşımıza çıkar. Günümüzde Avrupa ve Amerika başta olmak üzere şehir coğrafyasıyla ilgili yazılan pek çok eserde suç konusu üzerinde durulmakta (Herbert, Thomas 1997, Knox 1986), ayrıca bu konuda coğrafyacılar tarafından yapılmış çeşitli çalışmalar (Dutt, Noble, Sharma, 1985, Nelson, Bromley, Thomas, 1997, 2001, Bromley, Nelson, 2002, Dutt, Pomeroy, Wadwha, 1998, Craglia, Haining, Signoretta, 2001, Harries, 1973 vb) yer almaktadır.

Suçların nedenlerinin tespiti, önlenmesi ve mücadele edilebilmesi için onun meydana geldiği alanların ve mekansal özelliklerinin bilinmesini gerektirmekte, söz konusu ilişkiler ise doğrudan coğrafya çalışmaları arasında yer almaktadır. Bu sebeple suç haritaları, suçların zaman ve mekan açısından dağılımlarını ortaya koyduğundan analiz, tahmin, önleme vb. özellikteki suç araştırmalarındaki önemi de artmaktadır.

Suç, birçok bilim dalınca o bilim dalının bakışı çerçevesinde ve farklı yönleriyle incelenmektedir (Karakaş 2004). Günümüzde suç haritaları, bağlı buldukları bilim dalının amaçları ve ilgileri nispetinde detayları farklılaşmakla beraber araştırma, bilgi verme, eğitim amacıyla çeşitli bilim dallarınca (güvenlik, kriminoloji, şehir planlama, coğrafya vb.) kullanılmakta ve her geçen gün önemi nedeniyle kullanım yoğunluğu da artmaktadır.

Suç haritalarının üretimi 18 yy. kadar uzanır, ilk suç haritası 1900 yılında ABD’de Newyork polisince kullanılmış (Boba, 2001, 17); daha sonraları değişik bilim dalındaki araştırmacıların yaptıkları çalışmalarla devam etmiştir. Zamanla suç haritalarının yapımı teknolojinin gelişimine bağlı olarak farklılaşmış, geçmişte elle yapılan haritalar günümüzde artık bilgisayarlarda yapılabilmektedir. Bugün coğrafi veriler ile suç verileri bilgisayar ortamında birleştirilmekte, mapinfo, arcwiew vb. gibi coğrafi bilgi sistemlerinde kullanılan bilgisayar programları yardımıyla üretilmektedir (Harries, 1999, Boba, 2001, Rich, 1995, Velasco, Boba, 2000, Vigne, 1999). Bilgisayarın seçme, sorgulama ve analiz işlemlerini kolaylaştırması nedeniyle; suç gelişimi, değişimi,

çevresel ve özel analizler ile değişik büyüklüklerdeki alanlarda farklı ayrıntılarda yapılan suç araştırmalarında bu tür haritaların kullanımı da yaygınlaşmıştır.

Özetle suç haritaları; suçların özelliklerinin, gelişim ve değişim aşamalarının gösterilmesinde, problemleri alanların tespitinde, analizinde etkili olmakta ayrıca suç önleme ve azaltma için uygulanacak stratejilerin seçimi ve kararında da büyük rol oynamaktadır.

SUÇ HARİTALARINDA VERİ KAYNAĞI

Genel anlamda düşünöldüğünde, veriler yayımlanmış ve yayımlanmamış kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılır. Yayımlanmış veriler; makaleler, kitaplar, haritalar, tablolar ve istatistiklerden (Özgüç, 1994, 25) oluşur. Yayımlanmamış veriler ise kurumlarda yer alan veriler ve araştırıcının konusu ile ilgili anket vb. çalışmalardan temin ettiği bilgilerdir.

Suç araştırma ve inceleme çalışmalarında oluşturulan haritalarda mekana ve suçlara ait olmak üzere iki tip veri önemli rol oynar. Mekana ilişkin verileri de lokasyona ait olanlar ve orada yaşayan nüfusla ilgili sosyal veriler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki şehir planı, caddeler, sokaklar, yollar, arazi parselleri, mahalle sınırları, şehir içi arazi kullanımı gibi suçun işlendiği yere, alana ait veriler; ikincisi ise nüfusun miktarı (il, şehir, mahalle nüfusu vb), yaş ve cins yapısı, eğitim seviyesi ve türü, gelir miktarı ve iktisadi faaliyet türü gibi çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin verilerdir. Haritalamada önemli bir role sahip olan ikinci tip verileri ise; alandaki yeri, toplam miktarı, türü, şekli, zamanı (yıl, ay, gün, saat vb) gibi onun çeşitli özelliklerini yansıtan suç verileri oluşturur.

Suç haritalarının amacı işlenen suç türlerini, işleme yöntemini, yoğun olarak işlendiği yerleri, özelliklerini, zaman dilimlerini, yoğunlaşmanın olduğu ortamları göstermek ve çeşitli çalışmalarda kullanmaktır. Fakat suç haritalarında kullanılacak verilerin ayrıntısı ve özelliği, suç tahmin, analiz vb. gibi araştırmanın niteliğine; ülke, bölge, il, şehir ölçeğine yani alan kapsamına; hırsızlık, adam öldürme gibi konusuna; coğrafya, şehir planlama, cinayet masası, hırsızlık bürosu vb. gibi çalışmayı yapan bilim dalı ve birime göre farklılaşmaktadır. Sonuçta çalışmada kullanılacak harita için gerekli olan veri niteliği de büyük ölçüde değişiklik gösterecektir.

Suç verileri bir kurum tarafından yayımlanmış istatistiklerden, yayımlanmamış kurum kayıtlarından (kurumlar ve onlara bağlı birim kayıtları, tutanakları vs.) ve araştırıcının çalışmanın özelliğine göre kendisinin hazırladığı anketlerden temin ettiği bilgilerden oluşur.

Ülkemizde suçlarla ilgili olarak Adalet Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü,

Jandarma Genel Komutanlığı vb. çeşitli veri temin edilebilecek kurumlar bulunmaktadır. Fakat bu verileri derleyen kuruluşların amaçları birbirine uymadığından, her bir kaynağın veri içerikleri diğerinden farklı olmaktadır.

Konuyla ilişkili olan kolluk kuvvetlerinde her alt birim kendi sorumluluk alanındaki bilgileri özet halinde bir üst kuruma (karakollar, İl Emniyet Müdürlüğüne, burası da Emniyet Genel Müdürlüğüne) bilgi aktarımı amacıyla rapor halinde sunar. Bu kayıtlardan bir kısmı da hazırlayan kurumun kendisi (asayiş olayları değerlendirmesi) ya da başka bir kurum tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere yayın haline getirilir. Ülkemizde istatistik bilgileri başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yayımlandığından kurumlar kendilerine ait bilgileri buraya vererek yayımlanmasını sağlar. Devlet İstatistik Enstitüsü'nde yayımlananlar dışında kurumlar bir takım istatistik bilgileri internet ortamında kendi web sayfalarında sunarlar (www.egm.gov.tr/asayis, www.adli-sicil.gov.tr vb). Öte yandan kurum kayıtlarında yer alan fakat yayın kapsamı dışında tutulan bazı verilerden de o kurumlardan izin alınarak faydalanılabilir.

Herkesin erişimine ve kullanımına açık olan istatistiksel veriler ulusal ve uluslar arası olmak üzere ikiye ayrılmakla birlikte, suç verilerinin detayı ve niteliği, hem ülkeler hem de veriyi tutan kurumlar arasındaki amaç farklılığı nedeniyle değişiklik göstermektedir (Dönmezer, 1994, 32-37, Soyaslan, 1998, 23). Mesela Devlet İstatistik Enstitüsü ile Adalet Bakanlığı'nın ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün kayıtları kurum amaçlarının değişikliği sebebiyle birbirinden farklıdır. Adalet Bakanlığı'nda mahkemelere göre veriler, Emniyet Müdürlüklerinde ise suç konusu ile olan alakaları nedeniyle daha ayrıntılı veriler yer almaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü, Adalet Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı'ndan aldığı bilgileri derleyerek istatistik haline (adalet, adliye, mahkum istatistikleri) getirerek sunar (Tablo1).

Suçla ilgili veriler DİE, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü vb. çeşitli kurumlarda yer almaktadır. Ulusal bazda en önemli istatistik kaynağı 1937 yılından günümüze kadar DİE'nin çıkarmış olduğu ve çeşitli konularda bilgilerin yer aldığı adalet istatistiğidir. Adalet istatistiği içinde suç çalışmaları ve haritalama konusunda kullanılabilecek bölüm cezaevi istatistiklerinin yer aldığı kısımdır. Adı geçen bölüm hüküm giyerek cezaevine gönderilenleri kapsar ve ceza almayan suçlular yer almadığından verilerin gerçek suçluluğu gösterip göstermediği tartışma konusu olarak karşımıza çıkar (Dönmezer, 1994, 28-44). Bu durum suç işlenen alanlardaki gerçek suç sayısının tamamını değil de küçük bir kısmını yansıtmaktadır.

Dolayısıyla suçun mekandaki gerçek miktarını vermediği için suçun işlendiği mekanlarla ilişkisini kurmak ve bu alanlar hakkında yorum yapmak da zorlaşmaktadır.

Tablo.1 Bazı İstatistikler ve İçerikleri

İstatistik adı	Kurum	İçerik
Adalet İstatistiği	DİE, Adalet Bakanlığı	Çocuk ceza ve ıslahevinde yer alan suçlu çocuklar hakkında bilgiler
		Güvenlik birimine gelen ve getirilen çocuklar ile çocuk suçluluğu araştırmaları
		Yargıtay ile ilgili istatistik bilgiler
		Savcılık, mahkeme ve icra dairelerine ait bilgiler
		Mahkemelere ve kararlarına ait bilgiler
		Danıştay ve kararlarına ait bilgiler
		Cezaevine giren ve çıkan hükümlüler hakkındaki bilgiler
Çocuk	DİE, A.B	Çocuk mahkemeleri Çocuk suçlular ile ilgili bilgiler
		Çocuk suçlular ile ilgili bilgiler
Trafik	DİE, EGM	Trafikle ilgili bilgiler
Asayiş	EGM	Asayişle ilgili bilgiler

(DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü, A.B: Adalet Bakanlığı, EGM: Emniyet Genel Müdürlüğü)

Kısaca suç çalışmalarında kullanılabilir verinin niteliği, kurumların yetki ve faaliyet alanlarına göre farklılık göstermektedir (Tablo.2). Suç verilerinin DİE tarafından yayımlanmış olanlarında tüm birimlerin kayıtları bir araya getirilmiş olmakla birlikte veri detayı azalmaktadır. Şöyle ki veriler tüm kullanıcı kitlesinin faydalanabilmesini sağlama açısından detay verilerden kaçınılarak genel ölçekte ve bir idari birim (il veya ülke geneli) esas alınarak verilmektedir. Bu verilerin adı geçen idari birimlerde gerçekleşen olayların toplamını verdiğiinden olayların ne kadarının bu alan içinde yer alan diğer idari birimlere (ilçelere, köylere vb) ait olduğu bilinmemektedir. Dolayısıyla, alan içinde yer alan herhangi bir yerleşme için bu verileri kullanarak harita oluşturmak zorlaşır. Ancak genel birtakım çıkarımlar yapılabilir.

Yayımlanmış istatistiksel veriler ile ülke geneli ve iller bazında suç haritaları oluşturulabilir. Ayrıca belirlenen yıllara göre ülke geneli ve iller ölçeğinde suç eğilim oranları ile suç artış veya azalış miktarları değerlendirilebilir. Fakat suç verileri tüm il genelini kapsadığından o il içerisinde yer alan ilçeler veya yerleşmeler bazında haritalama yapılamaz.. Bu yüzden çalışmanın özelliğine ve alanına bağlı olarak ihtiyaç duyulan detay veriler ilgili kurumdan temin edilmelidir.

Ülkemizde yerleşmeler idari anlamda il, ilçe, bucak ve köyler olarak sınıflandırılmakta (Özçağlar, 1997, Doğanay, 1997) ve dolayısıyla bu alanlarda hizmet veren kurumların yetkili olduğu sahalara da değişmektedir. Mesela ülkemizdeki asayiş olaylarına emniyet ile jandarma ortak bakmasına rağmen denetim sahaları farklılaşmakta ve buna bağlı olarak da verinin alanı değişmektedir. il, ilçe merkezi belediye sahaları, polis bölgesi; bunun dışında kalan tüm sahalara (beldeler dahil) ve kırsal alanlar jandarma bölgesi içerisinde bulunmaktadır. Alan büyüklüğü açısından Türkiye'nin %92'si

jandarma, %8'i ise polis denetim sahasıdır. Bu sebeple kurumlarda bulunan suç verilerinin içeriği aynı olmasına rağmen denetim ve yetki sahaları farklılaştığından verilerin alanları değişir. İl emniyet müdürlüğünün verileri il ve ilçe merkezlerinde gerçekleşen olayların toplamını kapsadığından kırsal kesimdeki olaylar yer almaz. Kırsal kesimde meydana gelen olaylar hakkındaki bilgilerin il jandarma komutanlığı kayıtlarından çıkarılması gerekir. Kısaca il emniyet müdürlüğünde, il veya ilçe merkezlerinin ayrı ayrı suç toplam verileri, il jandarmada ise geriye kalan kırsal alanlar ile köy, bucak, belde gibi birimlerin toplam suç verileri bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışma amacına ve alanının özelliğine göre istatistiksel veri temin edilecek kurum farklılaşmaktadır (Tablo.2).

Tablo.2. Suç Veri Kaynakları ve İçerikleri

VERİ KAYNAĞI							
Veri Türü	DİE istatistikler	Emniyet genel müd.	Jandarma genel Komutan.	İl emniyet müd.	İl jandarma kom.	Emniyet karakol	Jandarma karakol
Kırsal yerleşmeler suç toplamı					X		X
İlçe merkezi ve şehirler suç toplamı				X		X	
İl suç toplamı	X	X	X	X	X		
Mahalle suç						X	X
Cadde suç						X	
Sokak suç						X	
Yıl	X	X	X	X	X	X	X
Ay						X	X
Gün						X	X

İl geneline ilişkin çalışmalarda DİE, emniyet genel müdürlüğü, jandarma genel komutanlığı, il emniyet müdürlüğü, il jandarma komutanlığı verileri yeterli olurken; ilçeler bazındaki çalışmada ilçe merkezi yerleşmeler (şehir-kasaba) için il emniyet müdürlüğü, geriye kalan beldeler dahil tüm kırsal yerleşmeler içinse il jandarma komutanlığının verisine ihtiyaç vardır. Eğer il veya ilçe merkezinde yer alan yerleşme (şehir- kasaba) çalışılıyorsa sadece il emniyet müdürlüğünün verisi yeterli olmaktadır.

Tüm kurumlarda ilgili her birim kendi sorumluluk alanında meydana gelmiş olayların toplamını bir üst kuruma bilgi amacıyla sunar. Kısaca karakollar kendi alanında meydana gelen suçların yıllık toplamını İl Emniyet Müdürlüğüne ve İl Jandarmaya, buraları da Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığına iletir. Dolayısıyla İl Emniyet ve jandarma verilerinde DİE verilerine göre detay artmaktadır. Bu veriler ile hem ilçeler, hem de o ilçenin şehir ve kırsal suç miktarına göre haritalar oluşturulabilir. Sonuçta çalışılan ilin suç haritası kendisine bağlı ilçelere göre

oluşturulduğu gibi il ya da ilçe merkezlerinde yer alan yerleşmelere (kasaba-şehir) göre de hazırlanabilir.

Her kurum ve ona bağlı alt birim, kendi faaliyet alanı ile ilgili bir takım sayısal veriler tutmasına rağmen bu veriler detay çalışmalarda yetersiz kalmaktadır. Zira bu veriler görev sahalarında gerçekleşen olayların toplam sayılarını verdiğinden o alanla ilgili genel bir yorum yapılabilir, bu yüzden alan analizi ile suçların oluşum sebeplerini çıkarmak mümkün değildir. Kısaca, suçun veya suçların yer aldığı alanların analizini yapabilmek ve meydana geliş sebeplerini ortaya çıkarabilmek için olayların meydana geldiği mahalle, cadde, sokak vb. alana ait veriler ile yıl, ay, gün, saat vb. zamansal özelliklerin bulunduğu alt detay bilgi ve verilerine sahip olunması gerekir.

Karakolların kendi sorumluluk alanında meydana gelen suçları detaylarıyla kayıtlara geçirme ve numaralandırma zorunluluğu olduğundan sorumluluk alanında ortaya çıkan tüm suçlar karakol suç defterine işlenir. Karakol suç defterlerine (Tablo.3) karakol sorumluluk sahasında bir yıl içinde meydana gelmiş tüm olaylar ay, gün, saat, adres bilgileri ve suç cinsleriyle ve işleyenlerle ilgili bilgiler kayıt edilir. Adı geçen yıl sonunda toplam suç miktarları ve cinslerinin genel envanteri yapılarak defterin o yılki bölümü kapatılır. Yeni yılın kayıtları ya başka bir deftere ya da defter bitmemişse yeniden başlangıç yapılarak aynı deftere devam edilir. Bu defterlerin yıl sonu genel envanter rakamları o polis karakolu sorumluluk alanında meydana gelen suçların cinslerine göre toplam suç miktarını verir. Her yılın kayıtları tek tek incelendiğinde ise suçlarla ilgili alt detay bilgilere ulaşılır.

Karakol suç defteri toplam suç envanter değerleriyle suç cinsine göre şehrin mahalleler bazında suç haritaları oluşturulabilir. Fakat bu haritalarda suçların hangi sokak veya caddede yoğunlaştığı bilinmediği için suç alan ilişkisi ve analizini yapmak mümkün değildir. Haritalamada gerçek dağılımı verebilmek için suç defterindeki tüm suçların detay bilgilerinin bulunması gerekir. Bu durumda suç haritası, suçların gerçek lokasyonlarına bağlı olarak diğer özellikleriyle birlikte oluşturulabilir. Böylece suçların çeşitli özelliklerine göre (ay, gün, saat, cinsiyet, yaş vb.) değişik suç haritaları yapılabilir. Haritalar, suçun veya suçların meydana geldiği adreslerle (cadde, sokak) oluşturulduğundan gerçek dağılım ve yoğunlaşma alanları daha net ortaya çıkmaktadır. Bu durumda suç analizi yapılması gereken saha veya sahalar netleşmekte ve detay çalışma yapılacak alanlar rahatlıkla belirlenebilmektedir.

Yukarıda sözü edilen nitelikte ve ayrıntıda çalışmalar yapmak için gerekli olan ayrıntılı veriler, karakol suç defterlerinde yer aldığından çalışmalarda bunların kullanılması gerekir.

Karakol suç defterinde, 1. suç, 2. mağdur ve şikayetçi, 3. suçlu (suçlular), 4. birim tarafından yapılan işlemler, olmak üzere 4 ana bölüm yer almaktadır (Tablo.3).

Tablo.3 Karakol Suç Defteri Bilgi Tablosu Örneği

SUÇUN				MAGDUR VE ŞİKAYETÇİLER				
No	Çeşidi	Yeri	Tarih ve saat	Adı soyadı	Baba Adı	Doğum yeri tarihi	İş ve ikamet adresi	
SUÇLULAR				Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer				
Adı soyadı	Baba Adı	Anne adı	Doğum yeri tarihi	Uyruğu	İl	İlçe	Bucak	Köy ve Mahalle
SUÇLULAR				Yakalanıp Yakalanmadığı				
İşi	İş ve ikametgah adresi	Suç Delilleri	Yakalandı	Firar	Faili meçhul			
YAPILAN İŞLEMLER								
Hazırlık Evrakının	Sevk Şekli			Birlikte Gönderilen Deliller	Gönderildiği Yer	Sonuç		
Sevk Tarihi	No	Suçüstü	Mevcutlu	Genel Hükümlere göre				

Karakol suç defterinde yer alan bilgilerin kullanılması çalışmayı yapan kişinin bilim dalına ve kurumuna göre değişiklik göstermektedir. Emniyet biriminde görevli araştırmacılar bu bilgilerin tümünü kullanmaktadır. Ama coğrafi çalışmalarda ve analizlerde kişisel bilgiler vb verilerin kullanılmasına ihtiyaç ve gerek olmadığından verinin yapılacak çalışma için yeniden düzenlenmesi gerekir. Bilgilerden suçla ilgili bölümde suç numarası defterdeki kayıt numarasını verdiği için, şikayetçi olan (şahıs veya kamu) ile suçu işleyen kimlik bilgileri (adı soyadı, anne, baba adı) kişiyi deşifre edeceğinden ve suç haritalamada da önemi olmadığından, kişinin mesleği kayıtlarda tam yazılmadığından veya bu konuda bazı kayıtlarda eksiklikler bulunduğu için, nüfusa kayıtlı olduğu yer ise kişinin kayıtlı olduğu yer ile yaşadığı alanların farklı olmasından, dördüncü bölümde yer alan bilgiler de birim tarafından yapılan işlemleri gösterdiğinden, bu tür verilerin düzenleme dışında tutulması gerekir.

Suç haritalamada hangi tür suç veya suçların ağırlıkta olduğunun tespiti için suç türü, suç-zaman ilişkisi açısından suçun işlenme zamanı, suç işleyenlerin özellikleri açısından suç işleyene ait bilgiler, mekandaki dağılım bakımından mekansal bilgiler ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada kullanılmak üzere suç cinsi, zaman ve mekan bilgilerini içine alan yeni bir tasnif yapılmalıdır. Tasnif çerçevesinde defter bilgilerinin suçun cinsi, işlenme zamanı (yıl, ay, saat ve gün), işlendiği yer (mahalle, cadde, sokak) ve suç işleyene ait bilgiler (cinsiyet, yaş, ikamet alanı) değerlendirmeye alınmalıdır. Böylece

suç haritası oluşturacak yerin verileri daha sade hale gelecek, haritalama ve analiz daha rahat bir şekilde yapılabilecektir.

Karakollara ait verinin toplanma ve kullanımında; alan büyüklüğü, suç sayısı ve zaman ölçeği açısından bir takım problemler yaşanacaktır.

Çalışma alanının ülke veya bölge olması durumunda yukarıda belirtilen veri kaynağını kullanmak mümkün değildir. Ayrıca şehir ölçeğinde de olsa yerleşmenin büyüklüğüne (mesela İstanbul, Ankara gibi) bağlı olarak burada yer alan karakol sayısının artışı ve çok sayıda defter inceleme gerekliliği, öte yandan suç sayısının fazlaşması ve bunların sayısal ortama henüz aktarılmamış olması sebebiyle verinin toplanması için bile daha fazla zamana ihtiyaç vardır.

Uzun yıllara ilişkin veri toplamada defter sayısının artacağı, bazı defterlerin arşivden çıkarılması gerekliliği ve veri miktarının artışı da diğer bir problem olarak belirir. Ama kısa süreli (birkaç yıllık) çalışmalarda gerçek lokasyona bağlı doğru analiz ve haritalamada çok rahat bir şekilde kullanılabilir.

Sonuç olarak çalışma sahasının büyüklüğü ve durumuna göre ihtiyaç duyulacak veri detayı ve temin edilecek kurum farklılaşmakta ayrıca oluşturulabilecek harita detayı da değişiklik göstermektedir (Tablo.2-4). Ülke geneline ilişkin durumu ortaya koymak amacıyla bir çalışma yapılacak olursa, DİE istatistikleri, emniyet genel müdürlüğü ve jandarma genel komutanlığı verileri ile ülke geneli illere göre suç haritaları oluşturulabilir. Fakat bu haritalar verinin il genel toplamları olduğundan ilçeler düzeyinde yapılamaz. Sadece bir il çalışılırsa, il emniyet müdürlüğü ve il jandarma komutanlığı verileri kullanarak o ilin ilçelere göre suç haritaları yapılabilir. Yapılacak haritada sadece il emniyet müdürlüğünün verisi kullanıldığında veri polis bölgesini kapsayacağından, il ve ilçe merkezlerindeki suç durumunu gösterir ve haritada kırsal alanların verileri yer almadığından gerçeği yansıtmaz; dolayısıyla eksik olur. Aksine sadece il jandarmanın verisi kullanılarak ilçelere göre yapılmış harita da sadece kırsal alanlarda meydana gelen suçları yansıtacağından yine eksik olur. Kısaca, bir ili ilçelere göre haritalamak için her iki kurumun verisinin birlikte kullanılması gerekir.

Tek bir yerleşme çalışılacaksa yerleşmenin kırsal veya şehrsel yerleşme olma durumuna göre veri temin edilecek kurum yine farklılaşacaktır. Yani kırsal üniteler için jandarma karakol, şehrsel birimler için polis karakol suç defteri kayıtlarına ihtiyaç duyulacaktır. Bu veriler ile her iki tip yerleşmenin cadde, sokak, ve yıl, ay, gün, saat vb. zamana ilişkin özellikleri taşıyan tam ve detaylı suç haritaları oluşturularak alan ve suç analizleri rahat bir şekilde gerçekleştirilebilir. Mesela ele alınan yerleşmenin suç toplamı veya cinsine göre yıllar, herhangi bir yıl içinde aylık, günlük, saatlik vb özellikte suç

haritaları oluşturularak çeşitli alansal analizler yapılabilir (Tablo.4).

Tablo.4. Veri ve Çizilebilecek Harita Detayı

Harita Detayı											
Veri Cinsi	Çalışma alanı ölçeği	İl	İlçe	K.Y	Ş.Y	Mah.	Cad.	Sok.	Yıl	Ay	Gün
Yayınlanmış İstatistikler	Ülke, iller	X							X		
Emniyet genel müdürlüğü.	Ülke, iller	X							X		
Jandarma genel komutanlığı.	Ülke, iller	X							X		
İl emniyet müdürlüğü.	il, ilçe merkezleri	X	X		X				X		
İl jandarma komutanlığı.	İl, ilçe Kırsal alan	X	X	X					X		
Emniyet karakol	Şehir yerleşmesi				X	X	X	X	X	X	X
Jandarma karakol	Kırsal yerleşme			X		X			X	X	X

(K.Y: kır yerleşmesi, Ş.Y: Şehir Yerleşmesi)

SONUÇ

Suç çeşitli özellikleri nedeniyle değişik bilim dalları tarafından o bilim dalının bakış açısına göre incelenmektedir. Çalışmalarda suçun mekansal dağılımı, yoğunluk alanlarının tespiti, bu alanlardaki çeşitli arazi kullanımlarının suç artması veya azalmasındaki etkisi ve değerlendirilmesi yapılmaktadır. İncelemeler esnasında alanda yaşayan nüfusun çeşitli sosyal özellikleri de göz önünde tutularak nedenler ortaya çıkarılmakta ve çözümler üretilmektedir. Bu tür çalışmaların büyük bir çoğunluğunda amacına göre değişik tip ve farklı ölçeklerde haritalar kullanılmaktadır.

Suç çalışmaları ve haritalama da;

1. Çalışmayı yapan kişinin bilim dalı ve o bilimin olaya bakış tarzına,
2. Çalışmanın konusuna,
3. Çalışma sahasının veya ünitenin büyüklüğüne,
4. Veri temin edilecek kurumun denetim sahasına,
5. Veri temin edilen kurumun konuya ilgi derecesine bağlı olarak hem veri ve detayı hem de verinin temin edileceği kurum farklılaşmaktadır.

Bu nedenle ülke, il, ilçe, tek bir kırsal veya şehirsal yerleşme ölçeğinde yapılacak bir çalışma için ihtiyaç duyulan veri detayı ve bunun temin edileceği kurum, değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla veri temin edilen kurum ve veri detayının değişikliği oluşturulacak haritanın detayını da farklılaştırmaktadır.

KAYNAKLAR

- BOBA, R., 2001. Introductory Guide to Crime Analysis and Mapping. Community Oriented Policing Services. USA
- BROMLEY, R. THOMAS, C., 1997. "Vehicle Crime in the City Centre Planning for Secure Parking." Town Planning Review. Volum. 68. Page. 257-278.
- CRAGLIA, .M. HAINING, .R. SIGNORETTA, P., 2001. "Modelling High-Intensity Crime Areas in English Cities" Urban Studies. Vol. 38. No.11. Page.1921-1941.
- DOĞANAY, H., 1997. Türkiye Beşeri Coğrafyası. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No.2928. İSTANBUL
- DOĞANAY, H., 2002. Coğrafyaya Giriş Genel ve Fiziki Coğrafya. Aktif Yayınevi. ERZURUM.
- DÖNMEZER, S., 1994. Kriminoloji. Beta Basım İSTANBUL
- DUTT, K.A. NOBLE, G.A. SHARMA, K.K., 1985. "Variation of the Spatial Patterns of Crime in Ajmer, Indiana" Indian Journal of Criminology. Vol.13. No.1.
- ELLİS, L. WALSH, A., 2001. Criminoloji a Global Perspective. Allyn and Bacon USA.
- ERDOĞAN, A. DÜZGÜN, Ş., 2003. "Mekan ve Suç, Suç Haritalaması ve Diğer Analitik Yaklaşımlar" Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi. Yıl.9 Sayı.36 Syf.482-490 ANKARA.
- HARRIES, D. K., 1999. Mapping Crime: Principle and Practice www.ojp.usdoj.gov/nij/pubs-sum/178919.htm USA
- HARRIES, D.K., 1973. "Spatial Aspects of Violence and Metropolitan Population." The Professional Geographer. Vol. XXV, No.1
- HERBERT, T. D. THOMAS, J. C., 1997. Cities In Space City as Place. David Fulton Publisher. LONDON.
- KARAKAŞ, E., 2004. "Elazığ Şehrinde Hırsızlık Suç Dağılışı ve Özellikleri". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt.14, Sayı.1, Syf.19-39 ELAZIĞ.
- KNOX, P., 1986. Urban Social Geography. Longman NEWYORK.
- NELSON, A.L. BROMLEY, R.D.F. THOMAS, J.C., 2001. "Identifying Micro-Spatial and Temporal Patterns of Violent Crime and Disorder in The British City Centre ". Applied Geography No.21, Page. 249-274.
- ÖZÇAĞLAR, A., 1997. Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler) Ekol Yayınevi ANKARA.
- ÖZGÜÇ, N., 1994, Beşeri Coğrafyada Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri. İ.Ü. yay.no.3849. İSTANBUL
- SEYHAN, K., 2002. "Polislik ve Suçun Önlenmesi" Türkiye de Devlet Toplum ve Polis (Editör.Hasan Hüseyin Çevik, Turkut Göksu) Seçkin Yayınları. Ankara.
- SOYASLAN, D., 1998. Kriminoloji (suç ve ceza bilimleri) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No.526. Ankara.

- TÜMERTEKİN, E. ÖZGÜÇ, N., 2000. Coğrafya Geçmiş Kavramlar Coğrafyacılar. Çantay Kitapevi İSTANBUL.
- TÜMERTEKİN, E. ÖZGÜÇ, N., 2002. Beşeri Coğrafya İnsan. Kültür Mekan. Çantay Kitapevi İSTANBUL.
- VELASCO, M. BOBA, R., 2000. Manuel of Crime Analysis Map Production. Police Foundation, Community Orient Policing Services. US Department of Justice
- VIGNE, N., 1999. “*Computerized Mapping as a Tool for Problem Oriented Policing*” Crime Mapping News, Vol:1, Issue: 1

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 71-84, ELAZIĞ-2005

‘URFÎ-DÂNLAR ARASINDA ‘URFÎ’NİN BİR BEYTİNDE GEÇEN “ ‘ABES ” KELİMESİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

*A Discussion on the Word “ ‘Abes”, Which Takes Place in the Couplet of
Urfî, Among Urfî-dâns*

Süleyman ÇALDAK

İnönü Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, scaldak@inonu.edu.tr

Özet

Sebk-i Hindî 16. yüzyılda Hindistan’da ortaya çıkar ve Osmanlı ülkesindeki ilk yankıları 17. yüzyılda görülür. Sebk-i Hindî şairlerinin eserleri ilmî ve edebî meclislerde eleştiri süzgecinden geçirilerek okunur ve tartışılarak şerh edilir. Urfî’nin bir beytinde geçen “abes” kelimesi Türk aydınları arasında bir tartışmaya neden olur. Tartışmaya, Atâyî (ö.1045/1635), Neşâtî (ö.1085/1674) ve Nâbî (ö.1124/1712) gibi büyük şahsiyetler katılır. Bu çalışmada bu kelime üzerinde yapılan tartışmalar etraflıca ele alındı. Bu tartışma, içeriğinden ziyade, o dönemdeki kültürel faaliyetlerin boyutları, işleyiş tarzı ve Sebk-i Hindî’nin Türk edebiyatındaki yansımaları hakkında bir fikir vermesiyle önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abes, Urfî-dân, Sebk-i Hindî, Ekber Şah, Osmanlı

Abstract

Sebk-i Hindî (Indian Style) originated in India in the 16th century and started to be observed in the Ottoman Literature in the 17th century for the first time. The works of poets who are related to this style were read critically and interpreted in the discussions of scientific and literary circles. In a couplet of Urfî, the word, “abes: vain, useless”, caused a dispute among the Turkish intellectuals. Such great scholars as Atâyî (ö.1045/1635), Neşâtî (ö.1085/1674), Nâbî (ö.1124/1712) joined the discussion. This word was dealt extensively through this study. This debate, rather than its content, is of great importance in terms of the scope of the cultural activities in that period, raising an idea about the reflections of Sebk-i Hindî in the Turkish literature .

Key Words: Abes (vain), Urfî-dân, Sebk-i Hindî (Indian Style), Akbar Shah, Ottoman

Giriş

Bir sanat eserinin ortaya çıkmasında, o sanat eserinin içinde doğduğu çevre, onu meydana getiren ırk ve onun doğuşuna şahit olan tarihî anın önemine ilk dikkat çeken ve bu hususta geliştirdiği nazariyeyi birtakım uygulamalarla destekleyen kişi Taine (*Hippolite-Adolfe*, 1828-1893)dir. Taine'in, *İngiliz Edebiyatı Tarihi* adlı büyük eserine yazdığı ön sözde, bir sanat eserinin vücut bulmasında esas amiller olarak gösterdiği bu temel kavramlardan **çevre**, bölgenin iklim ve coğrafi yapısınca oluşturulan fizikî şartları ve toplum hayatında derin izler bırakan siyasi ve sosyal hadiselerin oluşturduğu tarihî ortamı; **ırk**, bir toplumun insanlarında doğuştan mevcut olan ve onların zihniyet, hassasiyet, dünyaya bakış açılarını belirleyen millî karakter ve seciyeleri; **an** ise “var olanın var olmak isteyen üstündeki baskısı” demek olan zamanı ifade eder. Bu teoriye göre, herhangi bir millet veya sanatçı tarafından meydana getirilmiş olan sanat eserleri, kavmin, iklimin, dinî inançların, tarihî hal ve şartların bir ürünü kabul edilir. Determinizm ile ilmî karakterli bir idealizm esası üzerine kurulmuş olan bu teori, sanat eserlerinin oluşumunda, ilhamı ve sanatçının şahsî dehasını göz ardı etse bile edebî ürünleri, edebî akım ve yönelişleri tanımamızda ve yorumlamamızda büyük imkânlar sağlamaktadır¹.

Edebiyat tarihinin doğru okunabilmesi için, Taine'in bu araştırma metoduna başvurulmasında yarar vardır. Daha doğrusu tarihin belli bir döneminde meydana gelen bir eserin veya bu eseri vücuda getiren sanatçının, hatta bu sanatçının mensup olduğu edebî akımın iyi tanınabilmesinde bu metot bize önemli ipuçları sağlayacaktır. Çünkü tarihte kendini gösteren edebî faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi, ancak bu sanat anlayışının gelişiminde etkili olan şartların ve ortamın bilinmesiyle mümkün olur.

Bu bakış çerçevesinde, Urfî'nin bir beyti üzerinde yapılan tartışmalar hakkındaki çalışmamızın konusuna girmeden önce, Urfî'nin yetişmesinde etkili olan ve onun da dahil olduğu, 16. yüzyıl Hindistan'ında ortaya çıkıp 17. yüzyılda Türk edebiyatında da yansımaları görülen Sebk-i Hindî adlı sanat anlayışının oluşumundaki tarihî, fizikî ve sosyal şartlara kısaca göz atmamız yararlı olacaktır.

Sebk-i Hindî ve Gelişimi

Hint Üslubu olarak da adlandırılan bu anlatım tarzı, en kısa ifadesiyle “fikir ve düşünceden ziyade his, hayal, duygu dünyasının mısralara aktarımı” şeklinde özetlenebilir. Daha önceleri münferiden görülmekle birlikte 17. yüzyılda, Hindistan Türk devlet adamlarının himayesinde, Hindistan'da gelişip yaygınlaşmıştır.

¹ Suut Kemal Yetkin, *Estetik Dersleri*, Ankara 1942, s. 175.

Hint-Türk devletinin üçüncü hükümdarı ve Babür'ün torunu olan Ekber Şah (1542-1605), 13 yaşında tahta geçer. Ülkesinin sınırlarını genişleterek Hindistan'ın tamamını hakimiyeti altına alır. Elli yıllık saltanatı maddî ve manevî fetihlerle doludur. Babürlü Devleti'nin kurucusu kabul edilen Ekber Şah, ülkesindeki dinî ve fikrî kargaşayı ortadan kaldırmak niyetiyle İslamiyet'le Hint inançlarının birleşiminden meydana gelen bir mezhep kurmak ister. Sünnî bir Müslüman terbiyesiyle yetişen bu hükümdar, ülkesindeki bütün dinlere eşit haklar tanır; her inançla yakından ilgilenir; Çin ve Hint filozoflarını, Brahmanları, Budistleri, Mecusileri, Cizvit papazlarını sarayına çağırıp onlarla dostluk kurar. 1575'te Fetihpur Sikri'de inşa ettirdiği "ibadet-hâne"de bu din adamları tarafından yapılan münakaşa ve münazaraları dinler. Bu tartışmaların sonucunda bütün inançların aynı saygıya layık olduğu kanaatine varır. Vezir ve vakanüvis Ebu'l-Fazl (ö.1011/1602) ile sarayda "melikü's-şu'arâ" unvanına sahip olan kardeşi Feyzî-i Hindî (ö.1004/1595)'nin ve babaları Şeyh Mübârek (ö.1002/1593)'in teşvikleriyle "din-i hak" veya "din-i ilahî" adını taşıyan zıt inançları birleştirme çabasının ürünü olan cihan-şümûl bir din kurar. Bilginlere ve sanatkârlara çok değer veren bu hoşgörülü padişahın sarayı adeta bir ilim ve sanat merkezi haline gelir². Özellikle İran'dan pek çok şair buraya akın eder. Her millet ve dine mensup yüzlerce alim, şair, şeyh ve din adamının bir araya geldiği bu sarayda sadece birinci derecede 59 şair yaşamakta idi. Bunlardan başka on beş şair de sarayda olmayıp dışarıdan şiirlerini padişaha gönderirlerdi³. Hatta Ekber Şah'ın sarayındaki şairlerin sayısı bir ara 170'i bulmuştur⁴. Ayrıca sanat ve ilim adamlarını himaye ederek onların yetişmesinde büyük emeği geçen ve üç dilde -Farsça, Türkçe ve Hintçe- güzel şiirler yazan Hân-ı Hânân gibi güçlü bir devlet adamı da bu sarayda bulunmakta idi⁵.

Bu sarayda büyük nüfûza sahip olan Ebu'l-Fazl ve kardeşi Feyzî'nin gayretleriyle Sanskrit klâsikleri Farsça'ya aktarılmakta idi. Mahabharata, Atharvan-Veda, Nal u Daman ve Haribas bu dönemde Farsça'ya tercüme edilen pek çok eserden sadece bir kaçıdır. Böylece Arap, Fars, Türk kültürlerinden oluşan İslâm medeniyeti ile Hindistan'ın zengin ve çok renkli medeniyetinin birleşiminden ortak bir kültür oluşmuştu. İşte bu ortamda, sonraları "Sebk-i Hindî" diye adlandırılacak olan yeni bir edebî üslûp filizlenerek gelişir. Hint coğrafyasından beslenen ve aynı zamanda Hint edebiyatının da

² Bk. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 2, Ankara 1987, s.99-118.

³ Ali Nihat Tarlan, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944, s.119,126.

⁴ Edward G. Browne, *A Literary of Persia*, C.IV, Cambridge 1930, s.165.

⁵ Y. H. Bayur, *a.g.e.* C. 2, s.506-507.

bir özelliği olan hayâl-perestlik, karamsarlık ve eşyayı gerçekliğinden soyutlayarak sembolize etme, farklı din ve inancın bir arada yaşamasından kaynaklanan tezat, Budizm ve Brahmanizm'in içe yönelik felsefesinin etkisiyle esas tema haline gelen insanın iç dünyası ve tasavvuf, Hint coğrafyasının ve inançlarının tabii neticesi olan ıstırap bu üslûbun en belirgin hususiyetleridir⁶. Aslında ilk nüvelerine Hâfız-ı Şîrâzî (ö.792/1390)'de rastlanan⁷ ve Hindistan'da Baba Figânî (ö. 925/1519), Urfî-i Şîrâzî (ö. 999/1590) ve Feyzî-i Hindî (ö.1004/1595) tarafından temelleri atılan bu üslûp, daha sonra Nazîrî (ö.1021/1622), Talib-i Amûlî (ö.1036/1626), Kelîm-i Kâşânî (ö.1061/1651) ve Sâ'ib-i Tebrîzî (ö. 1080/1670) gibi şairler tarafından takip edilerek geliştirilmiştir⁸.

Bu üslûpla şiir yazan şairlerden en başarılısının Urfî olduğu kabul edilir. O bu nedenle "Sebk-i Hindî"nin kurucusu zannedilir. Ülkesinde hâkim olan siyasî istikrarsızlıktan ve sosyal kargaşadan bıkan Urfî, kendi memleketi Şîrâz'dan ayrılarak Hindistan'a gelir. Hint-Türk sarayında fevkalâde bir ilgi ve itibar gören şair çok kısa zamanda güçlü sanatkârlığını ispat eder. Özellikle sarayda şairlerin lideri konumunda olan ve Ekber Şah tarafından kendisine "Melikü's-şu'ara" unvanı verilen Feyzî ve sarayda büyük bir nüfuzu bulunan Hakîm Ebü'l-Feth ve Hân-ı Hânân'ın ilgi ve teşvikleriyle büyük bir ilerleme kaydeder⁹. Ele avuca sığmayan bu şiir dehasının 36 yıl gibi kısa bir ömürde, kaderin kendisine yüklediği tarihi görevi başarıyla tamamladığı görülür.

Daha çok İranlı şairler tarafından meydana getirildiği halde, İran edebiyatında pek rağbet görmeyen bu üslûp, özellikle Hindistan, Afganistan ve Türk edebiyatlarında ilgiyle karşılanmıştır. Bu üslûbun Türk edebiyatındaki ilk yankıları 17. Yüzyılın başında görülmeğe başlamıştır. İlk etkileri Nefî (ö.1044/1636)'yle başlayan bu üslûp Fehîm-i Kadîm (ö. 1058/1648), Şehrî (ö. 1070/1660), Vecdî (ö.1071/1661), İsmetî (ö.1076/1665), Nâ'ilî (ö.1077/1666), Nedîm-i Kadîm (ö.1081/1670), Neşâtî (ö.1085/1674) ve 18. yüzyılın ikinci yarısında yetişen Şeyh Gâlib (ö. 1213/1798) gibi tanınmış şairlerle gelişme göstererek edebiyatımızdaki yerini alır. Urfî ve Sâ'ib gibi Sebk-i Hindî şairlerinin divanları o dönemin aydın ve sanatkârlarının ellerinden düşmez. Şairlerimizin bunlara nazireler yazdığı, muhtelif ilmî mahfillerde bu şiirlerin tartışıldığı ve anlaşılması güç

⁶ Hint edebiyatının özellikleri için bkz. Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul 1996.

⁷ Bkz. Abdu'l-hüseyn Zerrîn-kûb, *Ez-Kûçe-i Rindân Der-Bâre-i Zindegi ve Endişe-i Hâfız*, Tahrân 1364 (1945), s. 86.

⁸ Halûk İpekten, *Nâilî*, Ankara 1991, s.61.

⁹ Ebü'l-Feth Geylanî, Hân-ı Hânân'a yazdığı bir mektupta Urfî'nin şairlik kudretinden övgüyle bahsederek onun günden güne şiirde ilerleme kaydettiğini bildirir. Bkz. Cevâhirî, *Külliyât-ı Urfî-i Şîrâzî*, Tahrân 1369 (1950), s.28.

olanların şerh edildiği görülür.

Türk edebiyatında, Sebki Hindî şairlerinden özellikle Urfî diğerlerinden farklı bir ilgi görmüştür. Divanı sürekli okunmuş, anlamlarına nüfuz edilmeğe çalışılmıştır. Urfî'nin bazı şiirlerine şerhler yazılmış, hatta onun şiirleri üzerinde uzmanlaşmış bir kadro yetişmiştir. O günün ilim mahfillerinde bu kişilerin "Urfî-dân" veya "Urfî-şinâs" unvanlarıyla tanındıklarını biliyoruz¹⁰. Çeşitli şerh mecmualarında isimleriyle karşılaştığımız Azmî-zâde (ö.1040/1631), Atâyî (ö.1045/1635), İsmetî (ö.1076/1665), Neşâtî (ö.1085/1674), Minkarî-zâde (ö.1018/1607), Rodosî-zâde (ö.1113/1701) gibi tanınmış şahsiyetlerin yanı sıra, Mustafâ Sâmî, Bekir Efendi vb. şahsiyetlerin de bu Urfî-dânlar gurubuna dahil olduklarını görmekteyiz. Rodosî-zâde'nin şerh ettiği dört kaside¹¹ ve Neşâtî'nin anlaşılması güç bazı beyitlere yazdığı şerhten¹² başka, bazı mecmualarda karşılaştığımız, Urfî'nin bir beyti veya bir beytinin bir kelimesi üzerinde yapılan tartışmalara ait kayıtlar, o dönemde Sebki Hindî'nin Osmanlı aydınları üzerindeki tesirinin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

"Abes" Tartışması

Çalışmamızın asıl konusu, 17. yüzyılın edebiyat çevrelerinde görülen; bahse konu Urfî-dân'lar arasında cereyan eden bir edebî tartışmadır. Çeşitli mecmualarda rastladığımız bu kayıtlar, günümüzdeki gibi gelişmiş iletişim araçlarının bulunmadığı o zamanda edebî faaliyetlerin nasıl yürütüldüğü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Burada, "tartışma" kelimesiyle, aynı yer ve zamanda yüz yüze gerçekleştirilen bir münakaşa kastedilmemektedir. Ancak "tartışma" denilen husus, farklı zaman ve mekânlarda uzman şahsiyetlerin bir konu hakkında yaptıkları açıklamalarla ilgili kayıtlardan ibarettir. Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, No: 3410'da kayıtlı bir mecmuanın başlarında bulunan tartışma, en çok dikkati çekenlerden biridir. Bu yorumlar Mustafa adında bir müstensih tarafından derlenerek adı geçen mecmuaya kaydedilmiştir. Tartışma konusu,

İn bes şeref-i gevher-i tu münşi-i taqdîr

¹⁰ Neşâtî "Görüştüğümüz 'Urfî-dânlar bu beyt ile ..." ifadesini kullanır. Bkz. Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, (Haz. Süleyman ÇALDAK- Kazım YOLDAŞ), Malatya 2000, s.44; Ayrıca Süleymaniye Ktb. Hamidiye No:1110'da kayıtlı *Divân-ı Urfî* vrk.388a'nın sayfa kenarında şöyle bir kayıt bulunmaktadır: "Ba'zı yârân-ı 'Urfî-şinâs bilâ-tağayyüd tekrâr taşhîha..."

¹¹ Rodosî-zâde'nin üç şerhi için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. No:812; diğer bir şerhi için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ'il, No:731.

¹² Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, (Haz. S.Çaldak- K. Yoldaş), Malatya 2000.

*Ān rūz ki be'gzāşti iqlīm-i kıdem - rā
Tā hūkm-ı nuzūl-ı tu der-İN dār nuvište'st
Śad reh be-'abeś bāz tırāşide alem - rā*

beyitlerinde geçen ‘‘abes’’ kelimesidir¹³. Bazı Őarihlerin bu kelimeye verdikleri anlam, hem anlambilim hem de itikat açısından sakıncalı bulunmuş ve kelime üzerinde tartışma baŐlatmıŐtır. Tartışma klāsik edebiyatımızda sistematik bir Şerh tekniğinin olmadığını göstermektedir. Ancak bir metin Şerh edilirken sağduyuya dayalı bir takım kriterlerin göz önünde bulundurulduğu da inkār edilemez. Şiirde geçen bu ‘‘abes’’ kelimesine uygun bir anlam vermeye alıŐan Urfi-dānların, açıklamalarında daha çok gramer kurallarına ve sözlük bilgisine başvurdukları ve bunun yanı sıra, yapılan açıklamanın dinî bilgi ve inançlara aykırı olmamasına dikkat ettikleri görülür.

Çalışmamızın sonunda belgeler hālinde sunacağımız bu Şerhler Ebu Said, Nev'î-zāde Atāyî, İsmetî, Nābî, NeŐātî ve Minkarî-zāde Yahyâ Efendi'ye aittir.

Belge I'de Urfi'nin bir na'tında geçen ‘‘Sana bu Őeref yeter ki kıdem (baŐlangıcı olmayan öncelik) lkesinden geçtiğin gün, mukadderat kātibi senin bu āleme geliŐinin kararını yazıncaya kadar, yüz kere tecrbe için kalemini tıraŐ etmiŐtir.’’ beyitlerindeki ‘‘be-'abeś’’ kelimesi itiraz edilmesin diye ‘‘tecrbe’’ kelimesiyle karŐılandıĐı, ama bunun da kabul edilemeyeceği belirtilerek açıklanması istenir. Soruya muhatap olan kiŐi, birinci beytin anlamının yazıldığı gibi olduğunu, ancak ikinci beyit ile beraber dŐnlmesi gerektiğini belirtir ve Őöyle anlam verir: Yüce zatın için bu Őeref yeter ki kıdem ülkesinden geçtiğin an, mukadderat kātibi bu āleme geliŐinin kararını yazarken yüzlerce defa kalemini boŐuna tıraŐ etmiŐtir. ‘‘Abeś’’in ‘‘tecrbe’’ kelimesi ile karŐılanmasının uygun olmadığını belirten Őārih, kendi anlamında kullanıldığında mananın doğru olacağını ve böylece bir problemin kalmayacağını ifade eder.

Aynı varağın kenarında bulunan Belge II'de ise ‘‘‘abeś’’ kelimesi kendi anlamında alınınca itiraz edilecek bir noktanın kalmadığı belirtildikten sonra, Őārih mübalağalı bir Őekilde övülür ve kendisine dualar edilir. Bu ve bir önceki belgenin sonundaki ‘‘Ketebehu Ebu Sa'id’’ kaydı soruyu soranın Ebu Sa'id adında biri olduğunu göstermektedir. Ancak soruyu cevaplayan kiŐinin kim olduğu bilinmemektedir.

¹³ Urfi Divanı'nda ilk kasidenin 26. ve 27. beyitleridir. Bkz. *Divān-ı 'Urfi*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye, No:1109.

Belge III'teki açıklamalar Nev'î-zâde Atâyî'ye aittir. Atâyî beyitlere şöyle anlam verir: “Gayb-ı mutlak” diye de adlandırılan, Allah'ın mutlak kemal ve mutlak gayb halinde olup henüz isim ve sıfat mertebesinde tecelli etmediği hazret-i aliyyede, a'yân-ı sâbite (eşyanın vücuda gelmeden önce suretlerinin “ilm-i ilahî”de sabit olduğu âlem)den âlem-i şuhûda (şu dünya hayatına) iniş kararının yazıldığında, senin gelişinden önceki o fetret ve cahiliyet sapıklıkları günlerinde (insanların) heva ve heveslerine uyarak taşa ve ağaca ibadet edecekleri de “ilm-i ilahî”de sabit idi. Allah'tan başka ilahlara tapan bu kadar insan, sadece senin şu dünyaya gelmeni temin etmek için yaratıldı. Senin gelişinle bütün bu gayesiz ve başıboş tapınmalar ortadan kalktı. Atâyî, kalemi boşuna tıraş etmenin ne demek olduğunu ispat için şu ayet ile delil getirir: “Kendi arzu ve özlemlerini ilah edinen ve (bunun üzerine) Allah'ın, (zihninin hidayete kapalı olduğunu) bilerek saptırdığı, kulaklarını ve kalbini mühürlediği, gözlerinin üstüne perde çektiği kimseyi, hiç düşündün mü ? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir ? Hâlâ ibret almayacak mısınız ? ”¹⁴.

Bu yorumdan sonra Atâyî gramerle ilgili bir takım açıklamalarda bulunur: “Be-‘abeş”deki “ba” fiile geçişlilik anlamını kazandıran harftir. Öyleyse anlam, “kaç defa boşu boşuna” şeklinde olur. Bu “ba” (anlama bir şey katmayan) zaid harf olsa, yine, “yüz kere kalemi boşuna tıraş etti”, diye anlam verilir. Ama bu anlamına göre, senin iniş kararın yazılıncaya kadar kaç defa “boşuna tıraş etti” demenin çirkinliği bir tarafa, (bu durum) övülen kişi için de bir şeref değildir. Nitekim bir mısradaki, “Kalem-i sun'da hata neyler” (Allah'ın yaratmasında hata ve abes olmaz) denmiştir.

Atâyî, yukarıdaki izahlardan sonra Belge II'deki yorumu eleştirir. Atâyî, “be-‘abeş” kelimesinden “tecrübe” manasını çıkarmanın anlamsız ve zorlama bir te'vil olduğunu; “güzâştî” lafzını “geçirdin” şeklinde yorumlamanın, ahmak ve akıllı herkesi güldürdüğünü; kalem için kullanılan “bereket-efzâ” terkibindeki soğukluğun ise akli başında olan herkesi ürperttiğini alaycı bir dille ifade eder.

Aynı sayfanın kenarında yukarıdaki açıklamaların devamı durumundaki Belge IV'te ise Atâyî, Urfi'yi tekfir edenlere cevap verir: “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve bunun için kâinatı yarattım”¹⁵ hadisini kendilerine düstur edinen mutasavvıflara muhalefet eden itirazcılar, bu düşüncelerinden

¹⁴ Kur'an-ı Kerîm, el-Câsiye, 45 / 23.

¹⁵ Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzi'lü'l-İlbâs*, C. 2, Beyrut 1351 (1932), s.132.

dolayı çıkmaza girmişler; yanlış yorumlarıyla bir müslümanı “küfür”le ithama kalkışma gibi boş işlerle uğraşmışlardır. Bunu “boş bir uğraş” olarak değerlendiren Atâyî, bu itirazcılara uyararak zayi ettiği zamana hayıflandığını Arapça bir ibare ile belirtir.

Belge V’teki açıklamalar ise, İsmetî’ye aittir. İsmetî, Atâyî’nin yukarıdaki yorumlarına itiraz ederek, Yüce yaratıcı boş işten ve tecrübe gibi eksiklik belirtisi olan sıfatlardan münezzeh ve yücedir, der. Bu sıfatlardan birinin tevil edilemeyecek şekilde O’nda var olduğunu kabul etmek küfürdür. Yukarıdaki beyitler görünüşe göre küfrü gerektirmektedir. Ancak bu durum, sözün te’vil edilip edilememesine bağlıdır. Şair ““abeş” kelimesini yukarıda yazıldığı gibi gerçek anlamında kullanmışsa manası şöyle olur: Senin çok asaletli zatına bu şeref yeter ki “ Allah’ın ilk yarattığı şey benim ruhumdur”¹⁶ diye buyurduğun hadis gereğince, temiz ruhunun yaratılışına ezeli iradenin taallukundan asıl maksat, âlemlere rahmet olarak varlık âlemine teşrif etmendir. İşte bu nedenle o günden ta peygamber olarak dünyaya gönderildiğin ana kadar eşsiz vücudunun meydana gelmesi için birer vesile olan, ancak kendileri asıl maksat olmayan ana ve babalardan nice kimsenin yaratılmasına da ilahî irade taalluk etmiştir.” İşte böyle bir yorum ile küfürden kurtulmanın mümkün olacağını ifade eden İsmetî; şairin, maksadını dine uygun bir şekilde tevil edemezse şüphesiz kafir olacağını, te’vil ederse edebe mugayir bir ifade kullandığı için yergiyi hak etmekle beraber tekfir edilemeyeceğini belirtir.

Belge VI’daki izahlar ise Nâbî’ye aittir. Mecmuanın müstensihî Mustafa, 1100 yılının Ramazan ayında Halep’e gittiğini, orada Nâbî ile karşılaştığını belirtir. Bir sohbet esnasında Nâbî’ye Urffî’nin müşkil beyitleri sorulurken bu iki beyit de gündeme gelir. Nâbî de dinî bir kaygı ile, “münşî-i taqđîr” den kastedilenin levh-i mahfûzu yazmakla görevli melek olduğunu belirterek, artık ““abeş” kelimesinden dolayı küfür lâzım gelmediğini ifade eder. Ayrıca bazı Fars dili uzmanlarından duyduğuna göre ““abeş-bâz”ın bir tür keskin kalem tıraşın ismi olduğunu, böyle olunca da dini sakınca ortadan kalktığını belirten Nâbî; ancak ““abes-bâz” kelimesine verilen bu anlamın doğruluğu kanıtlanmalıdır”, der.

¹⁶ el-Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s.265.

Belge VII ise Neşâtî'nin Belge IX'da verdiğimiz şerhinden özet olarak alınmış bir açıklamadır¹⁷. Şeyhülislam Minkarî-zâde Efendi Neşâtî'yi akşam yemeğine alıkor. Sohbet esnasında “Urfi'nin bütün beyitleri çözüme kavuşmuş mudur ?” diye sorar. Neşâtî de çoğunun halledildiğini söyler. Minkarî-zâde bu beyitteki “‘abeş” kelimesine nasıl bir anlam verildiğini sorunca, o da Ahund-ı Kazvinî ile İsmetî'nin yorumlarını nakleder. Bu yorumları beğenmeyen Şeyhülislam bu mısram “istifhâm-ı inkârî”, yani şekilce olumlu anlamca olumsuz soru cümlesi şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. Buna göre mısram anlamı “Kalemimi yüzlerce defa boşuna mı tıraş etmiş ?” şeklinde olur. Bu açıklama hem Neşâtî hem de müstensih Mustafâ tarafından çok beğenilir. Gerçekten de böyle bir anlam verildiğinde hem dinî sakınca ortadan kalkmış olur, hem de Peygamberi yücelten bir anlam ortaya çıkmış olur.

Ayrıca Neşâtî, İsmetî'nin Belge V'teki açıklamasını özetledikten sonra Ahund-ı Kazvinî'nin yorumuna geçer. Kazvinî'ye göre “‘abeş”in bir anlamı da “lu‘b”dur; “lu‘b” yani oyun ve eğlence ise “sürûr” (sevinç) esnasında gerçekleşir. Demek ki “lu‘b” kelimesiyle “sürûr” anlamı kastedilmiştir. O halde mısram anlamı “kalemî sevinçle tıraş etmiş” demek olur. Bu yorumu eleştiren Neşâtî, “sürûr” kelimesinin de ikinci bir te'vile ihtiyacı olduğunu ve bunun uygun bir anlam olmadığını belirtir¹⁸.

Sonuç

Sebk-i Hindî adıyla bilinen bu edebî üslup, Müslümanların Hindistan'a ilk gelişleriyle başlayan ve Ekber Şah döneminde doruğa ulaşan bir sürecin ürünüdür. Hint, Türk, Arap ve Fars kültürlerinin İslâm potasında biri biriyle birleşimi sonucu ortaya çıkan bu edebî yöneliş, Osmanlı coğrafyasında ilk yansımalarını 17.yüzyılda bulur. Bu edebî zevk çerçevesinde meydana getirilen ürünlerin geniş Osmanlı ikliminde ilmî ve edebî meclislerde eleştiri süzgecinden geçirilerek okunduğunu ve tartışılarak şerh edildiğini görmekteyiz. Neşâtî, İsmetî, Minkarî-zâde Yahyâ Efendi ve Nâbî gibi büyük şahsiyetlerin de katıldıkları, bu gıyâbî tartışmalar, bu üslûbun, hem o dönem ilim ve sanat erbabı üzerinde ne derece etkili olduğunu hem de bizdeki Sebk-i Hindî şairlerinin yetişmesini sağlayan zeminin nasıl oluştuğunu göstermektedir. Her ne kadar “abes” bir uğraş gibi görünse de, bu şiirlerin geniş bir coğrafyada, böylesine detaylarına inilerek tartışılması, o

¹⁷ bk. Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ'il, No:521, vrk.3a.

¹⁸ bk. Belge VIII, Neşâtî, *a.g.e.* vrk.3a.

dönemdeki kültürel faaliyetlerin boyutları ve işleyiş tarzı hakkında bir fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Urfî'nin bir na'tinde geçen, *"Bu dünyada konaklama kararının verildiği zamana kadar, takdîr kâtibi yüzlerce defa abes (boşuna) yazıp, tekrar kalemini tıraş etmiştir."* şeklinde Türkçe'ye çevirebileceğimiz beytindeki "abes" kelimesinin, sözlük anlamından hareket edilerek açıklanması, itikadî açıdan birtakım sıkıntılar doğurmuştur. Bu nedenle kelime, te'vil edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. "Abes" kelimesini, "tecrübe için", "oyun ve eğlence olarak", "asıl maksat olmayan diğer insanlar" şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi, "abes" kelimesini değil de, "münşî-i takdîr" terimini, "kaderi yazan melekler" diye yorumlayanlar da bulunmaktadır. Ancak bu te'villerin pek de sağlam kriterlere sahip olmadığı görülmektedir. Bunlar içinde Minkarî-zâde'nin, Farsça'nın gramer kuralları çerçevesinde ortaya koyduğu yorumu, hem anlam bakımından, hem de şârihlerin titizlikle üzerinde durdukları itikad bakımından daha isabetli görülmektedir. Çünkü, "istifhâm-ı inkârî", *"Biz sizi hakîr bir sudan yaratmadık mı?"*¹⁹ âyetinde olduğu gibi, muhatabı ikrâr etmeye zorlamak (takrîr) için başvurulmuş bir soru çeşididir. Beyte, Minkarî-zâde'nin bakış açısıyla *"Kader kâtibi, senin bu dünyaya iniş kararının yazılmasına kadar, kalemini yüzlerce defa boşuna mı tıraş etmiş?"* şeklinde bir anlam verildiğinde, hem sözü edilen sakıncalar ortadan kalkmış olur, hem de manzumenin maksadı olan övgü yerini bulmuş olur.

Belge I

Bu iki beyt 'Urfî'nün kaşîde-i na'tiyesinden bir kıt'adur. Maḥsûl-i kıt'a : Senüñ şeref-i gevher-i zâtuñ bu yeter ki ol gün ki iḳlîm-i kıdemi geçirdüñ münşî-i taḳdîr bu 'âleme senüñ ḥükm-i nüzûlüñi yazınca yüz kerre tecrîbe için ḳalemi tıraş itmişdür. "be-'abeş" didiği tecrîbe ile ta'bîr olındı ki fi'l-cümle mu'âraza olunmaya, ammâ yine maḥall-i i'tirâzdur. Ḥâsıl-ı kelâm, bu iki beytüñ ma'nâları ve beyânı hâme-i müşkil-güşâlarına tavaḳḳuf ider. Niyâzmendüz ki ḳalem-i durer-bârları ile ḥall-i iḣkâl buyuralar.

El-cevâb: Beyt-i evvelüñ ma'nâsı taḥrîr ü beyân olundığı üzre olup beyt-i şâniye merhûndur. Gevher-i zât-ı mükerrerümüñe bu şeref yeter ki ol gün ki ya'nî ol dem ki 'âlem-i kıdemi geçürdüğüñde münşî-i taḳdîr bu 'âleme şeref-i nüzûlüñ ḥükmünü yazınca... "Şad-reh" dimek keşretten kinâyedür, ya'nî niçe kerre hâmeyi bî-hüde, fâ'idesüz tıraş itmiş ola, dimekdür. İmdi fi'l-ḥaḳîḳa 'abeş tecrîbe ile ta'bîr olunmaḳ maḥall-i i'tirâzdur, bî-şübhe " 'abeş" kendi ma'nâsınadur. Şerh olundığı üzre ma'nâsı

¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Mürselât, 77 / 20.

dürüst ü bî-işkâldür.

Ketebehu'l-fakîr Ebû Sa'îd²⁰.

Belge II

İmdi fi'l-hâkiqa 'abeş tecrîbe ile ta'bîr olunmağ ma'hall-i i'tirâzdu, bî-şübhe 'abeş kendü ma'nâsımadur. Şerh olunduğı üzre ma'nâ-yı dürüst [ü] bî-işkâl budur. Zihî keşf ü beyân ve habbezâ tahrîr-i dil-pezîr-i 'ayân ki hâtıra hutûr idüp cây-ı dahl olan ma'nâ dahı muktezâ-yı insâf olan vech ile izâha havâle olunmuş. Böyle ehl-i hüner-i şâhib-ma'rifet iltifât-ı dâver-i sûtüde-siyerden dür olmamağ gerekdür. Ümîddür ki elimüzde olan hâme-i müşkil-güşâ-yı bereket-efzâ hürmetine hemvâre böyle hüner ile pür-zîb u zîver olup sezâvâr-ı eltâf-ı şeh-r-yâr-ı 'âlî-tebâr olmadan hâlî olmayasız ve mertebñüzde niçe teraqqîler ile kıadr u hürmet bulasız ve biz dahı sizi meserretlerde görmek müyesser ve ol rütbe-i celîleden dahı ziyâde teğarrublar ile kıalbñüz rüşen ve dîdeñüz münevver ola. Âmîñ .

Şad hezâr âferîñ ile tahşîñ Şehr-yâre revâ olursa kıarîñ

Ketebehu Ebû Sa'îd el-fakîr 'ufiye 'anhu. Bir ma'halde böyle bulunup yazılmışdur²¹.

Belge III

Âhret-i 'aliyyede a'yân-ı şâbite 'âleminden 'âlem-i şehâdete nüzülñ hükmi şebt olunup nüzülñden evvel eyyâm-ı fetret u dalâlet-i câhiliyyetde muktezâ-yı hevâ üzre 'ibâdet-i hâcer ü şecer 'ilmu'llâhda şâbit idi, žuhûra gelüp senüñ şeref-i kudumuñla mürtefi' oldı. "E'fe-ra'eyte men-ittehaza ilâhehu hevâhu..." ilâ-ķavlihi "...tezekkerün" ve'l-hâsıl be-'abeş bāsı bā-i ta'diyedür. Ma'nâ çend-bār be-rāh-ı 'abeş dimekdür. Zā'ide olsa şad-rāh 'abeş bāz tırāşide kıalem rā dimekle mevzün ve ma'nâ hâsıl olurdu. Zā'ide ma'nâsı verilse senüñ hükmi-i nüzülñ yazılınca niçe kerre 'abeş-tırāşide oldı dimenüñ kıubhı žâhir olduğundan kıat'-ı nażar memdūha şeref mütehaqqıķ olmaz. Mısrā': Kıalem-i şun'da hatā neyler. Be-'abeş lafzından "tecrîbe" ma'nâsını ahz itmek te'vîl-i bî-tā'ıldür ve gūzāştî lafzını geķürdüñ dimekle tefsiri hande-fermā-yı hebennaka vü 'âkıll olduğı gibi bereket-efzâ ta'bîrinüñ bürüdeti mâye-i irti'ād-ı her-mefzül u fâzıldur.

Muhammed bin 'Atâyi Nev'î-zâde²².

²⁰ Mecmua, Süleymaniya Ktp. Esad Ef. No: 3410, vrk. 54b

²¹ a.g.m. vrk. 54b'nin sayfa kenarında

²² a.g.m. vrk. 54b-55a

Belge IV

Bizā'a-i şāhidi belki dānisten ile *Fe-eh̄bebtu en-u'refe* mesleginde taşarruf aşhābına muhālif ta'arruf girişesinden i'tirāz idüp te'vīl-i bī-ma'nā ile bir müslimānı ikfāre taşaddī nāfile-nüvşān-ı bī-kāre iktidāya bādī oldu. *Fe-yā zay'ate'l-a'mār temzī sebhlelā*

Harrerehu'l-faķır Muhammed b. 'Atāyī el-med'ūv bi-Nev'ī-zāde. Böyle bulunup yazıldı²³.

Belge V

Żāt-ı Bārī *cellet 'aẓametuhu* kār-ı 'abeşden ve her emrde te'emmül ü tecrube emşāli simāt-ı noķşāndan münezzeḥ ve müte'ālī olup bu mezkūrātdan birini bilā-te'vīl żāt-ı kerīm için işbāt itmek küfr-i maḥz olmağın kıt'a-i sālifenüñ žāhiri içāb-ı küfr itdigi bī-şübhedür. Hemān bir vechile te'vīl ḳabül idüp itmemesindedür. Pes kıt'a-i sālifenüñ ḳā'ili eger lafz-ı 'abeşden maḥallinde taḥrīr ü beyān olunduğı üzre 'abeş-i ḥaḳıķı murād iderse ol taḳdīr üzre ma'nāsı, gevher-i girān-māye-i żāt-ı risālet-penahuña bu şeref besdür ki ḥadış-i şerīfün olan *Evvelü mā-halaḳa'llāhu rūḥi* mīsdāḳınca rūḥ-ı mutahharaññ hilḳatına irāde-i ezeliyye ta'alluḳında maḳşad-ı aslı raḥmet-i 'ālemiyān olmañ için 'ālem-i vücūdi teşrīfün iken irāde-i ḳadīme-i ilāhiyye rūḥ-ı mükerremiñññ halk u içādına ta'alluḳ itmekle iḳlīm-i ḳıdemden güzār itdiguñ vaḳtten sa'ādetle nüzül ve ba'sinüñ hengāmına gelince ābā vü ümmehātdan vesā'il-i vücūd u żāt-ı bī-nażirüñ olmağičün maḳşūd-ı aslı olmayan efrād hilḳatine de irāde ta'alluḳ itmişdür, dimek olup küfürden halās olur. El-ḥāşıl, kıt'a-i merḳūmenüñ ḳā'ili bir vecih üzre yā tabī'at-ı terkīb taḥammüli olduğı vech-i şer'ī üzre murādını te'vīle ḳādir olmaz ise bilā-şek kāfirdür, olursa isā'et-i edeb itmesiyle mażhar-ı levḡ ü 'itāb olur, tekfīr olunmaz. Eger bir tarīḳ ile te'vīl-i şer'īye ḳādir olmazsa bilā-şek kāfirdür.

Muḥammed 'İsmetī el-merḥūm²⁴.

Belge VI

Bu faķır-i pür-taḳşīr biñ yüz Ramazān-ı şerīfnde medīne-i Ḥalebu'ş-şehbāda emlaḥu'ş-şu'arā Nābī Efendi ile mülāķi olduğumuzda 'Urfī'den müşkilimiz olan ebyāt 'arīza-i nādī-i ma'ārif-simātı olduğı ešnāda bu kıt'a daḥı müzākere olunduğda *münşī-i taḳdīrden* murād, levḥ-i maḥfūżı taḥrīre me'mūr olan melekdür. Bu taḳdīrce 'abeşden küfr lāzım gelmez diyü buyurdılar. Ve ba'zı fürs-şinās erbāb-ı ma'ārifden istimā' olundu

²³ a.g.m. vrk. 55a'nın sayfa kenarında.

²⁴ a.g.m. vrk. 55a

ki 'abeş-bâz bir cins tiz kalem-tırâşuñ ismidür. Bu taqdirce dahı mahzûr ref^c olur, ancak bu ıstılâh işbâta muhtâcdur.

El-fağıru ileyhi'l-münîb Muştafâ²⁵.

Belge VII

Ba'zı mecmû'alarda Neşâtî merhûm tañrîr itmişdür ki kıt'a-i mezbüreyi merhûm şeyhü'l-islâm üstâdü'l-enâm Minqârî-zâde Yahyâ Efendi'den istifşâr eyledükde *Şad-reh be-'abeş bâz tırâşide kalem-râ* misrâ'ı istifhâm-ı inkârîdür, diyü cevâb-ı bâ-şavâb buyurdılar. Fi'l-vâkı' cevâb-ı mezbürdan münâsib tevcîh yoğdur, zîrâ bu vech üzre kemâl-i ta'zîm dahı vardur. Zeyl-i şahîfede tañrîr olınan üzre te'vîl olunduğı vech üzre dahı şân-ı Resûl-i ekreme kemâl-i ta'zîm yoğdur. Fe'fhem . Muştafâ²⁶.

Belge VIII

Bu kıt'a-i müşkilterini 'İsmetî Efendi merhûm bu vechile şerh eyleyüp dir ki: "Gevher-i girân-mâye-i zât-ı risâlet-penâhuña bu şeref besdür ki "evvelü mâ halağa'llâhu nûrî" misdâğınca rûh-ı mutahharalarınıñ hilkatına irâde-i ezeliyye ta'alluğından mağşad-ı aslı rahmet-i âlemiyân olmağ için, 'âlem-i vücûdi teşriğ için irâde-i kadîme-i ilâhiyye rûh-ı mükerrerminüñ halk u içâdına ta'alluğ itmekle iqlîm-i kıdemden güzâr itdüğünüñ vaqtinde sa'âdetle nüzûl ve bi'setüñ hengâmına gelince âbâ ve ümmehâtdan vesâoil-i vücûd-ı bi-nazîrûñ olmağ için mağşûd olmayan niçe efrâd hilkatına da irâde-i 'aliyye ta'alluğ itmişdür, dimek olur".

Ammâ Añund-ı Kazvîni merhûm bu vechile ma'nâ virüp dirdi ki: " "abeş " luğatda "lu'b" ma'nâsınadur ve "lu'b" elbette esnâ-yı sürürda olur, pes "lu'b" dan murâd sürür olup "be-sürür bâz tırâşide kalem-râ " dimek olur." Bu ma'nâ çendân yerinde degüldür, zîrâ sürür dahı bir te'vile muhtâc olur²⁷.

Belge IX

'Allâme-i Rûm Şeyhüliislâm Minqârî-zâde Efendi bir gün bu fağıri aħşam ta'âma alıkoyp esnâ-yı müşâhabetde: " 'Urfî'nüñ ebyât-ı müşkilesi cümle hâll olmış mıdur?" diyü su'âl buyurduğlarında bu vechile cevâb virdüm ki: "Ekseri hâll olmuşdur". Anlar dahı buyurdılar ki: " "Şad-reh be-'abeş bâz tırâşide kalem-râ " kıt'asına ne vechile ma'nâ virdiler?" Fağir dahı Añund ile 'İsmetî Efendi'nüñ tañrîrlerini 'arz eyledüm. İltifât buyurmayup bu üslûb ile gevher-nişâr olup buyurdılar: "Lafz-ı 'abeşi te'vile ihtiyâc yoğ

²⁵ a.g.m. vrk. 55b

²⁶ a.g.m. vrk. 55b

²⁷ Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ'il, No:521, vrk.3a

istifhām ile ma‘nā hāsıl olur.” didiklerinde fakır dahı gördüm ki ma‘nā gāyet latıf oldı. Bı-ıhtiyār şevk ile kılçup dest-i şeriflerin būs eyledüm. El-hağ bu kıt‘aya bundan a‘lā ma‘nā kıabil degildür²⁸.

Kaynaklar

- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987.
- Browne, Edward G., *A Literary of Persia*, 4 Cilt, Cambridge 1930.
- Cevāhirî, *Külliyât-ı ‘Urfî-i Şîrâzî*, Tahran 1369.
- İpekten, Halûk, *Nâilî*, Ankara 1991.
- Kur’an-ı Kerîm, el-Câsiye, 45 / 23; Mürselât, 77 / 20.
- Mecmua, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 3410.
- Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul 1996.
- Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlü’l-İlbâs*, 2 Cilt Beyrut 1351.
- Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba’z-ı Ebyât-ı Urfî*, (Haz. Süleyman ÇALDAK- Kazım YOLDAŞ), Malatya 2000.
- , *Şerh-i Müşkilât-ı Ba’z-ı Ebyât-ı Urfî*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ’il, No:521.
- Rodosî-zâde, *Mecmua*, Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. No:812.
- , *Mecmua*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ’il, No:731.
- Tarlan, Ali Nihat, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944.
- Urfî, *Divân-ı Urfî*, Süleymaniye Ktb. Hamidiye No:1110.
- Yetkin, Suut Kemal, *Estetik Dersleri*, Ankara 1942.
- Zerrîn-kûb, Abdu’l-hüseyn, *Ez-Kûçe-i Rindân Der-Bâre-i Zindegî ve Endîşe-i Hâfiz*, Tahrân 1364.

²⁸ a.g.e. vrk. 3a’nın sayfa kenarında.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 85-102, ELAZIĞ-2005

LES CARACTERISTIQUES SCENIQUES DANS LES LIAISONS DANGEREUSES DE LACLOS

The Scenic Characteristics in Laclos' Dangerous Liaisons

Uğur YÖNTEN

Dicle Üniversitesi Z.G.Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi A.B.D
uyonten@dicle.edu.tr

ÖZET

Tehlikeli İlişkiler, Choderlos de Laclos' nun yazdığı tek romandır. Sahnesel öğelerden yararlanan bu romanda, Molière ve Racine'in izlerini bulmak mümkündür. Karşılıklı konuşmalar olarak kabul edebileceğimiz mektuplar, konu, yer ve zaman birliğine sadakat, romanın başkişilerinden Valmont'un Molière'in kahramanı Don Juan ile olan büyük benzerliği, kişilerin sahnese terminolojisi, ünlü Fransız trajedi yazarı Racine'in yapıtlarındaki teknik ve trajik konunun benzerinin bu romanda bulunması gibi nedenlerle Laclos'nun bu romanının tiyatrodan oldukça etkilendiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Neden böyle bir yolu izlemiş Laclos? Laclos'nun tiyatroyla içli dışlı olması, bu romanı yazmadan önce Mme Riccobini'nin Ernestine isimli romanını tiyatroya uyarlama girişimi onu adeta sahnese bir roman yazmaya iten nedenler olabilir. Bu çalışmamızdaki amacımız mektup türündeki bir roman olan Tehlikeli İlişkiler'deki sahnese öğeleri ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Laclos, Tehlikeli İlişkiler, Tiyatro, Sahne, Racine, Molière.

ABSTRACT

The Dangerous Liaisons is Laclos' unique novel. In this novel where the scenic elements are mostly used, it is possible to find Molière's and Racine's marks. Obeing the three unities, the unity of time, place and action, the letters that we can consider as the dialogues, the respect of the great resemblance of Valmont, Laclos' protagonist with Don Juan, Molière's hero, the scenic terminologie of the heroes, the presence of the resemblant technique and tragique subject in the Racine's works are the reasons which permit us to say that Laclos' novel is deeply influenced by the theatre. Why did Laclos follow this way? We don't know the real reason of this choice, but we can say that Laclos' familiar life with the theatre and his attempt to put on Ernestine, Mrs. Riccobini's novel, are perhaps the reasons which encourage him to write a scenic novel. Our aim in this study is to demonstrate the scenic elements in the Dangerous Liaisons, epistolary novel.

Key Words: Laclos, The Dangerous Liaisons, Theatre, Scene, Racine, Molière.

INTRODUCTION

"Parmi les différentes formes de "liaisons dangereuses" le théâtre illustre cette fascination qu'exercent les méchants sur les âmes faibles mieux que l'emprise du séducteur sur la femme vertueuse qui choque les bienséances." Laurent Versini

Choderlos de Laclos n'a écrit qu'un seul roman: *Les Liaisons dangereuses*. Ce roman n'est pas seulement l'oeuvre d'un romancier, mais aussi celle d'un homme épris de théâtre d'où l'influence d'un genre, le théâtre, sur un autre, le roman épistolaire. Le roman de Laclos n'est pas le seul roman qui ait cette particularité. Il faut se rappeler que l'art dramatique importait aux romanciers du XVIIIe siècle: dans *Manon Lescaut* et chez Marquis de Sade également on peut trouver l'influence du théâtre classique. Ce genre a exercé une telle influence sur la société cultivée du Siècle des Lumières que les romanciers se sont servis des formes propres à l'art scénique en rédigeant leurs romans. On sait quel amour Laclos a toujours pour le théâtre. Il ne sera pas étonnant que la technique dont il a usé dans son roman soit née du théâtre: il suffit, pour s'en rendre compte, de lire *Les Liaisons dangereuses*. Les lettres, qui impliquent les mêmes caractéristiques que celles du théâtre, sont mises en ordre autour d'un dialogue quasi scénique. D'autre part, le théâtre apparaît, dans ce roman, comme une métaphore de la vie sociale.

1. L'AVENTURE THEATRALE DE LACLOS

La place du théâtre dans la culture de Laclos est primordiale. *Les Liaisons dangereuses* sont une partie de l'oeuvre d'un homme qui avait le goût du théâtre. Pour s'en convaincre, il suffit d'examiner la liste des citations qui s'y trouvent: sur quatorze oeuvres mentionnées, dix sont celles de théâtre.

Par le traité de Paris, le 10 février 1763, Laclos a éprouvé la première désillusion: au moment où il entre dans la vie militaire active commence une époque de paix qui ne finira qu'après trente ans. Laclos officier d'artillerie, qui pensait à chercher la gloire sur les champs de bataille, devait passer ses jours à s'ennuyer dans la routine des garnisons. Il désespère alors des armes qu'il prenait pour le garant de sa notoriété. Laclos déçu cherche une autre piste et opte pour les lettres. Il commence par rédiger certains poèmes. Un périodique, l'*Almanach des muses*, publiait alors les travaux des amateurs. Laclos publie, en 1787 dans une édition de son roman, ses *Poésies fugitives*. Mais il avait compris que les vers rédigés par un amateur ne lui apportaient pas une grande réputation. Une autre voie lui est venue à l'esprit: le théâtre. Ce dernier était alors le genre littéraire dominant. Le théâtre classique continuait à plaire aux spectateurs. D'autre part, Laclos

fréquentait beaucoup le théâtre à Paris et dans ses villes de garnison. Les tragédies lui étaient bien familières. Mais jusqu'à ce temps-là il n'avait jamais pensé à exploiter lui-même ce genre. Il change son avis et songe avec le temps à porter au théâtre Ernestine, roman de Mme Riccoboni. Le 19 juillet 1777, on représente, à la Comédie Italienne, Ernestine, opéra-comique en trois actes. La reine, qui en aimait le sujet, soutenait la pièce. La musique était de Saint-Georges, un compositeur célèbre et les paroles de Laclos. Toute la cour était dans le théâtre pour regarder cet opéra. Quand, au dernier acte, pour annoncer le coup de théâtre du dénouement, un courrier surgit, faisait claquer son fouet et s'exclamant: "Ohé! ohé!" Toute la salle éclate de rire et se met à crier "Ohé! ohé". La reine, en descendant l'escalier, criait aussi ohé! et en montant en carrosse, elle dit à son cocher: "A Versailles, ohé!"

Après l'échec de l'Ernestine, Laclos, qui doit revenir à sa garnison, ne fait plus aucun essai théâtral.

2. LE CARACTERE SCENIQUE DES LIAISONS DANGEREUSES

Il est vrai que par maints aspects, Les Liaisons dangereuses paraissent se rapprocher du théâtre. La facture dramatique d'un grand nombre d'épisodes, le retour fréquent des métaphores dramatiques, les références au registre théâtral présentes tout au long du récit, les scènes théâtrales et tous les moyens caractéristiques de la scène permettent au lecteur à considérer ce roman comme une oeuvre profondément influencée par le théâtre. La fatalité qui pèse toujours sur les personnages, le sujet et le dénouement tragiques, la construction dramatique indispensable pour une oeuvre qui doit mettre en évidence le danger des liaisons terribles, sont des qualités dramatiques que le lecteur avisé peut rencontrer dans ce roman. D'autre part, il est bien intéressant que le monde, dans Les Liaisons dangereuses, ait été dénommé "le grand théâtre".

2.1. LA STRUCTURE D'UN DRAME

L'empreinte du théâtre dans l'action des Liaisons dangereuses est apparente. Laclos a pu donner une valeur dramatique à son roman épistolaire. Le sujet qu'il a choisi est un vrai drame: Mme de Merteuil et Valmont aiment à corrompre les gens vertueux, rendent malheureux les gens autour d'eux et perdent les innocents. Ce caractère dramatique du récit de Laclos doit avoir une conception: les libertins, Mme de Merteuil et Valmont, sont des êtres de volonté dont le seul but est de séduire et de rejeter les innocents et les innocentes. Ces héros défient sans cesse le monde et ils sont toujours en conflit avec les autres. Tout cela nous amène à dire que ce sont la friction des passions et les batailles

d'intérêt que nous rencontrons dans le roman de Laclos. L'emploi fréquent des métaphores militaires par les libertins en est un bel exemple.

2.2. DES SCENES PEINTES DE FAÇON THEATRAL

Le romancier des *Liaisons dangereuses* a souvent recours à des procédés de mise en scène. Les personnages de Laclos aiment beaucoup à parler et à agir d'une façon théâtrale. Ce sont de purs spectacles dont les acteurs et les metteurs en scène sont presque toujours Valmont et Mme de Merteuil: "Le vicomte et la marquise sont les régisseurs de leur propre comédie jouée par des marionnettes dont ils tirent, ou croient seulement tirer les fils, divertissement qui leur procure le plaisir délicat et réservé aux seuls initiés, de regarder des coulisses le jeu d'étranges acteurs qui, comme ceux de la dernière pièce de Marivaux, seraient de bonne foi." (Belcikowski, 1972: p.123)

Mme de Merteuil excelle à rédiger et à jouer à la fois la scène théâtrale. Ses talents dans le domaine théâtral sont dignes d'être applaudis: "Habile metteuse en scène aristotélicienne que cette marquise. C'est elle qui met tous les acteurs sur la même scène, tous les éléments dans le même creuset: l'explosion ne peut pas manquer de se produire." (May, 1950: p.458) Elle ne pense qu'en termes de théâtre et elle est comme une actrice qui n'agit qu'avec le ton en accord avec la situation. Sa petite maison où elle attend Belleruche devient la loge d'une actrice qui doit montrer toutes ses habiletés pour démasquer son vrai dessein: "je lis un chapitre du *Sopha*, une lettre d'Héloïse, et deux contes de La Fontaine pour recorder les différents tons que je voulais prendre." (X) Et au boudoir "moitié réflexion, moitié sentiment, je passai mes bras autour de lui et me laissai tomber à ses genoux." Le lecteur assiste ainsi à une scène habilement préparée par Mme de Merteuil qui est à la fois actrice et metteuse en scène et qui agit sur les événements. Il ne faut pas passer sous silence son talent de feindre tous les sentiments. Puisqu'elle est une libertine qui prend la vie pour une comédie de mœurs, elle doit donc qualifier nécessaire ce talent qu'elle exerce d'une manière hors de pair: "Il suffisait de joindre à l'esprit d'un auteur le talent d'un Comédien. Je m'exerçai dans les deux genres, et peut-être avec quelque succès." (LXXXI) L'histoire de Prévan (LXXXV) lui est une belle occasion pour qu'elle puisse étaler avec succès ses talents d'actrice théâtrale. Dans cette scène, le langage cède la place aux gestes et Mme de Merteuil se sert de tout pour persuader Prévan qu'elle est vraiment troublée: frémissement de la main, yeux baissés, respiration haute, puis air rêveur; mais quand elle rencontre les difficultés elle ne manque pas d'appeler "les larmes à son secours", et de s'identifier à une héroïne de la tragédie racinienne: "Ce fut exactement le Zaïre, vous pleurez." Voilà une action tout à fait

théâtrale. Tout le monde ne peut pas prendre les divers tons. Cela exige une éducation. La marquise, qui arrive à le faire, expose, dans sa lettre autobiographique (LXXXI), comment elle s'est donnée à elle-même une éducation d'actrice. Elle s'est "travaillée", allant jusqu'à s'infliger des douleurs volontaires "pour chercher pendant ce temps l'expression du plaisir." Etant obligée de ne donner aucun indice de son libertinage elle doit avoir toujours une totale maîtrise de ses rôles. Valmont est au courant de cette "totale maîtrise de ses rôles" il la loue d'avoir su "s'accoutumer à n'y jamais céder."(XCIC)

Valmont aussi aime bien à jouer la comédie. Ses déclarations à la Présidente sont pleines des termes de théâtre. Comme un auteur de théâtre, qui prend soin de souligner le caractère dramatique de ses actions, il insiste sur le caractère théâtral de ses manoeuvres de séduction: "Je jugeai devoir animer un peu cette scène languissante..." (CXXV) Pour convaincre Mme de Tourvel, il appelle même au secours une scène de désespoir avec une menace de suicide: "car j'avais remarqué plusieurs fois que les scènes de désespoir menées trop vivement tombaient dans le ridicule... ." Il faut citer cependant la scène de la bienfaisance dont l'auteur et l'acteur à la fois est Valmont et où il joue l'homme charitable pour impressionner le valet de la femme qu'il cherche à séduire, Mme de Tourvel. Dans cette scène, c'est lui qui tire la ficelle et on peut dire qu'il est l'interprète de cette pièce mise en scène par lui: "Au milieu des bénédictions bavardes de cette famille, je ne ressemblais pas mal au Héros d'un Drame, dans la scène du dénouement." (XXI) Le talent de comédien de Valmont est au point culminant quand il voulait saisir les lettres de Mme de Tourvel par l'intermédiaire d'Azolan, son valet qui avait des relations amoureuses avec Julie, servante de la Présidente. Il ne serait pas surprenant que le recours à la représentation scénique ait apparu comme un moyen d'exposition dans une oeuvre où le héros libertin court d'une aventure amoureuse à l'autre. D'où Valmont qui se considère comme un auteur et prend successivement les tons les plus divers pour montrer son talent de comédien: "le ton le plus tendre", "l'air du dépit", "ce ton de reproche", "le ton dramatique que vous me connaissez" , "un ton bas et sinistre." (XLIV) Il ne faut pas être surpris devant le retour fréquent des mots de théâtre par un libertin tel Valmont. Car ce dernier dont l'honneur demande toujours un public qui l'admire et l'applaudit a besoin, pour se sentir exister, d'un grand théâtre où résonne l'écho de ses exploits.

3. LES LIAISONS DANGEREUSES ET LA COMEDIE CLASSIQUE

Dans le roman de Laclos, nous pouvons aussi trouver les traces de la comédie classique. Laclos nous a offert les thèmes et les personnages influencés par cette comédie. Comme dans cette dernière, la place des servants et des servantes y est assez

importante. D'autre part Valmont, personnage libertin du roman, a beaucoup de caractéristiques communes avec Don Juan, héros de Molière. Abordons maintenant les similitudes des Liaisons dangereuses avec la comédie classique.

3.1.LE PARALLELISME DANS LES SITUATIONS ET LES ELEMENTS DE L'INTRIGUE

Certaines situations et éléments de l'intrigue des Liaisons dangereuses ont des affinités avec la comédie, tout d'abord la mensonge où on voit l'influence de Marivaud. Ce ne sont pas seulement les séducteurs, Valmont et Mme de Tourvel, qui mentent et "nous stupéfient autant par leur intellectualité que par leur aplomb dans le mensonge." (May: p.453) Tous les personnages de Laclos sont menteurs: Valmont ment à la Présidente quand il lui parle de ses bonnes résolutions, et plus encore de son "trouble", de "la nuit orageuse" qu'il a passée, de la "situation où il est en lui écrivant"(XLVIII); les lettres de Mme de Merteuil à Cécile sont pleines de fausses confidences et celles de Valmont à Danceny sont bien loin de la sincérité. Même les aveux de Cécile à Danceny sont de purs mensonges. Ce mensonge s'est emparé même des protestations de sincérité: "Peu accoutumé à employer la finesse, écrit Valmont à Cécile, je hais tout ce qui a l'air de la tromperie." (LXXXIV) Les personnages de Laclos nous montrent ainsi dans un monde "de la fausse conscience et du bavardage" et "dans ce monde les paroles ne signifient jamais ce qu'elles disent; ce ne sont pas des moyens d'exprimer l'essence intérieure et authentique de celui qui les prononce, mais des instruments qu'il emploie pour tromper les autres et se tromper lui-même. C'est le monde faux et sauvage de la non-essentialité, de la différence entre l'essence et l'apparence."(Goldmann: 1959, p.356)

D'autre part, les répétitions des mots et des situations constituent un autre parallélisme: "revenez, mon cher Vicomte, revenez" écrit Mme de Merteuil à Valmont (II); "Ah revenez, revenez, je vous en conjure", écrit Mme de Volanges à la Présidente pour la sauver des entreprises de Valmont; Mme de Merteuil à Valmont encore: "Revenez donc Vicomte"(CXIII) et Danceny à la Marquise: "ah! revenez donc, mon adorable amie." (CXVIII) Mme de Tourvel n'accepte pas de recevoir les lettres de Valmont, Cécile demande à Danceny de ne plus lui écrire. (XLIX) Le parallélisme entre ces deux cas souligne que Cécile est une petite Mme de Tourvel et son aventure et son sort ressemblent beaucoup aux siens. Toutes deux reprendront la correspondance et courent à leur fin tragique, la mort pour l'une et claustration dans le couvent pour l'autre.

3.2. LA FONCTION DES DOMESTIQUES DANS LE ROMAN

La domesticité occupe une place importante dans *Les Liaisons dangereuses*. Ici encore on peut parler de l'influence de la comédie. Dans la comédie, on retrouve souvent un jeune homme, notamment un séducteur, aidé de son valet qui excelle à intriguer et mentir. Tel Sganarelle, valet de Don Juan. On peut voir la même situation dans la paire Valmont-Azolan.

Dans le roman de Laclos, les liens qui lient des domestiques à leurs maîtres ou à leurs maîtresses sont bien variés. Tout d'abord, ces personnages sont les compagnes de leurs maîtres ou leurs maîtresses qui rencontrent les difficultés pendant les aventures amoureuses. Cette charge est si importante qu'on peut mourir volontairement pour l'accomplir: "... bien heureux est le valet qui peut avoir la gloire de mourir pour son maître." (Molière: 1968, vers 829) Par exemple, Azolan "ce chasseur, trésor d'intrigue et valet de comédie" (XV) a une part importante dans la stratégie amoureuse de son maître et remporte, lui-même, auprès de sa Julie, des succès rapides. C'est lui qui trouve la famille de paysans que Valmont secourra pour impressionner Mme de Tourvel. (XXI) Victoire, la servante de Mme de Merteuil, consent même à se travestir en laquais pour rendre plus vraisemblable le déguisement de cette dernière en femme de chambre (X). Ce sont encore les domestiques qui permettent à Valmont de glisser une fausse lettre du Président de Tourvel dans le courrier de la Présidente (XXXIV) et de saisir les lettres de celle-ci. (CXXV)

Les domestiques prennent plaisir d'informer leurs maîtres sur tout ce qui intéresse à ces derniers. Ils sont pour ainsi dire des agents d'information. C'est le domestique de Mme de Tourvel qui est le témoin du faux acte de charité de Valmont et qui raconte à sa maîtresse tout ce qui se passe dans cette scène. (XXII) Lorsque Valmont envoie son chasseur porter une lettre à Mme de Tourvel, Azolan, comme un psychologue avisé, observe les réactions de cette dernière et en rend compte à Valmont (XXXIV). Après la rencontre de Mme de Tourvel et de Valmont, en compagnie de la courtisane Emilie, Valmont charge son cocher d'informer le messenger de Mme de Tourvel que son maître ne rentrera pas de la nuit. (CXXXVIII) Et c'est toujours Azolan qui rend Valmont au courant du refuge de Mme de Tourvel au couvent. (CXLIV) Par ailleurs, les domestiques, qui aiment extrêmement à répandre le scandale, sont de purs cancaniers. Mme de Merteuil compte se servir de ses domestiques pour publier la nouvelle de la séduction de Cécile par Danceny. (LXIII) De même, Mme de Merteuil leur demande de faire la commérage de l'histoire de la défaite de Prévau et de la répandre dans toute la société. (LXXXV)

Quand il s'agit des aventures amoureuses, les valets imitent parfois leur maître qu'ils admirent et envient secrètement. Ils osent même entreprendre les aventures parallèles à celles de leur maître. Ils deviennent ainsi les rivaux de ces derniers. Le représentant du valet qui met en concurrence avec son maître dans les aventures amoureuses est Azolan. Valmont aussi est au courant des succès de son chasseur dans ce domaine.

3.3. VALMONT, EMULE DE DON JUAN

L'histoire de Valmont porte l'empreinte de celle de Don Juan. Les traits de l'homme méchant au théâtre sont les mêmes que nous trouvons dans *Les Liaisons dangereuses*: promptitude de dissimulation, goût pervers de brouiller et tourmenter des amants. Le héros de Molière et celui de Laclos sont toujours dressés sur leurs ergots et prêts à bondir. Tous les deux ont possédé beaucoup de femmes. Comme ils ne séduisent que pour séduire, ils refusent l'amour vrai et cherchent dans l'acte d'amour la volupté d'une profanation. Peter Nagy (1975: p.138), qui met le parallélisme entre Don Juan et Valmont, remarque avec raison que "Laclos rattache ce libertinage crépusculaire à ce qu'il était à son aurore."

En rapprochant les entreprises de deux héros et les actions dont ils sont les acteurs, nous allons voir la similitude de leur vie:

3.3.1. SEDUIRE POUR SEDUIRE

Le vrai but dans les aventures amoureuses de deux héros n'est point l'assouvissement des désirs sexuels. Mais ces deux libertins ne séduisent les femmes que pour montrer leur supériorité sur elles. Celles-ci sont toujours des victimes, ceux-là des bourreaux et l'acte d'amour une vraie chasse. Dans ce contexte, Peter Nagy (139) exprime qu' "il est évident que pour ces comploteurs mondains, l'exercice de la volonté, l'accomplissement d'un projet, est la source de la jouissance- une jouissance éminemment intellectuelle, dont la jouissance physique n'est que le corollaire." Dans ce combat, leur érotisme ne cherche aucune jouissance; par une sorte de vengeance, ils sont éternellement en guerre contre la femme et pour cela ils ont les armes les plus parfaites: esprit brillant, richesse, jeunesse, noblesse, grâce corporelle. D'autre part, on ne cesse de compter le nombre des maîtresses pour prendre sa place parmi les grands conquérants. D'où le héros tel Don Juan qui s'ingénie à conquérir simultanément des rivaux, ne vit que de succès féminins, qui a fait sa gloire. Valmont aussi est capable de diriger plusieurs intrigues amoureuses en même temps: séduction de Mme de Tourvel, nuit avec la vicomtesse, séduction de Cécile, passe-temps en compagnie d'Emilie. Mais les deux rôles

qu'il joue devant Cécile comme son amant et devant Mme de Tourvel comme son séducteur lui importent assez. Il ne faut pas oublier cependant que son vrai but dans la séduction de Cécile est de se venger de la mère de cette fille, Mme de Volanges, et de se sauver du ridicule d'être amoureux de la Présidente. Le passé de Don Juan a bien des points communs avec celui de Valmont. Il excelle, lui aussi, à séduire simultanément les jeunes filles. Telle la séduction (Acte II, scène 4) en même temps de la Charlotte et Mathurine par lui qui "danse entre les jeunes filles un ballet de la séduction et les abuse conjointement." (Molière: p.30) Pour posséder les femmes, il ne cherche pas à les séduire savamment, il les viole. Il est même lâche et cruel. Le donjuanisme est "une espèce de sadisme moral où la volupté, l'orgueil, la corruption, la cruauté, et je ne sais quelle déviation morbide du sentiment esthétique se mêlent étrangement." (Mornet, 1943: p.43) Quant à Valmont, cet émule de Don Juan, revêtu de l'habit de séducteur, a le plaisir de violer les femmes. Il est un vrai anarchiste et "la terreur de toutes les femmes" (XI) qui "a passé sa vie à porter dans les familles le trouble, le déshonneur et le scandale" et qui jouit d'entendre "les cris de cent victimes qu'il a immolées." (XXXII)

3.3.2. LA SEDUCTION, UNE AFFAIRE DE PROJET

Valmont est, comme Don Juan, un homme de projet. Quand il raconte ses entreprises de séduction il utilise beaucoup ce mot "projet". Le succès l'intéresse moins que les plans dressés pour l'obtenir: le peu de prix qu'il accorde aux résultats se manifeste par la satisfaction que lui inspirent ses stratagèmes, même si finalement ils restent bien vains. Valmont, séducteur avisé, n'attaque pas une femme sans avoir fait un plan, sans avoir passé la nuit à se promener et à retourner la position. Par là, nous pouvons dire que les libertins ont les mêmes talents avec les grands capitaines et les grands politiciens. La séduction est une guerre et les deux séducteurs, Don Juan et Valmont, pour exprimer les positions de chasseur et de victime, se servent abondamment des métaphores et des comparaisons de guerre. Valmont parle des rapports entre les sexes comme une guerre: "cette guerre que nous avons remarquée souvent être si semblable à l'autre." (CXXV) Don Juan ne manque pas, non plus, de s'exprimer par des métaphores de guerre: il a "l'ambition des conquérants, qui volent perpétuellement de victoire en victoire." (Vers 157-158) Denis De Rougemont (1972: p.195) souligne la profanisation de la guerre chez libertins et ajoute qu' "aux jugements de Dieu, à la chevalerie sacrée, bardée de fer, ascétique et sanglante, succède une diplomatie retorse, une armée commandée par des courtisans en dentelles, libertins et bien décidés à sauver la douceur de vivre." Quand Valmont parle de la conquête amoureuse il se compare à Alexandre (XV), à Turenne, à

Frédéric, à Annibal (CXXV), comme Don Juan qui voudrait être l'Alexandre des conquêtes amoureuses. (161)

Pour pouvoir faire le projet, le séducteur doit être intelligent et réfléchi. Valmont se révèle comme un séducteur cérébral: "Pour les héros de Laclos, la raison n'est plus simplement l'organe fonctionnel de la connaissance, mais le moyen d'un calcul, du plan, de la projection."(Nagy: p.137) Valmont analyse, pèse et calcule toujours. "Raisonnons", écrit-il à la marquise après un premier succès. (XC) Mme de Volanges le sait bien: "Sa conduite est le résultat de ses principes." (IX) Don Juan de Molière est encore plus complexe que le séducteur. Il y a dans toute sa conduite, une désinvolture, une certitude de soi et même un tour spirituel. Comme Monsieur Mornet (102-103) dit avec raison qu'il "est l'aventurier dont l'esprit clair, l'indomptable énergie, la fermeté devant le péril fixent les sympathies dès que l'aventure n'est pas odieuse."

Açıklama: Sayfa: 9
st encore plus complexe

3.3.3. LA PAROLE, ARME DE SEDUCTION

Le héros du roman par lettres, comme celui de la pièce théâtrale, est tout d'abord un être qui a soin de parler, notamment quand l'interlocuteur est une femme. Pour attirer l'attention sur la nécessité d'un langage quand il s'agit d'un amour à annoncer, Anne-Marie Jatton (1977: p.332) dit avec raison: "La parole est le plus puissant de tous les masques qu'endosse la réalité et le désir cache sa véritable nature en empruntant la voix douce et insinuante de l'amour." De là on peut résulter que celui qui excelle à s'exprimer le mieux par la rhétorique de la séduction paraîtra le plus sincère. Le héros de Laclos, qui sait bien "les plus simples éléments de l'art de séduire"(XXXIV), s'exprime à la première personne et use du double langage. Celui de Molière, Don Juan, dont l'arme est la parole accumule les tirades et tente de séduire les femmes "à force de parler". Don Juan, qui "goûte une douceur extrême à réduire par cent hommages le coeur d'une jeune beauté" (144-145) a deviné, comme un psychologue, certains éléments du caractère de Charlotte. C'est par là qu'il attaque: il vante sa beauté et lui promet de mariage. Il joue la surprise: une telle beauté dans un village: "Quoi! dans ces lieux champêtres, parmi ces arbres et ces rochers, on trouve des personnes faites comme vous êtes?" (526); il multiplie les compliments: "Ah! la belle personne, et que ses yeux sont pénétrants!" (535); il tente sa vanité: elle mérite mieux qu'un paysan: "Quoi! une personne comme vous serait la femme d'un simple paysan?" (565) Quant à Valmont, il cherche à atteindre le même objectif en se servant des lettres comme les armes et il charme Mme de Tourvel par ses discours hypocrites. Mais il y a toujours un écart entre la réalité et les mots quand Valmont parle. Ce séducteur, qui "a un regard qui dit tout ce qu'il veut" (LXXV) et "des façons de dire,

qu'on ne sait comment faire pour lui répondre"(XCVII), excelle même à moduler le ton de sa voix comme les grands orateurs.

3.3.4. LES LIBERTINS, ETRES ORGUEILLEUX

Tous les deux séducteurs sont également confiants dans leurs moyens et dans leur supériorité sur leurs rivaux: Don Juan, qui n'admet ni successeurs ni égaux, et Valmont, qui maintient soigneusement un Prévan dans l'obscurité, se croient être seuls à séduire. La difficulté est le stimulant de cette course. Plus une femme est vertueuse et inaccessible, plus sont grands la valeur et le fruit de la conquête. Don Juan aime beaucoup à rencontrer, sur le chemin de séduction, des obstacles difficiles. Valmont a le goût des "méthodes nouvelles et difficiles" (LXX), et du "parti le plus difficile" (LXXI) C'est pourquoi, tous les deux libertins sont ceux qui luttent contre de véritables obstacles, qui engagent le combat pour savourer la victoire. Valmont avoue que lui plaira beaucoup la séduction de Mme de Tourvel: cette dernière étant une prude ne succombera facilement, ce qui permettra au libertin de faire "une campagne pénible" et "de savantes manoeuvres."(CXXV) Don Juan aime bien rencontrer les difficultés qui ne viennent que de la vertu. A ses yeux, "il n'est rien de si doux que de triompher de la résistance d'une belle personne." (156) Il distingue le plaisir que donnent les femmes dépravées, qui s'éteint dans la possession, et celui que donnent les vertueuses, qui dure jusqu'au moment où elles succombent à la tentation d'adultère. La femme honnête a le même prestige aux yeux de Valmont, depuis le début de la séduction: "Qu'elle croie à la vertu, mais qu'elle me la sacrifie"(VI) jusqu'après la victoire, où il se demande encore: "Serait-il donc vrai que la vertu augmentât le prix d'une femme, jusque dans le moment même de sa faiblesse?" (CXXV)

3.3.5. LE SEDUCTEUR PRIS A SON PROPRE PIEGE

L'amour n'a point de place dans le monde de Valmont et de Don Juan. "Bien que leur précepte dominant est de savoir éviter tout sentiment sérieux, et de se maintenir au niveau des plaisirs et de l'affranchissement total des liens et de passions" (Nagy: p.109), tous les deux séducteurs se montrent surpris de ce sentiment nouveau qui est l'amour. Valmont: "je croyais mon coeur flétri Mme de Tourvel m'a rendu les charmantes illusions de la jeunesse." (VI) Le libertin, qui ne compte que rendre amoureuse Mme de Tourvel de lui, est pris dans son propre piège. Georges Daniel (1966: p.77) appelle cette situation "La conquête non préméditée du séducteur par la victime."

Il arrive parfois que ce sentiment si neuf change la vie du libertin en ouvrant le coeur même à la sensibilité, à la pitié et à la générosité. Aux genoux de la Présidente, lors

de sa première déclaration, Valmont ne manque pas d'avouer: "Je m'étais livré à tel point, que je pleurais aussi." (XXIII) Ce mélange de sensibilité et d'hypocrisie se trouve chez Valmont, mais l'hypocrisie l'emporte: lorsqu'il secourt les fermiers, il doit avouer sa faiblesse: "mes yeux se sont mouillés de larmes, et j'ai senti en moi un mouvement involontaire mais délicieux." (XXI) Mais il ne vise par là qu'un beau geste qui sera certainement rapporté à la Présidente. Car il savait bien que le valet-espion de la Présidente était au courant de tout ce qui se déroulait. Ce qu'il fait n'est qu'une comédie en faveur de la réussite.

Il faut parler aussi des moments au cours de leurs entreprises où tous deux découvrent un bonheur inconnu. Valmont est tout perplexe devant le "charme inconnu" qu'il a ressenti lorsque Mme de Tourvel s'est donnée. Mais ce "charme inconnu" ne dure pas longtemps. Car un vrai libertin ne doit jamais renoncer à ses principes et tomber amoureux d'une femme. La vraie passion est vaincue par le naturel de débauchés et Valmont, après avoir "connu une ivresse qui pour la première fois survécut au plaisir" (CXXV), envoie à Mme de Tourvel une lettre de rupture qui est à la fois cynique et odieuse. Quant à Don Juan, qui se trouve choqué devant la beauté de Charlotte doit s'exprimer: "Enfin je m'en vais être le plus heureux de tous les hommes, et je ne changerais pas mon bonheur à toutes les choses du monde. Que de plaisirs quand vous serez ma femme!" (692-693) Mais cet aventurier qui n'aime point la constance en amour avoue plus tard: "Je ne saurais me résoudre à renfermer mon coeur entre quatre murailles. j'ai une petite pente naturelle à me laisser aller à tout ce qui m'attire. Mon coeur est à toutes les belles..." (1173-1174-1175) Après tout cela, nous pouvons dire que les bonnes intentions des libertins sont toujours passagères et leur vrai visage n'apparaît qu'après que tout est démasqué.

3.3.6. LA FAUSSE CONVERSION

Les deux séducteurs ont un autre point commun: quand tous les remèdes sont épuisés ils jouent tous les deux la comédie du libertin converti. Valmont, qui ne cesse point de défier les principes religieux, envoie à un religieux une lettre, la lettre CXX, où il lui demande d'être le médiateur entre lui et Mme de Tourvel pour la rencontrer encore une fois. Quant à Don Juan, il joue à son père la même comédie de la conversion pour que finissent les reproches de son père: Il "regarde avec horreur le long aveuglement où (il a) été et les désordres criminels de la vie qu' (il a) menée." (1605-1606) Le spectateur peut prendre pour sincères ces actes des libertins. Mais il ne voit leur vrai visage que quand ils se démasquent. Si Don Juan veut corriger sa conduite, c'est "par pure politique,

un stratagème utile, une grimace nécessaire... pour ménager un père..." (1650) Et il cherche à se justifier dans les vers suivants: "... l'hypocrisie est un vice à la mode, et tous les vices à la mode passent pour vertus." (1664) La scène où Valmont court au secours des gens misérables est digne d'être citée pour mettre en relief le masque du libertin. Le Vicomte "pour mettre tout à profit, (demande) à ces bonnes gens de prier Dieu pour le succès de ses projets" c'est-à-dire dans sa tâche de séduire Mme de Tourvel: abuser les gens sincères pour un acte inavouable. Bien qu'il soit un athée forcené, Valmont ne manque pas de pousser loin la comédie de la dévotion chrétienne: renonçant à ses principes, il commence à suivre des offices religieux quotidiens pour être sympathique aux yeux de Mme de Tourvel qui sera au courant de cette conversion immédiate. (CXIX)

4. LE SOUVENIR DE RACINE

Dans *Les Liaisons dangereuses*, le lecteur remarque aisément l'empreinte de la tragédie racinienne. "La muse de Racine a comblé tous nos vœux." (Laclos, 1979: p.843) Cet aveu nous amène à dire qu'il ne serait pas étonnant que Racine ait pu influencer l'auteur des *Liaisons dangereuses*. Ces dernières sont le roman d'un tel homme et par certains de ses aspects, font penser aux tragédies raciniennes et plus précisément à Phèdre. En rapprochant certaines scènes et personnages du roman et de la tragédie, on pourrait même aller jusqu'à dire que dans ce roman on peut trouver une réécriture de Phèdre. "Richardson avec *Clarisse Harlow*, Rousseau avec *La Nouvelle Héloïse*, Laclos avec *Les Liaisons dangereuses* donnaient à leur siècle ses seuls drames, tous tranchés par la mort et observant par l'emploi des confidents, des correspondants épisodiques, les lois mêmes qui présidaient à l'écriture de Shakespeare ou de Racine, et leur triple succès fut un succès de tragédie." (Giraudoux, 1932: p.155-156) Nous pouvons nous demander au premier abord en quoi *Les Liaisons dangereuses* sont influencées de la tragédie racinienne et répondre à cette question en rapprochant certaines scènes et personnages de deux genres, roman et tragédie.

4.1. LA SIMILITUDE ESTHETIQUE

Nous pouvons dire tout d'abord qu'il y a une affinité esthétique entre *Les Liaisons dangereuses* et la tragédie racinienne. Le roman de Laclos peut être lu comme une oeuvre composée de quatre parties à peu près égales dont la fonction de chacune est la même avec celle de tragédie classique. *Les Liaisons dangereuses* commencent par une présentation des principaux personnages. La première partie, qui débute selon les règles classiques, va se nouer par les deux intrigues, c'est-à-dire par l'annonce du projet de double séduction: la séduction de Cécile par Danceny et celle de Mme de Tourvel par

Valmont. Dans la deuxième partie, nous voyons les progrès de Valmont auprès de la Présidente et ceux de Danceny auprès de Cécile. Nous assistons, dans la troisième partie, à la double victoire de Valmont sur la Présidente et sur Cécile. Et le roman prend fin dans une chaîne d'événements: le duel de Danceny et de Valmont, la mort de ce dernier, celle de Mme de Tourvel, l'entrée de Cécile au couvent, le départ de Danceny pour Malte, la maladie et la fuite de Mme de Merteuil. Les Liaisons dangereuses ont ainsi une action fortement intriguée pour assurer la permanence de l'intérêt.

D'autre part, les règles des trois unités ont été fortement respectées dans Les Liaisons dangereuses. Une tragédie doit avoir l'unité d'action. Cette nécessité implique une concentration de l'action qui doit s'articuler selon une cohérence organique. L'unité d'action ne signifie pas l'action unique: plusieurs intrigues secondaires peuvent être liées de manière étroite à l'intrigue principale. Les Liaisons dangereuses ont l'unité d'action. Laclos romancier aime mieux une action simple, chargée de peu de matière, supprime certaines lettres. De plus, l'action des Liaisons dangereuses repose sur une unité sans faille malgré des faits divers: le projet de la double séduction fait par Valmont et l'aspiration à la victoire de Mme de Merteuil sur Valmont. Les différents plans des intrigues exposées dès le début du roman sont étroitement liés entre eux pour former une action complexe mais unique. Laclos, qui est ainsi arrivé à rédiger un roman théâtral qui a une progression dramatique régulière et habilement ménagée, "bien loin de nous donner une oeuvre dont la division paraîtrait arbitraire nous offre un roman dont chaque partie forme un tout, ou les divisions coïncident avec les charnières de l'action." (Seylaz: p.38)

Laclos romancier a soigné aussi l'unité de temps et celle de lieu. L'action des Liaisons est donc selon la formule de la tragédie une crise violente et rapide, qui ne dure qu'un peu plus de cinq mois. La durée de l'action a été précisée par le romancier qui souligne en donnant des dates précises à ses lettres. Laclos, qui s'inspire du théâtre pour la durée de l'action de son roman, obéit à l'école du théâtre classique pour le lieu de la même action: à part quelques épisodes moins importantes, qui se passent dans la maison d'Emilie et dans le château de la comtesse de xxx, tout se déroule à Paris, et dans le château de Mme de Rosemonde en un espace clos comme une scène. Le château devient ainsi le lieu unique cher à la tragédie "où tout le monde se rencontre et se lance dans le jeu de société qui passionne vraiment les esprits et les coeurs" (Nagy: p.133)

Nous pouvons parler aussi de l'influence de la tragédie sur le langage dans le roman. Les lettres de Mme de Tourvel sont de ton tragique. Tout d'abord, son langage est influencé par celui de Phèdre, héroïne de Racine. Les affinités que ce vocabulaire

entretient avec la langue de Racine sont aisément sensibles dans le retour fréquent des thèmes du trouble: Phèdre: "Dans le trouble où je suis, je ne puis rien pour moi", (Racine, 1964: vers 912); Mme de Tourvel: "Ne vaut-il pas mieux pour tous deux faire cesser cet état de trouble et d'anxiété" (XC), du devoir (Phèdre: "Tes prières m'ont fait oublier mon devoir. J'évitais Hippolyte, et tu me l'as fait voir.", (1311-1312); Mme de Tourvel: "Et puis-je ne pas avoir à m'en plaindre, quand vous ne m'y parlez que d'un sentiment je craindrais encore de me livrer, quand même je le pourrais sans blesser tous mes devoirs" (L), du repos: Phèdre: "Mon repos, mon bonheur semblait être affermi", (271); Mme de Tourvel: "Voyez votre amie, celle que vous aimez, confuse et suppliante, vous demander le repos et l'innocence" (XC) et de la culpabilité: Phèdre: "J'en ai trop prolongé la coupable durée", (217); Mme de Tourvel: "Fatal effet d'une présomptueuse confiance! pourquoi n'ai-je pas redouté plus tôt ce penchant que j'ai senti naître? Pourquoi me suis-je flattée de pouvoir à mon gré le maîtriser ou le vaincre?" (CII) Les épithètes, qui mettent en évidence la souffrance tragique et fatale et permettent d'établir une concordance particulièrement frappante avec Phèdre où la fréquence de ces termes est beaucoup plus forte, sont: Mme de Tourvel: Criminel 5, coupable 6, fatal 3, cruel 9 et Phèdre: Criminel 7, coupable 13, fatal 12, cruel 5. Le retour des mots-clefs est renforcé par des alliances de mots de ton racinien "barbare fureur"(CLXI), "silence éternel" (67) (Phèdre: "Un silence éternel cache ce souvenir" (252); la "vérité affreuse" de Mme de Tourvel (CXXV) devient "l'affreuse vérité" chez Phèdre. (1202)

4.2. LES THEMES TRAGIQUES

Les affinités entre les thèmes de l'oeuvre de Laclos et ceux de l'oeuvre racinienne sont un autre point qu'on ne doit pas passer sous silence. Les thèmes principaux du roman de Laclos où l'on sent l'influence des tragédies de Racine sont la fatalité et les ravages de la passion amoureuse.

La présence de la fatalité est bien évidente dans le roman de Laclos. Les hommes qui préparent leur propre sort, tout en se croyant libres, y sont les jouets de la fatalité. C'est cette fatalité qui réunit les personnages dans un lieu clos; c'est elle qui rend la Présidente victime de Valmont. "Quelle fatalité m'attache à cette femme" (C) s'étonne-t-il Valmont en constatant la force de l'attraction qu'il subit. Le même destin annule tous les efforts de la Présidente qui se croit capable de lutter contre la passion amoureuse: "Par la fatalité qui me poursuit, les consolations qui paraissent se présenter à moi ne font, au contraire, que m'imposer de nouvelles privations." (CVIII) Pour elle, la fatalité a le visage de Valmont et prend la forme de la passion. Mme de Tourvel se présente tout au long du

roman comme une victime, qui subit malgré elle, une loi qui la dépasse et la détruit. Elle est la victime du destin depuis le jour où elle a rencontré le libertin. Valmont n'est pas le seul responsable de la tragédie qui est arrivée à Mme de Tourvel. Tout son art se résume à deviner la passion inassouvie dans le cœur d'une femme et à attiser cette passion en exploitant les défaillances de cette femme. S'il est arrivé à vaincre cette "âme rebelle", cette victoire n'est faite que des faiblesses de la femme qu'il poursuit. La question placée par Rousseau (1960: p.LXI) au bas de la dixième estampe de *La Nouvelle Héloïse* doit être posée à Mme de Tourvel: "Où veux-tu fuir? Le fantôme est dans ton cœur." Les vraies raisons de sa défaite sont donc en elle: "Rongée d'une faiblesse intérieure, elle n'attend, pour céder tout à fait, qu'un signe du destin." (Belcikowski: p.35) La faute est l'une des causes de la fin tragique: Mme de Tourvel, comme Phèdre, se sait coupable et lutte en vain contre cette passion. Elle succombera. Elle consentira à tout, puisque Valmont sera heureux de l'avoir: "Ah! si, pour vous rendre heureux, il ne fallait que consentir à être malheureuse, vous pouvez m'en croire, je n'hésiterais pas un moment..."(XC) Mme de Tourvel se sacrifie ainsi pour le bonheur de son soi-disant amant comme Phèdre qui a eu le même dévouement pour Hippolyte: "Fais ce que tu voudras, je m'abandonne à toi. Dans le trouble où je suis, je ne puis rien pour moi" (911-912) Mme de Tourvel, qui se dévoue ainsi, devient complice de Valmont et marche vers "un sentier qui ne permet plus de retour" (XCVI). La Présidente, qui sera au courant plus tard de cette marche irrésistible vers l'abîme, l'avoue sa faute: "Pourquoi n'ai-je pas redouté plus tôt ce penchant que j'ai senti naître? Pourquoi m'en suis-je flattée de pouvoir à mon gré le maîtriser ou le vaincre? Insensée, je ne connaissais pas l'amour."(CII) Elle finit par avoir elle-même conscience de la fatalité qui la poursuit. "Ce fatal voyage m'a perdue." "Fatal effet d'une présomptueuse confiance."(CIII) Elle découvre sa prédestination au malheur: elle est "née pour les éprouver tous."(les malheurs) (CXIV)

Les autres personnages aperçoivent eux aussi la présence du destin: "Quelle fatalité s'est donc répandue autour de moi depuis quelques temps et m'a frappé dans les objets les plus chers! Ma fille, et mon amie!" (CLXXV) soupire Mme de Volanges dans la dernière lettre. Et à propos de la Présidente, la même femme note que c'est "par une fatalité attachée à son sort" qu'elle a appris la mort de Valmont avant de mourir elle-même. (CLXV) Enfin Danceny "gémît de la fatalité qui a causé à la fois les chagrins de Mme de Rosemonde et ses malheurs." (CLXIX) Et nous pouvons dire qu'une fatalité invincible réunit tous les personnages -sauf Mme de Merteuil- dans le château de Mme de Rosemonde, qui devient ainsi le lieu unique cher à la tragédie. Il faut constater que cette société frivole a trouvé son tragique dans le danger des liaisons. Et enfin on peut, comme

Mme de Volanges, parler de la fatalité, fatalité des passions, fatalité de la vie de société.(CLXXV)

Enfin nous allons parler du cas où l'on est obligé de reconnaître une source évidente: le tableau que la Présidente fait des ravages de la passion amoureuse. Dans la défiance à l'égard de l'amour qu'a Mme de Tourvel, l'emprunt est d'autant plus légitime au cas de Phèdre. Celle-ci:

Moi qui contre l'amour fièrement révolté
Qui des faibles mortels déplorant les *naufrages*,
Pensais toujours du bord contempler les *orages* (531-534)

Celle-là: "Ce que vous appelez le bonheur n'est qu'un tumulte des sens, un orage des passions dont le spectacle est effrayant.... comment oser s'embarquer sur une mer couverte des débris de mille et mille naufrages?"(LVI)

Les tourments de la Présidente, qui vit un amour coupable, rappellent souvent ceux de Phèdre. Ces deux héroïnes, qui n'arrivent pas à vaincre la passion amoureuse, succombent à la tentation qui les rendra, toutes deux, toujours anxieuses. Elles perdent la tranquillité de l'âme. Mme de Tourvel: "... effrayée de mes sentiments, de mes pensées, je crains également de m'occuper de vous et de moi; votre idée m'épouvante.... Ne vaut-il pas mieux pour tous deux faire cesser cet état de trouble et d'anxiété?" (XC) et Phèdre: "Je le vis, je rougis, je pâlis à sa vue. Un trouble s'éleva dans mon âme éperdue." (273-274)

CONCLUSION

Pour terminer nous pouvons dire que si Laclos, dans *Les Liaisons dangereuses*, a prêté au théâtre un tel intérêt, c'est parce qu'il y voyait peut-être la technique et les modèles les plus convenables pour son roman épistolaire. En empruntant à Molière les caractères de son héros, Don Juan et à Racine les thèmes et les personnages tragiques, il a fait une oeuvre composée des lettres qui nous introduisent dans des scènes comportant un décor, des dialogues et des gestes propres au théâtre.

BIBLIOGRAPHIE

- BELCIKOWSKI, Christine, **Poétique des Liaisons dangereuses**, José Corti, Paris, 1972
- DANIEL, Georges, **Fatalité du Secret et fatalité du Bavardage Au XVIIIème Siècle**, A.-G. Nizet, Paris, 1966
- GIRAUDOUX, Jean, "**A propos des Liaisons dangereuses: dans le sillage de Racine**",
Le Mois, janvier-février, 1932
- GOLDMANN, Lucien, **Le Dieu caché, Etude sur la vision tragique dans les Pensées de Pascal et dans le théâtre de Racine**, Gallimard, Paris, 1959
- JATON, Anne-Marie, "**Les Liaisons dangereuses: une odysée de la conscience sexuée**", Saggi E Ricerche Di Letteratura Francese, tome XVI, Bulzoni, Roma, 1977
- LACLOS, Pierre-Ambroise Choderlos de, **Oeuvres complètes**, Gallimard, Paris, 1979
- _____, **Les Liaisons dangereuses**, Bookking International, Paris, 1993
- MAY, Georges, "**Racine et les Liaisons dangereuses**", French Review, mai, 1950
- MORNET, Daniel, **Molière**, Boivin et Cie, Paris, 1943
- NAGY, Péter, **Libertinage et Révolution**, Gallimard, Paris, 1975
- POQUELIN, Jean-Baptiste (Molière), **Dom Juan**, Bordas, Paris, 1968
- RACINE, Jean, **Oeuvres de Racine**, tome second, Librairie Générale Française, Paris, 1964
- ROUGEMONT, Denis de, **L'Amour et L'Occident**, Plon, Paris, 1972
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, **Julie ou la Nouvelle Héloïse**, Garnier Frères, Paris, 1960
- SEYLAZ, Jean-Luc, **Les Liaisons dangereuses et la création romanesque chez Laclos**, Droz et Minard, Paris, 1958
- TOMADAKIS, A. et DUCHENE H. , **L'Épreuve littéraire**, Bréal, Montreuil, 1991
- VERSINI, Laurent, **Laclos et la tradition, essai sur les sources et la technique des Liaisons dangereuses**, Klincksieck, 1968

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 103-111, ELAZIĞ-2005

HANS HENNY JAHNNS SURREALISTISCHER ROMAN "DIE NACHT AUS BLEI" ODER DIE KRITISCH- DEPRESSIVE STIMMUNG DER DEUTSCHEN AUTOREN NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

"Die Nacht aus Blei", the Surrealist Novel of Hans Henny Jahnn Or After the Second World War, The Critical And Depressive Feelings of German Writers

Sabri EYİGÜN

*Dicle Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü, Diyarbakır, Elmek
seyigun@dicle.edu.tr.*

ÖZET

Alman yazarlar 50'li yılların başına kadar Hitler rejimini ve savaşı konu ettiler. Ancak 50'li yıllardan sonra, özellikle her iki Alman devletinin kurulmasından sonra yeni toplumsal sorunları dile getirdiler. Öncelikle Alman halkının karmaşık dünyasını ve çaresizliğini anlattılar. Bu sorun yalnız halkı ilgilendirmiyordu, yazarlar da bundan etkilenmişti. Çünkü zorunlu göçten dönen yazarlar hala büyük bir şok içindeydiler. Ümit ettikleri Almanya'yı kuramamışlardı. Onlar için yeniden "Draussen Vor der Tür" (Dışarıda Kapının Önünde) dönemi başlamıştı. Bundan dolayı 50'li yıllar bir çok yazar için, hayal kırıklığı yılları oldu. Bu yazarlar arasında *Hans Henny Jahnn'da vardı*. Jahnn, toplumsal eleştiriyi diğer yazarlardan farklı bir anlatım biçimi ve tekniğiyle gerçekleştirdi. Diğer yazarlar, toplumsal eleştiriyi gerçekçi bir anlatım biçimiyle edebiyata taşırken, Jahnn somut toplumsal ve politik olayları sürrealist bir biçimde anlatır. "Die Nachr aus Blei" (Kurşundan Bir Gece) romanı bu düzlemde bir çok sürrealist örneklerle doludur.

Anahtar Sözcükler: Hitler rejimi, toplumsal sorunlar, toplumsal eleştiri, yönelim, ümitsizlik, hayal kırıklığı, sürrealist, göçmen yazar

ABSTRACT

The subjects of German writers' have been war and Hitler's regime until the earlier period of 1950's. But after that date, especially in the following years of two both German states existence the writers have mentioned about new social problems. Previously, they wrote about german people's orientation and helpless. Not only the people but also the emigrant writers had a great disappointment. "Draussen vor der Tür" had started for them again. The years of 1950's were disappointing for many writers. Hans Henny Jahnn was also one of them. Jahnn did his social criticism more differently than the other writers. He told the real social and political events in a surrealist way. His "Die Nacht aus Blei" novel is full of with various of surrealist samples.

Key Words: Hitler's regime, social problems, social criticism, orientation, helpless, disappointment, surrealist, emigrant writer

Die deutschen Autoren, die bis zum Anfang der fünfziger Jahre in ihren Werken das Hitler-Regime und den damit verbundenen Zweiten Weltkrieg behandelt haben, beginnen sich nach der Gründung der beiden deutschen Staaten mit den neuen gesellschaftlichen Problemen auseinanderzusetzen. An erster Stelle bringen sie in ihren Werken die Orientierungslosigkeit und Hilflosigkeit des westdeutschen Volkes zur Sprache. Denn neben dem Volk erleiden auch viele Autoren, die aus der Emigration wieder nach Deutschland zurückgekommen sind, einen großen Schock wegen der Ereignisse, die sich in Deutschland vollzogen haben. Es beginnt für sie wieder "Draußen vor der Tür". Deswegen sind die fünfziger Jahre in vieler Hinsicht enttäuschend für die Schriftsteller, so auch für Hans Henny Jahn. Denn Jahn ist auch ein Emigrant. 1934 sieht er sich wegen seiner linken politischen Überzeugung zur Emigration gezwungen. Nach dem Untergang des Nationalsozialismus kehrt er nach Deutschland zurück. Jahn bringt seine Stimmung nach der endgültigen Rückkehr nach Deutschland mit folgenden Sätzen zum Ausdruck: "Alle meine Freunde von eins, soweit sie nicht tot sind, haben sich auf die eine oder andere weise von mir zurückgezogen oder sind dabei es zu tun. Hamburg ist für mich eine Fremde Stadt geworden. Warum? Weil ich den Anspruch gestellt habe und noch stelle, kein bürgerliches Leben vortäuschen zu müssen. Ich bin zu alt und zu isoliert für diesen Schwindel." (Uwe, 1987: 270)

Hans Henny Jahns Kritik an die gesellschaftliche Entwicklung seines Landes findet ihren ästhetischen Ausdruck aber in seinem Roman "**Die Nacht aus Blei**". Trotz seines komplizierten Themas, enthüllenden Stils und seiner Technik traumhafter Motivverknüpfung, die das Verständnis des Werkes erschweren, habe ich eine solche schwierige Arbeit übernommen, um Hans Henny Jahns literarische und politische Meinungen in der Türkei bekannt zu machen. Ich muss hier gestehen, dass ich mit meiner kleinen Arbeit diesen Roman und auch Jahn dem Leser nicht vollständig vorstellen kann. Aber ich trage die Hoffnung, dass meine Untersuchung den türkischen Germanisten einen kleinen Beitrag leisten werde. Wenn meine Arbeit bei den Germanisten zu einer Weiteruntersuchung über Jahn das Interesse erwecken könnte, dann kann ich mein hauptsächliches Ziel mit dieser Arbeit erreichen.

"Die Nacht aus Blei" ist eine Traumerzählung und deshalb erscheinen die Ereignisse im Roman nicht hintereinander wie in einem realen Roman. Das aber erschwert uns, von Anfang bis Ende die Fabel des Romans wieder zu geben. Der Prosa beginnt mit einem in kursiv gedrucktem Zitat, dessen Verfasser dem Leser nicht genannt wird: "*Ich verlasse dich jetzt. Du musst alleine weitergehen. Du sollst diese Stadt, die du nicht kennst, erforschen*" (Jahn, 1999 : 7)

Nach diesem Zitat begegnet der Leser der Hauptperson des Romans Matthieu, der während seines Aufenthalts im Gefängnis einen Alptraum hat. Aber der Grund seiner Gefangenschaft ist für den Leser unbekannt. "Die Nacht aus Blei" hängt thematisch mit einem anderen Roman des Autors, "Jeden ereilt es", zusammen. Am Ende dieses Romans gerät Matthieu¹ in den Verdacht, der Mörder seiner Schwester zu sein, weil er seinen Freund, Garie, den wahren Täter, nicht verraten will. Deswegen befindet er sich jetzt im Gefängnis. (Jahnn, 1999 :167) Mit dem Auftreten von Matthieu, dessen Alter der Leser nach ein paar Seite erfährt, dreiundzwanzig, beginnt der Erzähler mit einer pessimistischen Umweltbeschreibung. Matthieu befindet sich in einer seltsam fremden, von endloser Nacht umfangener Stadt. Diese Beschreibung erinnert uns an die expressionistischen Motive, wie Nacht, Dunkel, Schwarz, Finster." Er erkennt dies: dass es N a c h t war ein s c h w a r z e r Himmel ohne Sterne." (Jahnn, 1999 : 247)

Bei seinen Wanderungen in einer fremden Stadt gerät er in Verzweiflung, weil er weder einem lebendigen Wesen begegnet noch ein erleuchtetes Fenster sieht. Manchmal fühlt er die Wärme und Anwesenheit eines anderen, dessen Gestalt aber wieder verschwindet, "weggewischt wie die Stimme." (Jahnn, 1999 : 247) Matthieu fragt sich selbst: "Ich habe die Wahl, nach rechts oder nach links zu gehen. Wohin werde ich mich also wenden, da ich hier fremd bin, kein Zuhause habe und niemanden kenne, der mir raten könnte." (Jahnn, 1999 : 7)

In der Ferne entdeckt er ein einziges erleuchtetes Fenster, hinter dem er einen Menschen sieht, der ihm ähnlich aussieht. Auf dem Weg zu diesem Haus denkt er an sich selbst und versucht die Ursache zu finden, warum alle Bewohner dieser großen Stadt schlafen " als wäre sie keine Stadt, sondern ein Feld irgendwo im Dunkel." (Jahnn, 1999 :8) Er begründet diese Tatsache damit, dass er die Sitten der Einbewohner nicht kenne.

Während ihn dieser Gedanke beschäftigt, hält ihn ein junger Mann mit Uniform an und blockiert ihm den Weg. Er lässt eine Taschenlampe aufblitzen, gibt ihm eine Karte zu lesen. Er liest: "Elvira empfängt in anheimelnden Salons. Sandwichs. Weine Hübsche Brüste. Einzigartige Verwandlungen. Einmalige Unterstützung 150 fr. Niemand wird bereuen, Elvira geholfen zu haben." (Jahnn, 1999 : 252)

¹ Der Autor gibt in seiner Erzählung keine deutliche Information über die Hauptperson, denn es geht hier besonders um die innere Welt und die im Unterbewusstsein liegenden Vorstellungen des Romanhelden. Bei solchem Thema spielt die konkrete Ortbestimmung keine große Rolle.

Nach ein paar Seite erfahren wir, dass dieser Junge Franz ist, der "Eselchen" oder "Groom" genannt wird. Franz versucht, Matthieu zu Elvira, "der Dame des Hauses", zu bringen. Matthieu hört die Stimme einer Frau, aber er sieht niemanden. Hier für findet er keine Erklärung. Inzwischen "findet sich die Wand, und eine Tapetentür" wird geöffnet. Dort sieht Mathieu eine hübsche Frau, die ihn anlächelt. Diese Frau versucht, Matthieu zu verführen, doch es gelingt ihr nicht, da Matthieu entdeckt, dass Eselchens und Elviras Körper leer sind. Er erlebt die ungewöhnlichen Geheimnisse und weicht vor der drohenden Auslöschung, die sie repräsentieren, entsetzt zurück. Zwischen Elvira und Matthieu finden über diese Geheimnisse viele Gespräche statt. Dabei gesteht sie auch, dass sie keinen Körper hat, und nichts Natürliches ist.

"Was Sie sehen, Matthieu, ist Schminke, nichts Natürliches- etwas Wächsernes, nur die Form der Form- doch weder ihre Farbe noch ihr eigentlicher Reiz. Der Mensch ist anders. Ich bin eine andere, als ich scheine. Auch Franz ist ein anderer." (Jahnn, 1999 : 263)

Nach diesen und ähnlichen Gesprächen bringen die beiden "Schatten" Matthieu zur Verzweiflung, indem sie verschwinden. Während Mathieu durch die Stadt geht, spricht ein Junge ihn von hinten an: "Haben Sie nicht eine Zigarette für mich." (Jahnn, 1999 : 56)

Matthieu erkennt in diesem Jungen sich selbst im Alter von 16 Jahren wieder. "Es ist mein Spiegelbild von damals," denkt er. Da die beiden in der Stadt fremd, hungrig und ohne Bett, ohne Zuhause sind, suchen sie ein Gasthaus, um zu essen und zu trinken, Sie finden nur ein Offengelassenes Gasthaus, wo es außer einem Tropfen Wasser nichts gibt. Im Gasthaus finden viele Gespräche zwischen Mathieu und der Kellnerin statt.

Die Gestalt, die sich selbst "ANDERS" nennt, führt Matthieu in eine Kellerwohnung. Auf dem Weg fühlt Anders sich müde und ohne Kraft, einen Schritt vorwärts zu gehen. Deswegen sagt er zu Matthieu, dass er ihn entweder am Wege liegen lassen oder auf seinen Armen tragen sollte. Daraufhin trägt Matthieu Anders auf den Schulter durch die "verschneiten" Strassen. In der Kellerwohnung entblößt Anders eine blutende Wunde, die er am Unterleib hat, die jener in Kafkas "Landarzt" auffallend ähnelt. Anders bittet Matthieu darum, dass er für ihn einen Arzt von einer anderen Stadt suchen soll, weil die Ärzte dieser Stadt schlafen, und sie "schwarz" sind. Darüber hinaus erzählt Anders von den Einwohnern der Stadt mit den schwarzen Leibern, welche die Weißen verfolgen und Tag für Tag verwunden, bis sie allmählich verbluten.

Anders steigt in die "Bettgruft" und stirbt. In Panik erkennt Matthieu, dass er in der steinernen Dunkelheit eingemauert ist. Er sagt plötzlich: " Die Finsternis ist unerträglich (...) Ich kann nicht weiter. Ich bin gefangen." (Jahn, 1999 : 313)

Bei Anders Tod findet er seinen Freund Garie in Gestalt eines Engels; Im Tod findet er die ewige Liebe. Am Ende wird er selbst in den Armen des Engels Garie fortgetragen.

Kritisch- surrealistische Zeitbetrachtung

In Matthieus Gestalt erzählt Hans Henny Jahn die Stimmung der Emigranten und verrät er dabei auch etwas über sich und die anderen Autoren durch die Selbstgespräche dieser Person. Jetzt versteht es sich, warum er in seinem Roman die allgemeinen Gefühle und Gedanken der rückkehrenden Schriftsteller in den fünfziger Jahren ausdrückt. Er unterscheidet sich bei der literarischen Wiedergabe der Zeitgeschichte von anderen Nonkonformisten. Also gelingt es Jahn, die konkreten zeitgeschichtlichen und politischen Probleme seiner Zeit in einer Art der surrealistischen Darstellung zum Ausdruck zu bringen. Sein Roman zeigt thematisch viele Beispiele von der surrealistischen Bildern. Auf den ersten Blick fällt uns auf, dass es sich in diesem Roman nicht um "die Reinmetapher", mit der man eine Serie von miteinander verbundenen Metaphern meint, handelt, aber der ganze Roman ist voll mit den surrealistischen Bildern.

Jahnns surrealistische Bilder bezeichnen sowohl die Gesellschaft, wie auch das Individuum in einer total entfremdeten Gesellschaft, also die Nachkriegsgesellschaft. Die in Frage kommenden surrealistischen Bilder verraten gleichzeitig dem Leser die innere Welt der einzelnen Personen, besonders der Hauptperson Matthieu. Da der Roman eine Traum-Erzählung ist, zeigt sich die innere Welt der Personen durch die im Unterbewusstsein liegenden Ereignisse im Sinne von Freuds Psychoanalyse, z.B. träumt Matthieu von seinem Freund, der ihn schon verlässt und sagt, dass Matthieu die Stadt, die er nicht kennt, erforschen soll. Matthieu beginnt, durch die Stadt zu gehen und dabei auch sich zu erforschen. Nachdem er sich eine Weile auf der gepflasterten Strasse umgeschaut hat, beginnt er sich zu bewegen: " Während sein Geist sich anschickte, sich zu verwundern, spürte er, dass er unbekleidet und in diesem Zustand ein ungehöriger Fleck auf der Strasse war." (Jahn, 1999 : 7)

Das auffallendste surreale Moment, das den Mittelpunkt der Erzählung bildet, ist die Vision von " Anders". Dabei macht sich die Überwindung des Einfach- Realen, des logisch Rationalen und der traditionellen Vorstellungswelt durch die Gestaltung der

Vision bemerkbar; Matthieu begegnet seinem sechzehn jährigen Ich-Anders. Der Leser fühlt sich wirklich in einer Traumatosphäre in der wie ein Schock wirkenden Szene: " Die Gestalt drängte Matthieu, der noch widerstrebte, seitwärts. Sie berührte ihn nicht; aber der Schatten der Umrisse wirkte wie eine Kraft." (Jahn, 1999: 252) "Weshalb eigentlich bin hier? fragte er zerstreut." (Jahn, 1999 : 14)

Durch diese und ähnliche surrealistischen Bilder spiegelt der Autor in seinem Roman die depressive Stimmung der Generation seiner Zeit wieder. Wie wir wissen, wohnten eine Menge von Emigranten in den fünfziger Jahren zwar in Westdeutschland, aber sie hatten andere politischen Ansichten als die Bonner Regierung, z. B. Jahn, der damals im PEN Zentrum als Generalsekretär tätig war, weigerte sich, gegen Kommunismus und gegen die damalige DDR pauschal Stellung zu beziehen, während er Westdeutschland, besonders seine Heimatstadt nicht verlassen will. Es gab viele Schriftsteller, die ähnliche Einstellungen wie Jahn hatten. Sie versuchen eine Verständigung zwischen Ost und West herzustellen und vermitteln zwischen den beiden deutschen Staaten. Aber dabei geraten diese Autoren meistens durch das Verhalten der beiden Regierungen in Schwierigkeiten. Auf der einer Seite begann der damalige Bundeskanzler gegen diese Schriftsteller eine Kampagne zu führen, auf der anderen Seite können viele auch in der DDR keine Unterstützung finden. Sein Bedauern über das Verhalten beider deutschen Staaten teilt er in einem Brief an Peter Heuchel mit: " Es ist doch sehr traurig, dass man mich einen Dichter nennt, im Westen nicht kauft und im Osten nicht zulässt. Dieses doppelte Gewicht der Verneinung wirkt sich innerlich und äußerlich an mir aus." (Jürgen, 1986: 10)

All diese Spaltungen zwischen Jahn und den neuen Regierungen finden ihrem Ausdruck in Matthieus Gestalt. Jahn führt seine Kritik an den beiden deutschen Staaten durch Matthieu weiter. Matthieus Aussage über die Politiker weist uns auf die Kluft zwischen den Regierenden und Schriftstellern deutlich hin: " Sie kennen die Wirklichkeit nicht; das behindert Ihren Geist " (Jahn, 1999 : 64)

Schriftstellers Auseinandersetzungen mit der politischen Entwicklung ihrer Zeit haben andere tiefen Gründe, die wiederum in Jahnns Roman zur Sprache gebracht wurden. Die Angst der Autoren vor der Wiederbewaffnung und dem neu wachsenden Kapitalismus in West-Deutschland sind die wichtigsten. Deswegen begegnet der Leser im Roman den häufig verwendeten Motiven "ANGST", "TOD " und " FREMD und KRIEG“, die in der Literatur der Kriegszeit, besonders in der Literatur des Expressionismus immer wieder in Erscheinung kommen. Außer der literarischen Werken bringt Jahn immer von seinem Angst von dem möglichen Dritten Weltkrieg: „Ich habe

zwei sogenannte Weltkrieg erlebt und empfinde, dass der dritte bevorsteht.“ (Uwe, 1987 :117) Nach ihm leben jetzt die Toten des Dritten Weltkrieges. Die Spüre dieser Angst des Dichters sehen wir auch in seinem Roman „Die Nacht aus Blei“. Er äußert seine Meinung, bzw. seine Furcht über einen zukünftigen Atom-Krieg durch seine Figur im Roman wie folgt: "Die Menschen dieser Stadt sind durchschnittlich und haben ein gewöhnliches Leben voller Mühen. Sie sind genügsam, fleißig und ordnungsliebend. Sie wohnen ein Paar Jahrzehnte langem in ihren Häusern; dann werden sie entfernt, verschwinden auf dem großen schwarzen Feld. Manche werden in den Fluss geworfen." (Jahnn, 1999 : 43) "Es ist dort schrecklich. Es ist eine Wohnung zum Sterben. Ich will nicht sterben." (Jahnn, 1999 : 50)

Da die Liebe zwischen den Menschen den Mittelpunkt seines Werkes bildet, beklagt er, dass, wegen des drohenden Atom-Kriegs und der in der kapitalistischen Gesellschaft wachsenden Entfremdung, unter den Menschen, anstatt gegenseitiger Liebe, Angst und Hass herrscht. Deshalb verwendet Jahnn im Roman nie Wörter wie "Sonne und Frühjahr", welche die Liebe und den Frieden symbolisieren, sondern "Schnee, Nacht, Dunkel". Indem er "Der graue Nachtschnee wird nicht so bald hinweggekommen." (Jahnn, 1999 : 56) sagt, lenkt er auf einer Seite die Aufmerksamkeit des Volkes auf die schwere Lage, in der es sich befindet, auf der anderen Seite rüttelt er die Menschen auf, damit sie sich gegen die damalige Ordnung auflehnen.

Das westdeutsche Volk, das sich nach dem Zweiten Weltkrieg in einer Art der Orientierungslosigkeit befand, war nicht im Stande für seine Zukunft eine bestimmte Politik zu finden. Darüber hinaus hatten die Menschen ihr Vertrauen zu den Regierenden verloren. Hitler wurde auch wegen seines Versprechens, die Arbeitslosigkeit zu beseitigen und den Menschen Wohl zu bringen, vom Volk gewählt. Matthieu ist das Symbol dieser Menschen. Der dreiundzwanzig jährige Matthieu wird im Roman in eine fremde nächtliche Stadt entlassen. Er weiß nicht, wohin er gehen soll. Jahnn bringt diese Orientierungslosigkeit seines Volkes und Misstrauen gegenüber den Regierenden in "Die Nacht aus Blei " aus der Sicht von Matthieu wie folgt zum Ausdruck: " Ich habe die Wahl, nach rechts oder links zu gehen. Wohin werde ich mich also wenden, da ich hier fremd bin. (...)Wohin werde ich mich also wenden, da ich hier fremd bin, kein Zuhause habe und niemanden kenne, der mir raten könnte?" (Jahnn, 1999 : 8)

Die gesamte Stadt stellt sich auf dieser Ebene als Konstruktion der Orientierungslosigkeit heraus. In dem irrealen und traumhaften Raum werden die Figuren wie ein Spielball von den Mächten, also von "Engel" und "Dämonen", gesteuert. Indem der Roman die Einsamkeit und Verlassenheit der Menschen angesichts

des geteilten Deutschlands demonstriert, übt er zugleich Kritik über die Politik der damaligen beiden deutschen Staaten.

Jahn beschreibt entsprechend dem Surrealismus, der den Traum als korrigierende Ergänzung des Wachzustandes sieht, mit Matthieu Augen seine Umgebung, die in der Realität die Hoffnungslosigkeit symbolisiert. Dass Matthieu in der Langen Strasse nur ein erleuchtetes Fenster entdeckt und, dass alle Türen und Fenster schwarz sind, zeigt die Ohnmächtigkeit und darüber hinaus die Hoffnungslosigkeit der Menschen in den fünfziger Jahren. " In der Höhe verloren sich die Gebäude im Schwarz des Himmels, unbegrenzt. Und alle Türen und Fenster waren schwarz, als wären es Löcher vor dem Nichts." (Jahn, 1999 : 8)

Das unter aus dem Roman zitierte Gespräch zwischen Anders und Matthieu demonstriert uns symbolisch die Grenze der Hoffnungslosigkeit der deutschen Autoren nach dem Krieg ganz deutlich: „Ich kann nicht weiter. Ich kann nicht mehr sehr viel weiter. Wir werden keine Herberge erreichen. Sie müssen mich am Wege liegen lassen." (Jahn, 1999: 62) Er fügte dazu auch, dass alle Türen verschlossen und verbolzt seien.

Oder betrachten wir ihre aus der Sicht des personalen Erzählers: Er hielt es geradezu für unmöglich. Alle Türen seien verschlossen und verbolzt. Die politischen Entwicklungen nach dem zweiten Weltkrieg und selbst Krieg nehmen, nach Jahn, dem deutschen Volk nicht nur seine Hoffnung, sondern auch seine menschliche Züge wie Liebe, Hilfe weg. Denn „ die Stunden haben Eigenschaften; sie bestimmen unser Verhalten.“(Jahn, 1999 : 38) An Matthieu Begegnung mit der Dirne Elvira entfaltet Jahn dieses Motiv und die damit zusammenhängenden Probleme:

„ Er sah Elvira. (...)Schwärze ohne Glanz und Schatten, die nichts ausdrückte, auch die Formen des Körpers nicht. (...) Matthieu konnte es nicht mehr denken, die Gestalt zu berühren; (...) Er betrachtete die Brüste mit vorgebeugtem Oberkörper und fand sie denen Elviras nachgebildet, doch ins Schwarz entrückt, entfleischt, entsinnlicher, als wären sie aus rissigem, ausdruckslosem Bimsstein.“(Jahn, 1999 : 35)

Wie wir in den oben angeführten Beispielen gesehen haben, erzählt der Autor zwar vom Traumhaften im Sinne des Surrealismus, aber er bevorzugte dabei meistens die Elemente des Realen. Es gelingt ihm, durch den auktorialen und personalen Standort des Erzählers, der alles und nichts zu wissen scheint, und traumhafte Erzählung im Spiegel einer finsternen Stadt und einer verlassen Gaststube die ganze politisch-gesellschaftlichen und auch individuellen Probleme seiner Zeit dem Leser zu demonstrieren.

LITERATUR

- Bürger, Peter** (Hrsg.): Surrealismus. Stuttgart. 1982.
- Freemann, Thomas** (Hrsg.): Eine Biographie. Hamburg. 1986
- F. K. Stanzel**: Typische Formen des Romans. Göttingen. 1964
- Jahnn, Hans Henny**: Die Spuren des dunklen Engels; in Dramen. Frankfurt am Main.
1963
- Jahnn, Hans Henny**: Die Nacht aus Blei. Frankfurt am Main. 1999
- Klein, Jürgen**: Siegener(Hrsg.) Hans Henny Jahnn Kolloquium. Essen. 1986
- Manthey, von Jürgen** (Hrg.): André Breton. Die Manifest des Surrealismus. Hamburg.
1972
- Meyer, Jochen**: Verzeichnis der Schriften von und über Hans Henny Jahnn. Darmstadt.
1967
- Schweikert, Uwe**: Hans Henny Jahnn. Späte Prosa. Hamburg. 1987
- Schweikert, Uwe**: Hans Henny Jahnn. Späte Prosa. Hamburg. 1987
- Wolffheim, Hans**: Hans Henny Jahnn. Der Tragiker der Schöpfung. Frankfurt am Main.
1966

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 113-124 , ELAZIĞ-2005

İLKÖĞRETİM OKULLARINDA UYGULANAN ÖĞRETMEN TEFTİŞ FORMLARININ YETERLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (Gaziantep İli Şahinbey İlçesi Örneği)

*An Evaluation Of The Adequacy Of The Form Used For Inspecting
Teachers in Primary Schools (A Study in Şahinbey - Gaziantep)*

Sevilay ŞAHİN

*Gaziantep Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi. Eğitim Bilimleri Bölümü.
Gaziantep*

ÖZET

Bu çalışmada MEB tarafından belirlenen öğretmen teftiş formlarının öğretmen, yönetici ve müfettişlerin görüşleri doğrultusunda genel bir değerlendirmesi amaçlanmıştır. Çalışma Gaziantep ili Şahinbey ilçesindeki 32 öğretmen, 9 yönetici, 8 müfettişi kapsamaktadır. Veri toplamada bire bir görüşme tekniği uygulanmıştır. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre öğretmen teftiş formundaki bir çok davranış genel olarak denetlenmelidir. Bunun yanı sıra bazı maddeler denetiminin yapılabilmesi için daha uzun bir denetleme süreci gerektiği bunun içinde bu maddelerin müdür ya da müdür yardımcıları tarafından değerlendirilmesi gerektiği ve denetim esnasında müfettiş ile oku! yönetiminin işbirliği içinde olması gerektiği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim müfettişi. Okul yöneticisi. Öğretmen, Denetim, Teftiş Formu. Davranışlar.

ABSTRACT

In this research, an evaluation of teacher's inspection form prepared by the Ministry of Education by teachers, managers and primary school supervisors was aimed. In the research. direct interview technique was used and 32 teachers, 8 supervisors and 9 managers were interviewed. According to the findings of the research the inspection of teachers was considered necessary by the three groups. But they also stated that there were some behaviours which had to be supervised by the management of the school because these behaviours required long time to be supervised. During supervision supervisors should work in cooperation with the managers of the school.

Key Words: Primary School Supervisor, School Manager Teacher, Supervision, inspection Form, Behaviours.

GİRİŞ

Bütün işletmelerde işletmenin içinde bulunduğu çevre içerisinde varolmasını sağlayan önemli ve temel süreçler vardır. Bu süreçler yapıyı oluşturma, girdileri sağlama, girdileri işleyen süreci oluşturma yönetim, çıktı ve dönüt alma faaliyetleridir. Temel yapı olarak okulu ele alınırsa okulunda bir işletme sistemi gibi çalıştığı görülür. Girdisi, süreci, çıktısı ve dönütü olan bir sistemdir. Geleceği temsil eden gençleri, değişen ve gelişen toplumun sorunlarını anlayabilen ve bu sorunlara çözüm önerileri getirebilen, değişik koşullara uyum sağlayabilen fertler olarak yetiştirip toplum hizmetine sunmak gerekmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde eğitim sistemi, yapıcı, yaratıcı üretken fertler yetiştirebilmek için kendisini sistem olarak yeniden onarmalıdır. Sistem ve sistem ürünlerinin hedeflenen amaçlara uygun olup olmadığının etkin ve objektif bir biçimde değerlendirilmesi için, sistem içerisinde üretken bir teftiş sistemi kurulmalıdır.

Sistem ya da kurum için bu denli önem taşıyan değerlendirmenin amacı kurum içerisinde değişimi ve gelişimi sağlamaktır. Gerçekte değerlendirmenin özünde, kurumun saptadığı amaçlara etkili ve verimli bir şekilde ulaşmasını sağlamak, kurumun üretim faaliyetlerinde görülen aksaklıkları tespit etmek ve görülen durum karşısında öneriler geliştirmektir.

PROBLEM

Değerlendirme yönetim sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır ve değerlendirme süreci ile örgütün bir bütün olarak ve her parçasının etkililik derecesi saptanabilir. Yine Bursalıoğlu (1985: 7) ve Aydın'a (1993: 1) göre örgütsel etkinliğin artırılabilmesi örgütün önceden belirlenen amaçlara ulaşabilmesi, örgütsel çabaların denetlenmesi ile olasıdır.

Türk eğitim sisteminde de okulun etkinliği ve amaçların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ya da ne dereceye kadar gerçekleştirildiğini ortaya çıkarmak için yapılan değerlendirme teftiş yoluyla yapılmaktadır (Bursalıoğlu, 1994: 135).

Denetim diğer adıyla teftiş yapılan çalışmaları denetlemek ve değerlendirmek, bu çalışmaların daha verimli hale getirilmesini sağlamak için önerilerde bulunmak, kurumdaki personele çalışmalarında ve mesleki boyutta gelişmelerinde rehberlik yoluyla yardımda bulunmaktır (Tekışık, 2001: 102). Eğitimde çağdaş ve bilimsel denetim anlayışına göre ise denetim sadece kontrol amaçlı değil aynı zamanda sistemi ve öğretim sürecini geliştirmek amacıyla yapılır. Bu nedenle daha objektif ve sağlıklı bir denetim için sistemin bütün girdilerini dikkate almak gerekir. Okullardaki eğitim öğretim etkinliklerinin denetiminin amacı karara varmak için bir niteliğe ait ölçmeler yapılması ve bu

niteliğin nicelikle ifade edilmesinin sağlanmasıdır (Taymaz, 1982: 123). Türk eğitim sisteminde denetim ve değerlendirme söz konusu olduğunda genellikle ilk akla gelen öğretmen ve yöneticilerin değerlendirilmesidir. Öğretmen ve yönetici değerlendirme çoğu defa öğretmen ve yöneticinin yeterliliğini ölçme, mesleksel gelişme ve büyümeyi teşvik etmek gibi iki kapsamlı amaca hizmet eder. Oysa şu anda eğitim sisteminde kullanılan öğretmen teftiş formunun bu iki amacı gerçekleştirmedeki yeterliliği konusunda çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Genel olarak teftiş formunun hem yapısı hem de öğretmenlerin gerçek performanslarını değerlendirebilmesi yeterliliği çok tatminkar değildir. Teftiş formunda bulunan davranışların bazıları hem branş hem de sınıf öğretmenleri için uygun değildir. Bazı davranışlarında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği kısa süreli gözlemlerle anlaşılabilir düzeyde değildir. Oysa bu davranışlar kısa süreli gözlem ve değerlendirmelerle yapılmaktadır. Bu da gerçek anlamda teftişin amacını engellemektedir. İlköğretim düzeyindeki kurumların denetimleri ilköğretim müfettişleri tarafından "MEB İlköğretim Müfettişleri Başkanlıkları Rehberlik ve Teftiş Yönergesi"ne göre yapılmaktadır. Bu yönergede yönetici ve öğretmenlerin çalışmalarının değerlendirilmesinde kullanılacak ölçütleri içeren teftiş formları geliştirilmiştir (Resmi Gazete. sayı:23785). (Bkz. Ek:1)

Öğretmen teftiş formu (çalışma yalnızca öğretmen teftiş formunun yeterliliği üzerine olduğundan) üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bunlar;

- 1- Dersliğin eğitim öğretime hazırlık durumu (4 davranış)
- 2- Eğitim öğretim durumu (12 davranış)
- 3- Yönetim çevre ilişkileri ve Meslek Gelişimi (7 davranış)

Birinci ana başlık altında öğretmenin dersliği eğitim öğretime hazırlama konusunda 4 davranış, ikinci ana başlıkta eğitim öğretim durumu konusunda 12 davranış, üçüncü ana başlıkta yönetim çevre ilişkileri ve mesleki gelişim konusunda 7 davranış verilmektedir.

AMAÇ

MEB Denetim sisteminde esas olarak denetlenenler öğretmenlerdir. Ancak bu denetim söz konusu olduğunda gerek öğretmenlerin gerek yöneticilerin ve gerekse müfettişlerin form üzerinde çeşitli eleştirileri olmaktadır. Bu denli önemli bir konudaki bu rahatsızlığın ortadan kaldırılması sistem çözülmesi gereken en önemli sorunlardan birisidir.

Bu çalışmada bu sorunun çözümüne ışık tutabilmek amacıyla MEB ilköğretim Müfettişleri Başkanlıkları teftiş yönergesindeki öğretmen teftiş formlarında yer alan ölçütlerin öğretmenlerin çalışmalarının değerlendirilmesinde yeterliliğini belirleyerek

yönetici, öğretmen ve müfettişlerin görüşleri doğrultusunda bir değerlendirmenin yapılması amaçlanmıştır.

Bu amaca ulaşmak için;

"İlköğretim kademesinde uygulanan öğretmen teftiş formundaki davranışların yeterliliği öğretmen, yönetici ve müfettişler tarafından nasıl algılanmaktadır" sorusu temel problem olarak ele alınmıştır. Buna göre alt problemler şöyle oluşturulmuştur:

1. Dersliğin eğitim-öğretime hazırlık durumu ile ilgili öğretmen, yönetici ve müfettişlerin görüşleri nelerdir?

2. Eğitim öğretim durumu ile ilgili öğretmen, yönetici ve müfettişlerin görüşleri nelerdir?

3. Yönetim çevre ilişkileri ve mesleki gelişim ile ilgili öğretmen, yönetici ve müfettişlerin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu çalışmada betimsel araştırma deseni kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar temelde "nedir" ve "ne idi" yi bulmayı amaçlar.(Balcı; 2001) betimsel araştırmalarda verileri toplamak için mülakat yöntemi kullanılmıştır. Mülakat yöntemi bir amaca bağlı olarak kişi ile sözlü iletişim kurarak onun ilgi, tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmak için sosyal bir ortamın oluşturulması ve düzenlenmesidir.(Karasar; 2000)

Çalışmanın evrenini Gaziantep ili Milli Eğitim İlköğretim kurumlarında görev yapan yönetici öğretmen ve müfettişler oluşturmaktadır. Örneklem olarak araştırmacının kolay iletişim sağlayabileceği Gaziantep İli Şahinbey ilçesinde çalışan öğretmen, müfettiş ve yöneticiler ve bu ilçedeki evrenin en az % 10'u olmak koşuluyla rastlantısal örneklem yoluyla seçilmiş ve 32 branş öğretmeni, 8 müfettiş ve 9 yönetici ile doğrudan görüşülerek veri toplanmıştır.

Kullanılan teftiş formu mülakat formudur.formda geçen her davranış soru şekline getirilmiş ve toplam 23 soru oluşturulmuştur. Örnekleme oluşturan kişilerin görüşleri alınırken mümkün olduğunca yönlendirmeden kaçınılmış ve "Bu formda geçen maddesinin teftişte incelenmesini uygun görüyor musunuz? Bu madde hakkındaki görüşleriniz nelerdir?" şeklinde doğrudan görüşlerini almaya yönelik sorular sorulmuştur.

BULGULAR ve YORUMLAR

1.Dersliğin eğitim-öğretime hazırlık durumu ile ilgili öğretmen, yönetici ve müfettiş görüşleri

1.1. Dersliğin düzenlenmesi bakımı ve temizliği

Görüşülen öğretmenlerin çoğu sınıf düzeninin kendilerinin sorumluluğu

olduğunu oysa sınıf temizliğinin idarenin işi olduğu söylemişlerdir. Bu yüzden bu maddenin ya teftiş edilmemesini ya da bu maddenin içerdiği davranışların ayrı ayrı yazılması ve teftiş edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Müfettiş ve yöneticilerin görüşleri de öğretmenlerin görüşünü destekler niteliktedir. Müfettişler ve yöneticiler branş öğretmenlerinin müstakil sınıfları olmadığı için bu davranışlarının denetlenemeyeceğini en azından temizlik davranışının denetlenmesinin imkansız olduğunu savunmuşlardır. Bunun yanı sıra müstakil sınıfı olan öğretmenlerin bu davranış konusunda denetlenebileceğini söylemişlerdir.

1.2. Derste gerekli olan etkinlik ve ilgi köşelerini oluşturma

Bu maddenin denetlenmesi konusunda bütün öğretmenler fikir birliğine varmış fakat bazı eleştiriler getirmişlerdir.

Bu eleştiriler kısaca şu şekildedir;

- Bu köşelerin birinci ikinci ve üçüncü sınıfta öğretmenin kendisi tarafından, dördüncü ve beşinci sınıfta ise öğretmenin rehberliğinde öğrenciler tarafından oluşturulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

- Bu köşelerin sınıf sistemi uygulayan okullarda denetlenmesi gerektiğini sabit sınıf uygulaması yapan okullarda bir sınıfa günde en az 6-7 öğretmen girdiği için bu denetlemenin yapılamayacağını ifade etmişlerdir.

Bu madde konusunda iki yönetici dört müfettiş teftişi uygun bulurken diğerleri yukarıda bahsedilen hususlar dikkate alınarak teftiş edilmelidir görüşünü belirtmişlerdir.

1.3. Derslikte seviyeye uygun ders/oyun araç gereç ve materyalleri bulundurma

Bu maddenin denetlenmesi konusunda öğretmenler müfettişlerin durumsal yaklaşım tekniğini uygulamaları gerektiğini savunmuşlardır. Araç gereç temininde öğretmenler idarenin de kendilerine yardımcı olması gerektiğini veya gerekli materyal mevcut değilse müfettişlerin bunu göz önünde bulundurarak teftiş yapmaması gerektiğini savunmuşlardır.

Öğretmenler ayrıca bu davranış ölçen ifadenin "bulundurma" ifadesi yerine "kullanılıyor mu" ifadesinin kullanılmasını ve ifadenin "öğretmene özgü dersin işlenişine uygun öğretmenler tarafından hazırlanmış özgün materyaller kullanılıyor mu" şeklinde değiştirilmesinin daha iyi olacağını söylemişlerdir.

Yöneticiler ise bu ifadenin öğretmen teftiş formundan çıkarılması gerektiğini ders araç gereçlerinin temininin ve bulundurulmasının idarenin görevi olduğunu söylemiştir.

Müfettişler ise bu maddenin teftişinin durumsal yaklaşım tekniğiyle yapılması gerektiği fikrine katılmışlardır. Fakat teftiş formunun bu yaklaşımın uygulanması için

yeterince detaylı olmadığını ifade etmişlerdir.

1.4. Sınıf kitaplığını oluşturma ve gerekli kayıtları tutma

Bu madde ile ilgili olarak öğretmenler ilköğretim 1.,2.,3., sınıflarında incelenmesi gerektiğini, daha üst sınıflarda bu davranışın öğretmenler gözetiminde öğrenciler tarafından yapılmasının hem öğrencinin becerilerini arttırmasını hem de öğretmenin zamandan kazanmasını sağlayacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu maddenin teftişinde sınıf öğretmeni ve branş öğretmeni ayrımının göz önüne alınması gerektiğini söylemişler ve teftişin müfettişler tarafından değil de, daha önemli davranışların teftişine zaman sağlayacağından dolayı müdür ya da müdür yardımcıları tarafından yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Yöneticiler eğer okulda kapsamlı bir kütüphane varsa öğretmen teftiş formunda bu maddenin teftişine gerek olmadığını ifade etmişlerdir. Kütüphanenin olmadığı durumlarda ise okulun olanakları göz önüne alınarak bu maddenin teftiş edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Müfettişlerde bu maddenin teftişiyle ilgili olarak öğretmen ve yöneticilerle aşağı yukarı aynı görüşü paylaşmışlardır.

2. Eğitim öğretim durumu ile ilgili öğretmen yönetici ve müfettiş görüşleri

2.1.Yıllık, ünite, günlük ve diğer öğretim planlarını hazırlama ve uygulama

Bu maddenin teftiş edilmesinin gerekliliği konusunda bütün öğretmenler aynı görüşü ifade etmişlerdir. Planların eğitimin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve çok daha detaylı bir şekilde teftiş edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Öğretmenlerin bir kısmı aynı madde için detaylı bir yıllık planın diğer planları içerebileceğini bu yüzden yalnızca yıllık planların incelenmesinin yeterli olacağını dile getirirken diğer öğretmenler günlük planında çok önemli olduğunu ve bunlarında teftiş edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Yönetici ve müfettişler ise bu maddenin teftişinin kesinlikle hem yıllık hem de günlük ve ünite planını içerecek şekilde teftiş edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

2.2. Öğrenme ilkelerini gözetme, dersin amaç ve konusuna uygun strateji yöntem, teknik ve araçları seçme, etkili kullanma ve kullandırma.

Öğretmenlerin geneli bu maddenin teftişinin gerekli olduğunu vurgulamış fakat madde üzerinde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. İlgili maddenin birden fazla davranışı içerdiğini bu maddenin birkaç alt maddeye ayrılması gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca öğretmen ve yöneticiler bu maddenin teftişinin müfettişler tarafından değil de, müdürler tarafından yapılmasının daha uygun olacağını çünkü bu davranışları denetlemenin yalnızca iki saatlik ders saati içerisinde mümkün olmayacağını

belirtmişlerdir. Müfettişler de tıpkı öğretmen ve yöneticiler gibi bu maddenin denetlenmesinin maddenin içeriğini oluşturan konularda kesinlikle yetkin olan kişiler tarafından yapılması gerektiğini çünkü bu yöntem ve tekniklerin teftişinin tam olarak yapılması için detaylı bilgiye sahip olunması gerektiğini belirtmişlerdir.

2.3. Derslikteki etki ve ilgi köşelerini etkili kullanma ve kullandırma

Bu maddeyle ilgili olarak öğretmenlerin görüşleri bu maddedeki davranışların denetiminde sınıf ve branş öğretmenlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi doğrultusundadır. Örneğin görüşülen İngilizce öğretmenleri böyle bir köşeye ihtiyaç duymadıklarını bu yüzden kendilerinin taraflı denetime maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Yine öğretmen ve yöneticiler maddenin denetiminin yalnızca iki saatlik bir süreç içerisinde değerlendirilemeyeceğini söylemiş ve bu maddenin bundan önceki madde gibi okul yönetimi tarafından denetlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Müfettişler ise bu maddenin denetlenmesi gerektiğini ifade etmiş fakat bu denetlemede yukarıda söz edilen hususlara dikkat edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

2.4. Gezi, gözlem, araştırmayla ilgili deneylere yer verme

Öğretmenler bu maddedeki davranışların denetiminde davranışların denetlenmesinin gerekli olduğu konusunda olumlu görüş bildirmişler fakat bu davranışların denetiminde denetçilerin durumsal yaklaşım modelini kullanmalarının uygun olacağını ifade etmişlerdir. Çünkü gezi ve gözlem etkinliklerinin yalnızca kağıt üzerinde kaldığını bunun sebebinin de bu etkinliklerin yapılmasında karşılaşılan bürokrasi olduğunu belirtmektedirler. Bir yanda kısa mesafeli bir gezi için izin alınmasındaki bürokratik zorluklar, diğer yanda ise müfettişlerin bu madde üzerindeki sıkı denetimi öğretmen açısından sıkıntı yaratmaktadır. Bu yüzden öğretmenler bu maddeye müfettişin durumsal olarak yaklaşması gerektiğini vurgulamışlardır.

"Gözlem ve deneylere yer verme" davranışının denetlenmesi de yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı aynı şekilde denetlenmelidir görüşü yönetici ve müfettişler tarafından da ifade edilmiştir.

2.5. Öğrencilerin öğrenme etkinliklerine aktif katılımını sağlayacak ortam ve süreçleri hazırlama, öğrencilerle etkili iletişim kurma ve sürdürme

Bu madde ile ilgili denetim konusunda bütün öğretmenler tamamen denetlenmesinden yana görüş bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra bu maddenin birden fazla davranışı içerdiğini söylemiş bu iki davranışın birbirinden ayrı maddeler halinde denetlenmesinin daha doğru olacağını ifade etmişlerdir. Öğretmen ve yöneticilerin bir kısmı iletişim kurma davranışının öğrenci sayısının az olduğu sınıflarda denetlenmesi gerektiği görüşündedir. Yine aynı öğretmen ve yöneticiler öğretmenin iletişim becerisinin iki

ders saati gibi kısa bir sürede gözlemlenemeyeceğini belirtmişlerdir.

2.6. Öğrenci seviyesine ve mevzuatına uygun ödev verme, araştırma yaptırma, bilgiye ulaştırma yollarını öğretme, öğrenmeyi öğrenen bireyler yetiştirme

Öğretmenler bu maddedeki davranışların diğer bazı maddelerde olduğu gibi birden fazla olduğunu ve bütün bu davranışların kısa bir süre içerisinde müfettişler tarafından denetlenemeyeceğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin ve yöneticilerin çoğunluğu ise bu maddede ölçülmesi gereken esas davranışın öğrenciyi bilgiye ulaştırma yollarını öğretme olduğunu belirtmişlerdir.

Müfettişler ise bu maddeyle ilgili olarak denetlenmesi gereken davranışın öğrenci seviyesine ve mevzuata uygun ödev verme olduğunu belirtmişlerdir.

2.7. Öğrencilerde ulusal bilinci ve ulusal değerlere sevgi saygıyı geliştirme, seviyelerine uygun olarak İstiklal Marşı, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi, Öğrenci Andı ve Atatürk İlke ve İnkılaplarını Öğretme.

Öğretmenlerin çoğu bu maddedeki davranışların müfettişler tarafından denetlenmesinin güç olduğunu belirtmişlerdir. Bu maddedeki öğrencilerin ulusal bilincin kazandırılıp kazandırılmadığının denetlenmesini bütün öğretmenler desteklemiştir. Öğretmen ve yöneticilerin çoğunluğu İstiklal Marşının mutlaka ezberlenmesi ve anlamının bilinmesi gerektiğini ifade etmiş, ancak ezberleme davranışının ilköğretim birinci kademedede, anlamı kavrama davranışının ise ikinci kademedede denetlenmesi gerektiğini söylemişlerdir.

2.8. Öğrencilere okuma zevki ve alışkanlığı kazandırma, Türkçe'yi etkili ve doğru kullanma ve kullandırma

Bu maddenin denetimi konusunda öğretmen ve yöneticilerin büyük çoğunluğu olumlu görüş ifade etmişlerdir. Bu madde denetlenirken okulun içinde bulunduğu çevrenin sosyal seviyesinin göz önüne alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü öğrenciler okul dışındaki sosyal çevrelerinden her bakımdan etkilenmektedirler. Öğretmenler bu maddede bahsedilen davranışın öğrencilere kazandırılmasında büyük zorluk çektiklerini bununda sınıf içi iletişimi ve öğrencinin dersi anlamasını ve öğrenmesini olumsuz yönde etkilediğini söylemişlerdir. Yönetici ve müfettişler bu davranışın ilköğretim basamağında kazanılması gereken en önemli davranışlardan biri olduğunu ve kesinlikle denetlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

2.9. Öğrencilere ders programlarının öngördüğü hedef ve davranışları kazandırma, sorumluluk ve güven duygusu kazandırma

Bu maddenin denetlenmesi konusunda öğretmenler farklı görüşler ifade etmişlerdir. Bir kısım öğretmenler hedef davranışların oluşup oluşmadığını ancak

müfettişler tarafından yapılacak sınavlarla anlaşılabilceğini bu yüzden sorumluluk ve güven duygusunun ancak denetim sırasında gözlenip denetlenebileceğini söylerken diğer bir grup öğretmenler denetlenebilecek davranışın hedeflerin kazandırılıp kazandırılmadığı olduğunu belirtmişlerdir.

Yöneticilerde denetlenmesi gereken hedeflerin kazandırılıp kazandırılmadığı davranışdır görüşünü ifade etmişlerdir.

2.10. Sınıfta özel eğitimi gerektiren öğrencilerle ilgili etkinlikleri yürütme

Bu maddenin denetlenmesinde öğretmen yönetici ve müfettişlerin görüşünün ortak olduğu tespit edilmiştir. Her üç grupta bu maddenin teftişi eğer öğretmen bu alanda eğitim almışsa yapılabileceğini ifade etmişlerdir.

2.11. Öğrenci başarısını ölçme ve değerlendirme

Öğretmenlerin yöneticilerin ve müfettişlerin büyük çoğunluğu bu maddenin mutlaka teftiş edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun nedeninin ise ölçme ve değerlendirmeyi etkili bir biçimde yapan öğretmenlerin verimliliğinin daha yüksek olacağı şeklinde açıklamışlardır.

2.12. Öğretmenin sınıf içi ve çevredeki eğitimsel liderliği becerisi

Bu madde hakkında öğretmen yönetici ve müfettişlerin tümü ortak görüş ifade etmişlerdir. Bu maddede denetlenmesi gereken davranış sınıf içi eğitimsel liderlik becerisidir. Çevredeki eğitimsel liderlik becerisinin müfettiş tarafından denetlenemeyeceğini , bu yüzden bu maddenin kısa süreli teftişe uygun olmadığını belirtmişlerdir.

3. Yönetim-çevre ilişkileri ve mesleki gelişim ile ilgili öğretmen yönetici ve müfettiş görüşleri

3.1. Yönetici öğretmen ve diğer personel ile işbirliği içinde verilen görevi yapma

Öğretmenlerin çoğunluğu bu maddenin müfettiş tarafından değil okul yönetimi tarafından denetlenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca bu maddenin eğitimle ilgili görevleri yerine getirmede diğer personel ve yönetici ile işbirliği becerisinin denetlenmesinin daha önemli olduğunu vurgulamışlardır. Yöneticiler ise öğretmenlere eğitimle ilgili görevler haricinde görev verdiklerinde bunu yapmak istemediklerini belirtmiş ve bu maddenin öğretmenlerin ifade ettiği şekilde eğitim öğretim görevlerinde işbirliği becerisi şeklinde denetlenmesini savunmuşlardır.

3.2. Okuttuğu sınıf ve dersle ilgili defter dosya ve kayıtları tutma.

Bu madde hakkında öğretmenlerin yarısı denetlenmesi gerektiğini savunurken, diğer yarısı bu davranışın denetlenmesine gerek olmadığını çünkü bu kayıtların rehber öğretmen tarafından tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Yöneticiler ise bu maddenin

denetlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

3.3. Törenlere, mesleki toplantı, eğitici kol etkinlikleri, öğretmenler kurulu, şube öğretmenleri kurulu ve zümre öğretmenleri toplantılarına katılma, kararlar alma ve uygulama

Bu maddenin denetlenmesi konusunda öğretmenler eğitici kol etkinlikleri ve törene katılma dışında diğer davranışların denetlenmesi gerektiğini çünkü mesleki toplantılar, öğretmenler kurulu, şube öğretmenleri kurulu ve zümre öğretmenleri kurulunun öğretmenin mesleki yeterliliğini arttırmasına katkıda bulunacağını söylemişlerdir. Yöneticilerin çoğunluğu ise bu maddenin denetlenmesi gerektiğini fakat denetleme sırasında okul yönetimi ile işbirliği içinde olunması gerektiğini belirtmişlerdir.

3.4. Çevreyi tanıma ve koruma, velilerle uyumlu ilişkiler kurma, eğitim öğretim etkinliklerinde çevreden yararlanma

Öğretmenlerin ve yöneticilerin büyük çoğunluğu bu maddenin müfettiş tarafından denetlenmesinin çok zor olduğunu bu yüzden teftiş formundan çıkarılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretmenler bu maddedeki davranış sayısının çok olduğu eğer incelenmesi gerekiyorsa her davranışın ayrı maddeler halinde denetlenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Müfettişlerde bu maddenin denetlenmesinin çok zor olduğunu değiştirilmeyip tamamen teftiş formundan çıkarılması gerektiğini belirtmişlerdir.

3.5. Öğrencileri, okulunu ve öğretmenlik mesleğini sevmeye, benimsemeye ve örnek olma

Öğretmenlerin çoğunluğu bu maddenin denetlenmesinin anlamsız olduğunu çünkü öğretmenlik mesleğinin zaten bu davranışlardan oluştuğunu eğer bireyde bu beceriler yoksa zaten öğretmen olamayacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca yine yöneticiler ve müfettişler sevmeye ve benimsemeye davranışının denetlenmesinin zor olduğunu nicel bir sonuca ulaşmanın imkansız olduğunu ifade etmiş ve bu maddenin teftiş formundan çıkarılması gerektiğini savunmuşlardır.

3.6. Mesleğinin ve görevinin gerektirdiği ilke ve kurallara uyma.

Öğretmenler bu madde konusunda denetlenecek davranışın çok açık olmadığını belirtmişlerdir. Öğretmenler bu madde devlet memurluğu ile ilgili ilkeler mi yoksa öğretmenlik mesleği ile ilgili ilkeler mi ya da kılık kıyafet ile ilgili ilkeleri mi içermektedir, eğer tümünü içine alıyorsa çok kapsamlı bir maddedir ve müfettişler tarafından kısa bir sürede değil okul yöneticileri tarafından uzun vadede **denetlenmelidir** görüşünü belirtmişlerdir.

Müfettişlerde bu maddenin teftişinin çok zor olduğunu bu yüzden teftiş

formundan çıkarılması gerektiğini belirtmiştir.

3.7. Kendini yetiştirme, eğitim ile ilgili eserleri okuma mevzuatı ve çağdaş öğretim stratejilerini izleme, öğrenme ve uygulama

Öğretmen ve yöneticiler bu maddenin denetlenmesinde mevzuatı ve çağdaş öğretim stratejilerini izleme, öğrenme ve uygulama davranışlarının denetlenmesini kendini geliştirme ve eğitim ile ilgili eserleri okuma davranışının öğretmenin kendisi ile ilgili bireysel çabaları olduğunu söylemiş ve bu davranışların denetlenmemesi gerektiğini savunmuşlardır.

SONUÇ

Bütün bu bulgulardan yola çıkarak öğretmen teftiş formu değerlendirmesinde başlıca şu sonuçlara varılmıştır;

1. Şu anda uygulanan öğretmen teftiş formunun bir çok eksikliği vardır ve öğretmenin gerçek anlamda denetlenmesi için yeterli değildir.
2. Teftiş daha uzun bir sürece yayılmalıdır.
3. Teftiş formundaki maddeler tam olarak açık değildir.
4. Teftiş formundaki her madde yalnızca bir davranışı ölçmelidir.
5. Teftiş yapılırken öğretmen ile her madde üzerine görüşme yapılmalıdır.
6. Günlük planların denetlenmesinde bir standart yoktur her müfettiş kendine göre bir günlük plan istemektedir.
7. Teftiş formu hem birinci hem de ikinci kademe için kullanılmaktadır. Bu form daha çok birinci kademe için uygundur.
8. Teftiş yılda bir ya da iki kez yapılmaktadır. Bu nedenle müfettiş öğretmeni iyi tanıyamamaktadır.
9. Teftiş formları denetlemenin yapıldığı okulun olanaklarını göz önüne almamaktadır.
10. Öğretmen teftiş formları ilkeler doğrultusunda hazırlanmıştır. Durumlara ve olanaklara göre oluşturulmamıştır.

ÖNERİLER

1. Branş ve sınıf öğretmenlerinin teftiş formları kendilerinden beklenen bazı davranışlar farklı olduğundan ayrı ayrı almalıdır. Yani birinci kademe ile ikinci kademe teftiş formları ayrı olmalıdır.
2. Bölgesel teftiş formları oluşturulmalıdır. Müfettişler teftiş esnasında bölgenin, ilin, köyün okulun şartlarını göz önüne almalı ve teftişe durumsal olarak yaklaşmalıdır.

3. Öğretmen teftiş formlarında öğretimin çıktısı olan öğrencilerde değerlendirilmeli ve bu değerlendirme sonucu denetim puanına yansıtılmalıdır.

4. Teftişte müfettişler müdür ve müdür yardımcılılarıyla işbirliği yapmalı ve bazı maddelerin teftişinin onların değerlendirmeleri doğrultusunda yapılmalıdır.

5. Teftiş süresi çok kısa olduğundan gerçek anlamda bir denetleme yapılamamaktadır. Bu yüzden teftiş süresi bütün bir döneme yayılmalıdır.

6. yönetici ve müfettişlerin görüşlerine göre öğretmenlerin teftiş konusundaki tutumları olumlu yönde değildir. Teftiş formundaki bir çok davranışı yalnızca yapmış olmak için yapmaktadırlar. Öğretmen yöneticilerin görüşlerine göre müfettişler de teftişi gerçek anlamıyla yapamamaktadır. Bu yüzden her iki grup da bu konuyla ilgili sürekli zorunlu hizmet-içi eğitimlere tabii tutulmalıdır.

7. Denetleme yapılmadan önce ve sonra müfettiş ile öğretmen birebir görüşme yapması gereklidir.

8. Öğretmenlerin kendilerini yetiştirme davranışı müfettişler tarafından iki saatlik bir süreçte değil belireli sürelerde yapılacak merkezi öğretmen yeterlilik sınavlarıyla denetlenmelidir.

9. Öğretmen teftiş formundaki bazı davranışların denetlenmesi müfettiş tarafından denetlenmek için uygun değildir. Bu davranışlar okul müdürü tarafından denetlenmelidir.

KAYNAKLAR

- AYDIN, Mustafa. (1993). **Çağdaş Eğitim Denetimi**, 3.Baskı, Ankara: EĞEM Yayınları
- BALCI, Ali. (2001). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler**. Ankara. Pegem A Yay.
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1987). **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış**. A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını No:154, Ankara
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1994). **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış**. Ankara: Pegem Yayıncılık
- KARASAR, Niyazi. (2000). **Bilimse Araştırma Yöntemi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- T.C. RESMİ GAZETE. **Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Müfettişleri Başkanlıkları Yönetmeliği**. Sayı:23785, 13.08.1999, Ankara.
- TAYMAZ, Haydar (1982). **Teftiş: Kavramlar- İlkeler- Yöntemler**. Ankara: A.Ü. Eğitim Bil.Fak. Yayını.
- TEKIŞIK, Hüseyin Hüsni. (2001). **Eğitimde Yansımalar**. "Eğitim sisteminde teftiş (tayma: 1997. Ankara Takav Matbaası). Ankara: Eğitim Araştırma Vakfı Yay.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 125-132, ELAZIĞ-2005

WHAT IS THE ROLE OF ASSIGNMENTS IN EDUCATING SECONDARY SCHOOL HISTORY TEACHERS IN ENGLAND?

İngiliz Tarih Öğretmenlerinin Yetiştirilmesinde Ödevlerin Rolü Nedir?

İsmail H. DEMİRCİOĞLU

*Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar
Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Akçaabat, Trabzon,
demircioglu61@yahoo.com*

ÖZET

İngiltere’de Birmingham Üniversitesi’nde ortaöğretim tarih öğretmenlerinin eğitimi ortalama 36 hafta süren üniversite ve uygulama okullarına dayalı çalışmalardan oluşmaktadır. Bu süre zarfında tarih öğretmeni adayları bir dizi farklı çalışma yaparlar. Bu çalışmalardan bir tanesini tarih öğretimi ve genel eğitim konularını kapsayan ödevlerdir. Bu ödevler, tarih öğretmeni adaylarına, tarih öğretimi ve eğitim alanındaki temel bilgi ve becerileri kazandırmayı amaçlamaktadır. Buna ilaveten, bu çalışmalar aracılığıyla eğitim fakültelerindeki öğretim elemanları da öğretmen adaylarının gelişimi izleme şansına sahiptirler. Bu makalede, ilk aşamada, İngiliz ortaöğretim tarih öğretmeni yetiştirme sisteminde ödevlerin yeri ortaya konacaktır. Daha sonra, İngiliz tarih öğretmeni adaylarından yapmaları istenen ödevlerin tanıtımı yapılarak bir ortaöğretim tarih öğretmeni yetiştirme programının ödevleri derinliğine incelenecektir. Son olarak ülkemiz tarih öğretmeni yetiştirme sistemi için bazı önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yazılı çalışma, Öğretmen Eğitimi, Tarih Öğretmenlerinin Eğitimi

ABSTRACT

In England, secondary school history teacher education courses last around thirty-six weeks and consists of both university and school-based studies at the university of Birmingham. Throughout the 36 weeks, student teachers are required to be involved in a variety of different activities one of which is preparing assignments concerning the teaching of history and general educational issues. In the teacher preparation process in England, assignments are one of the important components because they provide advantages for both student teachers and teacher educators. In this paper, first of all, it is intended to examine the role of assignments in educating secondary school history teachers. Secondly, a general overview is given about the kind of assignments which English secondary school history students are required to undertake and then specifically assignments for a secondary school teacher education course in history are examined in depth. Finally, in the conclusion, some recommendations for Turkey are made.

Key Words: Assignment, Teacher Education, Educating Secondary School History Teachers

1. Introduction:

In the teacher preparation process in England, assignments provide advantages for both student teachers and teacher educators. The benefit of assignments for student teachers can be listed as follows. First of all, they force student teachers to think professionally because in order to write assignments, student teachers have to gather data and then think about this data and process it. Also, they have to draw conclusions from the data gathered. This means that they have to work to meet high academic standards. Another words, they have to demonstrate that they are thinking professionally in their assignments, which is important for a teacher because thinking professional and expressing ideas professionally is a crucial feature of an effective educator (Slater, 1992, pp. 1-2).

Secondly, assignments help student teachers to understand some issues in depth regarding the teaching of history and teaching in general because in order to write them they have to know the literature on the topic of each assignment. This means that they must gather knowledge on different issues before they begin their teaching practice. In addition to this, in England, some of the assignments are designed to encourage the history student teachers to explain what they are doing in the classroom how and why. In other words, they use examples in their assignment from their own teaching. For instance, they prepare assignments regarding visual aids and ICT (Information Communication Technology). In preparing these, they are expected to explain the role of visual aids and ICT in the teaching of history and how they have used their prepared visual aids and ICT in their teaching. In sum, student teachers are expected to show a thorough understanding of the teaching of history and other more general school issues necessary for becoming a competent history teacher. In their assignments they have also the chance to describe how they have implemented what they have learnt. In addition to this, student teachers can learn some educational issues in theory through written assignments before teaching practice, which could help them to develop the latter. In other words, assignments call for an interaction between theory and practice. Finally, student teachers write some of their assignments during teaching practice, which helps develop a 'reflective practitioner' someone who tries to make his or her teaching better in the light of his/her experience. For instance, they have to explain what their teaching was like in the classroom. In doing so, they can recognise their mistakes in the light of a critical perspective and try to deal with them later.

As mentioned above, assignments provide benefits for teacher educators as well because they are the one of the important tools of assessment in teacher education

courses. In addition to this, educators can easily monitor their student teachers progress through assignments.

2. Assignments of history PGCE (Post Graduate Certificate Secondary Education) courses in England:

History student teachers in England are required to write a variety of different assignments throughout their courses. The number of assignments which student teachers were required to write varied from one PGCE course to another between four and eight. According to a recent study the majority of English secondary school history student teachers were required to write some of the following assignments: Assessment, Classroom management, Subject knowledge, IT (Information Technology), Gender, Race, Lesson preparation development, Visual aids, Purpose of national curriculum development, Evaluating and planning lessons, Purpose of school history, Producing, using and evaluating sources, Reflection on the nature of history, How young people learn history, Some aspects of teaching history, The place of history in the national curriculum, Preparing sources and materials, Study units, Writing about specific teaching methodology, Effective teaching and learning, Language and diversity, Curriculum development and assessment and critical reviews of the the teaching of history, Schemes of work, Pupils' activities, Historical knowledge, Curriculum, Preparation and evaluation, Professional studies, Academic history, National curriculum document, Explanation of the aims and objectives of National Curriculum history with reference to History in the National Curriculum, Explanation of the use of visual aids in the teaching and learning history, Putting together a selection of sources aimed at a particular age and ability range with in KS3 (Key Stage 3) or GCSE (General certificate of Secondary Education) and explaining how these could be used to meet the requirements using sources in an historical enquiry (Demircioğlu, 1999, pp.186-187).

As can be seen from the above list, history student teachers were under a requirement to write assignments on different topics in the teaching of history and on general educational issues which are chosen to help student teachers become competent history teachers.

3. Assignments of Birmingham University History PGCE Course:

At the Birmingham university history PGCE course, student teachers were required to write eight assignments in 1998/9 (Grosvenor and Watts, 1998, pp. 9-17). These assignments are as follows:

3.1. Assignment 1:

Assignment 1 is concerned with the explanation of objectives of the National Curriculum history with reference to history in the national curriculum. Through this assignment, student teachers are required to be aware of the regulations of the national curriculum history and its aims and how these regulations are carried out at the schools. This assignment, which must be 2000 words at least and must be handed in just before going on the first placement, is quite important because student teachers have to gain a broad knowledge of what they teach, why they teach it and how they teach before becoming a teacher. Through this assignment, it is expected that they will have assimilated the content and objectives of the history national curriculum in depth.

3.2. Assignment 2:

Assignment 2 is composed of two parts, assignment 2(a) and assignment 2(b). Assignment 2(a) is devoted to the use of visual aids in the teaching and learning of history, and student teachers are required to prepare some suitable visual aids for use in their teaching. Additionally, they must explain how to use these material successfully. In this study, visual aids should consist of three at least of the following: timeline, map, diagram, plan, graph, drawing, cartoon and use of picture or photographs (Grosvenor and Watts, 1998, p. 10). Through this study, student teachers have to present their work before going on their first placement are expected to explain why and how they use visual aids and why they are important in the teaching of history. This study is quite an important one because “Visual Aids are an important dimension of bringing history to life, making the abstract concrete and conveying understating quickly and simply” (Watts, 1997, p. 11). For this reason, student teachers have to learn how to create and use such materials during the course.

Assignment 2(b), is concerned with putting together a selection of sources aimed at a particular age and ability range within KS3 or GCSE and explaining how these could be used to meet the requirement to use sources in an historical inquiry (Watts, 1997, p.8). This part of Assignment 2 is crucial because historical enquiry and using sources, which provides crucial skills for children in understanding and gaining life skills, is required both KS3 and GCSE history. Besides this, student teachers are required to observe how the sources are used in lessons during teaching practice and to describe their ideas regarding their observation in a university seminar (Watts, 1997, p.8). This assignment helps to the student teachers to reflect on ways of using sources effectively and also why

it is important to pitch them at the right level.

3.3. Assignment 3:

This assignment contains two sections, Assignment 3(a) and Assignment 3(b), which concern the major equal opportunities issues and how the teaching of history might help pupils' understanding of them. Assignment 3(a) is about what major equal opportunities issues are considered to be important in teaching. In this study, it is expected that student teachers should explain firstly how history teaching might help pupils' understanding of equal opportunities issues. Secondly, they are asked to report on how they taught about gender and diversity experience in key element 2 of the Programme of Study for the KS3 in at least four different lessons (Grosvenor and Watts, 1998, pp.12-13). These assignments must be about 2500 words in total, and Assignment 3(a) must be handed in by the end of the Autumn term. Assignment 3(b) must be in by the end of the Easter holiday (Watts, 1997, pp. 8-9).

Through these two assignments, student teachers are expected to gain understanding and knowledge regarding the treatment of race, gender and class which are quite important when history is taught, especially in a multicultural society. Also, it makes them aware of the importance of using different sources and ensuring that their material covers pupils of all abilities, races, gender, social class and levels of disability. Further, the assignment aims to make the student teachers examine the importance of history when issues of equal opportunities arise.

3.4 Assignment 4:

This assignment concerns information communication technology and comprises three parts, (a), (b) and (c). They are about using computers to produce suitable material for the teaching of history and developing communication and research skills. In this context, through Assignment 4(a) student teachers are required to explain the implications of the National Curriculum requirements for the use of ICT in history. Additionally, in assignment 4(b), which requires student teachers to compare two examples of software in the previous course, student teachers are expected to build up a history ICT portfolio as directed in their ICT session (Grosvenor and Watts, 1998, pp. 13-14). Through Assignment 4(c) they are required to discuss their experience of the practicalities of using ICT in the history classroom. Together these studies must be about 2000 words long. The Assignments 4(a) and 4(b) must be handed in early in the spring term but assignment 4(c) is done after the second teaching placement (Watts, 1997, pp. 9-10).

These assignments are very important because Information Communication

Technology has become a crucial part of teaching, especially the teaching of history and history teachers are expected to use computers to produce new materials and make history lessons more interesting and comprehensible. Besides this, CD Roms have much interesting information which would be useful for every history teacher and it is important that the history teacher should aware of new CD Roms; and this will also help them to plan their lessons more effectively. For this reason, history student teachers should be taught how to use ICT for the teaching of history, using such skills as word processing, data handling and numeracy which are cross-curricula.

3.5 Assignment 5:

Assignment 5 is concerned with compiling an assessment portfolio demonstrating the application of history assessment criteria to assessment and its recording and reporting at KS3, GCSE (and A level if possible) and it is required to show how these feed into future planning (Grosvenor and Watts, 1998, pp. 14). This assignment is a new one and student teacher have been required to write it since 1998 because these criteria were emphasised by the Standards for the Award of Qualified Teacher Status. Besides this, assessment, recording and reporting are crucial skills for a teacher and every student teacher has to know how to deliver these skills.

3.6 Assignment 6:

The main objective of this assignment is to explain the criteria for GCSE history, and through it, student teachers are required to comment on how some of the criteria have been met in three different lessons they have taught or observed. Student teachers may use one homework or piece of course work instead of one of the lessons if they wish (Grosvenor and Watts, 1998, pp.14-15). This study must be about 1500 words and handed in by the end of the Easter holiday (Watts, 1997, p. 11). Through this assignment, student teachers are expected to gain experiences regarding GCSE which are quite important for KS3, since secondary school history teachers have to be competent concerning GCSE criteria and how to meet these criteria. The student teachers should understand how GCSE is assessed in areas such as level response marking.

3.7 Assignment 7:

Assignment 7 consists of several topics, namely describing and analysing the basic issues of special needs or the basic issues of assessment, the basic issues of classroom management, and especially the basic issues of pastoral care in teaching and learning. One of these has to be chosen by student teachers who should use examples from their own teaching to illustrate their answer. Assignment 7 must be about 2500 words and

handed in just before they begin their extended professional experience (Watts, 1997, pp. 11-12). The above topics are important in teaching. For this reason, student teachers have to possess a knowledge and understanding of these topics and how they will affect their teaching and learning. These are areas which are part of the daily work of a teacher in England.

3.8 Assignment 8:

In Assignment 8, student teachers are required to prepare a teaching pack in collaboration with their peers, which is based on one of the study units for the KS3 and incorporates work prepared for a field trip. In this study, student teachers must pay attention to the following points. First, they must give their own description of how they planned the pack at the beginning of the work. This should include details of who put the material together, what age and ability of pupils is envisaged, what their aims are, which study unit the pack covers and how the objectives of the programme of the study are met. A grid should be added to show the outline of the course with reference to key issues; concepts; content; perspectives; key elements; teaching and learning methods and activities; resources; links with other subjects.

In this teaching pack, textbooks can be used as resources. In addition to this, student teachers use some other resources and their own worksheets which demonstrate clearly that they have thought about both how to address some of the key issues and requirements of the Study Units and Programme of Study (Watts, 1997, pp. 12-13) Through this study unit, student teachers are expected by this assignment to be experienced in producing a teaching pack, which is a quite important skill for a history teacher. Moreover, when the student teachers are preparing their pack, it makes them question concepts and perspectives which allows them to increase their understanding of these issues. It also prepares them for future planning when looking at fundamentals such as key elements. In addition to this, it helps them to learn how to prepare materials effectively and how to collect different resources and use them for the teaching of history.

At this point it should be noted that a recent empirical study suggested that the number of the assignments is very high in some history PGCE courses in England; history student teachers criticised this situation because it put them under a heavy workload and they did not have enough time to do other tasks properly during their course (Demircioğlu, 1999, p. 297).

4. Conclusion and implications for Turkey:

The assignments, as mentioned above, are one of the important strands of the

secondary school history teacher education courses in England. Through the assignments, student teachers are required to research and write about important issues regarding teaching and the teaching of history and the way in which children learn history and by these assignments they are expected to assimilate the above issues into a critical perspective. As mentioned earlier, student teachers are also expected to produce some materials regarding the teaching of history and use them during their teaching practice. At Birmingham University, the number and content of the assignments have been changing in the light of the experiences of course tutors and mentors and the regulations of the government. At this point, it should be noted that constant modification is one of the very important features of the English teacher education system. In other words, the teacher education system in England has been improving itself every year in the light of experiences and research.

In Turkey, there have been changes in the teacher education system in recent years. A further change should be that secondary school history student teachers should be required to write assignments on different aspects of the teaching of history and different educational issues, because of the benefits mentioned above. In addition to this, it should be noted here that the equipment and related documentary resources of every teacher education department should be augmented because at the moment it seems that the majority of Turkish secondary school history teacher education departments lack the technology and appropriate literature for different aspects of the teaching of history.

References:

Demircioğlu, İ. H. (1999) **Educating Secondary School History Teachers in Turkey and England: a comparative approach**, unpublished Ph.D. Thesis, The University of Birmingham.

Grosvenor, I. and Watts, R. (1998) **PGCE History at the University of Birmingham 1998-1999**, Birmingham: Unpublished.

Slater, J. (1992) "Where are we now? Key Issues in History Teacher Education" in P. Lucas and R. Watts (eds.) **Meeting The Challenge**, SCHTE in U.K, Sheffield.

Watts, R. (1997) **PGCE History at the University of Birmingham 1997-1998**, Birmingham: The University of Birmingham, Unpublished.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 133-154, ELAZIĞ-2005

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE DEPARTMANLAR ARASI ÇATIŞMANIN ANALİZİ VE BİR UYGULAMA

Analisis of Conflict Among Departments in Accomodation Firms and An Application

Ali AKSOY

İnönü Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
aaksoy @inonu.edu.tr.

Metin KAPLAN

*Erciyes Üniversitesi Nevşehir Meslek
Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi*

ÖZET

Turizm sektörü bünyesinde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri emek-yoğun işletmelerdir. Yani hizmet sunumunda insan faktörü ön plandadır. Yönetimin koordinasyon özelliği gereği, işletme içerisinde faaliyet gösteren bölümlerin ve bireylerin birbirleriyle uyum içinde çalışmaları esastır. Ancak, bireyler arasındaki fikir, his ve çıkar farklılıkları gibi nedenlerden dolayı çeşitli çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Müşteri ile bire bir ilişkinin olduğu konaklama işletmelerinde çatışmanın olması müşteri memnuniyetini olumsuz yönde etkileyeceği gerçeğinden hareketle, bu çalışmada konaklama işletmelerinde bölümler arası çatışmanın nedenleri ve etki dereceleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konaklama İşletmeleri, Departmanlar Arası Çatışma.

ABSTRACT

Accommodation firms operating within the tourism sector are labour intensive firms, which means that human factor is vital for the continuity of their business operations. As the coordination function of management requires, departments and individuals are to work in conjunction with each other. However, in most of the organizations, to some extent, conflict may occur, because of the differences in individuals' thoughts, feelings and interests. Moving from the point that there could be conflict in accommodation firms in which face to face relation with customers is vitally important and that conflict will negatively affect customer satisfaction, in this study the effects and the reasons of inter-departmental conflicts in accomodation firms are studied.

Key Words: Accomodation firms, Conflict Among Departments

GİRİŞ

Hizmet sektöründe insan, işletmenin en önemli sermayesidir. Hizmet sektöründe ilişkiler ve davranışlar, hizmetin birer parçasıdır. Hatta, hizmetin kendisidir. Bu anlamda insan unsuru ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, çalışanların eğitimi özellikle önem kazanmaktadır. İşletmelerde yönetici ve çalışanlara verilen eğitimin, yönetim, iletişim, bilgi paylaşımı, çatışmaların çözümü, mesleki bilgilenme, işletmenin tanıtımı, kalite ve rekabet olgusu, müşteri ilişkileri, bilgi teknolojilerinin kullanımı, turizm sektörünün gelişimi, imaj yönetimi, ülke hakkında genel bilgi edinme, yerel turizmi teşvik edici bilgiler gibi konuları kapsamalıdır.

Bireyler ve örgütler kendilerine özgü stratejileri olan canlı organizmalardır. Bireyin varoluş stratejisi, biçimsel örgütü yönlendiren strateji ile önemli alanlarda uyuşmayabilir. Bu durum birey ve örgüt arasında çatışmaya neden olabilmektedir.

Çatışma, bireysel yada grupsal farklılığın bir ürünüdür. Başka bir ifadeyle çatışma; bireyler, gruplar yada örgütlerin birlikte çalışma sorunlarından kaynaklanan ve normal faaliyetlerin durmasına ve karışmasına neden olan anlaşmazlıklar ve olaylar olarak tanımlanabilir.

Çatışma sosyal ilişkilerde kaçınılmaz olduğu gibi, örgütün alt grupları arasında da kaçınılmazdır. En azından bir işletmede gizli çatışmanın sebepleri her zaman mevcuttur. Bazen departmanlar arası çatışma çok belirgin hale gelmektedir. Genel olarak örgütsel çatışma, çatışmaya taraf olan gruplar veya bu grupların üyelerinden bazıları için olumsuz etki yaratabilir, ancak örgütün tamamı için işlevsel olabilir. Çatışmanın olumlu etki yaratması, biraz da yönetimin tutumuna bağlı olmaktadır. Yönetim; yaratıcılık, yenilik ve gelişme konusunda olumlu bir etki yaratacak şekilde çatışmayı yönetebilmelidir. Çatışmanın olmadığı bir örgüt durağan olacak ve grup üyelerine çok fazla yarışma fırsatı ve kendisini geliştirme olanağı tanımayacaktır.

Bugün artık modern örgüt yaşamının kaçınılmaz bir gerçek olarak kabul ettiği “örgütsel çatışma”ların yönetilmesi çoğu zaman mümkün olabilmektedir. Bununla beraber, örgütsel sistemin karşılıklı bağımlı çeşitli alt sistemleri (örgütsel gruplar) arasında ortaya çıkabilen olumsuz ve işlevselliği azaltıcı durumların düzenlenmesine yönelik her çabanın, arzulanan uyumlu ve bütüncül bir örgütsel çalışma ortamını sağlamada etkin olamadığı da bir gerçektir. Bu nedenle, sonuçları itibarıyla örgütlerin performansı üzerinde olumsuz etkiye sahip bulunan (Akat ve Diğerleri,1999,331) ve örgütsel amaçlara ulaşmada önemli bir engel olan çatışmaların azaltılması veya ortadan kaldırılması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda konaklama işletmelerinde gruplar arası çatışmalara neden olan uyumsuzluk ve sürtüşmelerin azaltılması veya ortadan

kaldırılması olumlu bir iklim yaratacaktır. Kuşkusuz çatışmaları çözmeye yönelik yaklaşımların bazıları geçici ve kısa dönemli çözümler getirirken, bazıları ise uzun dönemli ve kalıcı bir çözüme olanak sağlayacaktır.

Konaklama işletmelerinde yönetimin her kademesinde insan unsuru vardır. Konaklama işletmelerinin, müşterilerinde psikolojik tatmin duygusu sağlayan hizmet üreten işletmeler olduğu dikkate alınır, yöneticilerin insan ilişkileri konusunda yetenekli olmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Yöneticiler bir rol modeli olmak zorundadırlar. Ayrıca, konaklama işletmeciliği, dinamik bir endüstridir. Konuklar sürekli olarak kaldığı işletmelerden yeni hizmetler beklentisi içindedirler. Ağırhama sanatı olarak da bilinen müşteriye hizmet olgusunda başarılı olmak ve diğer işletmelerden farklı değerler yaratmak, günceli yakalayabilen, bilgili ve kaliteli personele bağlı olacaktır. Özellikle müşterilerin kendilerini evinde gibi rahat hissedebilmeleri için rahat ve huzurlu ortamın yaratılmasında yüz yüze temas halinde olan personelin insan psikolojisinden anlaması gerekmektedir.

Konaklama işletmelerinde sorunların çözümü personel arasında yakın işbirliği, karşılıklı güven ve yardımı gerektirmektedir. Bu nedenle, konaklama işletmelerinde ortaya çıkan çatışmaların çözümünde endüstrinin niteliğine uygun yöntemler benimsenmelidir.

1. ÖRGÜTLERDE ÇATIŞMA KAVRAMI VE ÖNEMİ

Çatışma sözlük anlamı ile; şiddet, yok etme gibi olumsuz nitelikler taşımaktadır. Araştırma konumuz bakımından çatışmanın kavramsal açıklaması ise; iki veya daha fazla kişi veya grubun; hedefler, istekler, amaçlar veya güdüler sürecinin temelde birbirine uyumlu olmamasıdır (Ertürk, 1993,124).

Çatışma, her düzeydeki insan faaliyetlerinde olumlu, yapıcı sonuçlar üretecek enerjiyi serbest bırakır. Bu bağlamda çatışma, tamamen öngörülebilir sosyal bir olgudur ve çatışma bastırılmamalı, yararlı amaçlara yönlendirilmelidir (Bumin, 1990, 4).

Nasıl tanımlanmış olursa olsun, anlaşmazlık, zıtlık, uyumsuzluk ve birbirine ters düşme çatışmanın temel unsurlarını meydana getirir. Bu unsurların esas olduğu bir ortamda taraflar kendi çıkarlarını gerçekleştirmek veya kendi görüşlerini hakim kılmak peşindedir (Koçel, 2001, 534). Çatışma, insan unsurunun bulunduğu her yer ve ortamda çıkması kaçınılmaz bir olgu oluşturur. Bu anlamdaki bir anlaşmazlık veya zıtlık hiçbir örgütle ilgisi bulunmayan iki kişi veya grup arasında ortaya çıkabileceği gibi, örgüt içindeki bireyler veya gruplar arasında da ortaya çıkabilir. Örgütlerde çeşitli düzeylerde ve çeşitli taraflar arasında ortaya çıkan çatışmaların nedenlerini bilmek, geliştirilecek

çözüm yolları açısından önemlidir. Bu nedenler şunlar olabilir: İşbölümü, işlevsel bağımlılık, sınırlı kaynaklar, ortak karar verme ve katılım, yeni uzmanlıklar, yönetim alanı ile ilgili belirsizlikler, amaçlarda farklılıklar, iletişim engelleri, yönetim biçimindeki farklılıklar örgütün büyüklüğü, bürokratik nitelikler, personelin farklılığı, statü ve güç farklılıkları, denetim biçimi, ödüllendirme sistemleri, algılama farklılıkları, zaman ufkundaki farklılıklar, değişen koşulların öngördüğü yeni nitelikler ve işçi-işveren ilişkilerindeki kutuplaşmalar.

Örgütsel çatışma literatürü incelendiğinde, gruplar arası çatışmaların nedenlerinin çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde belirtildiği görülmektedir. Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler incelenerek gruplar arası çatışma nedenleri şöyle sıralanabilir (Kılınç, 1985, 117):

1. Gruplar arası görev bağımlılığı,
2. Gruplar arası rekabet,
3. Gruplar arası farklılıklar,
4. Örgütsel nedenler.

Çatışmalar iyi yönetildikleri takdirde işletmeler açısından yararlı olabilir. Çalışanların motivasyonunun ve yaratıcılıklarının artırılması, çatışmaların yönetimi ile mümkündür. Çatışma, birbirleriyle çatışan ve birbirlerine engel olan bireyler ve grupların ortaya çıkmasına neden olabileceği gibi, aynı zamanda örgütlerde çeşitli davranış biçimleri ve karar alternatiflerinin ortaya çıkarılması açısından da esneklik sağlayabilir. Ayrıca bireylerin zihinsel çabalarını artırarak yaratıcılığı güçlendirebilir (Martin, 1991, 578).

Çatışmanın önemini daha ayrıntılı olarak belirtmek için çatışmanın örgütlere sağlayacağı olumlu sonuçlara kısaca değinmek yararlı olabilir (Eren, 1993, 325).

1. Çatışma sonucunda taraflar kendi görüşlerinin haklılığını kanıtlamak amacıyla tüm yaratıcılıklarını ortaya koyacaklar, orijinal ve iyi fikirler ortaya çıkacak ve bunlardan örgüt yönetimi de yararlanma olanağı bulabilecektir.

2. Sadece bireysel yaratıcılık değil, aynı zamanda, yeni buluş ve yaklaşımlar için araştırma yapma eğilimleri artacak ve yeni yaklaşımları destekleyecek bulgular elde edilebilecektir.

3. Uzun süredir sürüncemede kalan ve bir türlü çözüme kavuşturulmamış örgütsel ve bireysel sorunlar incelenip, çözüm için enerji ve dikkat bu sorunlar üzerine çekilerek sonuç elde edilecek böylelikle gerilim azalacaktır.

4. Tarafsız kalmaya özen gösteren ve görüş bildirmeye yanaşmayan bireylerin, sorunların çözümünde düşünce ve fikirlerini açıklamaya zorlanması sağlanacaktır.

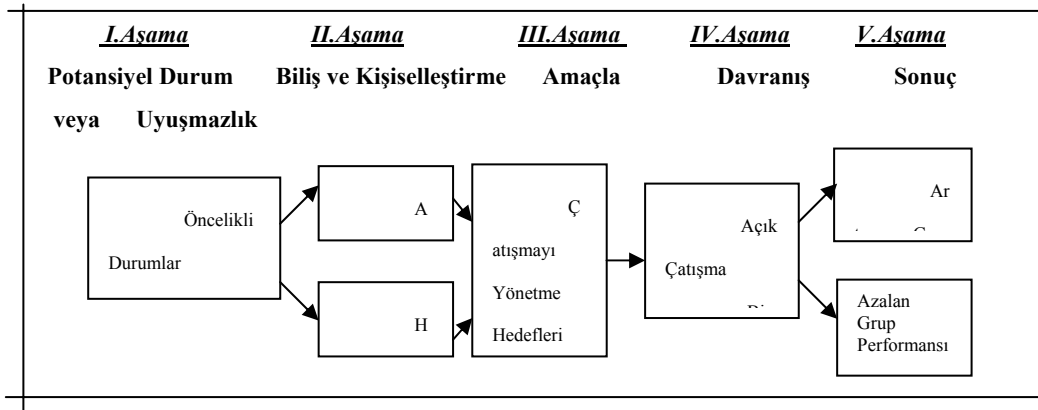
5. Örgütsel etkinliği ve verimliliği uzun süredir olumsuz ölçüde etkileyen veya tehdit eden birçok sorunlar su yüzüne çıkacak, tansiyon, ilgi ve çözüm üçlüsü bir araya gelerek güdülemeyi artıracaktır. Böylece, sıkıntı hallerinden kurtulmanın bireyleri harekete geçirici bir güç veya dürtü olması gerçekleşecektir.

6. Çatışan bireyler veya taraflar çatışma ile kendi bilgi, yetenek ve kapasitelerini değerlendirme olanağına da sahip olabileceklerdir. Bu değerlendirme sonucu, eksik yanlarını saptama ve bunları gidermek için gerekli önlemleri alma fırsatlarına da kavuşacaklardır

Yöneticinin yapacağı şey, kaçınılması mümkün olmayan, hatta bir ölçüde gerekli olan çatışmaları özellikle, neden ve evre açısından inceleyerek yönetim işlevleri ve örgüt yararına kullanabilmektir.

2. ÇATIŞMA SÜRECİ VE YÖNETİMİ

Süreç modeline göre çatışma, bir insanın karşıtınca kendini zorladığı ya da engellediğini algıladığında ve karşı koymaya başladığında ortaya çıkan bir süreçtir (Başaran, 1992, 271). Süreç modelinin amacı, çatışma sürecinde yer alan aşamaları tanıyıp, çatışmayı denetim altına alarak yönetmektir. Süreç modeline göre ikili çatışma, birbirine dayalı aşamalardan oluşur. İkili çatışmanın her aşaması bir önceki aşamanın sonucuna göre biçimlenir. Yine her aşama kendinden sonraki aşamanın oluşması, biçimlenmesi için ortam hazırlar. Çatışma süreci beş aşamayı içermektedir. Bu aşamalar; potansiyel durum veya uyuşmazlık, biliş ve kişiselleştirme, amaçlar, davranış ve sonuçtur (Robbins, 1998, 437).

Şekil 1: Çatışma Süreci

Kaynak: S.P. Robbins, **Organizational Behavior, Concepts, Conversies, Applications**, 8th Edition, Prentice Hall, Nev Jersey, 1998, p.437.

I.Aşama - Potansiyel Durum veya Uyuşmazlık: Çatışma sürecindeki ilk adım çatışmayı artıran fırsatların yaratıldığı durumların bulunmasıdır ve bu fırsatlar çatışma sürecinde doğrudan gerekli olmamakla birlikte, çatışmanın artması durumunda gerekli olabilmektedir (Robbins, 1998, 437). Çatışmaya neden olabilen söz konusu durumlar şöyle sıralanabilir;

a. İletişim: İletişim, bir örgütün vazgeçilmez bir unsurudur. İletişim eksikliği işletmelerde en büyük çatışma nedenlerinden birini oluşturur.İletişim engelleri dört ana bölüme ayrılır: iletişim sürecindeki engeller, fiziksel engeller, anlamsal engeller, ve psikolojik engeller(Kreinter, 1989, 406-408). Hepimizin iletişim kurmakta harcadığımız zamanı düşününce bu tür yargının doğru olduğu ortaya çıkar. Düşük seviyelerdeki iletişim, örgütte çatışmaya neden olabilir fakat, çatışmaların tümünün nedeni, düşük ve yetersiz seviyedeki iletişim değildir İletişim, aynı zamanda çatışmaya engel olabilir. İnsanların birbirleriyle olan sıkı ilişkileri, bilgi alışverişleri çatışmayı azaltıcı unsurdur. Bununla birlikte iletişim sürecinde meydana gelen sorunların girdiyi azalttığı, işbirliğini geciktirdiği, yanlış anlamalara neden olduğu da ortaya çıkmıştır (Özkalp ve Kirel, 1997, 208).

b. Yapı: Örgütsel yapı, bir örgütte kural ve farklılıkların düzeyini ve kararların kim tarafından ve nasıl alındığını belirtir. Aşırı(katı) kurallar ve kararlarda işgörenlerin düşüncelerinin dikkate alınmaması, potansiyel çatışma kaynaklarıdır (Robbins, 1998, 656). Hacim, uzmanlaşma derecesi, gruplar arası bağlılık derecesi, ödül sistemleri, liderlik şekli ve görevlerin belirginliği yapısal çatışmayı belirleyen kavramlardır.

c. Kişisel Farklılıklar: Kişilik farklılıkları her zaman görülebilen bir çatışma şeklidir. Çünkü bireylerin değişik çevre, ortam ve kültürden gelmeleri başlı başına bir çatışma nedenidir. Kişiler örgütlere girerken değişik arzu ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, örgütün gereklerini ve isteklerini de yerine getirmeye çalışırlar. Kişilerin amaçları ve istekleri örgüt amaçları ve örgütte çalışan diğer kişilerin gereksinimleri ile ters düşebilir (Özkalp ve Kirel, 1997, 208). Her bireyin sahip olduğu kişisel değer sistemleri, bireysel özellikleri ve bireyler arası farklılıkların miktarı çatışmaya çeşitli şekillerde etki eden faktörlerdir. Kişilik değişkenleri, bireylerin değer sistemlerinde yatmaktadır. Örneğin yapılan araştırmalar yetkeci (otoriter) ve dogmatik kişilerin potansiyel çatışmaya daha yatkın olduğunu göstermiştir.

II.Aşama - Biliş ve Kişiselleştirme: Çatışma sürecindeki ikinci aşama potansiyel nedenlerin anlaşılması ve benimsenmesi anlamında olan biliş ve kişiselleştirme evresidir. Birinci aşamadaki koşullar(iletişim, yapı ve kişisel değişkenler) hayal kırıklığı veya engelleme yaratıyorsa potansiyel uyuşmazlık gerçek düzeyine çıkmış olur. Ancak bir

veya daha fazla taraf çatışmadan etkilenirse ve çatışmanın bilincine varırsa o zaman çatışma ortaya çıkabilir. Bu aşamadaki çatışma algılanan çatışma ve hissedilen çatışma olarak ele alınmaktadır;

a. Algılanan Çatışma: Çatışmayı arttıran durumları yaratan etkenlerin kişi ya da grup tarafından fark edilmesidir. Burada üyeler tam olarak çatışma nedenini açıklayamazlar da çatışmanın farkındadırlar. Bazen çatışmanın sadece algılama farklılıkları nedeniyle ortaya çıkması da muhtemeldir. Uyumsuzluğun farkına varıldığı zaman da çalışanlarda gerilim başlar.

b. Hissedilen Çatışma: Algılanan çatışma çalışanlar arasında paylaşıldığında, çalışanlar arasında görüş farklılıkları ortaya çıktığında artık çatışma hissedilmeye başlanmıştır. Bu tür çatışma ile birlikte örgütte engellemeler, isteksizlik ve stres belirgin şekilde ortaya çıkar. Her şeyden önce çatışmanın varolduğunu algılamak gerekir. Ancak bir çatışmanın algılanması, onun kişiselleştirildiği anlamına gelmez (Robbins, 1998, 440). Örneğin iş arkadaşınızla anlaşmazlık içinde olduğunuzun farkına varabilirsiniz. Buna rağmen, bu durum sizi gergin ya da sinirli yapmayabilir. Çatışma; bireyin olaya bakış açısına, çatışmadan etkilenmesine göre değişebilir (Özkalp ve Kırel, 1997, 208).

III.Aşama - Amaçlar: Çatışmayı Yönetme Hedefleri: Çatışmayı yönetme, çatışmanın gerçekliğinin benimsenmesi ve işgörenlerle örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesinde bir araç olarak maksatlı kullanılmasını içermektedir. (Başaran, 1992, 261).

a. Yarışma: Çatışan işgörenler gereksinimlerini doyumada karşılıklı olarak direndiklerinde kendi aralarında yarışmaları gerekir. Her işgören karşıtının zararına da olsa, onun üzerinde baskı kurarak, kendi gereksinimlerinin doyurulmasını sağlamaya çalışır. Karşı tarafın (kişi ya da grubun) kaybetmesi, yani karşı tarafa isteklerin kabul ettirilerek çatışmanın kazanılmasıdır.

b. İşbirliği: Karşıtlar hem kendi isteklerinde direnir hem de ortaklaşmayı göze alırlarsa, işbirliği davranışı ortaya çıkar. Taraflar bir araya gelerek kendilerine üstünlük sağlayan konularla ilgili katılımcı bir yaklaşımla ortak çözümler ararlar. Bulunan çözümün tüm katılımcılara çıkar sağlaması önemlidir (Özkalp ve Kırel, 1997, 210). Amaç, iki tarafın isteklerinin yerine getirilmesidir.

c. Uzlaşma: Her iki taraf da isteklerini orta düzeyde ya da eşit olarak doyurmaya çalıştıklarında, uzlaşma davranışı ortaya çıkar. İki tarafın istenen sonucu elde etmesi için belli bir özveride bulunarak çatışmayı çözme yoluna gitmesidir. Elde edilen doyum, tam değildir, ama iki taraf da yetinmektedir. Uzlaşmanın ayırt edici özelliği, her bir tarafın bir şeylerden vazgeçmesinin gerekli olduğudur.

d.Kaçınma: Burada bireyler ne kendi düşüncelerini ne de diğerlerinin düşüncelerini desteklerler. Bir çekilme davranışı gösterirler. Çoğu olaylara karşı kayıtsız davranırlar.

e.Uyarılama: Çatışmacılar kendi isteklerinde direnmediklerinde ve paylaşmayı göze aldıklarında, uyuşum davranışı ortaya çıkar. Çoğu zaman bireyler herhangi bir çatışma olasılığını önlemek için kendi çıkarlarından çok, karşı grubun çıkarlarını üstün tutabilirler. Yani bir taraf fedakarlıkta bulunarak ilişkileri olumlu tutmaya çalışabilir. Bu da gelecekte olası bir çatışma için avantaj sağlar. Ancak, sizin kişisel görüş ve düşüncelerinizden, diğer bireyleri yoksun bırakmak gibi olumsuz bir yanı da vardır.

IV.Aşama - Davranış: Tarafların fiilen gösterdikleri davranışları ifade etmektedir. Bu çatışma, karşılıklı tartışma, belirli bilgi ve verileri karşıya göndermeme ya da fiziki kuvvet kullanma şeklinde ortaya çıkabilir (Şimşek ve Diğerleri, 2001, 248). Örgütün bir üyesi, bilinçli olarak bir başka örgüt üyesinin amaçlarına engel olacak, çatışma yaratacak davranışlarda bulunuyorsa belirgin çatışma söz konusudur (Bumin, 1990, 27). Bir Tarafın Davranışı ve Diğer Tarafın Tepkisi: Çatışmacılardan birinin yaptığı tepkiyi diğer tarafın yanıtlaması, karşı eylemdir. Karşı eylem, eylemin niteliğine göre alınan yanıttır.

V.Aşama - Sonuç: Dördüncü aşamada ortaya çıkan açık çatışma sonucunda örgütte ya artan ya da azalan grup performansı ortaya çıkabilir. Çatışma sürecinin her aşamasını anlamak çatışmayı yönetmenin en temel işlevidir. Ancak, bu yolla etkin önlemler almak ve çatışma kaynaklarını en alt düzeye indirmek söz konusu olabilir.

3. YÖNETİM YAKLAŞIMLARININ ÇATIŞMA KONUSUNA BAKIŞ AÇILARI

Örgütsel çatışma değişik yaklaşımlarda farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Stephen P. Robbins örgütlerde ortaya çıkan çatışmalar üzerinde duran üç temel yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlar; geleneksel, insan ilişkileri ve etkileşimci (interactive) yaklaşımlar şeklinde sıralanabilir (Şimşek, 2001, 274).

a. Geleneksel Yönetim Yaklaşımı; 1930'lardan 1940'lara kadar geçerli olan bu yaklaşım, çatışmayı aile, okul ve din gibi kurumların öğretileri ile aynı paralelde ve yıkıcı olarak ele almıştır (Aldemir,1978, 1). Geleneksel yaklaşıma göre çatışma, örgüt ve grup açısından yıkıcıdır. Bu nedenle en iyi çözüm, çatışmadan kaçınmak ve çatışmayı derhal ortadan kaldırmaktır. Bu yaklaşıma göre yöneticilere düşen görev, çatışmanın nedenlerini tanımlamak, bu nedenleri analiz edip, örgütsel barış için yeniden düzenlemektir (Huczynski, Buchanan, 1991, 556).

b. İnsan İlişkileri Yaklaşımı; Çatışma konusunda insan ilişkileri yaklaşımı, 1940'lardan 1970'lerin ortalarına kadar baskın olarak görülmüştür. Bu modele göre

çatışma, herhangi bir grup içinde doğal ve kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu her zaman örgüt için olumsuz bir durum göstermeyebilir. Bu tür çatışmalar zaman zaman performansı olumlu ölçüde etkileyebilir (Robbins, 1998, 435). Geleneksel kuramcılara bir anti-tez olarak çıkan insan ilişkileri yaklaşımında, çatışmanın gerçek olduğu kabul edilmiş ve çatışma benimsenmiştir(Aldemir,1978,1). Bu yaklaşıma göre çatışma, tüm örgüt ve gruplarda ortaya çıkabilecek doğal bir olaydır. Bu yüzden çatışma kaçınılmazdır ve bertaraf edilemez(Huczynski, Buchanan, 1991, 558).

c. Etkileşimci Yaklaşım; Çatışmanın grup içinde olumlu bir güç olduğunu önermekle kalmayıp, bir grubun etkin çalışması için çatışmanın tamamen gerekli olduğunu açıkça öne süren bir yaklaşımdır (Robbins, 1998, 434-435). Bu yaklaşım, uyumlu, barışçıl, işbirlikçi bir grubun yeniliğe ve değişime kayıtsız kalacağı görüşüne dayanarak çatışmayı olumlu göstermektedir. Bu nedenle etkileşimci yaklaşımın en büyük katkısı grubun kendini değerlendirebildiği, iyi bir liderlik modeli içinde yaratıcılığın kullanılabilirdiği bir ortam yaratabileceği düşüncesidir(Robbins, 1998, 435-436).

Etkileşimci yaklaşıma göre yöneticiler, çatışmayı ortadan kaldırmaktan ziyade, çatışmadan yararlanmak için optimal düzeyde çatışmayı tercih etmelidirler. Van de Vliert, çatışma düzeyini istenen seviyede tutmanın nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır (Huczynski, Buchanan, 1991, 560).

- 1 Değişimi getirir,
- 2 Grup bağlılığını artırır,
- 3 Grup ve örgütsel etkinliği geliştirir.

Çatışma konusunda açıklanan üç yaklaşımdan; geleneksel ve insan ilişkileri yaklaşımları klasik ve neo-klasik yönetim anlayışına, etkileşimci yaklaşımın ise modern yönetim anlayışına uygunluk gösterdiği söylenebilir. Bu noktadan hareketle, ilk iki yaklaşım “geleneksel” ve üçüncü yaklaşım da “modern” yaklaşım şeklinde sınıflandırılabilir. Bu yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak Tablo 1’de açıklanmıştır.

Tablonun incelenmesinden ve özellikle de modern yaklaşımın dikkatle gözden geçirilmesinden ortaya çıkarılabilecek sonuç şöyle özetlenebilir. Yöneticilere düşen temel görev, örgütte ortaya çıkan her nevi çatışmayı bastırmak değil, fakat bu çatışmaları rasyonel bir biçimde yönetmek suretiyle zararlı yanlarını en alt düzeye indirmek ve örgüt için yararlı görülen yanlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışmak olmalıdır. Böyle bir yönetim anlayışı, yokluğu halinde örgütün etkinliğini, yaratıcılığını ve yenilikçi çabalarını engelleyen örgütsel çatışmanın ortaya çıkmasını özendirmeyi bile içerebilir(Şimşek ve Diğerleri,2001,241).

Tablo 1: Örgütsel Çatışma Konusundaki Geleneksel ve Modern Yaklaşımların Karşılaştırılması

Geleneksel Yaklaşım (Klasik ve Neo Klasik)	Modern Yaklaşım (Etkileşim Modeli)
1. Çatışma kaçınılabilir, 2. Çatışma, yönetimin örgüt yapısını oluşturmada ve onu yönetmesindeki hatalarından ve sorun yaratıcılar tarafından ortaya çıkarılır, 3. Çatışma, örgütün düzenli biçimde işlemlerini kesintiye uğratar ve optimal iş başarısını (performansı) engeller, 4. Yönetimin temel görevi, çatışmayı ortadan kaldırmaktır, 5. Optimal örgütsel iş başarımı çatışmanın ortadan kaldırılmasını gerektirir.	1. Çatışma kaçınılmazdır 2. Çatışma; örgütsel yapı, amaçlardaki kaçınılmaz farklılıklar, hat ve kurmay elemanlarının algı, değer ve sorunlara bakış açılarındaki farklılıklar ve benzeri çeşitli nedenlerden kaynaklanır, 3. Çatışma, değişik derecelerde örgütsel başarıya katkıda bulunabileceği gibi, onda azalmaya da neden olabilir. 4. Yönetimin görevi, çatışmanın çözümünü optimal örgütsel başarıya hizmet edecek biçimde yönetmektir, 5. Optimal örgütsel iş başarımı makul düzeyde bir örgütsel çatışmanın varlığını gerekli kılar.

Kaynak: M.Şerif Şimşek ve Diğerleri, **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s:240.

4. GRUPLAR ARASI ÇATIŞMA:

İşletme yönetiminin temel ilkelerinden biri olan “işbölümü ve uzmanlaşma”, örgütün ana hedefine ulaşmasına hizmet eden çeşitli alt amaçların başarılması için, bölümlerin oluşturulmasını zorunlu kılmakta ve bu durumda pek çok çatışma kaynağını beraberinde getirmektedir. Başka bir ifadeyle, örgütsel yapıda farklı amaçlara yönelen çeşitli bölümlerin mevcudiyeti; bu amaçların farklılığı, amaçlara ulaşma başarısını ödüllendirme İşletme yönetiminin temel ilkelerinden biri olan “işbölümü ve uzmanlaşma”, örgütün ana hedefine ulaşmasına sistemlerinin farklılığı, amaçlara ulaşmak için gerekli kaynakların sınırlılığı ve grupların kendi amaçlarını başarabilmelerinin diğer grupların amaçlarına ulaşma derecesine bağlı olma gibi pek çok nedenden ötürü, başlı başına bir çatışma potansiyeli olarak görülebilir. Keza, örgütün bir bütün olarak etkinliğinin, bu farklı alt amaçların, bütünüün amacı doğrultusunda eşgüdümleme derecesine bağlı olması da, söz konusu eşgüdümlemenin yeterince sağlanmadığı durumlarda pek çok çatışmanın ortaya çıkmasına imkan sağlayacaktır (Harvey and Brown, 1982: 371). Özetle belirtmek gerekirse, işlevsel bir bölümlenmenin

söz konusu olduğu her durumda, gruplar arası çatışmaların doğması için bir potansiyel bulunmaktadır.

Modern ve çağdaş işletmecilik anlayışının işbölümü ve uzmanlaşma temeline dayandığı ve sistem yaklaşımına göre alt sistemlerin birbirlerinden etkilenmemelerinin söz konusu olmadığı göz önüne alındığında; tüm örgütlerin gruplar arası çatışmaları yaşamalarının kaçınılmaz olduğu açıkça anlaşılacaktır. Örgüt yönetimlerine düşen görev, bu çatışmaları en az zarar-en çok fayda ilkesi çerçevesinde ele alıp, uygun müdahalelerde bulunmaktır. Bu ise öncelikle çatışmaların nedenlerinin dikkatlice teşhisini ve örgütsel etkinlik üzerindeki etkilerinin saptanmasını, daha sonra da örgüte zarar verici çatışmaların ortadan kaldırılıp (ya da azaltılıp), olumlu sonuçlar sağlayacak çatışmaların kontrollü olarak desteklenmesini gerektirir (Kılınç, 1990: 44).

5. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1 Araştırmanın Amacı

Nevşehir ilindeki turizm işletme belgeli konaklama işletmelerinin faaliyet bölümlerindeki (ön büro, kat hizmetleri ve yiyecek-içecek bölümleri) işgörenler arasında varolan veya varolduğu düşünülen olası çatışmaların nedenlerini ve etki derecelerini belirlemek (mevcut durumu saptamak), bu nedenlerin bağımsız değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini sistematik bir şekilde analiz ederek konaklama işletmelerinde olumlu bir iklim yaratmak ve çalışanların verimliliğini ve hizmet kalitesini artırmak için yöneticilere çatışmaların yönetimi konusunda çeşitli öneriler geliştirmede az da olsa bir katkı sağlamaktır.

5.2 Araştırmanın Kapsam ve Yöntemi

Örgütsel çatışma olgusu çok geniş bir kapsama sahip olması nedeniyle, literatürde çeşitli sınıflandırma şekillerine tabi tutulduğu görülmektedir. Bu nedenle araştırma, Nevşehir ilindeki 40 adet turizm işletme belgeli konaklama işletmelerinde¹ faaliyet bölümleri olan, ön büro, kat hizmetleri ve yiyecek-içecek bölümleri arasındaki çatışma (gruplar arası çatışma) konusu ile sınırlandırılmıştır. Ancak, bazı otel yöneticileri görüşmeyi ve anket uygulamasını kabul etmemiştir. Görüşmeyi ve anket uygulamasını kabul eden yöneticiler ise, personel sayısı hakkında bilgi vermemiştir. Dolayısıyla örneklem seçiminde **Kota Örneklem** alınmıştır. Kota Örneklem, ana kütlelinin üyelerini tanımlama olasılığının olmadığı, zor olduğu veya masraflı olduğu durumlarda uygulanan

¹ Nevşehir İl Turizm Müdürlüğü'nün Ağustos 2002 Kayıtları, Nevşehir.

bir örnekleme yöntemidir. Bu yöntemde, araştırmacı her bir kategori için ne kadar cevaplayıcı seçeceğine karar vermelidir. Bu seçimi yapmada iki olasılık vardır. Birincisi her bir bölüm için eşit sayıda cevaplayıcı belirlemek, ikincisi ise, kütle içindeki oranla orantılı cevaplayıcı sayısı belirlemektir(Blake, 2000, 204-205).

Bu yüzden araştırma 30 otel işletmesinde anket doldurmayı kabul eden 136 işgörene uygulanmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak “anket” kullanılmıştır. Anket, Ağustos 2002 tarihinde uygulanmıştır. Ankette çatışma nedenlerinin etki derecesini belirlemek için Likert ölçeği kullanılmıştır.

Veriler “SPSS 9.05 for Windows” bilgisayar programı kullanılarak sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir. Analizlerde, yüzde ve frekans yöntemi, Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri kullanılmıştır.

Tablolarda bağımsız değişkenlerin frekanslar ve yüzde dağılımlarına bakılmıştır. Ayrıca sıralayıcı nitelikte verilerin aritmetik ortalama, ortanca değer, tepe değer gibi merkezi eğilim ölçüleri ile standart sapmaları hesaplanmış ve aritmetik ortalama sıralamaları yapılmıştır. Böylece yüzdesel dağılımlarda olabilecek hatalar azaltılarak daha duyarlı bir analiz yapılmıştır. Daha sonra, bağımsız değişkenlere göre bağımlı değişkenler açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir.

Anket formunda bağımlı ve bağımsız olmak üzere iki tür değişken vardır. Bağımsız değişkenler sınıflayıcı (nominal), bağımlı değişkenler ise sıralayıcı (ordinal) değişkenlerdir. Sınıflayıcı ve sıralayıcı değişkenler parametrik olmayan değişkenlerdir. Dolayısıyla, parametrik olmayan bir test uygulamak gerekmektedir. Bağımsız örneklerin farklılıklarının karşılaştırılmasında parametrik olmayan Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri kullanılmıştır.

Nominal değişkende 2’den fazla bağımsız grup (sınıf) olduğunda, bağımsız değişkene göre bağımlı değişkende farklılık olup olmadığını anlamak için uygulanacak test Kruskal-Wallis testidir. Kruskal-Wallis testi; parametrik olmayan değişkenler için kullanılan tek yönlü ANOVA testidir(Burns, 2000, 329-331; Arıkan, 2000, 189).

Nominal değişkende 2 bağımsız grup (sınıf) olduğunda, bağımsız değişkene göre bağımlı değişkende farklılık olup olmadığını anlamak için uygulanacak test Mann-Whitney U testidir. Mann-Whitney U testi; parametrik olmayan değişkenler için kullanılan en güçlü testlerden birisidir(Burns,2000,189; Ergün,1995,204).

5.3 Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

5.3.1 Araştırmaya Katılan İşgörenlerin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

Tablo 2’de; İşgörenlerin *medeni haline* göre dağılımında, %53,3’ ünün evli, %46,7’ sinin ise bekar olduğu görülmektedir. İşgörenlerin *cinsiyetlerine* göre dağılımında, erkeklerin %61,8 gibi büyük bir orana sahip oldukları görülmektedir. Kadınların oranı ise %38,2 dir. Bölgede daha çok erkek işgörenlerin çalıştığı söylenebilir.

İşgörenlerin *yaş gruplarına* göre dağılımında, 21-25 yaş arası işgörenlerin çoğunlukta bulunduğu %37,5 görülmektedir. 26-30 yaş arası %25,7; 20 ve altı yaş grubu %21,3; 31-35 yaş arası %10.3’lük oranlara sahip iken, 35 ve yukarısı yaş grubu %5,1 gibi küçük bir orana sahiptir.

İşgörenlerin *eğitim durumuna* göre dağılımına bakıldığında, lise mezunu %49,6; ilköğretim mezunu %30,4; lisans mezunu %11,9; önlisans mezunu % 7,4 iken lisanüstü mezunu oranı %0,7 olarak görülmektedir. Genel olarak turizm ile ilgili literatür tarandığında, turizm sektöründe çalışan işgörenlerin eğitim düzeyinin düşük olduğu vurgulanmaktadır.

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların %14,0’ı iki yıldızlı, %25,0’ı üç yıldızlı, %50,0’si dört yıldızlı, %7,4’ü beş yıldızlı, %3,7’si özel belgeli konaklama işletmelerinde görev yapmaktadır. Bölgede bir adet beş yıldızlı otel bulunmaktadır. **Özel Belgeli tesisler**, gerek görülmesi durumunda ilgili kuruluşların görüşü de alınarak, Değerlendirme Kurulunca turizm yatırımı veya işletme belgesi verilen otel işletmeleridir.²

İşgörenlerin *yaş gruplarına* göre dağılımında, 21-25 yaş arası işgörenlerin çoğunlukta bulunduğu görülmektedir. 26-30 yaş arası %25,7; 20 ve altı yaş grubu %21,3; 31-35 yaş arası %10.3’lük oranlara sahip iken, 35 ve yukarısı yaş grubu %5,1 gibi küçük bir orana sahiptir.

İşgörenlerin *eğitim durumuna* göre dağılımına bakıldığında, lise mezunu %49,6; ilköğretim mezunu %30,4; lisans mezunu %11,9; önlisans mezunu % 7,4 iken lisanüstü mezunu oranı %0,7 olarak görülmektedir. Genel olarak turizm ile ilgili literatür tarandığında, turizm sektöründe çalışan işgörenlerin eğitim düzeyinin düşük olduğu vurgulanmaktadır.

² Turizm Tesisleri Yönetmeliği, Mayıs 2000: 16.

Tablo 2. İşgörenlerin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular

A. Medeni Durum	Frekans (n)	Yüzdesel Dağılım (%)
Bekar	72	53.3
Evli	63	46.7
TOPLAM	135	100.0
B. Cinsiyet	(n)	(%)
Kadın	52	38.2
Erkek	84	61.8
TOPLAM	136	100.0
C. Yaş	(n)	(%)
20 ve altı	29	21.3
21-25 yaş arası	51	37.5
26-30 yaş arası	35	25.7
31-35 yaş arası	14	10.3
35 ve yukarı	7	5.2
TOPLAM	136	100
D. Eğitim Düzeyi	(n)	(%)
İlköğretim	41	30.4
Lise	67	49.6
Önlisans	10	7.4
Lisans	16	11.9
Lisansüstü	1	0.7
TOPLAM	135	100
E. Görev Yapılan Otellerin Sınıfına Göre Dağılım	(n)	(%)
2 Yıldız	19	14.0
3 Yıldız	34	25.0
4 Yıldız	68	50.0
5 Yıldız	10	7.4
Özel Belgeli	5	3.6
TOPLAM	136	100
F. Görev Yapılan Departmana Göre Dağılım	(n)	(%)
Önbüro	56	41.2
Kat Hizmetleri	32	23.5
Yiyecek-İçecek	48	35.3
TOPLAM	136	100
G. Turizm Eğitimi	(n)	(%)
Evet	53	41.7
Hayır	74	58.3
TOPLAM	127	100

Araştırmamıza katılan cevaplayıcıların %14,0'ı iki yıldızlı, %25,0'ı üç yıldızlı, %50,0'si dört yıldızlı, %7,4'ü beş yıldızlı, %3,7'si özel belgeli konaklama işletmelerinde görev yapmaktadır. Bölgede bir adet beş yıldızlı otel bulunmaktadır. **Özel Belgeli tesisler**, gerek görülmesi durumunda ilgili kuruluşların görüşü de alınarak, Değerlendirme Kurulunca turizm yatırımı veya işletme belgesi verilen otel işletmeleridir.³

³ Turizm Tesisleri Yönetmeliği, Mayıs 2000: 16.

İşgörenlerin **görev yaptığı departmanlara** göre dağılımında, ön büro departmanı %41,2 ile en yüksek orana sahiptir. Yiyecek-İçecek departmanında çalışan işgörenin oranı %35,3 iken, kat hizmetlerinin oranı %23,5'dir. İşgörenlerin %58,3'ü turizm eğitimi almamıştır. %41,7'si ise turizm eğitimi almıştır. Turizm eğitimi alan işgörenlerin turizm konusunda hem teorik olarak hem de pratik olarak daha fazla bilgili olduğu söylenebilir.

5.3.2. Konaklama İşletmelerinde Departmanlar arası Çatışma Nedenlerinin Analizi ve Önem Düzeyi

Yüzde olarak dağılımlarda olabilecek hataları azaltmak amacıyla sıralayıcı nitelikte verilerin aritmetik ortalama, ortanca değer, tepe değer gibi merkezi eğilim ölçüleri ile standart sapmaları hesaplanmış ve aritmetik ortalama sıralamaları yapılmıştır (Tablo 3). Böylece daha duyarlı bir analiz yapılmıştır.

Tablo 3'e bakıldığında; birinci sırada *görevde terfinin adil olarak yapılmaması* çatışma nedeni olarak görüldüğü tespit edilmiştir. İşletme içerisinde etkin bir kariyer sisteminin kurulması, terfi ettirilecek personelin tespitinde objektif davranılmasına yardımcı olacaktır. Terfi ettirilecek personelin tespitinde subjektif davranılması, personelin yönetime olan güvenini azaltacak ve dolayısıyla işgörenin örgüte bağlılığı azalacaktır.

İkinci sırada *işin yapılış şeklini etkileyebilecek kararlarda işgörenin görüşlerinin alınmaması* yer almaktadır. Hangi kademede çalışırsa çalışsın, her personel iş ile ilgili kararlara katılmak arzusundadır. Personelin konuyla ilgili fikrinin alınmaması ve kararların alınmasında etkisinin olmaması çatışma nedenlerinden biridir. Dolayısıyla yöneticilerin katılımcı bir yönetim anlayışını benimseyerek, alınacak kararlarda işgörenlerin de düşüncelerine başvurmaları ve böylelikle onların fikirlerinin yönetim için anlamlı ve önemli olduğunu hissettirmeleri işgörenin örgüte olan bağlılığını artırabilir.

Üçüncü sırada *işin yapılabilmesi için (iletişim eksikliğinden dolayı) diğer bölümlerden gelecek olan bir belgenin, ürünün veya bilginin gecikmesi* yer almaktadır. Konaklama işletmelerinde raporlama sistemlerinin teknolojik gelişmelere paralel olarak güncelleştirilmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir. *Fidelio* gibi otel işletmeleri için düzenlenmiş olan bilgisayar paket programlarının kullanılması, bu tür gecikmelerin yaşanmasını engellemede yardımcı olabilecektir.

Tablo 3: Çatışma Nedenlerinin Aritmetik Ortalama Değerleri Dikkate Alınarak Önem Derecelerine Göre Sıralanması

ÇATIŞMA NEDENLERİ	Frekans	Ortanca Değer (Medyan)	Tepe Değer (Mod)	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	AÖS*
Görevde terfinin adil olarak yapılmaması	136	4	4	0,8824	3,4191	1
İşin yapılış şeklini etkileyebilecek kararlarda işgörenin görüşlerinin alınmaması	136	4	4	0,8971	3,3015	2
İşin yapılabilmesi için (iletişim eksikliğinden dolayı), diğer bölümlerden gelecek olan bir belgenin, ürünün veya bilginin gecikmesi	135	3	4	0,8585	3,2148	3
Aşırı iş yükü ve yorucu iş temposu	136	3	4	0,9728	3,1765	4
Sorumluluklar ile sahip olunan yetki arasında bir dengesizliğin bulunması	135	3	4	0,9400	3,1630	5
Görev ile ilgili yetki ve sorumlulukların açık ve net olmaması	136	3	4	0,8980	3,1250	6
Yöneticilerle yeterli iletişimin kurulmaması (iletişim eksikliği)	136	3	4	0,9995	3,1250	6
Kıt kaynaklar (malzeme, makine, personel, yer, bütçe gibi kaynakların yetersiz olması) ve bu kaynakların ortaklaşa kullanımı	135	3	4	0,9946	3,1037	7
Farklı şekillerde ödüllendirme (bahşişlerin eşit dağıtılmaması gibi)	133	3	4	1,0207	2,9398	8
Yöneticilerin yönetim anlayışı ile işgörenlerin yönetim beklentileri arasında farklılıkların bulunması	135	3	3	0,9418	2,8741	9
Diğer bölümlerin bağımsız hareket etme isteği	135	3	4	1,1327	2,7407	10
Aşırı disiplin ve denetim	136	3	3	1,0201	2,7353	11
İki veya daha fazla yöneticiye karşı aynı zamanda ve eşit derecede sorumlu olmak	136	3	4	1,1067	2,6397	12
Diğer bölümlerin(departmanların) işletme içindeki statülerinin daha yüksek olduğunu düşünmeleri, dolayısıyla güç ve saygınlığı artırma istekleri	135	3	4	1,1036	2,6370	13
İş arkadaşları ile ortak ilgi noktalarının bulunmaması	135	2	2	1,0642	2,4963	14
İşletmedeki hiyerarşik kademelerin fazla olması ve dolayısıyla üst yönetime ulaşılabilirliğin güç olması	133	2	3	1,0701	2,4737	15
Turizm sektöründeki teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan değişimlere uyum sağlayamama endişesi	136	2	1	1,1699	2,3456	16
Her bir bölümün görevleriyle ilgili farklı amaçlar taşıması ve bu amaçları gerçekleştirmek için grup olarak çaba sarfetmesi	134	2	1	1,1044	2,3433	17
Bölümlerarasında gizli veya açık bir rekabetin varlığı	136	2	2	1,0088	2,2794	18
Yöneticiler tarafından iş ile ilgili belirlenen zaman ayarlaması	136	2	1	1,0715	2,2426	19
Aynı bölümdeki arkadaşların koymuş olduğu ortak kurallara uyma zorunluluğu	135	2	2	1,0380	2,1852	20
Değişen şartlarla yeni uzmanlıklar gerektiren konularda işletmeye uzman personellerin katılması	135	2	1	1,1030	2,1481	21

Ölçek Değerleri: 1=Hiç Etkili Değil 2=Çok Az Etkili 3=Kısmen Etkili
4=Çok Fazla Etkili

*AOS: Aritmetik Ortalama Sıralaması

Dördüncü sırada *aşırı iş yükü ve yorucu iş temposu* yer almaktadır. Otel işletmelerinin hizmet sektöründe faaliyet göstermesi nedeniyle, fiziksel ve zihinsel yorgunluğa yol açması doğaldır. Bunun yanında, turizm sektörünün emek-yoğun özelliğinin olması, yani hizmetin büyük ölçüde insan gücüne dayanması bu çatışmaların sık sık görülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla işgörenin motivasyonu da dikkate alınarak çalışma saatlerinin düzenlenmesi, vardiya sayısının artırılması, yedek personelin bulundurulması ve yorulan personelin yerinin değiştirilmesi yararlı olabilir. Çünkü, maddi açıdan çok büyük yatırımlar yapılarak kurulan bir otel işletmesinde, hizmet kalitesini belirlemede etkili bir rol oynayan personelin güler yüzle hizmet vermesi, amaca ulaşmada önemli bir etmendir.

Beşinci sırada *sorumluluklar ile sahip olunan yetki arasında bir dengesizliğin bulunmasının* çatışma nedeni olarak algılandığı görülmektedir. Otel işletmelerinde görev yapan işgörelere görevleriyle ilgili yetki ve sorumluluklar verilmelidir. Bir işgörelere bir görevin yerine getirilmesi ile ilgili bir sorumluluk verilmiş ise, bu sorumluluğu yerine getirecek yeterli düzeyde yetkinin de verilmesi gereklidir. Yetkinin düzeyi sorumluluktan az veya sorumluluğu aşacak düzeyde olmamalıdır.

Değişen şartlarla yeni uzmanlıklar gerektiren konularda işletmeye uzman personelin katılması, grup normlarına uyma zorunluluğu, yöneticiler tarafından iş ile ilgili belirlenen zaman ayarlaması, bölümler arasında gizli veya açık bir rekabetin varlığı, her bir bölümün görevleriyle ilgili farklı amaçlar taşınması ve bu amaçları gerçekleştirmek için grup olarak çaba sarf etmesi gibi etmenlerin ise, işgörelere açısından kısmen çatışma sebebi olarak algılandığı araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır

5.3.3 Bağımsız Değişkenlere Göre Bölümler arası Çatışma Nedeni Olarak Görülen Etmenlerin Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Tablolarda, yapılan Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri sonucunda bağımsız değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösteren etmenlere yer verilmiştir. Anlamlı bir farklılık göstermeyen etmenlere tablolarda yer verilmemiştir. Tüm testler %5 olasılıkla anlam düzeyinde yapılmıştır.

1. Turizm Mesleki Eğitim Durumu Bağımsız Değişkeni ile Bağımlı Değişkenler Arasındaki Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Tablo 4'deki veriler incelendiğinde, çatışma nedenlerinden diğer bölümlerin bağımsız hareket etme isteği, turizm mesleki eğitimi alıp almama durumuna göre %5(P) olasılıkla anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bunun sonucunda turizm eğitimi alan işgörelere turizm hizmetleri konusunda daha bilinçli oldukları ve bu noktadan

hareketle; turizmin bileşik bir ürün olduğu, sadece konaklama, yiyecek hizmetleri veya sadece bilgilendirme hizmetleri olmadığı konusunda bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Dolayısıyla başarılı bir hizmet için bölümler arası karşılıklı işbirliğinin gerekliliğine inandıklarından dolayı böyle bir farklılığın çıkmış olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4: Turizm Mesleki Eğitim Durumu Bağımsız Değişkeni ile Bağımlı Değişkenler Arasındaki Mann-Whitney U Testi Sonuçları

ÇATIŞMA NEDENİ	Mann-Whitney U					
	Turizm Meslek Eğitimi Alanlar	Sıra Numaralı Ortalaması	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	P
Diğer Bölümlerin Bağımsız Hareket Etme İsteği	Evet	74,62	1345,000	4046,000	-3,018	0,00
	Hayır	55,42				

2. Görev Yapılan Bölüm Bağımsız Değişkeni ile Bağımlı Değişkenler Arasındaki Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Tablo 5'e bakıldığında, çatışma nedenlerinden, işin yapılabilmesi için diğer bölümlerden gelecek olan bir bilginin veya belgenin gecikmesi görev yapılan departmana göre %5(P) olasılıkla anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu oranın önbüro departmanında daha yüksek bir sıra ortalamasına sahip olmasının nedeni, yüzyüze yapılan görüşmeler sonucunda; konunun otele girişinden ayrılışına kadar geçen sürede otelde yaptığı her türlü harcamanın ön büro bölümünde raporlanması gerektiği ve genellikle bu bilgilerin diğer bölümlerden zamanında iletilmediği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu bilgilerin ön büro bölümüne zamanında ulaşmaması, işletmenin zarar görmesine ve bölümler arasında çatışmaların oluşmasına neden olabilmektedir. Kısaca ön büro bölümü otelin beyni durumundadır. Raporlama sistemlerinin bu bağlamda gözden geçirilmesi işletmelerin yararına olacaktır.

Tablo 5: Görev Yapılan Bölüm Bağımsız Değişkeni ile Bağımlı Değişkenler Arasındaki Kruskal Wallis Testi Sonuçları

ÇATIŞMA NEDENİ	Ön Büro	Kat Hizmetleri	Yiyecek-İçecek	Kruskal-Wallis Testi		
				X ²	s.d.	P
İşin yapılabilmesi için diğer bölümlerden gelecek olan bir bilginin veya belgenin gecikmesi	83,98	57,17	56,33	18,598	2	0,00

3. Görev Yapılan Otelin Sınıfı Bağımsız Değişkeni ile Bağımlı Değişkenler Arasındaki Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Tablo 6'ya bakıldığında, çatışma nedenlerinden, çalışılan otel işletmesindeki hiyerarşik kademelerin fazla olması ve dolayısıyla üst yönetime ulaşılabilirliğin güçlüğü ve yöneticilerle yeterli iletişimin kurulmaması, görev yapılan otelin sınıfına göre %5(P) olasılıkla anlamlı bir farklılık göstermektedir. Her iki çatışma nedeninin de 4 ve 5 yıldızlı otellerde yüksek sıra ortalamalarına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Görev Yapılan Otelin Sınıfı Bağımsız Değişkeni ile Bağımlı Değişkenler Arasındaki Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

ÇATIŞMA NEDENLERİ	Yıldız	Yıldız	Yıldız	Yıldız	Özel Belgesi	Kruskal-Wallis Testi		
	Numaraları Ortalamaları					X ²	s.d	P
Çalışılan otel işletmesindeki hiyerarşik kademelerin fazla olması ve dolayısıyla üst yönetime ulaşılabilirliğin güçlüğü	105,90	5,52	5,59	7,34	22,70	2,594	4	0,00
Yöneticilerle yeterli iletişimin kurulmaması	98,60	6,40	1,66	1,82	0,70	20,611	4	0,00

Büyük otellerde belirli bir örgüt yapısı oluşmuş ve hiyerarşik kademe genellikle fazladır. Üst düzey yöneticiye doğrudan ulaşabilmeniz güçtür. Öncelikle hiyerarşik kademeyi takip etmek gerekebilir. Ancak, küçük otellerde hiyerarşik kademe genellikle çok fazla değildir; belli bir örgüt şeması yoktur. İşletme sahibi aynı zamanda yöneticilik ve diğer rolleri üstlenebilmektedir. Dolayısıyla, iletişim sorunu da yaşanmayabilir. Bu bağlamda küçük ve büyük otellerde böyle bir anlamlı farklılığın çıkmasının doğal olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada temel amaç, çatışma nedenlerinin etki derecesini saptamak ve bu çatışma nedenlerinin bağımsız değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptamaktır. Araştırma sonucunda bölümler arası çatışma nedenleri olarak; birinci sırada görevde terfinin adil olarak yapılmaması, ikinci sırada işin yapılış şeklini etkileyebilecek kararlarda işgörenin görüşlerinin alınmaması, üçüncü sırada işin yapılabilmesi için (iletişim eksikliğinden dolayı) diğer bölümlerden gelecek

olan bir belgenin, ürünün veya bilginin gecikmesi, dördüncü sırada aşırı iş yükü ve yorucu iş temposu, beşinci sırada sorumluluklar ile sahip olunan yetki arasında bir dengesizliğin bulunması çatışma nedeni olarak algılanmaktadır. Yöneticilerle yeterli iletişimin kurulmaması (iletişim eksikliği) ve görev ile ilgili yetki ve sorumlulukların açık ve net olmaması faktörlerinin her ikisinin de aynı derecede çatışma nedeni olarak algılandığı tespit edilmiş, her iki faktör de altıncı sırada yer almaktadır. Son beş sırada yer alan faktörler ise, yirmibirinci sırada değişen şartlarla yeni uzmanlıklar gerektiren konularda işletmeye uzman personellerin katılması, yirminci sırada aynı bölümdeki arkadaşların koymuş olduğu ortak kurallara uyma zorunluluğu, ondokuzuncu sırada yöneticiler tarafından iş ile ilgili belirlenen zaman ayarlaması, onsekizinci sırada bölümler arasında gizli veya açık bir rekabetin varlığı, onyedinci sırada her bir bölümün görevleriyle ilgili farklı amaçlar taşıması ve bu amaçları gerçekleştirmek için grup olarak çaba sarfetmesi etmenleri yer almaktadır.

Bağımsız Değişkenlere Göre Çatışma Nedeni Olarak Görülen Etmenlerin Karşılaştırılması sonucunda; diğer bölümlerin bağımsız hareket etme isteği faktörü, turizm mesleki eğitimi alıp almama durumuna göre %5(P) olasılıkla anlamlı bir farklılık göstermektedir. İşin yapılabilmesi için diğer bölümlerden gelecek olan bir bilginin veya belgenin gecikmesi görev yapılan departmana göre %5(P) olasılıkla anlamlı bir farklılık göstermektedir. Çalışılan otel işletmesindeki hiyerarşik kademelerin fazla olması ve dolayısıyla üst yönetime ulaşılabilirliğin güçlüğü ve yöneticilerle yeterli iletişimin kurulmaması, görev yapılan otelin sınıfına göre %5(P) olasılıkla anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Her yöneticinin başında bulunduğu örgütte çatışmayla karşılaşması muhtemeldir ve bu çatışmaları yönetmek durumundadır. Organizasyonlarda çatışmayı sıfıra indirmek mümkün değildir. Kaldı ki modern yönetim anlayışında çatışma gereklidir. Kontrol altında tutulan, yönlendirilen makul seviyedeki çatışma düzeyi, organizasyonlarda dinamizmi, yaratıcılığı, motivasyonu geliştirebilir. Çatışma yönetimi sonuç olarak bir karar verme olayıdır. Yönetici çatışmanın muhtemel nedenlerini önceden tespit edebilmeli ve olumsuz etkilerinden kaçınmak için bu nedenleri kontrol edebilmelidir. Bununla birlikte yönetici her zaman tüm gerçekleri bilemeyebilir. Bu durumda ise karar verme olgusu belli bir risk taşımaktadır. O halde çatışmanın çözümünde yöneticinin üstlenmek zorunda olduğu belirli bir risk oranı mevcuttur. Bu risk; yöneticinin astları karşısında güvenini yitirmesinden, yeni bir çatışmanın ortaya çıkmasına kadar bir dizi davranışsal sonuçlar doğurabilir.

Bu açıklamalar ışığında, çatışmaların örgüt yararına kullanılabilmesi için yöneticilerin şu hususları dikkate almaları önerilebilir:

1. Çatışmanın iyi yönetilmesi için; çatışmayı iş süreçlerinin doğal bir parçası olarak kabul eden ve destekleyen bir örgüt kültürü yaratmalıdır.
2. İşgörenlerin çatışmayı olumsuz bir olgu olarak değerlendirmelerine izin verilmemelidir.
3. Genel kabul görmüş görüşlere aykırı dahi olsa, bireylerin düşüncelerini rahat bir şekilde açıklamalarına müsaade edilmelidir.
4. Bireyselliğe ve bireysel farklılıklara saygı gösterilmelidir.
5. Yeni ve farklı yaklaşımlar teklif etmeye gönüllü olan iş görenlerden övgü ile bahsedilmeli ve bu kişiler takdir edilmelidir.
6. Yalnız tek bir bireyin dahi, bir organizasyon içinde olumlu değişimleri teşvik etmede başarılı olabileceği unutulmamalıdır.

Özellikle bu çalışmanın konaklama işletmelerinde insan ilişkilerini iyileştirmek, kaliteli hizmet sunmak, üniversite-sanayi işbirliği çerçevesi içinde yöneticilerin çatışmayı yönetebilmeleri için yeni perspektifler sunmak ve bölümler arasında etkin bir koordinasyonu sağlamak açısından önemli bulgular sağladığı düşünülebilir.

Ayrıca, çalışmanın ortaya koyduğu araştırma sonuçları ve konaklama işletmelerine yönelik çeşitli önerileri yanında, sonraki çalışmalara yol göstermesi umulmaktadır. Çalışmanın amacı, kavramsal çerçevesi ve yöntemi ileride yapılacak başka çalışmalara yol gösterici bir rol oynayabilir. Konaklama işletmelerindeki sadece faaliyet departmanlarında değil de, hizmet departmanları da dahil edilerek işletme genelinde çatışma nedenlerinin tespit edilmesi örgütsel çatışma nedenlerini anlamada daha yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

- Akat, İlder ve Diğerleri. (1999) **İşletme Yönetimi**, Barış Yayınları, İzmir.
- Aldemir, C., (1978) “Örgütsel Yapıda Kargaşa”, **Anarşi ve Toplumsal Boyutları Semineri**, 22-26 Mayıs, Eskişehir.
- Arıkan, R., (2000) **Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma**, V. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Başaran, İ. Ethem. (1992) **Yönetimde İnsan İlişkileri, Yönetimsel Davranış**, Gül Yayın Evi, II. Baskı, Ankara.
- Blake, Norman. (2000) **Designing Social Research**, First Ed. Blackwell Publishers, Oxford, UK.

- Bumin, Birol. (1990) **Organizasyonlarda Çatışmanın Yönetimi**, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Burns, R.B., (2000) **Introduction to Research Methods**, Fourth Ed. Sage Publication, London.
- Eren, Erol. (1993) **Yönetim Psikolojisi**, Beta Yayın, İstanbul.
- Ergün, M., (1995) **Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarlı İstatistik Uygulamaları**, Ocak Yayınları, Ankara.
- Ertürk, Mümin. (1998) **İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon**, Beta Yayın, İstanbul.
- Harvey, F. Donald and Others. (1982) **An Experiential Approach to Organization Development**, Second Ed, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Huczynski, Andrzej & Buchanan, David. (1991) **Organization Behavior An Introductory Text**, Second Edition, Prentice Hall, U.K.
- Koçel, Tamer. (2001) **İşletme Yöneticiliği; Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranış**, Beta Basım Yayım, VIII. Baskı, İstanbul.
- Kılınç, Tanıl, (1985), “Örgütlerde Çatışma: Mahiyeti ve Nedenleri”, **İ. Ü. İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1.
- Kreitner, Robert. (1989) **Management**, Fourth Ed., Houghton Mifflin Company, Boston.
- Martin, K. Bartol and Others. (1991) **Management**, Mc Graw Hill Inc.
- Nevşehir İl Turizm Müdürlüğü'nün Ağustos 2002 Kayıtları, Nevşehir.
- Özkalp, Enver ve Kirel, Çiğdem. (1997) **Örgütsel Davranış**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:923, II. Baskı, Eskişehir.
- Robbins, P.Stephen. (1998) **Organizational Behavior; Concepts Controversies, Applications**, VIII. Ed., Prentice Hall, New Jersey.
- Robson, Colin. (2002) **Realword Research**, Second Ed. Blackwell Publ. Oxford.
- Şimşek, M. Şerif ve Diğerleri. (2001) **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Şimşek, M. Şerif. (2001) **Yönetim ve Organizasyon**, Damla Ofset Matbaacılık, Konya. Turizm Tesisleri Yönetmeliği. (Mayıs 2000).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 155-170, ELAZIĞ-2005

STRATEJİK KARAR VERME AÇISINDAN MALİYET SİSTEMLERİ

Cost Systems From The Dimension Of Strategic Decision Making

Fikret OTLU

İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F

Özcan DEMİR

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y.O

Özet:

İşletmelerin geleceklerini şekillendirebilmeleri açısından stratejik kararlar büyük bir önem taşımaktadır. Etkin bir karar alma sürecinde maliyet muhasebesinin önemi büyüktür. Özellikle teknolojik alandaki gelişmeler, maliyet sistemlerinde de bir revizyonu gerekli kılmıştır. Bundan dolayı geleceğe yönelik kararların alınmasında geleneksel maliyet sistemleri yetersiz kalmakta, bunun yerini teknoloji ve gelişmeye ayak uyduran modern maliyet sistemleri almaktadır. Böylece stratejik kararların alınması daha rasyonel temellere dayanmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Karar Alma , Maliyet sistemleri

Abstract :

Strategic decisions have a great importance in the shaping of the future of the business enterprises. By taking effective decision cost accounting has a great importance. Especially developments in technology lead to revisions in cost systems. That's why traditional cost system becomes insufficient in taking of future decisions and modern cost system become importance. By doing that taking and application of decisions based on more rational basis.

Key Words: Strategic Decision Making, Cost Systems

1.GİRİŞ

Bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler işletmeleri pek çok yönden etkisi altına almıştır.Yine globalleşmenin doğal bir sonucu olarak işletmelerin pazarları uluslararası bir nitelik kazanmış olup bu da işletmelerin etki alanlarının genişlemesine yol açmıştır. Bu sonuçlar işletmelerin açık ve dışa dönük stratejiler izlemelerini gerekli kılmıştır. İşletmelerin iç ve dış faktörleri analiz ederek geliştirdikleri stratejiler, işletme kararlarının ve projelerin değerini yükseltip, çıkan sorunların etkin bir şekilde çözülmesine, alternatifler arasında en iyi seçimlerin yapılmasına olanak tanımaktadır.

Stratejik planlamalarla ortaya konan hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamak için iyi işleyen bir kontrol sistemine de ihtiyaç duyulmaktadır. Kontrol sürecinde üretim hedefleri, üretim maliyetlerinin planlamalar doğrultusunda gerçekleşmesini takip etmek, bütçe analizlerini yapmak ve buradan hareketle işletmenin asıl hedefi olan karın tespitinde muhasebenin rolünü açıkça ortaya çıkarmaktadır. Stratejik yönetim uygulamalarıyla, üretim maliyetlerinin hesaplanması ve bununla ilgili bütçelerin ortaya konulması ve sürecin sonunda başarı değerlemesinin yapılması stratejik kararlar verilmesi sürecinde önem arz edecektir.

2. KARAR VERME

2.1. Karar Vermenin Tanımı ve Önemi

Yönetim; kıt kaynakların amaçlar doğrultusunda etkin ve verimli kullanılmasıyla ilgili kararların verilmesi ve verilen bu kararların yerine getirilmesi ile kontrol edilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Karar, “bir amacın veya çok sayıda amaçların elde edilebilmesi için mevcut çok sayıda alternatif arasında şuurdu olarak yapılan bir seçimdir” biçiminde tanımlanmaktadır (Yılmaz, 1995:99). Diğer bir tanımda ise karar vermek, bilgiyi işlemek ve tercih yapmak sanattır şeklinde ifade edilmektedir (Bağırkan,1983:4). Başka bir tanımda ise “karar verme en basit şekliyle çeşitli alternatifler arasında optimum faaliyetlerin seçimidir” şeklinde ifade edilmektedir (Timur, 1990:16).

Karar verme, yönetimin temelini oluşturmaktadır. Üst yönetim tarafından verilen kararlar işletme açısından hayati önem taşır. Bundan dolayı karar verme mekanizmasının yer almadığı bir yönetim düşünülemez (Yozgat, 1994:7). Bunun doğal sonucu olarak da yönetim ile karar verme kavramları çoğu kez eş anlamlı kullanılıp, yönetimin de bir karar dizisi olarak incelendiği görülür.

2.2. Karar Vermenin Özellikleri

Karar verme sürecindeki asıl yapı, çeşitli alternatifler arasından seçim yapmak ve sorunların çözülmesine katkıda bulunmak olduğuna göre öncelikle varılmak istenen

amaçlar belirlenir. Sonrada bu amaçlara ulaştıracak araçlar ortaya konulur. Bu aşamalardan sonra standartlar oluşturulur (Hatipoğlu,1986:213).

Karar verme hem yönetim hem de örgütle ilgili özellik taşıyan bir süreçtir. Karar vermenin temel özelliklerinden birisi, karar bir plan ve programlama faaliyeti olduğundan karar sürecinin geleceğe yönelik olmasıdır. Karar sorunların çözümünü amaçlar ve bu süreç hem etkinliğe hem de rasyonelliğe dayanmaktadır. Karar vermenin bir diğer temel özelliği ise, bilimsel ve grup özelliği taşımasıdır. Karar verme süreci pahalı olup ancak çeşitli analizler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Analizde değişik tahmin teknikleri kullanılır. Hiç kuşkusuz karar vermenin belirli bir riski de vardır (Demir, 1985:3).

2.3. Karar Vermenin Aşamaları

Karar verme aşamasında yöneticinin yargı, sezgi, duygu ve kişisel değerleri sistemli olarak yer alır. Karar teorisi kararın alınmasında üç aşamayı içermektedir (Demir, Gümüşlüoğlu 1984:85). Bunlar aşağıdaki gibidir;

1. Karara esas olabilecek tüm alternatiflerin ortaya konulması,
2. Alternatiflerin önem derecelerine göre birbirinden ayıklanması ve
3. En uygun alternatifin seçim ve değerlendirilmesi.

Sistemik olarak ele alındığında, konu biraz daha genişletince karar aşamalarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz (Koçel,1984:95).

- Hangi temelde karar verileceğinin belirlenmesi,
- Karar vermek için gerekli bütün verilerin toplanması,
- Sorunların tanımlanması ve açıklanması,
- Amaçların ve çözüm yaklaşımlarının oluşturulması,
- Alternatiflerin gözden geçirilmesi,
- Alternatiflerin analiz edilmesi,
- Alternatiflerin değerlendirilmesi ve seçilmesi,
- Uygulama için bir planın formilasyonu,
- Planın kontrolü ve uygulanması,
- Geri besleme ve izleme.

Karar vericiler pratikteki şartlara göre kararı etkileyen çeşitli faktörlerin kritik ve değişken unsurlarını belirledikten sonra, söz konusu sorunun aynını gösterebilmek için bu unsurları birleştirir. Ancak model, gerçeğin tüm görüntüsünü değil bazı davranış biçimlerini açıklayan sınırlandırılmış şeklini gösterir (Demir, Gümüşoğlu 1995:96).

3. STRATEJİK YÖNETİM

Stratejik açıdan yönetim, etkili stratejiler geliştirmek, uygulama ve sonuçların

değerlendirilmesine yönelik kararlar ve faaliyetlerin bütünlüğü olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 1992:22).

Tanımdan da anlaşılacağı gibi stratejik yönetim süreci; stratejilerin planlanması için gerekli araştırma, inceleme, değerlendirme ve seçim çalışmalarını, planlanmış olan bu stratejilerin uygulamaya geçilmesi için işletme içinde her türlü tedbirin alınarak yürürlüğe konulması, daha sonraki aşamada ise yapılan çalışmaların kontrol edilerek değerlendirilmesi ile ilgili faaliyetleri kapsamaktadır.

3.1. Stratejik Yönetim Süreci

Stratejik yönetim süreci, planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Sürecin başlangıcı, amaçların tespiti ve uygun stratejilerin geliştirilmesini oluşturur. Daha sonrasında bunların uygulamaya konulması ve sonuçların kontrol ve analizi yapılmaktadır.

3.2. Stratejik Kararlar

Stratejik kararlar işletme ve çevresi arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine yöneliktir. Konuya kar açısından baktığımızda hangi ürünleri üreteceği ve hangi pazarlarda satılacağına ilişkin kararlar almak söz konusu olacaktır. Buna faaliyet sahasının seçimi de denilmektedir (Eren, 1997:27).

İşletmenin yaşamını sürdürebilmesi ve bu yaşam alanına uyum sağlayabilmesi için elde ettiği veya edebileceği kaynakların nasıl değerlendireceğini saptaması, amaçları gerçekleştirebilecek faaliyet alanlarının tespiti, yeni ürün pazar bileşiminin seçilmesini gerektirecektir. Dolayısıyla stratejik kararlar sürekli bir şekilde çevresel gelişimler ve değişimlerden etkilenecektir.

3.3. Stratejik Finansal Karar Destek Sistemi

Hedefi, işletmeye yön çizmek olan stratejik finans karar destek sistemi, amaç odaklı olarak geliştirilir. Böylece, işletme içinde yaratılan ve işletmenin mevcut durumunu yansıtan bilgilerin analiz edilmesi, şimdiki ve gelecekteki çevreyi belirlemek üzere elde edilen ekonomik, demografik ve sosyal nitelikli verilerin analiz edilmesi ve bu çevre içerisinde işletmenin geleceğinin belirlenmesi, tahmin edilmesi ve finansal hedefleri belirleme ve yönlendirme işlevlerini gerçekleştirir (Gering, 1999:9).

4. STRATEJİK YÖNETİMDE MALİYET ANALİZİ

Stratejik maliyet analizlerinde uzun dönemli bir planlamanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki kısa dönemli kararlarda geçerli maliyet sayılmayan bir çok maliyet kalemi uzun dönemli planlamalar ve kararlarda geçerli maliyet halini alır.

Karar Verme Açısından Maliyetler:

1. Kararlarla ilgili maliyetler ve
2. Kararlarla ilgisiz maliyetler olmak üzere ikiye ayrılır.

Belirli bir kararlarla ilgili olarak alternatifler arasında yapılacak seçimlerden etkilenecek (artış yada azalış gösterecek) maliyetler o karar açısından ilgili maliyetlerdir. Bu tür maliyetler geçerli maliyetler olarak da adlandırılır. Alternatifler arasında yapılacak seçimden etkilenmeyecek olan yani alternatiflerden hangisi seçilirse seçilsin değişmeden kalacak olan maliyetler ise söz konusu karar açısından ilgili olmayan veya ilgisiz maliyetlerdir.

4.1. Geleneksel Maliyet Sistemlerinin Uygulanmasında Ortaya Çıkan Sorunlar

Geleneksel maliyet muhasebesi sistemleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Akdoğan, 1988, 39).

1. Maliyetlerin kapsamına göre maliyet sistemleri:
 - Tam maliyet sistemi,
 - Normal maliyet sistemi,
 - Değişken maliyet sistemi,
 - Direk maliyet sistemi,
2. Maliyetlerin saptanma zamanına göre maliyet sistemleri:
 - Fiili maliyet sistemi,
 - Tahmini maliyet sistemi,
 - Standart maliyet sistemi,
3. Maliyetlerin saptanma şekline göre maliyet sistemleri:
 - Sipariş maliyeti sistemi,
 - Evre (safha) maliyeti sistemi,

Yukarıda verilen maliyet sistemlerinin uygulanmasında karşılaşılan sorunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- ✓ Genel üretim giderlerinin dağıtımında direkt işçiliğin dağıtım anahtarı olarak kullanılması,
- ✓ Stok maliyetlerinin azaltılması gereği,
- ✓ Üretim merkezlerinin yerini mamul merkezlerinin alması,
- ✓ Üretim maliyetleri içerisinde sabit maliyetlerin payının artması ve maliyet sistemlerinin fonksiyonunu yerine getirmekte yetersiz kalması.

4.1.1. Genel Üretim Giderlerinin Tespitinde Direkt İşçiliğin Dağıtım Anahtarı Olarak Kullanılması

Sanayi devriminden bu yana üretim maliyetleri içerisinde direkt işçiliğinin payı sürekli düşmektedir. Oysa geleneksel maliyet muhasebesi sistemleri genel üretim giderlerinin dağıtımında daha çok direkt işçiliği esas almışlardır. Genel üretim giderleri, üretim için kullanılan direkt işçilik üzerinden hesaplanan oranlar yardımıyla mamullere yüklenmektedir.

Ancak, günümüzün üretim tekniklerinin kullanıldığı işletmelerde direkt işçilik esas alınarak genel üretim giderlerinin dağıtımı yanlış sorunlar vermektedir. Üretimde makine kullanımı ağırlık kazanmıştır. Genel üretim giderleri ile direkt işçilik arasında neden-sonuç ilişkisi olmasına rağmen dağıtım anahtarı olarak direkt işçiliğinin esas alınması maliyetin hatalı saptanmasına neden olmaktadır.

4.1.2. Stok Maliyetlerinin Azaltılması Gereği

Stokların düşürülmesi amacıyla uygulanan üretim teknikleri de maliyet muhasebesini değişime zorlamaktadır. Stok maliyetlerinin nedenlerini saptayıp bunları ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetlere girişilmesi, maliyet muhasebesinin görevlerinden birisi haline gelmiştir.

4.1.3. Üretim Merkezlerinin Yerini Mamul Merkezlerin Alması

Pek çok işletme artık makine ve tezgahların fonksiyonel olarak guruplandırılması eğiliminden uzaklaşmaktadır. Bunun yerine mamullere yönelik mamul hatları oluşturulmaktadır. Bu durumda, klasik anlamdaki maliyet merkezlerinin yerini daha çok sayıda dağıtım anahtarı gerektiren çok sayıda merkez almaktadır.

4.1.4. Sabit Maliyetlerin Artması

Otomasyonun ortaya çıkması ile bir başka sorun da sabit ve değişken maliyet kavramlarında görülmektedir. Sabit maliyetlerin artmasıyla başa baş noktası analizi ve katkı payı kavramı önemini kaybetmektedir. Katkı payı, birim satış fiyatı ile ortalama değişken maliyet arasındaki farkı ifade etmektedir. Başa baş noktası analizi, satış hasılatı ile üretim maliyetini kullanarak kara geçiş noktasının bulunmasını amaçlamaktadır. Üretim maliyetleri içerisinde sabit ve değişken maliyetlerin ağırlıklarının değişmesiyle birlikte kara geçiş noktası da değişmektedir. Şöyle ki, sabit maliyetlerin artması üretim maliyetlerini yükseltmekte ve dolayısıyla katkı payının sabit maliyetleri karşılaması gecikmektedir.

Değişken maliyetlerin azalması katkı payının büyümesine neden olmaktadır. Ancak bu büyüme sabit maliyetlerin karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Tüm bunlar kara

daha geç ulaşılmaması anlamına gelmektedir. Ancak katkı payının büyümesi başa baş noktasına ulaşıldıktan sonra bir avantaj doğurmaktadır. Çünkü, başa baş noktasından sonra satılan her birim mamul daha fazla katkı payı sağlamaktadır.

4.1.5. Maliyet Sistemlerinin Fonksiyonunu Yerine Getirmekte Yetersiz Kalması

Maliyet sistemleri bilindiği gibi üç ana amaca ulaşmak için kullanılır. Bunlar; işlem kontrolü, stok değerlendirme ve mamul maliyetlerinin hesaplanmasıdır. Daha önceleri geleneksel maliyet muhasebesi sistemleri ile bu amaca ulaşmak mümkündür. Ancak bugün için tek bir sistemle her üç amaca birden ulaşmak imkansızdır. Raporlama sıklığı, dağıtım derecesi, maliyet çeşitliliği ve sistemlerin faaliyet alanları gibi açılardan her üç amacın talepleri farklı olmaktadır. Dolayısıyla her üç amaç için farklı sistemlerin kullanılması, işletme yönetimine yönelik raporlama için oldukça önem taşımaktadır. Günümüz şartlarında direkt işçilik esas alınarak dağıtılan genel üretim giderleri, finansal raporların sunulmasında hata vermese de yöneticilerin performans ölçümünde ve mamul maliyetleriyle ilgili tatmin edici bilgiler konusunda başarılı olamamaktadır.

4.1.6. Emek Yoğun İşletmelerden Sermaye Yoğun Ve Teknoloji Ağırlıklı İşletmelere Geçiş

İşletmeler daha kaliteli ve daha çok çeşitli üretim için faaliyetlerini gerçekleştirirken otomasyona yönelmektedirler. İnsan emeği, her geçen gün yerini makinelere bırakmaktadır. Bunun yanında otomasyonla birlikte stoklarda ve üretim maliyetlerinde düşüşler görülmektedir.

Bilgisayar kullanımının yaygınlaşması ve bilgisayar teknolojisinin hızlı bir gelişme içinde olması sonucu işletmeler, ihtiyaç duydukları doğru bilgileri, doğru zamanda elde edebilmekte ve doğru kişiye ulaştırabilmektedir. Böylece maliyetler, satışlar, işletmenin genel gidişi ve alınacak her türlü yönetim kararları için gerekli veriler elde edilebilmektedir. Rakip işletmelerle her türlü rekabet içinde bulunabilmek için bilgilerin etkin kullanımı gerekli olmaktadır. Doğru bilgilerin zamanında elde edilebilmesi için artık elle tutulan kayıtlar yeterli olmamaktadır. İleri teknoloji kullanarak çok sayıda ve kompleks mamuller üretilirken, buna ilişkin verilerin de yine teknolojiden yararlanılarak toplanması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. İşletme içinde kurulan merkezi bilgi alanı bu soruna çözüm getirmektedir.

Tüm bu sorunları özetlemek ve farklı bir biçimde ifade etmek istersek, maliyet muhasebesi sistemleri, mamullerin maliyetlerin hesaplanmasında hatalar vermektedir. Ayrıca maliyetlerin düşürülmesinde ve verimliliğin artırılması konusunda yöneticilere

yeterli ve doğru bilgiyi zamanında sağlayamamaktadır. İşletmenin içinde bulunduğu rekabet ortamı, çevre teknoloji ve mamuller hakkında yeterli bilgilerin yöneticilere yansıtılmaması geleneksel muhasebe sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2. Teknolojik Gelişmelerin Maliyet Sistemlerine Etkileri

Son yıllarda gerek ülkeler ve gerekse işletmeler arasında yoğun bir rekabet yaşanmaya başlanmıştır. Rekabet üstünlüğünün elde edilebilmesi için dikkatler yeniden imalat faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda yeni süreç ve akış teknolojileri, yeni stok sistemleri ve malzeme kullanma teknikleri, üretim, mühendislik ve tasarımda yeni bilgisayar kullanım yöntemleri, çalışma gruplarının yönetiminde yeni yaklaşımlar keşfedilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler karşısında, yıllar önce geliştirilen maliyet muhasebesi sistemlerinin günümüz ortamında yetersiz kaldığı ileri sürülmüş ve bu konuda geleneksel maliyet muhasebesi teknikleri terk edilmeye başlanmıştır. Mühendislik, tasarım maliyetleri, amortismanlar, veri toplama ve dağıtım anahtarlarıyla ilgili sorunlar teknolojik gelişmeler sonucu maliyet muhasebesinde ortaya çıkan bazı değişikliklerin kaynağını oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmelerin etkisinin en çok görüldüğü alanlar aşağıdaki gibidir;

4.2.1. İşletmelerin Amacı

Serbest ekonomi ve rekabetin geçerli olduğu ülkelerde fiyat, piyasa ortamında oluşur. Dolayısıyla işletme istediği fiyatın belirlenmesinde etkin bir rol oynayamaz. Fiyat işletme için bir veridir. Bu durumda karı arttırmanın tek yolu olarak maliyetlerin düşürülmesi kalmaktadır. Bu da ancak etkin çalışan ve doğru veriler sağlayan bir maliyet sistemi ile mümkün olacaktır. Maliyet bilgileri işlemlerin planlanmasında, yürütülmesinde ve kontrol edilmesinde yönetim için oldukça önemlidir. Maliyet analizleri, mamul fiyatlarının hesaplanmasından yatırım kararlarının alınmasına kadar geniş bir yelpazede etkili olmaktadır. Dolayısıyla maliyetlerin doğru saptanması maliyet muhasebesi yanında yönetim muhasebesi için de önem taşımaktadır. Bu yüzden elde edilen maliyet bilgilerinin doğru olması için büyük dikkat gösterilmelidir.

4.2.2. Yeni Teknolojiler

Hızlı bir şekilde değişen tüketici taleplerini karşılayabilmek için uygun üretim teknolojisi olan esnek üretim sistemleri (Flexible Manu Factoring sys tems-FMS), stok maliyetlerini en düşük seviyeye çekmeyi amaçlayan tam zamanında üretim sistemi (Just in time- JIT), bilgisayar destekli tasarım (Computer Aided Designing-CAD) ve üretim (Computer Aided Manufacturing-CAM) sistemleri, bunlarla birlikte yaygınlaşan otomasyon, maliyet muhasebesi üzerinde önemli değişiklikleri gerekli kılmıştır.

4.2.3. Direkt İşçilik Payının Azalması

İşletmelerde otomasyona gidilmesiyle birlikte maliyetler içindeki direkt işçiliğin payı azalmaktadır. Yapılan pek çok araştırmada, direkt işçiliğin payının toplam üretim maliyetleri içerisinde %10'lar seviyesine düştüğü saptanmıştır. Direkt işçiliğin payının düşmesine karşılık genel üretim giderlerinde artışlar görülmektedir. Üretim birimlerinde artan otomasyon sonucu, üretim maliyeti içerisinde makine ve tezgahlarla ilgili maliyetlerin payı yükselmektedir.

Yeni geliştirilen teknikler ile imalat işletmelerinde çalışanların yerine otomasyonun geçmesi, genel imalat maliyetlerinin direkt işçilik maliyetleri ya da saatlerine göre dağıtılmasını yararsız, hatta zararlı kılmaya başlamıştır.

4.2.4. Giderlerin Direkt Ve Endirekt Ayrımının Önem Kazanması

Teknolojik gelişmelerin etkisinin görüldüğü diğer bir konu da, giderlerin direkt ve endirekt olarak ayrımıdır. Üreticiler, önemli bir ölçüde dolaylı gider artışıyla karşı karşıyadır. Buna karşılık direkt giderlerde bir azalma söz konusudur. Direkt giderlerdeki bu azalmanın temel nedeni ise direkt işçiliğin azalmasıdır.

Otomasyonun yaygınlaştırılmasıyla ortaya çıkan en önemli konu, dolaylı giderlerde görülen artıştır. Böylece otomasyon, üretim sırasında en yüksek katma değer meydana getiren maliyet unsuru olarak genel üretim giderleri içerisinde yerini almaktadır.

Genel üretim giderlerindeki bu artış, planlama, kontrol ve raporlama açısından genel üretim giderlerine özel bir önem gösterilmesini zorunlu kılmaktadır.

4.2.5. Yaşam Döneminin Raporlanması

Gelişmiş teknikler kullanarak yapılan üretim sonucu mamul yaşam dönemlerinin kısalmasıyla birlikte dönem sonlarında yapılan raporlamanın yerini, yaşam dönemi raporlaması almaktadır. Yaşam dönemi raporlaması, yönetime, mamul karlılığı üzerinde uzun dönemli karların etkisini belirleme olanağı sağlamaktadır.

4.2.6. Kalite

Günümüz imalat endüstrisinde kalitenin oldukça önemi vardır. Geleneksel maliyet muhasebesi sistemlerinde kaliteli olmanın veya kalitesiz olmanın maliyetlerini izlemek oldukça güçtür.

4.2.7. Stoklar

İmalat sürecinin her kademesinde bekleyen stokların firmaya olan maliyetlerini “kesin” olarak hesaplamak geleneksel maliyet muhasebe sistemlerinde adeta olanaksızdır.

4.2.8. Üretkenlik

Geleneksel maliyet muhasebesi sistemleri daha ziyade “lira” temeline dayanan işlemleri kapsar. Bu nedenle üretkenlikle ilgili kesin bilgileri elde etmek çoğu zaman olanaksızdır. Bunun sonucunda alınacak kararlar yöneticilerin yapacağı tahminlere bağlı olacaktır.

İşletmelerin, yeni üretim tekniklerini kullanmasıyla maliyet sistemini ve yönetimlerinde bazı geleneksel uygulamaları yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Gözden geçirilmesi gereken temel konuların en önemlilerinden birisini “mamul maliyetlemesi” oluşturmaktadır (Hedrics, 1988:24).

4.3. İleri Üretim Ortamında Maliyet Muhasebesi Sistemleri

4.3.1. İleri Üretim Ortamının Belirleyici Özellikleri

Klasik olarak, miktar yönünden çok fazla ürün üretmek ve ölçek ekonomilerini ve bunların sonuçlarını kullanmak günümüz koşullarında yeterliliğini yitirmiştir. Günümüzde üretim ortamının yapılandırılmasında bazı faktörler etkin olarak rol oynamaktadırlar. Bunlar aşağıdaki gibidir (Morrow,1998 :3-20);

- ✓ Global rekabet
- ✓ Rekabetçi stratejisi
- ✓ Zaman tabanlı rekabet
- ✓ Ürün ömürlerinin kısalması
- ✓ Tedarikçi yönetimi
- ✓ Toplam kalite yönetimi
- ✓ Kalite maliyeti
- ✓ Tam zamanında anlayışı
- ✓ Eş anlı tasarım
- ✓ İleri üretim teknolojileri

Bu faktörler, rekabetçi pazarlarda rekabetten kaçınmak için değil, rekabete karşı koymak için işletmelerin üstünlüklerini yansıtan birer belirleyici hale gelmiştir. Maliyet başta olmak üzere kalite ve zaman rekabeti pazarlarda, işletmelerin avantajları yanında dez avantajları olarak ön plana çıkmıştır. Maliyet, sadece üretilen ürünlerin rakamsal ifadeleri olarak ele alınmamaktadır. Maliyet muhasebesi sistemleri, maliyet hesaplamak amacı dışına çıkarak maliyet yönetimi sisteminin gereklerine cevap verecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.

4.3.2. Mevcut Maliyet Muhasebesi Sistemleri

Halen kullanılmakta olan muhasebe sistemlerinin maliyet hesaplanması ve kayıt

dışında planlama, kontrol ve karar verme fonksiyonları da bulunmaktadır ancak, maliyet hesaplanması ve kayıt dışında kalan fonksiyonlar yeterince kullanılmamaktadır.

Üretilen mamullerin maliyetinin hesaplanmasında direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderlerinin toplamı, toplam üretim maliyetini oluşturmaktadır. Toplam üretim maliyetinin üretim miktarına bölünmesiyle de mamullerin birim maliyeti hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu maliyet, ürünün fiyatının tespitinde esas olarak kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle ürünün fiyatı maliyet tabanlı olarak belirlenmektedir.

Direkt ilk madde ve malzeme ve direkt işçilik giderleri, üretime doğrudan yüklenirken genel üretim giderleri, dolaylı olarak yüklenmektedir. Emek yoğun üretim faktörünün kullanıldığı üretim ortamında, bu üç unsur arasında direkt işçilik, ilk sırada yer alırken direkt işçilik giderini sırası ile genel üretim giderleri ve direkt ilk madde ve malzeme izlemektedir. Genel üretim giderleri, direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik gideri dışında kalan gider türlerini içerisinde toplayan endirekt gider türüdür. Genel üretim giderleri toplayıcı özelliği ile içerisinde çok sayıda ve farklı gider türünü toplamaktadır.

İleri üretim ortamında, emek yoğun üretim yerini teknoloji yoğun üretime bırakınca, maliyeti oluşturan gider türleri ve bunların toplam maliyet içerisindeki oranları da değişime uğramıştır.

4.3.3.İleri Üretim Ortamında Gider Türleri

4.3.3.1. Direkt İlk Madde ve Malzeme

Direkt ilk madde malzeme, işletmenin tedarik ettiği ve üretimde doğrudan kullandığı malzeme ve parçalardan oluşmaktadır. Üretimde kullanılacak direkt ilk madde ve malzemenin, fiziki olarak kullanımında değişim beklenmesine rağmen, maliyetlerini azaltıcı yöntemler geliştirilmiştir. Tedarikçilerin seçimi ve yönetimi, kullanılan direkt ilk madde ve malzemenin kalitesini artırırken fiyatlarını da azaltmaktadır. Çok sayıda ve tanınmayan tedarikçiler ile çalışmak yerine, az sayıda ve devamlı ilişki kurulacak tedarikçiler ile çalışmak direkt ilk madde ve malzeme gider türünün etkin bir şekilde kontrol altına alınmasını sağlayacaktır (Smitth,1994:169).

4.3.3.2. Direkt İşçilik

Değişen üretim ortamından en çok etkilenen gider türü, direkt işçilik gideridir. Sermaye yoğun yatırımlardaki artış işçiliğin üstlendiği rolü azaltmıştır. Bunun sonucunda da direkt işçiliğin toplam maliyetler içerisindeki payı azalmıştır. İleri üretim teknolojilerinin, üretim süresinde azalma sağlamalarının nedeni, aynı işlerin daha az

sayıda iş gören tarafından yerine getirilmesidir (Howell ve Soucy, 1987:42-43). Direkt işçilikteki bu azalma, kendini genel üretim giderlerinde de hissettirmiştir.

4.3.3.3. Genel Üretim Giderleri

Genel üretim giderleri, toplam üretim maliyetleri içerisinde en fazla ağırlığa sahip olan gider türüdür. Direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik giderleri dışında kalan giderlerin toplandığı genel üretim giderleri, içerisinde farklı tür ve yapıda giderler yer almaktadır. Teknolojik yatırımların artış göstermesi ile genel üretim giderlerinin içerisinde daha çok teknolojik yatırım ile ilgili gider türleri yer almaktadır. Amortismanlar, teçhizat yenilemeleri için yapılan harcamalar ve bakım onarım giderleri gibi unsurlar genel üretim giderleri içerisinde en ağırlıklı grubu oluşturmaktadır (Berliner ve Brimson, 1988:3).

Genel üretim giderleri, direkt işçilik kullanılarak üretime yüklenmektedir. Azalan direkt işçilik giderleri ile genel üretim giderlerinin üretime yüklenmesi, hatalı maliyet hesaplanmasına neden olacaktır. Direkt işçiliğin, genel üretim giderlerinin üretime yüklenmesinde esas alınması özelliğini yitirmesi ile genel üretim giderlerinin yüklenmesinde yeni yöntemler geliştirilmektedir.

4.4.İleri Üretim Ortamında Maliyet Muhasebesi Sistemlerinin Yapılandırılması

Global rekabet ve artan rekabet, maliyet muhasebesi sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Sadece ürün maliyetlerinin hesaplanmasına yönelik olan klasik anlayış, rekabetçi baskılara cevap verememektedir. Ürün maliyetlerinin hesaplanması işlevi, maliyet muhasebesi sistemlerini dar bir alanda hareket ettirmeye zorlamaktadır. İşletme duvarlarının arasına sıkışan maliyet muhasebesi sistemleri, stratejik yönetim anlayışına da ters düşmektedir. Bu amaçla, maliyet muhasebesi sistemleri, maliyetlendirme fonksiyonunun yanında yönetim, planlama ve karar verme alanlarında da etkili olacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Bu yapılandırmada maliyet anlayışı, maliyet yönetimi sistemi içinde ele alınmalıdır.

Maliyetlerin tespiti, kontrolü ve performans değerlerine yönelik yeni yaklaşımlar bu sistem içerisinde de geliştirilmelidir. Yeni yaklaşımların geliştirilmesinde maliyet yönetim sistemlerinin belirli amaçları göz önünde tutulmalıdır (Thomas ve Kaplan, 1987: 227-228). Bu amaçlar, maliyetlerin dağıtılması ve hesaplanması, süreç kontrolünü kolaylaştırmak, kapasite artışı, tesisat yerleştirme ve ürün hattı konularında yardımcı olmak ve bilgi veren ve destekleyici rol üstlenmektir.

Global pazarlarda maliyet, kalite, foksiyonerlik ve zamanlama açısından rekabet

edebilir ürün ya da hizmet üretebilmek için gerçekleştirilen faaliyetleri destekleyici olarak yapılandırılacak bir maliyet yönetim sisteminin aşağıdaki amaçları bünyesinde bulundurması gerekir (Thomas ve Kaplan, 1987:228).

- ✓ İşletmelerde esas faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların maliyetlerinin tespiti (muhasabe model ve uygulamaları)
- ✓ Gerçekleştirilen faaliyetlerin etkinlik ve verimliliklerinin belirlenmesi (performans değerlemeleri),
- ✓ İşletmenin gelecekteki performansını geliştirmeye yönelik yeni faaliyetlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi (yatırım yönetimi),
- ✓ Yukarıda açıklanan üç amacı değişen teknoloji ortamı ile uyumlu olmasını sağlamak (üretim uygulamaları).

Yapılandırılacak maliyet yönetim sisteminde belirleyici unsurlar etkileyici olmaktadır. Maliyet sistemlerinin yeniden yapılandırılmasında da bu belirleyiciler doğrultusunda hareket etmek gerekir(Berliner ve Brimson, 1998:10-11).

- ✓ Maliyet kavramının stratejik olarak ele alınması,
- ✓ Maliyeti oluşturan unsurların yeniden incelenmesi,
- ✓ Değişen üretim teknolojilerine uyum,
- ✓ Stok politikalarında değişim,
- ✓ Performans değerlemede finansal olmayan göstergelerin de ele alınması,
- ✓ Kontrol ve raporlama fonksiyonlarının yeniden yapılandırılması.

Maliyet, sadece üretim maliyetleri yani, fabrika sınırları içinde değildir. İşletmelerde maliyet yapısında artan karmaşıklık kendini teknolojik gelişim ile göstermektedir. Maliyet, üretim maliyeti olarak tanımlanmayıp verilecek stratejik kararlarda önemli bir değişken olmaktadır. Maliyet sistemleri, işletmelerin stratejilerin belirlenmesinde ve bu stratejileri izleyecek taktiklerin uygulanmasında da önemli bir belirleyici olmaktadır (Ittner ve Larcker, 1997:293).

Maliyeti oluşturan unsurlar da ileri üretim ortamındaki değişikliklerden etkilenmiştir. Direkt ve indirekt giderler olarak belirlenen maliyet unsurları içerisinde direkt giderlerin payında azalma görülürken indirekt giderlerde artış olmuştur. Bunun sonucunda da indirekt gider unsurlarının üretime yükleme sorunu ortaya çıkmıştır.

Değişen teknolojilere uyum göstermeyen maliyet sistemleri eksik ve hatalı çalışacaktır. Yığın üretimden yalın üretime geçiş ile birlikte, üretim teknolojisindeki gelişmeler, azalan üretim süreleri ve katma değer yaratmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılmaları maliyetlerin kontrol altında tutulmasına ve etkin bir şekilde yönetilmesine neden olmaktadır.

Stok politikaları da değişimden etkilenmektedir. Üretim teknolojisindeki değişim ile birlikte üretim ortamı da değişmiştir. Üretmenin işletme açısından maliyeti hesaplanırken, stokta tutulan yarı mamul ve ürünlerin değerleri dikkate alınmamaktadır. İleri üretim ortamında stokla çalışma ortadan kalkmıştır. İşletmeler, tam zamanında kavramı ile tanışınca stokların kendileri için bir kambur olduğunu ve ağır hareket ettirdiklerini anlamışlardır (Foster ve Horngren,1991:435-439). Stokların etkin bir şekilde yönetimi ile stoklar, artık işletmenin zor duruma düşmek için kullanacakları ve aktifinin önemli bir yüzdesini oluşturan bilanço kalemi olmaktan çıkmışlardır.

Süreç değer analizi ile üretim ortamında gerçekleştirilen faaliyetlerin analizi gerçekleştirilmektedir. Üretilen ürünün özelliklerinde değişikliğe neden olan faaliyetler katma değer faaliyetler iken diğer faaliyetler katma değer yaratmayan faaliyetler olarak tanımlanmışlardır. Toplam üretim süresi içerisinde yer alan katma değer yaratan ve katma değer yaratmayan faaliyetlerin kontrolü ile üretimde etkinlik sağlanmış olur. Katma değer yaratmayan faaliyetlerin süresinde azalma ile birlikte süreçte etkinlik sağlanmış olur.

Performans değerlendirme, gelişen teknoloji ile birlikte değişen üretim yapısına uyum sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Sadece finansal göstergelere dayalı ve mevcut ortamı değerlendiren klasik performans ölçüm sistemleri, üretim faaliyetleri ve bunların finansal olmayan sonuçlarını değerlendirmekte yetersiz kalmaktadır. Süreçte etkinliğin sağlanması, zamanında teslim, ürün kalitesi, müşteriye teslim ve müşteri tatmini gibi yeni başarı ölçüleri ile değişime uyum gösteren bir performans ölçüm sistemi geliştirilmelidir.

Kontrol ve raporlama da gelişen yapıdaki değişiklikleri en iyi şekilde belirlemeli ve raporlamalıdır. Maliyet yönetimi sistemlerinin yapılandırılmasında, bilgi verme rolü ön planda yer almaktadır. Amaç, ilgililere sistem hakkında zamanlı, yeterli ve doğru bilgileri sunmak olduğundan, kontrol ve raporlama bu amacı karşılamak için yeniden yapılandırılmalıdır. Kontrol ve raporlamada finansal olan göstergelerle birlikte finansal olmayan göstergeler de yer almalıdır.

Maliyet muhasebesi sistemlerinin yapılandırılmasında esas alınacak unsurlar, işletmenin stratejik yönetiminin gerekleridir. Oluşturulacak maliyet muhasebesi sistemleri de stratejik yönetim anlayışının bir uzantısı şeklinde yapılandırılmalıdır.

5. SONUÇ

Stratejik açıdan işletme kararları geleceğe yönelik hedeflerin ortaya konulmuş olması açısından büyük önem arz etmektedir. Günümüzde gerek büyük işletmeler gerekse de küçük işletmeler geleceğe yönelik beklentilerini ve eylemlerini önceden tespit etmek zorunda kalmışlardır. Bir işletmenin gelişmesi, büyümesi ve kararlarının etkili olabilmesinin yegane koşulu geliştirdiği stratejilerin tutarlı olmasına bağlıdır diyebiliriz.

Yönetime bilgi sağlama işlevi olan muhasebenin hiç şüphesiz işletme stratejilerinde büyük ve önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Üretim maliyetlerinin hesaplanabilmesi açısından geleneksel maliyet sistemleri günümüzde teknolojik gelişimle beraber yerini yeni sistemlere bırakmıştır. Yeni sistemler temel olarak işletmelerin stratejilerine de daha uyumlu çalışabilmektedir. Çünkü geleneksel yaklaşımda asıl amaç gerçekleşen maliyetlerin hesaplanması iken, modern sistemlerde gerçekleştirilecek maliyet önem taşımaktadır. Bu da özellikle işletmelerin geleceğe yönelik hedefler ve politikalar belirlemede, karar mekanizmasının vereceği kararların yapısını ve niteliğini belirlemesi açısından önemlidir.

Maliyet sistemleri ve bu sistemin ürünü olarak çıkan veriler, yönetimin alacağı kararlara ışık tutarken aynı zamanda kararların uygulanmasındaki etkinliğin ve denetimin sağlanmasına da yardımcı olmaktadır

Geleneksel maliyet sistemleri, Direkt ilk madde ve malzeme giderleri ve Direkt işçilik giderleri ile ağırlıklı olarak ilgilenmektedir.Çünkü üretim maliyetinin büyük bir bölümü bu giderlerden oluşmaktadır.Bunların dışında kalanlar,yani Genel üretim giderleri, oransal olarak önemli bir etki yaratmamaktadır. Oysa şimdi genel üretim giderleri olarak sınıflanan gider grubunda; yeni teknolojik yatırımlar,indirekt(kalifiye) işçilikler nedeniyle belirgin bir artış yaşanmaktadır.

Geçmişte indirekt üretim maliyeti unsurları içerisinde yer alan bir kısım giderlerin artık direkt gider olarak sayılması zorunluluğu doğmuştur. Buna örnek olarak, teknolojik üretimin getirdiği ve oldukça yüklü miktarlarla ifade edilen amortisman giderlerinin bu gün için direkt gider olarak nitelendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır.

Stratejik kararlar alınırken ,teknolojik yeniliklerin üretim maliyetine getirmiş olduğu boyutlar dikkatlice izlenmeli ve bu maliyetlerin üretime yüklenmesinde Direkt işçilik gibi ,geleneksel ölçütler bir tarafa bırakılmalıdır. Onun yerine faaliyet hacmi gibi modern ve maliyetleri daha sağlıklı tespit edebilecek kriterlerin uygulanması daha gerçekçi olacaktır.

KAYNAKLAR

AKDOĞAN, Nalan, **TMS ve SPK Sistemlerinde Maliyet Muhasebesi Uygulaması**, Ankara, 1988

BAĞIRKAN, Şemsettin, “ **Karar Verme**”, Der Yayınları, İstanbul, 1983

BERLİNER,Callie ve James A. **BRIMSON**, "Cost Management for Today's Advanced Manufacturing", CAM-I,U.S.A.,1988,s.3.

BRIMSON, James, “**Activity Accounting: An Activity Based Costing Approach**”, Jhon Wiley and Sons Inc, USA, 1991.

- DEMİR**, M. Hulisi, v.d, “**Yönetmel Karar Verme**”, Bilgehan Basım Evi, İzmir, 1985
- DEMİR**, M.Hulisi, **GÜMÜŞOĞLU**, Şekernaz, “**Üretim/İşletmeler/Yönetim**”. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş, Geliştirilmiş 4. Baskı, İstanbul, 1994.
- D. ITTNER**, Christopher ve David **F.LARCKER**, ”Quality Strategy, Strategic Control Systems And Organizational Performance”,**Accounting Prganization And Strategy**, Yıl 22,sayı ¾,1997,s.293
- DİNÇER ÖMER**, “**Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**”, Timaş Yayın Evi, İstanbul, 1992
- EREN**, Erol “**İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**”, Der Yayınları, İstanbul, 1997
- FOSTER**, George ve Charles T. **Horngren**, 1987, “JIT: Cost Accounting And Cost Management Issues”. **Management Accounting**. Vol:LXVIII, No:, June
- GERING**,Micheal, "ABC Focusing On What Counts", **Management Accounting**, February - 1999,s.19.
- HATİPOĞLU**, Zeyyat, “**İşletmelerde Yönetim, Organizasyon, ve Personel Davranışı**”, Temel Araştırma A.Ş. No: 9, İstanbul, 1993
- HEDRICS**, J.A., “Applying Cost Accounting to Factory Automation”, **Management Accounting**, December, 1988
- HOWELL** Robert A. ve Stephen R. **SOUCY**, "Cost Accounting In The New Manufacturing Environment”, **Management Accounting**, August,1987,s.4
- JOHNSON**, H. Thomas , Robert S. **KAPLAN**, "**Relevance Lost, The Rise And Fall of Management Accounting**",Harvard Business Scholl Press,U.S.A.,1987,227-228
- JOHNSON**, H. Thomas, and **KAPLAN**, R.S., “The Rise and Fall of Management Accounting”, **Management Accounting**, January, 1987
- KOÇEL**, Tamer, “**İşletme Yöneticiliği, Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranışı**”, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. İstanbul, 1995
- MALCOLM** ,SMITH, "New Tools For Magement Accounting, Putting A ctivity Based Costing and Non- Financial Indicators", Pitman Publishing,U.K., 1994,s.169.
- MORROW**, Micheal, "**Activity-Based Management**",Woodhead-Faulkner,U.S.A.,s.3-20
- TİMUR**, Hikmet, “Yönetimde Karar Verme ve Problem Çözme” **Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C:8, S:2, Ankara, 1990
- YILMAZ**, Zekai, “**Yatırım Proje Analizi ve Yönetimi**” Uludağ Üniversitesi, Güçlendirme Vakfı, Yayın No: 35, Bursa, 1995
- YOZGAT**, Uğur, “**Yönetimde Karar Verme Teknikleri**” Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. Yayın No: 429, İstanbul, 1994

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 171-188, ELAZIĞ-2005

KETHUDÂZÂDE ÂRİF EFENDİ VE FELSEFİ GÖRÜŞLERİ

Kethüdazâde Arif Effendi and His Philosophical Opinions.

İsmail ERDOĞAN

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Öğretim Üyesi
ierdogan@firat.edu.tr

ÖZET

Kethüdazâde Arif Efendi, 1777- 1849 yılları arasında yaşamış ve kendi döneminde meşhur olmuş Osmanlı ilim adamlarından birisidir. Aklî ve naklî ilimlerin bir çoğunda söz sahibi olduğu söylenir. Özellikle de felsefe alanında bir filozof olarak kabul edilmektedir. Kethüdazâde daha çok Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nde özel felsefe dersleri vermekle tanınmıştır. Kendisi hiç bir eser yazmamış ancak öğrencisi Binbaşı Emin Efendi, onun derslerde ve ders dışında anlattıkları şeyleri Menâkıb-ı Kethüdazâde Muhammed Ârif adında bir eserde toplamıştır. Çalışmamızda bu eserdeki bilgiler esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kethüdazâde Ârif, Menâkıb, Bektaşî, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi.

ABSTRACT

Kethüdazâde Ârif Efendi, an Ottoman scholar, had lived between 1777 and 1849 and became famous in his time. He was appointed in different government office. At the same time, he learned the rational and religious sciences, Arabic, Persian and Turkish literature. However, he was an Islamic philosopher. He didn't write any work. But, Emin Efendi, his student, wrote an autograph book about him (Menâkıb-ı Kethüdazâde Muhammed Ârif). We are going to research his philosophical and mystical opinions.

Key Words: Kethüdazâde Ârif, Menâkıb, Bektashi, Beshiktash Cemiyet-i İlmiyye.

Giriş: Kethüdâzâde Ârif Efendi'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

a- Hayatı

Çeşitli kaynaklarda adı, Kethüdâzâde Muhammed Ârif Efendi-İstanbul¹, Kâhyazâde Mehmed Ârif Efendi² ve Ârif Molla³ olarak belirtilen Kethüdâzâde Ârif, 1777 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Reisu'l-Ulemâ Sadık Efendi (ö.1818) ve onun babası da Sultan III. Osman'ın vâlidesinin Kethüdâsı olan Halil Ağa'dır⁴. Osmanlı tarihinde Kethüdâzâdeler olarak şöhret bulmuş olan bu aile, aslen Girit'lidir. Dedeleri Yusuf Ağa, sekiz yaşında iken Girit'teki yeniçeri ağası Süleyman Efendi'ye manevî evlat olarak verilmiş ve İstanbul'a getirilmiştir⁵.

Babasının, Medine kadılığına tayin edilmesi üzerine oraya giden Kethüdâzâde Ârif Efendi, bir müddet sonra tekrar İstanbul'a dönerek, 1795 yılında meslek hayatına atılmış ve 1822 yılında Halep ve 1832 yılında da Bursa Mevlevîhanesi'ne tayin edilmiştir. 1836 yılında Mekke, 1838'de İstanbul, 1846 yılında da Anadolu Kazaskerliği payeleri verilmiş ve 1849 yılında vefat etmiştir⁶. Mezarı Beşiktaş'ta Yahya Efendi Türbesi'nin de içinde bulunduğu kabristanın girişindedir⁷.

b- İlmî Şahsiyeti

Aklî ve naklî ilimler ile Arap ve Fars edebîyatında da seçkin bir ilim adamı olan⁸ Kethüdâzâde Ârif Efendi, medreseden yetişme bir şahsiyet olup, döneminde mevcut olan hemen hemen bütün ilimleri tahsil etmiş ve modern ilmî gelişmelerle de yakından ilgilenmiştir.

Ârif Efendi, ilk tahsiline babası Sadık Efendi'nin yanında başlamış ve daha sonra Tırnovalı Müftizâde Abdurrahim Efendi (1812) ve onun ölümünden sonra da meşhur astronomi (hey'et) âlimi Palabıyık Mehmet Efendi (ö.1804)'nin kardeşi Abdurrahim Efendi (ö.1837)'den icâzet almıştır. Daha sonra Gelenbevî İsmail Efendi (ö. 1971)'den matematik, Biraderzâde Hafîdi Sakıb Efendi (ö.1813)'den matematik ve astronomi⁹,

¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II, İst. 1972, haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, 32-33.

² Sa'deddin Nüzhet, "Ârif. Kâhyâ Zâde Ârif", *İslam -Türk Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1359-1940, 500.

³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdâsı Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzâde Ârif Efendi", *Bellekten*, C. XX, S. 79, Temmuz, 1956, 499.

⁴ Emin Efendi, *Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, İstanbul, 1305, 18 (Bu referansa, bundan sonraki dipnotlarda "Menâkıb" şeklinde atıf yapılacaktır.) Ancak İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kethüdâzâde'nin dedesinin isminin Yusuf Ağa olduğunu belirtmektedir. (Bkz. a.g.m., 497).

⁵ Uzunçarşılı, 485.

⁶ *Menâkıb*, 22.

⁷ Nüzhet, 500-501.

⁸ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l- A'lâm*, 4, İstanbul, 1306'dan tıkbıbasım, Ankara, 1996, 3041.

⁹ *Menâkıb*, 96.

Hoca Neş'et Efendi (ö.1807)'den Farsça ve edebîyat¹⁰, Bulgarî İsmail Efendi (ö.?)'den tasavvuf okumuştur. Ayrıca Vak'anüvis Âsım Efendi (ö. 1819), Kadızâde Mehmet Efendi (ö.?), Müneccimbaşı Rakım Efendi (ö.?) ve Laz Mehmet Efendi (ö.?)'den, edebiyat ve felsefe gibi ilimler okumaya devam etmiştir. Fatih Camii'nde Tırnovalı Müftizâde Abdurrahim Efendi'den Arapça dersi okurken, aynı zamanda hocasına Farsça okutmuştur¹¹.

Bursalı Mehmet Tahir'in "lâubâlî meşrepli ve aynı zamanda ârif ve filozof olan değerli bir zat"¹²olarak belirttiği *Kethüdâzâde Ârif Efendi'yi, Cevdet Paşa da İslam filozofu saymakta ve kendisini "ayaklı kütüphane"¹³ olarak tanıtmaktadır. *Kethüdâzâde, ayrıca zamanının "Nasır-ı Tusîsi", "Molla Câmisi", "Kemal Paşazâdesi", ve "İslam Dünyasında emsali bulunmayan" bir ilim adamı olarak görülmüş ve "zamanının parmakla gösterilen âlimleri arasında ve birinci sınıfta yer almıştır"¹⁴.**

Ömrünün sonuna kadar eğitim ve öğretim ile meşgul olan Ârif Efendi, astronomi, hendese, hesap, mûsikî, astroloji (ilm-i nücum), tıp ve mantık¹⁵ gibi ilimlerin yanı sıra, dinî ve felsefî ilimleri de okutmuştur. Kethüdâzâde, derslerini genelde evinde ve sabahları verirdi. Kendisinden ders alanlar arasında Ahmed Tevhid Efendi (ö.1870), Çerkeşli Mehmed Râfî Efendi (ö. 1840), Emin Efendi (Menâkıb'ın yazarı), Nusret Efendi (ö.1894), Sadrazam Safvet Paşa (ö. 1883) ve Sadrazam Mithat Paşa (ö.1884) gibi meşhur şahsiyetler olduğu gibi, ismini tespit edemediğimiz Eflak voyvodasının oğlu da bulunmaktaydı.¹⁶

Yaratılış itibariyle rind ve filozof tabiatlı olan Kethüdâzâde, ilminin yanı sıra alçak gönüllü, iyilik seven, insanlara karşı daima saygılı ve "ahlâk-i mekarim"¹⁷ derecesinde güzel ahlâk sahibi idi. Devletine de çok sadık olan¹⁸ Kethüdâzâde, Muhyiddin İbn Arabî (ö.1248)'ye ait olduğunu iddia ettiği, "*Sahabeden sonra İslam devletlerinin en mükemmeli Osmanlı Devleti'dir*" sözünü çok benimsemekte ve böyle bir devletin vatandaşı olmaktan bahtiyar olduğunu söylemekte idi¹⁹.

¹⁰ *Menâkıb*, 342.

¹¹ *Menâkıb*, 97.

¹² *Bursalı*, 32-33.

¹³ *Cevdet Paşa*, 184.

¹⁴ *Menâkıb*, 5, 8, 13, 285.

¹⁵ *Menâkıb*, 164-165.

¹⁶ *Uzunçarşılı*, 513-14.

¹⁷ *Menâkıb*, 10.

¹⁸ *Menâkıb*, 12.

¹⁹ *Menâkıb*, 301. Kethüdâzâde'nin İbn Arabî'ye isnad ettiği bu sözü, Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin Tarih'inde de görmekteyiz. Müneccimbaşı, İbn Arabî'nin bu sözü "Daire-i Numaniyye fi'd-Devleti'l-

Gerek İslam âleminden, gerekse yabancı memleketlerden gelen ilim adamlarından bir çoğu, Kethüdâzâde'yi ziyaret eder ve onunla fikir alışverişinde bulunurlardı. 1842 yılında Bağdat'tan İstanbul'a gelen Şeyh Bekir Efendi adında birisinin, Kethüdâzâde ile görüştüğünden sonra; "*İstanbul'da Kâhyazâde derler bir efendi var; andan gayrı ehl-i hakikat görmedim*"²⁰ dediği rivayet edilmektedir.

Kethüdâzâde Ârif Efendi hiç eser yazmamıştır. Ancak Tevhid Efendi, Kethüdâzâde'nin şiirlerini "*Divan*" (Divançe)²¹ isimli bir kitapçıkta toplayarak yayımlamıştır²². Daha sonra, talebelerinden Emin Efendi tarafından "*Menâkıb-ı Kethüdâzâde Ârif Efendi*" adlı bir eser kaleme alınmış ve bu eserde, Ârif Efendi'nin hayatı, hatıraları, arkadaşları, bazı tarihi olaylar ile çeşitli konulardaki görüşleri belirtilmiştir.

Kethüdâzâde'nin niçin eser yazmadığını bilemiyoruz. Ancak hocası Palabıyık Mehmed Efendi de eser yazmamış ve buna gerekçe olarak da "*Mevlânâ, yapılanları anlayalım, bundan sonra kitap yazmak lâzım değil*" sözünü göstermiştir²³. Kanaatimizce Kethüdâzâde de bu düşünceden hareketle hiçbir eser kaleme almamıştır.

c- Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'ndeki Hizmetleri

Çeşitli kaynaklarda "*Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi*"²⁴, "*Beşiktaş veya Ortaköy İlmî Cemiyeti*"²⁵, "*Beşiktaş Grubu*", "*Beşiktaş Ulemâ Grubu*"²⁶ ve "*Cemiyet-i İlmiyye*"²⁷ olarak adlandırılan bu cemiyet, XIX. Yüzyılın ilk yarısında kurulmuş olup, daha çok, fen ve edebiyat konularında faaliyet gösteren ilmî bir topluluktur. İ. Hakkı Uzunçarşılı, bu cemiyeti, İhvan-ı Safa cemiyetine benzetmektedir. Ona göre, iki cemiyetin de amaçları

Osmaniyye" isimli eserinde söylediğini bildirmektedir. Ancak burada bir çelişki göze çarpmaktadır. Zira İbn Arabî 1240 yılında vefat etmiş, Osmanlı Devleti ise 1299 yılında kurulmuştur. Arada yaklaşık altmış yıl bulunmaktadır. İbn Arabî, ölümünden altmış yıl sonra kurulacak bir devlet hakkında nasıl bir iddiada bulunabilir? Müneccimbaşı'na göre Arabî, cifr ilmi yardımıyla ve bazı ayetlerin gizli manâlarından hareketle Osmanlı Devleti'ni öven sözler söylemiştir. Bkz: *Müneccimbaşı Tarihi*, I, (Tercüman 1001 Temel Eser), 46.

²⁰ *Menâkıb*, 88.

²¹ Bursalı, 32-33.

²² Kethüdâzâde'nin bazı şiirleri, Tanburî Mehmed Bey ve Hacı Arif Bey gibi ünlü bestekârlar tarafından bestelenmiştir. Tanburî Mehmed Bey, "Kadrim ola berter şeref-i nâd-i Ali'den" adlı şiirini ilahî formu ve hafif usûlde bestelemiştir. Hacı Arif Bey ise, "Kurratu'l-ayn-ı habib-i kibriyasın yâ Hüseyin" adlı şiirini ilahî formunda ve devr-i Hindî usulünde; "Mahzen-i esrâr-ı şâh-ı mürtezâsın yâ Hüseyin" adlı şiirini de ilahî formu ve evsat usulünde bestelemiştir.

²³ *Menâkıb*, 8.

²⁴ Cevdet Paşa, 184.

²⁵ Uzunçarşılı, 507.

²⁶ Kazım Yetiş, "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi", *D.İ.A.*, C. V, İstanbul, 1992, 552.

²⁷ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi-1*, haz. Ahmet Hezarfen, İstanbul, 1999, 123.

yaklaşık olarak aynıdır. Yani, ikisi de ahlâkı güzelleştirme ve din ile felsefe arasında bir uzlaşma sağlamayı amaç edinmiştir²⁸.

Cemiyetin üyeleri arasında Londra'da büyükelçilik yapmış olan İsmail Ferruh Efendi (ö. 1840), vakanüvis tabip Şanizâde Atâullah Efendi (ö. 1826), Melekpaşazâde Abdülkadir Bey (ö.1843) Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi²⁹, Fehim Efendi (ö.1846), Mustafa Şâmil Efendi (ö.1840) ve Bektaşî Şeyhi Mahmud Baba gibi isimler bulunmaktaydı³⁰.

Cemiyette fen derslerini Şanizâde, edebiyat derslerini Ferruh Efendi, felsefe derslerini haftada iki gün Kethüdâzâde Ârif Efendi³¹ ve matematik derslerini Tevhid Efendi (ö. 1870) okutmaktaydı.

Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, daha sonra 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte Bektaşî tekkelerinin de kapatılması sırasında, mezhepsizlik ve bektâşilik yaptıkları gerekçesiyle suçlanır ve üyelerinin sürgüne gönderilmeleri kararlaştırılır. Bunların içerisinde Kethüdâzâde de bulunmaktadır. Ancak Kethüdâzâde, Çerkeşli Efendi tarafından sürgüne gitmekten son anda kurtarılır³².

Her ne kadar Cevdet Paşa, "*Bunların Bektaşîlik'le hiç teallük ve münasebetleri yok idi*"³³ diyorsa da, Kethüdâzâde Ârif Efendi de dahil olmak üzere bu cemiyetin üyelerinin birçoğu bektâşî idi³⁴. Fakat bu insanların Bektaşîlik adına bir ayrımcılık veya dinsizlik yaptıklarına dair herhangi ciddi bir delil bulunamadığı için, üyelerinin çoğu tekrar sürgünden geri getirilmişlerdir.

Cemiyetin bir Mason Locası ve üyelerinin de mason olduğu iddia edilse³⁵ de bu görüşün fazla bir tutarlılığı olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü cemiyet hakkında bilgi veren kaynakların çoğunda bu ve benzeri iddialara rastlanmamaktadır.

KETHÜDÂZÂDE ÂRİF EFENDİ'NİN FELSEFÎ GÖRÜŞLERİ

Kethüdâzâde Ârif Efendi'nin felsefî görüşlerini, ancak Menâkıb adlı eserden

²⁸ Uzunçarşılı, 507.

²⁹ Cevdet Paşa, 184; Ahmed Lütfî, 123.

³⁰ Uzunçarşılı, 508.

³¹ Cevdet Paşa, 184.

³² *Menâkıb*, 34-35.

³³ Cevdet Paşa, 184.

³⁴ *Menâkıb*, 39.

³⁵ Mithat Sertoğlu, "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi*, C. V-II, Eskişehir, 1997, 1214/28. Ayrıca Mirza Ebu Talib Han, Londra'da iken Osmanlı elçisi İsmail Ferruh Efendi'nin masonluğa girdiğini ve 1820'lerde Ortaköy'deki yalısında Beşiktaşlı Kethüdâzâde Ârif, Fehim Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir ve Hekimbaşı Şanizâde ile toplantılar yaptığını ileri sürmektedir. Bkz.:<http://server3003.freeyellow.com/hopegiver2/mas6dh.html>

faydalanarak ortaya çıkarabiliriz. Bu eser, daha önce de belirttiğimiz gibi, Kethüdâzâde'nin kendi te'lifi olmayıp, öğrencisi Emin Efendi'nin, sonradan tuttuğu notlardan oluşmaktadır. Bu sebeple, bu eserde, Kethüdâzâde'nin söylemek istediklerinin tam olarak yansıtılıp yansıtılmadığını bilemiyoruz. Çünkü, bu eserin felsefî bir eser ve müellifinin (Emin Efendi) de bir felsefeci olmaması, eserin belli bir metoda göre yazılmamış olması ve bazan da birbirine çelişir gibi görünen görüşlerin bulunması, bizi söz konusu eserin Kethüdâzâde'nin fikirlerini yeterince belirtmediği kanaatine götürmektedir. Fakat her hâlükârda bu eser, gerçekten kıymetli bir eser olarak kabul edilmelidir.

Menâkıb adlı eseri temel alarak Kethüdâzâde'nin felsefî görüşlerini birkaç başlık altında toplayabiliriz.

a- Allah Anlayışı

Kethüdâzâde'nin Allah hakkındaki fikirleri, “Allah” kelimesinin menşei, bu kelimenin nasıl kullanıldığı, Allah'ın varlığı, buna bağlı olarak da sıfatlar konusu ve Allah'ın görülmesi (rü'yetullah) ile ilgili bazı tartışmaları içine almaktadır.

Kethüdâzâde'ye göre “Allah” kelimesi, herhangi bir varlığın sıfatı olmayıp, Allah'ın zatına ait olan Arapça bir isimdir. Allah'ın sıfatları ise, güzel isimler (esmâ-i hüsnâ) olarak tabir edilen doksan dokuz isimdir³⁶.

Allah'ın varlığının, naklî deliller ile değil, eserden müessire doğru, aklî deliller ile açıklanması gerektiğini ileri süren Kethüdâzâde'nin, isim vermese de, kozmolojik delili tercih ettiğini görmekteyiz. Ona göre, Allah'ın varlığına inanan birisi, zaten delile ihtiyaç duymadan inanmaktadır. Allah'ın varlığını ve birliğini, O'na inanmayanlar için delillendirmek gerekmektedir. Bu ise, naklî delillerle değil, ancak aklî deliller getirmek suretiyle yapılabilir. Önce, bu metotla, Allah'ın varlığı ve birliğine dair deliller ileri sürülmeli ve ondan sonra diğer hususlar üzerinde durulmalıdır.

Kethüdâzâde'ye göre, şayet aklî değil de, naklî delillerle Allah'ın varlığı ve birliği ispat edilmeye kalkılırsa, bu iddia sahibinin hem kendi kendine mağlup olması hem de inkarcıyı cesaretlendirmesi anlamına gelir³⁷. Zira, biraz önce de belirtildiği gibi, Allah'a inanan birisi, zaten onun gönderdiği dini peşinen kabul etmiş demektir. Dolayısıyla onun bu inancını, naklî deliller ile ispat etmeğe kalkışmak, gereksiz yere meşgul olmak anlamına gelir. Halbuki, Allah'ın varlığı, onu inkar edenler için delillendirilmelidir.

³⁶ *Menâkıb*, 274.

³⁷ *Menâkıb*, 65.

Bunun için de, Allah'a inanmayan birisine, inanmadığı bir varlığın sözünü delil olarak getirmek, bir çelişki doğurur. Bu sebeple, Allah'ın varlığı aklî delillere dayandırılmalıdır.

Kethüdâzâde'nin, Allah'ın sıfatları hakkında görüşlerinin özünü, “kelâm” ve “yaratma” hakkındaki görüşleri oluşturmaktadır. Ona göre, önce Allah'ın varlığı hakkında deliller ileri sürülmeli, daha sonra da, onun bir din göndermesinin mümkün olduğu açıklanmalıdır. Çünkü din, iyi ile kötüyü, eğri ile doğruyu görmemize yardımcı olan ilahî kurallardır. Yaratıcı, kullarının yanlış yola girmesini istemediğine göre, onları doğru yola götürecek bir din göndermelidir. Allah'ın bir din göndermesi gerektiğini açıklayabilmek için de, önce Allah'ın sıfatları ve bunlar içerisinde “kelâm” sıfatının da bulunduğu izah edilmelidir. Zira yol göstermek, emir ve yasakları belirtmek de ancak konuşma (kelâm) ile mümkündür. Bu sıfat gereği, Allah'ın bir din göndermesi kadar tabîî bir şey olamaz. Ancak burada bu iletişimi sağlayan bir varlık olması gerekir ki, o da peygamberdir.

Sıfatlar hakkındaki bir diğer görüşü ise “yaratma” ile ilgilidir. Ona göre, Allah, bir varlığı yoktan değil, var olandan yaratır. Allah hakkında “*yoktan var eden*” demek bir yalandır. Çünkü Allah'ın kudreti, olması mümkün olmayan (muhâl)'a değil, mümkün taalluk eder. Ancak mucize ve keramet bunun dışındadır³⁸. Fakat bu iddiadan, Allah'ın kudretsiz olduğu anlaşılmalıdır. Bilakis Allah'ın kudreti bu şekilde daha iyi anlaşılır. Bunu Kethüdâzâde şöyle bir örnek vererek açıklamaya çalışmaktadır. Allah durup dururken ansızın bir insan yaratmaz. Bunun için bir ana ve bir baba olmalı, bunlar bir araya gelmeli, üzerinden belli bir zaman geçmeli ki Allah bir insanı yaratsın. Daha da önemlisi, ana rahmindeki bu nutfeye insan olma kâbiliyetini vermek, beslemek, hayat kazandırmak ve zamanı gelince dünyaya getirmektir. İşte bu olay, Allah'ın kudretini daha iyi ortaya çıkarmaktadır³⁹.

Kethüdâzâde'nin bu görüşlerine bakıldığında, İslam'daki, Hz. Adem'in ana ve babasız yaratılışı ile Hz. İsa'nın babasız yaratıldığı konusunda bir açıklamasına rastlanılmamaktadır. Ancak onun açıklamaları arasında bir cümleyle değindiği “*mucize ve keramet bunun dışındadır*⁴⁰” sözünden hareketle, bu iki peygamberin yaratılışlarını bir mucize olarak değerlendirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, onun yoktan yaratmanın olamayacağı hakkındaki görüşleri, normal bir süreçte olması gereken varlıklarla ilgilidir. Yoksa Allah, istediği zaman mucizevî bir şekilde dilediği şeyi yaratma kudretine sahiptir.

³⁸ *Menâkıb*, 166.

³⁹ *Menâkıb*, 42.

⁴⁰ *Menâkıb*, 166.

Kethüdâzâde'nin, vardan yaratma görüşü maddi âlem ile ilgilidir. Ancak genel olarak, âlemin yoktan mı, yoksa başka bir varlıktan mı yaratıldığı hakkında bir görüşüne rastlayamadık.

Allah'ın, göz ile görülmesi (ru'yetullah) meselesinde Kethüdâzâde, Ehl-i Sünnet'in⁴¹ değil, Mu'tezile'nin görüşünü⁴² benimsediğini, yani Allah'ın ahirette göz ile görülemeyeceğini, iddia etmektedir. Çünkü göz, ancak ihatâ edilebilen (muhât) varlıkları görebilir. Allah'ın görülmesi, Allah'ın ihatâ edilebilir bir varlık olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Halbuki Allah, ihatâ olunan (muhât) değil, aksine ihatâ eden (muhît)'dir⁴³.

Allah'ın ahirette gözle görülmesine karşı çıkan Kethüdâzâde, mutasavvıfların iddia ettiği gibi, Allah'ın göz ile değil kalp ile görüleceğini ileri sürmektedir. Ona göre, bu anlamda Allah'ı, hem bu dünyada hem de ahirette ve sadece Allah dostları görebilecek, diğer insanlar göremeyecektir. Kethüdâzâde, bu görüşüne delil olarak da, “*Kim burada kör ise, ahirette de ködür*”⁴⁴ ayetini göstermektedir. Ayetteki “kör” kelimesi, hem mutasavvıflar, hem de çoğu tefsirciler tarafından, gözün kör olması olarak değil de, kalp gözünün körlüğü olarak yorumlanmaktadır⁴⁵.

b- Peygamberlik ve Peygamber-Filozof İlişkisi

Kethüdâzâde'ye göre peygamberlik haktır ve insanlar için gereklidir. Peygamberin, diğer sıfatlarının yanında, hem nebîlik hem de velîlik yönü bulunmaktadır. Nebîlik yönü halkla olan ilişkilerini, velîlik yönü ise Hakk (Allah)'la olan ilişkilerini düzenler. Bu itibarla velîlik yönü nebîlik yönünden daha üstündür⁴⁶.

Kethüdâzâde'nin bu görüşü, Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşlerini hatırlatmaktadır. İbn Arabî'ye göre de, peygamberin aynı şekilde iki yönü bulunmakta ve bunlardan velîlik yönü daha önemli gözükmektedir. Çünkü peygamberler ilahî vahyi nebîlik yönü ile değil, velîlik yönü ile almaktadırlar. Ayrıca nebîlik bitmesine rağmen, velîlik sona ermemiştir⁴⁷.

⁴¹ Ehl-i Sünnet'e göre Allah, idraksiz ve tefsirsiz olarak görülecektir. Bu görüşün delili; “Nice yüzler vardır ki, o gün (kıyamette) güzelliği ile parıldar. (O yüzler) rablerine bakarlar” (el-Kıyame/22-23) ayetleridir. Bkz: İmam Ebu Mansur el-Maturidî, *Kitabu't-Tevhid*, Tahkik ve takdim, Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, 77.

⁴² Mu'tezile'nin bu konudaki görüşü, ahirette Allah'ın görülemeyeceği şeklindedir. Çünkü Allah'ı görmek de, işitmek ve Allah'ı hayal etmek gibi Allah için olumsuz sıfatlardandır. Allah'ın görülmesi, onun cismanî bir varlık olarak görülmesi anlamına geleceği ve bunun da Allah için bir eksiklik olacağı, tezinden hareketle Mu'tezile Allah'ın hiçbir şekildi görülemeyeceğini iddia etmektedir. Geniş bilgi için bkz: Temel Yeşilyurt, *Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya, 2001, 308 vd.

⁴³ *Menâkıb*, 28.

⁴⁴ İsra, 72.

⁴⁵ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, sadeleştiren, Komisyon, İstanbul, (tarihsiz), 145.

⁴⁶ *Menâkıb*, 20.

⁴⁷ Muhyiddin-i Arabî, *Fusûs ül-Hikem*, çev. Niyazi Gencosman, İstanbul, 1992, 43-46.

Kethüdâzâde, peygamber ile filozofu, aynı amaca hizmet eden ancak farklı metotları kullanan kişiler olarak görmektedir. Fakat bundan, bütün filozofların aynı amaca hizmet ettiği gibi bir iddia anlaşılmalıdır. Çünkü filozoflar da birkaç kısma ayrılmaktadır. Filozoflardan bir kısmı tabiat (tabiiyyât), bir kısmı matematik (riyaziyyât) ve diğer bir kısmı da metafizik (ilahiyât) ile uğraşmaktadırlar. İşte gerçek filozoflar, metafizik ile uğraşanlar olup, bunlara felsefe terminolojisinde İlâhiyatçı Filozoflar (*Hükemâ-i İlâhiyyûn*) denilmektedir. İlâhiyatçı Filozoflar da işrakî ve meşşâî filozoflar olmak üzere iki kısma ayrılır. İşrakîlerin tarzı riyâzet yani nefsi arındırma ve bu şekilde ilim öğrenme ve öğretme biçimidir. Meşşâîler ise, mantık ve mükâleme ile ilim öğrenir ve öğretirler. İşrakîlerin öncüsü Platon, meşşâîlerin öncüsü ise Aristoteles'tir. Eğer işrakî filozoflardan birisi, bir peygambere iman edip ona uyarsa, bu kişiye mutasavvıf denir. Şayet meşşâîlerden birisi, bir peygambere iman edip ona uyarsa, bu kişiye de kelâmcı (mütakellim) denir⁴⁸.

Kethüdâzâde'ye göre, İlâhiyatçı Filozoflar denilen filozoflardan bir kısmı peygamberdir. Çünkü bu filozoflar, Allah'ın varlığını ispat ve ikrar ile uğraşmış oldukları için, peygamberler ile aynı görevi yerine getirmişlerdir. Peygamber olan bu filozoflar, Tabiat ve Matematik ilimlerini, Metafizik Felsefe'ye ulaşmak için birer basamak olarak kullanmışlardır. Bu sebeple, Tabiat ve Matematik ile uğraşan filozofların, "hükemâ" ile hiçbir şekilde benzerlikleri yoktur⁴⁹.

İşrakî filozofların reisi olan Platon, Kethüdâzâde'ye göre, peygamber olan filozofların başında gelmektedir. Hatta Platon'un peygamberliğini, peygamberimizin de kabul ettiğini iddia etmekte ve şöyle bir olay anlatmaktadır: "“*Fahr-i Âlem efendimiz hazretlerinin huzur-u saadetlerinde bir gün ashâb-ı kiramdan birisi, Eflatun hakkında kötü bir söz söyledi. Ona cevaben efendimiz; “Eflatun'a sövmeyiniz. Çünkü Eflatun, kavminin peygamberi idi” diye buyurmuştur*”⁵⁰. Başka bir yerde ise bu hadisi metni ile birlikte vermekte ve Platon'un peygamberliğini te'kit etmektedir⁵¹.

Yukarıdaki sözlerden, son dönem Osmanlı düşünürlerinden bir çoğu gibi,

⁴⁸ *Menâkıb*, 36. Kethüdâzâde'nin bu görüşlerine benzer görüşleri daha önce de Taşköprüzâde'nin savunduğunu görmekteyiz. Krş: Taşköprüzâde, İsmâeddin Ahmed Efendi, *Mevzuatü'l-Ulüm*, I, çev.. Kemaleddin Mehmed Efendi, İstanbul 1313, 110, 336.

⁴⁹ *Menâkıb*, 192-93.

⁵⁰ *Menâkıb*, 28. Kethüdâzâde'nin anlattığı olayın bir benzerini Nev'î Efendi'nin de ileri sürdüğünü görmekteyiz. O da aynı olayı anlatmakta ve Hz. Peygamber'in, Platon'un peygamber olduğunu bildirdiğini söylemektedir. Geniş bilgi için bkz: Nev'î Efendi, *İlimlerin Özü/ "Netâyic el-Fünûn"*, haz. Ömer Tolgay, İstanbul, 1995, 126-27.

⁵¹ *Menâkıb*, 255. Ancak sahih hadis kaynaklarında bu mânâyâ gelebilecek herhangi bir hadise rastlayamadık. Kanaatimizce bu uydurma (mevzû') bir hadistir.

Kethüdâzâde'nin de, İşrakî bir çizgide olduğunu söyleyebiliriz. Zira Osmanlıların son dönemlerinde yaşamış olan düşünürler hakkında yaptığımız çalışmalar, bizi bu kanaate götürmektedir. Meselâ, Seyyid Muhammed Hakim (ö.1757), İbrahim Kasabbaşızâde (ö. 1820), ve Şirvanlı Ahmed Hamdi (öl.1890) gibi düşünürlerin eserlerine baktığımız zaman, bu kanaatimizde bizi haklı çıkaracak bazı delilleri görmekteyiz. Ancak bu düşünürleri, Sühreverdî ile sistemleşen İslam İşrakîleri olarak görmek yerine, Platon'un fikirlerini benimseyen İşrakiler olarak görmek gerekir diye düşünüyoruz. Çünkü bu düşünürler, İşrakilik ve Meşşâilik'i, İslâmî ekoller olarak görmemektedirler. Meselâ, İbrahim Kasabbaşızâde İşrakileri, Hermes, Pythagoras ve Platon gibi filozoflar ve onları takip edenler olarak tanımlamaktadır⁵². Kethüdâzâde de İşrakîleri, "öncüleri Platon" olan, Meşşâileri ise "öncüleri Aristoteles" olan filozoflar olarak kabul etmektedir⁵³. Eğer bu ekole mensup filozoflardan herhangi birisi bir peygambere inanırsa, bunlardan meşşâî olanlara kelâmcı ve İşrakî olanlara da mutasavvıf denir. Dolayısıyla İşrakî ve Meşşâî ekol, bir peygambere inanmayan filozofların oluşturduğu ekollerdir. Onun bu iddiasına göre bir İslam İşrakîliği veya bir İslam Meşşâîliği'nden bahsedilemez. Ancak müslüman filozoflardan, Platon'u takip edenlere mutasavvıf ve Aristoteles'i takip edenlere de kelâmcı denir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere bağlı olarak şu soruların da cevaplandırılması gerekmektedir: Kethüdâzâde, Platon'u hem peygamber ve hem de filozof olarak kabul ettiğine göre, onu hem peygamber ve hem de filozof olarak takip edenlere ne isim verilecek? İşrakî mi yoksa mutasavvıf mu? Ya da Farabî, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi felsefede Aristoteles'i takip eden müslüman filozoflara Meşşâî değil de kelâmcı mı denilecek? Veya, Sühreverdî gibi Platon'u "reis" olarak kabul eden müslüman filozoflara da, İşrakî değil de mutasavvıf mı denilecektir? Bu konuda Kethüdâzâde'nin herhangi bir açıklama yaptığını görmemekteyiz. Eğer bu soruya, onun iddiaları doğrultusunda bir cevap vermemiz gerekirse, meşşâî olarak kabul ettiğimiz müslüman filozoflara meşşâî-kelâmcı ve İşrakî olarak kabul ettiğimiz müslüman filozoflara ise işrakî-mutasavvıf ismi verilmelidir.

c- Âlem

Kethüdâzâde'ye göre âlem, Allah'ın dışında kalan her şey olup, gerçekliği bulunan bir varlıktır. O, Vahdet-i Vücûdçu filozoflar gibi âlemi bir gölge veya bir hayal olarak

⁵²İbrahim Kasabbaşızâde, *Risale Teteallaku bi Ahvâli'l- İşrakîyyin*, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi (Muallim Cevdet), numara: 434, 31a.

⁵³*Menâkıb*, 36.

kabul etmemektedir. Ancak onun, Platon gibi İdeler ve Görünüşler Âlemi, Aristoteles ve meşşâiler gibi Ayüstü (Fevka'l-Kamer) ve Ayaltı (Tahte'l-Kamer) Âlem, ya da işrakî filozoflar gibi Akıllar Âlemi, Madde Âlemi ve Vâsita Âlem gibi, bir âlem anlayışını kabul edip etmediğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Kethüdâzâde, böyle bir ayırım yapmak yerine Allah'tan başka ne varsa hepsini tek bir âlem olarak kabul etmektedir. Ancak, o, âlemi farklı bir şekilde kısımlara ayırmakta ve her bölümüne ise farklı isimler vermektedir.

Âlemin, aynen bir soğan kabuğu gibi katmanlardan meydana geldiğini ileri süren Kethüdâzâde'ye göre, âlemin en dışında Arş, onun altında Kürsî, daha altta ise, dokuz kat halinde ve iç içe girmiş vaziyette olan gökler bulunmaktadır. Gökler ve göklerde bulunan felek ve yıldızlar, ulvî cirmlerden yaratılmış olduğu için, canlı ve hareketlidir. Ancak yıldızların hareketi, üzerinde “çakılmış” oldukları feleklerin hareketi sebebiyledir. Yani yıldızlar aslında kendiliğinden hareket etmezler. Üzerinde buldukları felekler hareket ettiği için, kendileri de hareket etmiş olmaktadır⁵⁴. Dokuzuncu kat gök, doğudan batıya doğru hareket ederken, bunun içinde bulunan diğer sekiz kat gök ise, batıdan doğuya doğru hareket halindedir. Dokuzuncu kat gök, yirmi dört saat içinde, sekiz kat göğü doğudan batıya döndürür. Gece ve gündüz bu dokuzuncu kat göğün hareketi sayesinde meydana gelir. Sekiz kat göğün ayrıca, kendilerine mahsus özel bir hareketi vardır⁵⁵.

Ruhlar Âlemi'nin de göklerde olduğunu iddia eden Kethüdâzâde'ye göre, ruhlar burada yaratılmış ve bir birleri ile tanışmışlardır. Ölümünden sonra ise sadece Peygamber ve evliyaların ruhları tekrar bu âleme dönecektir. Peygamber ve evliya haricindeki insanların ruhlarının, ölümünden sonra nereye gideceği hakkında Kethüdâzâde'nin herhangi bir görüşüne rastlamamaktayız.

Kethüdâzâde, âlemin merkezinde bulunan ve etrafı denizlerle çevrilmiş olan⁵⁶ dünyanın, hareket edip etmediği hakkında çelişkili ifadeler kullanmakta ve bazan dünyanın hareket halinde olduğunu söylerken, bazan da hareket etmediğini ileri sürmektedir. Meselâ, yerin hareketli olduğunu söylerken, bu hareketin doğudan batıya veya batıdan doğuya değil, kuyu çığırtığı gibi yukarıdan aşağıya doğru döndüğünü ileri sürer. Ancak dünya, otuz altı bin yılda bir kere soldan sağa döner. Bu dönüşte arzın durumu ve coğrafyası değişir, sıcak olan bölgeler yavaş yavaş soğumaya, soğuk olan

⁵⁴ *Menâkıb*, 40-41.

⁵⁵ *Menâkıb*, 122.

⁵⁶ *Menâkıb*, 40.

bölgeler de ısınmaya başlar. Yine otuz alt bin yılda bir kere tûfan olur. Bu tûfan sebebiyle, denizin dibi karalara, karalar ise deniz dibine dönüşür⁵⁷.

Yerin hareketsiz olduğunu açıklarken ise, yerin ruh sahibi ve canlı olmadığı için hareket etmediğini ileri sürmektedir⁵⁸.

Onun, dünyanın hareketi ile ilgili, bu iki farklı görüşünü şöyle yorumlayarak uzlaştırmak mümkündür. Kethüdâzâde'ye göre, yer hareket etmektedir, ancak bu hareket, göklerin hareketi gibi değildir. Zira göklerin hareketi, onların ruh sahibi bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat yerin, ruh sahibi ve canlı olmadığı için, kendiliğinden bir hareketi bulunmamaktadır. Onun hareketi, biraz önce de belirttiğimiz gibi, sürekli aynı yönde bir hareket olmayıp, belli zaman dilimlerinde değişebilen bir harekettir.

Kethüdâzâde'nin bu fikirleri artık geçerliliğini kaybetmiş olan Batlamyus sistemini savunan filozofların görüşleri ile benzerlik göstermektedir. Modern araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır ki, dünya evrenin merkezinde değil, bilakis merkezde bulunan Güneş'in etrafında dönen gezegenlerden birisidir. Zaten kendisi de, eski filozofların böyle söylediklerini, yani yerin değil göklerin döndüğünü iddia ettiklerini söylemektedir. Ancak, son zamanlarda batılıların, yerin döndüğüne dair görüşlerinden de haberdar olduğunu bildirmekle⁵⁹ birlikte, bu görüşlere katılıp katılmadığını belirtmemektedir.

Kethüdâzâde'nin âlem hakkındaki bir diğer görüşü ise, Allah'ın, bu âlemden daha mükemmel bir âlem yaratmasının mümkün olup olmadığı meselesidir. Ona göre bu âlemden daha iyi ve daha mükemmel bir âlem olamaz. Çünkü Allah bu âlemi, en mükemmel biçimde yaratmıştır. Eğer, "bu âlemden daha iyi bir âlem olurdu", denirse, şu sorulara cevap aramak gerekmektedir: Allah bu âlemden daha iyi bir âlemi biliyordu da yaratmadı mı? Veya bu âlemden daha iyi bir âlem olabileceğini bilmediği için mi bu âlemi yarattı?

Bu ve benzeri sorulara verilen cevapların tamamının, Allah için bir eksiklik oluşturacağını ileri süren Kethüdâzâde'ye göre, Allah'ın, bu âlemden daha iyi bir âlem yaratabileceği halde, bunu yaratmaması, Allah'ın ya güçsüzlüğü ya da rasgele iş yaptığı anlamına gelir. Halbuki, her iki durum da, Allah için bir eksiklik oluşturur. Eğer Allah, bu âlemden daha mükemmel bir âlem bilmediği için, şu anki âlemi yaratmışsa, bu da

⁵⁷ *Menâkıb*, 274-75.

⁵⁸ *Menâkıb*, 40-41.

⁵⁹ *Menâkıb*, 41.

Allah için bilgisizlik anlamına gelir ki, Allah'ın bilgisiz olması da mümkün değildir. Öyleyse iyilik ve kötülüğü ile beraber bu âlem, yaratılabilecek âlemlerin en mükemmeli olup, daha iyisi düşünilemeyen bir âlemdir⁶⁰.

Kethüdâzâde'nin bu görüşü, Platon⁶¹, Farabî, İbn Sina, Gazali (ö.1111)⁶² ve Leibniz (ö.1716) gibi filozofların görüşleri ile benzerlik göstermektedir. Bu filozoflara göre de âlem, Tanrı'nın eseri olması bakımından, mümkünler içerisinde en iyi ve en düzenli olanıdır. Çünkü, her şeyden üstün olanın yaratacağı varlığın da, en güzel varlık olması gerekir. Bu âlemden daha iyi bir âlem yaratılabileceğini düşünmek mümkün değildir. Zira Tanrı, bunca olabirler arasında bu âlemi gerçekleştirmiştir⁶³. Bu görüş daha sonraları, "olmuş olandan daha iyisi mümkün değildir" şeklinde, yapılan tartışmaların adeta değişmez başlığını oluşturmuştur⁶⁴.

Kethüdâzâde'nin açıklık getirmediği bir başka problem ise, âlemin ezeli mi yoksa sonradan mı yaratılmış olduğu problemidir. Buna paralel olarak da, âlemin yoktan mı yaratıldığı, yoksa mevcut bir şeyden mi yaratıldığı sorusu da, Kethüdâzâde tarafından pek değinilmeyen bir problemdir. Gerçi daha önce de belirttiğimiz gibi Kethüdâzâde, mucizevî olaylar hariç, yoktan yaratma fikrine karşı çıkmış, ancak âlemin bir bütün olarak nasıl yaratıldığı hakkında görüş belirtmemiştir. Onun görüş belirttiği hususlar, genel olarak mevcut bir âlemin özelliklerinin belirtilmesi şeklindedir.

d- Ruh

Kethüdâzâde, ruh ve beden ayrılığına inanmaktadır. Ona göre, beden yaratılmadan önce Ruhlar Âlemi (Âlem-i Ervah)'inde yaratılmış olan ruhlar, daha sonra bedene girmiştir. Hatta sadece insanların ruhları değil, hayvanların ruhları da Ruhlar Âlemi'nde yaratılmış ve orada birbirleri ile tanışmışlardır. Bazı kişilerin bir birlerini sevmesi veya nefret etmesi bundan kaynaklanmaktadır⁶⁵. Ruhlar Âlemi'nde yaratılan ruhlar, bir takım kâbiliyetlerle donatılmıştır. Beden yaratılıp da ruhlar bedene girdiğinde, bu kâbiliyetler kendisini göstermeğe başlar. Her insan, Ruhlar Âlemi'nde elde ettiği kâbiliyete uygun düşen işleri yapmağa meyilli olur. Eğer insanlar, bu kâbiliyetine uygun olan işlerde çalışırsa başarılı olur, şayet bu kâbiliyetine uygun olmayan işlerde çalıştırılırsa, bunda

⁶⁰ *Menâkıb*, 19.

⁶¹ Platon, *Timaious*, çev. Erol Güneş-Lütfi Ay, İstanbul, 1997, 31.

⁶² Kötülük problemi hakkındaki görüşleri için bkz: H. Ömer Özden, "İbn Sina ve Leibniz'de Kötülük Problemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XIII, Erzurum, 1997, 269-86.

⁶³ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Afşar Timuçin, İstanbul, 1999, 53, 79;

⁶⁴ Krş. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir, 1987, 120-23.

⁶⁵ *Menâkıb*, 149

başarılı olamaz. Bunun için kişinin kâbiliyetinin iyi tespit edilmesi ve buna göre bir görev verilmesi gerekir. Her insanın mutlaka yatkın olduğu bir iş bulunmaktadır.

Kethüdâzâde bununla ilgili olarak şöyle bir iddia ortaya atar. Deniz ortasında ve hiçbir insanın bulunmadığı bir adada, bir grup insanın yaratıldığını düşünelim. Etraftan hiç kimse oraya gitmese bile, burada bulunan insanlardan her birisi, ayrı bir sanat icra eder ve o adada bütün sanatlar meydana gelir. Çünkü Ruhlar Âlemi'nde elde edilen kâbiliyetler, mutlaka bu âlemde ortaya çıkar⁶⁶.

Ruhun, ölümden sonraki durumu ile ilgili olarak da Kethüdâzâde şöyle bir görüş bildirmektedir. Peygamber ve velîlerin ruhları, yer altı (zîr-i zemin)'nda mahpus olmayıp, göklere yani Ruhlar Âlemi'ne gitmektedir. Ancak bu ruhlar, “*kalbini bıraktıkları yerlerden*” yani bu dünyadan ilgilerini tamamen kesmedikleri için, buraları ziyarete gelirler⁶⁷. Dolayısıyla bu ruhlar hâlâ bu dünya ile irtibat içerisinde olup, bazı hususlarda yaşayan kişilere yardım edebilirler.

e- Tasavvuf

Kethüdâzâde, bir mutasavvıf değildir. Ancak kökeni itibarıyla alevî ve bektâşî olduğu için, Ehl-i Beyt'e karşı bir sevgisi bulunmaktadır. Böyle olmasına rağmen, herhangi bir tarikata mensubiyeti hakkında kesin bir şey söylemek gerçekten güçtür. Ancak onun bazı hareket ve sözlerinden, Bektaşîlik'e karşı bir meylinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kendisinin Abdulkadir Geylanî (ö.11665), Şeyh Ahmed Rifaî (ö.1182), Muhyiddin İbn Arabî (ö.1248) ve Mevlanâ (ö.1273)'ya karşı da, büyük bir sevgisi ve bağlılığı bulunmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Kethüdâzâde'ye göre, bütün tarikatların amacı hemen hemen aynıdır. Meselâ, kendisine Nakşibendî Tarikatı ile Bektaşîlik arasındaki fark sorulduğunda, şöyle bir cevap verdiğini görmekteyiz: “*Nihayet itibarıyla ikisi de birdir. Her ikisinin de nihayetinde terk-i külliye vardır; Nakşibendiyye zühd ile dolaşa dolaşa terk-i külli eder, Bektaşîye ise bidayet-i ikrarında terk-i külli eder*”⁶⁸.

Tasavvufi bir hayat yaşamayan Kethüdâzâde, tasavvufun ne olduğunu, Şeyh Rıza Efendi'nin oğlu Sadık Efendi'nin şu beytinin, en güzel biçimde anlattığını söylemektedir:

“*Tasavvuf, yâr olub bâr olmamaktır
Gül-ü gülizâr olub, hâr olmamaktır.*”⁶⁹

⁶⁶ Menâkıb, 135.

⁶⁷ Menâkıb, 20.

⁶⁸ Menâkıb, 16-17.

⁶⁹ Menâkıb, 200.

Beyitteki “bâr” kelimesi Tanrı anlamına geldiği gibi, yük olmak anlamına da gelmektedir. Yani tasavvuf, Allah’a dost olup, Tanrılık iddiasında bulunmamak ve daima güzellik içinde olmaktır.

Bazı mutasavvıfların savunduğu Vahdet-i Vücûd görüşünü eleştiren Kethüdâzâde’ye göre, Vahdet-i Vücûdcuların, bu âlemin gerçek olmadığı, her şeyin Allah’ın bir yansıması veya gölgesi olduğu ve Allah’tan başka hiçbir varlığın gerçekliğinin bulunmadığı şeklindeki görüşleri, kabul edilebilirlikten uzaktır. Ona göre, “âlemin hem aslı hem de astarı vardır. Zira Allah, “Biz gökler ile yer ve ikisi arasında olanları boşa yaratmadık”⁷⁰ buyurmaktadır”. Eğer âlemin gerçekliği olmasaydı, Allah böyle buyurmazdı. Aynı şekilde Kethüdâzâde, “Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım”⁷¹ ayetindeki “ibadet etsinler diye” tabirini “tanısınlar diye” şeklinde yorumlamakta ve gerçekliği olmayan varlıkların, Allah’ı tanıyıp, ona kulluk etmeleri amacıyla yaratılmasını makul görmemektedir. Dolayısıyla, hem âlemin hem de Allah’ın gerçekliği bulunmaktadır. Çünkü Allah, bu âlemi abes ve boşa yaratmadığı gibi, boş ve abes şeylerle uğraşmayı da yasaklamaktadır. Nasıl olur da Allah, “sofular”ın iddia ettiği gibi âlemi asılsız olarak yaratabilir⁷².

Vahdet-i Vücûd görüşüne sıcak bakmayan Kethüdâzâde, bazı mutasavvıfların ortaya attıkları Makam-ı İlahîyye ve Makam-ı Muhammediyye görüşünü benimsediğinden de bahsetmektedir. Ona göre varlığın, olurlu (imkan) ve zorunlu (vücûb) olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Varlığı bir daire olarak düşünürsek, bu daireyi ortadan bir çizgi ile ikiye ayırdığımızda, bu dairenin iki tarafı da yay gibi olur. Bu taraflardan birisine kavs* -1 imkan, diğerine de kavs-1 vücûb denir. Kavs-1 vücûb, varlığın ilahî tarafı, kavs-1 imkan ise varlığın mümkün tarafı olur. Kethüdâzâde bu görüşünü Necm Suresi’ndeki, “İki yay veya daha yakın oldu” anlamına gelen “*Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ*”⁷³ ayetine dayandırmaktadır. Her ne kadar kendisi Vahdet-i Vücûd’a karşı çıksa da, Kethüdâzâde’nin savunduğu bu fikir, aslında Vahdet-i Vücûd’a yakın olan bir görüştür. Çünkü bu görüş, genelde Vahdet-i Vücûdçu mutasavvıflar tarafından da savunulmaktadır. Bu mutasavvıflardan Fahrüddin Irakî (ö.1289)’ye göre de, varlığın zorunlu ve imkan olmak üzere iki yönü vardır. Bu iki yönü bir birinden ayırdığı

⁷⁰ Duhan, 38.

⁷¹ Zâriyat, 56.

⁷² Menâkıb, 69.

* Kavs, Arapça, yay anlamına geldiği gibi, bir daireyi ikiye ayırdığımızda, oluşan yarım daire anlamına da gelmektedir.

⁷³ Necm, 9.

düşünülen bir çizgi vardır ki, bu çizgi gerçekte olmayıp sadece düşüncede bulunmaktadır. Dolayısıyla varlık, aslında vâcibin varlığıdır. Âlem sadece görünüşte var gibi gözükse de, aslında vâcibin nuru ile imkanın karanlığı arasında bir çizgiden başka bir şey değildir⁷⁴.

Mevlevîlerin yapmış oldukları semâya da bu çerçevede değinen Kethüdâzâde, dervişlerin, şeyhin iki tarafına bir yay şeklinde dizilmelerini, imkan ve zorunlu dairesini birleştirme arzusuna⁷⁵ bağlamaktadır. Ayrıca onların, semâ esnasındaki hareketlerini de, feleklerin hareketine benzetmektedir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, feleklerin toplu bir hareketi olduğu gibi, aynı zamanda her birisinin de kendisine ait özel bir hareketi bulunmaktaydı. Dervişlerin de, aynen felekler gibi hem toplu bir hareketi, hem de her dervişin kendisine ait, özel bir hareketi bulunmaktadır. Kethüdâzâde bu hareketlerin, feleklerde bulunan nizamın, dünyada temsil edilmesi olarak görmektedir⁷⁶.

f- İlimlerin Kaynağı

Kethüdâze'ye göre birçok ilim ilahî kaynaklı olup, peygamberler tarafından öğretilmiştir. Meselâ, ebced ilmi, Hz. Adem'e nazil olan sahifelerde bulunmaktadır. Bu ilimde çok manâlar ve hesaplar vardır⁷⁷. Bununla Kethüdâzâde, hesap ilmini kastetmiş olabilir. Astronomi ilmi de hak bir ilim olup, Hz. İdris'e dayanmaktadır⁷⁸. Çünkü Hz. İdris'in mucizesi yıldızlardır. Zira, her gönderilen peygamberin mucizesi, yaşadığı dönemde ileri olan ilimlerle ilgilidir. Nasıl ki, Hz. Musa zamanında sihir, Hz. İsa zamanında tıp ve hikmet, Hz. Muhammed zamanında şiir ve güzel konuşma meşhur idiyse, Hz. İdris zamanında da yıldızlar ilmi meşhur idi. Ancak Hz. İdris zamanındaki bu ilim, daha çok faraziyyeye dayanırken, İdris bu ilmi bizzat müşâhede etmiştir⁷⁹.

Kethüdâzâde'yi destekler mahiyette, birçok İslam âlimi de benzer görüşler ileri sürmüşlerdir. Meselâ, Şehrîstânî de benzer şekilde, Hz. Adem'in isimler, Hz. Nuh'un bu isimlerin mânâları ve Hz. İbrahim'in de hem isimler hem de isimlerin mânâlarını cem etme hususunda öne çıktığını zikretmektedir. Aynı şekilde, Hz. Musâ söz, Hz. İsa yorum (te'vil) ve Hz. Muhammed de söz ve yorumu bir araya getirmekte, diğer peygamberlerden ayrılmışlardır⁸⁰.

⁷⁴ Fahrüddin Irakî, *Lemâat/Parıltular*, çev. Saffet Yetkin, İstanbul, 1992, 55.

⁷⁵ *Menâkıb*, 149.

⁷⁶ *Menâkıb*, 122-23.

⁷⁷ *Menâkıb*, 290.

⁷⁸ *Menâkıb*, 284.

⁷⁹ *Menâkıb*, 95.

⁸⁰ Bkz: Şehrîstani, *el-Milel ve'n-Nihal*, C. I, tah. E. Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâûr, Beyrut/Lübnan, 1414/1993, s. 52, C. II, 353.

Sonuç

Kethüdâzâde hakkında yaptığımız bu araştırma, aslında Osmanlılar'ın felsefe alanında yapmış oldukları çalışmaların ortaya çıkarılmasında, sadece bir adımdır. Osmanlılar'da felsefe çalışmalarının bulunup bulunmadığını söyleyebilmek için de, Kethüdâzâde gibi birçok Osmanlı düşünürünün eserlerinin tespit edilip incelenmesi ve bu suretle Osmanlı Düşüncesi hakkında bir fikir elde edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bunun için de ayırım yapmadan tüm Osmanlı fikir adamlarının eserlerinin tespit edilip incelenmesi ve ancak bunlar yapıldıktan sonra, Osmanlıdaki felsefî düşünüş hakkında bir karar verilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Yoksa Osmanlı'da felsefe bulunup bulunmadığı hakkında olumlu veya olumsuz bir şey söylemenin, sağlam bir dayanağı olmayacaktır.

KAYNAKLAR

AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi-1*, Transkripsiyon, Ahmet Hezarfen, İstanbul, 1999.

ARABÎ, Muhyiddin, *Fusûs ül-Hikem*, çev. Niyazi Gencosman, İstanbul, 1992.

AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1987.

BURSALI Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II, haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, İst. 1972.

CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Dersaadet, 1309.

PLATON, Timaios, çev. Erol Güneş- Lütfi Ay, İstanbul, 1997.

EMİN EFENDİ, *Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, İstanbul, 1305.

<http://server3003.freeyellow.com/hopegiver2/mas6dh.html>

IRAKÎ, Fahrüddin, *Lemâat/Parıltılar*, çev. Saffet Yetkin, İstanbul, 1992.

KASABBAŞIZÂDE, İbrahim, *Risale Teteallaku bi Ahvâli'l- İşrakîyyin*, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi (Muallim Cevdet), numara: 434.

KUR'AN-I KERİM

LEIBNİZ, G. Wilhelm, *Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Afşar Timuçin, İstanbul, 1999.

el-MATURİDÎ, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, tahkik ve takdim, Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, I, (Tercüman 1001 Temel Eser).

NÜZHET, Sa'deddin, "Ârif. Kâhyâ Zâde Ârif", *İslam -Türk Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1359-1940.

NEV'İ EFENDİ, *İlimlerin Özü/ "Netâyic el-Fünûn"*, haz. Ömer Tolgay, İstanbul, 1995.

ÖZDEN, H. Ömer, "İbn Sina ve Leibniz'de Kötülük Problemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XIII, Erzurum, 1997.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2005 15 (1)

SAMİ, Şemseddin, *Kamusu'l- A'lâm*, C. 4, İstanbul, 1306'dan tıbkıbasım, Ankara, 1996.

SERTOĞLU, Mithat, "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi*, C. V-II, Eskişehir, 1997.

ŞEHRİSTANİ, *el-Milel ve'n-Nihal*, C.I-II, tah. E. Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâûr, Beyrut/Lübnan, 1414/1993.

TAŞKÖPRÜZÂDE, İsmeddin Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, I, çev.. Kemaleddin Mehmed Efendi, İstanbul, 1313.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdâsı Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzâde Ârif Efendi*, Belleten, C. XX, S. 79, Temmuz, 1956.

YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, sadeleştiren, Komisyon, İstanbul, (tarihsiz).

YEŞİLYURT, Temel, *Tanrı'nın Aşkını Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya, 2001.

YETİŞ, Kâzım, "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi", D.İ.A., C. V, İstanbul, 1992.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 189-215, ELAZIĞ-2005

DİN VE SUÇLULUK: SUÇ TEORİLERİ AÇISINDAN KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

*Religion and Criminality: A Theoretical Approach In Terms Of Crime
Theories*

Zahir KIZMAZ

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ELAZIĞ

zkizmaz@firat.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, din ve suç arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Gelişmiş ülkelerde bu iki değişkene odaklanan çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, ülkemizde bu alanda yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, yabancı literatürde oluşmuş çok sayıda araştırma bulguları gözden geçirilmiş, din ve suç ilişkisinin ampirik/görgül olarak nasıl bir görünüm sergilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kısacası bu araştırma; bir yönüyle kuramsal olarak suç ve din ilişkisinin nasıl çözümlenebileceği konusuna yanıt ararken, diğer bir yönüyle de bu konuda yapılmış araştırma bulgularından hareketle din/dindarlık olgusunun, bireyi suç işlemekten caydırıp caydırmadığını tartışmaya çalışmaktadır. Ayrıca bu araştırma, gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara kuramsal bir temel oluşturmada önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Din, Dindarlık

ABSTRACT

This study investigates the relation between religion and crime. There is much research focused on these two variables in developed countries but not in very much our country. Much research available in the literature was reviewed and the nature of the relation between religion and crime was tried to show empirically. Briefly, this research, in one hand, tries to find an answer to the question of how could the relation between religion and crime be analysed, on the other hand focusing on the problem whether religion prevented individual from crime, considering the previous research on the same subject. In addition, it was aimed to create a theoretical basis for probable research in the future.

Key Words: Crime, Religion, Religious

1-GİRİŞ

Gelişmiş batı ülkelerinde bazı sosyal bilimcilerin din veya dindarlık ile suç ilişkisine olan ilgilerinin uzun bir zamandır devam ettiği bilinmektedir. Bu yüzyılın başından beri- özellikle de 1930 yılından bu yana- bazı kriminolog ve sosyologlar tarafından dinsel katılım, dinsel bağlılık ve dinsel inanç ile suçluluk arasındaki ilişkinin saptanmasına yönelik olarak çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların temel sorunsalını; dinsel davranışlara sahip olma ile suç işleme arasında bir ilişkinin olup olmadığı hususu oluşturmuştur. Sorunu en basit biçimiyle ortaya koyarsak; dinsel inançlar ve davranışlar bireyi suç işlemekten caydırır mı veya dinin, suç davranışı üzerindeki etkisi ve düzeyi nasıl bir görünüm sergilemektedir? Bu temel soruya odaklanan çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, konuya ilişkin tartışmanın devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle günümüzde de suç ve din ilişkisi, bir merak konusu olarak güncelliğini büyük ölçüde korumaktadır.

Toplumun şekillenmesinde ve insan davranışının kontrol edilmesinde dinin aktif bir rol oynadığı görüşü, bazı sosyal bilimciler arasında büyük ölçüde genel kabul görmektedir. Din ile diğer toplumsal unsurlar veya kurumlar arasındaki ilişkiye dikkat çeken çok sayıda sosyal bilimci vardır. Bu alanda sistematik tarzda araştırma yapanların başında ilk olarak Durkheim ve Weber burada zikredilebilir. Durkheim'in çalışmalarına bakıldığında, onun sosyal düzenin korunmasında ve ortak değerlerin oluşumunda dine temel bütünleştirici bir mekanizma rolü atfettiği gözlemlenmektedir. Durkheim'in, özellikle dinin intihar ve suçluluk üzerinde etkili bir unsur olduğu yönündeki saptamaları, din ve suç ilişkisini analiz etme açısından önem taşımaktadır. Weber'in dinselliğe ilişkin yaklaşımlarına bakıldığında ise, dinin insanların dünyayı anlama biçimine ve bu anlam çerçevesi içerisinde pratikler üretme noktasında önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Weber'in, modern batı kültürünü ve kapitalizmin gelişimini, Protestanlık ile açıklama çabası bu çerçevede okunulabilir. Weber'e göre Protestanlık, kendi takipçilerine / inananlarına sıkı çalışmalarını, az tüketmelerini, sermaye biriktirmelerini ve bireysel zevklere düşkünlükten kaçınmalarını salık vermektedir.

Genel olarak bakıldığında; din ile toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiye odaklanan bazı sosyal bilimcilerin, din fenomeninin ahlaki değerlerin içselleştirilmesi ve sosyal normların özümsemesi sürecine katkı yaptığı ve bu durumun da, toplumsal uyum ve bağlılık düzeyini arttırmak suretiyle sapmayı engellediği düşüncesini ileri sürdükleri görülmektedir. Bu çerçevede Berger de (Çiftçi, 2002:129-131) dinin toplumsal işlevini, toplumsal bütünleştiricilik ve sosyal kontrol olarak karakterize eder. Ayrıca Berger, Durkheim'in sosyolojik çalışmalarının büyük ölçüde "dinin insan toplumunda büyük bir

bütünleştirici güç olduğu” (Çiftçi, 2002:129-130) şeklindeki yaklaşım üzerine temellendiğini iddia etmektedir.

Durkheim’in din olgusunun toplumsal işlevi ile ilgili yaklaşımı, bazı araştırmacılar tarafından suç ve din ilişkisini çözümlemede temel bir argüman olarak kabul görmektedir. Bu bağlamda örneğin; Durkheim’in “ahlaki toplumun” önemini vurguladığı çalışmasından esinlenen bazı araştırmacılar (Albrecht v.d, 1977; Higgens ve Albrecht 1977; Rhodes ve Reiss 1970; Stark 1987; Stark v.d, 1980-1982) kilise üyeliğinin ve bir inanca sahip olmanın, suçu azalttığı yönünde bulgular saptamışlardır (Kevin, 1990 : 395). Rhodes ve Reiss (1970) ile Albrecht v.d (1977), dinsel davranışlarının deneyimlendiği yaşam biçimleri ile sapkın olarak nitelendirilen yaşam biçimlerinin örtüşmezliğine vurgu yaparak, dinselliğin sapkın tutumlarla apaçık bir ayrışma ve çelişme içinde olduğunu ileri sürmektedirler (Kevin, 1990 : 396).

Suç araştırmalarında, din etkeninin önemi hiç kuşkusuz yadsınamaz. Öyle ki, kimi ülkelerdeki veya bölgelerdeki suçluluğun, dinsel değerlerin aşınması veya gerçek bir dinsel inancın olmayışı gibi din eksenli açıklama çerçeveleri bağlamında ele alınması (Pettersson, 1991:279), suç çözümlemelerinde din olgusunun önemini ortaya koymaktadır.

Suç sosyolojisi veya kriminoloji alanında, hem suç işlemenin nedenlerine ve hem de suçun engellenmesine yönelik yapılan araştırmalarda çok sayıda değişkenin ele alındığı bilinmektedir. Bu değişkenler içerisinde dinin son zamanlarda yeniden bir ilgi konusu haline geldiği dikkat çekmektedir. Bu ilgi, genelde yabancı literatür için söz konusudur. Ülkemizde, suç ve din ilişkisi üzerinde odaklaşan araştırmaların olmayışı, bu alanın bakir niteliğini ele vermektedir. Bu nedenle, gelecekte bu konuda yapılacak araştırmalara kuramsal bir temel oluşturma, bu araştırmanın önemli bir amacını oluşturmaktadır.

Bu araştırma, suç- din ilişkisini sosyolojik bir açıdan kuramsal bir temelde açıklamayı hedeflemektedir. Bir anlamda, din ve suç ilişkisinin hangi perspektiften ve nasıl açıklanabileceği konusu burada önem arz etmektedir. Ayrıca, bu araştırmada büyük ölçüde, konu ile ilgili olarak yabancı literatürde oluşmuş çok sayıda araştırma bulguları gözden geçirilerek genel bir değerlendirilme yapılmaya çalışılmıştır.

2-KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Sosyolojik ve kriminolojik disipline ilişkin literatüre bakıldığında, suç olgusunu çözümleyen çok sayıda sosyolojik kuramın geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Ancak, biz burada özellikle suç ve din ilişkisini görece analiz edebilen kuramları ele alacağız. Özellikle din faktörünü merkezi bir düzlemde ele alan kuramlar içerisinde; sosyal kontrol

kuramı, fonksiyonist kuram, sosyal öğrenme kuramı, rasyonel tercih teorisi ve sosyal ekolojik kuramı ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

A-Sosyal Kontrol Kuramı

Sosyal kontrol teorisi, insan davranışının denetimi ve bu denetimle ilintili kurumsal süreç ve unsurlar üzerinde odaklaşmaktadır. Bu bağlamda bu teori; insan davranışını büyük ölçüde oluşturan ve biçimlendiren aile kurumunu, akran grubu ilişkilerini, okul ve eğitim faktörlerini, inanç ve değerler yapı gibi unsurları merkezi düzlemde ele almaktadır. Diğer bir anlatımla sosyal kontrol kuramı, bireylerin toplumdaki değer, norm ve kurumlara olan bağlılığını ve bu bağlılıkla oluşan sosyal denetim olgusunu temel almaktadır. Bu kuram açısından bakıldığında; birey veya toplum üzerinde söz konusu sosyal denetimin başarısızlığı ve yetersizliği, suç davranışının gerçekleşmesinin önemli bir koşulu olmaktadır. Bu nedenle, sosyal kontrol teorisi bireyin toplum veya grup içindeki konformist/uyumcu yapısını zayıflatan veya ortadan kaldıran faktörlerin ve ilişkilerin tanımlanmasına odaklanmaktadır. Bu bağlamda; bireyin aile, din, okul, aile ve arkadaşlık gibi geleneksel kurumlara olan bağlılığı ne kadar fazla veya güçlü olursa, onun suça yönelme olasılığı da o denli az olur. Kısacası bu kuram, suçluluğu bireyin toplumsal değer ve normlara olan bağlılığın azalması veya gevşemesi ile açıklamaktadır.

Sosyal kontrol kuramcılarının özellikle Durkheim'in çalışmalarından esinlendiklerini söylemek mümkündür. Sosyal kontrol kuramının popülerlik kazanması, 1970'li yıllardan sonraya tekabül etmektedir (Williams III ve McShane: 190-191). Bu kuram, özellikle 1960'lı yıllardan sonra ABD'de toplumsal ve ekonomik gelişmelerle ilintili olarak, etiksel alanda ortaya çıkan çözümlere bir tepki olarak muhafazakar bir yönelimi içermektedir (Williams III ve McShane: 183). Modern anlamda ise, bu kuram büyük ölçüde Hirschi ile ünlenmiştir (Miller,1992:398). Ancak, kontrol teorisi ilk olarak Hirschi tarafından geliştirilmesine rağmen, din etkeninin suçta caydırıcı bir işlev görüp görmediği teması bu kuramın formüle edildiği ilk dönemde yer almamıştır (Baier, 2001:4). Hirschi'ye göre, bireyin topluma olan bağlılığının zayıflığı, onu suç veya sapma davranışlarını gerçekleştirmek için özgür olduğu yönünde bir duyguya kapılmasına neden olmaktadır. Hirschi, bireyi sosyalleştiren ve onu toplumla uyumlu hale getiren 4 sosyal bağ türünden söz etmektedir. Bağlılık (attachment), taahhüt (commitment), katılım (involvement) ve inanç (belief) (Bkz: Hagan, 1991: 188; Adler vd., 1995: Siegel. 1989:198; Miller,1992:397). Biz burada suç- din ilişkisini çözümlmek için önemli bir toplumsal denetleyici/sosyalleştirici bir unsur olan din ve inanç faktörünü ele alacağız.

Sosyal kontrol teorisinin ön kabullerine göre; aile, okul, akran grubu v.b bazı sosyal faktörlerin bir benzeri olarak dinseliliğin/dindarlığın da, bireyin suç ve sapkın davranışa yönelimini engellediğini veya caydırıcı bir işlev gördüğü sonucunu çıkarmak mümkündür. Aile ve okul gibi dinsel kurumların da bireye normatif inançlar aşılacak yoluyla bireyin topluma olan bağlılığını ve katılımını arttırdığını, bunun da bireyi suç işlemeye karşı koruduğunu varsaymaktadır.

Ancak sosyal kontrol teorisyenlerinin din ve suçluluk ilişkisi konusunda kendi aralarında belirli bazı görüş ayrılıklarına sahip oldukları gözlemlenmektedir. Bu konudaki yaklaşımlar temelde iki gruba ayrılmaktadır: İlk gruptakiler, dinin suçluluk üzerindeki etkisinin doğrudan değil, dolaylı olduğunu savunmaktadırlar. Bunlara göre din; bir anlamda aile ve akran grubunun birey üzerinde birincil derecede etkili olan sosyal kontrol unsurları aracılığıyla etkide bulunmaktadır. Burada dinsel inanç veya dinsel bağlılık, aile ve akran grubu aracılığıyla oluşan bir sosyal çevre sayesinde bireylerin suç veya sapkın davranışlara yönelmelerini engellemektedir. İkinci yaklaşım ise, dinin çok katlı (multiple) sosyal kontrol kaynaklarından biri olduğu tezidir. Bu yaklaşım, din olgusunu etkili bir kontrol unsuru olarak görmektedir (Cochran, Wood, 1994:94). Din olgusunun suçluluktaki etkisinin dolaylı veya ikincil bir önem arz ettiğini belirtenler, din ve suç ilişkisini büyük ölçüde aile ve arkadaş grubu üzerinden çözümleme eğilimindedirler. Dinsel unsurların daha çok içerildiği veya dinsel duyarlılığın daha fazla olan aile veya akran grubu ile birlikte olanların, suç eylemlerinin cazibesi karşısında daha fazla karşı koyma gücüne sahip oldukları belirtilmektedir. Din olgusunu önemli bir denetleyici etken olarak ele alan ikinci yaklaşım ise, bireyin daha çok dini deneyimleme/yaşantılama biçimine ve düzeyine koşut olarak, bireyi kriminojenik yaşama karşı duyarlı kılan bir yanı öne çıkarır.

Burada belirtilmesi gereken diğer önemli bir yaklaşım da, dinin veya dinseliliğin caydırıcı rolünün, toplumların sosyal yapılarının niteliğine göre farklılaştığını belirten bakış açısıdır. Bu bakış açısı, toplumları genel olarak seküler ve dinsel nitelikli toplumlar şeklinde ikili bir ayırıma tabi tutmaktadır. Buna örnek olarak, Burkett ve White (1974)'in yaklaşımından burada söz edilebilir. Onlara göre seküler değerlerin, dinin yasak kapsamı içinde gördüğü davranışları açık bir şekilde -kötü veya ahlakla uyuşmayan fiiller olarak tanımlama gibi- olumsuz bir içerikte tanımlamada başarısızlık gösterme durumunda, dinin etkili bir öge olarak öne çıktığını ileri sürmektedirler (Cochran, Wood, 1994:94). Aynı şekilde Cochran da (1988) küçük ölçekte bağımlılık yapan maddelerin kullanılması ile ilgili davranışın görmezlikten gelindiği, sadece ayıplanma ile yetinildiği veya bu davranışın tanımlanması ile ilgili olarak daha çok muğlak (ambiguous) bir tavrın

belirleyici olduğu toplumsal yapılarda, dinselliği etkili bir unsur olarak gözlemlemenin mümkün olduğunu belirtmektedir (Cochran, Wood, 1994:94). Bu yaklaşımın temelinde seküler değerlerin, din ile sağlanan toplumsal denetimin işlevini aynı şekilde gerçekleştirebileceği varsayımı yatmaktadır. Bir anlamda, dinsellikle sağlanan toplumsal denetimin, seküler değerler ile de sağlanabileceği düşüncesi öngörülmektedir. Bu nedenle dinselğin suçluluktaki etkisinin veya caydırıcı boyutunun, seküler denetimin yetersiz veya sekülerizmin muğlak bir tutuma içkin olduğu toplumlarda daha etkili olduğu ileri sürülmektedir.

Seküler ve dinsel yapı - suç ilişkisine ilişkin tartışmalar bağlamında Shoemaker'ın bu konuya ilişkin yaklaşımının oldukça aydınlatıcı ve açıklayıcı olduğunu söylemek mümkündür. Onun bu konudaki görüşleri, şu şekilde özetlenebilir: Shoemaker, ne dinin suçluluk üzerindeki etkisinin seküler unsurlardan daha güçlü olduğu ve ne de dinin suçluluk üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı iddiasını gerçekçi bulmamaktadır. Çünkü, O da son dönemlerdeki araştırmaların çoğunluğunun, din ve suçluluk değişkenleri arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koyduğunu kabul etmektedir. Bunun da ötesinde, Shoemaker özellikle dinin hala etkinliğini devam ettirdiği ve seküler müeyyidelerin de bir muğlak (ambivalent) tutuma içkin olduğu toplumlarda, böyle bir ilişkiden söz etmenin daha olanaklı olduğu fikrini ileri sürmektedir (Shoemaker, 1990:189).

Bu kuramsal yaklaşımlarının öngördüğü argümanlar çerçevesinde, dinin dominant olduğu toplumlarda, dinin etkili bir sosyal kontrol unsuru olduğu savını ileri sürmek mümkündür. Öyle ki bu toplumlarda, din bazen çok katı toplumsal bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Din burada önemli bir sosyalleştirici güç olmasının yanı sıra, aynı şekilde güçlü bir toplumsal denetleyici unsur olarak da bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Özellikle geleneksel yapının görece durağan yapısını devam ettirdiği veya değişimin çok az gerçekleştiği bölgelerde, dinin toplumdaki denetleyici veya disipline edici rolü daha fazla görünmektedir. Söz konusu toplumlarda, modernleşme süreci ile birlikte dinsellik unsurunun ilk aşamada toplumsal alandaki görünümünün zayıflaması veya dinsel kurumlara olan bağlılığın gevşemesi, bireylerin suç eylemlerine yönelmelerini daha da olanaklı kılmakta veya kolaylaştırmaktadır. Seküler değerlerin, dinsel niteliği ağır basan toplumdaki kültüre nüfuz etmesinin de çok kolay ve kısa vadeli bir süreçte gerçekleşmesinin görece zor olacağı düşünüldüğünde, modernleşme ile birlikte toplumun etkili ve önemli bir sosyal denetim unsurunun zayıflaması, hukuk dışı yönelimin önünün açılmasını da beraberinde getirebilir. Özellikle, önemli ekonomik ve sosyal sorunlarla boğuşan toplumlar açısından soruna bakıldığında, suç olaylarının düşük oranda gerçekleşmesinde önemli bir faktör olarak egemen sosyo- kültürel yapının ve

bununla ilintili olan dinsel yapının rolünün yadsınamayacağı ileri sürülebilir.

Bazı suç araştırmacıları da din ve suç ilişkisini, fonksiyonalist perspektif bağlamında ele almışlardır. Bu nedenle aşağıda, sosyal kontrol kuramının içeriğine yakın duran fonksiyonalist perspektif ele alınmıştır.

B-Fonksiyonalist Yaklaşım

Fonksiyonalist yaklaşım, özellikle sosyal düzen sorunu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu perspektif “düzen sorunun”, oydaşsal değer ve inançların büyük ölçüde içselleştirilmesi aracılığıyla sağlandığını öngörmektedir. Bu yaklaşıma göre, dinsel doktrin ve onu deneyimleme, ahlaki değerlerin içselleştirilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu da, suça yönelme ile ilgili eğilimlerin önünü kesmektedir. Kısacası, fonksiyonalizmin toplum tanımı, bireylerin değer ve normlar etrafında yüksek düzeyde bir birliktelik oluşturduğu varsayımı üzerine oturmaktadır (Benda,1995: 448).

Fonksiyonalist yaklaşımın en belirgin özelliği, “toplumsal bütünleşme” olgusunu merkezi bir konumda ele almış olmasıdır. Fonksiyonalist yaklaşımının ilk öncülerinden biri olarak kabul edilen Durkheim, dinin toplumsal olarak bütünleştirici bir rolü olduğu savını ileri sürmektedir. Aynı şekilde dinin bu bütünleştirici rolünün, sapma davranışının oluşumunu büyük ölçüde engellediği dile getirilmektedir. Bu çerçevede Durkheim’e göre birey ve din arasındaki bağ ne kadar güçlü olursa, sapma davranışının gerçekleşme olasılığı da o denli az olmaktadır. Stack ve Kanavy (1983), bu bağlamda dinsel bağlılık ile ırza tecavüz suçu üzerinde yaptıkları araştırmada, dinsel bütünleşme ile tecavüz suçları arasında negatif bir ilişkinin varlığını destekleyen bulgular elde etmişlerdir. Bu araştırmada özellikle yüksek düzeyde dinsel bütünleşmeyi sağlayan Katolikliğin, tecavüz oranlarını azaltıcı yönde bir işlev gördüğü saptanmıştır (Stack ve Kanavy, 1983: 672-673). Tüm bu açıklamalar, din fenomeninin önemli bir toplumsal bütünleşme unsuru olduğu argümanını destekler yönündedir. Ancak burada, bazı durumlarda din faktörünün etnik, siyasi ve mezhepsel çatışmanın önemli bir kaynağı olduğu hususu da unutulmamalıdır.

C-Sosyal Öğrenme ve Referans Grup Teorileri

Suçluluğu açıklamada en az sosyal kontrol teorisi kadar önemli kuramlardan biri de, sosyal öğrenme kuramıdır. Daha önceden de belirtildiği gibi sosyal kontrol kuramı suçluluğu; bireylerin toplumdaki normatif yapıya bağlı olma derecelerine göre çözümlenmektedir. Söz konusu bu kuram, bireylerin özellikle toplumsal değer ve kurumlara olan zayıf bağlılıkları nedeniyle doğal arzularına yenik düşerek hukuk dışı eylemlere yöneldikleri şeklindeki Hobbesyan öncülüne yaslanırken, sosyal öğrenme

kuramı da suçluluğu akran grubu, normatif değerler ve ayırıcı güçlendirici gibi unsurlar ekseninde çözümlenmektedir. Sosyal öğrenme kuramı, özellikle ergenlik dönemindeki akran etkisinin önemine dikkat çekmektedir. Sosyal öğrenme kuramına göre; ergenlik döneminde akran etkisi, ebeveynlerin etkisini önelemede veya aile kurumuna oranla daha baskın çıkmaktadır. Buna göre, bireyler akran grubu içerisinde karşı karşıya geldiği normatif tanımlar ve ayırıcı pekiştirenler sayesinde suçluluğa yönelmektedir.

Dindarlık/dinsellik ve suç ilişkisi, suç teorileri içerisinde en çok sosyal kontrol ve sosyal öğrenme kuramları açısından çözümlendiği görülmektedir. Bu kuramlar, özellikle Hirschi'nin (1969) sosyal bağ (bonding) ve Aker'in (1985) sosyal öğrenme teorileridir. Bu kuramlar çerçevesinde yapılan araştırmalar, dindar olan ergenlerin kilise gibi dinsel kurumlar etrafında sosyalleştikleri ve bu şekilde dinsel bir bağlılığın oluştuğu sonucunu ortaya koymaktadır. Böylelikle, dindar adolesanların davranışsal kalıpları, dinsel müeyyideler tarafından oluşturulmaktadır (Johnson, Jang, Larson ve De Li, 2001: 24).

Sosyal öğrenme kuramı, bireylerin davranışları üzerinde sosyal grubun etkisini öne çıkarmaktadır. Bu kurama göre din olgusu; iki açıdan suçlulukta caydırıcı bir işlevi yerine getirmektedir: Sosyal seleksiyon ve sosyalleşme aracılığıyla. Sosyal seleksiyon açısından din, akran grubunun seçimini etkiler. Bir anlamda dindar olma, dindar özellikler sergileyen ve dinsel öğretileri yaşantılayan nitelikteki akran grubunun seçiminde etkili olmaktadır. Sosyalleşme unsuru açısından ise din, dinsel nitelikteki akran grubunun olumlu pekiştirme yoluyla bireylerin dinsel davranış içine girmelerini sağlamaktadır. Diğer bir deyişle bu teoriler, aynı referans grubu içinde yer alan bireylerin, birbiriyle benzer bir geçmiş ve inanç sistemini paylaştıklarını öngörmektedir. Daha da önemlisi, aynı referans grubu içinde yer alan bireyler, birbirlerinin davranış ve tutumları ile biçimlenmektedirler. Bununla ilintili olarak, referans grupları kendi içerisinde, grupsal bir denetime dönüşerek, suçta caydırıcı bir etkide bulunmaktadır (Baier, 2001:5).

Sosyal kontrol ile sosyal öğrenme kuramının suç ve din ilişkisini ele alma biçimi arasındaki temel fark özetle şu şekilde belirtilebilir: Sosyal kontrol kuramı, suç olgusunu özellikle; bireyin dindarlık durumu, dinsel bir inanca sahip olma veya dinsel kurumlara olan bağlılık düzeyi açısından ele alırken, sosyal öğrenme kuramı ise, akran grubunun sosyalleştirici veya bireyin akran grubu ile olan etkileşimi bağlamında ele almaktadır. Bundan ayrı olarak, sosyal kontrol teorisi, suçluluğun kaynağını büyük ölçüde, içsel veya itkisel süreçlerle açıklamaya eğilimlidir. Sosyal öğrenme kuramı ise suçluluğu, sosyal etkileşim süreçleri ekseninde öğrenilen bir davranış olarak görmektedir.

Suç araştırmalarında akran grubunun suçluluktaki etkisi oldukça dikkat çekmektedir. Özellikle mükerrer suçlularda, akran grubunun büyük bir çoğunluğunun da

kendileri gibi suçlu bireyler olduğu gözlemlenmiştir. Bazı durumlarda bireyler suç işleyebilmek için, bir meşruluk gereksinimine ihtiyaç duymaktadırlar. Akran veya arkadaş grubu da, bu meşruiyet gereksinimini karşılamaktadır. Akran grubu içerisinde üretilen tanım veya kültürün, suç davranışını olumlayacak bir biçimde içerimlendiğini söylemek mümkündür.

Dinsel gruplarda deneyimlenen yaşam biçimi, bireyleri suça eğilimli kılan kriminolojik yaşam biçimleri ile kesin bir tarzda çelişmektedir. Çünkü, dinsel nitelikli bir yaşam, sapkın ve suçluluk unsurlarının dindarlık yaşamına eklenmesini olanaksız kılar. Bu noktada dinselliğin/dindarlığın, bireylerin kendileri gibi dindar olan veya sapma eyleminden kaçınan bireyleri arkadaş veya akran olarak seçmelerinde belirleyici bir unsur olarak rol oynadığı görülmektedir. Ortak bir dinsel kimliklenme sürecine sahip olan bireylerin, aşağı yukarı benzer özellikler sergileyen bir referans grubu içinde ortak yaşamları deneyimledikleri söylenebilir. Aynı şekilde, aynı referans grubu içinde yer alan bireyler, birbirlerinin davranış ve anlayışlarını büyük ölçüde paylaşan bir görünüm sunmaktadırlar. Bu paylaşma, aynı zamanda bireylerin birbirlerinin davranışlarını kontrol etme imkanını da ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle, dinsel nitelikli bir konuma bürünen referans grubu, grup düzeyindeki ahlaksal belirginliği sağlama ve kuvvetlendirme temelinde, suçta caydırıcı bir rol oynamaktadır.

Özellikle, ergen veya genç yaş grubundaki bireylerin suç davranışına yönelmelerini engelleyecek güçlü bir dinsel ögenin olmayışı, onların sapkın grupla birlikte olma olasılığını görece arttırabilmektedir. Birey akran grubu içerisinde, sapkın ve suç eylemleri etrafında bir kültürlenme ve sosyalleşme sürecini yaşamaktadır. Suç işleyen bireylerin, dindar nitelik sergileyen arkadaş gruplarının aksine, kendileri gibi dinsel özellikler sergilemeyen arkadaş gruplarından gelmeleri bu çerçevede açıklanabilir (siyasi suçlular bu tanımlamanın dışında tutulmalıdır). Zaten, öğrenme kuramı suç davranışını önemli oranda akran grubu içerisinde kazanıldığını, öğrenildiğini varsaymaktadır.

Burada belirtilmesi gereken diğer önemli bir nokta da, din olgusunun suçluluk risk faktörlerinden sadece biri olarak ele alınması gerektiğidir. Dinin suçtaki caydırıcı rolüne ilişkin olarak başka faktörlerin de olduğu/olabileceği bir gerçektir. Bu faktörler de en az din kadar, suçta caydırıcı bir işlevi yerine getirmektedir. Bu da, her hangi bir dinsel inanca sahip olmayan veya az dindar olan insanların niçin suç işlemedikleri ve aynı şekilde dindar olan bazı insanların da suç işledikleri gerçeğini açıklamaktadır.

D- Rasyonel Tercih Kuramı

Bu kuram; bireysel davranış seçiminin rasyonel bir mantık süreci içerisinde gerçekleştiğini varsaymaktadır. Bir anlamda, rasyonel tercih kuramı bireyin rasyonel bir temelde kendisine acı ve zarar veren eylemlerden kaçtığı, zevk ve mutluluk veren eylemlere de yöneldiği şeklinde bireyin doğal yapısına gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda rasyonel tercih kuramına göre, bireyin işlediği suç ve suç türüne karşılık olarak öngörülen cezanın, onun suç eyleminden sağlayacağı kazançtan ve deneyimleyeceği zevk düzeyinden yüksek olması gerekmektedir. Çünkü cezanın ağır olması, suça yönelmeyi karlı veya rasyonel bir eylem olmaktan çıkarıp suç işlemede caydırıcı bir işlevi yerine getireceği varsayılmaktadır. Kuramın daha çok suç eylemi için öngörülen ceza politikasını öncelikli bir konuma yerleştirmesi, büyük ölçüde suçun hukuki bir tanımsal özellik sergilediği görünümünü ortaya koymaktadır. Bu kuram açısından bakıldığında, bireyin nasıl suç işler hale geldiği veya suçun ortaya çıkma koşulu ile ilgili soruların yanıtı yoktur. Rasyonel tercih kuramı; ekonomik unsurların (işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik), bireyin biyolojik ve psikolojik özelliklerinin, sosyo- kültürel faktörlerin, sosyalleşme sürecinin, aile yapısının, akran ilişkileri gibi faktörlerin suçlulukta etkisi ile ilgili yaklaşımları içermemektedir. Kuramın en belirgin özelliği, suç için ağır bir cezayı öngörmesidir. Kısacası bu kuramın temel öngörüsü, suçun sağlayacağı çıkarsal kazanç ve tatminsel düzeyi baskılayacak şekilde cezanın ağır bir nitelik sergilemesinin, suçlulukta caydırıcı bir fonksiyonu yerine getirmekte olduğudur. Bu kuram açısından din ile suçluluk ilişkisi, büyük ölçüde dinin öngördüğü ceza ve ödül kavramları üzerinden kurulmaktadır.

Genelde dinler, ölümden sonra başka bir hayatın olduğunu ve ölümlerle birlikte bireylerin bu dünyadaki tüm eylemlerinden sorgulanacakları düşüncesini içermektedir. Diğer bir deyişle dinler, kendi inananlarına bu dünyada tüm yapıp etmelerinin karşılığında “ceza” ve “mükafat” ile karşılaşacakları bir dünya öğretilerine inanmalarını vazeder. Bu bağlamda dindar olma, işlenecek her hangi bir suçun cezasının, ölümden sonraki hayatta verileceği yönünde bir inanca sahip olmayı gerektirmektedir. Dinlerin öngördüğü bu inanç biçiminin, dindar bireylerde görece suç işlemede engelleyici bir rolü yerine getirdiği belirtilmektedir. Bu yaklaşımın, dinsel değerlerin belirleyici olduğu toplumlarda belirli düzeyde geçerlilik arz ettiğini söylemek mümkündür. Söz konusu bu toplumlarda, bireylerin suç işlememe durumlarını din ekseninde açıklamaya çalıştıkları görülmektedir. Din, bu insanlar için hukuksal sınırlar içerisinde davranış sergileme anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, suçluluk ile ilgili mülahazalarda bazı insanların, “eğer Allah yoksa veya dinsel metinler gerçek değilse, kendilerini suç işlemeye karşı

hiçbir şeyin tutamayacağını belirtmeleri” bu anlayışın somut bir gerekçesini oluşturmaktadır. Ülkemizde çoğu insanın niçin suç işlemedikleri yönündeki soruları, genelde dinsel bir inanca veya dinsel bir yaşama gönderme yaparak yanıtlamalarını, din ve suç arasındaki ilişkinin bir kanıtı olmaktadır.

Bu kuram, bireylerin dindar olmalarının, büyük ölçüde onların dinsel müeyyideleri içselleştirmiş olduklarını varsaymaktadır. Rasyonel tercih kuramından hareketle, dinsellikle güçlü bir biçimde özdeşleşen bireylerde oluşan “Allah korkusu”, “Allah’tan utanma”, “cehennem korkusu” ve “cennet ödülü” gibi öğretisel unsurların, onları suç işlemekten caydırdığı görüşü ileri sürülebilir.

Baier de, dindarlığın içselleştirilmesiyle oluşan din eksenli bir yaşamın veya dinsel aktivite yoğunluğunun, bireylerde suç işlemeye karşı bir utanç duygusunu ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. Ayrıca O, suç işlemenin karşılığında öngörülen cezanın ağır ve kesin olduğu yönünde bir inancın olmasının da, bireyleri suç işlemekten caydırdığını belirtmektedir (Baier, 2001:4).

Ceza korkusu ve suçluluk ilişkisi bağlamında belirtilen bu yaklaşımlar kimi kriminologlar tarafından “Cehennem Korkusu” (Hellfire Hypothesis) hipotezi ile de ifade edilmektedir. “Cehennem Korkusu” teorisi, Hirschi ve Stark ile popüler olmuştur. Bu kuram özetle, dinin bireysel düzeyde bireyi suç işleme davranışından caydırdığını varsaymaktadır. Doğa üstü yaptırıma ve cezaya inanmanın getirdiği korku ile dinin bireylerden yerine getirmesini istediği eylemlerin gerçekleştirilmesinin karşılığında doğacak ödül beklentisinin, bireyin suç işlemesini engellediğini ima etmektedir. Kısacası, bu kuram bu dünyadan sonraki hayata inanmanın, bireysel düzeyde suç davranışını engellediğini veya suçlulukta caydırıcı bir rol oynadığını öngörmektedir.

Kriminolojide din- suç tartışmaları ile ilgili olarak ilk ciddi çalışma, Hirschi ve Stark tarafından 1969 yılında gerçekleştirilen “Cehennem Korkusu (Hellfire) ve Suçluluk” adlı araştırmasıdır (Johnson, De Li, Larson ve McCullough, 2000:45). Dinsel faktörler ile suçluluk ilişkisini konu edinen araştırmalar bu tarihe kadar büyük ölçüde, hareketsiz ve cılız bir görüntü sunuyordu. Hirschi ve Stark tarafından yayınlanan “Hellfire ve Suçluluk” çalışması ile din ve suç ilişkisi, yeniden canlanma göstermiştir. Hirschi ve Stark (1969)’ın yaptığı bu araştırmanın en önemli özelliği; dindar olmanın veya kiliseye devam etmenin suçluluk üzerinde hiçbir etkisi olmadığı yönünde elde edilen bulgulardır (Shoemaker, 1990:186). Onlar, bu çalışmada, gençler arasında dini yaşam düzeyleri ile suçluluk arasında temelde bir ilişkinin olmadığını saptamışlardır. Diğer bir deyişle bu araştırma; kiliseye gidenlerin, kiliseye gitmeyenlere oranla daha çok ahlaki prensiplere sahip olduğu şeklinde genel kabul gören yaklaşımı doğrulamamaktadır. Bu bağlamda söz

konusu araştırmada; kiliseye dzenli gidenlerin, gnah işlemenin karşılığında cehenneme atılacağı şeklinde bir inanca sahip olanların ve ölümünden sonraki hayata inananların, böyle bir inanca sahip olmayanlardan daha az suç işledikleri anlayışı ispatlanamamıştır. Kısacası bu bulgular, suç davranışını gerçekleştirmenin kiliseye gidip gitmeme ile bir ilişkisinin olmadığı anlamına gelmektedir (Chadwick ve Top; 1993: 52; Shoemaker, 1990:186; Johnson, De Li, Larson ve McCullough, 2000: 33; Douglas M. Sloane ve Raymond H. Potvin; 1986: 88; Benda ve Corwyn ,1997: 81). Ancak, Stark ve meslektaşının 1982 yılında yaptıkları bir araştırmanın bulguları ile söz konusu bu araştırmanın bulguları örtüşmemektedir. Bu araştırmanın sonuçlarından gelecek paragraflarda söz edilecektir.

Hirschi ve Stark tarafından gerçekleştirilen bu ilk araştırma, din ve suç ilişkisi ile ilgili araştırmalarda bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Çünkü, sonraki dönemlerde bu konuya odaklanan suç araştırmacıları, gerçekleştirdikleri araştırmalardan elde ettikleri bulgular ile sözü edilen bu araştırmanın bulgularını sürekli karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Söz konusu bu araştırmalardan bazıları Hirschi ve Stark'ın araştırma bulguları ile örtüşürken, bazıları da bu bulgular ile çelişmiştir. Bu nedenle kriminolog ve sosyologlar kendi aralarında, Hirschi ve Stark tarafından 1969 yılında gerçekleştirilen “Hellfire and Delinquency” adlı çalışmadan bu yana, din ve suç arasındaki ilişkinin niteliğı ve düzeyi konusunda bir bölünme yaşamaktadırlar. Kısacası, Hirschi ve Stark (1969)'ın, dinin öngördüğü eylemleri yerine getirmekle doğa üstü inanç sistemine inanmanın suç eylemleri üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı yönündeki yaklaşımları, iki yönlü bir tepkinin gelişmesine neden olmuştur. Bu tepkilerden ilkinin, suçluluk üzerinde dindarlığın etkisinin, suç türlerine veya sosyal bağlamlara göre değişkenlik arz ettiğini ileri süren görüş oluşturmaktadır. Bu nedenle, bazı kriminologlar (Burkett ve White, 1974; Stark, Kent ve Doyle, 1982) “anti- asketik sapma” ve “ahlaki toplum” (moral community) gibi yeni kavramlar geliştirmişlerdir (Johnson, Jang, Larson, De Li, 2001: 23). Diğer bir grup ta, Hirschi ve Stark'ın yaptığı bu araştırmanın yüzeysel ve bu nedenle gerçeği yansıtmaktan uzak olduğunu ileri sürerek, yeni araştırma yapma ihtiyacı hissetmişlerdir (Johnson, Jang, , Larson, De Li, 2001:23).

Ancak, Stark v.d 1982 yılında yaptıkları başka bir araştırmada elde ettikleri bulgular, Hirschi ile birlikte gerçekleştirdikleri önceki araştırma bulgularından farklılaşmıştır. Stark, araştırma bulgularının çelişkili bir durum sergilemesini, araştırmanın yapıldığı toplumun ahlaki yapısı ile açıklama çabası içine girmiştir.

Bu tür argümanlar din ve suçluluk arasındaki ilişkinin, toplumun sosyo-dinsel bağlam ve ahlaki sekülerleşme düzeyine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda

Title ve Welch (1983); genel bir normatifsel muğlaklığın, düşük bir sosyal entegrasyonun, genelleşmiş düşük bir akran uyum algılamasının ve düşük düzeyde kilise faaliyetlerine katılımın gerçekleştiği toplumlarda, uyum olgusuna yaptığı vurgulama ile dinin oldukça büyük bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Burada dinin toplumsal uyumu sağlaması, birey davranışı üzerinde önemli etkiler yapmaktadır. Bu nedenle dinsel, normal olarak sapmayı engelleyen mekanizmaların olmadığı yerde, çok açık bir şekilde toplumsal uyum ve düzenliliği vurgulayan özelliği ile önemli bir etki yapmaktadır (Peterson, 1991: 280).

Sonuç olarak; Hirschi ile birlikte yaptıkları önceki araştırmalarında, din ve suçluluk arasında bir ilişkiyi saptayamadığını belirten Stark (1984) sonradan “ dinin suçluluk üzerinde gerçek bir potansiyele sahip olduğunu” dile getirmiştir (Douglas M. Sloane ve Raymond H. Potvin; 1986: 88). Bu iki araştırma bulgularının birbiriyle örtüşmemesi- hatta birbiriyle çelişmesi- büyük ölçüde dinsel ekolojik kuramla izah edilmektedir.

E- Dinsel Ekolojik Kuram

Daha önce de ifade edildiği gibi, 1980’li yılların başlarında Stark (1980) ve meslektaşları, din ve suç ilişkisi üzerine yaptıkları araştırmada elde ettikleri bulguların önceki araştırma sonuçları ile çelişmesini “ekolojik koşullar” ile açıklamıştır. Ekolojik kurama göre, din olgusunun suç davranışı üzerindeki caydırıcı etkisinin, sapma davranışını yasaklayan sosyal değer ve normların büyük ölçüde genel kabul gördüğü toplumlar için söz konusudur. Bir anlamda, suç eylemlerini olumsuzlayan değersel yapı, suçlulukla negatif bir ilişki sergilemektedir (Chadwick ve Top; 1993: 52). Dinsel ekoloji kuramına göre, din olgusu psikolojik bir özellik olarak değil, sosyal ve grupsal bir nitelik resmedilmektedir (Chadwick ve Top; 1993: 52). Bundan ayrı olarak Stark (1984), suçlulukta etkisi açısından çocuğun bireysel olarak kiliseye gidip gitmemesinin veya cehenneme inanıp inanmamasının çok da önemli olmadığını belirtir. Ona göre, suçlulukta önemli olan bireyin sahip olduğu arkadaş grubunun dindar olup olmamasıdır. Kiliseye gitme sıklığının düşük oranda gerçekleştiği toplumlarda dinin, bireysel olarak dindar olan gençlerin davranışlarını çok fazla belirleyemediği veya olumsuz davranışlarını önemli ölçüde engelleyemediği belirtilmektedir. Aynı şekilde, dindar bireylerin sayısının fazla olduğu toplumlarda, dindar bir arkadaş çevresine sahip olmayan toplumlara kıyasla daha az suç işlendiği dile getirilmektedir (Douglas ve Raymond; 1986:101 ; Kevin, 1990: 396). Kısacası Stark v.d (1982), dinselliğin bir norm olarak yaşandığı sadece “ahlaki toplumlarda”(moral communities) dinselliğin/dindarlığın suçlulukla ters yönde ilişkili olduğunu belirtmektedir. Burada dindarlık, önemli bir toplumsal bağ unsuru olarak ele

alınmaktadır (Benda, 1995:448).

Stark v.d. kilise üyeliğinin ve kilise faaliyetlere devamlı olarak katılmanın yüksek oranda olduğu bölgeleri “ahlaki toplumlar”, düşük kilise üyeliğinin bulunduğu bölgeleri de “sekülerleşmiş toplumlar” olarak tanımlamaktadır. Sonuçta, ona göre “ahlaki toplumlar” ile “seküler toplumlarda” din ve suç ilişkisi farklılaşmaktadır. Ahlaki toplumlarda, dinsel katılım ile suçluluk arasındaki ilişki ters bir ilişki iken, seküler toplumda ise bu ters ilişki saptanamamaktadır. Diğer bir anlatımla; sekülerleşmiş toplumlarda dinin/dinselliğin birey üzerindeki etkisi az olmakta veya hiç olmamaktadır (Johnson, De Li, Larson ve Mc Cullough, 2000: 34). Bu yaklaşım, seküler toplumlarda dinin, birey üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Burkett ve White’a (1974) göre de, seküler değer ve normların sapkın davranışlar hakkında belirsiz (ambiguous) bir tutum sergilediği toplumlarda özellikle dinsellik, suç davranışı üzerinde gerçek bir etkide bulunmaktadır. Adolesanlar tarafından alkolün kullanılması gibi asketik değerleri ihlal eden - ancak seküler ortamlarda tutarlı bir biçimde onaylanmayan- davranışlar, mala yönelik veya kişiye yönelik suçlara kıyasla dinsellik tarafından daha çok belirlenmektedir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu kanıyı desteklemektedir (Benda; 1995: 447).

Bu görüş, sapkın davranışların bireysel dindarlıktan çok, dinsel yönelimli ahlaki toplulukların etkisinin bir sonucu olduğunu ileri süren görüş ile (Richard, Bell v.d) örtüşmektedir.

Ancak, Title ve Welch’in ise (1983), dinselliğin suçluluktaki etkisi ile ilintili olarak bağlamsal ortama ilişkin yukarıdaki yaklaşımlardan farklılaşan bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Onlar yaptıkları araştırmada, en azından belirli koşullar altında dinsel katılımın sapmayı engelleyici yönde güçlü bir eğilim ortaya koyduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, dinsellik/dindarlık “seküler sosyal çözülmenin” yaygın olduğu veya “normalde sapmayı engelleyen mekanizmaların olmadığı büyük çevrede” en büyük engelleyici/caydırıcı bir etkiye sahiptir (Douglas ve Raymond; 1986: 89). Benzer biçimde bazı kuramcılar da dinselliğin etkisinin, dinin toplumsal bağlamının önemli bir görünümüne sahip olduğu mekanlarda, sınırlı bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin, Lysterly ve Skipper (1981), yüksek düzeydeki dinselliğin; normatif oydaşımın sağlandığı kırsal toplumlarda, değersel açıdan farklılaşan şehir alanlarına oranla öz bildirimine dayalı suçluluk üzerinde daha az etkili olduğu bulgusunu saptamışlardır (Benda, 1995:448).

Oysaki, yukarıda da belirtildiği gibi, dinsel ekoloji kuramının savunucuları, dinin önemli bir toplumsal belirleyici konumunda olduğu toplumlarda daha etkili olduğunu ileri

sürmüşlerdir. Stark, Kent ve Doyle'a (1982) göre, dinin en büyük engelleyici etkisi, dinsel bağlılık düzeyinin düşük olduğu, "seküler toplum" olarak nitelendirilen toplumlardan daha çok, nüfusun önemli bir oranının kilise üyesi olduğu ve dinsel etkilerinin kültüre nüfuz ettiği "ahlaki toplumlarda" engelleyici bir etkiye sahiptir (Sloane ve Potvin; 1986; 89). Bu iki görüş, toplumun sosyal bağlamının dindarlık- suç ilişkisi üzerinde farklı bir biçimde etkide bulunduğunu ileri sürmektedir. Bir anlamda bir grup araştırmacı, dinsel bağlılığın yüksek düzeyde olduğu toplumlarda dinin suç üzerinde caydırıcı bir etkide bulunduğunu ileri sürerken, bir başka grup ta din olgusunun özellikle de sosyal çözülmenin olduğu, seküler değerlerin sapkın davranışlara yönelik olarak belirsiz/muğlak bir tanım içinde olduğu veya seküler mekanizmaların işlevselliğini yitirdiği toplumlarda, daha çok bireyleri suçtan caydırdığını varsaymaktadır.

3-DİN VE SUÇ İLİŞKİSİ ÜZERİNE GERÇEKLEŞTİRİLEN ARAŞTIRMALARIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dinin, suç veya suçluluk üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaların en az bir yüzyıllık geçmişe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, yaklaşık olarak son otuz beş yılda yapılmış olan araştırmalara bakıldığında, bu araştırmaların sayısında önceki yıllara kıyasla bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Kriminolojide din ve suç tartışmaları özellikle, Hirschi ve Stark tarafından gerçekleştirilen "Cehennem Korkusu ve Suçluluk" adlı araştırma ile bir canlanma göstermiştir. Ancak, bu değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılmasına yönelik çalışmaların sayısında bir artışın gerçekleşmesine rağmen, bu ilişkinin niteliği konusundaki görece bulgusal örtüşmezlik durumu günümüzde de devam etmektedir.

Uzun bir süredir batı ülkelerindeki bazı sosyal bilimciler, dinsel bir inanca sahip olmanın veya kiliseye gitmenin (church), kriminal eğilimler içine girmeye karşı caydırıcı bir rol oynadığını ileri sürmektedirler. Bu araştırmacılar, dinsel inançları ahlaki davranışın temelleri olarak görmektedirler. Bu bağlamda, söz konusu araştırmacılar (Durkheim 1915; Dais 1948; Coogan 1954; Yinger 1957); dindarlık düzeyinin artışına paralel olarak, bireylerin suç eylemlerine yönelme oranlarının düşme eğilimi içine girdiği görüşünü savunmaktadırlar. Burada dinin bireyin yaşamındaki rolünün artması ile bağlantılı olarak, bireyin sapkın davranışına karşı kendini kontrol altında tutabilme gücünün arttığı düşüncesi vurgulanmaktadır (Chadwick ve Top; 1993: 52).

Araştırma literatürüne bakıldığında, batı toplumlarında yapılmış araştırma sonuçlarının kısmen birbirleriyle örtüşmediği görülmektedir. Din ve suç arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik gerçekleştirilen araştırmaların çelişkili sonuçlarına ilişkin

gönderme yapan çok sayıda (Baier, 2001; Benda, 1997; Douglas ve Raymond; 1986; Johnson, De Li, Larson ve Mc Cullough , 2000; Larson ve Johnson,1998; Albrecht, Chadwick ve Alcorn, 1977) araştırma vardır. Genel olarak bakıldığında; din ve suç arasındaki ilişki üzerine odaklanan araştırmalardan bazıları pozitif, bazıları negatif bir ilişkiyi saptarken, bazı araştırmalar da bu iki değişken arasında hiç bir ilişkiyi saptayamadıkları görülmektedir.

Din- suç ilişkisi üzerine odaklanan araştırmaları bulgusal saptamalar bağlamında genel olarak dört grupta toplamak mümkündür:

1- Din ve suçluluk arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu savunan çalışmalar. Bu araştırmalar, din faktörünün suç üzerinde caydırıcı bir etkide bulunmasının ötesinde, suç işlemede etkili bir unsur olduğu görüşünü savunmaktadır. Bir anlamda, din suçun meydana gelmesine katkı sağlayan bir etkidir (Chadwick ve Top; 1993: 52). Diğer bir anlatımla bu araştırmalar, dinselliğin azalmasıyla birlikte, suçluluğun azalma göstereceğini varsaymaktadır. Örneğin, Bonger (1916), “dinsizliğin artması ile birlikte, suçun da azalma eğilimi gösterdiğini” ileri sürmektedir. Aynı şekilde, Lombroso (1911), ateistlerin fazla olduğu yerlerde çok daha az suçlunun olduğu görüşünü savunmuştur (Cochran, Wood, 1994:93). Ancak, burada din ve suç ilişkisinin pozitif yönde olduğunu belirten araştırmaların sayısının oldukça az olduğunu belirtmek gerekmektedir.

2- İkinci gruptaki araştırmaları ise, din ve suç arasındaki ilişkinin kompleks olduğunu belirleyen araştırmalar oluşturmaktadır. Benda ve Corwyn (1997), dört özel lisedeki 724 ergen üzerinde yaptıkları araştırmada, din ile suçluluk arasındaki ilişkinin kompleks olduğu bulgusunu elde etmişlerdir (Benda ve Corwyn,1997: 81). Bu araştırmada, din ve suç ilişkisi genel suçluluk içerisinde sadece statü suçları ile ilişkili olduğu bulgusu saptanmıştır (Benda ve Corwyn,1997: 81). Burada, din ve suç ilişkisinin gerçeği yansıtmaktan uzak ve büyük ölçüde aldatıcı sonuçlar ortaya koyduğunu ileri süren -az sayıda da olsa- bazı araştırmaların var olduğunu belirtmek gerekmektedir.

3-Bu kategorideki araştırmalar da, din/dinsellik ve suç arasında negatif bir ilişkinin varlığını savunan araştırmalardır. Sosyolojik ve kriminolojik kuramlar büyük ölçüde, suçluluk ile din veya bireysel dindarlık arasındaki ilişkinin negatif olduğunu var saymıştır (Bkz: Pettorssen, 1991; Cochran, 1994). Cochran ve Wood, (1994), bu konudaki araştırma literatürünün, dinin sapma davranışını engellediği yönündeki geleneksel bakış açısını büyük ölçüde desteklediğini belirtmektedirler. Bu bağlamda onlar, bu konu ile ilgili olarak Title ve Welch (1983) tarafından yapılmış bir araştırma sonucunu aktarmaktadırlar. Söz konusu bu araştırmada, 65 araştırma içersinden sadece 10 araştırmancının din ve suç arasında anlamlı bir negatif ilişkiyi saptayamamış olduğu

görülmektedir. Bundan ayrı olarak, yapılmış başka bir çalışma ise; Title ve Welch (1983)'den bu yana yapılmış araştırmalar içersinden biri hariç (Elifson, Petersen ve Hadaway 1983), diğer tüm araştırmaların (Bkz: örneğin, Elifson, Petersen ve Hadaway 1984; Perkins, 1985; Sloane ve Potvin 1986; Burkett ve Warren 1987; Cochran 1988; Cochran ve Akers 1989; Grasmick, Bursik ve Cochran, 1991; Albrecht, Chadwick ve Alcorn, 1977: 273) suçluluk üzerinde dinselliğin temel bir etkide bulunduğunu ortaya koymaktadır (Cochran, Wood, 1994:93). Bir anlamda bu gruptaki araştırmalar, araştırma literatürünün önemli bir çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Petterson da (1991) batı ülkelerinde yapılan bazı araştırmaların, kilise ayinlerine veya hizmetlerine sıklıkla katılanların daha az suç işledikleri yönünde bulgular saptamış olduklarını (Petterson, 1991: 280) belirtmektedir.

Higgins ve Albrecht (1977), 1400 lise öğrencisi arasında yaptıkları kiliseye devam etme ile öz- bildirime dayalı suçluluk (self report) arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalarında, suçluluğun kiliseye devam etme ile ters ilişkili olduğunu saptamışlardır. Bu sonuçlar, kiliseye ne kadar fazla devam edilirse, o denli suçun az işlendiği anlamına gelmektedir. Onlar özellikle, dinin insanın yaşamında daha merkezi bir yer işgal ettiği toplumlarda dinin suçtaki caydırıcı etkisinin daha etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüş sonradan Stark tarafından “ seküler toplum” hipotezi şeklinde formüle edilmiştir (Shoemaker, 1990:187).

Bu konudaki araştırma literatürünün; araştırmaların çoğunluğunun dinin suçluluktaki etkisinin negatif yönde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dinin insanın sosyal yaşamının önemli bir parçası olduğu ve bu nedenle kriminolojik araştırmalarda din etkenine gereken değerin verilmesi belirtilmektedir (Johnson, De Li, larson ve Mc Cullough , 2000: 46).

4- Son olarak bu gruptaki çalışmalar ise, din ve suç ilişkisinin özellikle belirli suçlar için geçerli olduğunu belirten araştırmalardır.

Din ve suçluluk ilişkisini konu edinen söz konusu bu araştırmaların, genel suçluluk yerine belirli suç türleri ile dindarlık arasındaki ilişkiye odaklandıkları görülmektedir. Bu eksende yapılan bazı araştırmalar (Linden ve Currie, 1977; Jensen ve Rojek, 1980); din ve suçluluk ilişkisinin, büyük ölçüde uyuşturucu kullanma ve statü suçları ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır (Shoemaker, 1990:188). Aynı şekilde Stack ve Kanavy (1983), Birleşik Devletlerde zorla ırza geçme/tecavüz suçu üzerinde yaptıkları araştırmada, tecavüz oranları ile Katolik nüfus yüzdesi arasındaki ilişkinin negatif olduğu yönünde bulgular saptamışlardır (Petterson, 1991: 280). Gençler üzerinde yapılan başka bir araştırmada ise, bireysel dindarlığın veya kiliseye düzenli gitmenin; yasadışı

davranışta bulunma, uyuşturucu ve alkol kullanma gibi sapkın davranışlar üzerinde doğrudan ve tutarlı bir etkide bulunduğu belirtilmiştir (Larson ve Johnson,1998: 22, Bkz: Richard, Bell ve Carlson, 2000; 241).

Dinsel faktörün, şiddet suçlarından daha çok servet suçları üzerinde etkili olduğunu belirten yaklaşımlar da, dinin sadece bazı veya belirli suçlar üzerinde negatif bir ilişki sergilediğini (Petterson, 1991: 280) imlemektedir.

Dinsellik ve suç ilişkisinin sadece belirli anti-asketik davranışlar için geçerli olduğunu savunan yaklaşımlar da bu grup içinde zikredilebilir. Bu bağlamda ergenlerin sapkın davranışları ile dindarlık ilişkisini ölçmeye yönelik gerçekleştirilen bazı kriminolojik araştırmalar (Benda ve Corwyn 1997; Brownfield ve Sorenson 1991; Burkett ve Warren 1987; Cochran ve Akers 1989; Elifson et al.1983; Evans et al. 1995; Higgins ve Albrecht 1977; Johnson et all.1997a, 1997b: Title ve Welch 1983), dindar adolesanların (ki bunlar düzenli olarak kiliseye gitmektedirler) dindar olmayan akran grubundan (bunlar kiliseye düzenli veya hiç gitmemişlerdir) özellikle alkol ve uyuşturucu kullanma gibi asketik olarak ifade edilebilen sapma davranışlarını büyük olasılıkla daha az gerçekleştirdiklerini saptamıştır (Larson ve Johnson,1998: 24). Alkol ve uyuşturucu kullanma gibi davranışlar genelde mağduru olamayan suçlar kategorisinde görülmektedir. Bu nedenle bazı çalışmalar, evlilik öncesi seks, uyuşturucu ve alkol kullanma gibi mağduru olmayan suçlarda dinin güçlü bir etkiye sahip olduğu yönünde bulgular saptamışlardır (Chadwick ve Top; 1993: 53) .

Din ve suç ilişkisi çerçevesinde dinselliğin, özellikle Hristiyan Kilisesi (Church of Christ) ve Tanrı Kilisesi (Church of God) gibi fundemantalist bir nitelik arz eden gruplar içerisinde yer alan ve yüksek düzeyde asketik inançlara sahip olanlar arasında daha etkili olduğu ve bu nedenle suç-din ilişkisinin bu oluşumlar için daha güçlü olduğu belirtilmektedir. Burada, bireyin hangi mezhebe sahip olmasından çok, dinsel inancın bireyin yaşamındaki konumu önemli bir faktördür (Shoemaker, 1990:189). Özellikle bazı batı ülkelerinde, dinin asıl kaynak ve yorumlarına dönüş çabası olarak ortaya çıkan bu yeni hareketler, dinselliği yoğunluklu olarak yaşamak isteyen nitelikteki hareketlerdir. Bu nedenle yukarıda belirtilen dinsel gruplar içerisinde yer alan bireyler, kutsal metinlere ve bunun öngördüğü yaşam tarzını oluşturma konusunda daha fazla bağlılık örneğini sergilemektedirler.

Tüm bu araştırma bulguları ışığında; din ve suç ilişkisinin daha çok negatif bir ilişkiyi (dindarlığın artışına paralel olarak suç işleme oranında azalmanın olması) yansıttığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Baier'in bu konuda yapılmış araştırmaların bulguları üzerine gerçekleştirdiği bir değerlendirme çalışmasını burada

sunmak faydalı olacaktır. Baier (2001), din ve suç arasında bir ilişkinin olup olmadığı ve olası bir ilişkinin varlığı durumunda dinin suç üzerindeki etkisinin ne yönde ve büyüklükte olduğu sorunu tespit edebilmek için yapılmış 60 araştırmanın sonuçlarını yeniden ele alarak çözümlenmeye çalışmıştır. O, 1969 ile 1998 yılları arasında sosyolojik ve psikolojik bakış açısıyla yapılmış 60 araştırma üzerine gerçekleştiği çalışmada, dinin gerçekte suç üzerinde bazı caydırıcı etkiye sahip olduğu yönünde güven verici bulgular olduğunu belirtmektedir (Baier, 2001:10).

Johnson ve diğerleri, din ile suç arasındaki ilişkiyi saptamak için 40 çalışmanın bulgularını bir araya getirip değerlendirmişlerdir. Buna göre; söz konusu değişkenler arasında “özgül bir etkiyi saptayamayan” (not specified) araştırma sayısı 1 (%2.5), dinin suç üzerinde “hiçbir etkisi olmadığını belirten” araştırma sayısı 5 (% 12.5), din ve suç ilişkisinin “pozitif yönelimli olduğunu belirten” araştırma sayısı 1 (% 2.5), “ karışık bir etkiyi saptayan” araştırma sayısı 3 (% 7.5) ve negatif ilişkiyi saptayan araştırmaların sayısı da 30 (% 75)’dur. Bu sonuçlar, din-suç ilişkisinin büyük ölçüde negatif yönelimli olduğunu (% 75), diğer bir ifade ile suçluluk ve sapkınlık üzerinde dinsel unsurun etkisini ortaya koymaktadır (Johnson, De Li, Larson ve McCullough, 200: 42).

Petterson da, din ve suç ilişkisini konu edinen yaklaşık 60 ampirik araştırmanın olduğunu ve bu araştırmaların çoğunluğunun da, bireysel dindarlık ile kriminal davranış arasında negatif bir ilişkiyi - dinsel aktivitelere katılanların daha az suç işlediği - saptadığını belirtmektedir (Petterson, 1991: 279).

Özetle, araştırmaların büyük bir çoğunluğu dinin suçluluk üzerindeki etkisinin negatif olduğunu göstermektedir. Bu konuda şu ana kadar yapılmış ampirik araştırmalar gözden geçirildiğinde, Thomas ve Carver’in (1990) belirttiği gibi “ dinsel alana katılım arttıkça, anti-sosyal davranışın sıklığı, yoğunluğu ve devamlılığı azalmaktadır” (Litchfield v.d: 1997:193)

4- ARAŞTIRMA BULGULARININ FARKLILIK ARZ ETMESİ

Din ve suç ilişkisine odaklanan ilk dönem araştırmalarının, din suç ilişkisinin daha çok pozitif bir nitelik arz eder yönde veya herhangi bir ilişkinin saptanmasını olanaklı kılmayacak şekilde bulgular ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Bu araştırmalar genel olarak; yetersiz örneklem seçimi, dindarlığın sadece kiliseye gitme gibi sınırlı sayıda değişken veya değişkenlerle ölçme gibi yetersizlik ve kusurlardan dolayı oldukça çelişkili sonuçlara yol açmıştır (Douglas ve Raymond; 1986: 88).

Baier (2001) de, önceki araştırmaların farklı bulgular ortaya koymasını üç grupta ele almaktadır: Ahlaki toplum teorisi, suç türüne özgü teoriler (suç türüne göre dinin

etkisinin değişkenlik gösterdiğini belirten yaklaşımlar) ve araştırma metodolojisindeki farklılıklar (Baier, 2001:5). Ahlaki toplum hipotezi, akran grup teorisi ve Durkheim'in yaklaşımı üzerine inşa edilmiştir. Durkheim'e göre ({1925}1960), suç davranışı üzerinde dinin caydırıcı etkisinin, yüksek dindarlık oranı ile nitelenen toplumlarda en büyük etkiye sahiptir. Din, burada toplumsal normlara uyumu sağlayan bir fonksiyon görmektedir (Baier, 2001:5). Stark (1987) ise "ahlaki toplum" hipotezini; bireysel dindarlığın, bireyin dinsel topluluğa olan bağlılığını güçlendirme durumunda ancak suç davranışı üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir (Richard, Bell ve Carlson, 2000: 240). "Ahlaki toplum" tezi, yapılmış birkaç araştırma (Welch, Title ve Petee, 1991; Stark, Doyle ve Kent, 1980) sonuçları ile desteklenmiştir (Richard, Bell ve Carlson, 2000; 241). İkinci model ise, Burkett ve meslektaşlarının (Burkett ve White 1974, Burkett 1980) ileri sürdüğü yaklaşımdır. Onlar, dinin kişiye ve mala yönelik suçlardan (adam öldürme ve hırsızlık gibi) daha çok, mağduru olmayan (nonvictims) suçlarda (kumar oynama ve uyuşturucu kullanma) özellikle caydırıcı bir etkide bulunduğunu ileri sürmektedir (Baier, 2001: 6). Metodolojik farklılıklar ise, araştırma tasarımı, evren ve evrenden seçilen örneklem ile ilgili farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Baier, 2001:6). Örneğin, ilk dönem araştırmalarına bakıldığında; din ve suç ilişkisinin tespit edilmesinde, kiliseye gitme değişkeni ile suçluluk arasında bir ilişki saptanmaya çalışılmış ancak, araştırma bulguları arasında çelişkili sonuçlar elde edildiği için daha sonraki araştırmalarda kiliseye gitmenin yanında, kiliseye gitmenin düzenli olup olmadığı, kilise değerlerinin benimsenip benimsenmediği ve kilisenin öngördüğü bu değerler etrafında bir sosyalleşmenin gerçekleşip gerçekleşmediği şeklindeki değişkenlerde çözümlenme unsuru olarak ele alınmıştır (Bkz: Shoemaker, 1990:184). Bu bağlamda araştırma bulgularının farklılık arz etmesinin bir nedeni de; araştırmalarda dindarlık veya dinsellik unsuru olarak ele alınan değişkenlerin sayısındaki farklılıktır. Örneğin Larson ve Johnson, dindarlık ile ilgili değişken sayısının daha fazla kullanıldığı araştırmalarda, dindarlığın suçluluk üzerindeki etkisinin daha çok negatif yönde gerçekleştiği bilgisini not etmektedir (Larson ve Johnson,1998: 13). Ayrıca; burada iyi bir dindar olmanın ne olduğu veya dindarlığın nasıl ölçüleceği sorunu da, araştırma bulguları arasındaki örtüşmezliği bir parça açıklamaktadır. Genel olarak bakıldığında ilk araştırmalarda, dinselliğin görünümü olarak sadece "kiliseye gitme", gibi tek bir ölçümün kullanıldığı görülmektedir. Oysaki dindarlık veya dinselliği sadece bir veya iki değişken ile ele almak mümkün değildir. Günümüzdeki araştırmalar ise, büyük ölçüde kilise üyeliğinin yanı sıra; kutsal kitabı okuma ve tevekkül gibi daha çok sayıda dinsellik ile ilgili değişkeni de çözümlenme unsuru olarak ele almaktadırlar (Benda, 1995: 447).

Bu konu ile ilgili olarak Benda, günümüzde yapılmış araştırmaların (Albrecht, Chadwick ve Alcorn, 1977; Jessor ve jessor, 1977; Elifson, Peterson ve Hadaway, 1983; Title ve Welch 1983; Peek, Curry ve Chafant 1985; Benda ve Whiteside, 1995) dindarlık ile ergenlerin işlediği çeşitli suç davranışları arasındaki ilişkinin varlığını desteklediği bilgisini not ettikten sonra, son zamanlarda geręekleřtirilen araştırma bulgularının ilk dönem araştırma bulgularından farklılık arz etmesini; araştırmada kullanılan metot, teorinin kullanımındaki sınırlılıklar ve daha çok bağlamsal koşullara bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal yapıların değişiklik arz etmesinden kaynaklandığını belirtmektedir (Benda, 1995: 447).

Suçluluğun araştırılmasında dinin rolü üzerine geręekleřtirilen araştırmalarda çelişkili bulguların elde edilmesinin diğer bir nedeni de –kısmen- sosyolojik ve kriminolojik araştırmalardaki farklı araştırma stratejilerinin kullanılmasındır (Johnson, De Li, larson ve Mc Cullough , 2000: 46).

5-SONUÇ

Yapılmış bazı araştırmalarda din veya dindarlık olgusunun, suçluluğu çözümlenmede önemli bir faktör olarak ele alındığı görölmektedir. Din ve suç ilişkisi; sosyolojik suç kuramları içerisinde büyük ölçüde sosyal kontrol, sosyal öğrenme, rasyonel tercih, dinsel ekoloji ve cehennem korkusu kuramları çerçevesinde irdelenmektedir. Sosyal kontrol teorisi suçluluğu bireylerin; aile, okul ve din gibi bazı toplumsal kurum veya toplumsal değer ile inançlara olan zayıf bağlılık çerçevesinde çözümlerken, sosyal öğrenme kuramı da suçluluğu, sosyal etkileşim süreçleri ekseninde veya akran grubu içersinde öğrenilen bir davranış olarak ele almaktadır. Bu bağlamda söz konusu sosyal öğrenme kuramı, suç işleyen grupların dinsel bir yapı sergilemeyen özelliklerine dikkat çekmektedir. Rasyonel tercih kuramı ise, suç olgusunu fayda- zarar ekseninde rasyonel bir seçim ile ilintili olarak analiz etmektedir. Bu nedenle de öğrenme kuramı, suçta caydırıcı bir ceza politikasının gerekliliğini savunarak asıl vurguyu hukuk üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Aynı şekilde, suçluluğun önlenmesinde ceza olgusunun önemine dikkat çeken yaklaşımlardan biri de, cehennem korkusu teorisidir. Bu teoriye göre de dinsel öğretiler, bu dünyada işlenen suç davranışları için öldükten sonraki hayatta bir cezalandırmayı öngörmektedir. Dinsel yasak kapsamında görölen suçların işlenmesinin bir ceza yaptırımını gerektirdiği inancının, o dine bağlı olanlar açasından suç işlemelerini görece engellediği varsayılmaktadır. Son olarak ekolojik kuram da, din olgusunun suç davranışları üzerindeki olası etkisinin, seküler ve dinsel toplum şeklindeki bir ayırım temelinde, toplumsal yapının niteliğine göre farklılaştığını belirtmektedir.

Bu kuramların her biri, din ve suç ilişkisini farklı bir açıdan çözümlemektedir. Bir anlamda, toplumsal değer ve inançlara olan bağlılığının zayıflaması ile birlikte suç oranlarında belli düzeylerde artışın olabileceği görüşü ileri sürülebileceği gibi, çete ve sapkın gruplar gibi dinsel niteliklerden uzak olan akran gruplarıyla ile birlikte veya temas halinde olmak ta suçluluk açısından önemli bir risk faktörüdür. Aynı şekilde, dinsel öğretilere olan inanç düzeyinin ve onu deneyimleme biçiminin de, suç işlemede caydırıcı bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Çünkü dinsel metinler, yasal hukukun da yasak kapsamında gördüğü cinayet, hırsızlık, dolandırıcılık, fuhuş, tecavüz, adam kaldırma, sahtecilik v.b davranışları yasak eylemler olarak görmektedir. Dinler ayrıca bu eylemler için bu yaşamdan sonraki hayatta da bir yaptırım öngörmektedir. Hiç kuşkusuz, dinlerin suç kapsamında gördükleri davranışların bireyler tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesinde, söz konusu bireylerin dindarlık düzeyleri oldukça etkili olmaktadır.

Dinsel öğretiler bireylere, sosyal olay ve olgular karşısında nasıl bir tavır almaları gerektiğini vazetmektedir. Dinsel öğretiler, örneğin bireylerin cinsel ilişki yönündeki dürtüsünü daha çok aile kurumu aracılığıyla düzenlemesini önererek kendi müntesiplerinin gayri meşru (tecavüz, fuhuş gibi) ilişki arayışlarına yönelmelerini engellemeye veya “Allah korkusu”, “Cehennem korkusu” gibi inançlar sayesinde, bireylerin haksız kazanç sağlama (hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, rüşvet, soygun, kapkaççılık v.b gibi suçlardan servet sahibi olma) yönündeki isteklerini görece dizginlemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda bazı bireyler, yaşantıladığı din sayesinde güçlü içsel arzularını denetleme veya kontrol altına alma imkanına sahip olabilmektedir. Çünkü suçlar belirli oranda güçlü dürtüler karşısında bireyin, zayıf bir kontrol yapısına sahip olması ile de ilintilidir.

Genel olarak dinler yukarıda da belirtildiği gibi; cinayet, hırsızlık, dolandırıcılık, yalan söyleme, rüşvet alma, gasp, yaralama v.b davranışlardan kaçınmayı öğütlemektedirler. Bu tür suçların işlenmesinin nedenleri içersinde özellikle kıskançlık, hırs, aşk, para, ihanet ve öfke gibi olgular son derece önemli unsurlardır. Dinler özellikle bu alanları düzenleme iddiasını taşımaktadırlar. Bu bakış açısı, din ve suç arasındaki ilişkinin büyük ölçüde, dinsel ahlak üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Ancak dinsel öngörülerin etkililiği, bireyin dindarlık düzeyi ile çok yakından ilintilidir. Bir anlamda bireylerin davranış yapıları, bu dinsel öğütlere bağlılık ve onu deneyimleme düzeyine paralel olarak farklılık göstermektedir. Bu durum da, dinlerin suç davranışı üzerindeki etki derecesinin, bireylerin dindarlık düzeylerine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği anlamına gelmektedir.

Ülkemizde, din ve suç ilişkisini konu edinen ampirik araştırmalar neredeyse yok gibidir. Bu nedenle bu çalışmada, batı ülkelerinde bu alanda yapılmış araştırma sonuçları gözden geçirilmiş ve din-suç ilişkisi konusunda genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Batı ülkelerinde din ve suç ilişkisi üzerine odaklaşan araştırmalara genel olarak bakıldığında; araştırma bulgularının kısmen birbirleriyle çelişkili sonuçları ortaya koyduğu görölmektedir. Yine de, araştırmaların ekserisi, din ve suç ilişkisi arasında negatif bir ilişkinin varlığını destekler yönünde bulgular saptamıştır. Bundan ayrı olarak bu çalışmalar içerisinde, bazı araştırmalar söz konusu ilişkinin ancak belirli koşullar içerisinde (sosyo-dinsel bağlam ve ahlaki sekülerleşme düzeyine göre) anlamlı olduğunu belirtirken, bazı araştırmalar da dinin suç üzerindeki etkisinin suçluluk türüne göre değişkenlik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Çok az sayıda araştırma da, din ve suç ilişkisinin gerçeği yansıtmaktan uzak olduğunu (sahte bir ilişkiyi yansıttığını) veya söz konusu bu ilişkinin pozitif yönelimli olduğunu ileri sürmektedir.

Araştırmaların görece çelişkili bulgular saptamalarına rağmen, din ile suçluluk arasında ters bir ilişkinin olduğu fikri- suçluların suçlu olmayanlardan daha az dindar oldukları- kriminolojide genel bir kanaat halini almaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu konudaki ampirik araştırmalar, bireyin dinsel alana olan katılımının sıklığı ve yoğunluğunun artışına bağlı olarak, bireyin suç davranışı içersine girme olasılığının azaldığını göstermektedir. Bu bakış açısı, din ve suç ilişkisinin saptanmasında sosyolojik suç kuramlarının da önemini ortaya koymaktadır.

Din, hem kurumsal hem de bireysel açıdan önemli bir kontrol unsurudur. Dinlerin özellikle baskın bir nitelik sergilediği toplumlarda ve gruplarda, bu kontrol duygusu daha belirgin bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Bu çerçevede, dinsel inançlara olan bağlılıkların azalması ve dindarlık düzeyinin zayıflaması ile birlikte suç oranlarında bir artışın gerçekleşmesi olasıdır. Bir anlamda, sekülerleşme sürecinin toplumdaki dinselliğin etkisini zayıflatması, bireyin suç davranışına kısırtılma yönünde bir yönelimi ortaya çıkarabileceği ileri sürülebilir. Özellikle, toplumsal değişme sürecinde din gibi önemli bireysel ve toplumsal bir kontrol unsurunun, birey üzerindeki denetim gücünün zayıflamasının, bireyin toplumsal normlara aykırı davranış gerçekleştirme imkanını görece artırabilmektedir. Buna ek olarak, bireysel güdüler üzerinde sınırlayıcı veya kontrol altında tutucu bir mekanizmanın olmayışı veya zayıf oluşu, bireylerin sapkın akran gruplarla ilişkiye girmelerini daha da kolaylaştırmaktadır.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde din faktörünün caydırıcılık düzeyinin, dinselliğin toplumdaki etkinlik düzeyine göre değişkenlik arz ettiği ileri sürülebilir. Bu çerçevede,

dinin suç davranışındaki caydırıcılık düzeyinin, dinin az etkili olduğu toplumlara kıyasla dinin daha belirleyici olduğu toplumlarda daha etkili olduğunu belirtmek mümkündür. Diğer bir deyişle, dinin etkili olduğu toplumlarda, dinin suçluluk üzerindeki etkisinin seküler unsur ve kurumlardan daha güçlü bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

Alkol ve uyuşturucu kullanma, sorunlu aile yapıları (boşanma, gayri meşru ilişkiler, aile bağlarının zayıflığı, vb), çete oluşumları, alt kültür grupları gibi unsurlar suç davranışının önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Modernleşmekte olan veya modernleşmiş toplumlarda bu alanlara ilişkin bulgular, geleneksel veya dinselğin dominant olma durumunu devam ettirdiği görece durağan nitelik sergileyen toplumlara kıyasla daha olumsuz bir tabloyu yansıtmaktadır. Çünkü güçlü dinsel yapılar ve bağlılıklar, bireylerin sapkın eğilimlere yönelmelerini görece engelleyebilmektedir. Bu bağlamda, güçlü dindarlıklar veya dinsellik, suç oranlarının düşük düzeyde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Din ve suç ilişkisi bağlamında burada vurgulanması gereken önemli noktalardan biri, sadece dinsel bir inanca sahip olmanın tek başına suçlulukta caydırıcı bir unsur olmak için yeterli olmadığını bilinmesidir. Çünkü dinsel bir bilince sahip olmakla birlikte, dinsel değerlerin yaşantılanması da önemlidir. Bu yaklaşımın yanı sıra ayrıca din/dindarlık ve suç ilişkisi çözümlemelerinde; yoksulluk, kültürel unsurlar, dini algılama biçimi, bireyin psikik durumu v.b unsurlar da çok önemlidir. Örneğin; Ülkemizde namus cinayeti ve kan davası gibi suçları işleyenlerin önemli bir oranın dindar oldukları bilinen bir gerçektir. Bu durum, suç ve din ilişkisi çözümlemelerinde dinsel olmayan faktörlerin de önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak dinsellik, hem modernleşmiş hem de geleneksel toplumlarda diğer sosyal kontrol değişkenleri ile birlikte, bir sosyal kontrol unsuru olarak işlev görmektedir. Etkili olduğu toplumlarda dinin, suçluluğa karşı caydırıcı bir etki yapacağını ileri sürmek mümkündür. Büyük ölçekte toplumsal değişim sürecine giren toplumlarda, diğer kurumsal yapılarda olduğu gibi dinsel kurumlar da ciddi bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Burada modernleşme süreci ile birlikte dinsel duyarlılığın ve kurumların aşınmasının, bireyleri suça daha eğilimli kılacağı ileri sürülebilir. Ancak, din veya dinselliğin suçu engelleyen faktörlerinden sadece biri olduğu hususu da hatırlanmalıdır. Hiç kuşkusuz suç olgusunun tek bir faktörle ele alınması mümkün değildir. Bu araştırmada, suçun oluşumunda veya suçun engellenmesinde sadece din etmenin önemine dikkat çekilmekte ve toplumsal değişim ile birlikte dinsel duyarlılığın kaybolmasının, bazı bireylerin suç eylemlerine yönelmelerini daha kolaylaştırabileceği belirtilmektedir. Bundan ayrı olarak cezaevindeki gözlemlerimden hareketle, suç işleyen bireylerin önemli

bir oranın güçlü bir dindarlık görünümüne sahip olmadıklarını belirtmek mümkündür. Bu değerlendirmeler, dindarların hiç suç işlemedikleri/işlemeyecekleri veya dindar olmayanların tümünün suç işleyebileceği anlamına gelmemekte, sadece suç işleyenlerin önemli bir oranın dindar olmadıkları ve bununla ilintili olarak da dindar olmanın suçlulukta caydırıcı bir etkisinin olabileceği belirtilmek istenmektedir. Bu çerçevede, batı ülkelerinde suç (büyük ölçüde adli suçluluk) ve din/dindarlık değişkenleri arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye yönelik olarak gerçekleştirilen araştırmaların büyük bir çoğunluğu, söz konusu bu değişkenler arasında negatif bir ilişkiyi saptadıkları görülmüştür. Yani bu araştırmalar, dindar olmanın suçlulukta, diğer sosyal faktörlerle birlikte, caydırıcı veya engelleyici bir faktör olduğu yönünde bulgular ortaya koymuştur.

Bu çalışmada din faktörü ile sadece adli suç kapsamında görülen suç türleri (hırsızlık, cinayet, tecavüz, gasp, kapkaççılık, dolandırıcılık v.b) arasındaki ilişki konu edildiği için, dinin bazı bölgelerde çatışma ve şiddet kaynağının belirgin bir unsuru olarak oynadığı rol konusuna değinilmemiştir. Oysaki, günümüzde bazı şiddet ve terör hareketlerinin arkasında Katolikleri, Protestanları, Müslümanları, Budistleri, Sihleri ve Hinduları görmek mümkündür. Dinsel argümanlar üzerine kurulmuş dinsel örgütlerin varlığı, günümüz dünyası için önemli bir güvenlik sorununu yaratmaktadır. Bu çerçevede son zamanlarda El Kaide ile gündeme gelen terör olayları, terör- din ilişkisi çerçevesindeki tartışmaları arttırmaktadır. Bu terör olayları, din olgusunun bazı toplumsal yapılarda şiddet eylemlerinin ve cinayet işlemenin önemli bir meşrulaştırıcı kaynağı olarak rol oynadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada paradoksal olarak gözlemlenen husus, dinsel tabanlı terör örgütlerinin militanlarının - adli suçları işleyen suçlulardan farklı olarak - zayıf dinsellik yapısı görünümüne sahip olmalarının aksine, güçlü bir dindarlık algılamasına sahip bireyler olmalarıdır. Dinsel radikalizm veya fundemantalizm olgusunun suçlulukla (terör, şiddet) olan ilişkisi, daha ayrıntılı bir çalışmanın konusu olacağı için burada geniş bir biçimde ele alınmamış, sadece bu kısa bilgiyle yetinilmiştir.

KAYNAKÇA

Adler, Freda v.d. (1995), Criminology, McGraw, Hill

Albrecht, Stan L., Chadwick, Bruce A ve Alcorn, David S. (1977), “Religiosity and Deviance: Application of an Attitude- Behavior Contingent Consistency Model”, *Journal For Scientific The Study of Religion*, Vol.16, Issue 3, p263-274

Baier, Colin J. (2001) “If You Love Me, Keep My Commandments: A Meta-Analysis of The Effect of Religion On Crime”, *Journal of research in Crime&Delinquency*, Vol.38, Issue 1, p3,

Benda, Brent B. (1997), “An Examination of Reciprocal Relationship Between Religiosity and Different Forms of Delinquency Within a Theoretical Model”, *Journal of research in Crime&Delinquency*, Vol.34, Issue 2, p163, 24p

Benda, Brent B. (1995), “The Effect Religion on Adolescent Delinquency Revisited”, *Journal of Research in Crime &Delinquency*, Vol.32, Issue 4, p446, 21 p

Benda Brent B;Corwyn, Robert Flynn (1997), “Religion and Delinquency: The Relationship After Considering Family and Peer Influences”, *Journal For Scientific The Study of Religion*, Mar97, Vol.36, Issue 1, p 81,

Chadwick, Bruce A; Top, Brent L. (1993), “Religiosity and Delinquency Among LDS Adolescent”, *Journal For Scientific The Study of Religion*, Mar93, Vol.32, Issue 1, p 51,

Çiftçi, Adil (2002), *Din ve Modernlik- Toplum Bilim Yazıları I- Ankara Okulu Yay.*,

Cochran, John K., Wood, Peter B. (1994), “Is The Religiosity- Delinquency Relationship Spurious? A Test of Arousal and Social Control Theories”, *Journal of Research in Crime&Delinquency*, Vol.31, Issue 1, p92, 32 p

Ellis, Lee (1987), “Religiosity And Criminality From The Perspective of Arousal Theory” *Journal of research in Crime&Delinquency*, Vol.24, No.3,

Hagan, Frank E. (1991), *Introduction to Criminology*, Nelson-Hall pub.

Johnson, Byron R., De Li, Spencer, Larson, David B ve McCullough, Michael (2000), “A Systematic Review of Religiosity and Delinquency Literature”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol.16, No.1, 32-52

Johnson, Byron R., Jang, Sung Joon, Larson, David B., De Li, Spencer “Does Adolescent Religious Commitment Matter? A Reexamination of The Effects of Religiosity on Delinquency”, *Journal of Research in Crime & Delinquency*, 2001, Vol.38, issue 1, p22,

Miller, Alan (1992), “Predicting Nonconventional Religious Affiliation in Tokyo: A Control Theory Application”, *Social Forces*, Vol.71, issues:2

Larson, David B. ve Johnson , Byron R. (1998) “ Religion: The Forgotten Factor in Cutting Youth Crime and Saving At- Risk Urban Youth”, [www. Manhattan-institute.org/](http://www.Manhattan-institute.org/)

Litchfield, Allen, Thomas Darwin L., Li, Bing D. (1997), “Dimensions of Religiosity as Mediators of the Relations Between Parenting and Adolescent deviant Behavior”, *Journal of Adolescent Reseach*, Vol. 12, Issue: 2 199-226

Olson, J. Kevin (1990), “Crime and Religion: A Denominational and Community Analysis”, *Journal for The Study of Religion*, Sep1990, Vol.29, Issue 3, p 395, 9p

Petterson, Thorlief (1991), “Religion and Criminality: Structural Relationships Between Church Involvement and Crime Rates in Contemporary Sweden”, *Journal for Scientific The Study of Religion*, Sep91, Vol.30, Issue 3, p 279, 13 p

Richard, Alan J., Bell, David c., Carlson, Jerrey W. (2000), “Individual Religiosity, Moral Commitmenty, and drug User Treatment” ”, *Journal For Scientific The Study of Religion*, Jun2000, Vol.39, Issue 2, p 240,

Shoemaker, Donald J. (1990), *Theories of Delinquency: An Examanation of Explanations of Delinquent Behavior*, Oxford Univ. Pub. U.S.A,

Siegel, Larry J, (1989), *Criminology*, West pub.

Sloane, Douglas M. ve Potvin, Raymond H (1986), “Religion and Delinquency: Cutting Through The Maze”, *Social Forces* Vol. 65:1

Stack, Steven ve Kanavy, M. Jeanne (1983), “ The Effect of Religion on Forcible Rape: A Structural Analysis”, *Journal For Scientific The Study of Religion*, Vol.22, Issue 1, p67

Stark, Doney, Lori, Kent, Daniel P. Doyle (1982), “Religion And Delinquency: The Ecology Of A Lost Relationships”, *Journal Of Research In Crime And Delinquency*,

Wasserman, Ira M. (1978), “Religious Affiliations and Homicide: Historical Results From the Rural South”, ”, *Journal For Scientific The Study of Religion*, Sep91, Vol.17, Issue 4, p415-418,

Williams III, Frank P., Marilyn D. Mcshane (1999), *Criminological Theory*, Prentice-Hall, U.S.A

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 217-248, ELAZIĞ-2005

BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ELAZIĞ'DA GİRİŞİMCİ PROFİLİ

The Entrepreneur Profile in Elazığ in Terms of Some Variables

Süleyman İLHAN

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, silhan@firat.edu.tr

ÖZET

Girişimcilik ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmenin temel dinamiklerindedir. Girişimcilik gelişmiş ülkelerin mevcut konumlarına ulaşmalarının itici gücünü oluşturmuştur. Gelişmiş ülkelerde ekonominin yanı sıra toplumsal ve politik açılardan da işlevselliğini kanıtlayan girişimcilik, bir adım sonra diğer toplumların da ilgi alanına girerek ekonomi politikalarının merkezi ögesi olmaya başlamıştır. Türkiye'nin de gelişmiş ülkeler arasında yer alması sürecinde, ekonomisini özel girişim ekseninde yapılandırmasının üretim kapasitesini arttırmasına katkıda bulunacağı ileri sürülebilir. Bu araştırmada girişimcilik olgusu Elazığ özelinde belli değişkenler bağlamında ele alınarak, bir girişimci profili çizilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, girişimcilik kültürü, ekonomik kalkınma, Elazığ

ABSTRACT

Entrepreneurship is the basic dynamic of economic development and social progress. For this reason, it has been the motivating power for the developed countries to reach their present situations. In developed countries, its functionality was proved in economical point as it was in societal and political points. Thus, it took attentions of other countries and started to be central element of their economical policies. Turkey's countability amongst developed countries depends on reconstructing its economics in the basis of private enterprise and increase its production capacity. In this research, an entrepreneur profile is tried to be pictured by studying the phenomenon of entrepreneurship in the context of certain variables in Elazığ.

Key Words: Entrepreneurship, Entrepreneurship culture, economical development, Elazığ

GİRİŞ

Günümüzde devletin, özellikle, adalet ve güvenlik gibi birincil işlevler temelinde yapılandırılması, ekonomik etkinlikler alanını özel girişime açmıştır. İşlevselliği nedeniyle gelişmiş ülkelerce ekonomik yapının merkezine oturtulan girişimcilik, ekonomik gelişmenin itici gücü haline gelmiştir. Küreselleşmeye bağlı olarak girişimcilik odaklı üretim biçiminin de giderek küreselleşmesi ve bu süreçte uluslararası sınırların önemsizleşmesi, ulusal ekonomileri küresel ekonomiye endekslemiştir. Bu nedenle, küresel ekonominin izlediği ana trend, ulusal ekonomileri de eş anlı etkiler durumdadır. Hiçbir ülkenin küresel ekonomik düzene kayıtsız kalamayacağını imleyen bu süreç, ekonomik yapıları küresel isterler ekseninde örgütlemeyi zorunlu kılmaktadır. Küresel alanda varolabilmek bu alanın egemen aktörleriyle rekabet edebilme gücüne bağlıdır. Yüksek rekabet gücü ise; üretilen ürünün miktarına, kalitesine, çeşitliliğine, çağdaş beğeni anlayışına uygun olmasına, kalite-fiyat dengesine vb. bağlıdır. Bu standartlara uygun üretim biçiminin özel girişimcilikle mümkün olması, girişimcilik merkezli üretim anlayışını küresel ölçekte alternatifsiz seçenek haline getirmiştir.

Modern yaşam tarzının periferiye de derinden nüfuz etmesiyle tek biçimli, standart ürün talebine dayalı geleneksel tüketim anlayışının yerini, sürekli değişen ve çeşitlenen yeni tüketim biçimi almıştır. Bireysel tercih ve taleplerin sürekli değişmesi ve çeşitlenmesi, üretim alanını tüketim anlayışına ayarlı hale getirerek yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur. Bu süreçte geleneksel üretici-tüketici ilişkilerinin de hammadde temininden, satış sonrası hizmete kadar, geniş bir alanda yeniden biçimlenmesiyle, hızlı ve esnek üretimi esas alan girişimcilik anlayışı ekonomik örgütlenmenin merkezine oturmuştur. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerce ısrarla teşvik edilen girişimcilik, giderek gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin de ekonomik kalkınma programlarında yer almaya başlamıştır.

Girişimcilik, atıl kaynakların ekonomiye kazandırılarak etkin ve verimli kullanılmasında ve yeni teknoloji üretiminde olduğu gibi; istihdam hacminin genişletilerek işsizliğin önlenmesinde, refah düzeyinin yükseltilerek geniş bir toplumsal tabana yaygınlaştırılmasında ve orta sınıfın güçlendirilmesinde, bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılmasında ya da azaltılmasında, katılımcı demokrasinin yerleşmesinde ve genel olarak toplumsal barışın sağlanarak bütünleşmenin güçlendirilmesinde işlevseldir. Dolayısıyla öncelikli olarak ekonomik boyutuna vurguda bulunulmakla birlikte, girişimcilik aynı zamanda sosyolojik bir olgudur. Bu durum, sosyolojik araştırmalara konu olmasının temel gerekçesini oluşturmaktadır.

AMAÇ

Gelişmiş ülkelerde güncel bir tartışma konusu ve akademik ilgi alanı olan girişimciliğin, ülkemizde işletme ve iktisat alanlarındaki bazı araştırmalara konu olması dışında, sosyolojik perspektiften yeterli ilgiyi gördüğü söylenemez. Girişimcilik olgusunu sosyolojik açıdan ele almakla bu alanda varolan boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmayı hedefleyen bu inceleme, girişimci özneleri bazı temel değişkenler bağlamında ele alarak sosyo-ekonomik süreçteki konumlarını açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. İncelemede Elazığ'da gerçekleştirilen bir alan araştırmasının verileri sunulmaktadır. Bu çerçevede girişimcilerin sosyo-demografik özellikleri, mesleki kimlik, prestij, başarı algıları ve mesleki tatmin durumları gibi ölçütler itibariyle, mesleki süreçteki konumlanma biçimlerini ve sosyo-ekonomik süreçteki genel görünümünü ortaya koyan diğer temel değişkenler üzerinde durulmaktadır. Öte yandan, girişimciliğin mevcut durumuna referansla, girişimciliği üreten sosyo-kültürel ortam bakımından Elazığ'ın konumunun ve girişimciliğin yönelim rotasının açıklığa kavuşturulması da bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

YÖNTEM

Belli statüleri, rolleri, tutum ve davranışları, amaç ve beklentileri bulunan ve sosyo-ekonomik süreçteki konumları ve işlevleriyle toplumsal yapının önemli bir ögesi olan girişimciler, genel görünümü itibariyle toplumsal bir kategori oluşturmaktadırlar. Girişimciler kategorisini Elazığ özelinde ele alan bu çalışma, Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı girişimcileri konu edinmekte, anket ve yüz yüze görüşme teknikleriyle elde edilen verilere dayanmaktadır. Araştırmanın yapıldığı alanda girişimci sayısının az olması ve Elazığ Organize Sanayi Bölgesi'nde yoğunlaşmışlığı, araştırma evrenini oluşturan tüm bireylere ulaşmayı kolaylaştırarak tamsayımı mümkün kılmıştır. Alan araştırması Haziran 2003'te tamamlanmıştır. Anket formlarının uygulanması ve informel görüşmelerin yapılması bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Alandan elde edilen verilerin SPSS'te değerlendirilmesiyle oluşturulan basit dağılım tabloları yoruma tabi tutulmuştur. Bu çalışmada elde edilen bulgular Elazığ özelinde geçerli olmakla birlikte, daha önce ifade edildiği gibi, girişimcilerin toplumsal bir kategori oluşturmalarından hareketle, Türkiye'deki benzer özellikli farklı mekânlar için de geçerli olacağı ileri sürülebilir.

VERİLER

1.Yaş Dağılımı

Sosyo-demografik bir faktör olarak fiziksel ve zihinsel performansı, tutum ve davranışları etkileyen yaş, yaşamın geneline olduğu gibi çalışma yaşamına bakış açısını da etkilemektedir. Bu bakımdan genç, orta ve ileri yaş kategorilerinde yer alan girişimcilerin çalışma yaşamına yaklaşım biçimlerinin farklı olduğu söylenebilir. Girişimcilerin yaş itibariyle çalışma sürecinde konumlanma biçimlerinin açıklığa kavuşturulması amacıyla aşağıdaki tabloda yaş durumlarının dağılımına yer verilmektedir.

Tablo 1: Girişimcilerin Yaş Dağılımı

Yaş	Sayı	%
18-25 yaş arası	4	6.7
26-35 yaş arası	20	33.3
36-45 yaş arası	20	33.3
46-55 yaş arası	14	23.3
56-65 yaş arası	2	3,3
66 ve yukarısı	-	-
Toplam	60	100.0

Tablodaki dağılımda görüldüğü gibi, araştırmaya konu olan girişimciler, büyük ölçüde, 26-35, 36-45 arası yaş kategorilerinde yoğunlaşmışlardır. 46-55 yaş dilimini oluşturan girişimciler oransal olarak bu kategoride yer alan girişimcilerin gerisinde kalmaktadır. Diğer kategorilerde bulunanların ise genel eğilimi etkiler oranda olmadıkları göz önüne alındığında, Elazığlı girişimcilerin ağırlıklı olarak genç ve orta yaş dilimlerinde yer aldıkları açığa çıkmaktadır. Bu bulgu, Elazığ'da girişimciliğin derin bir backgroundunun bulunmadığını, köklü bir geleneğe dayanmadığını ve girişimci kültürün yeterince gelişmediğini göstermektedir. Ancak, yaşlı girişimcilere kıyasla genç ve orta yaşta kilerin yüksek oranda olduklarını ortaya koyan aynı bulgu, geleceğe ilişkin iyimser bir öngörü de mümkün kılmaktadır. Zira, genç ve orta yaş jenerasyonunun yaşlı kuşağa oranla katı mesleki alışkanlıklarının bulunmaması, dolayısıyla değişime açık oluşu ve yeni koşullara daha çabuk ve kolay adapte olabilirliliği, yüksek fiziksel performansa sahip oluşu, hırslılığı ve riske yatkınlığı modern girişimcilik yönünde evrilişi olanaklı kılacak parametrelerin oluşabileceği izlenimini vermektedir.

2.Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet faktörünün sosyo-ekonomik süreçteki konumlanma biçiminin açıklığa kavuşturulması amacıyla girişimcilerin cinsiyet durumlarının dağılımına Tablo 2’de yer verilmektedir.

Tablo 2: Girişimcilerin Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	60	100.0
Kadın	-	-
Toplam	60	100.0

Tabloda görüldüğü üzere, araştırmaya konu olan girişimcilerin tamamı erkektir. Bu bulgu, ülkemizde kadın nüfusun iş yaşamı açısından ikincil konumda oluşuyla da örtüşmektedir. Kadının genelde iş yaşamı, özelde girişimcilik açısından ikincil konumda oluşu çeşitli faktörlere dayanmaktadır. Bunlar arasında kültürel olanların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kültürel sistem içinde kadına biçilen rolün ev dışı çalışma yaşamına karşıt biçimde konumlanması, çalışma sürecinin, kadının ev dışında ücretli bir işte istihdam olunmasına karşıt değerlerden beslenen eril bir bakış açısı temelinde biçimlenmesi ve toplumsallaşma sürecinin bu bağlamda gerçekleşmesi mevcut duruma yol açan başlıca kültürel faktörler arasında yer almaktadır. Kültürel nedenlere bağlı olarak kadının kamusal alanda kendini ifade etme olanaklarının kısıtlılığı, formel eğitim olanaklarından yararlanmasını da sınırlayarak gerekli mesleki bilgi ve beceri donanımından mahrum kalmasına yol açmaktadır. Bu durumda, çalışma yaşamında aktif rol alması toplumsal onay görmeyen kadın, ev dışında ücretli çalışma ya da kendi işini kurma girişiminde sosyal ve finansal destek bulamamaktadır. Erkekleri iş kurma girişiminde destekleyen toplumsal çevre kadınlar açısından caydırıcı olmaktadır. Kentleşme düzeyinin düşük olduğu taşra koşullarında geleneksel değerlerin dominant olması ise, kadınların mevcut konumlarının korunup sürdürülmesinde çok daha etkin bir rol oynamaktadır.

Kadın girişimciliğinin gelişmemişliğinin diğer nedenleri arasında kadının ve çalışma yaşamının doğasından kaynaklanan nesnel etkenler de yer almaktadır. Çalışma yaşamının fiziksel ve psikolojik zorlukları, hızlı ve yoğun çalışma temposu, çalışma saatlerinin uzun olması, yüksek risk faktörü ve sıkı rekabet ortamı, çalışma koşullarının cinsiyet özellikleri temelinde yapılandırılarak kadınlar için belli düzeyde bir esnekliğin oluşturulmamışlığı, özellikle evli kadınların ailevi sorumlulukları vb. kadının genelde

çalışma yaşamına, özelde girişimcilik sürecine aktif katılımı açısından caydırıcı nesnel etkenlerin başında gelmektedir.

Ortalama olarak toplam nüfusun yarısını oluşturan kadınların atıl kalması ekonomik bir değer üretmek yerine, tüketici durumuna düşmelerine yol açar. Oysa başta ekonomik etkinlikler alanı olmak üzere, kamusal alana girmeleri ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmenin önemli bir dinamiğini oluşturur. Öte yandan, kadının hala önemli bir toplumsallaştırma aygıtı olan ailedeki konumu, bireylerin toplumsallaşmaları açısından kilit role sahip olduğunu göstermektedir. Godsell, Güney Afrika'da yaptığı bir çalışmada, girişimcilik açısından, özellikle sosyalleştirme düzleminde, önemli bir konumda bulunan annenin; cesaretlendirici ve çalışmaya teşvik edici niteliklerini dile getirerek, işadami olarak nasıl davranılacağını, nasıl girişimci olunacağını öğrettiğini ifade etmektedir (Godsell, 1991: 88). Kadının bizzat girişimci olması halinde ise, çalışma sürecinde kadının etkin biçimde varolmasına karşıt kültürel kodların değişmesinin çok daha kolay olacağı ileri sürülebilir. Örneğin, iş kadınlarının toplum içinde önemli bir işlevi yerine getirdiklerini vurgulayan bir çalışmaya göre, iş kadınları topluma, kadın için, geleneksel kadın rollerinin dışında yepyeni bir rol modeli sunmaktadırlar (Çelebi, 1993: 38). Dolayısıyla kadının çalışma yaşamına aktif olarak katılımının, bireylere girişimcilik paradigmasının kazandırılarak girişimciliğe yönlendirilmelerinde olduğu gibi, toplumsal bir fayda üretme açısından da temel bir faktör olduğu söylenebilir.

Günümüzde hızla değişen toplumsal ve ekonomik koşullar giderek kadının geleneksel konumunun da farklılaşmasına neden olmaktadır. Sayın'a göre, küreselleşmeyle birlikte işgücü kadınlaşmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün gelişmesiyle birlikte belirsiz, yarım gün gibi işlerin çoğalması, yeni iş olanaklarının doğmasına yol açmaktadır. Bu gibi işlerde kadın işgücü tercih edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, tekstil, kimya ve gıda gibi işyerlerinde yoğun işgücü gereksinmesi duyulmaktadır. Bu sektörlerde yoğun biçimde kadın işgücü istihdam edilmektedir. Böylece bütün dünyada çalışan kadınların sayısı artmaktadır (Sayın, 2000: 309). Bu bağlamda, hızlı bir değişim süreci yaşayan ülkemizde de son yıllarda çalışma yaşamına giren kadın sayısının artmaya başladığı gözlenmektedir. Ancak kadın girişimciliğinin önünde çeşitlilik gösteren engeller dizisinin tümüyle ortadan kaldırılabildiği söylenemez.

3.Öğrenim Düzeyleri

Yaşamın geneline olduğu gibi, çalışma yaşamına bakış açısını da etkileyen öğrenim faktörü girişimciliği algılamada temel bir gösterge durumundadır. Girişimcilerin

öğrenim durumlarının dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3: Girişimcilerin Öğrenim Durumları

Öğrenim Durumu	Sayı	%
Okur-Yazar Değil	-	-
Okur-yazar	-	-
İlkokul	5	8.3
Ortaokul	9	15.0
Lise	15	25.0
Meslek Lisesi	5	8.3
Fakülte	24	40.0
Lisans Üstü	2	3.3
Toplam	60	100.0

Yukarıdaki dağılıma göre fakülte mezunu girişimciler ilk, lise mezunları ikinci, ortaokul mezunları ise üçüncü sırada yer almaktadırlar. Buna karşılık, ilkokul mezunları düşük bir orana tekabül etmekte, okur-yazar olmayan ve okur-yazar olup da formel eğitim almamış hiçbir girişimciye rastlanmamaktadır. Aynı dağılım meslek lisesi mezunlarının da düşük bir orana tekabül ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgulardan Elazığlı girişimcilerin formel eğitim düzeylerinin genelde yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Meslek lisesi mezunlarının düşük oranda olduğunu ortaya koyan aynı bulgulardan hareketle, meslek liselerinin ulusal düzeyde olduğu gibi, yerel ölçekte de girişimcilik açısından arzu edilir derecede işlevsel olmadıkları söylenebilir.

Formel eğitim düzeyinin genelde yüksek olması, aileleri tarafından öncelikli olarak örgün eğitime yönlendirilmelerine bağlanabilir. Ancak, ülkemizde örgün eğitim programlarında girişimciliğe yeterince yer verilmediği dikkate alındığında, öğrenim düzeyinin girişimciliğe yöneltici bir faktör olmadığı açığa çıkmaktadır. Mesleki oryantasyonun sonradan gerçekleştiğini gösteren bu bulgu, mesleki gereklerin de sonradan kazanıldığını ortaya koymaktadır.

Günümüzde gerek ulusal, gerek küresel alanda varolabilmek yüksek rekabet gücüyle mümkündür. Bu da ürün kalitesine, çeşitliliğine, miktarına, yeni pazarlama tekniklerinin bulunmasına, satış sonrası hizmete ve bu hizmetin niteliğine, tüketici kesimin sürekli değişen beğenilerine uygun yeni tasarım biçimlerinin geliştirilip uygulanmasına bağlıdır. Bu bakımdan, formel eğitim girişimciliğin zorunlu koşulu haline gelmiştir. Dolayısıyla girişimcilerin eğitim düzeylerinin yüksek olması, Elazığ özelinde

önemli bir potansiyelin varolduğu anlamına gelmektedir.

4.İşletmenin Hukuksal Statüsü

İşletmenin hukuksal statüsü girişimciliğin örgütlenme biçiminin ve yönelim rotasının açıklığı kavuşturulması bakımından önemli bir göstergedir. Aşağıdaki tabloda hukuksal statü bakımından işletmelerin dağılımına yer verilmektedir.

Tablo 4: İşletmenin Hukuksal Statüsü

İşletmenin Hukuksal Statüsü	Sayı	%
Bireysel Mülkiyet	16	26.7
Aile şirketi	29	48.3
Çok ortaklı şirket	11	18.3
Başka	4	6.7
Toplam	60	100.0

Tablodaki dağılıma göre, araştırmaya konu olan işletmelerin büyük çoğunluğunun (% 48.3) aile şirketi olması, Elazığ'da girişimciliğin aile egemen bir örgütsel yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Gaziantep, Denizli, Konya ve Edirne'de yapılan, bir araştırmaya göre de işletmelerin % 80'inin aile işletmeciliğinden oluştuğu (Köse ve Öncü, 1998: 151), bir başka araştırmaya göre ise, ABD'de faaliyet gösteren şirketlerin % 95'inin, Şili'de % 90'ının, İtalya'da % 99'unun, İspanya'da % 71'inin aile şirketi olduğu açığa çıkmıştır (Karpuzoğlu, 2001: 17). Dolayısıyla aileye dayalı olarak örgütlenmiş girişimcilik Türkiye'de olduğu gibi dünyada da yaygınlık göstermektedir.

Girişimciliğin ülkemizde aile egemen bir sosyo-ekonomik örgütlenme biçimi sergilemesi çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Söz konusu nedenlerin başında ailenin çoğu alanda olduğu gibi iktisadi alanda da oynadığı etkin rol gelmektedir. Ekonomik etkinlikler alanında da ailenin belirleyici rol oynaması, girişimciliğin örgütsel özellikler itibarıyla aileye dayalı olarak yapılanmasına yol açan nedenler arasında yer almaktadır. Aile ile girişimcilik biçimi arasındaki ilişkiyi çoğu şirketin aile adını taşımasında gözlemlemek mümkündür. Ülkemizin genelinde olduğu gibi, Elazığ'da da çoğu şirketin aile adını taşıması, aile ile şirket arasında güçlü bir organik bağın varlığını göstermektedir. Alandan elde edilen bilgilerden hareketle bu bağın sembolik olmaktan öte, rasyonel-işlevsel bir bağlama oturtulduğu saptanmıştır. Zira çoğu ailenin, sahip olduğu sosyal statüyü, güvenilir ve prestiji yüksek bir şirket imajı oluşturmak amacıyla kullandığı gözlemlenmiştir. Söz konusu ailelerin, aynı zamanda, aile itibarını korumak ve yükselterek sürdürmek amacıyla şirketin başarılarından yararlandıkları bulgusuna da

ulaşmıştır.

Aile egemen girişimcilik formunu besleyen temel faktörlerden biri de güven ve dayanışmadır. Aile, güven ve dayanışma düzeyinin çok yüksek olduğu bir kurumdur. TDA (Türkiye Değerler Araştırması) sonuçlarına göre, Türk toplumunda güvenilirlik bakımından aileyi çok önemli bulanların oranının % 87 olduğu ortaya çıkmıştır (Ergüder vd., 1991: 20). Bu bulgu, genelde ülkemizde, özelde Elazığ'da aile şirketlerinin egemen olmasını açıklar niteliktedir. İş dünyasında etik değerlerin, büyük ölçüde, aşınmaya uğradığı ve iş ilişkileri açısından "güven" in önemli hale geldiği günümüzde, ailenin, üyelerine güvenli bir eylem alanı ve birincil toplumsal ilişki formuna dayalı güçlü bir dayanışma zemini sunması girişimcilik coğrafyasında sosyo-ekonomik örgütsel yapının aile egemen özellik göstermesinin temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Reel pratikte aile egemen girişimcilik biçiminin hem olumlu, hem olumsuz yönleri bulunmaktadır. Aile reisinin aileyi disiplin ve uyum içinde bir arada tutması, ekonomik kriz dönemlerinde aile bireylerinin şirkete krize sokmamak ya da krizden kurtarmak amacıyla sahip oldukları tüm olanakları seferber etmek suretiyle yoğun dayanışma içine girmeleri, aile içi uyumun düzeyine bağlı olarak bireyler arası dayanışmayı çalışma yaşamına transfer etmeleri aile egemen girişimcilik biçiminin olumlu yönlerinin başında gelmektedir. Buna karşılık, işletmeyle ilgili karar alma sürecinin rasyonel ölçütlere dayanmak yerine, aile içi hiyerarşiye göre biçimlenmesi, sosyo-ekonomik süreçte aile-akrabalık ilişkilerinin ve geleneksel teamüllerin belirleyici olması ve bunun mevcut girişimcilik biçiminin çağdaş girişimcilik yönünde evrilişini olumsuz etkilemesi, asli karar mercii olan aile reisinin emekliliği ya da ölümü durumunda şirketin parçalanma riskiyle karşı karşıya gelmesi, şirketle aile arasında varolan güçlü organik bağ nedeniyle aile yapısındaki değişmelerin şirkete de yansması, aile hacmindeki büyümenin şirkete daha fazla maddi yük getirmesi ve çatışma zemini oluşturabilmesi, ailevi sırların deşifre olabileceği kaygısıyla kriz dönemlerinde bile finansal destek aramada isteksiz davranılması ve içe kapanma tehlikesi aileye dayalı örgütsel yapıyı girişimciliğin başlıca olumsuz yönlerini oluşturmaktadır.

Yukarıdaki dağılımda görüldüğü gibi, araştırmaya konu olan işletmelerin % 26.7'si bireysel mülkiyet kapsamındadır. Bu rakam, bireysel girişimin aile girişiminden çok daha düşük bir düzeye tekabül ettiğini göstermektedir. Bireysel girişime yönelişin nedenleri de çeşitlilik göstermektedir. Bu çerçevede; iş dünyasında birincil önemde olan güven ortamının tesis edilememişliği, daha fazla maddi kazanç ve toplumsal prestij elde etme arzusu ve bağımsız çalışma isteği gibi nedenleri sıralamak mümkündür. Öte yandan, modernleşmeye bağlı olarak gelişen ve küreselleşmeyle yaygınlık kazanan bireyci

değerlerin tutum ve davranışları yeniden biçimlendirmesi bireysel iş kurma girişiminin önünü açan bir başka önemli faktördür. Bu bağlamda eğitim düzeyleri genelde yüksek olan Elazığlı girişimcilerin bireysel iş kurma yöneliminde eğitim sürecinde kazandıkları bireyci değerleri de referans aldıkları akla gelmektedir.

Hukuksal statü bakımından Elazığ'daki tüm işletmeler içinde çok ortaklı şirketlerin payı % 18.3'tür. Bu durum, çok ortaklı oluşumların aile ve bireysel mülkiyet kapsamında yer alan şirketlerin oldukça gerisinde kaldığını göstermektedir. "Başka" seçeneği kapsamında mevcut çok ortaklı işletmelerden bir kısmının akrabalar arası ortaklıklara dayandığı da dikkate alındığında bu tür işletmelerin oranı daha da düşmektedir. Oysa sermaye olarak kullanılabilir küçük birikimlerin ekonomiye kazandırılabilmesinin ve sermaye sahibi olmayan, ancak girişimci niteliklerini haiz bireylerin yeteneklerinden yararlanılabilmesinin çok ortaklı formasyonlar yoluyla mümkün olması bu tür oluşumların sosyo-ekonomik açıdan işlevsel olduklarını ortaya koymaktadır. Çok ortaklı şirket sayısının hem ulusal, hem de yerel ölçekte az olması yastık altı birikimlerin ve sermaye sahibi olmayan yetenekli girişimcilerin atıl kalmasına neden olmaktadır. Bu noktadan hareketle, Elazığ özelinde girişimciliğin zayıf olduğu sosyo-ekonomik gerçekliğin biçimlenişinin, çok ortaklı işletme sayısının azlığıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Çok ortaklı işletme sayısının düşük olması ise; iş dünyasında varolan etik kırılmanın yol açtığı güvensizlik, zaman zaman başarısızlıkla sonuçlanan çok ortaklı şirket kurma ve sürdürme deneyimlerinin bu tür oluşumlara karşı meydana getirdikleri önyargılar, ortak çalışmayı olumsuzlayıcı geleneksel kültür kodları vb. çok ortaklı şirket kültürünün gelişmesini engelleyici faktörlere bağlanabilir.

5.Mevcut İşin Yapılış Süresi

Mevcut işin icra edilme süresi girişimci grubun bilgi birikimi ve deneyim düzeyinin, işin bulunduğu aşamanın ve girişimciliğin arka plânının açıklığa kavuşturulması bakımından önemli bir göstergedir. Konuyla ilgili dağılım aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5: Mevcut İşin Yapılış Süresi

Mevcut İşin Yapılış Süresi	Sayı	%
0-5 yıl arası	12	20.0
6-10 yıl arası	12	20.0
11-15 yıl arası	17	28.3
16-20 yıl arası	6	10.0
21 ve yukarısı	13	21.7
Toplam	60	100.0

Tablodaki dağılım itibariyle, mevcut işi 0-5 yıldan beri yapanlarla (% 20), 6-10 yıldan beri yapanların (% 20) toplam oranı % 40'tır. Buna karşılık 11-15, 16-20, 21 ve yukarısı zamandan beri yapanların toplam oranı % 60'a ulaşmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında 0-10 yıl aralığında kurulan işletme sayısının, oransal olarak, 11 ve yukarısı zaman periyodunda kurulan işletme sayısının altında kaldığı gözlenmektedir. Söz konusu zaman aralığı Türkiye ekonomisinin küçülme trendine girdiği 1990'lı yıllara tekabül etmektedir. 1990'lı yıllarda ekonomide başlayan zayıflamaya ve bunun doğal sonucu olan ekonomik krizlere bağlı olarak bir yandan çok sayıda işletme kapanmış, diğer yandan yeni kurulan işletme sayısı oldukça düşük düzeyde kalmıştır. 11 ve yukarısı yaş diliminde yer alan işletmelerin kuruluşu ise, girişimciliğin dünya ve ülkemiz ölçeğinde yükseliş trendine girdiği 1980'li yıllara tekabül etmektedir. 1980'li yıllar Türkiye'de, özellikle, Anadolu'da girişimciliğin kalkış (take-off) dönemidir. Dolayısıyla Elazığ'da mevcut işletmelerin, dünyada ve Türkiye'de girişimciliğin ana trendiyle örtüşen bir yaş grafiği çizdikleri ortaya çıkmaktadır.

Bu bulgulardan; Elazığ özelinde girişimciliğin köklü bir geleneğe dayanmadığı ve Elazığ'ın kendi nesnel koşullarından çok, dünyadaki ve Türkiye'deki genel eğilime bağlı bir seyir izlediği sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla Elazığ'da girişimciliğin izlediği trend Elazığ'ın kendi iç dinamiklerinden çok, dış dinamiklere dayanmaktadır. Bu bağlamda, köklü bir geçmişe dayanan ve Elazığ'ın sosyo-ekonomik yapısı içinde üreyen özgün bir girişimcilik kültürünün bulunduğu söylenemez. Girişimci kültürün bulunmayışı veya zayıf oluşu ekonomik etkinliklerin kurumsallaşmasını mümkün kılan ana çerçevenin oluşmasını engelleyerek bu etkinlikleri omurgasızlaştırmaktadır. Bu durum, girişimci öznelerin girişimci değerleri referans alan davranış formlarına göre edimde bulunmamalarının da nirengi noktasını oluşturmaktadır.

6.Mesleki Kimlik Algıları

Mesleki kimlik algısı, girişimcilerin sosyo-ekonomik süreci algılama ve bu süreçte konumlanma biçimlerinin açıklığa kavuşturulması bakımından temel bir göstergedir. Girişimcilerin mesleki kimlik algıları, kendilerini mesleksel açıdan tanımlama biçimlerinden hareketle ortaya konulabilir. Bu nedenle aşağıdaki tabloda mesleki açıdan kendilerini nasıl tanımladıklarına ilişkin dağılıma yer verilmektedir.

Tablo 6: Mesleki Açıldan Kendilerini Tanımlama Biçimleri

Mesleki Açıldan Kendilerini Tanımlama Biçimleri	Sayı	%
Esnaf Olarak	10	16.7
Tüccar Olarak	3	5.0
Sanayici/işadadı Olarak	29	48.3
Girişimci Olarak	18	30.0
Başka	-	-
Toplam	60	100.0

Yukarıdaki dağılımda görüldüğü üzere, araştırmaya konu olan girişimcilerin yarıya yakını (% 48.3) kendilerini “sanayici/işadadı” olarak tanımlamışlardır. Ardından sırasıyla, kendilerini “girişimci” (% 30), “esnaf” (% 16.7) ve “tüccar” olarak (% 5) tanımlayanlar gelmektedir. Girişimcilerin öznel değerlendirme itibariyle büyük ölçüde kendilerini sanayici/işadadı kategorisine yerleştirmeleri, gerçekte bu kategoride yer almanın nesnel koşullarına sahip olup olmadıklarının irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, alanda yapılan gözlemlerden hareketle; işletme hacmi, teknolojik donanım ve makine parkı değeri, işletmenin kurumsallaşma düzeyi, ürün standardizasyonu, sanayici/işadadı kişilik özellikleri, vb. temel ölçütler itibariyle sanayici/işadadılığının tüm nesnel koşullarına sahip oldukları söylenemez. Sosyo-ekonomik süreçteki ilişki biçimlerine bakıldığında esnaflık ve tüccarlık özellikleri sergilediklerinin gözlenmesi, kâr sunumuna göre kısa vadeli işlere yönelebilmeleri, üretim etkinliği yanında ticaret/hizmet alanına kayabilmeleri ve araştırmaya konu olan girişimcilerin % 21.7 oranında kendilerini doğrudan esnaf ya da tüccar olarak tanımlamaları ve reel pratikte esnaflık ve tüccarlığa özgü eylem formları sergilemeleri itibariyle de esnaf ve tüccar tipi görünümünü verdikleri söylenebilir. Sosyo-ekonomik süreçteki edimleri üzerinde ailenin etkili olması, geniş ve derinlikli bir vizyona sahip olmamaları ve çağdaş bir endüstriyel bilinç kazanamamış olmaları bu durumun önemli bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Girişimcilerin kendilerini sanayici/işadadı olarak tanımlamaları kendilerini kamu meslekleri mensuplarıyla ve özel sektörün zayıf özneleriyle karşılaştırmaları sonucu, sürdürmekte oldukları işin maddi ve statüsel sunumlarını yüksek bulmalarına bağlanabilir. Mesleki tatmin düzeylerinin yüksek olması da bu kanıtı destekler niteliktedir. Mesleki kimlik algısının sanayici/işadadılığında temelinde kodlanması, aynı zamanda, olmak istedikleri konuma ilişkin bir özlem ve temenninin de ifadesi sayılabilir.

Kendilerini “girişimci” olarak tanımlayanların ise, öznel değerlendirme itibariyle sanayici/işadamlığı kategorisinde konumlananlara oranla daha gerçekçi bir yaklaşım biçimi sergiledikleri söylenebilir. Zira, sahip oldukları işletmelerin genelde Küçük ve Orta Boy İşletme (KOBİ) düzeyinde olması, sosyo-ekonomik süreçteki eylem ve ilişkilerinin biçimlenmesinde gelenekselliğin önemli bir yer tutması ve ürettikleri katma değer miktarı gibi ölçütler itibariyle girişimci ya da küçük girişimci olmanın nesnel koşullarına sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, yukarıda sıralanan diğer gerekçelerden hareketle, modern anlamda girişimci (entrepreneur) olmanın da tüm nesnel koşullarına uygun düştükleri söylenemez.

7.Mesleğin Toplumsal İmajı

Bir mesleğin toplumsal kabulü ve tercihi o mesleğin toplumsal imajıyla ilişkilidir. Elazığlı girişimcilerin mesleklerinin toplumsal imajını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin dağılıma tablo 7’ de yer verilmiştir.

Tablo 7: Mesleğin Toplumsal İmajı

Mesleğin Toplumsal İmajı	Sayı	%
Çok Saygın	9	15.0
Saygın	42	70
Saygın Değil	1	1.7
Çok Kazançlı	7	11.7
Başka	1	1.7
Toplam	60	100.0

Tablo 7’deki dağılıma göre, girişimcilerin büyük çoğunluğu (% 70) mesleklerinin toplumsal imajını “saygın” olarak nitelemişlerdir. Mesleklerinin toplumsal itibarını “çok saygın” ve “çok kazançlı” biçiminde algılayan girişimcilerin oranı sırasıyla % 15 ve % 11.7’dir. Diğer seçeneklerde yer alanlar ise genel eğilimi etkiler düzeyde değildir.

Bu dağılım girişimcilerin sürdürmekte oldukları işin toplumsal imajını normal düzeyde bir saygınlık temelinde algıladıklarını ve özellikle mesleğin sosyal itibarına vurguda bulduklarını göstermektedir. Buna karşılık, maddi kazanç boyutuna olan vurgunun zayıf kaldığı görülmektedir. Bu bulgu, mesleki prestij algısının çoğunlukla maddi kazançta aranmadığı görünümünü vermekte ve mesleki prestij algısının çalışma dışı toplumsal bağlama yansıma temelinde biçimlendiğini düşündürmektedir. Ancak, bir mesleğin toplumsal prestiji; toplumsal işlevselliği ve maddi getirileri düzleminde biçimlenmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, maddi getirinin mesleki itibarın yapıcı

ögesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla maddi sunumları olmayan bir mesleğin toplumsal itibarından söz etmek olası değildir. Nitekim, reel pratikte sürdürülmekte olan işin toplumsal prestijiyile maddi getirileri iç içe olduğundan ayrıştırılmaları mümkün olamamaktadır. Bu nedenle girişimcilerin mesleki prestije ilişkin değerlendirmelerinde maddi kazancı göz ardı etmelerinin gerçekçi olduğu söylenemez. Zira, sosyal itibar kazancın zorunlu koşulu olduğu için ekonomik değerini temelini oluşturur ve kazanç da itibarın artmasını ve korunup sürdürülmesini mümkün kılar. Yüksek bir toplumsal prestije sahip olmak, özellikle şirket güvenilirliğini arttıracığından, maddi gelirin de yükselmesine yol açacaktır. Bu durumda girişimcilerin özellikle toplumsal prestije vurguda bulunmaları, aynı zamanda, zımnen maddi getirilere de vurguda bulunmaları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla maddi kazanca sıkı bir vurguda bulunmayışları maddi kazancı önemsemedikleri anlamına gelmemektedir.

Mesleki prestij algısı aynı zamanda çalışma dışı toplumsal bağlamdan hem etkilenmekte, hem de bu bağlama yansımaktadır. Bu nedenle girişimci grubun kendisini nasıl bir toplumsal statüyle ilişkilendirdiğinin ve girişimcilik statüsüne nasıl bir anlam atfettiğinin açıklığa kavuşturulmasında da önemli bir ölçüttür. Yukarıda belirtildiği gibi, girişimciler mesleklerine genelde orta düzeyde bir saygınlık atfetmişlerdir. Bu bulgudan hareketle, kendilerini ağırlıklı olarak orta düzeyli bir toplumsal statüyle ilişkilendirdikleri ve orta tabakada konumlandıkları söylenebilir. Aynı bulgu, girişimcilik statüsüne de olumlu bir anlam yüklediklerini ortaya koymaktadır. Girişimcilik statüsünün olumlu algılanması, bu statünün genel kabul görmesi ve istenilir olması bakımından önemli bir faktördür. Bu faktörün girişimcilerin “spekülatör”, “köşe dönücü”, “aç gözlü”, “vurguncu” vb. olumsuzlayıcı önyargılarla değerlendirilebildikleri ülkemizde, “katma değer ve genel toplumsal fayda üretenler” biçiminde algılanmaları yönünde işlevsel olduğu söylenebilir.

8.Mesleki Başarı Algıları

Girişimcilerin başarı itibarıyla kendilerini algılama biçimleri, sosyo-ekonomik süreçteki konumlarına ve girişimciliğin genel durumuna ışık tutması bakımından önemli bir ölçüttür. Bu nedenle aşağıdaki tabloda mesleki açıdan kendilerini ne ölçüde başarılı bulduklarına ilişkin soruya verdikleri yanıtların dağılımına yer verilmektedir.

Tablo 8: Mesleki Başarı Algısı

Mesleki Başarı Algısı	Sayı	%
Çok Başarılı	10	16.7
Başarılı	34	56.7
Kısmen Başarılı	15	25.0
Başarısız	1	1.7
Toplam	60	100.0

Tablodaki dağılımda girişimcilerin çoğunlukla (% 56.7) kendilerini “başarılı” buldukları görülmektedir. Kendilerini “kısmen başarılı” bulanlar (% 25) ve “çok başarılı” bulanlar (% 16.7) ikinci ve üçüncü sıralarda yer almaktadırlar. “Başarısız” kategorisinde ise, yalnızca bir kişinin yer aldığı düşünüldüğünde, başarı algısı itibariyle alt ve üst başarı limitleri arasında yoğunlaşan bir yığılmanın bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bir başka anlatımla, “başarılı” seçeneğinin “normal düzeyde başarı” olarak algılanması ve kendilerini kısmen başarılı bulanların % 25’lik orana tekabül ettikleri de dikkate alındığında Elazığlı girişimcilerin orta düzeyli bir başarı grafiği çizdikleri söylenebilir. Öte yandan, düşük oranda olmakla birlikte, kendilerini “çok başarılı” bulan girişimcilerin varolması başarı algısında bir yükselmeye işaret etmekte ve yeterli düzeyde olmamakla birlikte özgüven (self-esteem) duygusu kazanan girişimcilerin de bulunduğunu göstermektedir.

Başarı algısı, sürdürülmekte olan meslekle ilgili amaçların gerçekleştirilme düzeyi ve üretilen genel toplumsal faydayla ilişkili olduğundan; bireysel beklentiler, işletmenin gelişmişlik düzeyi, yıllık ciro, açılmış olan istihdam hacmi düzeyi, genel olarak üretilen katma değer vb. ölçütler konfigürasyonunun referans alınmasıyla biçimlenmektedir. Dolayısıyla Elazığ’da girişimciliğin mevcut durumu dikkate alındığında, kendilerini “başarılı” ve “kısmen başarılı” bulan girişimcilerin oransal yoğunlaşma düzeyinin yüksek olması gerçekçi bir yaklaşım biçimi sergilediklerini göstermektedir.

Başarının temel dinamiğini başarı güdüsü oluşturmaktadır. Onaran’a göre, başarı güdüsü öğrenilmiş bir güdü olduğu için bazı düzenlemelerle insanlarda yüksek başarı güdüsünün yerleşmesi sağlanabilir (Onaran, 1981: 203). Bu bağlamda, girişimcilere de yüksek başarı güdüsü kazandırılarak başarı düzeylerinin yükseltilmesi mümkün olabilir. Yüksek başarı güdüsünün, girişimcilerin başarı yönelimli kılındıkları bir toplumsallaşma sürecinde kazandırılabilmesi toplumsallaştırıcı aygıtların önemini arttırmaktadır. Bu bakımdan özellikle Elazığ’da girişimciliğin biçimlenişinde önemli bir role sahip olan aile

ön plâna çıkmaktadır. McClelland'a göre (1976), başarıya güdülenme en iyi şekilde ailede başlar. Bir çocuğun toplumda iyi bir yer edinmesi, iyi bir eğitim alması için gerekli güdüleme anne ve babası tarafından verilmektedir (Cirhinlioğlu, 1999: 76). Ancak, Elazığlı girişimcilerden yüksek başarı algısına sahip olanların genel dağılım içindeki paylarının düşük oluşu ailenin bireyleri başarı yönelimli kılmada yeterince etkin olmadığını göstermektedir. Benzer durumun eğitim sistemi ve kitle-iletişim araçları gibi toplumsallaştırıcı diğer aygıtlar için de geçerli olduğu söylenebilir.

9.Mesleki Tatmin Durumları

Mesleki tatmin durumu girişimcilerin mesleki beklentilerinin karşılanma düzeyinin ve mesleğe yaklaşım biçimlerinin açıklık kazanması bakımından önemli bir ölçüttür. Konuyla ilgili dağılıma aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 9: Mesleki Tatmin Durumu

Mesleki Tatmin Durumu	Sayı	%
Hayır	10	16.7
Evet, Maddi Tatmin	13	21.7
Evet, Manevi Tatmin	14	23.3
Başka	23	38.3
Toplam	60	100.0

Tablo 9'daki dağılım girişimcilerin ağırlıklı olarak (% 38.3) "başka" (hem maddi, hem manevi tatmin) seçeneğinde yoğunlaştıklarını göstermektedir. Yaptıkları işi yalnız manevi ve yalnız maddi bakımdan tatminkâr bulanların bu kategoride olanlardan sonra ikinci ve üçüncü sıralarda (% 23.3 ve % 21.7) yer aldıkları görülmektedir. Sürdürmekte oldukları işi tatminkâr bulmayan girişimciler ise, toplam girişimciler içinde en düşük orana (% 16.7) tekabül etmektedirler. Bir başka açıdan bakıldığında, başta manevi tatmin olmak üzere, yaptıkları işi tatminkâr bulanların toplam oranı % 83.3'e ulaşmaktadır.

Sürdürülmekte olan işten manevi tatmin duymak; genel olarak özgür ve bağımsız girişim sonucu bir işin kurulması ve bu iş alanında başarılı olunması, belli bir verim üretmekten kaynaklanan haz ve topluma doğrudan yansıyan bir sosyal fayda üretmekten kaynaklanan toplumsal takdir ve prestij gibi ölçütlere; maddi tatmin ise, daha çok, maddi beklentilerin karşılanmasına dayanmaktadır. Girişimcilerin yaptıkları işten, genelde tatmin duyduklarını ifade etmiş olmaları, beklentilerine büyük ölçüde karşılık bulduklarını göstermektedir. Mesleki açıdan çoğunlukla kendilerini başarılı bulmaları ve aylıklı kamu mesleklerine oranla yüksek sunumlu ekonomik aktivitede bulunmanın çok

yönlü getirileri mesleki doyum düzeylerinin yüksek olmasının temel nedenlerini oluşturmaktadır. Ancak, mesleki tatmin düzeyinin beklenti düzeyiyle de ilişkili olduğu belirtilmelidir. Bu bakımdan, girişimcilerin içinde toplumsallaştıkları sosyal çevrede kanaatkârlık gibi geleneksel kültür kodlarının egemen olmasının, beklenti düzeylerinin düşük seviyede kalmasına yol açarak, tatmin düzeylerinin yüksek çıkmasını mümkün kıldığı akla gelmektedir.

Beklenti düzeyi, aynı zamanda, yaptıkları işi tatminkâr bulmayan girişimciler açısından da açıklayıcı niteliktedir. Zira, yapılmakta olan işin tatmin edici bulunmaması genel olarak piyasa gibi dışsal nesnel koşulların etkisine bağlı olmakla birlikte, bireysel beklenti düzeyiyle de yakından ilişkilidir. Özellikle, bireysel beklentilerle mesleki getiriler arasında oluşan mesafenin geniş olması iş doyumsuzluğunun en belirgin nedenidir. Nerkar ve arkadaşlarının belirttikleri gibi, beklenti kuramı (expectancy theory) na göre de, bireyin iş tatminine ilişkin değerlendirmesi, işten beklentileriyle bireysel kazanımlar arasındaki mesafenin bir işlevidir (Nerkar vd., 1997: 111-112). Dolayısıyla mesleki sunumların bireysel beklentilerin altında kalması mesleki tatmini engelleyici role sahiptir.

Öte yandan, mesleki getirilerin sürekli olarak beklentilerin altında kalması beklenti düzeyini düşürerek girişimci aktörlerin çalışma sürecine yaklaşım biçimlerini olumsuz etkiler. Sosyo-ekonomik sürece yabancılaşma bu olumsuzluğun çarpıcı bir örneğidir. Beklentilerin yüksek olması ise güdüleyici olabilmektedir. Nitekim, Lerner ve McClelland da beklentilerin yüksek oluşunu motivasyon kaynağı olarak kabul etmektedirler. (Türkdoğan, 1998:79). Bu açıdan Elazığlı girişimcilerin mesleki tatmin düzeylerinin yüksek olması, beklenti düzeylerinin de her zaman yüksek olduğu anlamına gelmemekle birlikte, kendileri açısından önemli bir motivasyon kaynağıdır, denilebilir.

10.Risk Alma Durumları

Risk, girişimciliğin tanımlayıcı unsurlarından biri olduğundan, girişimcilere risk almaya nasıl bir yaklaşım biçimi sergiledikleri sorulmuş ve alınan yanıtların dağılımına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 10: Risk Alma Durumları

Risk Alma Durumu	Sayı	%
Evet	48	80.0
Hayır	12	20.0
Toplam	60	100.0

Tabloda girişimcilerin büyük bölümünün (% 80) risk almaya sıcak baktıkları görülmektedir. Risk almak istemediğini belirtenler ise, bu kategoride yer alanların dörtte birine tekabül etmektedirler (% 20). Dolayısıyla bu dağılım, Elazığlı girişimcilerin genel olarak risk almaya yatkın oldukları görünümünü vermektedir. Ancak, ikili görüşmeler sırasında sonuçları ayrıntılı olarak hesaplanmamış bir risk alma biçimini benimsemediklerini dile getirmiş olmalarından, temkinliliğe ve rasyonelliğe dayanması koşuluyla risk almaya olumlu baktıkları sonucu çıkarılabılır. Bu bakımdan, risk almaya pozitif yaklaşım sergileyen girişimcilerin oransal kabarıklığını onların akılcı risk alma tercihine bağlamak mümkündür.

Son yıllarda ulusal ölçekte yaşanan yıkıcı ekonomik krizler ve istikrarsız piyasa koşulları, ülkemizde risk almaktan çok, tedbirli olmayı merkeze alan bir yaklaşım biçiminin egemen olmasına yol açmıştır. 1990 TDA verilerine göre Türk toplumunda tedbirli davranmakla risk alma oranları sırasıyla, % 41 ve % 39'dur. 1997 TDA verilerine göre ise, tedbirli olunmasından yana olanların oranı % 61 iken, riskten yana olanların oranı % 27'ye düşmüştür (Esmer, 1999: 115). Dolayısıyla Elazığlı girişimcilerin sonuçları hesaplanmış akılcı bir risk alma biçimini ön plâna çıkarmaları son yıllarda ekonominin izlediği genel düşüş trendini referans aldıklarını göstermektedir.

Risk alma tutumu işletmenin hacmi, kurumsallaşma düzeyi, hukuksal statüsü vb. ölçütler yanında bireysel ve ailevi etkenlerce de belirlenmektedir. Kuratko ve Hodgetts'e göre, yeni bir riske girmek, girişimcinin enerjisinin ve zamanının çoğunu alır. Sonuçta girişimcinin sorumluluklarına zarar gelebilir. Evli ve özellikle çocuk sahibi girişimciler, ailelerini yıkılma ve sürekli duygusal tahribat ihtimali riskleriyle karşı karşıya getirirler ve eski arkadaşlarını da kaybedebilirler (Kuratko ve Hodgetts, 1998: 108). Bu bağlamda, aile prestijinin önemli olduğu ve işletmelerin aile egemen bir örgütsel yapı arz ettikleri Elazığ özelinde işletmenin iflası durumunda yaşanacak bireysel ve ailevi prestij kaybı olasılığının girişimci kesimin risk alma tutumu üzerinde caydırıcı etkide bulunduğu söylenebilir.

11.Mesleki Formasyonu Kazanma Biçimleri

Mesleki formasyonun kazanılma biçimi, girişimci grubun tabii olduğu mesleki toplumsallaşma sürecinin niteliği bakımından önemli bir göstergedir. Girişimcilerin mesleki formasyonlarını kazanma biçimine ilişkin dağılıma aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 11: Mesleki Bilgi ve Becerilerini Kazanma Biçimleri

Mesleki Bilgi ve Beceri Kazanma Biçimi	Sayı	%
Aileden	15	25
Çıraklık-Kalfalık-Ustalık sürecinde	20	33.3
Mesleki Eğitim Yoluyla	13	21.6
İş Ortaklarından	3	5.0
Başka	9	15.0
Toplam	60	100.0

Tablodaki dağılımda görüldüğü üzere, mesleki bilgi ve becerilerini çıraklık-kalfalık-ustalık sürecinde ve ailelerinde kazanan girişimciler ilk iki sırada (% 33.3 ve % 25 ile) yer almaktadırlar. Mesleki formasyonu formel eğitim yoluyla kazandığını belirtenlerin ve “başka” seçeneği kapsamında hem aileden, hem çıraklık-kalfalık-ustalık sürecinde, hem de meslektaşlarından yararlanmak suretiyle kazandıklarını ifade edenlerin ve iş ortaklarından yararlanarak edindiklerini belirtenlerin oransal dağılımları ise sırasıyla % 21.6, % 15 ve % 5’tir.

Bu dağılım Elazığlı girişimcilerin mesleki formasyonlarının, büyük ölçüde, çıraklık-kalfalık-ustalık sürecinde ve ailelerinde aldıkları eğitim ekseninde biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla mesleki sosyalizasyonları, büyük ölçüde, informal bir bağlamda gerçekleşmiştir. Bu durum geleneksellikten kopamamalarının ve modern girişimcilik ölçütlerine dayalı bir örgütlenme biçimi gerçekleştirememelerinin önemli bir nedenini oluşturmaktadır. Ancak, bilgi ve becerilerini mesleki formel eğitim yoluyla kazananların oransal olarak düşük bir düzeye tekabül ettikleri dikkate alındığında, mesleki formasyonun daha çok geleneksel yöntemlerle gerçekleşmiş olmasının, bir ölçüde, formel eğitim gereksinimini karşıladığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum girişimci kültürün yeterince gelişmemiş olduğu ülkemizde girişimci kesimin genel eğilimiyle de örtüşmektedir. Örneğin, Bursa ipekli dokuma sanayiinde yapılan bir araştırmaya göre, dokumacıların % 88’inin ya ücretli işçilik, ya da ücretsiz aile işçiliği yaparak dokumacılığı öğrendikleri açığa çıkmıştır (Aktar, 1990: 386).

Mesleki bilgi ve becerilerini iş ortakları aracılığıyla kazandıklarını belirten girişimcilerin oransal olarak düşük bir düzeyde kalmaları ise, çok ortaklı şirket sayısının az olmasıyla açıklanabileceği gibi, girişimciler arası bilgi ve deneyim sirkülasyonunun zayıf olmasına da bağlanabilir.

Bununla birlikte yukarıda belirtildiği gibi, küreselleşmeyle birlikte sosyal devletin zayıflaması ve rekabet yapısının değişmesiyle uluslararası alanda varolabilmek nitelikli olmaya bağlı hale gelmiş bu da formel eğitim gereksinimini arttırmıştır.

12.Mesleki Bilgi ve Becerilerini Geliştirme Durumları

Mesleki bilgi ve becerilerin geliştirilmesi girişimciliğin dinamik doğasının temel gereğidir. Girişimcilerin küresel isterler temelinde biçimlenen sosyo-ekonomik gerçeklik içinde varolabilmeleri, üretim teknikleri alanında olduğu gibi halkla ilişkiler, pazarlama, satış sonrası hizmet vb. alanlarda da bilgi ve beceri donanımlarını geliştirmelerine bağlıdır. Bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla başvurdukları yöntemin niteliği girişimciliğin yönelim rotasının nasıl bir trend izlediğinin açıklık kazanması bakımından da önemli bir kıstastır. Bu nedenle mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla neler yaptıkları sorusuna verdikleri yanıtların dağılımına tablo 12’de yer verilmektedir.

Tablo 12: Mesleki Bilgi ve Becerilerini Geliştirme Durumları

Mesleki Bilgi ve Beceriye Geliştirme Durumu	Sayı	%
Hiçbir Etkinlikte Bulunmuyorum	3	5.0
Seminerlere Katılıyorum	7	11.6
Kurslara Katılıyorum	2	3.3
Mesleki Yayınları İzliyorum	18	30.0
Meslektaşlarımdan Yararlanıyorum	18	30.0
Fuarlara Katılıyorum	17	28.3
Başka	3	5.0

Not: Birden fazla seçenekle yanıt verilmiştir.

Tablodaki dağılıma göre, mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla herhangi bir etkinlikte bulunmadığını belirtenlerin düşük düzeyde olması, girişimcilerin genelde bu konuya kayıtsız kalmadıklarını göstermektedir. Ancak, mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla, daha çok, mesleki yayınları izleme (% 30), meslektaşlarından yararlanma (% 30) ve fuarlara katılım (% 28.3) gibi yöntemlere başvurdukları görülmektedir.

Mesleki yayınları izlemenin ve meslektaşlardan yararlanmanın, sonuçları itibariyle etkili yöntemler oldukları söylenemez. Mesleki yayınları izlemenin, teorik bilgileri pratiğe aktarmayı gerektirdiği, bunun da önemli oranda emek, zaman ve kaynak harcanmasını zorunlu kıldığı dikkate alındığında ciddi finansal sorunları bulunan girişimciler için avantajlı olduğu söylenemez. Meslektaşlardan yararlanma ise, geleneksel

ve yeniliklere fazlaca yatkın olmayan bir yöntemdir. Ancak, girişimcilere mali bir yük getirmemesi ve başvurulabilmesinin kolay olması temel tercih nedenlerini oluşturmaktadır. Buna karşılık, görsel hitap biçimi ön plânda olan fuarların, mesleki bilgi ve becerilerin geliştirilmesi açısından bu yöntemlere kıyasla daha etkili olduğu görülmektedir. Yeniliklerin transferinde önemli bir işlev görmeleri ve katılımının yüksek bir maliyet gerektirmemesi fuarlara olan ilginin önemli nedenlerini oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, girişimcilerin mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla ağırlıklı olarak bu yöntemlere başvurularında temel etken, her üç yöntemin de düşük maliyetli oluşu ya da hiçbir maliyetinin bulunmamasıdır.

Tabloda seminerlere ve kurslara katılma, “başka” seçeneği kapsamında; girişimciliğin gelişmiş olduğu illerdeki meslektaşlarıyla yüz yüze iletişim kurma, gidemediklerinde ise telefon veya faks türü araçlarla bilgi edinme gibi, yeniliklerin takibinde ve transferinde etkili yöntemlere başvuru düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu yöntemleri kullanan girişimcilerin toplamda % 19.9 oranına ulaşmaları, Elazığlı girişimcilerin bilgi ve becerilerini geliştirme yönünde modern yöntemlere başvurma eğiliminde oldukları, ancak, mali yük ve kısa vadede sonuç alamamaları gibi nedenlerden dolayı söz konusu yöntemlere başvurunun arzulanır düzeye ulaşmadığını göstermektedir. Dolayısıyla girişimcilerin bilgi ve beceri düzeylerini yükseltmek amacıyla genelde etkili yöntemlere başvurmamalarının girişimciliğin geleceği bakımından olumsuzlayıcı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

13.Çalışanlarının Mesleki Bilgi ve Becerilerini Geliştirme Durumları

Rekabetin küresel alana taşınması sosyo-ekonomik süreçte varolmayı üretilen ürünün miktarına, kalitesine ve zamanında sunumuna endekslemiştir. Bu bakımdan mesleki bilgi ve beceri düzeyinin yükseltilmesi yalnız girişimci özneler için değil, üretim sürecinin temel unsurlarından biri olan çalışanlar için de yaşamsal bir zorunluluk haline gelmiştir. Çalışanların nitelikli kılınmaları ise, etkili eğitim yöntemlerinin kullanımıyla mümkündür. Elazığlı girişimcilerin, çalışanlarının bilgi ve beceri düzeyini yükseltmek amacıyla hangi yöntemlere başvurduklarına ilişkin dağılıma aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 13: Çalışanlarının Mesleki Bilgi ve Becerilerini Geliştirme Biçimleri

Çalışanlarının Mesleki Bilgi ve Becerilerini Geliştirme Biçimleri	Sayı	%
Hizmet İçi Eğitim Kursu Alıyorlar	12	20.0
Fuar Ya da Sergilere Gönderiyorum	5	8.3
Kendi Bilgilerimi aktarıyorum	41	68.3
Başka	2	3.3
Toplam	60	100.0

Yukarıdaki dağılımda çalışanlarını fuar ya da sergilere göndermek suretiyle bilgi ve becerilerini geliştirmeyi amaçlayan girişimcilerin oranının oldukça düşük düzeyde (% 8.3) kaldığı, “başka” seçeneği içinde yer alan girişimcilerin ise, genel eğilimi etkiler düzeyde olmadıkları görülmektedir. Buna karşılık girişimcilerin çoğu (% 88.3), çalışanlarının bilgi ve beceri düzeyini ya kendi bilgilerini aktarmak suretiyle ya da hizmet içi eğitim kursları aracılığıyla yükseltme yoluna gittiklerini belirtmişlerdir. Çalışanlarını hizmet içi eğitim kurslarına tabi tuttuklarını belirtenlerin informel görüşmeler sırasında bu eğitimi işletmedeki deneyimli elamanlar aracılığıyla verdirdiklerini ifade etmiş olmaları da dikkate alındığında, Elazığlı girişimcilerin çalışanlarını nitelikli kılmada da etkili yöntemlerden çok, geleneksel yöntemlere başvurdukları ortaya çıkmaktadır. Geleneksel yöntemlere yönelmeleri yukarıda belirtildiği gibi bu yöntemlerin kolay ve ucuz olmasından kaynaklanmaktadır.

Gerçekte AR-GE (Araştırma-Geliştirme) için hemen hiç kaynak ayıramayan girişimcilerin, getirileri büyük harcamalar gerektiren ve uzun zaman alan eğitsel etkinliklerde bulunmaları olanaklı görünmemektedir. Bu durum, özgün yenilikler (innovations) üretmek yerine ürün taklidine yönelmelerinin ana nedenini oluşturmaktadır. Girişimcilerin, kendilerini ve çalışanlarını nitelikli kılmada modern yöntemlere başvurmamaları, aynı zamanda, Elazığ özelinde köklü bir sosyo-ekonomik değişimin başlatılmamasına ve statükonun devamına da kaynaklık etmektedir.

14.İş İçin Eleman Seçimi

İş için tercih edilecek elemanın hangi ölçütlere göre tespit edildiği de girişimcilerin çalışma sürecinde, özellikle gelenekselle rasyonelite bakımından konumlanma biçimlerinin açıklık kazanması açısından önemli bir göstergedir. Girişimcilerin işe eleman almada başvurdukları kıstasların neler olduğuna ilişkin soruya verdikleri cevapların dağılımına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 14: Çalışanların Öncelikle Hangi Ölçüte Göre İşe Aldıkları

Çalışanların Öncelikle Hangi Ölçüte Göre İşe Aldıkları	Sayı	%
Akraba, Eş-Dost Olmasına Göre	-	-
Bilgi ve Becerisine (Liyakat) Göre	33	55.0
Düşük Ücretle Çalıştırılabilir Olmasına Göre	-	-
Dürüst ve Uyumlu Olmasına Göre	25	41.7
Başka	2	3.3
Toplam	60	100.0

Tablodaki dağılımda görüldüğü üzere, girişimciler işe eleman almada başvurdukları ölçütler itibariyle liyakat (% 55), dürüstlük ve uyumluluk (% 41.7) seçeneklerinde yoğunlaşmışlardır. İstihdam edeceği elemanı akraba, eş-dost ve düşük ücretle çalıştırılabilirlik kriterlerine göre belirleyeceğini söyleyen hiçbir girişimciye rastlanmamıştır.

Liyakat, dürüstlük ve uyumluluk eleman seçimi düzleminde girişimsel sürecin nesnel koşulları arasında yer alan temel standartlardır. Rekabet yapısının küresel isterler temelinde biçimlendiği sosyo-ekonomik sürecin öznesi olabilmek; kalite ve miktar açısından olduğu gibi, çağdaş beğeni anlayışına hitap etme, tanıtım ve pazarlanabilirlik vb. bakımlardan da uluslararası standartlara uygun ürün üretimine bağlıdır. Bu da salt üretim aşamasında olduğu gibi bürokrasi, halkla ilişkiler ve reklamcılık alanlarında da uzman personel istihdamını gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, nitelikli eleman çalıştırmadan günümüz iş dünyasında etkin bir konumda yer almanın olanaklı olduğu söylenemez.

Öte yandan, çalışma dışı toplumsal alanda olduğu gibi iş dünyasında da varolan genel etik aşınma, dürüstlük ve uyumluluğu hem bizzat girişimciler için, hem de çalışanlar için aranılır kılmıştır. Ekip çalışmasını ön plâna çıkaran üretim sürecinin sistemsel doğası; çalışanlar arasında huzur ve güvenin tesisi, motivasyon, sıkı ve disiplinli çalışma, işletmeye sadakat vb. bakımlardan dürüstlük ve uyumluluk gibi erdemlerin varlığını gerektirmektedir. Dolayısıyla girişimcilerin eleman seçiminde liyakat, dürüstlük ve uyumluluğu esas almaları, bu özellikleri girişimsel sürecin temel faktörleri olarak kabul ettiklerinin ve oldukça rasyonel bir yaklaşım biçimi sergilediklerinin göstergesi sayılabilir.

Aynı akılcı yaklaşımı akraba, eş-dost ve düşük ücretle eleman çalıştırmaya sıcak bakmamalarında da gözlemlemek mümkündür. İstihdam edilecek elemanı akraba, eş-dost ve düşük ücretle çalıştırılabilirlik ölçütlerine göre seçme yoluna gitmemeleri akraba, eş-dost çalıştırmanın nesnel zorluklarını kavradıklarının göstergesi olarak yorumlanabilir. Öte yandan, düşük ücretle kalifiye eleman çalıştırmanın imkânsızlığı, tatminkâr ücret alamayanların sergileyebildikleri düşük yoğunluklu çalışma performansının işletmenin genel çıktısına olumsuz yansımalarının kavranması da düşük ücretle eleman çalıştırmaya olumsuz bakmalarının nedenleri arasında yer almaktadır, denilebilir.

15. Fuar Ya da Sergilere Katılma Durumu

Başka girişimcilerle tanışma, onların bilgi ve deneyimlerinden yararlanma ve birlikte iş yapma gibi bir dizi ilişkinin kurulmasını mümkün kılan fuar ya da sergi türü etkinlikler, girişimci grubun çağdaş bir vizyon kazanması açısından da oldukça önemli aktivitelerdir. Girişimcilerin bu tür etkinliklere ne sıklıkta katıldıklarına ilişkin dağılıma tablo 15'te yer verilmektedir.

Tablo 15: Fuar Ya da Sergi Türü Etkinliklere Katılma Durumu

Fuar Ya da Sergilere Katılma Durumu	Sayı	%
Hiç Katılmıyorum	7	11.7
Ara-Sıra Katılıyorum	41	68.3
Her Zaman Katılıyorum	12	20.0
Toplam	60	100.0

Yukarıdaki dağılımda görüldüğü gibi, fuar ya da sergilere katılmayan girişimciler, diğer girişimcilere oranla en düşük düzeyi (% 11.7) temsil etmektedirler. Geriye kalan tüm girişimciler fuar ya da sergilere her zaman ya da ara-sıra katıldıklarını belirtmişlerdir. Ancak, son iki kategoride yer alan girişimcilerden bu tür etkinliklere her zaman katıldıklarını belirtenlerin oranının düşük düzeyde (% 20) kalması, ara-sıra katılanların oranının ise en yüksek (% 68.3) olması, bu tür faaliyetlere sürekli katılımın arzulanır ölçüde olmadığını göstermektedir. Girişimcilik kültürünün zayıf olduğu Elazığ özelinde fuar ya da sergilere katılımın yeterli düzeyde olmaması; başta çağdaş girişimcilik vizyonu olmak üzere, girişimci kişilik özelliklerinin kazanılması, farklı mekânlardaki meslektaşların bilgi ve deneyimlerinden yararlanma, birlikte çalışma vb. ilişkilerin kurulması açısından olumsuzlayıcı bir etkidir.

Fuar ya da sergi türü aktivitelerin girişimcilere yansıyan diğer somut yararlarının neler olduğu konusunun da girişimci bakış açısıyla ele alınması önem taşımaktadır. Bu nedenle, girişimcilerin söz konusu etkinliklere katılımın yararları konusundaki görüşlerinin dağılımına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 16: Fuar Ya da Sergi Türü Etkinliklerin En Önemli Katkısı

Fuar Ya da Sergi Türü Etkinliklerin En Önemli Katkısı	Sayı	%
Yeni Üretim Teknikleri ve Pazar Bağlantıları	33	55.0
İşadamlarından oluşan Yeni Bir Çevre	12	20.0
Çalışma Yaşamında Motivasyon	12	20.0
Fuar Ya da Sergilerin Hiçbir Yararı Yoktur	1	1.7
Başka	2	3.3
Toplam	60	100.0

Yukarıdaki dağılımda, girişimcilerin fuar ya da sergi türü etkinliklerin katkıları konusunda, en çok “yeni üretim teknikleri ve pazar bağlantıları” seçeneğinde yoğunlaştıkları (% 55) görülmektedir. “İşadamlarından oluşan yeni bir çevre” ve “çalışma yaşamında motivasyon” seçeneklerinde yer alanların oransal dağılımı eşit düzeydedir (% 20). Diğer kategorilerde yer alan girişimciler ise, genel eğilimi etkiler düzeyde değildir.

Girişimci öznelerce sergilenen bu yaklaşım biçimi, aslında girişimsel sürecin sacayaklarına olan rasyonel vurguyu ifade etmektedir. Zira, yeni üretim tekniklerinin öğrenilmesi ve pazar bağlantılarının kurulması girişimsel sürecin odak noktasını oluşturmaktadır. Öyle ki, girişimciliğin üretim ve pazarlamadan soyutlanması olanaksızdır. Yeni üretim tekniklerinin öğrenilmesine ve pazar bağlantılarının kurulmasına olan gereksinimin, aynı zamanda, girişimciliğin dinamik doğasının gereği olduğu da dikkate alındığında, girişimcilerin oldukça isabetli bir yaklaşım biçimi sergiledikleri ortaya çıkmaktadır. Aynı yaklaşım biçimini, yeniliklerin görsel olarak ortaya konulduğu fuarların çalışma yaşamında güdüleyici etkilerinin ön plâna çıkarılmasında ve işadamlarından oluşan yeni bir çevre edinmeye olan vurguda da gözlemlemek mümkündür. Taşrada ekonomik etkinlikte bulunan girişimcilerin çalışma yaşamında güdülenmelerini ve teknik bilgi alış-verişinde bulunmalarını mümkün kılacak hareketli ve geniş bir meslektaşlar çevresinin bulunmayışı girişimcilerin ortaya koydukları bu vurgunun temel nedenini oluşturmaktadır.

Girişimcilerin fuar ya da sergilerin yararları konusundaki yaklaşım biçimi, özellikle

mesleki yenilikler alanında sorun yaşadıklarını da açığa vurmaktadır. AR-GE çalışmalarına ayrılan kaynağın ülke bazında yetersiz olması ve bireysel araştırma çabalarına hemen hiç rastlanmaması fuar ya da sergi türü etkinliklerin önemini arttırmaktadır. Girişimcileri ortak bir etkinlik etrafında ve belli bir mekân içinde bir araya getiren, aralarında iletişim kurma olanağı sağlayan ve gelecekte de devam edecek uzun vadeli iş ilişkileri kurma zemini sunan fuar ya da sergiler önemli bir boşluğu doldurmaktadırlar. Bu bağlamda tüketici beğenilerinin biçimlenmesi ve tüketici taleplerinin üretici kesime iletilerek ürünlerin yeni beğenilere uygun özelliklerde üretilmesi, kalite bilincinin gelişmesi ve bu çerçevede belli standartlara uygunluğun aranması da fuarların temel işlevleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla fuarlar girişimci kesim için yenilik yapmanın ve örgütsel yapılarını tüketici talepleri ve çağdaş gereklilikler ekseninde yeniden inşa etmenin tetikleyicisi durumundadırlar. Bu bakımdan girişimci kesimin fuarların ufuk açıcı işlevini kavradığı söylenebilir.

16.Gazete Okuma Durumu

Girişimcilerin ülke gündemine ne ölçüde ilgi duyduklarının açıklığa kavuşturulması bakımından gazete okumaya yaklaşım biçimi önemli bir ölçüttür. Bu nedenle gazete okuma durumlarının dağılımına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 17: Gazete Okuma Durumu

Gazete Okuma Durumu	Sayı	%
Her gün	51	85.0
Ara-sıra	8	13.3
Hiç okumam	1	1.7
Toplam	60	100.0

Tabloda görüldüğü gibi, girişimcilerin büyük kısmı (% 85) her gün gazete okuduklarını belirtmişlerdir. Ara-sıra gazete okuyanların oranı (% 13.3) da dikkate alındığında hemen tamamının ulusal ve/veya yerel basını bir biçimde takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Basına bu denli ilgi duymaları öğrenim durumlarının genelde yüksek düzeyli oluşuna da bağlanabilmekle birlikte, temelde girişimci grubun sosyo-ekonomik yapıdaki konumlanma biçiminin güncel politik gelişmelerden haberdar olmayı zorunlu kılmasıyla açıklanabilir. Türkiye ekonomisinin güçlü bir reel sektöre dayanmaması sıklıkla politik dalgalanmaların olumsuz etkilerine hedef olmasına yol açmaktadır. Siyasal sürecin istikrarsız seyrinin piyasaları da istikrarsızlaştırması, girişimcileri ülke

gündemine ilgi duymak zorunda bırakmaktadır. Piyasanın olası eğilimine göre pozisyon almak, güncel gelişmelerin yazılı basından takibiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla gazete okumak girişimciler açısından yalnızca bilgilenecek suretiyle merak gidermek için başvurulan bir yöntem değil, aynı zamanda, iş yaşamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

17. Meslektaşlarıyla Görüşme Yoğunluğu

Meslektaşlar topluluğunun iletişim halinde olması; mesleki toplumsallaşma, teknik bilgi ve deneyim sirkülasyonu ve meslektaş olma bilincinin kazanılması açısından önem taşımaktadır. Girişimcilerin meslektaşlarıyla görüşme yoğunluğunun dağılımına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 18: Meslektaşlarıyla Görüşme Yoğunluğu

Meslektaşlarla Görüşme Sıklığı	Sayı	%
Ara-sıra	41	68.3
Sık sık	17	28.3
Hiçbir zaman	2	3.3
Toplam	60	100.0

Tablodaki dağılım itibariyle hiçbir zaman görüşmediklerini belirten girişimcilerin oldukça düşük bir orana (% 3.3) tekabül etmeleri, geriye kalanların ara-sıra ya da sıklıkla bir araya geldiklerini belirtmiş olmaları, genel olarak iletişim halinde olduklarını göstermektedir. Ancak, ara-sıra görüştiklerini belirtenlerin sık sık görüşenlerden iki kat fazla olması girişimciler arası iletişimin ileri düzeyde olmadığını göstermektedir. Elazığ özelinde ortak iş yapma kültürünün zayıf olmasına bağlı olarak, çok ortaklı şirket sayısının düşük düzeyde seyretmesi ve “girişimciler grubu” olma bilincinin gelişmemiş olması girişimciler arası ilişkinin gevşek olduğunun somut göstergesidir. Girişimcilerin sıkı bir iletişim içinde olmayışları aralarında ekonomik sürece yansıyan teknik bilgi ve deneyim sirkülasyonunun bulunmadığını da göstermektedir. Dolayısıyla girişimcilerin bir araya geldiklerini belirtmiş olmaları bilgi ve deneyim alış-verişi amacına yönelik olmaktan çok, taşranın dar çevre koşullarına bağlı informel ilişkilere dayanmakta ve girişimci kesimin mesleki toplumsallaşmasının çağdaş koşullar temelinde gerçekleşmesine önemli bir katkısı bulunmamaktadır, denilebilir.

18. Çocukları İçin Uygun Buldukları Meslekler

Girişimci grubun, çocuklarının istihdam olunacakları alanlara ilişkin tercihi, kendi mesleklerini değerlendirmeleri sonucu biçimlendiğinden, özelde kendi mesleklerinin,

genelde girişimciliğin geleceğine ilişkin çıkarımda bulunmayı mümkün kılan bir ölçüttür. Elazığlı girişimcilerin çocukları için hangi meslekleri uygun bulduklarına ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 19: Çocukları İçin Uygun Buldukları Meslekler

Çocukları İçin Tercih Edilen Meslekler	Sayı	%
Kamuda (Devlet Görevi) Yüksek Prestijli Bir Meslek	18	30.0
Mevcut İşini Geliştirerek Devam Ettirmesi	26	43.3
Kendi İşini Kurması	15	25.0
Başka	1	1.7
Toplam	60	100.0

Yukarıdaki dağılıma göre, çocuklarının mevcut işi daha da geliştirerek devam ettirmesinden yana olan girişimcilerin (% 43.3) ilk sırayı aldıkları görülmektedir. Çocuklarının kamuda prestijli bir meslek alanında istihdam olunmasını isteyenler (% 30) ve çocuklarının kendi işlerini kurmasından yana olanlar (% 25) ise, ikinci ve üçüncü sıralarda yer almaktadırlar.

Girişimcilerin, çocukları için ağırlıklı olarak mevcut işin sürdürülmesinden yana bir tutum sergilemeleri, çeşitlilik gösteren bir nedenler konfigürasyonuna dayanmaktadır. Bu çerçevede, icra edilmekte olan meslekle bütünleşmiş olma, aile mesleği üzerinden aile adını sürdürme amacı, gelecekte çocuklarının mesleki başarılarıyla kendilerini ifade etme isteği, mesleğin maddi sunumları ve sosyal getirilerinin yeterli bulunması, meslekler hiyerarşisinde yüksek prestijli bir statüye sahip olması ve gelecek vadetmesi, mevcut işletmenin büyüme potansiyeline sahip olması gibi geleneksel/duygusal ve rasyonel nedenleri sıralamak mümkündür. Dolayısıyla bu kategoriyi oluşturan girişimcilerin, mesleklerini olumlu algıladıklarını söylemek mümkündür.

Çocuklarının yeni işler kurmasından yana olan girişimcilerin, böyle bir tutum sergilemeleri; giderek ağırlaşan sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak işletmenin rantabl olmaktan çıkmaya başlaması, çoğu aile şirketi olan işletmelerin her geçen gün birey sayısı artan ailenin maddi gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalmaları, hızlı toplumsal değişme ve küreselleşmeye bağlı olarak yeni ve daha kârlı ekonomik etkinlik alanlarının ortaya çıkması ve mevcut mesleğin yeni ortaya çıkan alanlara göre geçerliliğinin azalarak sunumlarının düşmesi gibi nedenlerle açıklanabilir. Bu kategoride yer alan girişimcilerin mevcut durumu veri kabul ederek oldukça gerçekçi bir yaklaşım biçimi sergiledikleri söylenebilir.

Çocuklarının kamuda istihdam olunmasından yana olan girişimcilerin sergiledikleri yaklaşım biçimini; sürdürmekte oldukları işin maddi sunumlarını yeterli bulmamaları, buna karşılık tatmin edici olmamakla birlikte devlet memurluğunun sürekli bir maddi gelir ve sosyal güvence olanağı sunması, icra edilmesinin özel sektöre oranla kolay olması, risk taşımaması, ülke gündemini sıkça meşgul eden ekonomik krizler ve bunların yol açtığı bireysel ve toplumsal maliyet gibi oldukça rasyonel nedenlerle açıklamak mümkündür. Devlet memurluğuna olan ilginin, aynı zamanda, kültürel nedenlere dayandığı da vurgulanmalıdır. Özellikle toplumun kamusal temelde örgütlenmişliği, girişimci kültürün yeterince gelişmemişliği ve devlete kapılanma eğiliminin hala geçerli olması bütün itibar kaybına rağmen kamu görevliliğine yönelmenin kültürel nedenleri arasında yer almaktadır.

Tablodaki dağılıma göre çocuklarının kamuda istihdamından yana olan girişimcilerin yüksek sayılabilecek bir düzeye tekabül etmeleri, gelecekte önemli oranda girişimcinin meslekten kopacağına ipuçlarını vermektedir. Mevcut işin geliştirilerek sürdürülmesini arzu eden girişimcilerin en yüksek orana tekabül etmeleri, buna karşılık yeni işlerin açılmasından yana olanların çok düşük bir oranda kalmaları ise, girişimciliği besleyici sosyo-ekonomik/politik kanalların açılmaması halinde, görece statükonun devam edeceğini göstermektedir.

SONUÇ

Günümüzde rekabetin küresel alana taşınması ve yeni koşullar temelinde biçimlenmesi özel girişim odaklı ekonomik yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Bu nedenle girişimcilik küresel ölçekte kabul görmeye ve akademik ilgi alanı olmaya başlamıştır. Ancak ülkemizde zayıf olan girişimciliğin, akademik çalışma konusu olarak da yeterli ilgiyi gördüğü söylenemez.

Girişimci grubu sosyolojik perspektiften ele alan bu çalışmada elde edilen bulgulara genel olarak bakıldığında; girişimcilerin 26-35, 36-45 arası yaş kategorilerinde yoğunlaştıkları ortaya çıkmıştır. Bu bulgu Elazığ özelinde girişimciliğin köklü bir geleneğe ve kurumsal altyapıya dayanmadığını göstermektedir. Ancak, girişimci grup içinde genç ve orta yaş jenerasyonunun ağırlıklı olması; dinamizm, hırslılık, yeni gelişmelere ve değişmelere kolayca adapte olabilme vb. bakımlardan önemli bir potansiyelin varlığına işaret etmektedir.

Cinsiyet durumları itibarıyla girişimcilerin tamamının erkek olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma alanında hiçbir kadın girişimciye rastlanmaması, kültürel faktörlere ve iş yaşamının çetin doğası karşısında kadının fiziksel performansından kaynaklanan

objektif nedenlere dayanmaktadır.

Elazığlı girişimcilerin öğrenim düzeylerinin genelde yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum küçük yaşta örgün eğitime yönlendirildiklerini, mesleki oryantasyonun ve sosyalizasyonun sonradan gerçekleştiğini göstermektedir. Bu çalışmada eğitim değişkeninin girişimciliğe yöneltici rol oynamadığı açığa çıkmakla birlikte, modern girişimcilik açısından formel eğitimin önem kazanması, eğitim düzeyi genelde yüksek olan girişimcilerin önemli bir avantaja sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Hukuksal statü itibariyle, mevcut işletmelerin çoğunlukla aile egemen bir sosyo-ekonomik örgütlenme biçimine sahip oldukları, bireysel mülkiyet ve çok ortaklı işletme oranının düşük düzeyde kaldığı ortaya çıkmıştır. Ailenin, girişimciliğin örgütlenme biçimi üzerindeki etkisi gelenekselliği beslemekte, çok ortaklı işletme sayısının az olması ise, atıl kaynakların ve küçük birikimlerin ekonomiye kazandırılmamasına ve sermaye sahibi olmayan potansiyel girişimcilerin yeteneklerinden yararlanılamamasına yol açmaktadır.

Mevcut işin icra ediliş süresine bakıldığında, 10 yaş ve altı işletme sayısının düşük olduğu, buna karşılık 11-15, 16-20, 21 ve yukarısı yıldan beri faaliyet gösteren işletme sayısının oldukça yüksek olduğu açığa çıkmıştır. Bu bulgu, Elazığ'da kurulan işletme sayısındaki artış ve azalışın dünyada ve Türkiye'de girişimciliğin izlediği genel trende bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka anlatımla, girişimciliğin Elazığ'daki seyri Elazığ'ın kendi iç dinamiklerinden çok, ulusal ve küresel koşulların etkisine bağlıdır. Bu bulgu, aynı zamanda, Elazığ özelinde girişimci aktiviteleri besleyecek özgün bir girişimcilik kültürünün bulunmadığını da göstermektedir.

Girişimciler mesleki kimlik algısı itibariyle kendilerini büyük ölçüde sanayici/işadamı olarak tanımlamış olmakla birlikte, bu kategoride değerlendirilmenin tüm nesnel koşullarına sahip oldukları söylenemez. Sosyo-ekonomik süreçteki edimlerine bakıldığında Batılı anlamda girişimci (entrepreneur) olmaktan çok, geleneksel esnaf ve tüccar tipine yakın bir portre çizdikleri söylenebilir. Öte yandan, mesleklerinin toplumsal imajını çoğunlukla saygın olarak değerlendirmişlerdir. Bu bulgu girişimciliğin toplumsal saygınlık düzeyinin yükseldiğini ve girişimci gruba yönelik olumsuz önyargıların kırılmaya başladığını göstermektedir. Bu çalışmada girişimcilerin mesleki tatmin düzeylerinin de yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Mesleki tatmin düzeyinin yüksek olması, mesleki beklentilerinin genelde karşılandığını göstermektedir. Mesleki başarı algısı bakımından ise, kendilerini büyük ölçüde "başarılı" buldukları ve orta düzeyli bir başarı grafiği çizdikleri görülmektedir.

Elazığlı girişimciler risk almaya yatkın olmakla birlikte, ekonominin istikrarsız

gidişatı ve belirsiz piyasa koşulları nedeniyle sonuçları hesaplanmış rasyonel bir yaklaşım biçimi sergilemekte ve oldukça temkinli hareket etmektedirler.

Girişimciler mesleki alan bilgisini ve becerilerini formel eğitim yoluyla olmaktan çok, çıraklık-kalfalık-ustalık sürecinde ve ailelerinde kazanmışlardır. Bu durum geleneksellikten kopamamalarının önemli nedenlerinden biridir.

Araştırmaya konu olan girişimciler, mesleki bilgi ve beceri düzeylerini yükseltme çabası içinde olmakla birlikte, bu amaçla etkin yöntemlere başvurdukları söylenemez. Benzer durum çalışanlarının mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmeye yaklaşım biçimleri açısından da geçerlidir. Kalifiye eleman çalıştırmanın öneminin bilincinde olmalarına rağmen, çalışanlarının mesleki bilgi ve beceri düzeyini yükseltmek amacıyla kolay ve ucuz yöntemleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu yaklaşım biçimi, özgün yenilikler üretmeyip ürün taklidine yönelmelerinin ana kaynağını oluşturmaktadır.

Girişimcilerin, işe eleman almada liyakat, dürüstlük ve uyumluluk ölçütlerini esas aldıkları görülmektedir. Eleman seçiminde nesnel kriterlere başvurmaları rasyonel bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir.

Elazığlı girişimcilerin, fuar ya da sergi türü etkinliklerin önemini kavramış olmakla birlikte, bu tür etkinliklere sürekli katılım oranlarının yüksek olmadığı görülmektedir. Bu nedenle fuar ya da sergiler aracılığıyla elde etmeleri olası kazanımlardan mahrum kalmaktadırlar. Yeni üretim teknikleri öğrenmede, yeni pazar bağlantıları kurmada, yeni bir çevre edinmede ve çalışma yaşamında motive olmada ise, fuar ya da sergi türü etkinliklerin işlevlerinin bilincinde oldukları görülmektedir.

Araştırmaya konu olan girişimcilerin gazete okuma düzeyleri yüksektir. Bu durum, ülkenin ekonomik ve politik gündemini takip ettiklerini göstermektedir. Öte yandan genelde meslektaşlarıyla iletişim halinde olmakla birlikte, aralarında üretim sürecine yansıyan verimli bir bilgi ve deneyim sirkülasyonunun bulunduğu söylenemez.

Girişimciler, çoğunlukla, çocuklarının mevcut işi geliştirerek sürdürmelerinden ve yeni işler kurmalarından yana bir tutum sergilemişlerdir. Ancak, toplam girişimcilerin yaklaşık üçte biri çocuklarının kamuda istihdamını arzuladıklarını belirtmiştir. Girişimci bakış açısıyla bağdaşmayan bu yaklaşım biçimi, devlet memurluğunun girişimciler için de hala bir seçenek olmaya devam ettiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

AKTAR, Ayhan (1990), **Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi**, Afa Yay., İstanbul.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer (1999), **Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, İmge Kitabevi Yay., Ankara.

ÇELEBİ, Nilgün, (1993), “**Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar**”, Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli: Bildiriler ve Tartışmalar, (Edit. Aypar Altınel), Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yay., Ankara: 35-42.

ERGÜDER, Üstün, Yılmaz ESMER, Ersin KALAYCIOĞLU (1991), **Türk Toplumunun Değerleri**, TÜSİAD Yay., İstanbul.

ESMER, Yılmaz (1999), **Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye’de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler**, TESEV Yay., İstanbul.

GODSELL, Gillian (1991), “**Entrepreneurs Embattled: Barriers to Entrepreneurship in South Africa**”, The Culture of Entrepreneurship (Ed: Brigitte Berger), ICS Press, San Francisco: 85-97.

KARPUZOĞLU, Ebru (2001), **Büyüyen ve Gelişen Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma**, Hayat Yay., İstanbul.

KÖSE, A. Haşim, Ahmet ÖNCÜ (1998), “**Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindedir?**”, Toplum ve Bilim, S: 77: 135-159.

KURATKO, Donald F, Richard M. HODGETTS (1998), **Entrepreneurship: A Contemporary Approach**, Fourth Edition, The Dryden Press, Philadelphia.

NERKAR, Atual A., Rita Gunther McGRATH, Ian C. Mac MİLLAN (1997), “**Team Processes and Progress in Innovation: The Role of Job Satisfaction at Project Level**”, Entrepreneurship in a Global Context (Ed: Sue Birley ve Ian C. MacMillan), Routledge Pub., London: 108-138.

ONARAN, Oğuz, **Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları** (1981), Ankara Üniv. SBF Yay., Sevinç Matbaası, Ankara.

SAYIN, Önal, (2002), “**Küreselleşme Sürecinde Sermaye-İşgücü İlişkisi**”, Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma Bütünleşme-II, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sos. Derneği Yay., Ankara: 299-311.

TÜRKDOĞAN, Orhan (1998), **İşçi Kültürünün Yükselişi (İş Ahlâkı)**, Timaş Yay., İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 249-278, ELAZIĞ-2005

MODERN BÜROKRATİK KURUMLAR VE BASKI DÜZENLERİ

Modern Bureaucratic Institutions And Constraint Mechanism

Ömer AYTAÇ

Fırat Üniversitesi, Fen-Edb.Fak. Sosyoloji Böl. oaytac@firat.edu.tr

ÖZET

Modern bürokratik kurumlar, işlevleri, iktidarları ve giderek büyüyen yapıları itibariyle çağımızın en merkezi kurumları arasında yer alırlar. İleri düzeyde akılcılık, biçimsellik ve etkinlik odaklı organize olan bu kurumlar, çalışanları kendi düzenlerine uymaya zorlarlar ve bu yolda, tipik bir zihniyet, tutum, davranış ve kimlik formları oluştururlar. Bunu gerçekleştirmek için de, çalışanlar üzerinde etkili bir denetim mekanizması kurarlar. Oluşturulan bürokratik değer ve davranış ölçüleri, sadece bürokratik alan ile sınırlı kalmamakta, bürokrasi dışına da yayılma eğilimi göstermektedir. Bundan dolayı pek çok sosyal bilimci, sosyal yaşam alanlarının giderek bürokratize olduğuna dikkatleri çekmekte ve bundan kaygı duymaktadırlar. Çünkü, çalışma gibi çalışma dışı dünya da, böylelikle, etkinlik, rasyonelite, gözetim ve denetim kısıcına girmektedir. Bu yazıda, modern kurumların hem çalışanlar hem de genel toplum üzerinde kurdukları baskı ve yabancılaştırıcı etkilere temas edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: bürokrasi, bürokratik kurumlar, kurumsal baskı, yabancılaşma.

ABSTRACT

Modern bureaucratic organizations are among the most central institutions of our age in terms of their functions, sovereignty and ever-enlarging structures. These institutions, organized on rationalism, formality and affectivity at a high level force their staff to adapt themselves the established order. For this purpose they establish typical mentalities, attitudes and identity forms. In order to realize these typologies and forms, they form a control mechanism effective on their staff. Bureaucratic values and behavioral patterns established are not limited with bureaucratic domain, but it also tends to go beyond the borders of the bureaucracy. Thus many sociologists underline the fact that social domains are increasingly bureaucratized and they express their concerns about it as working domain and as well as the non-working domains enter into the sphere of influence, affectivity, rationality, inspection and observation. In this paper, the constraints and alienating effects imposed by modern institutions on their staff and the general society.

Key Words: bureaucracy, bureaucratic institutes, institutional constraint, alienation.

GİRİŞ

Modern toplum bir kurumlar kompleksidir. Hemen her toplumsal alan, kendi içinde oldukça karmaşık kurumsal ünitelerden oluşur. Bu kurumlar (ki bunlar, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, askeri, adli, endüstriyel, boş vakit vs.), kendilerine özgü işleyiş sistemlerine sahiptirler ve genelde, rasyonalite, gayrişahsilik, biçimsellik, dakiklik, etkinlik ve verimlilik gibi bürokratik esaslara dayalı olarak faaliyet gösterirler. Bu kurumlar, aynı zamanda çalışanlarını etkili bir sosyalizasyondan geçirerek, onlara yeni tutum ve davranışlar, kişilik ve kimlik formları kazandırır. Böylelikle, çalışanlar, "örgüt insanı" ya da "kurumsal aktör" olarak örgütsel hedeflere hizmet ederler. Bu kurumlar, işleyiş dizgeleri itibariyle, kurumsal hedeflerden sapmaya yol açabilecek durumlardan da kaçınırlar. Özellikle, Tayloryen/Weberyen tarzda yapılaşmış kurumlar, buna büyük özen gösterirler. Bürokratik prensiplerden taviz vermemeye, bunlar üzerine düzen kurmaya çalışırlar.

Ancak, bu kurumlar, etkinlik ve verimlilik sağlamalarına ve işlevsel vizyonlarını sürdürmelerine rağmen, boyutları çok geniş olan sorunlara da kaynaklık ederler. Bu kurumlar, belli bir kurumsal kültür oluşturarak örgütsel hedeflere ulaşmak istediklerinden kendi içinde tutarlı ancak, baskılı bir hava oluştururlar. En esnek yapılaştığını iddia eden örgütlerde bile, dozu düşük de olsa bu baskı hissedilir. Genel planda bu kurumlar, bireysel özgürlüğü, serbest davranmayı, yaratıcılığı belli ölçülerde kısıtlarlar. Dahası, bireyi, farklı auralara sahip ekip çalışanlarıyla birlikte ve aynı yerde bulunmaya zorlarlar. Çünkü, kurumlar, bireylerin, uyuşan kişisel özelliklerini biraraya getirmek yerine, kişilerin uyuşan bilgi ve becerilerini (ehliyet) biraraya getirdiklerinden, kişisel planda uyuşmazlık, çatışma, sıkıntı, stres, kaygı ve nevrotik semptomları yoğun şekilde yaşamalarına neden olurlar.

Modern kurumlar, kişisel olmayan (gayrişahsi) ilişki dizgeleri oluşturduklarından, kişisel eğilimler ve ihtiyaçlara karşı da ilgisizdirler. Kurumlarla bireysel bilinçler arasında bir uyuşma söz konusu değildir. Kurumsal yapıların kendi çıkarlarını bireylere dayatma gibi bir niyetlerinin olması birey ile kurumsal yapılar arasında kendiliğinden bir mesafenin doğmasına yol açar. Kurumlarla birey doğası arasındaki bu iletişimsizlik sarmalı (sağır diyalogu) sonuçta bireyin aleyhine işler. Gerek örgüt çalışanları gerekse de örgütsel yapılarla ilişkiye girenler, bir takım psikolojik sıkıntılar, depresif kişilik özellikleri sergilerler. Bu durum, kimi zaman bireyin psikolojik sağlığını ciddi şekilde tehdit eder (Valerie- Carry, 1990: 24).

Bürokratikleşmenin artması ve yaygınlaşması, sonuçta, bütün bir toplumu tıpkı akılcı örgütlerdeki gibi bir işleyiş sistematiğine mahkum eder. Bu durum, zamanla

ekstrem tavirlara, irrasyonelliğe ve yabancılik algısının kökleşmesine hizmet eder. Örgütsel işleyişin insani ve sosyal değerlerden ayrışık olması, kişilerde yalnızlık, yabancılik, nevrotik semptomlar, sapkın tavirlar vb. reel hayattan kaçmak ile sonuçlanan sorunlar doğurur (Kanungo, 1992: 414).

Bu bağlamda, günümüz toplumu üzerinde çalışan toplum bilimciler, tehlike sinyallerine işaret ederek, kurumlaşmanın ileri boyutlara varmasının birey ve toplum için ciddi bir tehdit oluşturacağı üzerinde durmaktadırlar. Örneğin, Merton (1957), Riesman (1961), Whyte (1972), Fromm (1987, 1990), Foucault (1993), Goffman (1961), İlich (1989, 1995), Ritzer (1998, 2000), Sennet (2002), Bauman (1998, 2001), Mestrovic (1999) vd. modern toplumda giderek artan bürokratikleşmenin insanın doğasını ve varoluşsal iyeliğini tahrip ettiği, toplumsal hayatı üniform hale soktuğu, duygusal yaşamın ölümüne ve duygu ötesi bir topluma doğru yol aldığımızı ileri sürmektedirler.

Son yıllarda farklı sosyal bilim disiplinleri de, bürokratik kurumların yaydığı negatif etkiyi sorunsallaştırıcı bir yaklaşım içindedirler. Örneğin, yönetim biliminde araştırma yöntemi olarak ağırlığa sahip davranışçı yaklaşımların yanı sıra, psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji gibi bilim dalları, bürokrasi kıskacındaki bireyin/ toplumun karşılaştığı sorunlar üzerinde durmaktadırlar.

Bu çalışmada da, örgütsel/bürokratik yapıların, hem çalışanlar hem de genel toplum üzerinde oluşturduğu sınırlayıcı, yabancılaştırıcı ve baskılayıcı etkilere sosyolojik bir perspektiften bakılmaktadır. Örgüt, bürokrasi ya da kurumsal yapıların modern toplum için kaçınılmaz bir realite olduğu gerçeğine sadık kalarak, kurumlaşmanın yaydığı negatif etki üzerine bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

MODERN TOPLUM VE BÜROKRATİK DOĞASI

Modern toplum, çoklu uyaranlar setine ve karmaşık bir işleyim dinamiğine sahiptir. Bir dizi köklü değişiklik, örneğin; bilimsel/teknik gelişmeler, sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, ulus devletlerin ortaya çıkması, sekülerliğin yükselişi, küreselleşme vb. bir dizi radikal sosyal hareket, modern toplumun yapılaşmasında etkili olmuştur. Modern toplum, bugün için, daha çok endüstriyel, kentli, teknolojik, örgütlü, rasyonel, değişken, atomik vb. niteliklere göre tanımlanır. Bu toplumun belki de, kendisini en fazla ortaya koyduğu alan iş ilişkileri, endüstriyel ve ticari örgütsel yapılardaki farklaşmadır. Çalışmayı kutsama (püritenizm) gibi bir felsefik paradigmadan beslenen bu sistem, kapitalizme, sanayileşmeye, üretim ilişkileri ve üretim modellerine de kaynaklık etmiştir. Çalışma artık, spontane, rastgele, olabilirlik içinde yapılan bir meşguliyet değil, amaçlı, planlı, akılcı, kontrollü bir uğraşı biçimidir. İşin, birey/toplum için araçsallığı yerine,

işin/çalışmanın amaç olarak, başka şeylerin bu amaca götürücü araçlar (örneğin, boş zaman, tüketim, eğlence, vs.) olarak işlem gördüğü bir süreç söz konusudur. Bu toplum artık, endüstriyel, ticari, bürokratik, sosyal vb. pek çok niteliğe içkin örgütlemelere açıklık gösteren ve bu şekilde yapılaşan bir toplum olma özelliğine sahiptir.

Bugün için, toplumsal gereksinmelere, ancak iyi düzenlenmiş, uzmanlaşmış, akılcı temele dayalı bir örgütsel yapının yanıt verebileceği genel kabul görmektedir. Endüstrileşme ve beraberinde ortaya çıkan sosyal, kültürel gelişmeler, bu yeni topluma karşılık gelen örgütsel yapılar ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde örgütlenme sadece kamu alanında değil, diğer endüstriyel, ticari, toplumsal ve siyasal kurumların da bu tarzda yapılanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Modern toplum için tanımlayıcı olan, hiç kuşkusuz örgütlerin büyümesi ve karmaşıklaşmasıdır denebilir. Blau ve Meyer'in de ifade ettikleri gibi modern toplumsal sistem, bürokratik yapılanmanın genişlemesinin bir sonucudur (Blau-Meyer, 1971: 10). Modern toplumda bürokratikleşme, kamu ve özel kuruluşların yanı sıra, sendika, siyasi parti, dernek vb. ikincil grupları da kapsamakta ve bu kurumların da bürokratik bir işleyiş düzeneğine sahip oldukları görülmektedir. Bürokrasi literatüründe "modern bürokrasiler" olarak da adlandırılan bu kurumların gelişiminde hiç kuşkusuz, endüstriyel ve teknolojik gelişmeler başat bir rol oynamıştır (Baransel, 1979:162). Endüstrileşme ile birlikte geleneksel örgüt yapıları fonksiyonelliğini yitirmiş, değişik ve karmaşık işlevlerle yüklü yeni örgütsel yapılar ortaya çıkmıştır.

Bürokratik yapılanma, yönetimde rasyonalizm sonucu belirmiş ve en ileri örneklerine endüstri toplumuyla ulaşmıştır. Daha önceki toplum tiplerinde de bugünkü bürokratik işlevleri yerine getiren kurumlaşmalar mevcuttu. Ancak, daha önceki bürokrasilerde, rasyonalite, işbölümü, uzmanlaşma, dakiklik, kuralcılık, biçimsellik vb. özellikler gelişmemişti. Modern toplumun yoğun olarak yaşadığı ilişki biçimleri, artan sorunlar, gelişen istemler toplumda formalistik oluşumlara yol açmıştır. Bürokrasiler bu çerçevede yeniden yapılanmış, oldukça komplike, yaygın, etkili bir niteliğe kavuşmuşlardır.

Modern bürokrasiler genel planda, gelişkin bir işbölümü, uzmanlaşma, belirli bir hiyerarşik yapı, gayrişahsilik, rasyonalite, genel kural ve ilkelere bağlılık vb. kriterlere göre işlerler. Sadece kamu alanında değil ticari ve endüstriyel kuruluşlarda da etkilidirler. Bir bakıma, modern toplumun hemen her alanı bürokratik kurallara göre işlemektedir. Bunu, bürokratik örgütlerin yaşamımızın hemen her yanına uzanmasından da anlayabiliriz. Bu durum, bizi, bir bakıma, modern toplumun bürokratik bir inşa olduğu gerçeğine de götürür.

Öz olarak bürokratik örgütlenme, artık, bütün toplumsal sektörlerde varlık göstermektedir denebilir. Ayrıca, bu örgütler, geçmiştekilere kıyasla daha fazla etkin ve işlevseldirler. Birbirinden farklı işlevlere haiz bu kurumlar (örn. okullar, hastaneler, tutukevleri, işletmeler, fabrikalar vs.) şu ya da bu şekilde toplumsal işlevleri maksimize etmeyi esas almışlardır (Loo-Reijen, 2003: 137). Modern toplum, bu çerçevede, örgütlü ya da bürokratik bir karakter taşır. Bu toplumu anlamak, örgütleri ve onların genel toplumla olan ilişkilerini çözümlenmekten geçer.

BÜROKRATİK KURUMLAR VE İŞLEYİM DÜZENEKLERİ

Modern bürokrasiler, genelde Weberyen modele karşılık gelirler. Weber'in ideal tip bürokrasi modeli, her biri uzmanlaşmış rolleri yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesi olarak tanımlanabilir (Aron, 1996: 512). Bu model bir takım yapısal karakteristikler gösterir. Örneğin, kişisellikten arınmıştır (gayrişahsilik), yasal prosedürlere dayanır, rasyonel olarak işler, sistematik, dakik, biçimsel, planlı, öngörülebilir vb. tanımlayıcı özellikler gösterir. Weber kimi durumlarda aksamalar olmakla birlikte bu modelin, makinavari bir işleyim sistemine sahip olduğu ve bürokratik sistemde yüksek verimlilik ve etkinlik sağladığını belirtir. Weber, modern bürokrasileri, özellikle; akılcılık, kesinlik, istikrar, disiplin ve güvenilirlik açılarından diğer örgüt biçimlerinden üstün tutar. Ona göre, modern dönemin örgütlenme biçimi, yasal-ussal örgütlenmedir. Bu örgütler, azami ölçüde akılcıdırlar, yasal normlara uyarlar, önceden planlanmış kurallar ve ilkelere göre işlerler. Keyfiliğe ve tesadüfiliğe yer vermezler. Görevler, yetkiler, sorumluluklar, tutum ve tavırlar rasyonel mevzuata göre sürdürülür (Weber, 1993).

Bürokratik kurumlar, çok karmaşık işleyiş dizgesine sahiptirler. Kanunlar, tüzükler ve yönetmeliklerden oluşan formel prosedürlerin yanı sıra, nispeten hiyerarşinin tepe noktasını tutmuş aktörler (amir ya da müdürler) bulunur. Bunlar da bürokratik kurumun yapısını ve işleyişini mevzuat ve rasyonel örgütlenmenin dışında belirleyen önemli unsurlardır. Çünkü amirler yasal kuralları, otorite ve disiplini sağlama fonksiyonu görürler. Amirin otoritesi ya da liyakati, emri altında çalışan memurların kurumsal niteliklerini de belirler.

Bürokratik kurumlar, kendi bünyelerinde, kurumsal hedeflere odaklanmış bir işgörenler ordusu bulundurlar. Bu işgörenler, üstlendikleri görevlere uygunluk arzeden bilgi ve beceriye sahiptirler ve kurumsal hedefler için faaliyet gösterirler. İşgörenlerin kurumsal hedefleri ileriye götürmeleri için, kurumsal sosyalizasyondan geçmeleri, kurumsal iklime uygun davranmaları, istedik tutum ve davranış içinde olmaları

gerektiğine inanılır. Bu yüzden, kurumlar üyeleri üzerinde, otorite kurmak, disiplin sağlamak isterler. Bu kurumlar, ister klasik örgütsel ilkelere (klasik/neoklasik) isterse de postmodern/postfordist modellere uygunluk gösterebilirler, genelde, üyeleri üzerinde kurumsal kimlik/kişilik oluşturmaya çalışırlar. Bunun için de, çalışanların kurumsal tanımlayıcı ilkelere bağlılık göstermelerini arzu ederler, bundan sapma gösterilmemesine büyük özen gösterirler.

Bürokratik ortamda, işgören, genelde, formel bir ilişkiler spektrumu içinde faaliyet gösterir. Bürokratik sistem, aktörlere, bir takım değer, etik, kural ve ilkeler benimsetir ve onların kurumun onadığı kişiliğe sahip olmalarını ister (Hunt, 1993: 83). Bunun için de hemen her kurum kendi üyelerinin bazı kişisel, sosyal ve mesleki/teknik değerlere sahip olması için çalışır. Bu yönde, standart kurallar, prensipler, davranış ve kültürel sistemler oluşturur, buna uyulmasını sağlamaya çalışır ve kurumsal amaçlara ancak bu çerçevede ve bu ortam içerisinde ulaşabileceğini dikte eder.

Bürokratik ilişkilerin egemen olduğu bu ortamda her şey "kariyere yönelik" tir. Hizmet akışı belirli bir hiyerarşik sırayı izler. Görev ve sorumluluklar büyük ölçüde tanımlanmıştır. İletişim, belli bir sırayı takip eder, hatta konuşma ve hitaplar bile biçimseldir. Ast-üst ilişkilerine göre sesin tonu ayarlanmıştır. Üsttekiler daha buyurgan, otoriter bir tarzda hitap ederken, alttakiler daha alt perdeden, ürkek bir iletişim dili kullanırlar (bkz. Aytaç, 1996:144-164).

Bu kurumlarda iş yapma biçimi, sıkı emirler zincirine ve bu zincirde her halkaya biçilen rolün sıkıca tanımlanmasına bağlıdır. Yukarıdan bakıldığında iş, hiyerarşinin tepesinden aşağıya inildikçe bölünür. İş örgütlenmesindeki bütün aktörlerin, aldıkları emirleri izlemeleri ve gereğini yapmaları gerekir.Yani aktörler, kural-güdümlü hareket ederler. Bu realite, aktörlerin, kişisel inançları, kanaatleri ya da iş arkadaşlarına, müşterilere ya da hareketlerini yönelttikleri nesnelere karşı sempati ya da antipati beslemeyecekleri anlamına gelir. Burada herkesin hareketi gayrişahsidir, çalışanlar kişilerden çok yordamı tanımlayan kurallara uygun hareket ederler (Bauman, 2001:333-334).

Yine bu modelde, bürokrat, kendi kişiliğinden kopuk, aile değerlerinden uzak bir mesleği icra konumundadır. Gişesinin arkasındaki bir posta görevlisiyle ilişkiye girdiğimizde, bir bireyle değil, isimsiz bir iş yapıcıyla muhatap oluruz. Hatta görevli, yanındakiyle kişisel konularda konuşuyorsa bunu yadırgarız. Bu kişisellikten arınmışlık hali aslında bürokrasinin doğasına uygun bir şeydir. Burada herkes yasaları bilmek ve kuruma özgü soyut emirlere uymak zorundadır (Aron,1986:512-513).

Bürokratik kurumlar, işlevsel vizyonlarını sürdürmek için çalışanların

davranışlarını uniform, tekdüze ve biçimsel bir kalıba sokmaya çalışırlar. Bu yolda yeni davranış ve kişilik prototipleri üretirler. Bu sayede, örgütsel kültürü özümlemiş işgörenler üzerinden, kurumsal hedeflere varmaya çalışırlar. İşgören bu süreçte, mekanizma içerisinde, önceden tanımlanmış kural, ilke ve yönetmeliklere uymak, hukuki ve etiksel düzene adapte olma zorunluluğu içindedir.

BÜROKRATİK KURUMLAR VE YENİ DAVRANIŞ İNŞASI

Bürokratik kurumlar, katı ilkeleri olan, düzenli ve kurallı yapılar olduklarından üyeleri üzerinde buna uygun davranış örüntüleri ikame ederler. Bürokratik sosyalizasyona ve görevde kalma süresine bağlı olarak, işgören, şu ya da bu şekilde bürokratik davranışlar gösterir.

Örgütsel ortamdaki tüm ilişkiler, bir bütün olarak, örgütsel/bürokratik davranış oluşumuna kaynaklık ederler. Örgütsel/bürokratik davranış dediğimiz zaman, örgütün kural ve ilkeleri doğrultusunda biçimlenmiş, örgütsel amaçlara yönelik davranış örüntüleri anlaşılır. Bu davranış, önceden kestirilebilir, standart, formel, yasal, akılcı ve kendi içinde tutarlı bir görünümde (Luthans, 1992).

Örgütsel/bürokratik davranış, örgütsel sosyalizasyon süreci içerisinde oluşur. Bu davranış, örgütün yapısal özellikleri biçimler. İşgörenin kişisel özellikleri, eğitimi, aile yaşamı, davranış donanımı, değer ve etiksel anlayışı, örgütün yapısal özelliklerine uygun ise işgörenin örgütsel davranışlar edinmesi ve örgütle bütünleşmesi daha kolay olur. Aksi takdirde, bu davranış edinmede zorluk yaşanır. Örgütsel davranışın yerleşmesi, belli yaptırım sistemleriyle de sağlanmaya çalışılır. Kurumlar, etkili yaptırım sistemleri oluşturmak suretiyle, bürokratik davranış kalıplaştırma yoluna giderler (Başaran, 1991:235).

Bürokratik süreç içinde davranış oluşumu şu üç şekildedir: 1. Şahsi ilişkilerde bir azalma görülür 2. Kurallar giderek örgüt üyelerince belirlenir 3. Yeni alternatifler aranmaktan vazgeçilir. Böylece örgüt üyelerinin davranışlarının önceden kestirilme olasılığı artar (March-Simon, 1973: 141-142)

İşgörenin kurumdaki kalış (çalışma) süresi de, onun kurumsal değer ve kuralları içselleştirme düzeyini belirler. Kurumun katılımı ve rasyonalite anlayışı doğal olarak bireyi düşünsel ve eylemsel planda bir örnek davranmaya iter. Kurumsal kültür, ortak ve spesifik davranmaya açıklık gösterir. Kurumsal zihniyet, bireyin tutum ve tavırlarını, düşüncelerini ve yaşam biçimini etkiler (bkz. Schein, 1990: 109-119). Kişinin çalıştığı kurum, bir bakıma, onun her tür yapıp etmeleri için de anahtar referans öbeği durumundadır. Kişi, dünyaya, insanlara ve yaşama bu pencereden bakar. İster istemez,

kurumsal etkinlik için gerekli davranışsal biçimlerden yola çıkarak eylemde bulunur. Örneğin, katı bir otorite, disiplin, kural ve ilişkileri içeren mesleklerde, bireyler bu çerçevede, bir mizaç ve karakter dönüşümü yaşarlar. Üniformalı kurumlarda çalışanlarda, bir örnek tavırlar, hem iş hem de iş dışında çok rahat görülür.

Örgütsel davranışın oluşmasıyla, işgören, kural ve ilkelerin niteliğini sorgulamaz; doğru ya da yanlışlığını düşünmeden, eleştirmeden benimser. Bürokratik kurallar, ilkeler, anlayışlar, etik ve değerler, işgören için birer tabu haline alır (Başaran, 1991: 235-236). Örgütsel çerçevenin dışına çıkmadığı durumlarda ceza almaz ya da ödüllendirilir. Böylelikle, düzen sürdürülür ve statüko devam eder. Bu durum bazı yönetim anlayışlarına göre istikrar unsuru olarak kabul edilir ve bürokratik davranış işgören tarafından teşvik edilir. Bürokratik davranışın kalıplaşması, mekanizmanın sürekliliği ve istikrarı için teminat olarak görülmekle birlikte, sisteme güvenilirlik de katar. Bürokratik davranışın standartlaşması, grup içinde “grup benliği” ni de güçlendirir (March-Simon,1973: 144).

Dolayısıyla, bürokratik örgütler, üyelerine belli tutum/davranış ölçüleri ve bakış açıları kazandırır. Bürokratik davranış, örgütsel düzenin sürdürülmesi için gerekli ise de, paradoksal bir şekilde disfonksiyonel sonuçlar da doğurur. Çünkü, bürokratik davranış, işgörene hareket serbestisi bırakmaz, onu baskı altında tutar, örgütün yenileşmesini, işgörenin yeni durumlara uyumunu aksatır. Bürokratik davranış aynı zamanda işgörenin verimliliğini, yaratıcı ve değişimci yönünü perdeler. Standart ölçüler, kalıp yargılar ve rutin edimlerin tutsağı haline getirir.

BÜROKRATİK KURUMLAR VE YENİ KİŞİLİK/KİMLİK İNŞASI

Bürokratik ortamlardaki mesleki/etik standartlar, doğal olarak işgörenlerin kişiliğini yeniden biçimler ve yeni bir kişilik yapısının ikamesine yol açar. Bürokratik kişilik olarak da nitelendirebileceğimiz bu kişilik yapısı, gerçekte, kişiliğin insani ve sosyal muhtevasından sıyrılması, bürokratik görünümün almasını tanımlar. Bürokratik kişilik, genel planda, örgütsel yapılarda geçerli, kişisel olmama, biçimsel davranma, yansız/objektif olma, rasyonel olma, yasal hükümlere hassasiyet gösterme, dakik olma, etkinlik ve işlevsellik gözetme, eşgüdümlü ve koordineli hareket etme, planlı/tertipli olma vb. kişilik özelliklerine vurgu içerir.

Bürokratik örgütler, işlevselliği yakalamak için, oluşturdukları mevzuat hükümlerine sıkı sıkıya bağlılığı öncelediklerinden, kişiler, ister istemez bürokratik ölçülere uyan yeni tutum ve tavır ölçüleri, değerlendirme kıstasları edinirler. Bu kimi zaman yasal zorlayıcı yaptırımlar yoluyla olur kimi zaman da işgörenin gönüllü gayretiyle gerçekleşir (bkz. Kasapoğlu, 1985).

Whyte'e göre, bürokratik örgütlerde zamanla yeni bir kişilik tipi kök salmaya başlar. Whyte, bu kişilik tipinin genelde kendi kariyerini düşünen ve örgütün taleplerine mümkün olduğunca uyum gösteren bir nitelik taşıdığını belirtir. Modern örgüt yapıları, genel planda bu örgüt insanı ethosuna içkin kişilikler üretmede oldukça mahir gözükür (Loo-Reijen, 2003: 142-143).

Merton da, bu bağlamda, her bürokratik mekanizmanın, bir kişilik bileşeni olduğundan söz etmekte ve bürokratik yapının, bağlı olduğu ilke, kural ve değerler doğrultusunda bireye; "sistemli", "ihtiyatlı" ve "disiplinli" olma yönünde baskı ve zorlamalar yaptığını belirtir. Ona göre, kimi durumlarda bu baskı ve zorlama, örgütün üstlendiği "amaç ve işlevler" yadsınarak bilinçsiz ve körü körüne bir uymacı davranışa yol açar. Söz konusu kural ve ilkeler, örgütsel yapının işlevselliği için zaruri ise de, zamanla, "aşırı uyumluluk" (overcomformity) halinin pekişmesine neden olacağından kimi olumsuz sonuçlar doğurur (Poloma, 1993: 38).

Bürokratik kişilik/zihniyet, gerçekte, bürokratik örgütlenmenin mantığından türer. Bürokratik örgütlenme belli tip bilgi ve beceri talep eder. Bu bilgi ve beceriler, en genel ifadeyle, resmi/mesafeli ortamda çalışma yeteneği, alt konumdakileri idare etmek, yukarıdan gelen emirlere itaat etmek, dakik olmak, düzenli olmak, özdenetim, öngörülebilir ve tanıdık bir davranış göstermeden oluşur. Ayrıca, prosedür alışkanlığı ve işlemlerin anonimlik esas alınarak yürütülmesi de, bürokratik evreni çerçeveleyen özelliklerdir (Loo-Reijen, 2003: 141).

Bürokratik kültürde, kuralı sorgulamak ve ona aykırı davranmak olağan karşılanmadığından, bürokratik usullere uygun hareket etmek kaçınılmazdır. Bürokratik kurumlar, bu çerçevede, "kuralların dayandığı mantıktan çok kurallara uymaya özen gösteren kişilik tipi" yaratır. Merton, bürokratik örgüt ile kişilik oluşumu arasında karşılıklı bir bağımlılığa işaret eder. O, örgüt çalışanlarının statüleri gerçekmiş gibi algıladıklarında sonuçlarının da gerçek olacağını ve bu durumun bürokratik kişilik sorunsalına temel teşkil edeceğini ileri sürer. Merton, bürokratik kurum içerisinde bireyin kendisini gerçekleştirmesinin ancak kurumsal denetimin yok olması durumunda söz konusu olacağını ifade eder (Poloma, 1993: 37-38). Bunun gerçekleşmesi zor olduğundan, bürokratik kurumların, kendi standartlarını birey üzerinde egemen kılmaları ve bir bürokratik kişilik tesis etmeleri kaçınılmazdır. Nitekim, yapılan araştırmalar da (Bkz. Sashkin, 1984; Kanungo, 1992; Fromm, 1990; Bauman, 2001; Sennett, 2002) uzun yıllar bürokratik kurumlarda çalışanlarda, davranışsal ve kişiliksel dönüşümler yaşandığı, dozajı kaçmış yalnızlık ve yabancılaşmaya rastlandığı ve bunun önemli psikiyatrik sorunlara kaynaklık ettiği görülmüştür.

Sennett (2002), katı örgüt yapıları kadar, esnek yapılaşan örgütlerin de, kurumsal kimlik inşa etmede oldukça etkili olduklarını ileri sürer. Bu yapılarda, yaratıcılığa, kişisel inisiyatife ve iş tatminine önem verilmekle birlikte, bunlar da etkili kontrol ve denetim ağları geliştirerek, daha esnek örgütsel kültürler oluşturarak, bir ekip bilinci, aile duygusu, grup/cemaat iklimi üzerinden kurumsal kimlik inşa yoluna giderler. Bu çerçevede de, kurumlar üyeleri üzerinde bir şekilde tasarrufta bulunma hakkı edinirler, bireyi çekip çevirmede, kurumsal yönlendirmede mesafe katetmeye çalışırlar.

BÜROKRATİK KURUMLAR VE MEKANİZMAYLA BÜTÜNLEŞME

Bürokratik ortam içerisinde aktörün mekanizma ile bütünleşmesi denildiğinde, görev/ yetki/ sorumluluk/ yaratıcılık / usavurma/ karar verme/ gözetim/denetim / yetki aktarımı vb. ana nitelikte öğelerden oluşan bir koşul ve aktör bütünleşmesi anlaşılır. Kuşkusuz bu öğeler bireyin kurum içindeki davranış formülasyonunu tanımlarken, aynı zamanda kurum için de gerekli, arzu edilen ve beklenen davranış örüntüleri olarak kabul edilir. Bireyin kurumla bütünleşmesini sağlayan göreviyle ilgili bu nesnel öğeler dışında onun mesleğiyle olan ilişkisindeki psikolojik ve toplumsal etkenler de önemlidir. Örneğin, işin tatmin edici olması, başarının ödüllendirilmesi, mesleğin toplumsal prestijinin yüksekliği vs. meslekle dolayısıyla kurumla bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlardır.

İşgörenin kurumla bütünleşmesi, meslek hayatının ilk dönemlerinde daha belirgindir. Bu dönemde işgören, beklenenden fazlasını verme, hatta, “kraldan çok kralcı olma” eğilimi taşır. Başkalarının beklediklerine karşılık verme, özveride bulunma ve kendisini kabul ettirme kaygısı ağır basar. Meslekle özdeşim ve bilinç kazanımı, her zaman işgörenin özverisi ile olmaz, mekanizmanın baskıcı iklimi de buna tesir eder. Bu baskının sürekliliği formel davranış ve değerlerin kurumlaşmasını beraberinde getirir.

Bürokratik yapı, üyelerinden, benliklerini kişisel olmayan bu yapıyla bütünleştirmelerini ve kişisel olmayan (gayrişahsi) bir şekilde davranmalarını talep ettiğinden birey, zamanla resmi, ikincil, statüye ayarlı ilişkiler içine girer. Bürokratik ortamda, insanların kendiliklerini sürdürmeleri, kendi benlikleri, duyguları ve değerleri ile hareket etmeleri halinde, akılcılık ilkesi bundan zarar görür. Böylelikle, bürokrasi kişisel olan ile kişisel olmayan, akılcı olan ile akılcı olmayan arasındaki karşıtlığa da vurgu yapar (Sugur, 2000: 355).

Whyte da, “The Organization Man” adlı eserinde, modern toplumda bireyin “organizasyon adamı” haline gelişi ve örgütlerin birey üzerindeki belirleyiciliği üzerinde durur. Ona göre, büyük organizasyonlarda çalışan beyaz yakalı işgörenler, çoğunlukla

şirket yaşamının ve bağlılıklarının egemen olduğu hayatlar yaşarlar. Kendilerini arkadaşlarından, ailelerinden ve içinde yaşadıkları cemaatlerden koparırlar. Sosyal dünyadan gittikçe soyutlanan işgörenler, böylelikle, yeni bir “bürokratik kişilik yapısı” edinmiş olurlar (Marshall, 1999:561).

Whyte’a göre, örgüt yapıları, yeni bir kişilik ve buna paralel davranışlar ve ilişki dizgeleri üretirler. Bu davranış ve kişilik yapıları, birey ile örgüt arasındaki bütünleşmeyi sağlamada ve bireyin “organizasyon adamı” olmasında gerekli ise de, onlar aynı zamanda bireyi yaşadığı sosyal dünyadan koparmada da büyük pay sahibidirler. Whyte, örgüt içindeki insanların “organizasyon adamı” olma yolunda gösterdikleri çabaların, aslında onları kendilerinden kaçmaya yönelttiği ve “kardeşlik içinde tutuklu” kıldığını belirtir. Onlar artık örgütsel dayatmaları meşru ve gerekli görürler, itaat ve rızayı olumlarlar, örgütten sonra geldikleri bilincine sahip olurlar (Davis, 1988: 334).

Bürokratik örgütlerde birey, öznel kimliğini kurumsal kimliğin gerisinde tutar ya da en azından böyle yapması gerektiğini düşünür. Örgüt içi sosyalizasyon arttıkça, spontane bir şekilde bireysel eğilimler yerini örgütsel değer ve normlara bırakır. Bu süreçte, bürokratik örgütler, işlevsel vizyonlarını sürdürmek için kendi değer ve ilkelerini aktörlere benimsetme yolunda büyük baskılar yaparlar. Bireye düşen görev, çoğu kez, örgütsel normları, değerleri, önyargıları, ideolojiyi tez zamanda benimsemektir. Bireyin, kurumla bütünleşme isteği arttıkça, grup/şirket/ekip zihniyeti edinmesi de o ölçüde olanaklı olur. Zaten, örgütlerdeki insan yüzleri dikkate alındığında örgütsel kimliğin baskınlığı ve bireysel/sosyal kimliğin geri çekildiği kolayca fark edilir. Bürokratik totaliteden kaynaklanan bu durum, bireyin kendi olma/kalma istemlerinin da sonuçsuz kaldığı gerçeğine bizi götürür.

BÜROKRATİK KURUMLAR VE BİREY PSİKOLOJİSİ

Modern örgüt içinde bireylerin oynamak zorunda oldukları roller, aynı zamanda, onları büyük gerilim ve baskılara da maruz bırakır. Örgütsel rollerden kaynaklanan kişisel sıkıntılar, tatminsizlik ve hayal kırıklıkları, bireyleri çoklu psikolojik takıntılar göstermeye iter.

Bürokratik kurumlar karşısında birey, çoğu kez uyumcu, itaatkar, rıza gösterici bir tavır alır. Kurumsal işleyiş dizgeleri ve yaptırım mekanizmaları, ister istemez bireyin tutum ve tavırlarını disipline eder, uyumcu bir psikoloji geliştirmesine neden olur. Birey, kurumla bütünleşme sürecinde bireysel/sosyal egosunu çoğu kez bastırır, statüye uygun davranma mecburiyeti hisseder. Zaman içinde düşünsel ve davranışsal standardizasyona uğrar. Kişisel/sosyal benliği kurumsal olanla yer değiştirir. Bu genelde, bağımlı,

konformist, uysal bir tipe tekabül eder. Bu örgüt insanı, bireysel düzlemde kişiliksiz ve anonim bir görüntü çizer. Duyguları, hisleri, insani özellikleri geri çekilmiştir ya da mesai dışı saatlerde extrem dışavurumlar şeklinde açığa çıkar. Değişiklik göstermesi ve verili konumdan farklı davranması olağan değildir. İşgören, örgütü ileriye götüren bir aktör değil kendisini örgüt yerine koyan bir dişlidir daha çok. Bireysel varoluştan çok örgütsel farkındalığa sahiptir. Kendi varlığı örgüt kimliğiyle bütünleşmiştir. Bir bakıma kendisini örgütsel düzlemde ifade eden, tanımlayan, örgütsel statüyle aynileşen bir duruşa sahiptir. Hayır deme yetisini büyük ölçüde kaybetmiş, uysal, genel geçer yönlendirmelere ses çıkaramayan bir kişiliktir. İtaat etme, rıza gösterme, teslimiyetçi tavır takınma, genelde örgütsel yapılarda hüsnü kabul gören bir yaklaşım olduğundan, işgörenler için bunları içselleştirmek ve modal bir davranış formu olarak algılamak olağandır (Bkz. Whyte, 1972; Bell, 1976; Bauman, 1998).

İtaatkar olmanın her zaman aranan ve takdir edilen bir davranış olarak addedilmesinin temelinde ise, itaatın, iktidar için işlevsel bir değeri olmasının yanı sıra, insanlık tarihi boyunca itaatın erdem, itaatsizliğin de bir sapma olarak kabul edilmesinin büyük rolü vardır. Her türlü baskı karşısında hayır diyebilme cesareti göstermek ise kurumsal alanın dışına çıkarılma ya da pek çok olanaktan yoksun bırakılma anlamına gelir. Bundan dolayı Fromm, örgüt içerisinde bireyin “itaatsizlik yetisini” kaybettiğini belirtir. Her türlü zorlama ve dayatmalara karşı gönüllü ve bilinçsiz bir şekilde "evet" diyebildiğini bile fark etmez. Baskı ve müdahale olağan bir durum olarak algılanır (Fromm, 1987:15).

Kurumsal süreç içinde bireyin görevini formel/rasyonel kıstaslar dahilinde yerine getirmek durumunda olması, bireysel yetenekleri ve de kimlikleri zaafa uğratar. Kurallar ve ilkeler, genellik arzettiğinden, bunlara herkesin eşit bir şekilde uyması beklenir ve bu suretle birey, örgüt iklimi karşısında anonim bir kimliğin tarafı haline gelir.

Modern akılcı örgütler genelde, makine metaforuna göre işlediklerinden, kurum içindeki işlevsellik tek üstün değer olarak alındığından birey yalnızca, iş/beceri performansıyla değerlendirilir. Bu durum, bireyi, makinayla/mevzuatla kurduğu monist ilişkiye benzer şekilde, diğer insanlarla soyut ilişkiler kurmaya götürür (Morgan, 1986:20). Bu olgunun en açık ifadesi yalnızlık ve kendi kendine yeterli olma duygusudur. Bireyin başka insanlara ihtiyaç duymamasına neden olan araçsal üretim ve çalışma düzeni, aynı zamanda onun tüm özel ve sosyal yaşamının da mekanik boyutta sürmesini sonuçlar. İlişkilerdeki atomik yapılanma ve multi-dimensional kimlikler reel bir aidiyet duygusundan yoksunluğu getiren bilinç yarılmalarını yaşamın belirleyici unsuru haline getirir.

Kurumlaşma, bireyi belirli kalıplar ve şablonlara hapsettiğinden, birey, genelde bunun dışına çıkamaz; özgün yanlarını sergilemesi, düşünce ve eylem noktasında farklılığını vurgulaması mümkün olmaz. Kurum içerisinde baskılandığını, kuşatıldığını, güçsüz ve yalnız olduğu zehabına kapılır. Çünkü aşılmaz ve hükmedilemez ilkelerin yanı sıra, bunları uygulamak üzere üstün yetkilerle teçhizatlanmış amirler vardır. Birey tüm bu söz geçirilemez duvarlara karşı korunaksızdır. Kararlara ve kurumu ileriye götürecek hamlelere katılması, fikir üretmesi güçtür. Bu yüzden, kendisini bir bütün olarak kuramaz, tikel/parçalı benlik, farklı maske ve statüler sergiler. Farklı yerlerde farklı kimliklerle dolaşır. Nerde gerçek benlikle bulunduğunu fark edemez. Bu ise sonuçta, benlik saygısı ve temel güven eksikliğine, nevrotik takımlara, obsesif semptomlara davetiye çıkarır (bkz. Lasch, 1979; Bauman, 2001; Sayar, 2003).

Bürokratik kurumlar, örgüt kültürü ve iklimine sıkı sıkıya bağlılık istediklerinden işgörenler bu süreçte yoğun zorlanmalar, kısıtlanma duyguları, anksiyete, depresyon ve kaçışçı istekler duyarlar. Kurumsal yapılar; standart usuller, tekdüzelik, monotonluk, kurallı davranma, hiyerarşi gözetme, otorite algısına içkin hareket etme, dakiklik kısılacı altında olma vb. nedenlerden dolayı, birey üzerinde güçlü ve etkili bir baskı oluştururlar (Valerie-Carry, 1990:23-24). Birey, kimi zaman bu baskıyı çok açık bir şekilde hisseder, kimi zaman da örtülü/perdeli bir baskılanım duygusu yaşar. İç sıkıntısı, bunaltı, yalnızlık, içerlenme duygular, çatışma, tatminsizlik vb. psikolojik sorunlara muhatap olur. Bu ortamda, birey, başarı gösterme, kurumsal hedeflere ulaşma ve mevkisini muhafaza etmek için rekabetçi duygular içine de girer. Maksimum performans göstermeye zorlanır, insani/sosyal istemleri baskılanır, yaratıcılığı törpülenir ve emek tatminsizliğini daha derinden hisseder.

Hiyerarşik yapılar, başlı başına gerilim, çatışma ve stres kaynağıdır. Özellikle katı ve otoriter şekilde oluşturulmuş hiyerarşik yapılarda, ast üst ilişkilerinin biçimselliği, katılığı örgüt içi iletişimde aksamalara sebebiyet verir. Astların üstleri memnun etme isteği de, başlı başına bir gerilim kaynağıdır. Hiyerarşik basamakların, resmiyet, mesafe, soğuk ve disipline dayalı karakteri, doğal olarak çalışanlar üzerinde zorlanma duygular, stres, anksiyete, depresyon gibi patolojik sorunlara yol açar, hatta bu durum, depresif kişilik yapısının yerleşmesine de zemin hazırlar (Katz, 1977: 29-30).

İşgörenin çalışma süresi içerisinde bütün gün ve saatini hep aynı işle geçirmesi de, rutinlik ve monotonluk algısını artırır. İş, refleksiv bir mahiyet kazanır, bireyin bilincini devreye sokmasına gerek kalmaz. Çalışma sürecinde, başka türlü ilişkiler kurması; sohbet etmesi, rahat/gevşek tavırlar içine girmesi hoş karşılanmaz. Kişi, çalışma ortamında, otoriteyi, denetlenme baskısını, gözetlenmeyi, rutinlik, monotonluk, sıkıcılık

ve tekrardan ibaret işleri yapmaktan kaynaklanan negatif bir psikoloji yüklenir (bkz. Vates, 1989:48). Çalışmanın doğası; insanlar arası ilişkilerde de resmiyet, yabancılık ve yalnızlık yüklü bir kişiliksel dönüşüme yol açar.

Christopher Lasch (1979: 71-103), önemli psikiyatrik patolojilerden bir olan kişilik bozukluklarının ortaya çıkmasında, bürokrasinin ve içsel hayatın rasyonelleşmesinin büyük rolü olduğunu ileri sürer. Bürokratik özellikler ve giderek toplumsal yaşamın da bürokratik rasyonaliteye yenik düşmesi kişilik yapılarında extrem görünüm oluşturur. Bu durum, kendisini daha çok, narsist tavırlar, egoist dışavurumlar, anksiyete, güvensizlik algısı, düşmanca algılar, sınırsız bastırılmış öfke, içsel boşluk duygusu vb. kişilik deformasyonu şeklinde gösterir.

Bürokratik kurumların birey üzerinde kurduğu etkin denetim ve gözetim sarkacı, sonuçta bireyin düşük ya da ağır psikolojik takıntılar göstermesine, yalnızlık, yabancılık, kişisel yalıtım, güven yoksunluğu ve bilinç yarılmaları yaşamasına neden olur. Ayrıca örgütlerdeki baskı politikaları, mühendislik hesapları, panoptic tasarımlar vs. örgütsel ortamlardaki birey psikolojisini derinden etkiler. Etkin denetim/gözetim ortamları, birey üzerinde çoğu kez, psikolojik şiddet ve yabancılık ethosunun kurumlaşmasına yol açar.

BÜROKRATİK KURUMLAR, BASKI VE YABANCILAŞMA

Bürokratik kurumlar, kendilerine özgü işleyim mekanizması oluştururken, aynı zamanda çalışanlar üzerinde kısırtıcı bir hava da oluştururlar. Çünkü, bu kurumlar, işlevselliği yakalayabilmek için katı kurallar ve ilkeler oluştururlar ve bunlara uyulmasını temel şart olarak koşarlar. Bu yüzden, söz konusu katı kural ve bağlayıcı hükümlere, örgütsel kültür ya da iklime uygun davranma zorunluluğu çoğu zaman birey üzerinde önü alınmaz patolojilere kaynaklık eder.

Bürokratik örgütlerde kurala uymak, disiplin, verimlilik, hiyerarşi vs. birer amaç/hedef iken, birey, bu hedeflere götüreceği birer araç olarak görülür. Bu paradoks, örgütsel amaçlar ile bu amaçlara götüreceği araçların (yani insan) uyumsuzluğuna kapı aralar. Bu durum, örgütsel ilişkilerde yaşanacak temel sorunların başında gelir. Örgüt çalışanlarının birer araç olarak görülmesi ve örgüt içindeki rasyonel ilişkiler, zamanla örgütün akılcı ilkeleri ile uyum olmayan kişisel çıkarı kollamaya eğilimli eylemlerin gelişmesine zemin hazırlar. Akılcılık, insani ilişkileri perdelediğinden, insanlar buna karşı tepkisel bir tavır alır, enformel ilişki ağları geliştirirler (Scott, 1992:55). Ayrıca, bürokratik örgütlenme katı disipline dayandığından ve kurallara harfiyen uyma zorunluluğu istediğinden, işgörenin, kurallara uymayı zamanla bir hedef olarak algılamasına yol açar. Kuralın dayandığı mantıktan çok, kuralın taşıdığı yaptırım

korkusu öne çıkar. Kurala uyma davranışı içselleştirildiğinden işlevler otomat bir şekilde yerine getirilir. Çalışanın inisiyatif göstermesi zayıflar. İşgören, kimi esnek ortamlarda nasıl hareket edeceğini bilemez.

Bu yapılar işgörenleri katı bir akılcılık kısılacında tutarlar ve kişilik dışılığı egemen kılarlar. İşgören bu ortamda kendisini bütünlüklü olarak kuramaz. Kendisine sınırlı görev ve sorumluluklar verildiğinden ancak kısmi olarak kendisini ifade eder (Atiker, 1995:198). Bu durum benlik temsiline krizlere kaynaklık eder, ileri düzeyde yalnızlık ve yabancılaşma yaşamasına sebebiyet verir. Kişi kendi kendine yeter bir noktaya geldiğini düşünerek, sosyal ilişki içinde bulunma istek ve arzusunu kaybeder. Bu modelde rasyonalite ve gayrişahsilik esas olduğundan işgörenler iş ortamında diğer meslektaşlarıyla yeterince dostluk ve birincil ilişki kuramaz, hatta birbirlerini dahi tanımayarak iş ortamına yabancılaşırlar.

Weber'e göre, örgüt içinde işgören, hareket esnekliğini yitirmiş olduğundan işine tüm varlığıyla (maddi/manevi) bağlılık gösterir. Çoğu kez, kendisine değişmez bir rota çizer ve sürekli devinim halinde olan mekanizmanın basit birer dişlisi haline gelir. İşgörene, uzmanlaşmış görevler verilerek, mekanizma işgören yerine, yukarıdan emirlerle hareket ettirilir. İşgören, böylece hiyerarşik bir zincirle diğerleriyle bütünleştirilmiş olur. Hepsinin ortak çıkarı, mekanizmanın işlev görmesi ve otoritenin tesis edilmesine odaklanmıştır. Kurumsal disiplin, kamu ya da özel sektörde olsun mutlak itaate dayalı bir tutumlar yumağına dayanır. Bu disiplin giderek, hür türlü düzenin de temelini oluşturur (Teber, 1990: 98).

Her bir örgütsel yapı, işgörenlerin üniform tavırlar sergilemesini sağlamaya yönelik düzenekler (örn.sıkı denetim ağları, yaptırım mekanizmaları) oluşturur. Bu ortamda, işgörenin tutum ve davranışları sürekli denetim altında tutulur. Üyelerin davranışlarının resmi çerçeveye uygunluğu gözetilir. Tek biçimlilik, üniform davranma, benzerlik üzerine ilişkiler kurmak teşvik edilir. Kişiliği perdelenir, özgün/spesifik yönleri görünmez olur. Zaten, örgüte ayak basarken attığı imzalar ve sözleşme hükümleri, onun ses çıkarmaması, itaatkar olması, hayır diyememesi gereğini hatırlatır sık sık. Bu durum aynı zamanda, örgütsel yönlendirmelere, dayatma ve baskılara karşı koyma hakkını da onun elinden alır. Dolayısıyla, kişi, örgüte katıldığı günden itibaren “örgüt insanı” olmaya, örgütsel havaya uygun davranmaya yönelmiş olur. Kendisini ifade etmesinin “örgüt insanı” olmakla eşdeğer olduğu öğretilir ona. Bunun için de, örgütçe onaylanmış davranışlar sergiler, örgüt içerisindeki akreditesini arttırmaya çalışır. Bunun içinde sürekli uyumlu, itaatkâr, rıza gösterici, çalışkan vb. kişilik özellikleri sergiler. Bu şekilde örgütsel entegrasyonu sağlayacak mesleki bir sosyalizasyonun gönüllü öznesi haline gelir.

Hizmette kalış süresi arttıkça mesleki tecrübesi ve dolayısıyla grup içinde sosyalle olma düzeyinde ilerlemeler görülür. Bu çerçevede, bir örnek ya da üniform tavırlar sergiler. Birey, böylelikle, kurumsal tepkiler veren, insani/sosyal yönlerinde geri çekilme görülen, konuşma ve hareketlerinde mekanik ölçülerin ağır bastığı bir kişiliksel dönüşümün öznesi haline gelir.

Örgütsel yapılar, doğaları gereği, bireye serbest davranma imkanı tanımayarak ve yeteneklerini denetim altında tutarak yabancılaşma duygusunun yerleşmesine yol açarlar. “Personality and Organization” adlı eserinde, birey ile örgütler arasındaki ilişkiye değinen Argyris, bireyin örgütsel yapı içinde, özgün yanlarını baskıladığı, sosyal yönünü geliştiremediği ve sonuçta, yabancılaştığını ifade eder. Argyris, bunun, işgörenin gereksinimi ile örgüt arasında uyum eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürer. Bireylerin daha fazla bağımsızlık istemelerine karşın örgüt, onlardan bağımlılık ve itaat ister (Davis, 1988 : 335).

Davis’e göre, işgörende, güçsüzlük ve iş anlamsızlığı duyguları yoğunlaşınca psikolojik sorunlar da artış gösterir. Ona göre, yabancılaşma, bir bakıma uyumsuzluk, iş grubu ve örgütten kopukluk duygusudur (1988: 297).

Modern kurumlar, maksimum etkinliğe odaklandıklarından, çalışanlar üzerinde kurdukları denetim ve eşgüdüm gözden kaçmamaktadır. Birey, pek çok yönden kurumsal baskı ve tahakkumun muhatabı durumundadır. Bunu yaşadığı stres ve bunaltı psikozu ile dışa vurur. Kurumsal etkinlikler, bireyin içten yöneltimli, gönüllü çabalarına dayanmaz çoğu kez. Bir mecburiyet, zorlama, baskı hissedilerek gerçekleştirilir daha çok. Bu mecburiyet, kurum içindeki güçlü denetleyici araçlar tarafından güvenceye alınır. Birey, kurumsal hedefleri aksatmamak için, bu mecburi ayine bir şekilde katılmak, normlardan sapmamak, etik ölçüleri zorlamamak gerektiğini bilir. Çünkü, ufak bir aksaklık, mekanizmada belki de hayati sorunlara yol açacaktır. Bundan dolayı çalışanlar büyük bir basınç, zorlanma duygusu yaşarlar. Büro işleri çoğu kez, rutin, monoton ve sabit ilişkiler çerçevesinde döngü dolaştığından, çalışanların yüksek bir bunaltı nevrozu sergilemeleri kaçınılmaz gibidir.

Bürokratik kurumlarda yer alanlar bütün bir günü oldukça rutin işlerle geçirirler. Aynı iş, aynı çalışma temposu, aynı insanlar, aynı hukuki prosedür çalışanlarda bıkkınlık, isteksizlik, değişiklik arayışı ve kaçışçı eğilimlere sebebiyet verir. Bazı araştırmalar da göstermiştir ki, büro işleri rutinleştikçe, büroda çalışanlar giderek kişiliksizleşir ve yabancılaşma duyguları artış gösterir. Buna ilaveten işle özdeşleşme ve kişinin kendi kaderini yönlendirme duygusu ortadan kalkar ve bu da yabancılaşmaya davetiye çıkarır (Ergil, 1980: 87).

Bürokratik örgütlerde, kurala uymak, disiplin, verimlilik, hiyerarşi vs. birer amaç/hedef olduğundan, birey, bu hedeflere götürecekt birer araç durumundadır. Bu paradoks, örgütsel amaçlar ile bu amaçlara götürecekt araçların (yani insan) uyumsuzluğına kapı aralar. Bu durum, örgütsel hedeflere ulaşmayı da çoğu zaman aksatır (Sugur, 2000: 352-353). Yine, çalışanların inisiyatiftten yoksun olmaları, grup çalışmalarından uzaklaştırılmaları, sosyal ve insani ilişkilere kapalılık, katı rasyonalite, işlem trafiğinin fazla oluşu, aşırı kırtasiyecilik ve yaptıkları işten hoşnut olmama, yabancılaşmanın dozajını artırmaya yaramaktadır.

Modern kurumların katı, baskıcı ve otoriter yapıları ve işğörenin araçsal bir değere sahip oluşu sonuçta, bireyin insani yönünü perdelemekte, sosyal yönünün güdükt kalmasına yol açmaktadır. Bu durum belli bir süreci takip etmekte; birey, önce, araçlarla ya da nesnel iş ilişkileri ile uyumlu/barışık olmaya başlamakta, sonra ilişkilerinde ikincil/resmi yanlar öne çıkmakta, kendi kendisine yetmeyi öğrenmekte, yalnızlıktan rahatsızlık duymamaya, hatta hoşlanmaya başlamaktadır.

Modern bürokrasiler, gayri şahsi ilişki matrisleri oluşturduklarından kişisel davranmanın önünü almışlardır. Bu örgütlerde, sistematik şekilde işleyen düzenek, “kişisizleştirme” amelesidir. Bu kurumlarda amaç, “yüzlerin silinmesi”, bireysel özerkliğin yok edilmesidir. Kişiler yerine roller ikame edilir, üyeler amaca erişme ya da sorun çözme temelli rollere yönlendirilir. Bürokrasi, özelliğini, üyelerinin bireysel niteliklerinden çok sayılardan alır. Bir başka deyişle, bürokrasi, kişisellikten sıyrılarak, anonim bir karaktere bürünmüştür (Bauman, 1998: 152). Dolayısıyla, bürokratik sistem, anonim ve nesnel birliktelik zemini üzerinden, etkinliği yakalamaya odaklanmıştırdenebilir.

Bürokratikleşme yaygınlaştıkça, kişisel ilişkilere çözülme, hatta kopma kaçınılmazdır. Bunun yerine, resmi ilişkiler ve ilkeler merkezi bir öneme kavuşur, insan kendisini büyük bir makinenin dişlisi olarak görmeye başlar. Whyte da, bu noktada, bireyin örgütsel totaliteye muhatap olduğunı ve örgütsel yönlendirmeye boyun eğdiğini belirtir. Ona göre, birey, standart ölçüler edinir, insani özelliklerini yitirerek bürokratik aygıtın tutsağı haline gelir (Davis, 1988: 334).

Bauman’da bu çerçevede, modern bürokratik örgütlerin, bireyi kişiselliğinden sıyırmak suretiyle, onu bağımlılaştırdığını ve emre itaate yatkın kıldığını belirtir. Bauman’a göre, modern örgütlenme gerçekte, insanların hareketlerini, onların kişisel inanç ve duygularından koparmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Burada disiplin, diğer tüm sorumlulukları rafa kaldıran tek değerdir. Kişinin örgüte karşı görevlerini düzenleyen etik kod, üyeler arası davranışları etkileyecek ahlaki sorunların önüne geçmiştir. Diğer bir

deyişle, modern örgütlenme, ahlaki kısıtlamalardan bağımsız bir iş yapma biçimidir. İşte bu yüzden modern örgütler, ilke olarak, üyelerinin kendi başlarına hareket ettikleri zaman ürpertiyle kaçacakları “gaddar” eylemleri işleyebilmektedirler. Bunun dışında modern örgütler, bireyleri sorumlu ahlaki özneler olmaktan çıkarıyor, ahlaki özerkliklerinden sıyrıyor ve kendi ahlaki yargılarını işletmemeleri yönünde eğitiyor. Amerikalı psikolog Stanley Milgram’ın deyişle, en azında burada kaldıkları süre içinde kendi eylemlerinden ve bunların sonuçlarından sorumlu olmadıkları bir tür “ajanlık durumu”na düşüyorlar ve vicdanlarının sesini duymamak için kulaklarını sıkı sıkıya kapatıyorlar (Bauman, 2001: 337).

Dolayısıyla bürokrasiler, yapay ilişki ağları oluşturarak, mekanik ölçüleri devreye sokarak etkinliği yakalamaya çalışmaktadırlar. Bunun sonunda, bireyin bazı temel şeylerini yitirdiği ise, sonraları daha net anlaşılır. Sennett (2002)’in de ifade ettiği gibi, örgütler, etkinlik üretirken, insani ölçüleri aşındırarak, sabit, kararlı karakter yapılarını deforme etmektedirler. Örgütlerde etkinliği sağlamak için gerekli görülen ilkeler, aynı zamanda istikrarlı karakter yapılarını yapı bozuma uğratarak, değişken ve kararsız kişilik/kimlik yapıları üretmektedirler. Örgütsel akla ayarlı tutum ve tavır ölçüleri edinen birey, doğal olarak gündelik yaşamını da bu ölçülere oturtmakta, işin değişkenliği ve anonimliği, sosyal alanda da benzer görünümleri egemen kılmaktadır. Burada, kaygı duyulması gereken şey, modern örgütlerin, kararsız, bölünük, parçalı, istikrarsız, değişken ve şekilsiz karakter yapıları inşa ediyor olmasıdır. Sennett, bunun tehlikelerine işaret ederek, yeni üretim sistemlerinin karakter yapılarımız üzerinde yıkıcı etkiler yaptığını belirtir.

Bürokratik yapılarda gözlenen kişilikdışılık ve de yabancılaşma ethosu, hem bireysel hem de sosyal patolojilere sebebiyet vermektedir. Bürokratik ortamdaki yabancılaşma, bireysel düzlemde, zihinsel deformasyon (Kornhauser, 1965), iş tatminsizliği, iş stresi, anksiyete, depresyon ve diğer pek çok psikolojik rahatsızlıkla kendisini ele vermektedir (Sashkin, 1984). Öte yandan toplumsal ve örgütsel düzlemde; düşük üretkenlik, bozuk moral ve ahlaki değerler, yüksek işgücü devri, performans düşüklüğü ve işten kaçma (kaytarma) kendisini gösterir. Ayrıca, pek çok ruhsal temelli fiziki rahatsızlık (psikosomatik) da, aslında örgütsel baskı ve zorlanmaların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bunun dışında, yabancılaşma, dışa dönük ekstrem dışavurumlarla da kendisini gösterir. Bunlar, artan suç oranları, sabotaja yönelme, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarındaki artış, iş yavaşlatma, grevler, intihar ve türlü sapma davranışları olarak karşımıza çıkar (Kanungo, 1992: 414).

Öz olarak ifade etmek gerekirse modern örgütler, oluşturdukları baskı

sarkaçlarıyla, hem çalışanlar hem de genel toplum üzerinde yabancılaştırıcı ve o ölçüde de yıkıcı bir etkide bulunurlar. Rasyonalite, gayrişahsilik, uzmanlaşma, formalizm, standart ölçüler, gözetim, denetim vs., doğal olarak çalışanlar üzerinde kişiselliği perdeleyici, yabancılık ethosuna içkin fragmanter kişilikler üretir. Sosyallikten yalıtılmış evren içinde, birey, kısıtlı, tekil, anonim ve amaçlı ilişkiler kurar. Birey bu süreçte, emeğine yabancılaştığı gibi, insani ve sosyal dünyadan da geri çekilmeye götüren bir kişilik deformasyonuna uğrar. Bu yabancılık hissi, günlük yaşama da yayılarak, sosyal alanın dönüşmesine, bürokratik patolojiye teslim olmasına zemin hazırlar.

BÜROKRATİK KURUMLAR VE SOSYAL YAŞAMIN BÜROKRATİZASYONU

Örgütsel amaçlara ulaşmak, örgütsel iklime uymacı bir eğilim içinde olmayı şart koştuğundan, işgörenler zamanla örgütsel donanımlarını, anlayış ve zihniyet kodlarını formel alanın dışına da taşırlar. Bu çoğu kere bilinçli bir faaliyet değildir. Gayri ihtiyari olarak birey, örgütsel kazanımlarını özel ya da sosyal yaşantısında da deneyimler (bkz. Aytaç, 1996; Loo-Reijen, 2003). Örneğin, memurlar, işçiler, üniformalılar (asker-polis), mühendisler, sanatçılar, bilim adamları vb. meslek grupları gündelik yaşamlarında bazı spesifik/bir örnek tavırlar sergilerler. Bu meslek gruplarının her biri tipik kurumsal yaşam tasarımları içindedirler. Dolayısıyla, kurumlar genel planda üyelerine bütünlüklü bir yaşam alanı inşa ederler. Sadece, örgütsel düzlemde değil, aynı zamanda farklı toplumsal alanlara içkin olarak da bir davranış seti oluştururlar. Kurumun yapısı, fonksiyonu, toplumsal hiyerarşideki yeri/saygınlığı, bireyin toplumsal duruşunu, yaşam stilini de biçimler.

Modern kurumsal yapılar, doğaları gereği, katı rasyonel denetleme, planlama ve örgütlemeye dayandıklarından, etkileri toplumsal alanı da kuşatır. Weber, bürokrasilerin kaçınılmaz hükümlerliliğinin sosyal yaşamı bürokratikleştirileceği ve bunun büyük sorunlara kaynaklık edeceğini öngörmüştür. O, rasyonel bürokrasilerin, etkinlik ve verimlilik sağlamakla birlikte, insani eylemin özerkliğini tehdit ettiğini ileri sürer. Bireysel yaratıcılığa yer vermediklerinden ve total bir düzen inşa ettiklerinden dolayı, genel toplum için bir tür “demir kafes” oluştururlar. İşgörenler de, bürokrasinin katı, değişmez prosedürler dünyasında, inisiyatif gösteremeyerek “zombileşir” ve böylelikle birey, kendi meydana getirdiği bir aygıtın kurbanı haline gelir (Loo ve Reijen, 2003:144).

Weber aynı zamanda, bürokrasilerin sahip oldukları güç itibarıyla de toplumsal yaşamı ve sosyal güçleri denetim erkine sahip olduklarını ileri sürer. Ona göre, bürokrasinin, “bilgi tekeli elinde tutması, dışa kapalılık, bir iktidar aracı olarak

kullanılan ‘resmi sır’ kontrolü ve tüm toplumu merkezi bir şekilde denetleme gücü” ne (Weber, 1993:210) sahip olması, tüm toplum üzerinde kontrol kurmasına, total bir egemenlik inşa etmesine yol açar.

Weber’in demir kafes metaforuyla izah ettiği söz konusu kurumsal baskılara Habermas da farklı bir açıdan yaklaşır. Habermas, bürokrasi ile yaşam dünyası olguları arasında bir ayrıma gider. Ona göre yaşam dünyası, kültür, kişilik ve sosyal iletişim ağlarını kapsar. Bu alan sujelerin dünyasıdır ve burada iletişimsel eylem kalıpları geçerlidir. Bürokrasi ise, devlet ve ekonomiye hükmeden rasyonel aygıtların alanıdır. Bürokratik sistem, somut hedeflere ulaşmayı önceler, bu yüzden araçsal ve stratejik eylemi öne çıkarır. Habermas bu iki kavram yardımıyla, bürokratik örgütlerin her tür sosyal ilişkiye burnunu sokmaya çalıştığını göstermeye çalışır. Habermas buna, sistem ya da bürokratik kurumların, yaşam alanları üzerinde her tür düzenleme erkine sahip olduğu ve bürokratik aklın sosyal alanı kuşattığı ve bu yolla yaşam alanlarının kolonizasyonu ile karşı karşıya olduğumuzu belirtir. Bürokrasinin sunduğu imkanlara kavuşabilmek için de insanlar giderek bürokrasinin soyut kuralları ve kategorileri içinde düşünmek durumunda kalırlar. Bu süreçte, iletişimsel eylemin geçerli olduğu yaşam dünyası çözülür. Bürokrasinin yaşam alanlarını kolonileştirmesi çabalarına bir çok örnek verilebilir. Habermas, kendisi buna aileyi örnek verir. Aile içinde eşler ve gençler arasındaki ilişkiler giderek tek biçimli ve bir takım düzenlemelere konu olur. Habermas, ayrıca güncel yaşamın da giderek hukuksallaştırılmasıyla karşı karşıya olduğumuzdan söz eder (Loo-Reijen, 2003: 144-146; Dellaloğlu, 1998: 209-213;)

Zijderveld de, “Soyut Toplum” (1985) adlı eserinde, bürokratik zihniyetin, bir bütün olarak toplumsal alanda yeniden üretilebilirlik taşıdığına temas eder. Bürokratik kurumların baskıcı ve total yapıları, birey üzerinde kurdukları tahakküm ve kişilik üzerinde oluşturdukları dönüştürücü etki, bir bütün olarak sosyal dünyayı bürokratize eder. Ona göre, bürokratik usüller, sadece resmi organizasyonlarla sınırlı değil, aynı zamanda tüm topluma, iktisadi, siyasi, kültürel organizasyonlara da sirayet etmiştir. Formalizm, ofis hiyerarşisi, etkin denetim, akılcılık, dakiklik, öngörülebilirlik vs. sosyal yaşamın tüm alanlarında görünürlük taşır. Örneğin, alışveriş olgusu artık anonim bir karakter taşır, birey müşteri statüsünden tüketici statüsüne sahip olur. Bu Zijderveld’e göre karmaşıklaşan bürokratik örgütlerin bir sonucudur. Bürokratik örgütlere has ilişkilerin geçerli olduğu tüm ortamlarda, doğal olarak yüzyüze, birincil ilişkiler ve etkileşim kalıpları devre dışına itilir ve rasyonel/gayrişahsi ilişkiler kök salmaya başlar.

Ritzer de, bürokratikleşmenin örgütsel yapılar dışına taşma potansiyeli taşıdığını belirtir. Onun, etkili bir şekilde izahını yaptığı ve “Toplumun McDonaldlaştırılması”

(1998) olarak formüle ettiği bu olgu, Tayloriyen/Weberiyen kurumsal yapıların, toplumu dönüştürme, toplumsal olanı yapıbozuma uğratma gibi radikal değişiklikler yapabilme gücünü de ortaya koyar. Kurumlaşmanın artması ve yaygınlaşması bütün bir toplumu rasyonel hareket eden, bireyci, gayrişahsi, ikincil iletişim yanlısı bireyler haline getirir. Bu süreçte tüm ilişkiler de örgütsel yapılardaki usullere benzer şekilde yapılaşır. Tıpkı Ritzer'in altını çizdiği, McYemek, McDoktor, McÜniversite, McGazete, McEğlence, McOtotamircisi, McDoğum, McCenaze gibi hemen her sosyal alanda, rasyonel ilişki yapıları, formel iş yapma usulleri baskın hale gelir. Bir başka deyişle, her sosyal alan, tıpkı örgütsel yapılardaki ilişki biçimlerine göre; biçimsel, standart, etkin, rutin, hesaplanabilir, ölçülebilir, nicelleştirilebilir, denetlenebilir vb. esaslar doğrultusunda yapılaşır.

Öz olarak ifade etmek gerekirse, bürokratik yapılar, farklı bireysel/toplumsal dünyalara nüfuz edebilmektedirler. Bu yapılar, bireyin tüm sosyal yaşam dünyasını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde kuşatma erkine sahiptirler. Bürokratik kurumlardaki ölçek genişlemesi ve artan karmaşıklık büro işleriyle sınırlı kalmamış genel toplumun rasyonel örgütlenmesini de getirmiştir. Bu kurumsal işleyiş formları, birey bilincinde derin etkiler bırakmanın yanı sıra, toplumsal alanda da etkin hale gelmiştir. Bundan dolayı, akılcı örgütler kadar, giderek sosyal hayat da mekanik bir işleyim formuna hapsolmuş gibidir.

BÜROKRATİK RASYONALİTE VE PARADOKSAL SONUÇLARI: BAZI PERSPEKTİFLER

Weber ve Habermas'ın da işaret ettikleri gibi, bürokratik rasyonelite, resmi örgüt yapılarıyla sınırlı kalmıyor, bütün bir toplumu kendi ölçüleri doğrultusunda dönüştürüyorlar. Daha doğrusu, bürokrasilerin böyle bir güce sahip oldukları anlaşılıyor. Modern bürokrasiler akılcı sistemler olduklarından ve akılcılığın ileri uygulamalarına içkin olarak faaliyetlerini sürdürdüklerinden hem çalışanlar hem de genel toplum üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahiptirler. Maksimum etkinlik/kârlılık, kuşkusuz akılcı düzenlemeleri gerektirir. Taylor'un bilimsel yönetim modeli de son derece akılcı bir inşaydı ancak, çalışanlar üzerinde işlevbozucu etkiler yaratmıştı. Bireyi makine olarak algılamak ve örgütleri "makine örgüt" şeklinde düzenlemek, kuşkusuz, makinevari birey ve toplum inşa etmek anlamı taşır. Weber'in ideal bürokrasi modeli de, akılcılık paradigması etrafında şekillenmişti. Çalışana çok az inisiyatif verilmiştir ve tek amaç, örgütsel hedeflere odaklanmak, kişisellik ve sosyalliği baskı altında tutmaktır. Böyle olunca da, örgüt içinde şekillenen yeni kişilik ve kimlik formları, doğal olarak toplumsal

alana da nüfuz ederek, sosyal yaşamın bürokratizasyonuna ya da Habermas'ın deyişiyile sosyal yaşam dünyalarının kolonizasyonuna yol açmaktadır (Habermas, 1984: 232-233). Benzer saptamaları eleştirel kuram taraftarlarında, çatışmacı teorisyenlerde, modernizm eleştiricileri ile postmodern toplum yorumcularında da görürüz. Genelde modernlik ya da radikal modernlikle hesaplaşan bu eleştirel yaklaşımlarda daha çok, bürokrasi ya da iş (endüstriyel) örgütlerine ve bunlara içkin değer ve ideolojik paradigmalara, kâra, hızlı kâra koşulmuş bilinç yapılarına yönelik eleştiriler büyük yer kaplamaktadır. Çünkü, akılcılık, hem modernlik hem de bürokratik organizasyonlar için ortak bir temadır. Akılcılık, bürokratik etkinliğe hizmet etme amaçlı kullanılırken, aynı zamanda, paradoksal bir biçimde akıldışılığı üretiyor, istenmeyen, işlevdışı sonuçlara sebebiyet veriyor.

Bu çerçevede, Foucault, belki de modern akılcı örgütlerin beraberinde akıldışı sonuçlar doğurduğuna değinenlerin başında gelmektedir. Foucault'a göre, akılcı sistemler, çalışanlar üzerinde doğrudan baskı oluştururlar. Bu sistemler yardımıyla, çalışanların performansları ve çalışmaları aynı şekilde denetlenir. Foucault, bu denetimi, Panopticon metaforu kullanarak açıklar (McNay, 1996). Panopticon, bireylerin tam anlamıyla gözlenmesine olanak sağlayan bir yapıdır. Bunun en açık örneği, gardiyanın hücreleri görebildiği halde mahkumlar tarafından görülemediği, dairesel bir hapisханenin ortasındaki kuledir. Panopticon, yetkililere muazzam bir güç kazandırmakta, çünkü onlara tam gözetim imkanı sağlamaktadır. Bu yapı, yetkililerin her zaman orada bulunmasını gerektirmez, zaten yapının mevcudiyeti mahkumları sınırlar. Dahası, mahkumlar, yetkililer tarafından görülebileceklerinden korkarak kendi kendilerini denetlerler. Foucault, panopticon'un disiplinler toplumun temeli haline geldiğini belirtir ve bunun yeni tüketim araçlarına uygulanabilirliğinden söz eder. Ona göre, her yeni tüketim aracında ille de bir panopticon olmasa da, hem çalışanlar hem de müşterilerin gözlenebileceği birçok nokta (bir kumarhanenin videolu güvenlik odası, alışveriş merkezlerindeki kapalı devre video gözetimi) mutlaka vardır ve gözetlenme olasılığı her ikisinin denetimini de mümkün kılar (Ritzer, 2000:122).

Foucault, denetimin, tüm toplumsal alanlara içkin bir yayılım gösterdiğini de belirtir. Yaşamlarımızın daha fazla denetlenir olduğunu ileri süren Foucault, bunu gücün mikropolitik kavramı ile açıklamaya çalışır. Ona göre, bu kavram, yaşamlarımızın denetlendiği, Weberci bir "demir kafes" içinde olduğumuz zaman nefes bile aldırılmayacak çok sayıda mini kafesler tarafından kuşatıldığımızı ifade eder (Foucault, 2000; Lyon, 1997).

E. Goffman' da benzer olguya, total kurumlar kavramı ile temas eder. Ona göre

de, yaşadığımız hayatta karşılaştığımız kısıtlamanın sürekliliği, insanlar üzerinde tüm bir baskılayım düzeni kuran bu total kurumlar (ıslah evleri, hapisaneler, akıl hastaneleri, huzur evleri, cüzam hastaneleri, manastırlar, toplama kampları, körler/öksüzler/yoksullar için evler vs.) vasıtasıyla olur. Bauman'ın "zoraki cemaatler" olarak da nitelediği bu kurumlarda, yaşam kılı kırk yaran düzenlemelere göre işler. Üyelerin ihtiyaçları kurum tarafından belirlenir ve karşılanır, kurallardan sapma karşısında, etkili cezalandırma yöntemleri devreye sokulur. Total kurumlar, üyeleri arasında kişisel sosyal ilişkinin tesisini önleyici bir düzenlemeler ağı geliştirirler. Bunun esası ise, kişiler arası ilişkilerde elden geldiğince gayrişahsiliği egemen kılmaktır. Bu yüzden kişisel ilişkiler, sıklıkla gözetimciler tarafından denetlenir. Gözetim altındakiler, gözetlenmenin dolayısıyla kontrol altında olmanın derin psikolojisini yaşarlar. Bu psikoloji, yaşamın doğal ölçüler dışında sınırlı/kısıtlı sürdüğü anlamına da gelir (Goffman, 1961; Bauman, 1998:99).

Benzer bir tespiti, çok daha iddialı bir tarzda Ritzer'de görürüz. Ritzer, bürokratik olarak işleyen bu topluma karşılık olarak "Toplumun McDonaldlaştırılması" kavramını kullanır. Ona göre, modern toplum, tıpkı rasyonel örgütlerdekine benzer şekilde işlemektedir. Yani, akılcı, duygudışı, rutin, öngörülebilir, hesaplanabilir, denetlenebilir vb. işleyim sistematiğine sahiptir. Ritzer, modern toplumun yaslandığı rasyonalitenin, modern yaşamın gereksinimlerine hızlı ve etkili yanıtlar verdiğini, ancak, bürokratik rasyonalitenin, kurumsal yapılarla sınırlı kalmayarak hemen tüm toplumsal alanlara sirayet ettiğini ve hatta yaşam öncesi ve sonrasına da (McDoğum/ McCenaze) uzandığını belirtir (Ritzer, 1998). Aşırı rasyonalite; kendi içinde irrasyonel bir süreçte yol açarak, insana dost olmayan ilişkiler ve kurumsal ağlara kapı aralar. İnsani ilişkiler, sosyal alışveriş sistemleri böylelikle, standart, ortalama, gayrişahsi, paraya tahvil edilebilen bir boyut kazanır. İlişkiler artık, hesaplanabilir, öngörülebilir, denetlenebilir, yeniden üretilebilir hale gelir. Ritzer, böylelikle tüm sosyal alanların (örn. iş, turizm, kredi kartları, eğlence vs), tıpkı McDonalds restoranlarda olduğu gibi, belli işletme ilkeleri temelinde yeniden örgütlendiğini ve bunun bazı hayati sorunların kaynağı olabileceğini ileri sürer (Allan, 1999:200). Böyle bir toplumun bizi, irrasyonaliteye mahkûm edeceği kaygısı taşıyan Ritzer'e göre, aşırı rasyonalite ve biçimsellik, aksi bilinç üretecek, tepkisel dışavurumlara yol açacak ve rasyonelliğin uç görünürlüğü kendisini gösterecektir.

Çünkü, Ritzer'e göre, akılcılaşıma, beraberinde denetimi de getirir. Bürokratik örgütlenmenin yaslandığı akılcılık, sosyal alana da sirayet ederek, sosyal hayatın rasyonel denetimini mümkün kılar. Bu bağlamda yeni akılcı düzenleme biçimleriyle karşılaşırız. Ritzer, bunu lüks girişli siteler'den hareketle açılımla yoluna gider. Ritzer'e göre, bu

siteler, gözetim ve denetim açısından ilginç bir görünümde dirler. “Bu tür yapılarda yalnızca Weberci demir kafes değil cezaevleri ve akıl hastaneleri gibi kurumlar tarzı birçok tuzak vardır. Benzerlikler arasında bireysel davranışı yöneten kural ve yönetmelikler, siteyi çevreleyen duvarlar, yirmi dört saat esasıyla çalışan bekçiler, devriyeler, gözetim kameraları, hırsız alarmları ve giriş çıkışta sınırlama sayılabilir. Ziyaretçiler bazen kapılarda videoya alınır. Amaç, ‘suçun en aza indirildiği bir ortam’ yaratmaktır. Engeller istenmeyen yabancıların içeriye girmesini önlemek için konulmuşsa da, ‘içeride oturanlar’ a, bu yaşam tarzının tüketicilerine de kısıtlamalar getirir, orada oturanlar çoğunlukla kendilerini video ekranında bulurlar ya da güvenlik personelinin gözlerini üzerlerinde hissederler” (Ritzer, 2000: 120-121).

Ritzer’e göre, akılcılaşıma, paradoksal bir şekilde, etkinliği sağlamanın aracı olmakla birlikte, verimsizlik, öngörülemezlik, hesaplanamazlık ve denetimin kaybolmasına da yol açar. Akılcılaştırılmış kurumların, sağlığımız ve çevre üzerinde sayısız yan etkisinin yanı sıra, belki de daha fazlası aile üzerinde görülür. Ritzer, hep birlikte yenilen yemeklerin yok olmasının sebebini mikrodalga fırınlara ve yapılmasına yardımcı olduğu değişik türde mikrodalga fırına konulabilir yiyeceklere bağlar. Akılcılaşıma, aynı zamanda sistem üzerindeki denetimimizi ortadan kaldırıyor ve bizi sistem tarafından denetlenebilir hale getiriyor. Bu akılcı sistemler, bugün yaşamımızın pek çok alanını denetliyorlar. Ne var ki, bu sistemler en tepedeki insanın bile kontrolünün dışına çıkabilmektedirler. Ya da birbirine bağlı bu sistemler, küçük bir lider grubunun eline düştüğü zaman, genel toplum üzerinde muazzam bir denetim kurmaya hizmet eder. Dolayısıyla, akılcılaştırma sistemleri; kendi içinde otoriter/totaliter eğilimleri de besler (Ritzer, 2000: 124-125).

Öz olarak, akılcı sistemler, kendi içinde paradoksal görümlere açıklık gösterirler. Bu sistemler, teknik anlamda iktisadi refaha katkı sağlıyorlarsa da, birey ve toplum için mekaniklik, duygudışılık, maddiyatçılık, moral boşluk ve insani/sosyal karakter yapılarının aşınması gibi, oldukça temel sorunlara da kaynaklık ederler. Akılcı tasarruflar, toplumsal ve kültürel dünyanın sınırlarında belirsizlik ve akut anlam kaybı ve duyguötesi eğilimleri besler. Modern sosyal teorisyenlerin önemli bir kısmı da bunu, genelde, akılcılığın, akıldışı sonuçları olarak görme eğilimindedirler.

BÜROKRATİK RASYONALİTE VE NONKONFORMİST TEPKİLER

Bürokratik kurumlar, uyumcu tepkiler ürettikleri gibi, uyumcu olmayan (nonkonformist) tepkiler de üretirler. Birey, kurumsal yapı içerisindeki aşırı biçimlendirilme amelesine karşı, hoşnutsuzluk, karşı koyma ve bunu kuraldışı eğilimler

geliştirmekle açığa vurur. Dolayısıyla, birey, muhalif, aykırı bir söylem ve eylem pratiği de geliştirir. Bireyden bireye değişen bu tepkiler, hiç kuşkusuz, bürokratik auranın, çift yönlü, dual bir dışavurum reteriği ürettiği gerçeğine de bizi götürür.

Merton, kurumların birey yaşantısına etkisi konusunda uyumcu olmayan (anomik) etkiden söz edenlerin başında gelmektedir. Merton'a göre, kurumsal bütün, uyma yerine bunun karşıtını da üretir. Bunu anonim olarak nitelendiren Merton, kurumsal bütünün, kurallara uymayı zorunlu kılarken beraberinde karşıt anlayış ve karşı koyuş duvarları da inşa ettiğini belirtir. Bu, insanı, kurallara karşıt konumlanma ve onları çiğnemekten zevk almaya da götürebilir (Poloma, 1993 : 38).

Merton'a göre, statü-rol ilişkisi içindeki işgörenlerin beklentileri kimi zaman kurumsal amaçlarla çatışır. İşgörenler, sürekli olarak aşırı uymacılığın neden olduğu sorunlarla karşı karşıya kalırlar. Ona göre, birey uyumcu tepkiler verdiği gibi, karşı koyucu tavırlar da sergiler. Birey, kurulu yapılara kolayca uyumlanan, otomat bir kişilik değildir. Onun kurumsal iktidar karşısındaki duruşu, mekanizmayı dönüştürücü muhalif bir tavra da karşılık gelir (Poloma, 1993:46).

D.Bell de, benzer şekilde, katı örgütsel işleyim sistemlerinin sonuçta iki tür ekstrem dışavurum pratiği ürettiğinden söz eder. Ona göre, bireyin çalışma yaşamında bağlı kaldığı etik ile çalışma dışı yaşamındaki etik, birbirinden tümüyle farklı ve birbirini dışlar niteliktedir. Bu yüzden, endüstriyel toplum insanı gündüz disiplinli, boyun eğen, uymacı bir kişiliğe sahipken, gece tam aksine haz düşkün, aşırı lakayt, ilkesiz ve tüketici bir kimliğe bürünür. Bell, bu ikili kimliğin sistemin süregenliğini tehlikeye sokacak çatışma ve uyuşmazlıkları beraberinde getireceğini savunur (Bell, 1976:71)

Bu çerçevede, bürokratik rasyonalite, gayrişahsilik ve disiplinli/planlı olma mecburiyeti vs. doğal olarak, ekstrem dışavurumları besler. Zira, kurumsal araçlar (meslek-iş) kültürel amaç ve beklentilere yanıt vermedikleri durumlarda ve bu ikisi arasında denge sağlanamaması halinde, kural ve ilkeler (normlar) işlevselliğini/bağlayıcılığını yitirir ve anomik bir durum ortaya çıkar.

Örgütsel yapılar, doğal olarak, bireyleri farklı tepkiler vermeye yöneltirler. Bir yandan, uyumcu/konformist tavırları çoğaltır, bireylerin itaat üzere hareket etmelerini sağlarlar öte yandan, örgütsel olana karşıt tutum ve davranışların kökleşmesini olanaklı kılarlar. Bu ise, akut boyutlarda normsuzluk ve anarşizme açık kapı bırakır. Modern endüstri ve bürokratik kurumlar üzerine yapılan sayısız araştırma da (örn. Weber, C.Agris, Davis, Sennett vs.) bireylerin insanal yanlarının bu kurumlarda baskı altında tutulduğuna büyük yer verirler. Rasyonel düzenlemeler, insanal olanı dışladığından dolayı bireyler bu dışlanmışlığa sapkın davranmakla, marjinal kalmak pahasına direnme

ihtiyacı duyarlar. Dolayısıyla, rasyonalitenin aşırı uçlarda gündelik yaşam üzerindeki belirleyiciliği, irrasyonel oluşumlara zemin hazırlar. Modern toplumdaki kimi sapkın davranışların ve sosyal patolojinin temelinde de kurumsal tahakküme (eğitim, sağlık, bürokratik ve politik kurumlar) karşıt bir tepkiselliğin/ protestonun varlığı göz ardı edilemez. Batı toplumlarında uzun süredir yaşanan marjinalleşme, protesto hareketleri, çevreci hareketler, özgürlük savaşçıları, insanal olanın tahribine karşı duyarlı gruplar vs. temelde modern (rasyonel) kurumlara ve bunların oluşturduğu düzene karşı oluşan protest çıkışlar olarak görülebilir.

SONUÇ YERİNE

18. ve 19. yüzyıllarda kendisini keskin bir şekilde hissettiren katı örgütsel yapılanmaların ivmesi bugün esnetilmiş ve insana yönelik düzenlemelerle bireysel katılım imkanları artırılmış olsa bile (esnek örgüt yapıları/postfordist), örgütlerin, baskıcı ve düzenleyici yanlarını terk ettikleri söylenemez. Çünkü hala örgütsel işlevsellik, büyük ölçüde değişmez/değiştirilemez bazı kural ve ilkelere bağlılıkla eşdeğer görülür. Kurumlar artık hem işlevleri hem de çalıştırdıkları işgörenler açısından oldukça kompleks bir görünümde dirler. Bu kurumlarda işlerin görülmesi, bireylerin keyfi ve tesadüfi davranışlarına bırakılmaz. Bu yüzden, örgütsel çekip çevirmeler varlığını korur ve işgörenler formel standartlara uygun şekilde yeni davranışlar, kişilik ve kimlik öğeleri edinirler.

Örgütsel yapılar karşısında birey, çoğu kez kapana kısıtlanmışlık duyguları yaşar. İşe yetişememek, amir gözetiminden sıkılmak, arkadaşlarıyla uyuşamamak, rutinlik, monotonluk, değişiklik arayışı, işe ilişkin tatminsizlikler, ifade sorunları, güven kaybı, etik ve sosyal uyumsuzluklar vs. hep birden kişinin ruhsal ve sosyal dünyasını tehdit eder; zihinsel bütünlük kaybı, denge sorunları, psikosomatik reaksiyonlar, sapma ve kaçışçı eğilimlerin artmasına neden olur.

Kurumsal işleyiş, çalışanları, katı bir formalizm içinde tuttuğundan, zamanla kurumsal akıl, kişisel aklın önüne geçer. Bu durum zamanla toplumsal alanda da görünürlük kazanır. Kurumsal aklın sosyal dünyada yayılımı, duygusal yaşamın ölmesine, değer ve etik ölçülerin zayıflamasına neden olur. Mestrovic' (1999) in çok haklı olarak dile getirdiği, aşırı rasyonalite, kurumsal hegemonya, modern sistemler vs. toplumu sonuçta duyguötesi bir topluma götürür. Duyguların, yani insani olanın aramızdan çekilmesi, duygudışı/ötesi bir topluma yönelme, çağdaş sosyal teorisyenlerin (örneğin, Riesman, Goffman, Ritzer, Bauman, Rojek ve Mestrovic vs.) çok fazla kaygı duydukları bir sorunu teşkil eder.

Modern akılcı kurumlar, karmaşık ve kompleks hale geldikçe, birey yönetsel baskı ve yönlendirmeyi daha fazla hissetmekte, her zamankinden daha fazla “idare edilir” olmaktadır. Bu ortamda, boyun eğen, itaat eden, biçilmiş rolleri yerine getiren, inisiyatif gösteremeyen bir oyuncu olarak kendisini algılar. Tüm bunlar, bireyin bürokratik bir evrene hapsediğı gerçeğine de bizi götürür.

Bürokratik mantalitenin hem çalışanlar hem de genel toplum üzerinde yaydığı negatif etkiler, sosyal bilimcileri ziyadesiyle kaygılandırmaktadır. Onlar, daha fazla etkinlik ve verimlilik için, bütün bir toplumun “demir kafes” ya da “panoptic” kurumlara hapsedilemeyeceğini ileri sürerler. Örneğin, Weber (1993), modern örgütleri işlevsellikleri açısından olumlarken, bireye dönük tehlikelerine de ilgisiz kalmaz. Bu örgütlerin, birey/toplum için bir “demir kafes” haline geleceğini öngörmüş ve bundan ileri ölçüde kaygılanmıştı. Foucault (1992), modern kurumların denetim dolayısıyla baskı kurucu yönlerine temas ederek, birey ve toplumu gözetim yoluyla bağımlılaştıran kurumlar elinde toplumun büyük bir gözaltı yaşadığına dikkat çekmişti. Habermas (1984), bürokrasilerin toplumsal yaşam dünyalarını kolonize etme güçlerine işaret etmişti. İlich (1989; 1995), modern kurumların pek çoğuna, radikal bir protesto söylemi geliştirmişti. O, gerek politik kurumlar gerekse de onun uzanımı eğitim, sağlık, ulaştırma ve tüketim kurumlarına savaş açmıştı. Ütopist önerilerde bulunsa da, İlich, kurumların otoriter ve antidemokratik yönlerine dikkatleri çekerek, bireyin yitip gitmesine duyarsız kalmamıştı. Ritzer (1998; 2000), toplumu büyük bir McDonald restorana benzetmişti. McDonaldta işler nasıl gidiyorsa, toplum da benzer usuller ve işleyim ilkelerine göre düzenlenmişti. Etkinlik, verimlilik, öngörülebilirlik, akılcılık, kârlılık vs. genel toplum için de temel parametrelerdi. Üstelik, özel hayat, sosyal ilişkiler, kamusal politik, eğlence, üretim, tüketim vb. tüm süreçler, McDonaldizmin bir tür uzanımı mahiyetindedir. Goffman için, akıl hastaneleri, huzur evleri, yetiştirme yurtları, cezaevleri vs. birer total kurumdu. Üyeleri üzerinde, kısıtlayıcı, sınırlayıcı düzenleyici bir hegemonya kurmuşlardır. Bu kurumlar, toplumu birlik içinde tutmanın araçları olarak inşa edilmiştir (Bröckling, 2001). Sennett (2002) de, modern iş ve örgüt yapılarının bireyleri kişilik deformasyonuna uğrattığı, kararlı, sabit, istikrarlı karakter yapılarını aşındırdığını belirtir. Ona göre, katı kurumsal düzenlemeler kadar esnek iş ve örgüt yapıları da benzer şekilde yıkıcı tesirlere sahiptir ve kişilik yapılarını kırılğan, uçucu, değişken, bir iz ve işaret barındırmayan bir niteliğe kavuşturmuşlardır. Sennett, bunun, modern bireylerin kişisel, ailevi ve grupsal tüm yaşamını duygusal ve ontolojik güvenden yoksun bıraktığını belirtir. Burada belki de söz konusu pek çok sosyal bilimciye esin kaynağı olmuş Orwell (1984)’in kara ütopyasının hakkını yememek gerekmektedir. Zira, Orwell, “Bindokuzyüzseksendört”

adlı eserinde, tasarladığı toplum modeliyle, örgütsel kısırmaların, baskıların, önu alınmaz gözetleme dolayısıyla denetlenme psikolojisinin en uç noktalarda kendisine görünürlük açtığı bir toplum inşa etmişti. Baskının, rızaya muhalif dayatmaların, gözetlenmenin, denetim kurmanın, kişilik dönüşümlerinin, işkencenin, düşünce kaydirmalarının, kanaat ekmenin, bilinç yıkmanın en alasının oldukça akılcı yöntemler vasıtasıyla nasıl gerçekleştirildiğinin örneğini bize sunmuştu. Orwell'in toplumu, önceleri bir ütopya klasiği olarak görülürken, son yıllarda özellikle elektronik gözetim araçlarının yaygınlaşmasıyla daha gerçekçi bir tasarı haline geldi. Böylelikle, Orwell ismi daha sık geçmeye başladı. Bu kez baskı, denetim, gözetim daha incelmış, rafine bir hal almış ve soyut yapıların arkasında bilincimizin, kendiliğimizin, varoluşsal yanımızın uçuşup gittiğine olan tanıklığımız artmıştı. Bu yöndeki gelişmeler, "bindokuzyüzseksendört" tekine benzer bir özgürlük yitimi ve anlam kaybı sorunuyla daha bir karşı karşıya getirmişti bizi.

Bugün için modern kurumların baskıcı karakteri kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak tüm topluma sinmiştir. Etkin kontrol ve gözetim aygıtları vasıtasıyla, bireysel/sosyal yaşantı belli bir mecrada tutulmakta, bireyler modern toplumun işleyiş mekaniği içinde giderek total bir yönlendirme ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bürokrasi ve yönetsel sistemin etkin kontrol/gözetim aygıtları vasıtasıyla, çalışma ilişkileri ve günlük hayat mekanik hale gelmekte ve kurumsal etki, birey üzerinde yüksek bir basınç oluşturmaktadır. Bu süreçte, özgürlük kısıtlanmakta, atomik ve yabancılaşmış bir zihin atmosferine birey mahküm edilmektedir.

KAYNAKLAR

- ALLAN, Kenneth (1999), "The McDonalidization Thesis: Explorations and Extensions", Contemporary Sociology, Mar, 28, 2
- ARON, Raymond (1986), Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, (Çev.K.Alemdar) Ank: T.İş Bank.Yayınları
- ATİKER, Erhan (1995), Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma, İst: İ.Ü. E.F. Yayını
- AYTAÇ, Ömer (1996), Sosyoloji Açısından Kamu Bürokrasisinde Memurlar ve Memurluk Bilinci, (Basılmamış Dokt.Tezi), Elazığ
- BARANSEL, Atilla (1979), Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi, İst: İ.Ü.İşletme Ens.Yay.
- BAŞARAN, İ.E. (1991), Örgütsel Davranış-İnsanın Üretim Gücü, Ank: Gül Yay.
- BAUMAN, Zygmunt (2001), Parçalanmış Hayat, Postmodern Ahlak Denemeleri, Çev. İsmail Türkmen, İst: Ayrıntı Yayınları

- BAUMAN, Zygmunt (1998), *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. A.Yılmaz, İst: Ayrıntı Yayınları
- BELL, Daniel (1976), *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books
- BLAU, P.M.-MEYER, M.W. (1971), *Bureaucracy in Modern Society*, New York: Random House
- BRÖCKLİNG, Ulrich (2001), *Disiplin. Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev. V. Atayman, İst: Ayrıntı Yayınları
- DAVİS, Keith (1988), *İşletmelerde İnsan Davranışı Örgütsel Davranış*, İst: İ.Ü.İşlt. Fak. Yay.
- DELLALOĞLU, Besim F. (1998), *Toplumsalın Yeniden Yapılanması. Habermas Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul : Bağlam Yayınları
- ERGİL, Doğu (1980), *Siyasal Yabancılaşma Açısından Seçime Katılma*, AÜSBF Yayınları
- FOUCAULT, Michel (2000), *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- FOUCAULT, Michel (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M.A. Kılıçbay, Ank: İmge Yay.
- FROMM, Erich (1990), *Umut Devrimi*, Çev.Ş.Yeğin, İst: Payel Yayınları
- FROMM, Erich (1987), *İtaatsizlik Üzerine Denemeler*, (Çev.A.Sayın) İst: Yaprak Yayınları
- GIDDENS, Anthony (2000), *Sosyoloji*, Ank: Ayraç Yayınları
- GOFFMAN, Erving (1961), *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Garden City : Doubleday Anchor
- HABERMAS, Jürgen (1984), *The Theory of Communicative Action II*, Boston: Beacon Press
- HUNT, John. W. (1993), *Yönetici İçin Örgüt İçindeki Davranışlar Klavuzu*, Çev.M.Odman, Ank: Öteki Yayınları
- İLLİCH, İvan (1989), *Şenlikli Toplum*, Çev. A.Kot, İst: Ayrıntı Yayınları
- İLLİCH, İvan (1995), *Sağlığın Gaspı*, Çev:Süha Sertabiboğlu, İst: Ayrıntı Yayınları
- KANUNGO, R.N (1992), "Alienation And Empowerment: Some Ethical Imperatives In Business" *Journal Of Business Ethics*,, Vol:11, No:5-6
- KASAPOĞLU, Aytül (1985), "Sosyolojik Açıdan Örgütler", *Cumhuriyet Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5
- KATZ. D.(1977),*Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*,Çev.H.Can-Y.Bayer, Ank:TODAİE Yay.
- LASCH, Christopher (1979), *The Culture of Narcissism. American Life In the Age of Diminishing Expectations*, New York: Warner Books
- LOO, Hans Van Der, REIJEN, Williem Van, (2003), *Modernleşmenin Paradoksları*, İst: İnsan Yayınları

- LUTHANS, Fred (1992), *Organizational Behavior*, Singapor: McGraw-Hill
- LYON, David (1997), *Elektronik Göz-Gözetim Toplumunun Yükselişi*, Çev. D. Hattatoğlu, İst: Sarmal Yayınevi
- MARCH, J.G.-SİMON, H.A, (1973), “Bürokrasinin İşlevsizliği” *AİD*, Cilt 6, Sayı 3
- MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Ank: Bilim ve Sanat Yay.
- MC NAY, L. (1996), *Foucault. A.Critical Introduction*: Cambridge: Polity Press
- MERTON, Robert K. (1957), *Social Theory and Social Structure*, London: The Free Pres of Glencoe
- MESTROVIĆ, Stjepan G. (1999), *Duyguötesi Toplum*, Çev. A.Yılmaz, İst. : Ayrıntı Yay.
- MORGAN, Gareth (1986), *Images of Organizations*, USA: Sage Publication
- ORWELL, George (1984), 1984, Çev. Behzat Tanç, İstanbul: Yağmur Yayınları
- POLOMA, Margaret (1993),*Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev.H.Erbaş, Ank: Gündoğan Yay.
- RİESMAN, David (1961), *The Lonely Crowd*, New Haven: Yale University Press
- RİTZER, George (1998), *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çev: Ş.S.Kaya, İst: Ayrıntı Yay.
- RİTZER, George (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Çev. Ş.S.Kaya, İst: Ayrıntı Yay.
- SAYAR, Kemal (2003), *Ruhun Labirentleri*, İstanbul: Ufuk Kitapları
- SCHEIN, Edgar H. (1990), “Organizational Culture”, *American Psychologist*, Vol 45, No 2
- SCHEİN, E.H. (1975), *Örgütsel Sosyalizasyon ve Yönetim Mesleği* (Çev.H.Can) *AİD.C.8*, S.2
- SCOTT, W. Richard (1992), *Organizations: Rational, Natural and Open Systems*, 3rd. Edition, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- SENNETT, Richard (2002), *Karakter Aşınması*, (Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri), Çev.B.Yıldırım, İst: Ayrıntı Yayınları
- SUGUR, Serap (2000), “Bir Yasal-Ussal Örgütlenme Biçimi Olarak Bürokrasi” *Anadolu Üni. Edebiyat Fak. Dergisi*, Cilt 1 Sayı 2
- TEBER, Serol (1990), *Politik Psikoloji Notları*, İstanbul: Ara Yayınları,
- VALERIE, J.S – CARRY, L.C. (1990), “Understranding Stres a Psychological Perspective For Health Professionals”, Chapman and Hall
- VATES, E. J. (1989), *Gerilim Altındaki Yönetici*, Çev. F.Dilber, İst: İlgı Yayınları
- WEBER, Max (1993), *Sosyoloji Yazıları* (Çev.Taha Parla) İst:Hürriyet Vakfı Yay.
- WHYTE, William (1972), *The Organization Man*, New York: Simon & Schuster
- ZIJDERVELD, Anton (1985), *Soyut Toplum*, Çev. C.Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 279-287, ELAZIĞ-2005

AGGRESSIVENESS BEHAVIOURS OF SOCCER SPECTATORS AND PREVENTION OF THESE BEHAVIOURS

Futbol Seyircilerinin Saldırganlık Davranışları ve Önlenmesi

Fikret RAMAZANOĞLU

*Fırat Üniversitesi, Beden Eğitimi. ve Spor
Yüksekokulu fikretramazanoglu@firat.edu.tr*

Bilal ÇOBAN

*Fırat Üniversitesi, Beden Eğitimi
ve Spor Yüksekokulu. bcoban@firat.edu.tr*

ÖZET

Bu çalışmada seyircilerin saldırganlıklarını körükleyen sebepler üzerinde durarak, onların bu davranışlarının bertaraf edilebilmesi için alınabilecek önlemler hususunda bilgiler verilmiştir. Çalışmada analitik metot kullanılmıştır. Sporun kelime anlamı eğlenmek, iyi zaman geçirmektir. Spor seyircilerinin olumsuz davranışları daha geniş kitlelerde rahatsızlık meydana getirmektedir. Spor seyircilerinin bu durumu, onların saldırganlık davranışlarını göstermedeki kolaylaştırıcı etmenler vasıtasıyla derecesini artırmaktadır. Müsabakalar esnasında ve sonucunda arzu edilmeyen hadiseler olmaktadır. Yine, takımların seyircileri birbirlerine düşmanca tavırlar sergilemektedir. Seyirci kitlesinin şu anki uygulamalar sonucu olumsuz yönlendirmesi çok kolay olmaktadır. Bunu bazen kulüp yöneticileri kendi lehlerine göre olduklarını düşünebilmektedir. Seyircilerin saldırganlık davranışlarının önlenmesinde başlıca, saldırgan tavırlar sergilenen spor-magazin programları yerine, televizyon kanallarında spor eğitim programlarına ihtiyaç vardır. Yine bu programlarda, spordaki dostluk kavramının işlenmesi önemlidir. Ayrıca, statlardaki güvenlik tedbirlerine önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Seyirci, Saldırganlık, Şiddet, Spor

ABSTRACT

In this study, the knowledges are given by attracting attention the encourage of spectators aggressiveness behaviours and taking precautions to remove their negative behaviours. Analytical method has been used in the study. The word meaning of sports is to enjoy, to have a good time. Sports spectators display negative behaviours that from discomfort on wider crowd. The negative behaviours of sports spectators compose discomfort on wider crowd. This condition of sports spectators enchances degree to show their aggressiveness behaviours by getting easy factors. Undesire incidents happen during the competitions and the consequences. Again, spectators of teams display hostile attitudes to each other. Crowd spectators is very easy the negative guiding at the conclusion of nowadays applications. Club administrators sometimes think of this as selfbenefits. In preventing audience's offensive attitudes, there are needs for sport and educational programs rather than sport-magazine programs in which main offensive attitude are displayed, It is also important to focus on brotherhood in these programmes Besides, it is significant to develop brotherhood in sport. In addition, security measures ought to be given importance.

Key Words: Spectator, Aggressiveness, Violence, Sports.

Introduction

All individual or sports team have more or less spectator. Generally, it is a fact that football has the highest spectators ratio. Especially in football watching, much more crowd, enthusiasm and identity determination, which is the most important one, are seen. Football raises winning identity (Küskün, 1999: 39-41) and also it includes aggressive game, conflict and violence in its characteristic features (Afyon and others, 2000). It is observed that audiences participate to these activities with different identity by getting out of their daily lives (Karagözoglu and Mungan Ay, 1997). The main goal is to struggle as a gentleman; however, they struggle effectively in order not to lose. The reason is that the moral hierarchy between defeat and winning is the most important component of football excitement (Bostancı, 1999: 59-65). Whatever the score is, there could be quarrels, attacks, instigations in the stand, and generally there could be wounded people at the end (Öcalan, 2003). To sum up, the real sport loving is neglected while they try to show their support (Ayan, 1999: 69).

Societies consist of clichéd behaviours and the individuals' behaviours are identified by wide range of need forms (Katz and Kahn, 1977: 13). Audiences form an important crowd in the sport, which is a social and cultural event. The crowd, which is formed by random people, has a feature different from individuals (Atalay, 1998: 11-15). In football, the important thing is the domination of the audience crowd. An audience has an important role on the success of teams in football field (Ramazanoğlu and others, 2002). While football players' motivation positively or negatively even if they don't aware of that. The only way that supporters become identical with the team is to become successful (Küskün, 1999: 39-41). In addition to this, it is mentioned that the spectators who form the crowd have the priority to the club. Although spectators aren't in the management committee; they are effective when the decisions are taken. Sometimes, the willings of the spectators is unacceptable. That the team plays football badly isn't important for the spectators, the important thing is leadership and winning. Those circumstances are seen enough for the supporters (Simons and Taylor, 1992: 207-226). That the spectators have the only idea of winning and becoming a leader shows that they don't improve themselves enough in sports. Most of the high-ranking criticisms that are needed in sports make the competitive features of sports as anti-social behaviours of audiences because of the high aggressiveness. This makes football as a tool that takes away all spectators from real life (Erdoğan, 1992:27).

Today, audience behaviours are a topic of discussion. This issue which has been voiced in the form of personal views and in scientific studies will retain its current status on

agenda along with undesirable behaviours of the audience. In this study, literature-based knowledge concerning audience offence has been presented and suggestions on the prevention of offensive attitudes of the audience have been offered.

Being Supporter and Fanaticism Fact in Spectators Crowd

According to Galeano, a supporter goes to the match of the team that he supports by leaving all his daily routine works. They believe that the team that they support is always the best one. Fanatic is the person who is never alone, is always on the side of angry people, and has harsh tools (Galeano, 1998:159-160). The supporter who is deprived from the sense of pride and can't do anything alone has always the sense of "we". They increase their sense of moral matters by having the strong sense of "we" and supporting a strong team (Ayan, 1999:69).

Football fanaticism includes ground attacks that seems to be planned deliberately to interfere to the match and that could have violence. Moreover, football fanaticism mentions the battles that often cause many aggressiveness and destruction in different levels (Riches, 1989: 250). (Öğün, 1999: 17-23). As a kind of anti-social behavior that is praised, football fanaticisms is complex and (Öcalan, 2003). In Britain, football fanaticism fact, which is thought the most series and common public problem in 1980's, was known as an English illness in European Countries. In same years, the spectators aggressiveness in football matches were observed in West Germany, Holland, Italy, France and Scotland.

The bad and exceptional behaviours of the players during the match instigate the fanatics to obstinacy (Collins and others, 1995). During a competition, the players reflect their aggressive attitudes to the stands; as a result of that, spectators become tense and aggressive behaviours of the players of the team that he/she supports, the tension will increase on the stand and some disapproved events could happen among spectators.

Most of the researches show that fanatics are prejudice while they are evaluating (Hirt and others, 1992: 207-226) the past, present and future performances of team and comparing the team that they support with the other teams (Hastorf and Cantril, 1954: 129-134, Wann and Dolan, 1994: 547-552). It is observed that their prejudices are on the basis of the wills, determination and superiority (Grove and others, 1991: 93-97). That the sports fanatics are prejudice about the score of the match was explained by Daniel and Thomas, Hirt, Zillman, Erickson and Kennedy (1992) mentioned that the fanatics make positive predictions about the team's future performance although the team that they support lose the competition (Wann and Branscombe, 1993: 1-17).

Aggressiveness and Violence Fact in Spectator Crowd

Some studies about aggressiveness and violence facts in sports were started after the sports reached the crowds and it provoked the sense of groups in the crowd.

Aggression can be verbally or physically. Verbal aggression is seen much more than physical aggression. Physical aggression is less than verbal aggression while the social facts continue. (Berkowitz, 1969: 62). Arnold defines the physical aggression as a violent attack to any individual by using some parts of the body (some organs, teeth) or weapons (knife, truncheon, guns) responding to the verbal attack (Buss, 1961: 4-6). Provocative situation in physical aggression is seen painful and deficiency. Verbal attack is to dismiss, to reject, to threaten and to frighten. If we define in another way, aggression is a kind of behavior of a person who wants to give psychological and physical harms to the people around him/her deliberately. Aggressiveness tells the tendency to show attack behaviours and the tendency of the continuity of this behaviours (İkizler and Karagözoğlu, 1997: 79). Social science researchers especially focused on the fanatic violence which is one of the disturbing events in sport activities (Tempo, 1990: 79, Wann and Branscombe, 1993: 1-17).

Violence that is defined as a restriction via physical use force or destruction is also defined illegal, hard, excess and rudeness (Can, 1992: 26). On order to be able to predict the fanatic violence in advance, it is important to determine the identity. To understand the fanatic identity can help to control the violence and to take precaution. Identity can be used in order to tranquilize the other stimulant, effect reaction and fanatic behaviours (Wann and Dolan, 1996: 201-215).

Football that is almost have the same meaning with “struggle” can sometimes cause disputes. Football fanaticism is settled where the religious fanaticism, national excitement and political passion was seen before. In 1969, the war began between the 2 American countries Honduras and El Salvador and this war caused the violence on the stadiums in 1970 world cup eliminations. In this war, called “football war”, 4 thousands of people died. There are also some supporters who aren't in the socialization period enough, are also in the Kayserispor-Sivasspor match in 17th September 1967. There was a quarrel. After result of this, 48 people died and 602 people got wounded. It was a common agreement that in Europe away matches, fanatic behaviours became more settled and more serious violence source and also increased especially on English supporters. In many 1885, in Brussels 39 football spectators died. (most of them were Italian) and this was almost because of the Liverpool supporters. As a result of this event, Europe football authorities banned to play in European ground to English clubs (Erkal, 1992: 49).

There was another event, which shows that gentlemen rules have been completely forgotten in sport. The violence events that occurred after the match in Bloka Stadium in Buenos Aires, Argentina is an another event showing gentlemen rules have been completely forgotten in sports. In that event, fanatic supporters of Boca and Chocorita attacked each other with knives. As a result, 4 people got wounded heavily. The league was cancelled and this was announced to the supporters as a punishment. The death ratio in the violence events in Argentina's football matches is much more than in England's (Duke and Crolley, 1996: 272-293).

Some Studies on the Spectators Behaviours

While Howard was talking about the bad sides of the athletic supporters, he defined that fanaticism is like a sleeping pill and it reduces the time that is used for activities such as art and culture (Howard, 1992: 33-50). On the other hand, some other writers argued that spectators have some positive results for fanatics and society. Sport psychologist did some studies on the positive and negative individual and social results of being sport spectators (Wann, 1994: 864-866). Branscombe and Wann (1991) expressed that being an audience reduces the sense of depression and becoming alien (Branscombe and Wann, 1991: 115-127). Hastorf and Cantril did research on the characteristics of the sport fanatics. In addition to this, they searched the reactions of the spectators when the team that they support win or lose. They reported the results and proved these in a different game (Hastorf and Cantril, 1954). It was seen that the supporters whose team lost the match much more exaggerated some kicks and it was seen that they were bound to the outer factors more than inner factors at the end of match. (Wann and Dolan, 1994: 783-792). In Aberdeen University, a football conference about hooliganism was done in 1992 (Giulianntti, 1995: 213-217). Arslan and Bingölbali (1996) investigated the behaviours of Elazığspor spectators on fanaticism. And they found that the spectators see other team spectators as enemy.

To Be Able to Prevent the Aggressiveness Behaviours of Sports Spectators

The main aim of the TV channels is to earn money and get the important watching ratio. The special TV channels, which accused the public televisions as a monotonous, not being independent, bureaucracy, reduce the sport as football and football as only matches of a few teams and the new about the players friends. That is, they don't make any good sport programs. Actually, if these special TV channels show right sport education programmers, they will play on important role to form the sport in a modern manner and they will contribute to improve the sport culture in reality.

A human being always wants to succeed. However, a sport audience should have an idea that failure like success, logging like winning are the results of the football (Doğan, 1999: 73-85).

Especially players, club managers and club authorities must have this idea and when they make an explanation, they ought not to provoke spectators to make aggressiveness.

It's inconvenient that audiences should be taken in an ideal number to the stadium and the seats in the stands shouldn't be crowded. All the seats of the stand should be numbered. Also, better precautions should be taken in the entrance of the stadium order not to make the rival team spectators meet before and after the match.

Sport writers give more importance to Istanbul teams in their styles. When the national media is thought they give more attention to Istanbul sport out hours and football is hold in their protection and defense. These sport writers, club managers and club presidents make subjective explanations and write subjective articles. This manner increases fanaticism. These people, however, mustn't forget that they ought to write their interpretations as a conciliatory.

One of the other reasons of spectators aggressiveness is decision of referees. Even referees gave the right decision, because of their personal attitudes, they can be provoked easily. Some programmers including football rules and developing about this topic must be shown on TV. In order to reduce the aggressiveness tendency among spectators, it may be suitable to enhance the numbers of woman spectators.

The spectators shouldn't be allowed to enter to the stadium if they got alcohol. By doing this, the aggressive behaviours of the drunk people can be prevented.

Cameras should be put in the stadium. The spectators should be watched. By doing this, security, guards can identify the spectators who behave aggressive and the spectators can be given temporary punishments. As a result, the rights of the other spectators will have been protected.

Drinks should be sold in nylon packages in the entrance or in the stadium.

Two rival teams' spectators should enter to the stadium without seeing each other from the previously determined doors.

The amigos that supported by some of the club authorities by giving free-tickets and money should be prevented to enter. By giving a certain salary to the amigos end educating them, they can show a good attitude to the spectators.

References

- Afyon Y.A, Saygın Ö, Yıldız M.Y. (2000). *Muğla Bölgesi Amatör ve Genç Takımların Kategorilerine ve Mevkilerine Göre Saldırganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması*. II.Futbol ve Bilim Kongresi, İzmir.
- Arslan C., Bigöralı A. (1996). *Futbol Seyircisini Fanatik Olmaya Yönelten Motivasyonel ve Psikolojik Etkenler*. Hacettepe Üniversitesi, 4. Spor Bilimleri Kongresi, Ankara.
- Atalay A. (1998). *Spor Gazeteciliği*, Filiz Kitapevi, s.11-15, İstanbul.
- Ayan D. (1999). *Aşırı Taraftarlık Etik Bir Sorun mudur?*. Düşünen Siyaset Der., Sayı:2, Mart, s.69.
- Berkowitz L. (1969). *Physical Aggression in Relation to Different Frustrations*. Root of Aggression, s.62, Newyork.
- Bostancı M.N. (1999). *Futbolun Anlattığı*. Düşünen Siyaset Aylık Düşünce Der., Sayı:2, s.59-65, Ankara.
- Branscombe N.R., Wann D.L. (1991). *The Positive Social and Self-concept Consequences of Spors Team Identification*. Journal of Sport and Social Issues, Vol:15, s.115-127.
- Buss A.H. (1961). *The Psychology of Aggression*. s.4-6, Newyork.
- Can K. (1992). *Etik Bir Değer Olarak Şiddet*. Birikim Der., No:40, Ağustos s.26.
- Collins D., Hale B., Loomis J. (1995). *Differences in Emotional Responsivity and Anger in Athletes and Nonathletes: Startle Reflex Modulation and Attributional Response*. Journal of Sport and Exercise Psychology, Vol:17, No:2.
- Doğan İ. (1999). *Türk Futbolunda Potansiyel İstanbul Ruhu ve Şiddet*. Düşünen Siyaset Aylık Düşünce Der., Sayı:2, s.73-85, Ankara.
- Duke V., Crolley L. (1996). *Football Spectator Behaviour in Argentina: A Case of Seperate Evolution*. Sociological Review, Vol: 44, No: 2, May s.272-293.
- Erdoğan N. (1992). *Popüler Futbol Kültürü ve Milliyetçilik*. Birikim Der., No:34, s.27.
- Erkal M.E. (1992). *Sosyolojik Açıdan Spor*. s.49, İstanbul.
- Galeano E. (1998). Çev: Önalp E., Kutlu M.N., *Gölgede ve Güneşte Futbol*. Can Yayınları, 2.Basım, s.15-16, Ağustos s.159-160, İstanbul.
- Giuliannotti R. (1995). *Football, Violence and Social Identity*. The Editorial Board of The Sociological Review, s.213-217.
- Grove J.R., Hanrahan S.J., Mcinman A. (1991). *Success/Failure Bias in Attributions across Involvement Categories in Sport*. Personality and Social Psychology Bulletin, Vol: 17, s.93-97.
- Hastorf A.H., Cantril H. (1954). *They saw a game: A case Study*. Journal of Abnormal and Social Psychology, Vol:49, s.129-134.

Hirt E.R., Zillmann D., Erickson G.A, Kennedy C. (1992). *Costs and Benefits of Allegiance: Changes in Fans' Self-ascribed Competencies after Team Victory Versus Defeat*. Journal of Personality and Social Psychology, Vol:23, s.207-226.

Howard G.E. (1992). *Social Psychology of the Spectator*. Amerikan Journal of Sociology, Vol:18, s.33-50.

İkizler C., Karagözoğlu C. (1997). *Sporda Başarının Psikolojisi*. Alfa Basım Yayım Dağıtım, 3.Baskı, s.79, İstanbul.

Karagözoğlu C., Mungan Ay S. (1997). *Futbol Seyircisinde Saldırganlık Eğilimleri-İstanbul Örneği*. İstanbul.

Katz D., Kahn R. (1977). Çev: Can H., Bayar Y., *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*. Türkiye Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, No:167, s.13, Ankara.

Kılıçbay M.A. (1999). *Futbol Sadece Futboldur*. Düşünen Siyaset Aylık Düşünce Der., Sayı:2, s.25-27, Ankara.

Küskün A. (1999). *Futbol ve... Değil, Sadece Futbol*. Düşünen Siyaset Aylık Düşünce Der., Sayı:2, s.39-41, Ankara.

Öcalan M. (2003). *Sporda Fanatizm: Futbol Seyircileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

Öğün S.S. (1999). *Oyun İçinde Oyun: Futbol*. Düşünen Siyaset Aylık Düşünce Der., Sayı:2, s.17-23, Ankara.

Ramazanoğlu F., Canikli A., Saygın Ö. (2002). *Futbolcular ile Taekwondocuların Saldırganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Atatürk Üniversitesi BESYO Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, Erzurum.

Riches D. (1989). Çev:Hattatoğlu D., *Antrapolojik Açıdan Şiddet*. s.250, İstanbul.

Simons Y., Taylor J. (1990). International Journal of Psychology, Vol:23, 1992, s.207-226.

Tempo. (1990). Sayı:15, 16-22 Aralık s.79.

Wann D.L. (1994). *The "Noble" Sports Fan: The Relationships Between Team Identification Self-esteem and Aggression*. Perceptual and Motor Skills, Vol:78, s.864-866.

Wann D.L., Branscombe N.R. (1993). *Sport Fans: Measuring Degree of Identification with Their Team*. International Journal of Psychology, Vol: 24, s.1-17.

Wann D.L., Dolan T.J. (1994). *Attributions of Highly Identified Sports Spectators*. The Journal of Social Psychology, Vol:134(6), s.783-792.

Wann D.L., Dolan T.J. (1994). *Influence of Spectators' Identification on Evaluation of the Past, Present, and Future Performance of a Sports Team*. Perceptual and Motor Skills, Vol:78, s.547-552.

Aggressiveness Behaviours Of Soccer Spectators ...

Wann D.L. (1996). *Seasonal Changes in Spectators' Identification and Involvement with and Evaluations of College Basketball and Football Teams*. *The Psychological Record*, Vol:46, s.201-215.

Wann D.L., Dolan T.J. (1994). *Spectators' Evaluations of Rival and Fellow Fans*. *The Psychological Record*, Vol:44, s.351-358.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 289-298, ELAZIĞ-2005

THE FIRST MASTERPIECE OF THE ISLAMIC ART KUBBAT AL-SAKHRA AND HISTORICAL BACKGROUND

İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra Ve Tarihi Arka Planı

Muammer GÜL

Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Muammergul@mynet.com.

ÖZET

Mabedler, antik şehirlerden modern şehirlere gelinceye kadar, şehirlerde merkezi bir role sahip olmuşlardır. Öyle ki bazı şehirler adeta mabetlerle özdeşleşmiştir. Bu tür şehirlerin başında Kudüs gelmektedir. Kudüs, üç semavi dinin kutsal merkezi olmasından dolayı, bu üç dinin en güzel mabedlerine sahip olmuştur. Bunlar Yahudilerin Süleyman Mabet'i, Hıristiyanların Kutsal Mezar Kilisesi ve Müslümanların Kubbetü's-Sahra'sıdır.

Bu çalışmada Kubbetü's-Sahra'nın yeri, inşasının sebepleri, bir caminin fonksiyonlarına sahip olup olmadığı üzerinde duruldu. Ayrıca Kubbetü's-Sahra hakkında genel bir tartışma yapılmış ve Kubbetü's-Sahra'nın inşasında, Emevi dönemi iç politikası çerçevesinde, Abdullah b. Zübeyr ile Emeviler arasındaki hilafet mücadelesine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs Mabet Kubbetü's-Sahra Abdulmelik Kur'an

ABSTRACT

Temples, played a central role in transition from ancient cities to modern cities. For instance some cities identified themselves with temples. Jerusalem played a leading role among other cities. Jerusalem holds the most attractive temples because of being the holy center for the three heavenly religions. These temples are Solomon Temple of the Jews, The Church of The Holy Sepulchre of the Christians, The Kubbat al-Sakhra of the Muslims.

This study discusses the location of the Kubbat al-Sakhra, the reasons for which it was built, whether it has any functions related to a mosque. In addition this study discusses in a general perspective on Kubbat al-Sakhra and during the construction of Kubbat al-Sakhra, within the interior policy of the Umayyad period, a Caliph struggle existed between Abdullah b. Zubeyr and the Umayyads is also discussed.

Key Words: Jerusalem Temple Kubbat al-Sakhra Abdulmalik Koran

THE FIRST MASTERPIECE OF THE ISLAMIC ART KUBBAT AL-SAKHRA AND HISTORICAL BACKGROUND

Temples have been one of the most important elements of the cities set up by human beings since the first eras. So, in the first and middle ages, temples had a central role in the cities of every culture and every country, in both physical and moral sense.

In the same manner, Islamic civilization put the temple in the centre of the city in the directions of either islamic path or geographic heritage (About arguments on Islamic city see;Fischet, 1956; Hourani, 1981; Serjeant, 1992; Weber, 2000). Koran encouraged urbanization in principal (*Kur'an : Tevbe*, 90, 97, 99, 101, 120.). But the Kaba of Mecca city had a central role in religious meaning since the begining. After the emergence in Arabian peninsula, Islam met magnificent temples in Syria, Egypt and Palestine when while spreading to these countries which had a deep urbanization tradition (Diez, 1934, s. 235.). As we will mention below; the excerpt from Mukaddasi is very important from this point of view (Mukaddasi, 1906, s. 159). Temples that have a central role in ordinary cities, gain much more importance in bigger cities which flourished with religions. Among them, Jerusalem, which is accepted as holy by three monotheist religions namely İslam, Jewish and Christianity, is the first to mention.

After the migration from Egypt to Palestine, Jewish people built Solomon Temple against the monuments of Pharaoh. Christians built the Holy Sepulchre Church in the place where Jesus was crucified after the Roman Empire had declared christianity as the official religion. And lastly Muslims built Kubbat al-Sakhra and Mascid al-Aksa during Emevid period soon after caliph Omar conquered Jerusalem, who constructed Kubbat al-Sakhra in what conditions and for which reasons are our matters in this study.

Muslims used some parts of churchs in conquered lands for praying or they made simple mosques during the caliphates period and the early years of Emevids. Within this comprehension, caliph Omar cleared Haram al-Şarif and built a simple mosque there when he had conquered Jerusalem. The first generations of muslims were accustomed to simplicity of the prophet's mosque in Medina and this mosque built simply with wood was still open to pray as mentioned by a Frenc traveller Arculf in 670 (Muaviya's reign) (Goitein, 1950, s. 106.). But later, the magnificent churcher of Syria and Palestine may have effected muslims. Thus, in late VII. Century and early VIII. Century striking buildings started to appear. Kubbat al-Sakhra built by caliph Abdulmalik (685-705) between 687-691 comes first among them (İsfahanî, 1888, s. 65; Briggs, 1924, s. 37; Grabar, 1978, s. 298; Walker, 1988, s. 944-5; Le Strange, 1965, s. 144; Yetkin, 1959, s. 26; Hitti, 1995, s. 411; Goitein, 1978, s. 340; Hitti, 1951, s. 511.)

Kubbat al-Sakhra was designed to cover the Holy Rock on the place surrounded by the platform on Haram al-Şarif in Jerusalem. Although there have been many various explanations and descriptions about Kubbat al-Sakhra by firstly Ibn Fakih (Le Strange, 1965, s. 120), Mukaddasi (Mukaddasi, 1906, s. 169-170.), Nasır-ı Husrev (Nasır-ı Hüsrev, 1950, s. 46-48.), Ali al-Haravi (Haravi, 1957, s. 12-13.) and lastly by Ibn Batuta (Ibn Batuta, 1966, s.42-43.) the arguments about who built have continued. There have been many arguments about who really built it. Because orientalist thought this monument such a wonderful art work that the Araps were not able to do it. Even some orientalist claimed it to be the work of Byzantium architects in Constantinian period (Buhl, 1986, s. 958; Walker, 1988, s. 945.). However nowadays it is a common statement that Abdulmalik b. Marvan started to build the Haram al-Şarif (forbidden zone) surrounding Kubbat al-Sakhra in 687 and finished in 691 (Turani, 1995, s. 256; Goitein, 1978, s. 340-341.). It is also possible to learn the chronology of construction from the inscriptions of the monument. Kubbat al-Sakhra built on the place where Hz. Muhammed ascended to Heaven and on the rock he stepped on was named as Sakhrat al-Muazzama and Sakhrat al-Muşrif. But the western sources, especially the French ones, named it falsely as “*Hz. Omar Mosque*” (Isfahani, 1888, s. 65; Hiyari 1987, s. 336; Grabar, 1978, s. 298; Goitein, 1978, s. 325; Le Strange, 1965, s. 96.). Probably the reason is the simple mosque built by Hz. Omar in the same place after the conquest of Jerusalem. This mosque was called Hz. Omar mosque.

There are several views on the reasons of the construction of Kubbat al-Sakhra about which our main sources made widely descriptions the early times as we mentioned before. The architectural characteristics of Kubbat al-Sakhra that means whether it has the functions of a mosque; the construction of Mescid al-Aksa with the functions of a mosque in addition to it in Haram al-Şarif; its meaning for the interior struggles of muslim countries; and amazing conspiracy applications of the period of Emevid Caliphates make it difficult for us to understand the reason and to evaluate them. So taking into account those aspects, we'll try to analyze its construction story.

Mukaddasi, a native of Jerusalem, explains the construction reasons with this speech. “*One day I asked my uncle O! My uncle, It is not right that Caliph al-Valid spend so much the wealth of muslims for the mosque in Damascus. It would be better if he spent it on construction of a caravansary and the restoration of border forts. My uncle replied me My little son, you can't understand. In fact, Valid is right. He does his work quickly. He looked at the long term the Christian invasion of Syria and saw famous and wonderful churches of Jerusalem, Lydda and Edessa. Therefore he thought such a*

mosque that will prevent muslims from venerating to those churches and be unique in the world. The dome of Kumama is nothing and their grandeur would dazzle the eyes of muslims that's why this dome on Sahra was built" (Mukaddasi, 1906, s. 156.). These expressions support the idea that Kubbat al-Sakhra, like other Emevid mosques, was built to over shadow the churches and the synagogues in Palestine, Syria and Egypt. Probably these explanations led the researches be of the opinion that the construction of this famous dome indicates the competition between muslims and christians (Goitein, 1950, s. 106; Le Strange, 1965, s. 117; Walker, 1988, s. 945; Hitti, 1951, s. 512).

According to Grabar, the Emevids needed, as a dynasty, a preying center to realize their best effort in Syria, Palestina and Jerusalem (Ayalon, 1989, s. 14-15; Grabar, 1978, s. 229). This interpretation suits to the psychology of a society of conquest. Nevertheless this idea alone is not enough. Because during an interior struggle, started with the Emevid in power, It is not possible for Emevids to find an opportunity to make such luxuries.

In explaining the construction of Kubbat al-Sakhra, Grabar quoted from Yakubi and orthodox priest Eutychius and said "*carries a supremacy of being appropriate to the historical data of 685-692 period*" (Grabar, 1988, s. 38-51). Their common view depend on the struggle for caliphate between Abdullah ibn Zubayr from Mecca, having the advantage of Islamic pilgrimage direction to Mecca, and Emevid Abdulmalik who wanted to overcome the advantage of Makka and wished a Palestine city's sanctity take the precedence over others. In this matter Yakubi cited that "*Abdulmalik forbade Syrian people to go to Mecca on pilgrimage. Therefore during the pilgrimage period, people were interfered. But people muttered: "How can you prevent us from visiting the House of God. As you see, it is an order of God on us". Then the caliphate answered: You couldn't comprehend what Ibn Şihab ez-Zuhri, a servant of God, said "People can only travel to those mosques, Al-Mascid al-Haram (Makka), my mosque in Madina and the Holy Mosque in Jerusalem"*" (Le Strange, 1965, s. 116). *Therefore, from now on, you are to go to the place where our prophet stepped on while ascending to heaven, instead of Mascid al-Haram*". Even though there is no source to support this idea, It must be taken into account as a possible reason of the construction of Kubbat al-Sakhra. According to Grabar this idea is not valid because Yakubi's were orthodox muslims and fanatic opponent to Emevids, and it was impossibility to find anything about this in early Islamic sources. But he didn't say anything about "*the supremacy of being in conformity with the historical data.*" On the other hand, it may not be easy to understand this era without studying the confrontation between Emevids and Abdullah b. Zubayr on the center.

The people of Mecca and Medina revolted against Emevians and Abdullah b.

Zubayr was their holy leader. Muaviya and Yazid tried to repress the uprising but they failed. After coming to power by force, Emevians started action to weaken the authority of Abdullah b. Zubayr in all cities of Arabia and Africa. Abdullah b. Zubayr influenced all pilgrims going to Kaba. That's why Abdulmalik took action to prevent them from going to Kaba and tried to canalize them go to Jerusalem (Besant-Palmer, 1871, s. 78; Hitti, 1951, s. 512; Goitein, 1978, s. 340; Hitti, 1995, s. 349; Walker, 1988, s. 945). Goldziher explained, in detail, the construction of Kubbat al-Sahra by Abdulmalik to take advantage over Abdullah b. Zubayr who abused the sanctity of Mecca, his capitalcity (Goitein, 1950, s. 104). Goitein, in his article on this problem, cited: “ *The sources we examined up to now do not approve the thesis that Kubbat al-Sakhra replaced Kaba. The plainness of Kur'an prevents such an action. Raca b. Hayva, an inspector during the construction period, didn't accept it as a religious trick, and said that Abdulmalik was an obedient muslim.*” (Goitein, 1950, s. 104-105). Moreove, he found it meaningful that there was four different pilgrim groups in Mecca in H. 68 (Goitein, 1950, s. 104). But for us, this is an ordinary event without any value. It is almost certain that Haricies and Shiite (two muslim sect) had the same attitude against both sides and Ibn Zubayr got an important public suppot. Even Ibn Zubayr's special treatment for the people from Damascus is politically normal and that was disturbing Abdulmalik, the reason for preventing the Syrian people from going to Mecca during the besiege of Haccac must be a tactic of Ibn Zubayr to exercise a public pressure over Emevians. As for the words of Raca b. Hayva; He was one of two inspectors charged with the construction of Kubbat al-Sakhra and thus his sayings in favour of Abdulmalik is normal. Goitein's words that he couldn't find any source to support the idea that Kubbat al-Sakhra had replaced Makka are true. Whether Abdulmalik had succeeded or not Kubbat al-Sakhra was not going to replace Kaba because the Koran is quite obvious on this matter. But this doesn't mean that Abdulmalik couldn't think such a replacement, at least temporarily, within the atmosphere of that time. Because we understand clearly Abdulmalik's intention to balance the sanctity of Mecca and Madina. Ibn al Asir proved it by saying “ *Muaviya, later Abdulmalik b. Marwan and lastly Valid b. Abdulmalik were all in desire of bringing the sceptre and the pulpit of the prophet from Madina to Damascus*” (Ibn al-Athir, 1985, s. 470-471). Goitein found this transportation dangerous and cited “ *the circular base of the building was designed for pilgrimage, walking round the holy building.*” (Goitein, 1950, s. 105 footnote 14). Kubbat al-Sakhra differs from classic mosque regarding its circular structure, and its mihrab lost importance. It is very interesting that Mascid al-Aksa, with normal mosque functions, was started to be built next to it in south at the

same period (Yetkin, 1959, s. 27; Hitti, 1995, s. 411). Kubbat al-Sakhra's construction was completed by spending seven years of income of Egypt (over 100.000 dinar) during interior struggles. So we must take into account the interior problems of the period. The idea that Abdulmalik planned to construct a dome to protect muslims from hot and cold (Le Strange, 1965, s. 144) at the same time let them pray under it is not acceptable.

According to Grabar, the attempt of Abdulmalik to change such a fundamental principle of Islam must be a political suicide (Grabar, 1988, s. 40 vd.). Whereas his aim in the construction of Kubbat al-Sakhra and other activities was not just the replacement of Kaba. However it was thought to be an element of balance and a center of interest against Kaba. Grabar emphasized the idea that competition with christians and their influences. But the main problem for the caliph was the interior revolt of Abdullah b. Zubayr. Consequently this construction activity must be related to the struggle for power about being caliphate. Especially during such an internal disorder the statement of competition with christians is very weak at least it must be a matter of secondary importance. In addition, during such a political crisis era, spending seven years of income of Egypt for competition with christians would not be suitable.

In fact, this problem must not be thought just by focusing the construction of Kubbat al-Sakhra (For further information that is about restoration in period Abbasid, Fatimid, Eyyubid and especially Ottoman see: Ibn Şeddad, 2000, s. 166 vd.; Laurent, 1991, s. 257-265; Creswel, 1969; Grabar, 1959; Burgoyne, 1976) as the struggle for caliphate turned to be a struggle between the regions of Syria, Iraq, Hijaz (Gül, 1992, s. 48). This geographical competition has some parallelism and connections with the emergence of new political and religious cliquer and also with regulation of Hadith (words of the prophet) (Hıfzı, 1265, s. 2-102). Emevians, after gaining the power, started to generalize such hadiths and legends that attach importance to holiness of Syria against Hijaz. Hence, they tried to put the holy place of Miraj forward as mentioned in Kor'an. And moreover this place is very important for the tradition of Islam on Prophets. It was the center for christians and Jewish as well. Thus Emevids hoped to get support of muslims.

In short, when we consider Emevid competition with Hijaz, the conclusion can be that Emevids tried to make use of exalting the holiness of Jerusalem at least for their sovereignty areas namely Syria, Egypt and Palestine. Grabar, secondly, describes Kubbat al-Sakhra as a memorial to the event of Miraj with the support of majority opinion. Nevertheless, he didn't find this view enough and wanted the elements of Kubbat al-

Sakhra itself be taken into account. His main idea depends on the affects of Jewish and Christian (Grabar, 1988, s. 39-40). He tries to explain the influences with the christians and jewish from outside. But the principals of prophet Abraham and King Solomon with his monument can be found in their original form in the Islamic tratition. The holiness of Jerusalem depends on the same basis for muslims, as well. But this was natural and Grabar interpreted as if it was an effect from outside. Of course, as being one of the first era Islamic works, It can be accepted normal that there are some technical and architectural influences from outside.

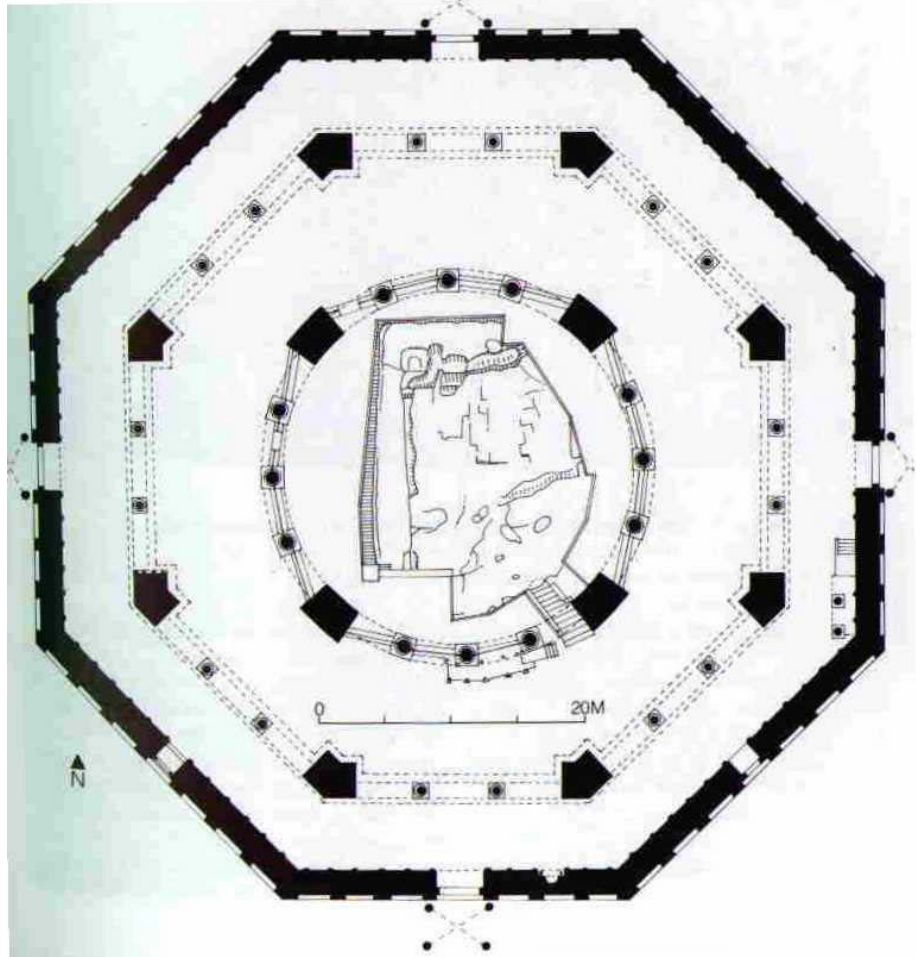
In conclusion, Kubbat al-Sakhra, the symbol of Jerusalem, is very important with respect to its place in the interior politics of Emevian period, its architectural characteristics and its construction region that is the geography of the most rooted belief tradition. it can be understand that Kubbat al-Sakhra was related to the power struggle for being caliphate, whichever opinion you take; the explanation of Jerusalem in Koran, the piety necessitate the reconstruction of a holy city, or the desire for prevailing the christian churches.

REFERENCE

- Ayalon, M. Rosen, *The Early Islamic Monuments of Al-Haram Al-Şerif*, QEDem, Monographs of the Institute of Archaeology, The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1989.
- Briggs, M.S., *Muhammadan Architecture in Egypty and Palestine*, Oxford, 1924.
- Buhl, F., “Kudüs”, *İA*, C.VI, MEB, İstanbul 1986.
- Burgoyne, Michael H., *The Architecture of Islamic Jerusalem*, Jerusalem 1976.
- Creswell, K.A.C., *Early Muslim Architecture*, Oxford 1969.
- Diez, Ernest, “The Mosaics of the Dame of the Rock at Jerusalem”, *Arts İslamica*, Vol. 1, Part 2, Universty of Michigan Press 1934.
- el-Herevi, Ebu'l Hasan Ali b. Ebi Bekr, *Kitabu'l Ziyaret*, Prepared by Jenine Sourdel-Thomine, Damas 1957.
- el-Mukaddesi, *Ahsan al-Takasim fi Ma'rifatü'l Akalim*, Editit: M.J. de Goeje, Editio Secunda, Leyden 1906.
- et-Tanci, Muhammed, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, Prepared by Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- Fischet, Walter J. , “The City in Islam”, *Middle Eastern Affairs*, Vol. VII. No:6-7, 1956.
- Goitein, S. Dov, “The Historical Background of the Erection of the Dome of the Rock”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol.70, New Haven, 1950.

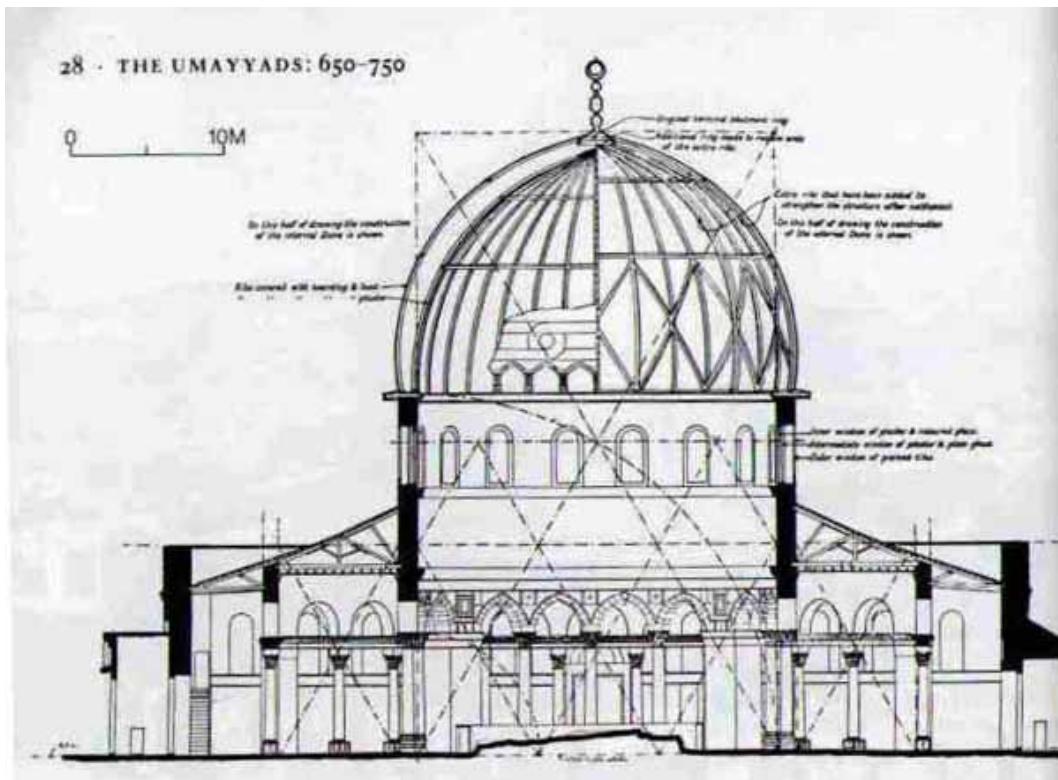
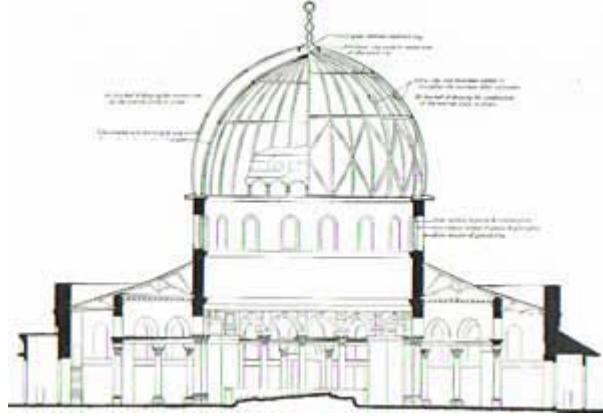
- _____, "Al-Kuds", *El*, C.V, Leiden, E.J.Brill, 1978.
- Gül, Muammer, *İslam Aleminde Mehdilik Düşüncesinin Doğuşu*, Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Elazığ 1992, Unpublised Master Thesis.
- Grabar, Oleg, "Kubbat Al-Sakhra", *El*, C.V, Leiden, E.J. Brill, 1978.
- _____, "The Umayyad Dome of the Rock", *Ars Orientalis*, 3, 1959.
- _____, *İslam Sanatının Oluşumu*, Turkish Trans. by Nuran Yavuz, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Turkish Trans. by Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.
- _____, *History of Syria*, London 1951.
- Hıfzı, *Tarih u Fezail-i Kuds-i Şerif*, Prepared by Muhammed Recai, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nr: 86419, Matbaay-ı Amire 1265.
- Hıyari, A. Mustafa, *Salah al-Din*, Beyrut 1987.
- Hourani, A. , "The Islamic City", *The Emergence of the Modern Middle East*, 1981.
- İmadeddin el-İsfahanî, *el-Fethü'l Kussi fi Fethü'l Kudsi*, E.J.Brill, Leyden 1888.
- İbn al Athir, *al-Kamil fi't-Tarih*, Türkish trans. by committee, İstanbul 1985.
- Ibn Şeddat, *Baypars Tarihi* Turkish trans. by M.Ş. Yaltkaya, TTK, Ankara 2000.
- İslam Şehri*, Editör: R.B. Serjeant, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Kur'an : Tevbe*, 90, 97, 99, 101, 120.
- Laurent, Beatrice St., "The Dome of the Rock Restorations and Political Significance 1560-1907", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri*, İstanbul 1991.
- Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Turkish Trans. by A. Tarzi, MEB, İstanbul 1950.
- Palmer, E. H.- Besant, W., *Jerusalem the City of Herod and Saladin*, 1871.
- Strange, G. Le, *Palestina Under the Moslems*, Beyrut 1965.
- Turani, Adnan, *Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul 1995.
- Walker, J., "Kubbetü's-Sahra", *İA.*, C. VI, MEB, İstanbul 1988.
- Weber, Max, *Şehir Modern Kentin Oluşumu*, Turkish Trans. by Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul 2000.
- Yetkin, Suat K., *İslam Mimarisi*, Ankara 1959.

İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra ...
EKLER

Plan I: Kubbetü's-Sahra'nın Planı

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 299-317, ELAZIĞ-2005

1840- 1843(H. 1256-1258) TARİHLİ EĞİN ŞER'İYYE SİCİLİNİN TANITIMI VE FİHRİSTİ

*1840- 1843(H. 1256-1258) Dated Eğin Şer'iyye Register's Presentation and
Index*

Salih AKYEL

*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Doktora
Öğrencisi*

ÖZET

Osmanlı tarihinin en önemli arşiv kaynaklarından bir tanesi de Şer'iyye Sicilleridir.

Ait oldukları dönem ve yer hakkında oldukça önemli bilgiler veren Şer'iyye Sicillerinden faydalanma konusu bugün için belli başına bir problem olmaktadır. Bu durum ise sicillerden faydalanma konusunu belirli bir metoda bağlı kılmayı zaruri hale getirmektedir. İşte bu açıdan Türkiye'de bulunan bütün sicillerin fihristlerinin yapılması zorunludur. Bu çalışmamızda, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük bir önem taşıyan Şer'iyye Sicillerinden sadece bir tanesini fihrist ve tanıtımının yapılması suretiyle bu alanda yapılan çalışmalara bir örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Şer'iyye Sicili, Eğin

ABSTRACT

One of the important archives resources of Ottoman history is Şer'iyye Registers.

The issue of making use of Şer'iyye Registers, which gave important information about the period and place they belonged to, is today a major problem. This situation makes it obligatory to depend on a certain method while use of the registers. Therefore in this respect, it is obligatory to make the index of all the registers available in Turkey.

This study is aimed to set a pattern for the studies made in this field by presenting and making index only one of the Şer'iyye Registers which has great importance for Turkish history and culture.

Key Words: Kadı, Şer'iyye Registers, Eğin

1840- 1843(H. 1256-1258) TARİHLİ EĞİN ŞER'İYYE SİCİLİNİN TANITIMI VE FİHRİSTİ

Kadılar mahkemelerdeki görevlerini yerine getirirken defter halinde kayıtlar tutmuşlardır¹. Bu kayıtlar tarih sırasına göre deftere kaydedilirdi. Ancak bu işlemde bir metod takip edilir ve defterin bir yanına mahalli kayıtlar, bir yanına da merkezden gelen her türlü emir yazılırdı. Söz konusu bu defterlerde kadı veya naiblerin verdikleri kararların yazıldığı kısma *Sicill-i mahfuz*, merkezden gelen her türlü emirin yazıldığı kismada *Sicill-i mahfuz defterlü* denirdi ki, bütün bu kayıtları da mahkeme görevlilerinden olan mukayyid tutardı².

Bu şekilde oluşan ve *kadı sicili*, *kadı defteri*, *sicill-i mahfuz* veya *sicil*'de denilen defterlerde kullanılan yazılar rika ve çeşitleri, talik, talik kırması, sülüs, sülüs kırması, divani çeşitleri nadir olarak da siyakattır³. Kağıtlar çok sağlam ve parlak, yazı yazımında kullanılan mürekkepleri canlılığını günümüze kadar muhafaza edebilecek derecede kaliteli olan şer'iyye sicilleri, kesin olmamakla beraber boylu ve dar enli olurlardı. Yaklaşık 40 santim boyu olan bir defterin 16-17 santim arasında da eni olurdu. Söz konusu siciller normalde kadıdan kadıya devredilirdi⁴.

I- Türk Tarihi Açısından Şer'iyye Sicillerinin Önemi

Osmanlı Devleti'nin en önemli tarihi kaynaklarından birisi olan şer'iyye sicilleri kadınların gittikçe genişleyen salâhiyetleri karşısında bir hayli önem kazanmıştır. Osmanlı döneminde kaleme alınan vakanüvis ve diğer hususi tarihlerdeki şehir, kasaba ve köylere ait malumatın yokluğu veya azlığı göz önüne alındığında bu malzemenin sadece bizim kültürümüz için değil bugün Osmanlı toprakları üzerinde kurulmuş bir çok ülke için büyük değer ifade ettiği görülür. Osmanlı sosyal tarihinin incelenmesi söz konusu olduğunda akla ilk gelen kaynak şer'iyye sicilleridir. Sicillerimiz ait oldukları bölgenin insanlarını ve onların aile yapılarını, evlilik geleneklerini, çocuk sayılarını, sosyal güvenlik konularını, zengin – fakir, müslim ve zımmi ailelerin sosyal özelliklerini ayrı

¹ İbrahim YILMAZÇELİK; *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, Ankara Ün.Türk İnkılap Tarihi Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

² İbrahim YILMAZÇELİK; 'Şer'iyye Sicillerinin toplu Kataloğuna Doğru Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri', *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:90, Haziran 1994, s.42.

³ İbrahim YILMAZÇELİK; '1750-1752 Tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi', *Fırat Ün.Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Ocak 2002, Elazığ, s. 326.

⁴ Ahmet AKSİN; *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1249-1256(m. 1833-1840)*, Fırat Ün. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990, s. XXIII.

ayrı tespit etmek mümkün olmaktadır⁵.

Askeri tarihimize ait bir çok bilgileri yine şer'iyeye sicillerinde bulmak mümkündür. Ordu için asker ve zahire toplanması, iç güvenliğin sağlanması, asker sayısının belirlenmesi, ölüm, ihraç, emeklilik, harp taktiği, planlama, bedel gibi askeri konulara ışık tutacak konulardaki ferman, emir, buyrulduklar gibi şer'iyeye sicillerine ait belgeler incelenmelidir. Osmanlı ordusu sefere çıktığında hem Anadolu hem de Rumeli'ye ait muhtelif konaklarda asker, erzak vb. ihtiyaçların karşılanması amaçlanmıştır. Bu amaçla savaş yapılmadan sefer hazırlıklarına dair, beğlerbeği ve sancakbeğlerinin yazılı emirler gönderildiği gibi ordunun ihtiyacı olan gıda maddeleri, gemi, at, araba, cephanes vb. ihtiyaçların karşılanması amacıyla kadınlara da yazılı emirler gönderilmiştir. Gönderilen bu yazılı emirlerin muhtevalarında savaşın ne sebeple ve kiminle yapıldığından bahis olunur, konu ile ilgili şeyhülislam fetvası hazırlanırdı⁶.

Şer'iyeye sicilleri buldukları bölgenin iktisadi hayatına dair konularda da birinci elden tarihi kaynaklardan sayılmaktadır. Türk halkının hayat ve geçim tarzı ithalat ve ihracat konusu olan eşyalar, yörede yetişen tarım ürünleri, imal edilen sanayii ürünleri mevcut olan zanaat ve meslek gurupları, halktan toplanan vergiler, devletin memurlarına ödediği tahsisatlar, hukuk ve ceza davalarındaki tazminatların miktarı ve cinsi, para arzı ve çeşitleri, para enflasyon ve devalüasyonun gerçek manadaki tarihi seyri şer'iyeye sicillerinden rahatlıkla öğrenilmektedir Şer'iyeye sicilleri buldukları bölgenin iktisadi hayatına dair konularda da birinci elden tarihi kaynaklardan sayılmaktadır. Türk halkının hayat ve geçim tarzı ithalat ve ihtacat konusu olan eşyalar, yörede yetişen tarım ürünleri, imal edilen sanayii ürünleri mevcut olan zanaat ve meslek gurupları, halktan toplanan vergiler, devletin memurlarına ödediği tahsisatlar, hukuk ve ceza davalarındaki tazminatların miktarı ve cinsi, para arzı ve çeşitleri, para enflasyon ve devalüasyonun gerçek manadaki tarihi seyri şer'iyeye sicillerinden rahatlıkla öğrenilmektedir⁷.

Osmanlı idari teşkilatlarında kaza, sancak, eyalet taksimatı, beğlerbeğlik, sancakbeğliği, kadı ve naiblik, voyvodalık ve diğer görevlileri ve kurumları şer'iyeye sicillerindeki kayıtlardan derinlemesine öğrenmek mümkündür⁸. Eskiden oturlan veya

⁵Salih AKYEL; '1831-1837 Tarihli Eğin Şer'iyeye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi' *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, C. 14, Elazığ 2004, s.220.

⁶ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 16.

⁷ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, C. 1, İstanbul, 1988, s.15.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü Mecmuası*, Ankara, 1935, s. 367.

oturulmayan yerler, köy, kasaba, mahalle, semt, mezra, aşiret ve cemaat isimlerini de ihtiva etmektedir.

Tanzimatla birlikte, adli alanda yapılan yeni düzenlemeler sonucu Şer'i Mahkemeler gerçekten şer'i davalara bakar duruma geldikleri için bu tarihten sonraki siciller eski önemlerini kaybetmişler, ilam ve terekeleri ihtiva eden belgeler durumuna düşmüşlerdir. İlk yıllardan itibaren sicillerde sülüs, sülüs kırması, nesih, nesih kırması, rika çeşitleri, talik, talik kırması, hurde talik ve çeşitleri, divani çeşitleri, pek nadir olarak da siyakat hattı kullanılmıştır. Her belgenin sonunda tarihler Arapça yazı veya rakamla, aylar ise ya tam olarak yada kısaltılarak verilmektedir.

II- EĞİN ŞER'İYYE SİCİLLERİ

EğİN Şer'iyye Sicilleri Ankara Milli Kütüphanede Şer'iyye Sicillerinin muhafaza edildiği kısımda bulunmaktadır. Sicillerin tamamı mikro-filmlere kaydedilmiş durumdadır. Bunun için araştırmacılara (defterlerin zarar görüp yıpranmasını önlemek amacıyla) sicillerin orijinal asıl nüshaları verilmemektedir. Araştırmacılara sadece bu mikro-filmlerden fotokopi çekilmek suretiyle istifade ettirilmektedir.

EğİN Şer'iyye Sicilleri toplam 36 defterdir. Elimizde bulunan ilk defter H. 1199-1220 (M. 1784-1806) tarihli defterdir. Son defter ise H. 1327-1329 (M. 1909-1911) tarihli defterdir. İlk dönemdeki defterler Şer'iyye Sicillerine ait genel olarak karakteristikleri gösterirken son dönemdekiler genel olarak tereke kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bu defterlerin 20 tanesi XIX. Yüzyıla diğer 16 tanesi XX. Yüzyılın ilk yıllarına aittir.

EK-1

EĞİN ŞER'İYYE SİCİLLERİ KATALOĞU

O	TARİH (Hicri)	TARİH (Miladi)
	1199-1220	1784-1806
	1230-1256	1814-1840
	1247-1252	1831-1837
	1248-1256	1832-1840
	1256-1258	1840-1843
	1258-1264	1843-1848
	1262-1262	1845-1846
	1264-1273	1847-1857
	1274-1283	1857-1867

1840- 1843(H. 1256-1258) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin ...

0	1283-1285	1866-1869
1	1285-1286	1868-1870
2	1286-1287	1869-1871
3	1287-1289	1870-1873
4	1289-1290	1872-1874
5	1290-1293	1874-1876
6	1290-1291	1873-1875
7	1293-1296	1876-1879
8	1298-1299	1880-1882
9	1299-1300	1881-1883
0	1297-1301	1879-1884
1	1300-1301	1882-1884
2	1300-1301	1879-1885
3	1297-1302	1883-1885
4	1301-1302	1882-1885
5	1300-1302	1885-1885
6	1302-1302	1882-1885
7	1300-1303	1885-1888
8	1303-1305	1885-1888
9	1306-1308	1888-1890
0	1308-1310	1890-1893
1	1310-1312	1893-1895
2	1312-1315	1895-1898
3	1315-1318	1901-1904
4	1319-1321	1901-1904
5	1322-1327	1904-1909
6	1327-1329	1909-1911

III-1840- 1843(H. 1256-1258) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı

Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunan 5 No'lu Eğin Şer'iyye Sicili 19x50 cm ebatındadır. Defter H. 1256-1258 (M. 1840-1843) tarihleri içindeki olayları ihtiva etmektedir.Bu dönem II. Mahmud'un tahta bulunduğu dönemi kapsamaktadır.

5 No'lu Eğin Şer'iyye Sicilindeki sicil sayfa ve belge numaraları daha sonradan verilmiştir. Numaralandırma verilirken bazı sicil ve belge numaraları atlandığından dolayı

tarafımdan aslına uygun olarak yeniden verilmiştir. 5 No'lu Eğin Şer'iyye Sicili 85 sicil sayfasından ve 145 belge numarasından oluşmaktadır.

5 No'lu Eğin Şer'iyye Sicili defterinde genel bir düzenleme yoktur. Tarih sıralamasında belirli bir kronolojik sıralama takip edilmemiştir. Faklı katipler tarafından defterin kayıtları tutulduğundan dolayı yazı çeşitleri farklılık arz etmektedir. Sicilin yazıları okunaklı olmakla beraber kağıdı da kalındır.

Defterde 86.ve 87. belgelerin mikrofilimleri çekilirken üst üste gelmiş bu yüzden 86. belge anlaşılammıştır. Ayrıca 138. ve 139. belgeler silik olduğundan dolayı bu belgede tam anlaşılammıştır.

Belgelerdeki yazı dili genelde sade ve anlaşılır bir şekilde olmasına rağmen, bazı belgelerde Arapça ve Farsça terkip ve tamlamalar da kullanılmıştır. Ancak bunların sayısı oldukça azdır. Yine belgelerde yazının okunaklı olmasına özen gösterilmiştir diyebiliriz.

Defter ağırlıklı olarak buyuruldu, hüccet, ilam, narh, ferman, tereke, arzuhal, tevzi defterleri, mürasele, vakıf, ilmuhaberi, tezkire ile ilgili kayıtları içeren belgelerden oluşmaktadır.

IV. 1840- 1843(H. 1256-1258) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Fihristi ve Belgelerin Konularına Göre Tasnifleriyle Kısa Özetleri

A. SOSYAL, İDARİ, HUKUKİ VE VAKIF MUHTEVALI BELGELE

5 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicilinde bu dönem sosyal hayatına dair çok sayıda belgeye rastlamaktayız. Sicil içinde gayrimüslimler ile ilgili fazla belge ve bilgi bulunmamasıyla beraber alım satım belgelerinde Müslümanların ve Gayr-i Müslimlerin ticari ilişkilerde bulunurken dini farklılıklar ve etnik kökeni göz önünde bulundurmadıklarını anlıyoruz. Bu belgelerden çıkarabileceğimiz.Bir diğer sonuçta zımmilerin yaşadığı mahallelerde Müslümanlarında ikamet ediyor görüldüğüdür. Buradan da Eğin'de Müslümanların ve zımmilerin aynı mahallelerde oturduklarını, etnik ve dini ayırım gözetilmeksizin birbirleriyle olan ilişkilerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Belge No: 4 BUYURULDU : Mürşid Ahmed Zekeriya Paşa tarafından rivayet olunan 11 Mart 1842 tarihli ilan edilen buyuruldu kaydı.

Belge No: 5 FERMAN : Ahmed Zekeriya Paşa'nın Diyarbekir eyaletine atandığına dair 19 Mart 1840 tarihli ferman sureti.

Belge No: 6 BUYURULDU : Ahmed Zekeriya Paşa'nın Rakka eyaleti ilhakıyla Diyarbekir eyaleti mürşiliği görevine başladığının 17 Mart 1840 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No:7 FERMAN : Osmanlı Devleti ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında imzalanan antlaşma ile birlikte Anadolu'da ve Rumeli'de halkın içinde meydana gelecek

fitne ve fesat çıkaranların tespit edilip isim ve unvanları ile birlikte kayıt edilmesine dair 29 Mart 1840 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 9 BUYURULDU : Bin ikiyüz elli dört senesine mahsuben Maden-i Hümayun kaymakamına verilen mebalığ-i mezkurun geldiğine dair 25 Mart 1840 tarihli buyuruldu.

Belge No: 10 BUYURULDU : Bin iki yüz elli altı senesinde Maden-i Hümayun kaymakamına verilen meblağın bir kıta buyuruldusuna dair 17 Mart 1840 tarihli belge.

Belge No: 12 BUYURULDU : Eğin kazası voyvodası Ali Bey'in yerine vekil atandığına dair 29 Mart 1840 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 15 HÜCCET : Sorikli Hatun Hanım'ın borç aldığına dair 10 Mayıs 1834 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 16 BUYURULDU: Bin iki yüz elli altı senesinde kazayı daha iyi yönetmek için Eğin voyvodalığı Arapgir voyvodalığından ayrılarak Arapgir voyvodalığına Ali Bey'e, Eğin voyvodalığına da Abdurahim Bey tevcih edildiğini gösteren 25 Mart 1840 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 18 BUYURULDU: Eğin kazası naibi olan Ömer Efendi'nin görevinden alınması ve yerine Yusuf Efendi'nin naib olarak tayin edildiğine dair 25 Mart 1840 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 20 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Mehmed bin Ebubekir Efendi Naibzade Bekir Efendiyi davacı olduğuna dair 13 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 26 HÜCCET: Eğin kazasında Şişmanoğlu Koca Agop isili Çorbacının Eskişehir kahyalarının ahaliyi kandırmadıklarını ve zimmetlerinde belirli olan tüm meblağlarına kefil olduğuna dair 25 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 27 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Osman Ağa bin Süleyman Ağa, akrabası müezzın Molla Said'e karşı dava açarak vakfin idaresine Molla Said'in karışmaması için kadiya başvurup Molla Said'in vakfa müdahale etmemesine dair 29 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 30 HÜCCET: Eğin kazasında fırıncı esnafının iyi şekilde görevlerini yerine getirmeleri için 29 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 34 ARZUHAL: Eğin kazası esnaflarından olan ayakkabıcıların her sene üç yüz guruş voyvodaya vermelerini kadiya şikayet ettiklerine dair arzuhal kaydı.

Belge No: 35 İRADE: Eğin naibinin ,Eğin voyvodasına esnafa baskı yapmaması için verdiği 15 Mart 1840 tarihli irade kaydı.

Belge No: 36 BUYURULDU: İran caddesi ve Fırat üzerinde olan köprüünün onarıldığına dair 13 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 41 HÜCCET: Örbekli Şater torunu İsmail Ağa'nın Arab kölesini Palulunun oğlu Mehmed'in aldığına dair 27 Şubat 1841 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 42 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Şirvani oğlu Asadur kendi yerine Arab oğlu Serkis veledi Tavit isimli zımmyi vekil olarak bıraktığına dair 26 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 46 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Sandık karyesi sakinlerinden Mehmed bin Mustafa ile Yusuf bin Abdurrahman arasında bir köle satın alınmasından çıkan anlaşmazlığa dair hüccet kaydı.

Belge No: 47 FERMAN: Ahmed Zekeriya Paşa'nın Diyarbekir müşirliğine atandığına dair 27 Şubat 1841 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 48 MÜRASELE: Eğin kazasındaki umür-i hesabiye-i padişahi olan karhanesi'nin bir yıllığını on beş bin guruşa Veli Mehmed ve Ali Bey'e ve diğer Ali Bey'e iltizam usulüyle verildiğine dair 27 Şubat 1841 tarihli mürasele kaydı.

Belge No: 50 HÜCCET: Şehir kethudası Anzud oğlu Kirkor'un bin iki yüz elli dört ve elli beş senelerinde kahyalık yaptığına dair hüccet kaydı.

Belge No: 51 FERMAN: Osmanlı devletinde İstanbul ve İzmir dışında karoto enfiye imal ve satışının yapılmaması bunun yanında diğer enfiye mukataları müdürlerinin kendi bölgelerindeki enfiyelerin ziyan olmaması ve çalınmamasına dair 6 Mart 1841 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 53 BUYURULDU: Eğin kazasına tabi Puşadi ve İliç karyesi ahalisinin tekaliflerini toplayan memurun haksızlık yaptığına ve uyarıldığına dair 23 Mart 1841 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 54 İRADE: Eğin kazasında bin iki yüz elli bir senesinden elli beş senesine kadar muhasebe için isimleri yazılan irade kaydı.

Belge No: 55 İRADE: Eğin kazasında bin iki yüz elli bir senesinden elli beş senesine kadar muhasebe isimlerinin vekillerinin yazıldığına dair 27 Şubat 1841 tarihli irade kaydı.

Belge No: 56 MÜRASELE: Eğin kazasında on dört nefer çorbacıyı kadı huzurunda kendi yerlerine vekil ve murahhas olarak bıraktıklarına dair 23 Şubat 1841 tarihli mürasele kaydı.

Belge No: 57 FERMAN: Osmanlı devletinde gayrı Müslim Misakoğlu Koca İrokEğin'de ticaret yapabileceğine dair 5 Mart 1841 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 58 HÜCCET: Venklü Panoyat zımminin iflas ettiğinde halkın zulüm ve baskı yapmamasına dair 19 Mart 1841 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 64 MÜRASELE: Eğin kazası sakinlerinden Menzilci deli Mehmed ile

Hafız Efendi ile beraber hamamcı Mustafa'a dava açtıklarına dair 23 Mart 1841 tarihli mürasele kaydı.

Belge No: 69 İLAM: Eğin kazasında boş yere arzuhal edenlerin arzuhallerin dikkate alınmamasına dair 17 Mart 1841 tarihli ilam kaydı.

Belge No: 72 TEZKİRE: İran Şahı asakir-i yüzbaşlarından Ali Bey'in Erzurum tarafına yola çıktığına dair 12 Mart 1841 tarihli tezkire sureti.

Belge No: 75 ARZUHAL: Eğin kazasına bağlı Bagaştas karyesinde tekalif toplanması sırasında halktan zorla saman alınmamasına dair 19 Mart 1841 tarihli arzuhal kaydı.

Belge No: 80 BUYURULDU: Maden-i Hümayunun Diyarbekir Eyaleti müşirliğiyle birleştirilmesiyle buraya atanan Mehmed Salih Vecihi Paşa'nın göreve başladığına dair 5 Mart 1841 tarihli ilaniye buyruldu kaydı.

Belge No: 81 HÜCCET: Eğin kazasında hamam günlerini gösterdiğine dair 19 Mart 1841 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 82 BUYURULDU: Eğin kazası mutasarrıfı olan Mehmed Kamil Efendi zamanında meydana gelen olayların anlattığına dair 8 Mart 1842 tarihli buyruldu kaydı.

Belge No: 84 BUYURULDU: Eğin, Kemah, Kuruçay ve Gürcaniş kazalarında başı boş kimselerin barındırılmaması ile başı boş bırakılmamasına dair 9 Mart 1841 tarihli buyruldu kaydı.

Belge No: 85 BUYURULDU: Eğin, Kemah, Kuruçay ve Gürcaniş kazalarında bulunan halkın nüfus defterlerine kayıd edilmesine dair 13 Mart 1841 tarihli buyruldu kaydı.

Belge No: 88 BUYURULDU: Eğin kazasına bağlı İliç karyesinde mürur-u ubur edeceklerin tezkireleri bulunanlara yardım edilmesine dair 20 Şubat 1842 tarihli buyruldu kaydı.

Belge No: 89 ARZUHAL: Eğin kazasına bağlı İliç karyesinde mürur-u ubur edenlerin çoğunun zimmi olması dolayısıyla müslüman halkın mürur-u ubur eden zimmilerin ihtiyaçlarının tez elden karşılanmasına dair arzuhal kaydı.

Belge No: 90 BUYURULDU: Eğin kazası voyvodası Abdurrahman Bey'in görevinden azliyle yerine yeni voyvodanın atanmasına dair 14 Şubat 1842 tarihli buyruldu kaydı.

Belge No: 91 BUYURULDU: Eğin kazasında Behrebili, Husta ve İvaz isimli mahallerde Dücek ekradının buralarda kargaşa ve bozgunluk çıkarmasından dolayı buraya bekçilerin gönderilmesi ve bu bekçilerin gücü yetmemsi dahilinde halkın bekçilere yardım etmesine dair 14 Şubat 1842 tarihli buyruldu kaydı.

Belge No: 92 BUYURULDU: Eğin kazasına bağlı Gemürkab'lu Nikfos isimli zımminin ehl-i Elmas isimli hıristiyanın İstanbul'a gelmesine dair 14 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 94 BUYURULDU: Osmanlı devletinde bir bölgeden bir bölgeye giden gayri müslimlerden cizyelerini verdiklerine dair ellerinde sened bulunmasına dair 26 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 95 FERMAN: Osmanlı devletinde Tanzimat-ı Hayriyye ile beraber herkese adaletli davranılacağına, bunun yanında kimseye baskı ve zulüm yapılmayacağını isteyenlerin Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye'ye başvurabileceğine dair 8 Mart 1842 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 96 BUYURULDU:

Eğin ve Çemişgezek kazalarında halkı rahatsız edenlere karşı gereğinin yapılmasını bildirmesine dair 26 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 97 HÜCCET: Çemişgezek kazasına bağlı Septursun nahiyesinde Vaki Tan karyesi sakinlerinden Hafsa ibni Mehmed isimli Hatun tüm mallarının yönetimini vekil olarak Hacı Osman Ağa bin Mustafa'ya bıraktığına dair 10 Mart 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 98 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Venk karyesi sakinlerinden İmel oğlu zevcesinin İstanbul'a gidip-gelmesine dair 16 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 99 FERMAN: Eğin kazasında Menzilci Biyaloğlu Kamil'in kötü harekette bulunduğundan dolayı gereğinin yerine getirilmesine dair 26 Şubat 1842 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 101 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Boğus veled-i Simon isimli zımminin kızı Suğman nasraniyeye günlük kırkar para nafaka ve kisve-i baha bağlandığına dair 16 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 103 MÜRASELE: Eğin kazasına bağlı Puşadi nahiyesine on altı bekçi atandığını ve her nefere beşer gurus maaş bağlandığını ve buradaki Avacık ekradının taşkınlıklarını engellemesine dair 26 Şubat 1842 tarihli mürasele kaydı.

Belge No: 107 VAKIF: Eğin kazasına bağlı Gecegü karyesi sakinlerinden Hasan Beğ ibni Abdulhalim isimli şahsın on pare hissesini vakfettiğine dair 8 Mart 1842 tarihli kaydı.

Belge No: 111 FERMAN: Osmanlı devletinde mürur-u ubur edenlerin ellerinde mürur tezkirelerin bulunması ve bulunmayanların hiçbir mahale bırakılmamasına dair 16 Şubat 1842 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 112 FERMAN: Eğin kazasında Menzilci Piyale oğlu Kamil'in millet

ırz ve namusuna göz diktiği, halk içinde huzursuzluk çıkardığını bu yüzden gereğinin yapılmasına dair 8 Mart 1842 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 122 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Venk karyesi sakinlerinden Mağdisi veledi Nikola isimli nasraniyye, Lalelu evkafından olup İstanbul'da Han-ı cedid'de bulunan bir odasını gelini irani veledi İstefan ve oğlu Dimitri veledi Yorgi isimli zımmilere verdiği dair 8 Mart 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 125 BUYURULDU: Sarraf taifesinden Boğus isimli zımminin Eğin'de mütemekine anası Miryem vekilini Nazlı ve oğlu Karabey isimli hıristiyanların İstanbul'a gitmelerinin izin verilmesine dair 18 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 128 FERMAN: Osmanlı devletinde halkın namaz kılması için ferman kaydı.

Belge No: 129 FERMAN: Çemişgezek ve etrafında bulunan ekrad taifesinin hayvanlarının kendi meralarının dışında otlatmalarına dair 26 Şubat 1842 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 131 FERMAN: Osmanlı devletinde mürur-u ubur edenlerin ellerinde mürur tezkirelerin bulunması ve bulunmayanların hiçbir mahale bırakılmamasına dair ferman kaydı.

Belge No: 132 İLAM: Eğin kazasında bin iki yüz elli altı ve elli yedi senelerinde görev yapan Sadullah Paşa'nın kaimakamiyelik olarak dokuz bin sekiz yüz otuz sekiz gürüş aldığı dair 8 Mart 1842 tarihli i'lam kaydı.

Belge No: 137 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Venk karyesi sakinlerinden Penayut isimli zımminin iflas ettiğine dair 22 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 145 HÜCCET: Ariki mahallesinde sakin Koçur oğlu Ali'nin kefaletiyle serbest bırakılmasına dair 25 Şubat 1841 tarihli hüccet kaydı.

B- ASKERİ BELGELER

Sefer sırasında kadı veya naipler buldukları yerlerden ayrılmazlardı. Bununla beraber, sefer sırasında bunların görevleri hem ağır, hem de çok mesuliyetliydi. Ordunun iaşesi için gerekli yiyecek maddeleriyle, diğer harp araç ve gereçlerinin hazırlanması, sefere gitmeyenlerin haklarından gelinmesi gibi emirler, çoğu kez bu makamlara yazılırdı.

Bu bölüm de asker celbi, askeri hareket, askeri inşaat ve iaşe gibi konularda söz konusu sicilde olan belgelere yer verilmiştir.

Belge No: 1 BUYURULDU: Zekeriya Ahmet Paşa tarafından Ordu-yu hümayun için istenilen otuz katırdan karyeniz hissesine düşen beş katır pusulası.

Belge No: 2 BUYURULDU: Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Çemişgezek, Çarsancak ve Eğin kazalarında bulunan askerlerin Çemişgezekte toplanması için Mehmed Kavas Paşa tarafından getirilen 15 Mart 1840 tarihli buyuruldu sureti.

Belge No: 3 BUYURULDU: Orduyu Şahanede istihdam olunmak üzere aylıklı olarak gerektiği kadar deve ve katır tertib olunmuş ve Harput ile Antep'e buyurulduları gönderilerek her bir katırın yevmiyeleri üç'er guruş tespit edilerek paraları maliye memuru Faik Efendi tarafından verileceğine dair 17 Mart 1840 tarihli buyuruldu sureti.

Belge No: 8 BUYURULDU: 1256 senesi Receb ayında Eğin kazası askerlerinin nöbetlerinin tevzi ve taksim eylesine dair buyuruldu sureti.

Belge No: 38 HÜCCET: Eğin kazasında vefat eden askerlerin mallarının dağıtılmasına dair 23 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 115 TEVZİ DEFTERİ: Asker elbisesi için Arapgir tarafına verilen miktarına dair masraf tevzi defteri.

Belge No: 116 BUYURULDU: Musul'da bulunan asker'i muntazama-i şahanem alayı birinci taburun ikinci bölümünde dördüncü onbaşının dördüncü neferi olan sara hastalığına yakalanan Eğin'li Ali veled'i Mehmed'in Eğin kazasına gelip burada yirmi guruş maaş bağlandığına dair 16 Mart 1840 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 120 BUYURULDU: Eğin, Çemişgezek, Kemah, Kuruçay ve Gürcanis ve Arapgir kazalarında bulunan redif askerlerinin toplanmasına dair 13 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 126 BUYURULDU: Eğin kazasında bin iki yüz elli sekiz senesi Cemaziye'l ahir guresinden ölen askerlerin mallarının dağıtılmasına dair 26 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

C- İKTİSATLA İLGİLİ BELGELER

Osmanlı ekonomik sisteminde bütün ihtiyaç maddelerinin fiyatları senede birkaç defa tespit edilirdi. Yiyecek, giyecek fiyatları, işçi, usta ücretleri günün şartlarına göre ayarlanırdı. Bu işleme ise *Narh* denirdi. Narh koyma kazanın adli ve şer'i idarecisi olan kadının başkanlığında esnaf temsilcileri, bir kurul tarafından yapılırdı. Yani bugünkü Belediye Encümeni'nin yaptığı işi yapardı. Tespit edilen fiyatlar, halka ilan edilir ve bir sureti de şer'iyye siciline geçirilirdi.

Bugün noterlerce tanzim olunan kefalet, vekalet, mukavele, borçlanma gibi her nevi akidler, kadılar veya naipler tarafından yapılır ve bütün bu akidler, zabıt tarzında sicillere kaydedilirdi. Tapu dairelerinin gördüğü işler de şer'iyye mahkemelerinde yapılır, arazi ve emlak alım satımları, kadılar tarafından yürütülürdü.

Bu bölümde narh, paranın tedavülü, menzilhane ve alım-satım ile ilgili söz konusu sicilde olan belgelere yer verilmiştir.

Belge No: 11 HÜCCET: Çemişgezek kazasına bağlı Siptoros nahiyesine bağlı Vartinik karyesinde Ahmed Bey'in vefatıyla varislerinin Agob adlı zimmiye borçlarının tahsil edilmesine dair 5 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 13 NARH: Erzurum valisi Müşiri Hafız Paşa'nın vekil-i harcı Hacı Ahmed Efendinin keçi derisi verdiğine dair sened kaydı.

Belge No: 14 İLMUHABERİ: Erzurum Müşiri Hafız Ahmed Paşa Döneminde Eğin'de bin keçi derisi dabak olunup on bin sekiz yüz dört guruş masraf aldığını gösterdiğine dair 17 Mart 1840 tarihli ilmuhaberi kaydı.

Belge No: 17 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Nakkaşoğlu Müttevefanın varislerinin bir kıta bahçe arsasının iki yüz guruşa sattığına dair Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 19 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Ali bin Mehmed'in tarlası Ali Ağa dört seneliğine işletmiş olup Ali Ağa bin Mehmed'de hakkını istediğine dair 13 Mart 1840 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 23 TEVZİ DEFTERİ: Eğin kazasının bin iki yüz elli beş senesine dair Eğin kazası halkından toplanan meblağı gösteren 3 Mart 1840 tarihli tevzi defteri.

Belge No: 24 İLAM: Eğin kazasında vücut ve kolbaşılardan iddia edilen paralar otuz altı bin üç yüz yirmi guruş tazmin-i ticaret ismiyle elli altı senesine mahsuben Sadullah Paşa'nın mücebince gelen 3 Mart 1840 tarihli ilam kaydı.

Belge No: 25 İLAM: Eğin kazasında ehl-i islam ve reayasının vücut-ı belde ve kocabaşları arasında geçen elli beş senesinin muhasebesine dair 14 Mart 1840 tarihli Harput kadısının i'lam kaydı.

Belge No: 28 HÜCCET: Eğin karhanesinde bin iki yüz elli altı senesinde Şubat ve Nisan ayları arasında çalıştırılacak görevlilere verilecek ücretleri gösteren hüccet kaydı.

Belge No: 29 FERMAN: Çemişgezek kazasında Siptoros nahiyesine bağlı Vartinik karyesi sakinlerinden Ahmed Bey İbni Halil vefatıyla varisleri Agob adlı zimmiye dava açarak bin adet adliye altın nisfiyesi olarak on altı bin beş yüz guruş alacakları olduğunu belirtmişler.Agob'ta sekiz yüz yirmi beş adet yirmilik altın olarak on altı bin beş yüz guruşu verdiğine dair 14 Mart 1840 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 36 BUYURULDU: İran caddesi ve Fırat üzerinde olan köprünün onarıldığına dair 13 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 40 BUYURULDU: Eğin voyvodası Abdurahman bey kazaya lazım olan kağıdın halkın kesesinden değilde voyvodaların kendi keselerinden alınacağına dair 19

Mart 1841 tarihli buyuruldu sureti.

Belge No: 43 HÜCCET: Harput'a bağlı esnaf taifelerinden alınacak ihtisab vergilerini gösteren tevzi hüccet kaydı.

Belge No: 44 ARZUHAL: Eğin esnaflarından demirci ve çilingir esnafları kaza ihtisabıcısından diğer esnaf guruplarına göre kendilerinden daha fazla vergi alındığını bildiren arzuhal kaydı.

Belge No: 45 BUYURULDU: Eğin ihtisab memurlarının esnaftan haksız yere para almamalarına dair 19 Mart 1841 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 49 TEVZİ DEFTERİ: Bin iki yüz elli yedi senesi Rebiül ahirinde derbend muhafızlarının aylığına dair 14 Mart 1841 tarihli tevzi defteri.

Belge No: 59 TEVZİ DEFTERİ: Bin iki yüz elli altı senesi Muharreminin on sekizinci gününden bin iki yüz elli yedi senesi Rebiül ahirinin ilk gününe kadar Eğin kazasının masraflarını gösteren tevzi defterinin kaydı.

Belge No: 60 TEVZİ DEFTERİ: Bin iki yüz elli altı senesi Muharreminin on sekizinci gününden bin iki yüz elli yedi senesine kadar Eğin kazasının emval-i caize i'ane-i cihadiye ve i'ane-i kirahanelerinin masraflarını gösteren tevzi defterinin kaydı.

Belge No: 61 TEVZİ DEFTERİ: Bin iki yüz elli beş senesi Ramazanın sekizinci gününden bin iki yüz elli yedi senesi Rebi'ül-ahirine kadar Hacagen Tayyib Efendi'nin masraflarını gösteren tevzi defteri.

Belge No: 62 BUYURULDU: Eğin kazası sakinlerinden Koca Artin'in yine Eğin kazası sakinlerinden Bogos isimli zımmiden alacağını tahsil edilmesine dair 11 Mart 1841 tarihli buyuruldu sureti.

Belge No: 63 İLAM: Eğin kazası sakinlerinden Mehmed Ağa ile İsmail Ağa'ya görevlerinin karşılığında fazla para aldıkları ve paralarının üstünü Abdurrahman Bey'e teslim ettiklerine dair 20 Mart 1841 tarihli ilam kaydı.

Belge No: 65 NARH: Eğin kazasında padişah için hazinece istenilen emval-i muniyatın karşısına mahal gösterdikleri bakaya defterinin kaydı.

Belge No: 66 İLAM: Eğin kazasına bağlı Kisan kocabaşlarından alacaklarının tahsil edilmesine dair 11 mart 1841 tarihli ilam kaydı.

Belge No: 67 İLAM: Eğin kazasında bulunan kocabaşlardan bin iki yüz elli bir senesinden bin ikiyüz elli beş senesine kadar alınacakların tahsil edileceğine dair 26 Şubat 1842 tarihli ilam kaydı.

Belge No: 68 BUYURULDU: Eğin kazasında bulunan kocabaşlıların bir mahalden diğer mahale gidenlerden ve cizye vergisi verenlerden cizye vergisi talep edilmemesine dair 24 Şubat 1841 tarihli buyuruldu sureti.

Belge No: 70 İLAM: Harput kuralarından Koruk karyesi sakinlerinden Hüseyin ve kardeşi Mustafa kullarının akdemce Eknos kızın ve Hacik ve Hafız, fırıncı Mustafa hakkında alacakları ile ilgili dava açılmasına dair 13 Mart 1841 tarihli ilam kaydı.

Belge No: 71 MÜRASELE: Eğin kazası sakinlerinden Mehmed Ağa'nın Feyzullah'ın kardeşinden icara aldığı tarlanın ruhsatı ve müresele-i şer'iyeye kaydı.

Belge No: 73 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Geruşla karyesi sakinlerinden Artun veledi Markos isimli zımmi, Avanis veledi Arakil isimli zımmiden iki rub su hakkını üç bin altı yüz guruşa satın aldığına dair 9 Mart 1841 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 74 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Venk karyesi sakinlerinden Papazoğlu Lazari veledi Abusdol isimli zımminin Abusdol isimli zımmiye borcu olduğuna dair 26 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 76 İHTİSAP: Eğin kazasının bin iki yüz elli yedi senesindeki ihtisap kaydı.

Belge No: 77 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Mecinkağ karyesi sakinlerinden Bayraktarın reşid kızlarına ve gaip emmi zadesine müteveffanın malının eşit şekilde dağıtıldığına dair 22 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 78 MÜRASELE: Gümrük ve ihtisab maddesine memur olan Abdurrahman Ağa'nın Eğin'e geldiğine dair 26 Şubat 1841 tarihli mürasele kaydı.

Belge No: 79 TEVZİ DEFTERİ: Bin iki yüz elli altı senesine mahsuben Eğin kazasının maliyye-i hazinesine vereceği emval-i matlubat defterine dair 11 Mart 1841 tarihli tevzi defteri.

Belge No: 83 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Hafız Ali Efendi bin Bekir'in Tavit isimli zımmiye borcu olduğuna dair hüccet kaydı.

Belge No: 87 BUYURULDU: Boğus isimli Bonreka'nın Eğin kuralarından alacağının tahsil edilmesine dair 27 Şubat 1841 tarihli buyruldu kaydı.

Belge No: 93 FERMAN: Osmanlı devletinde bulunan gayri müslimlerin cizyelerinin adaletli bir şekilde alınması ile halka zulüm yapılmamasına dair ve vergilerin kocabaşlar aracılığıyla toplanmasına dair 8 Mart 1842 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 100 İLAM: Eğin kazası sakinlerinden Manok isimli zımminin zevcesi Elmas isimli nasraniyye Hinnar oğlu Nikgos'dan alacağının tahsil ettiğine dair 18 Şubat 1842 tarihli ilam kaydı.

Belge No: 102 FERMAN: Mehmed Emin isimli kişi maaşını cizye hazinesinden alınarak kendisine verilmesine dair 13 Şubat 1842 tarihli ferman kaydı.

Belge No: 104 ARZUHAL: Eğin kazasına bağlı Puşadi nahiyesinin sakinlerinin mürur-u ubur edenlere yaptıkları harcamaların verdikleri tekaliflerden düşürülmesine dair

2 Mart 1842 tarihli arzuhal kaydı.

Belge No: 105 BUYURULDU: Eğin kazasında mürur-u ubur edenlerin masraflarının bölgedeki halka dağıtılmasına dair 23 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 106: BUYURULDU: Osmanlı devleti içinde tedavül eden paraların değerinden aşağıya alınıp satılmaması, paraların üzerinde çeşitli hilelerin yapılmaması, herkesin doğru bir şekilde bu paraları kullanması, bozuk ve ayarı düşük paraların darphaneye getirilmesine dair 8 Mart 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 108 BUYURULDU: Eğin sakinlerinden ve Hirafan taifesinden kassab oğullarının Eğin, Kemah, Gürcanis kazalarından alacaklarının tahsil edilmesine dair 20 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 109 HÜCCET: Eğin kasabası sakinlerinden Tavit oğlu Boğus isimli zımminin Tavitoğlu mahallesinde bir kıt'a bahçe sattığına dair 26 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 110 TEVZİ DEFTERİ: Bin iki yüz elli yedi senesi Rebiülahir guresinden bin iki yüz elli sekiz Rebiül evvel guresine kadar Eğin kazasında eskiden beri Maden-i Hümayun için bedel-i kömür, mal-ı mürettebat, mal-ı ca'ize ve i'ane-i cihadiyye cihadiyyesine dair 16 Şubat 1842 tarihli masraf tevzi defterinin kaydı.

Belge No: 113 TEVZİ DEFTERİ: Bin iki yüz elli altı senesine mahsuben Eğin kazasının emvalatına dair tevzi defteri.

Belge No: 114 HÜCCET: Eğin kazası mahallatından Tavitoğlu mahallesi sakinlerinden Macader ve Boğdas veledi Hazar isimli zimmilerin alacaklarından dolayı Misakoğlu Mağdisi Boğus zımminin malının müzayede yoluyla açık arttırma ile satıldığına dair 14 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 117 HÜCCET: Eğin kazası sakinlerinden Ali Beğ bin Mehmed isimli şahsın kardeşinin değirmen hissesini Hacı Memiş oğlu Haşim'e sattığına dair 26 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 118 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Gemürkab karyesi sakinlerinden Hüseyin bin Koca Ali isimli şahsın karyemizde karındaşı ğolu Hacı Ali Ağa'nın bağçesini sattığına dair 24 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 119 ALTIN PARA DEĞERİ: Osmanlı devletinde ecnas altın ve beyaz paranın fiyatlarını gösteren belge kaydı.

Belge No: 121 BUYURULDU: Eğin kazası sakinlerinden Sarraf taifelerinden Eskici oğlu Karabeyt isimli zımminin alacağının tahsil edilmesine dair 26 Şubat 1842 tarihli buyuruldu kaydı.

Belge No: 123 HÜCCET: Eğin kazasına bağlı Venk karyesi sakinlerinden Sukaha

veledi Enestaş isimli nasraniyye Cırak oğlu Mağdisi İnan veledi-i Yorgi isimli zımminin mallarının satıldığına dair 16 Şubat 1842 tarihli hüccet kaydı

Belge No: 133 MUHASEBE DEFTERİ: Eğin kazası mütemekkinlerinden Kopik oğlu Artun ve kardeşi Bedros ile diğer kardeşi Manok arasında olan muhasebe defterinin sureti.

Belge No: 134 MUHASEBE DEFTERİ: Eğin kazası sakinlerinden karhaneci Ali Bey'in ve iki nefer refekasının muhasebesine dair 27 Şubat 1841 tarihli defter kaydı.

Belge No: 135 TEVZİ DEFTERİ: Eğin kazasında bin iki yüz elli yedi senesinin Muharreminin guresinde yevmiyecilerin yevmiyesine dair tevzi defteri.

Belge No: 136 NARH: Eğin kazasının bin iki yüz elli yedi senesinin narh defterine dair 9 Mart 1841 tarihli defter kaydı.

Belge No: 140 TEVZİ DEFTERİ: Eğin kazası bin iki yüz elli altı senesinde Şevval ayının on yedinci günü itibariyle voyvoda Abdurrahman Bey'in masrafının tevzi ve taksim edildiğine dair 20 Mart 1841 tarihli tevzi defteri.

Belge No: 141 HÜCCET: Eğin kazasında Fazlı oğlu Kör Ali'nin bağını Hacı Memiş oğlunun aldığına dair 23 Mart 1841 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 142 HÜCCET: Boyacı oğlu Menas'ın, Cengüş oğlunun bahçesini sattığına dair 7 Mart 1841 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 143 HÜCCET: Dört yolağzı mahalle muhtarının arpa fiyatlarının azalmasıyla ortaya çıkacak fiyat farkının kendi borçları olduğuna dair 1 Mart 1841 tarihli hüccet kaydı.

Belge No: 144 HÜCCET: Cenazoğlu İsteban'ın Abdülkadir Ağa'ya sekiz ölçek borcunu verdiğiğine dair 21 Mart 1841 tarihli hüccet kaydı.

D- TEREKELERLE İLGİLİ BELGELER

Osmanlı devletinde miras hususunda tek merci, İslam hukukuna göre kadı veya naib idi. Ölen birisinin mallarını hiçbir haksızlığa meydan vermeden, verese arasında taksim etmek, kadıların en önemli vazifeleri arasındaydı. Bunun için kadı veya naib müteveffanın evine gider, varisleri veya varisleri yoksa vekillerini çağırır, menkul ve gayri menkul mallardan ne varsa, her birini ayrı ayrı ve kıymetleriyle sicile yazardı. Bu arada müteveffanın borçları ve alacakları da kaydedilirdi. Borçlar, resm-i kısmet vesair harçlar tereke tutarından çıkartıldıktan sonra kalan miktar, şer'iat usullerine göre mirasçıları arasında paylaştırıldı. Ölen kimsenin mirasçısı yoksa malları, *BEYTÜ'L-MAL*'a intikal ederdi.

Kadı veya naip terekelerin bölüştürülmesi durumunda *Resm-i Kısmet* adı altında

malın değerine göre harç alırdı.Ayrıca kaydiye, kalemiyye, dellaliye, katibiyye, huddamiyye, ihzariye gibi adlar altında harçlar mahkemedeki çeşitli görevlilere ücret olarak verilirdi. Sadece Terekelerin yazılı olduğu defterlere *Tereke Defteri* veya *Kassam Defteri* ismi verilmiştir.

Bu bölümde 1840- 1843(H. 1256- 1258) tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinde yer alan tereke kayıtlarının özetleri verilmiştir.

Belge No: 21 TEREKE: Eğin kazası sakinlerinden Emin Efendi'nin 2 Nisan 1840 tarihli tereke defteri.

Belge No: 22 TEREKE: Eğin kazası sakinlerinden Hasan Ağa bin Mehmed'in metrukat muharreresini gösteren tereke defteri.

Belge No: 31 TEREKE: Eğin kazası sakinlerinden olup vefat eden Tahir Efendi bin Said Efendi isimli müteveffanın 9 Mart 1841 tarihli tereke defteri.

Belge No: 32 TEREKE: Eğin kazası sakinlerinden olup vefat edenTahir Efendi ibni Said Efendi'nin varisi küçük kızı Ümmügülsüm isimli küçük kızının vekili Hacı Ömer Efendi'nin üzerinde toplanan eşyasına dair tereke defterinin kaydı.

Belge No: 33 TEREKE: Eğin kazası sakinlerinden Ümmügülsüm bint-i Mehmed Arif isimli hatuna babasından intikal eden meblasına dair 24 Mart 1841 tarihli tereke kaydı.

Belge No: 37 TEREKE: Eğin kazasında Arıki mahallesinde Hacı Bekir Ağa'nın ehli Hanife Hatun'un bütün mallarını beyan ettiği 9 Mart 1840 tarihli tereke kaydı.

Belge No: 39 TEREKE: İsmail bin Mehmedin metrukatının tüccarlar vasıtasıyla satıldığına dair 13 Mart 1841 tarihli tereke kaydı.

Belge No: 52 TEREKE: Eğin kazasının Enbiya Bey mahallesinde müteveffan Hasan Ağa'nın mallarını beyan ettiğine dair 19 Mart 1841 tarihli tereke kaydı.

Belge No: 124 TEREKE: Eğin kazasına bağlı Gemürkab karyesi sakinlerinden Avakim veled-i Serkiz'in terekesine dair 14 Şubat 1842 tarihli tereke kaydı.

Belge No: 127 TEREKE: Eğin kazası mütemekkinlerinden Keşişoğlun Hocas veledi Hızır isimli zımminin terekesine dair 26 Şubat 1842 tarihli tereke kaydı.

Belge No: 130 TEREKE: Eğin kazasına bağlı Gemürkab karyesi sakinlerinden olan Serkis isimli zımminin tereke teftesine dair 8 Mart 1842 tarihli tereke kaydı.

SONUÇ

Yukarıda verilen belge özetlerinden de anlaşılacağı üzere, şer'iyye sicilleri ait oldukları dönemlerin çok çeşitli belgelerini ihtiva etmektedir. Böyle olunca da, özellikle tarih araştırmacıları için sicillerden faydalanma belli başına bir problem olmaktadır. Bu

durum ise sicillerden faydalanma konusunu belirli bir metoda bağlı kılmayı zaruri hale getirmektedir. İşte bu açıdan sicillerin fihristlerinin yapılması şart olmaktadır. Bu sayede sicilde aranan belge kolaylıkla bulunabileceği gibi, okuyucu açısından da büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Aynı zamanda tek nüsha olarak muhafaza edilen bu belgeler, yıpranmaktan kurtarılacaktır. Bu sebeplerden dolayı, Türkiye'de bulunan bütün şer'iyye sicillerinin en kısa zamanda fihristlerinin yapılıp, yayınlanması bir zarurettir. Bu konudaki çalışmalarımız ise devam etmektedir.

Sonuç olarak, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük bir önem taşıyan Şer'iyye Sicillerinin fihristlerinin yapılmasının, Türk kültürüne büyük bir hizmet olacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKLAR

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Şer'iyye Sicilleri*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 16.

AKSIN, Ahmet; *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1249-1256(m. 1833-1840)*, Fırat Ün. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990, s. XXIII.

AKYEL, Salih; '1831-1837 Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi' *Fırat Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, C. 14, Elazığ 2004

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; " Şer'i Mahkeme Sicilleri ", *Ülkü Mecmuası*, Ankara, 1935, s. 367.

YILMAZÇELİK, İbrahim; *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, Ankara Ün.Türk İnkılap Tarihi Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,1987.

..... ; 'Şer'iyye Sicillerinin toplu Kataloğuna Doğru Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri', *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:90, Haziran 1994, s.42.

..... ; '1750-1752 Tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi', *Fırat Ün.Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Ocak 2002, Elazığ, s. 326.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 319-346, ELAZIĞ-2005

CAHİLİYE DÖNEMİNDE YESRİB'İN ETNİK YAPISI (İlk Çağlardan M. 600 Yılına Kadar)

Ethnic Structure of Yathrib in the Period of Jahiliyya

(from ancient century to 600 years A.D)

Yaşar ÇELİKKOL

*Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Arapça Çevircisi. Fırat Ü. Fen-Ede. Fak. Sosyoloji
Blm. Elazığ, yasarcelikkol@mynet.com., ycelikkol@firat.edu.tr*

ÖZET

Yesrib'te yaşayan etnik grupların şehre yerleşme tarihleri bilinmemektedir. Şehirde yerleşmiş olan etnik gruplar, Araplar ve Yahudilerdir. Yahudiler, M.I. yüzyılda Yesrib'e geldiklerinde orada yaşayan Amâlîka Kabilesi üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak M.III. yüzyılda Yemen'den Yesrib'e gelen Evs ve Hazrec Kabileleri, şehri ellerine geçirmişlerdir.

Şehirde yaşayan etnik gruplar, tarım, ticaret ve el sanatlarıyla geçimlerini sağlamışlardır. Etnik gruplar, sosyal ve kültürel yönden de kaynaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye Dönemi, Yesrib, Yahudiler, Araplar, Evs, Hazrec.

ABSTRACT

Its have been not know dates inhabitued to urban of ethnic groups that lived in Yathrib. The ethnic groups which lived in urban are Arabian and Jews. Jews had domination on Amaliga tribal that lived there when their come to Yathrib in I th. century. However, Avs and Khazraj tribals which come to from Yemen to Yathrib in III th.century had domination to its city.

Ethnic groups which lived in urban have gains to its life with agriculture, commercial and various manuel arts. Ethnic groups have convergence social and cultural dimensions too.

Key Words: Period of jahiliyya, Yathrib, Jews, Avs, Khazraj.

I. GİRİŞ

Yesrib kelimesinin sözcük anlamı "kınamak, hataları yüzüne vurmak, kötülemek, fitne ve fesat çıkarmak olup Arapça "S.R.B."¹ kökünden türemiştir. Bu kelime, Kur'ân-ı Kerim'de münafıkları ve kalbinde hastalık bulunanları anlatırken kullanılmıştır.² Yesrib, ismini şehri planlı bir şekilde kuran Yesrib b. Kayın b. Âbil b. Avd b. İmlîk b. Lâvez'den almıştır.³ Zaman zaman Yesrib kelimesinden rahatsız olduğunu belirten Hz. Muhammed (S.A.V),⁴ Medine'ye hicret ettikten bir zaman sonra Yesrib kelimesinin kullanılmasını⁵ yasaklamıştır.

Yesrib, Kunât ile Cürf arasında, Uhud'un güneybatı yönünde,⁶ bugünkü şehrin kuzeyine düşen bir kasaba idi.⁷ Yesrib'te yerleşimin zamanı bilinmemekle beraber Yesrib isminin eski Main kitabelerinde geçmesi, şehirde eski çağlarda yaşayan etnik grupların varlığını belgelemektedir.⁸ Şehir, belki de Main devletinin sömürgesi idi.⁹ Önce Mainli etnik grupların, sonra Sebelilerin oraya yerleşmiş olmaları¹⁰ ilk çağlardan beri şehirde

¹Ebî Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref en-Nedvî ed-Dımaşkî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, C.III, Beyrut,1966, s.326; İbn Manzûr, İmam Alleme, *Lisânü'l-Arab*, C.XIII, Beyrut,1988, s.55; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît* (Asım Efendi Tercümesi), C.I, İstanbul, (trç) s. 82; Muhammed b. Abdi'l-Mün'im el-Himyeri, *er-Ravdü'l-Mitâr fi-Haberi'l-Aktâr*, Beyrut, 1984, s. 617.

²İmam Nevevî, *Sahihü'l-Müslim bi-Şerhi Nevevî*, C. IX, Beyrut, 1929, s. 153.

³Süheylî, *Ravdu'l-Unf*, C.III, Beyrut(?), s. 346; İbn Haldun, *Tarihü'l-iber ve Divanü'l-Mubteda ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's Sultani'l ekber*, C.II, Beyrut, 1992, s.331.

⁴Kaynaklarımızda konu ile ilgili olarak, "Bu karyeye münafıklar, Yesrib diyorlar. Halbuki burası Medine'dir, Taybe'dir, kim Yesrib derse ona bir günah yazılır; Yesrib diyen karşılığında *La Tesrib Aleyküm* (Size kötülük, yoktur) desin ve istiğfar etsin," gibi Hz. Muhammed (S.A.V)'e isnat edilen oldukça fazla hadis rivayet edilmiştir. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.V, Beyrut, (?), s.405; İbn Şebbe, Ömer b. Şebbe el-Nemîrî el-Basrî, *Kitâbü Tarihi'l-Medineti'l-Münevver* (*Ahbârü'l-Medineti'l-Münevver*), C.I, Cidde, 1393, s.165; Semhûdî, Abdullah b. Seyyid Şerif Şihabuddin İbnü'l-Abbas Ahmed Hüseyinî, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dârî Mustafa*, C.I, Mısır, 1326, s. 8; el-Hamevî, Yakût b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, C.V., 1995, s. 430; Himyerî, 617.). Hz. Muhammed'in hoşlanmadığı Yesrib kelimesinin, ne zaman ve nasıl Medine'ye çevrildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Bedir Savaşından sonra hicri üçüncü yılda Medine isminin kullanıldığı tahmin edilmektedir. (Rıdvan Seyyid, *İslamda Cemaatler Kavramı*, (trç: Mehmet Can), İstanbul, 1991, s. 39.) Kur'ân-ı Kerim'de de bu belde için Medine kelimesinin hicri beşinci yılda inen ayetlerde (*Ahzâb*, 20; *Tevbe*, 101–102.) kullanıldığı görülmüştür.

⁵Nevevî, Muhyiddin Ebü Zekerîyya Yahya, *Sahihü'l-Müslim bi-Şerhi Nevevî*, C.IX, Beyrut, Beyrut, 1929, s. 153.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. V, Beyrut, (?),s.412; Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtif ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (trç: Ahmed Naim), C.VI, Ankara, 1974, s. 234; Ebû'l-Fereç el-Cevzî el-Kuraşî, *Kitâbü'l-Mevdüât*, C.II, (?) 1966, s. 220; Ahmed Sezikli, *Hz. Peygamber Döneminde Nifâk Hareketleri*, Ankara, 1997, s.17.

⁶Semhûdî, C.IV, s.1322; Ahmed İbrahim Şerif, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliye ve Ahdi'r-Resûl*, Kahire, 1985, s.316.

⁷Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, İstanbul 1972, s. 405..

⁸Tevfik Berro, *Tarihü'l-Arabi'l-Kadîm*, Beyrut,1996, s. 184.

⁹Berro, s.185.

¹⁰Cevâd Ali, *Tarihü'l-Arab Kable'l-İslâm*, C.IV, Mısır, 1993, s.128.

bazı etnik toplulukların yaşadığını göstermektedir. Bunları, şehirde yaşaması nedeniyle, nesepçiler, Yesrib halkının nesebini Yemen'deki Ezd ve Kahtan Kabileleri'ne bağlamışlardır.¹¹

M.Ö. 1500 Yıllarında kurulup ekonomik yönden gelişen Main Devleti'nin ticaret yolları üzerinde kurulan Yesrib, kısa zamanda Mekke ve el-Ula gibi gelişen şehirlerden birisi haline gelmiştir. Yesrib halkı, dağlar arasından genişleyerek şehir merkezine doğru uzanan “şi'b”¹² dedikleri mekânlarda yerleşmişlerdir.¹³ Şehirde yaşayan Evs, Hazrec ve Yahudi gibi etnik gruplar, farklı ş'iblerde oturlardı.¹⁴

II. Şehirde Yaşayan Etnik Gruplar

A. Yesrib Amâlikahları (Kuzey Arapları)

Tarihçiler, Yesrib'in ilk sakinlerinin Amâlika kavmi olduğu üzerinde görüş birliğine varmıştır.¹⁵ Amâlika Kabilesi'nin ilk babası kabul edilen İmlîk ile Hz. Nuh'a ulaşan nesep zincirinde ihtilaflar olmuştur. Bazı tarihçiler, Arapların Nuh'un oğlu Sam'dan geldiğini ve İmlîk'in Sam'ın oğlu Lavez'in oğlu olduğunu¹⁶ savunurken, diğer bir grup, Sam'ın Arfahşad soyundan geldiğini iddia etmiştir.¹⁷ İsrailoğulları ise kinlerinden dolayı onları Sami ırkından çıkardılar.¹⁸

Babil'den ayrıldıktan sonra¹⁹ Amâlika'nın ilk babası olan İmlîk, ailesi ile birlikte Hicaz bölgesine yerleşip güçlenmiş²⁰ ve Casim adındaki oğlundan Ezrâk, Tiğâr (Ğifâr),

¹¹Cevâd Ali, C.IV, s.128.

¹²Şi'b: Yerleşim yerlerinin olduğu küçük vadiler ve bu vadilerin dağla birleştiği mekânlardır. Bu mekânlar dağ yamaçlarından aşağıya genişleyerek iner ve koridor halinde şehir merkezine doğru uzanır. Bu ş'iblerde özel su kuyuları bulunurdu.

¹³Kutbî en-Nahravânî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Kitâbu'l-A'lâm bi A'lami Beytillâhi'l-Harâm, (İşraf: Said Abdulfettah, Thk ve tak: Hişam Abdilaziz Ata), Mekke,985 (de neshedildi), s.39; Ebû'l-Fadl İvad, Ahmed, *Mekke fi Asrı Mâkable'l-İslâm*, Riyad, 1981, s. 37.

¹⁴Cevâd Ali, C.IV, s.131.

¹⁵Ahmed b. Davud ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, Kahire, 1960, s.3; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, C.I, Beyrut,1989, s.197; Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, C.II, Beyrut,1988, s.155; Cevâd Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, C. I. Bağdat,1379, s. 262.

¹⁶Taberî, C. I, s. 192 v.d; Abdurrahman b. Haldun, *Tarih*, C. II, s. 33; Ebî'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, C. IV, Kahire, 1963, s. 293.

¹⁷İzzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.I, Mısır,1340, s. 28; Ya'kût, *Buldân*, C. V, s. 85.

¹⁸İbranîler, kendilerine “Rablerinin Amâlika'ya karşı savaş ilan edip çocuklarını, yaşlılarını, ineklerini, kuşlarını, koyunlarını, deve ve eşeklerini öldürmelerini emrettiğini” iddia ettiler ve bu kinle onları Sami neslinden bile çıkardılar. Onları Hami soyuna bağladılar. (Bkz. Cevâd Ali, C. I, s. 264.)

¹⁹Taberî, C. I, s. 192.

²⁰Dîneverî, s. 3; Mes'ûdî, C. II. s. 53. *Amâlika Kabilesi*, Hicaz, Hadramevt ve Yemen çevresinde yaşadıkları

Leff, Budeyl, Rahıl, Erkâm ve Metar ve Sa'd b. Hezzâl kolları Yesrib'e yerleşip²¹ orada yaşayan Ubeyl²² kavmini şehirden çıkarmışlardır.²³ Mekke ile Yesrib arasındaki Cuhfe bölgesine gelen Amâlikalı Yesrib b. Mehlayil b. Avs b. İmlîk, bugünkü Yesrib'in yerleşim planını yaparak²⁴ orayı yurt edinmiştir.²⁵ Tufandan hemen sonra Amâlika Kabilesi'ne bağlı Sa'l, Falih,²⁶ Benû Hafî ve Benû Mıtraveyl²⁷ kolları da Yesrib'e yerleşmişlerdir.²⁸ Başkentleri Teymâ, son liderleri Erkâm b. Erkâm²⁹ olan Amâlika Kabileleri'nin, önce Ğazze, Askalan, Rum denizi sahillerinde, Mısır ve Filistin arasında

gibi, dünyanın çeşitli bölgelerine de dağılmışlardır. Maşrık ve Umman halkının, Ken'anîler denilen Şam zorbalılarının, Mısır Firavunlarının, Bahreyn ve Medine sakinlerinin, Benû Haffî, Sa'd, Hezzân, Benû Metar, Necd halkının, Rahıl, Gıfâr, Teyma halkı ve Benû Ezrâk'ın Amâlika'dan olduğu rivayet edilmiştir. (Belâzurî, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Kitâbu'l-Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf*, (thk. Suheyl Zekkâr, Rıyâd Zirikli), C. I, Beyrut, 1996, 11; İbnü'l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, (1. Baskı), Beyrut, 1996, s. 86; İbn Rüstah, Ahmed b. Ömer, *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise*, (thk. M. J. De Goeje), C. I, Leiden, 1891, s.60; Taberî, *Tarih*, I, 192; Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, İsmail b. Ali b. Mahmut b. Ömer, *Tarihu Ebi'l-Fidâ (Musemmâ el-Muhtesar fi Ahbâri'l-Beşer)*, (tlk: Mahmûd Deyyûb, 1. Baskı), C. S.I, Beyrut, 1417. 153; İbn Haldun, C.II, s. 33; Kalkaşandî, *Ensâb*, 150.) Mısırlılar, batıda yaşadıkları için Amâlika Kabilesi'ne, batılı anlamında "Şasolar" demişlerse de onlar bu bölgeye Amâlika adını taşıyarak gelmişlerdir. Mısır'a gelen Amâlikâlılar, Hiksoslar-İkesuslar devletini (M.Ö.2416 veya 2050) kurarken, Mezopotamya bölgesine gidenlerin ise 1. Bâbil (Hammurabi) devletini (M. Ö. 2416 – 2000 yılları arasında) kurdukları yazılıdır. (Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsîtî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiru'l-Kâmûs*, Beyrut, 1994, XIII, 357; Corci Zeydân, *Arab Kable'l-İslam*, Mısır, 1908, s. 38 – 39; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Sadeleşiren: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, 36; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 1995, 62 vd.). Eski Çağ tarihçilerinin, Hiksosların ve Bâbillilerin Samilerden olduğunu zikretmeleri bu bilgileri desteklemektedir. (Cevâd Ali, C. I, s. 264; İnan, Afet, *Eski Mısır Tarihi*, TTK, Ankara, 1998, 90; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK., Ankara, 1998, 92 - 93; M. Şemseddin, *İslâm Tarihi*, C. I, İstanbul, 1341, s. 59).

²¹İbn Haldun, C.II, s.32; Corci Zeydan, s. 341, s. 59.

²¹İbn Haldun, C.II, s.32; Corci Zeydan, s. 249; Sargon, "Amâlika", DİA, C.II, s.557.

²²Ubeyl Kabilesi: Kabilenin soyu, Ad b. Avd b. İrem b. Sam b. Nuh'un 'ın kardeşi, Ubeyl b.Avd'a dayandırılmıştır. Ubeyl Kabilesi, Yesrib kurulmadan önce oraya yerleşmiştir. (Mes'ûdî, *Murûc*, C.I, s.42; Amâlika Kabilesi, Yesrib'e geldiğinde Ubeyl Kabilesi'ni oradan çıkarmıştır. (İbn Dureyd, Muhammed b. Hasen, *el-İştikâk*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), C.I, 1.Baskı, Beyrut, 1991, s.83; Taberî, C.I, s.199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.I, s.78; İbn Haldun, C.II, s.33; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kadime ve'l-Hadise*, C.II, 8. Baskı, Beyrut, 1997, s.78). Bu kabile hakkında daha fazla bilgi bulunamadı.

²³Taberî, C. I. s. 197; C. I, s. 195; İbnü'l-Esîr, c. I, s. 28.

²⁴Himyerî, s.617; İbn Haldun, C.II, s. 28.

²⁵Mes'ûdî, C.I., s. 542.

²⁶İbnu'd-Dıya, el-Mekkî, Muhammed b. Ahmed, *Tarihu Mekketi'l-Müşerefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's-Şerife ve Kabri's-Şerif*, (thk. Alau İbrahim el-Ezherî), Beyrut,1997, s.215; Eyüb Sabri Paşa; *Mirat-ı Medine*, Kostantiniyye, 1304, s. 294.

²⁷Semhûdî, C.I, s.110; Yakût, *Buldân*, C.V, s.84; Cevâd Ali, C.I, s.264; M.Şemseddin, *İslam Tarihi*, s.40.

²⁸İbn Haldun, C.II, s.32.

²⁹Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ* C.IV, s. 293.

yaşayıp daha sonra Mekke, Medine ve Hicaz'a yerleştikleri rivayet edilmiştir.³⁰ Selighsohn'a göre, Babil çevresinde yaşayan Amâlîka, Babil kulesi yıkıldıktan sonra değişik bölgelere dağılmışlardır.³¹ Tevrat'a göre anayurtları Akâbe ile Lut gölü arasındaki Edom³² ülkesi olan Amâlîka, dünyanın en eski milletidir.³³ Ancak Yahudiler, Hz. Musa Filistin'e geldiğinde Amâlîka'nın saldırısına uğradığından İsrailoğulları'nın ezeli düşmanları olmuşlardır.³⁴

Rivayetlere göre, Yesrib'te ilk olarak ziraat, Amâlîka kavmi döneminde yapılmıştır.³⁵ Yesrib'te tarlalar işlenerek ekip biçme çalışmaları çoğalmıştır.³⁶ Malikâne ve çiftlikler, o dönemde kurulmuş³⁷ ve Yesrib, ilk olarak Amâlîka Kabilesi tarafından imar edilmiştir.³⁸ Amâlîka Kabilesi, Yahudilerden önce Yesrib ve Hicaz bölgesinde, tavanları ağaçla örtülü taştan yüksek binalar,³⁹ kale tipinde köşk ve utumlar yapmışlardır.⁴⁰

Şehri ilk kuran Yesrib'ten⁴¹ sonra kısa bir zaman sürecinde güçlenen Amâlîkâlî yöneticiler,⁴² halka çok zalim ve acımasızca davrandılar.⁴³ İri vücutlu ve uzun yıllar

³⁰İbnu'd-Dıyâ, s.215.

³¹Selighsohn, "Amalika", *İA*, MEB, C.I, s.392.

³²Kitabı Mukaddes, Tekvin, bab36, ayet,16, İstanbul, 1997, s.192.

³³"*Ve Amaleki gördü, ve meselesine başladı, Amalek milletlerin birincisi idi; fakat sonu helake gidecektir.*"; Kitabı Mukaddes, *Sayılar*, bab 24, ayet 16, s.25.

³⁴Kitabı Mukaddes, *Samuel*, bab 15, ayet 2, İstanbul, 1997, s.284. Son yıllarda Yahudiler'in Filistinlilere yaptıklarına baktığımızda Dünya'da en fazla Filistinli Araplara karşı ezeli bir kin ve nefret hissi beslediklerini görürüz.(Bkz. Sargon Erdem,"Amâlîka", *DİA*, C.II, s.557). Onlara göre, Araplar, Amâlîka'nın uzantılarıdır. "Göğün altında onları hatırlatacak hiçbir şey kalmayınca kadar yok edilmeleri gerektiğini" söylemeleri kinlerinin ne denli olduğunu göstermektedir. (Bkz.İsrail Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini* (Çev: Ahmet Emin Dağ), İstanbul, 2002, s. 139.) Bu iddiaları için kutsal kitaplarını referans göstermektedirler. "*Şimdi git, Amaleki vur ve onların her şeylerin tamamen yok et, ve onları esirgeme; ve erkekten kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür.*" (Bkz. Kitabı Mukaddes, *Samuel*, bab. 15, ayet 3, s.284.)

³⁵Hamevî, C. V, s. 84.

³⁶İbn Haldun, C. II, s. 332.

³⁷Hamevî, C. V, s. 82.

³⁸Semhûdî, C. I, s, 110.

³⁹İbn Haldun, C. II, s. 34.

⁴⁰İbn Haldun, C. II, s. 24; Berro, 188, 189. *Utum*: Ortası avlu, etrafı taşla yapılmış, sur ve kuleleriyle diğer evlerden farklılık gösteren kare veya dikdörtgen binalardır. Bu meskenlere utum, kasr(şato) adı verilmektedir. Bu yapılar, özellikle Medine'de görülmektedir. Yahudilerin 59, Kayleoğulları'nın 13 utumu vardı. (Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*(?), İhya Tab'ı, C.IV, s.54; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, C.VIII, s.187; Cevâd Ali, C.IV, s.132; Sa'd Zağlûl Abdulhamid, *Fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 1975, s.400; Baro, s.188,189.)

⁴¹İbn Haldun, C. II, S. 28.

⁴²Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü Mekke*, İstanbul, 1304, s. 294.

⁴³Dineverî, s, 3.

yaşadıkları rivayet edilen Amâlikalılar'ın⁴⁴ servet ve güçlerini, halka baskı yapmada kullanmaları sonucunda aşırı zulüm gören halk,⁴⁵ Hz. Davut'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Hz. Davud'un Yesrib'e müdahale ettiği⁴⁶ rivayet edilmiştir. Amâlika azgınlık yapınca, Allah'ın da yeryüzünün krallarını gönderip onları helâk ettiği⁴⁷ gibi yine onlara hastalık verdiği ve boyunlarından kurt hastalığı aldıkları⁴⁸ anlatılmıştır. Bu rivayetler, Amâlika Kabilesi'nin içte salgın hastalık, dışta ise işgaller sonucu yıkıldıklarını göstermektedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler kaynaklarda bu şekilde belirtilmektedir. Ancak bunların yaşadığı yerler ve dönemleri ile ilgili olarak bir Kur'ân-ı Kerim Arkeolojisi geliştirilmediği için, bu ve benzeri kavimler hakkında ayrıntılı bilgi ve belge bulmak oldukça zor gözükmektedir.

B. Yahudiler

1. Yahudilerin Kimliği

Yesrib'te yaşayan Yahudilerin, Yahudileşmiş Araplar mı? yoksa dışardan gelen İsrailoğulları mı? olduğu tartışmalıdır. Yahudilerin aslen Arap oldukları halde sonradan Yahudileştiklerini iddia edenler olmakla birlikte daha çok dışardan geldikleri noktasında yoğunlaşmıştır. Bu konuda bilim adamlarının farklı iddiaları vardır.

1.1. Yahudilerin Yesrib'e Dışardan Geldikleri İddiaları

Amâlika kavminin Yesrib'te yaşadığı dönemde oraya gelen Yahudilerin, ne zaman geldikleri hakkında görüş birliğine varılamamıştır. Bu noktada üç farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunlar:

1.1.2. Hz. Musa Döneminde Yahudilerin Yesrib'e Geldikleri

Amâlika'nın M.Ö.11. yüzyılda İbranîlerin Filistin'e girmelerini engellemek için savaştıklarından⁴⁹ Musa b. İmrân, Yesrib'e Amâlika ile savaşmak için bir ordu gönderdikleri⁵⁰ ve İsrailoğulları'nın Yesrib bölgesinde Amâlika'yı mağlup edip son liderleri Erkâm b. Erkâm'ı da öldürdükleri⁵¹ rivayet edilmiştir. Yesrib'e yerleşen ilk

⁴⁴Eyüp Sabri Paşa, s. 295.

⁴⁵Eyüp Sabri Paşa, s. 296.

⁴⁶Semhûdî, C. I, s. 110; Cevâd Ali, C, I s. 350; İbn Haldun, C.II, s.33, İbnu'd-Dıyâ, s.215.

⁴⁷Mes'ûdî, C. III, 153; C. II, s. 52.

⁴⁸Eyüp Sabri Paşa, s. 296 .

⁴⁹Cevâd Ali, C. II, s. 349.

⁵⁰Hamevî, C.V, S.84; Cevâd Ali(1993), C.IV, s.129; Corci Zeydan, s. 249.

⁵¹Ebû'l-Fereç, Ali b. Hüseyin el-İsfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, C.XIX, Mısır, (trz), S. 94.

Yahudilerin Hz. Musa'nın gönderdiği İsrailoğulları olduğu,⁵² orada yerleştikleri ve daha sonra Rumların İsrailoğulları'nı Şam'da sıkıştırması sonucunda Yahudilerden Kurayza ve Nadiroğulları'nın da kaçıp Yesrib'e geldikleri⁵³ söylenmiştir. Ancak Süheylî'ye göre, bu görüş doğru olamaz. Çünkü Hz. Musa'nın ömrü anlatılanların gerçekleşemeyeceği kadar kısadır. Bunlar, Buhtunnasr'ın Yahudi katliamından sonra Hayber ve Yesrib'e gelebilmişlerdir.⁵⁴

1.1.3. II. Nabukadnezzar (Buhtunnasr) Döneminde Yahudilerin Yesrib'e Geldikleri

Babil Kralı II. Nabukadnezzar (Buhtunnasr)⁵⁵'in M.Ö.587'de, Yahudileri önce Mısır'dan sürgün ettiği,⁵⁶ sonra Beytü'l-Makdis'e girip⁵⁷ yakıp yıktığı⁵⁸ ve Yahudilerin bir kısmını Babil'e götürdüğü⁵⁹ anlatılmıştır. Buhtunnasr'ın Yahudilerden Dinard isminde bir kadınla evlenmesi nedeniyle onların geri dönmesine izin verdiği⁶⁰ de rivayetler arasındadır.

Suriye ve Filistin'de Buhtunnasr'ın önünden kaçan Kurayza, Nadir, Hedel, Kaynuka, Samile ve Zarûra gibi büyük kabilelerin Yesrib'e geldikleri⁶¹ kaydedilmiştir.

Yukarıdaki iki başlık altında anlatılan menkıbelerin tarihi değerinin olmadığı ifade edilmiştir.⁶² Çünkü bu bilgiler, Tevrat'tan alınmıştır. Tevrat'ta ise çokça israiliyat vardır.⁶³ Yahudilerin Hz. Musa döneminde gelmiş olmaları hurafe olabilir. Çünkü miladi

⁵²Hamevî, C. V, S. 84; İbn Haldun, C. II, S. 332.

⁵³İbn Haldun, C.II, S. 332; Eyüp Sabri Paşa, S, 294.

⁵⁴Süheylî, C.II, s.346.

⁵⁵Eskiçağ tarihçileri Babil Kralı için Nabukadnezzar ismini değişik şekillerde ifade etmişlerdir.(Bkz. Recep Yıldırım, *Önasya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 1996, s.41; Nazmi Özçelik, *İlk çağ tarihi ve uygarlığı*, Ankara, 2002, s.679). Çağatay ise Nabukudururur olarak nakleder. Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989, 95, İslam tarihçileri ise, Buhtunnasr demişlerdir.

⁵⁶Taberî, C. II, s, 10; Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989, 95.

⁵⁷M. Şemseddin, s.407; Mustafa Sadik er Rafî, *Tarihu'l-Âdâbi'l-Arab*, c. 1, Beyrut, 1974, s. 74; Recep Yıldırım, *Önasya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 1996, s.41; Nazmi Özçelik, *İlk çağ tarihi ve uygarlığı*, Ankara, 2002, s.679).

⁵⁸Ebî'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1982, S. 24. Yıldırım, s.41; Özçelik, s.679).

⁵⁹Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvât ve'n-Nihal*, C. I, Beyrut, (1977?), S. 293; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepler*, Ankara, 1965, S. 4.

⁶⁰Taberî, C. II, S, 10; Mes'ûdî, C. II, S. 82; Hamevî, C. V, S. 84; Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tashih: Ustaz Ahmed Abdüşşafi), C. I, Lübnan, (trz.). S. 409 vd; Beydâvî, Abdullah b. Ömer; *Tefsirül-Kâdi Beydâvî*, C. IV, İstanbul, 1283, S, 469; Şemsettin, C. I, S, 410.

⁶¹M. Şemseddin, s.407.

⁶²M. Şemseddin, C. I. S. 406.

⁶³Cevâd Ali, C.I, s.264.

I. yüzyıldan önce Yesrib'te Yahudi varlığına dair hiçbir tarihi belgeye rastlanmamıştır.⁶⁴ Anlatılanlar Yahudi uydurmalarıdır. Yahudilerin bu iddialarının sebebi ise, kendilerinin Arabistan'a 12 asır önce yerleştiklerini ve o bölgede kadim bir millet olduklarını ispatlamak istemeleridir. Arapları sömürmek için bu hikâyeyi uyduran Yahudiler, tarihi belgelerle bu iddialarını ispatlayamamışlardır.⁶⁵

Bu bilgilerden şu sonuca ulaşabiliriz; Yahudiler kendilerini bu toprakların ilk sahipleri olarak gösterip bu topraklarda hak iddia etmek için bunları ispatlamaya çalıştıkları, siyasî tezlerinin bir uzantısı olarak mütalâa edilmelidir. İmen ispatları oldukça zor iddialar olarak görülmektedir.

1.1.4. Roma Döneminde Geldikleri

İmparator Titus'a karşı M. 70 yılında devlete karşı ayaklanan Yahudilerin yaptıkları direniş⁶⁶ kırılınca Hicaz'a göç etmeye başlamışlardır. Yine M.132–135 yılları arasında imparator Hadrian'a karşı devrim hareketine girişen Yahudiler, başaramayınca Yesrib'e kadar kaçmak zorunda kalmışlardır.⁶⁷ Benû Nadir, Benû Kurayza, Benû Kaynuka, Benû Behdal, Samile ve Zarûra Kabileleri, Yesrib'e gelmiştir.⁶⁸ Tarihi dayanağı olan teze göre, Yesrib'te ancak M.I. yüzyılda Yahudi izleri görülebilmüş, onların daha önce şehre geldiğine dair hiçbir delil bulunmamıştır.⁶⁹

Bazı tarihçilere göre, Yahudiler Peygamber şehrinin sıfatlarını Tevrat'ta okuyarak Hz. Muhammed (S.A.V)'in iki hurmalık arasında yerleşeceğini öğrenip, Şam'dan kalkıp gelmişlerdir. Teymâ, hurmalık olduğu için önce oraya yerleşip sonra da Peygamber'in geleceğinin yaklaştığı günlerde Yesrib'e geçmişlerdir. Şehristânî'ye göre, Yahudilerin kitapları, Peygamber'in hicret yerini müjdelediğinden Şam'dan kalkıp Yesrib'e Hz. Muhammed (S.A.V)'e yardıma gelen Yahudiler, Hz. Muhammed (S.A.V), geldiğinde menfaatleri gereği ona karşı çıkmışlardır.⁷⁰

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Yahudilerin ne zaman, nereden geldikleri hakkında değişik görüşleri sıraladık. En kuvvetli görüş, Milattan sonra birinci asırda⁷¹

⁶⁴Barro, s.186.

⁶⁵Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (terc. Kurul), C. VI, İstanbul, 1987, S. 173–176.

⁶⁶İsrail Welfeson (Ebû Zueyb), *Tarihu'l-Yahûd fi Bilâdi'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Kahire, 1927, S. 9; Şeyh İnyetullah, "İslam öncesi Arap Düşüncesi", *İslâm Düşüncesi Tarihi* (Editör, Mian Muhammad Şerif, Çev: Kürşat Demirci), C.I, İstanbul, 1990, 158.

⁶⁷Ebu'l-Fadl İvad, s.89; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s.199–203; Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, (Çev: NurettinYıldız), İstanbul, 1988, S. 48.

⁶⁸M. Şemseddin, *İslam Tarihi*, s.407; İbrahim Şerif, 328.

⁶⁹Baro, s.186; Mevdûdî, C. VI, S. 173, 174.

⁷⁰Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekir Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, C. II, Kahire, 1976, S. 210.

⁷¹Ebûl-Hasen en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, İstanbul, 1992, s.141 vd; E. Z. Umerî, s. 47; Süleyman Ateş,

Roma'nın Suriye ve Mısır hâkimiyetinin ardından Şam'dan ayrılmaya başladıkları yolundadır. Roma'nın yaptığı zulüm, Yahudileri Roma hâkimiyetinden uzak bölge olan Arap Yarımadası'na göçe zorlamıştır.

1.2. Yerli Arapların Yahudileştiği İddiaları

Yesrib Yahudilerinin dışardan gelen İsrailoğulları'ndan olduklarını söyleyenlerle birlikte⁷² onların Yahudileşmiş Arap olduğunu iddia eden tarihçiler de vardır. Ya'kubî'ye göre; Benû Nadir, Cüzam Kabilesi'nin bir boyudur. Yahudileşmişler ve Nadr denilen bir dağa yerleştikleri için Nadiroğulları denmiştir.⁷³ Benî Kurayza ise Cüzam Kabilesi'nin bir boyu olup Nadir'in kardeşidir. Samuel Adıya zamanında Yahudileşip Kurayza denilen bir dağa yerleşmişler ve dedelerinin ismi de Kurayza olduğundan Kurayzaoğulları denmiştir.⁷⁴

Hamidullah ise, kelimelerin etimolojik yapısından hareket ederek, Kaynuka'nın kuyumcu, Nadir'in ziraatçı, Kurayza'nın derici anlamlarına geldiğini ve bunların isimlerini mesleklerinden aldıklarını iddia etmiştir.⁷⁵ Bu şekilde aldıkları isimler onların Yahudileşmiş Arap olduklarını göstermez. Bu isimleri Yahudi oldukları halde alabilirler.

Medine vesikasında Benû Neccâr, Benî Avf, Benî Saîde Yahudileri gibi ifadeler geçmiş⁷⁶ olması, bu kabilelerin Yahudileşmiş Arap olacağını ispatlamaz. Yerli Araplar, Yahudilerin bağımsız bir topluluk halinde yaşamalarına imkân vermediğinden⁷⁷ Yahudilerin bağlı buldukları Arap Kabileleri'nin ismi ile anıldıkları daha mantıklıdır.

Bazı tarihçilere göre, Kaynuka, İkrime, Muammer, Zevâra, Şatibe, Cûşem, Behdel, Avf, Muavif, Murid, Kİssis ve Sa'lebeoğulları'nın, Yahudileşmiş Araplar mı? yoksa hicret etmiş İsrailoğulları mı? olduğu tartışmalıdır.⁷⁸ Ancak bu Yahudi gruplarının etnik yapılarına baktığımızda onların İsrailoğulları'ndan olmaları akla daha uygundur. Arap nesepçileri, Hicaz'da hiçbir Yahudi kabilesinin Arap olduğunu söylememiştir. Zaten

Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, C. I, İstanbul, 1989, s. 174.

⁷² Aişe Abdurrahman, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1983. 142; Welhausen, Inlius, *İslâmiyet'in En Eski Tarihine Giriş*, (Çev. Fikret İşıltan), İstanbul, 1960; s. 13.

⁷³ Ahmed b. Ebî Ya'kûb İbn Vadih, *Tarih*, C.II, Beyrut, (trç.), s. 49.

⁷⁴ Ya'kubî, s. 53.

⁷⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 137.

⁷⁶ Hamidullah, *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyyeli'l-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l-H-ilafeti'r-Raşide*, 5. Baskı, Beyrut, 1985, s. 59-60.

⁷⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. I. s. 407.

⁷⁸ Ebû Muhammed Abdilmelik İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. ve tlk: Ömer Abdusselam Tedmûri), C. I, Beyrut, 1993, s. 259; Semhûdî, C. I. s. 112.

bunu Yahudiler de kabul etmemişlerdir. Aksine kendilerini İsrailoğulları'na nispet etmişlerdir. Benû Kaynuka, kendilerinin Yusuf (a.s.)'ın soyundan geldiklerini ısrarla söylemiştir.⁷⁹ Kurayza, kendilerinin Şuayb (a.s.) neslinden olduklarını iddia etmişlerdir. Kurayza'nın bu iddiaları doğru olabilir. Çünkü Şuayb'ın meşhur Cüzam Kabilesi'nden olduğu rivayet edilmiştir.⁸⁰ Yine nesçiler, Yemen'de Yahudileşmiş, Şam'da Hıristiyanlaşmış Arapları, ne İsrailoğulları'na ne de bir kavme nispet etmemişlerdir.⁸¹

İsrailoğulları'nın dilinin Arapça olması, tabiidir. Onlar, İbranîceyi tam olarak terk etmemişler; ibadet ve eğitimlerini kendi dillerinde yapmışlardır.⁸² Onların Arapça konuşması, Arap olduklarını göstermez. İsimleri Arapça, ancak baba ve dedelerinin isimleri İbranîce'dir. Şurya oğlu Abdullah, Sorya oğlu Kinâne, Tabut oğlu Zeyd gibi,⁸³ kabile isimlerinin Arapça olmasının nedeni, onların memleketlerinden uzun zaman ayrı kalıp daha sonra yerleştikleri yerlerin isimlerini almış olmasıdır. Yahudilerin yerleşim yerlerinin isimleri Arapça'dır. Ancak bu isimleri de İbranîce'den almışlardır. Örneğin "Bathan" vadisine İbranîce "el-İtîmad", Mahzûr vadisinin ismini "su kaynağı" anlamında İbranice kullanmışlardır. "Arîs Kuyusu" derken Arîs, Yahudi ismidir.⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim, Yesrib Yahudilerine İsrailoğulları ifadesini kullanmakta⁸⁵ ve onları, Hz.Musa ve diğer Peygamberlerle beraber zikretmemektedir. Yesrib Yahudilerine "İsrailoğulları" kavramı ile hitabın bu kadar genel ve kapsamlı olarak yöneltilmesi, Kur'ân'ın öncekilerle sonrakiler arasında sağlam bir ilişki kurması, Hicaz'daki Yahudilerin sonradan geldiğini ve İsraililer olduğunu, bazı oryantalistlerin ileri sürdüğü gibi, Yahudiliği din olarak kabul eden Arap kabileleri olmadıklarını kesin olarak ortaya koymaktadır.⁸⁶

Hicaz Araplarından bazı fertler dışında Yahudileşmiş bir grubun olmamasının⁸⁷ sebebi; Yahudiler, kendilerini yeryüzündeki milletler arasında Allah'ın seçtiği bir kavim olarak görmüşleri⁸⁸ gibi doğuştan Yahudi olmayanları, ikinci sınıf Yahudi olarak kabul

⁷⁹ İbrahim Şerif, s.328; Baro, s.186.

⁸⁰ Semhûdî, C.I, s.163; Berro, s.186.

⁸¹ İbrahim Şerif, s.325.

⁸² İbrahim Şerif, 328.

⁸³ İbrahim Şerif, s.321; Berro, s.186.

⁸⁴ İbrahim Şerif, s.322.

⁸⁵ Bakara, 40, 41, 47, 48, 50, 83, 87, 211; Nisa,153; Mâide, 78, 81.

⁸⁶ Derveze, I, 102.

⁸⁷ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), C.I, İstanbul, 1995, s. 101.

⁸⁸ "Sen Rabbe mukaddes bir kavimsin ve rab yeryüzünde olan bütün kavimlerden üstün olarak, kendisine has bir kavim olmak üzere seni seçti." (Bkz.Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Tesniye12, bab14, İstanbul,1997, s.192 .)

etmişlerdir. Bu nedenle Hicaz'da Yahudi bir Arap grubun olmaması daha mantıklıdır.

1.3. Şehirdeki Yahudi Gruplarının Yerleşim Yerleri

Yahudiler geldiğinde şehir boş değildi. Oralarda Arap kabileleri yaşıyordu.⁸⁹ Onlar Yesrib'e mukavemetsiz yerleşmemişlerdir. Aksine asıl yerlileriyle şiddetli çatışmalar sonucunda şehre girebilmişlerdir. Araplara güvenmediklerinden utum denen kale tipi şatolar yapmışlardır.⁹⁰ Onlar, Harra ve Safile arasından başlayarak Cuhfe'ye kadar⁹¹ önce Yesrib'in kenar bölgelerine yerleşmiş daha sonra Amâlikalılarla savaşarak şehrin kontrolünü tümüyle ele geçirmişlerdir.⁹² Ayrıca, Yarımada'nın kuzey yönünde Hayber, Fedek gibi Yesrib'te de Yahudi kolonileri kurdukları⁹³ rivayet edilmiştir. Kurayza, Nadir, Zöhre⁹⁴ Kabileleri, en bereketli bölge olan Vakum arazisini ele geçirmiştir.⁹⁵ Benû Nadir, şehrin Avâli denen güneydoğu bölgesindeki Müzeynep vadisinde yerleşmişlerdir. Benû Kaynuka, Aliye'den gelen Mahzûr vadisinin Bathan köprüsü bitimindeki yerde yaşamıştır.⁹⁶ Onlara ait Medine çarşılarından birisi, burada idi.⁹⁷ Hazel ve Amr (Onlar, Hazrec b. Sarih b. Sebt b. Yesa b. Sa'd b. Lavey b. Cebr b. Nehhâm b. Azer b. İrez b. Harun b. İmran'dandır.) Mahzûr'a inerek kuyular kazıp ağaçlar dikip, yüksek taş bina ve kaleler yapmışlardır.⁹⁸ Sayıları iki bine ulaşan Kaynuka, Nadir, Kurayza Şam'a giden ticaret yolları üzerinde yoğunlaşırken⁹⁹ bunların dışındaki Yahudi kalıntıları, Yesrib'in zengin bölgelerinde¹⁰⁰ yerleşmiştir.

Diğer küçük Yahudi gruplarına gelince; yirmiyeye yakın küçük Yahudi kabilesi, bu büyük kabilelerin arasına ve şehrin civarlarına yerleşmişlerdi. Bu kabilelerden bazıları, Benû Zâûra, Benû Muhamham, Benû Sa'lebe'dir. Bu Yahudi Kabilesi kollarının Medine'nin köylerine yakın kırsal bölgelerde ve vahalarda yaşadıkları bilinir.¹⁰¹ Bunlardan; *Benû'l-Kıssis* ve *Nağısa*, Kuba'da; *Benû Mürid*, *Benû Muaviye* ve *Benû*

⁸⁹İbrahim Şerif, 308–321.

⁹⁰Baro, 187.

⁹¹Semhûdî, I, 159.

⁹²Belâzurî, s.24; Himyerî, s.617; Mahmut Şükri Alûsî, *Bulûğü'l-Ereb fi Marifeti Ahvâli'l-Arab*, C.I, Beyrut (trz) s.179 vd.

⁹³W.N. Arafat, "New Light on the Story of Banu Qurayza and the Jews of Medina", *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (s.100–107), 1976, 1.

⁹⁴İsfehânî, C.XIX, s. 95; Semhûdî, C.I, s. 216.

⁹⁵İbrahim Şerif, s.288.

⁹⁶Semhûdî, C.I, s.164.

⁹⁷İbrahim Şerif, 319.

⁹⁸Semhûdî, C.I,161; İbnü'd-Dıyâ, 216.

⁹⁹Baro, s.186.

¹⁰⁰İbrahim Şerif, 319.

¹⁰¹Baro, s.186.

Masike Mahzur vadisinin şimalinde; *Benû Muhammem*, *Benû Zaûrâ*, Avâli'de meşhur Ümmübrahim meşrebesi yanında; *Benû Zeydullat*, (Abdullah b.Selam kolundandır) Benû Ğusayne yanında; *Benû Hacer ve Benû Sa'lebe*, Yesrib'in en büyük köylerinden Zehra'da yerleşmişlerdi. Ayrıca *Benû Şatibe*; *Benû İkrime ve Benû Merâye*, Harratu'l-Vakum tarafında; *Benû Avf*, *Benû Adel (Behdel)*, *Benû Hucr*, Bathan köprüsü yakınındaki Meşrebeye (su alınan yer) bitişik olan bölgede meskûndular. Bu kabile kolları, Yesrib'in büyük köyü olan Ârîd civarlarında oturan küçük Yahudi gruplarıdır.¹⁰²

Sonuçta Yahudiler, yirmiden fazla kabile olup 59 tane utumları bulunmaktaydı.¹⁰³ Sayıları 4500' ü bulan Yahudi grupları¹⁰⁴ değişik zamanlarda dünya politikaları gereği stratejik ve ticarî öneme sahip semtlere; özellikle Şam yoluna açılan tarım ve hayvancılığa da müsait verimli vadilere yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

1.4. Yesrib Yahudilerinin Ekonomik Durumlar

Yahudiler, Yesrib'e geldiklerinde şehrin ekonomisi, ticaret, tarım, ziraat, basit sınaî-meslekî faaliyetlerden oluşuyordu. Onlar, geldikleri yerlerden bazı sanat dallarında yeni bilgiler ve çalışma alışkanlığı getirmekle birlikte, birçok şeyi şehirde yaşayan Araplardan öğrenmişlerdir. Değişik gruplar halinde Yesrib'e gelen Yahudiler, Arapların tarlalarına, hurmalıklarına göz dikip¹⁰⁵ ellerinden almışlardır.¹⁰⁶ Yesrib'te önce de ziraat yapılmasına rağmen Yahudiler'in teknik bilgilerinin etkisiyle hurma, üzüm ve bazı baklagillerin ekimi artmıştı. Tavuk ve büyük baş hayvan bakımı, kadınların ev ihtiyaçları için ürettiği eşyalar, ziraat için gerekli malzemeler de geliştirilmişti.¹⁰⁷

Yesrib halkı tüccardı ve genelde Şam'a giderlerdi.¹⁰⁸ Yesrib Yahudileri de diğer Yesribliler gibi ticaret yapıyor ve şehrin temel ihtiyaçlarını karşılayacak malları getiriyorlardı. Ayrıca cahiliye döneminde şehre dışardan gelerek çadır kurup buğday, arpa, zeytinyağı, zeytin, kumaş gibi maddeleri satan Yahudilerle beraber çalışıyorlardı.¹⁰⁹

Yahudiler, ihracat, ithalat işleriyle uğraşıyorlar ve tefecilik yapıyorlardı.¹¹⁰ Yahudilerden Kaynuka ve Nadir'in kendi adlarıyla anılan çarşıları vardı.¹¹¹ Ekonomik

¹⁰²Semhûdî, C.I,164; İbrahim Şerif, 319.

¹⁰³Semhûdî, C.I,165.

¹⁰⁴Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 136.

¹⁰⁵Belâzurî, s. 24.

¹⁰⁶Hadari Beğ, Şeyh Muhammed, *Muhadaratü'l Tarihü'l-Ümeme'l-İslamiyye (ed-Devletü'l-Umeviyye)*, C.I, Mısır, (trz), s. 13.

¹⁰⁷Umerî, s.48.

¹⁰⁸Vâkidî, *Futûh*, Beyrut, 1960, s. 16.

¹⁰⁹Vâkidî, *Futûh*, Beyrut, 1960, s. 16.

¹¹⁰Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C.I, s. 137.

¹¹¹İbnü'l-Esîr, C.I, s. 240.

alandaki en büyük başarıları olan¹¹² faiz sömürüsüyle Yesrib'teki Arapların işyerlerini,¹¹³ evlerini, ele geçirmişlerdir. Özellikle sarraflık, faiz ve tefecilik yoluyla büyük servetler elde edip¹¹⁴ bütün iktisadî alanlarda söz sahibi olmuşlardır. Medine ekonomisini denetim altına alıp sayıları da çoğalınca Yesrib'e etnik, siyasî ve ekonomik yönden hâkim oldukları¹¹⁵ rivayet edilmiştir.

Yahudiler, ziraat, demircilik, silah, kumaş, boyacılık ve dericilik gibi değişik sanatlarda uzmanlaşmış¹¹⁶ ve bu nedenle şehirde mevcut bulunan demircilik, silah yapımcılığı, dokumacılık ve kuyumculuk gibi para getiren meslekleri ellerine geçirmişlerdi.¹¹⁷

4. Yahudilerin Yesrib Arapları ile Kültürel İlişkileri

Yahudiler, ekonomik yönden şehre hâkim olmalarına rağmen siyasî, sosyal ve kültürel yönden Arapların etkisinde kalmışlardır. En önemlisi de İbranice bilmelerine rağmen Arapça konuşmalarıdır.¹¹⁸ Kabile isimleri ve kendi isimleri Arapça'dır. Hatta şiirlerini bile Arapça yazdıkları¹¹⁹ kaydedilmiştir. Yesrib'te kurulan Yahudi kolonisinde kendilerine ait öğretmenleri ve dinî merkezleri vardı.¹²⁰ Beytü'l-Midrâs denilen bir kurumda eğitim, öğretim ve yargı ile ilgili meselelerini halletmişlerdir. Burada Tevrat, Zebur ve Mişnâ öğretmişlerdir.¹²¹ Ama onlar neredeyse kendilerine akraba bir halk ile temas kurarak dil ve duyguda bütünüyle Araplaşmışlardır. Yesrib'te Araplarla kaynaşan Yahudiler, Arapların sosyal düzeninden, alışkanlıklarından ve örflerinden de etkilenmekle¹²² beraber en dinamik unsur olarak dinde Yahudi kalmışlar ve muhtemelen tek tanrıcılık lehine Arapları etkiledikleri¹²³ söylenmiştir. Yine Yahudiler, kabile taassubu, şiir zevki, cömertlik ve silah eğitimi gibi özellikleri, Araplardan almışlardır.¹²⁴ Yahudilerin artan kabilecilik duyguları, bir din çatısı altında yaşamalarını engellemiştir. Peygamber döneminde dışlandıklarında bile saflarını birleştirememişlerdir. Birbirleriyle

¹¹² Umerî, s.48.

¹¹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C.I, s. 137.

¹¹⁴ Cevâd Ali, C.IV, s.141; Berro, s. 188.

¹¹⁵ Cevâd Ali, C.IV, s.141; Berro, s. 188; Aişe Abdurrahman, 201.

¹¹⁶ Cevâd Ali, C.IV, s.141; Berro, s. 188.

¹¹⁷ Şevkî Dayf, *eş-Şiir ve'l-Ğinâ fi'l-Medine ve Mekke*, Mısır, (trz), s. 98.

¹¹⁸ Carl Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Terc. Neşet Çağatay), Ankara, 1954, s.10, 11.

¹¹⁹ Şevkî Dayf, s. 98.

¹²⁰ Baro, s.187.

¹²¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s.614.

¹²² Baro, s.187.

¹²³ Şeyh İna'yetullah, C.I, s.159.

¹²⁴ Umerî, s. 49.

sürtüşen kabileler halinde yaşamışlardır.¹²⁵ Bununla birlikte Yahudilerin Yesrib halkını küçümsemeyecek oranda etkilemiş olmaları doğaldır. Arapların bazı öğrendikleri, tartıştıkları, alışkanlıkları ve özellikle Peygamber, melek, şeytan, yaratılış, nesilleri tükenmiş uluslar hakkında bilgilerin birçoğunu onlardan aldıkları ve yine onların sanatlarından, ticarî, ziraî anlayışlarından ve hatta dinî ayinlerinden etkilendikleri¹²⁶ rivayet edilmiştir

Eski Arap şiirlerinde, Yahudi liderlerinin Yesrib'te evlenen Arap kızlarıyla ilk gece yattıkları ve daha sonra bu kızların evlendikleri erkeğin yanına gidebildikleri âdetinden bahsedilmiştir.¹²⁷ Ancak bu geleneğin Yesrib Arapları arasında pek yerleşmediği söylenebilir. Çünkü bu geleneğin uygulanması anında, bazen Araplar tarafından öldürme olayları görülmüştür.¹²⁸ Hatta Yahudilerin şehirde hâkimiyetlerini kaybetmesine sebep, bu geleneğin uygulanmaya çalışılması anında çıkan çatışmadır.

Yahudiler, Tevrat'tan referanslar gösterip kendi kitaplarında geleceği¹²⁹ beklenen Peygamber geldiğinde onunla beraber Arapları, Ad ve İrem kabilelerinin akıbetlerine uğratacakları tehdidi ile korkutuyorlardı.¹³⁰ Bu nedenle Yahudilerin, Arapları etkilediği en büyük düşünce: “Son peygamberin çıkacağı yerin, Yesrib olacağı”¹³¹ dır.

B. Arap Kabileleri (Güney Arapları)

Ma'rib seddinin (barajının) yıkılması ve ekonomik çöküntünün sonucu Yemen'den çıkmak zorunda kalan Ezd Kabilesi, Yesrib'e ulaştığında Hârise b. Sa'lebe ailesi ile birlikte kabileden ayrılarak Yesrib'e yerleşmişti. Evs ve Hazrec isimindeki iki oğlundan gelecekte Ensar olarak anılacak olan Evs ve Hazrec Kabileleri ortaya çıktı.

1. Evs ve Hazrec Kabileleri'nin Nesebî ve Kolları

Kayleoğulları olarak anılan Evs ve Hazrec, nesep olarak Yemen'deki Ezd Kabilesi'ndendir.¹³² Nesep zincirinde bir iki şüphe olmakla beraber İslâm tarihçileri, tarafından kabul gören sıralama şudur:

¹²⁵Umerî, s.48.

¹²⁶Derveze, C.I, s.115.

¹²⁷Dîneverî, s. 15.

¹²⁸Dîneverî, s.15; Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Cahiliyye*, Beyrut, s. 62; Çağatay, *Arap Tarihi*, s. 95.

¹²⁹Kitabı Mukaddes, Tensiye, bab18, ayet 15-19, s.196.

¹³⁰Nadir Özkuyumcu, “Asr-ı Saadet'te Hıristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*(Editör, Vecdi Akyüz), C.II, İstanbul, 1994, s.425.

¹³¹Seyyid Cafer Şehidî, *Bir İslâm Tarihi Tahlili*, (Terc: Hasan Elmas), C.I, Ankara, 1992, s. 98.

¹³²Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, Beyrut,1993, s.139; Nebih Âkil, *Tarih'ül-Arabi'l-Kadîm fi Asri'r-Resul*, Dımaşk, 1983, s. 38; Reckendorf, “Evs”, *İA*, MEB, C.IV, s.418.

Benû'l-Evs ve Hazrec, İbney Hârise b. Sa'lebe b. Amr b. Âmir b. Hârise b. Sa'lebe b. Amr b. Âmir b. Hârise¹³³ b. İmriu'l-Kays b. Sa'lebe b. Mazin b. Ezd b. Gavs.¹³⁴ Evs ve Hazrec'in anneleri Kayle, Kahil b. Uzre b. Sa'd b. Zeyd b. Leys b. Seved b. Eslem b. Haf b. Kudâa¹³⁵ dır.

Başka bir rivayette ise Kayle, Arsam b. Amr b. Sufne'nin kızıdır.¹³⁶ Hangi rivayet doğru olursa olsun Evs ve Hazrec'e *Kayle*'nin çocukları¹³⁷ denmiştir. Onlar, Hârise'nin oğulları olarak çağrılmıyorlardı. Kayle, Evs ve Hazrec'in ilk nineleri oluyordu.

İbnü'l-Esîr ise nesep zincirini Kahtan'a kadar götürmektedir. Evs ve Hazrec İbney Hârise b. Sa'lebe Unka b. Amr Müzeyka b. Âmir Maussema b. Hârise el Gitrif b. İmriu'l-Kays b. Sa'lebe b. Mazin b. Ezd b. Gavs b. Nabt Malik b. Kahtan b. Sedeb Yeşcup b. Ya'rûb b. Kahtan¹³⁸ dır. Yine Semhûdî, Evs ve Hazrec'in nesebinin Arabû'l-Arîbe'nin dedesi olan Kahtan'a dayandığını ve Kahtan'ın ilk Arapça'yı konuşan kişi olduğunu iddia etmektedirler.¹³⁹

Benû Kayle Kabilesi önce Evs ve Hazrec olarak iki kabileye, sonra Evs ve Hazrec de kendi aralarında batın denilen küçük kabilelere ayrılmıştır.¹⁴⁰ Sadece Yesrib'te kalanlar "Ensâr" ismini almıştır.¹⁴¹

Evs'in Malik ismindeki oğlundan Amr, Evs ve Murre (Ceâdire) denilen üç erkek çocuk dünyaya gelmiştir.¹⁴² Birçok boyun türediği¹⁴³ Evs'in nesli, bu üç çocuktan çoğalmıştır. Evsoğulları'nın tümüne Malik b. Evs denmiştir. Hatme b. Ceşm b. Malik, Sa'lebe, Levzan, Avf, Avf b. Ömer, Heneş, Malik ve Kelfeoğulları'nın hepsi, Amr b. Avfoğulları'ndandır. Malik b. Avf'dan Muaviye ve Zeyd oldu. Cehceban b. Kuffe, bu

¹³³Asmaî, Abdülmelik b. Kureyb, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm* (thk. Muhammed Hasen Ali Yasin), Bağdad, 1959, s.87; Ya'kûbî, C.II, s. 37; Mes'ûdî, C.IV, s. 161; İbn Dureyd, C.II, s.448; Ebû Muhammad Abdullah b.Müslim, İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Mısır, 1324,s.36; İbn Haldun, C.II, s. 231; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, C.III, s. 286; Hennâ Fahûrî, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1987, s. 13.

¹³⁴Hayyat, *Tabakât*, 139; İbn Hişam, C.I, s. 24; Hamevî, C.V, s. 36.

¹³⁵İbn Hişam, C.I, s. 24; İbn Hazm, s.332; Hamevî, C.V, s. 85; Berro, s. 189.

¹³⁶Hamevî, C.I, s. 85; İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹³⁷Cevâd Ali(1993), C.IV, s.133.

¹³⁸İbnü'l-Esîr, C.I, s. 240; Mustafa Ebû Dayf, *Dirasât fi Tarihi'l-Arab Minzu Mâkable'l-İslam ilâ Zuhûri'l-Emeviyyin*, İskenderiye 1982, s.21.

¹³⁹Semhûdî, C.I, s. 122-124; İbnü'l-Esîr, C.I, s. 240.

¹⁴⁰İbnü'l-Kelbî, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Nesebu Maad ve'l-Yemen el-Kebîr*, (thk. Naci Hasan), C.I, Beyrut, 1988, s.364; İbn Hazm, s.332; Eyüp Sabri Paşa, s. 309.

¹⁴¹Semhûdî, C.I, s. 125.

¹⁴²İbn Kuteybe, *el-Meârif* (Mısır 1324), s.36; İbn Dureyd, C.II, s. 437; Eyüp Sabri Paşa, s. 309.

¹⁴³İbn Haldun, C.II, s. 333; Kehhâle, C.I, s. 50.

boydandır.¹⁴⁴ Yine Malik b. Evs'den, Haris ve Ka'b ibni Hazrec b. Amr b. Malik, Ka'b'dan; Benî Zufroğulları, Haris'den; Havis ve Çeşmoğulları; Ceşm'den, Abdüleşheloğulları¹⁴⁵ türemiştir.

Yine Malik b. Evs'den şu batınlar türemiştir: Sa'd ve Âmiroğulları, Murre b. Malik'ten, Benû Sa'd'dan Ceadire türemişir. Amiroğulları'ndan, Atıyye; Umeyye ve Vail kolları ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi, Zeyd b. Kays b. Amiroğulları'dır. Yine Malik b. Evs'den, Eslem, Vakıf ve İmriu'l-Kays b. Malikoğulları çoğalmıştır.¹⁴⁶

Hazrec Kabilesi'ne gelince önce beş batın ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ Bunlar; Ka'b, Amr, Avf, Ceşm ve Haris,¹⁴⁸ Ka'b b. Hazrec'ten; Saide b. Ka'boğulları,¹⁴⁹ Amr b. Hazrec'ten; Teymullah b. Sa'lebe b. Amr, Neccâroğulları'dır ve birçok kollara ayrılmıştır. Bunlar: Malikoğulları, Adfyoğulları, Maunoğulları ve Dinaroğullarıdır.¹⁵⁰

Yukarıda anlatılan kolların hepsi Neccâroğulları'ndan türemiştir.¹⁵¹

Malik b. Neccâroğulları'ndan Âmir, Ganem ve Amr oğulları, Amr, Âdî, Muaviye, Avf'dan; Salim ve Gavagiloğulları,¹⁵² Salim b. Avf'dan; Benî Aclan b. Zeyd b. Asem bin Salimoğulları ve Salim b. Avfoğulları, Ceşm b. Hazrec den; Gadh b. Ceşm ve Tezid b. Ceşm, Gadab b. Ceşm'den; Beyada ve Züraykoğulları, Tezid b. Ceşm'den; Seleme b. Sa'd b. Ali b. Raşid b. Saride b. Tezidoğulları, Haris b. Hazrec'dendir.¹⁵³

1.5. Evs ve Hazrec Kabileleri'nin Yesrib'e Gelişi

Lokman b. Adî b. Adiya tarafından yapıldığı iddia edilen Yemen Barajı (Seddü'l-Marib) nedeniyle¹⁵⁴ halk bolluk içerisinde yaşamaktaydı. Kur'an-ı Kerim'de bu kavmin ismine Sebe (Saba)¹⁵⁵ denmektedir. Kur'ân-ı Kerim, bu kavmin azdığı ve bu nedenle de "Allah'ın onları helak ettiğini, ülkelerini ise parça parça dağıttığını"¹⁵⁶ bildirmektedir.

¹⁴⁴İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁴⁵İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁴⁶İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁴⁷Semhûdî, C.I, s.125.

¹⁴⁸Kalkaşandî, Ebi'l-Abbas Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Marifeti'l-Ensâbi'l-Arab*, (thk. İbrahim Ebyarî), Beyrut, 1991, s.52, 53; Eyüp Sabri Paşa, s. 309.

¹⁴⁹İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵⁰İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵¹İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵²İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵³İbn Haldun, C.II, s. 334.

¹⁵⁴Mes'ûdî, C.IV., s. 149; Ebî Mansur Abdilmelik b. Muhammed b.İsmail b.es-Seâlibî, Tah: İbrahim Salih, *Simâri'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mansûb*, C.II, Dimaşk, 1994, s. 815.

¹⁵⁵Duhan, 37.

¹⁵⁶İbn Kesîr, Ebül İsmail, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.III, Beyrut, 1983, s. 304.

Bu kabilelerin kökü olan Ezd Kabilesi'nin Yemen'den göçüş sebebi üzerinde çeşitli tartışmalar olmakla birlikte¹⁵⁷ barajın yıkılması, ekonomik krizin başlaması¹⁵⁸ siyasî sarsıntılar ve Roma'nın Kızıldeniz'e hâkim olması¹⁵⁹ göçün gerçekleşmesinin ortak sebepleridir. Ezd Kabilesi'nin ekonomik sıkıntılar ve ülkedeki rahatsızlıklar nedeniyle barajın yıkılmasından önce ülkelerini terlettiklerini¹⁶⁰ yazan tarihçiler de vardır. Evs ve Hazrec'in göçü dendiği gibi sadece barajın yıkılışına bağlanamaz. Göçü hazırlayan uzun bir sosyolojik ve ekonomik sebepler zincirinin olması gerekir.

Ezd (Evs ve Hazrec'in dedesi) Kabilesi'nin Yemen'den ne zaman göçtüğü hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Söz konusu baraj birkaç kez yıkılıp tekrar inşa edilmiştir.¹⁶¹ İbn Habib'e göre Roma imparatoru Desius(ö.251) dönemine rastlar.¹⁶² Daha sonra İslam'ın gelişine yakın bir zamanda tekrar yıkılmıştır. Barajın onarımına dair Ebrehe'nin hatıraları bunu göstermektedir.¹⁶³ Hitti, İsfehâni'den naklen “barajın yıkılışının İslam'dan dört asır önce olduğunu “ söyledikten sonra, Glaser tarafından bulunup neşredilen Ebrehe'nin yazdığı kitabede olayın 542–543 tarihlerine rastladığını belirtmektedir. Kur'an 'da belirtilen (34/16) ” onlar yüz çevirdiler, biz de üzerlerine *arîm selini* gönderdik” ayetinin işaret ettiği olay 542'den sonra 570'den önce olmuştur, demektedir.¹⁶⁴ Watt ise, barajın yıkılması 451'den 542'ye kadar süren bir dizi olayın sonucudur,¹⁶⁵ demektedir. Yemen'den göç tarihini M.Ö. 115 tarihleri olarak iddia edenler olduğu gibi, M.S. II ve V. asır arasında olduğunu¹⁶⁶ söyleyenler vardır. İbrahim Şerif, Sedyo'dan naklen Medine'ye hicretin m. 300, Medine'yi işgalin ise M. 492'de olduğunu söyledikten sonra Hazrec'ten Sa'd b. Ubade ile büyük Hazrec arasında on bir nesil olduğunu, bu nedenle barajın yıkılma olayının M. 275 yılında olabileceğini¹⁶⁷ iddia eder. Bu bilgilere göre, üçüncü asrın başlarında barajın yıkılmış olması muhtemeldir.

Evs ve Hazrec Kabilesi'nin dedesi Kahtan b. Sebe'nin oğlu Amr, Yemen'in

¹⁵⁷Hadarî Beg, C.I, s.13.

¹⁵⁸Seâlibî, *ag*,C.II, s.815; Ebû Cafer Muhammed İbn Habib, *Kitâbu'l-Muhabber*, (thk. ElizaLichtenstater), Haydarâbâd, 1942, s. 372; Mes'ûdî, C.III, s. 206; Hamevî, C.V, s. 36; Eyüp Sabri Paşa, s. 308; Âlûsî, C.III, s. 28.

¹⁵⁹Umerî, s. 49.

¹⁶⁰İbn Hişam, C.I, s. 29; Hamevî, C.V, s. 36 vd.

¹⁶¹Hamidullah,Muhammed, *Aziz Kur'an*, (Çev. Abdulaziz Hatib, Mahmut Kanık), İstanbul, 2000, s.577.

¹⁶²İbn Habib, *Muhabber*, s.372.

¹⁶³Hamidullah, *Aziz Kur'an*, s.577; *İslam Peygamberi*, C.1, s.323.

¹⁶⁴Hitti, Phip k, *İslam Kültürü*(çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, C.I, s.100.

¹⁶⁵Watt, Montgomery, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara, 2000, s.21.

¹⁶⁶İbn Habib, s. 372; Mevdûdî, C.VI, s. 174; Umerî, s. 49.

¹⁶⁷İbrahim Şerif, s.339.

lideriydi. Amr öldüğünde liderlik Umran b. Kâhin'e geçti.¹⁶⁸ Hârise b. Sa'lebe şartların kötülüğü ve lider çatışmalarından dolayı kızıp malını sattı.¹⁶⁹ Avf. b. Amr'ın "durduğu yerden yükselmek isteyen, refah içinde yaşamak isteyen hurmalıkların olduğu Yesrib'e gitsin" tavsiyesiyle¹⁷⁰ Hicaz'a yöneldi.

1.6. Evs ve Hazrec'in Yerleşim Yerleri

Hârise b. Sa'lebe, önce Sa'lebe ve Zikar arasına yerleşti. Bu nedenle buraya *Salebiyye* dendi.¹⁷¹ Kayleoğulları, çoğalınca Sa'lebe'ye sığmayınca Yesrib'e doğru geldiler.¹⁷² Hayber Yahudilerinden izin alarak orada yerleştiler.¹⁷³ Kaylaeoğulları'nın geldiği günlerde Yesrib'in ilk sakinlerinden Amâlika'nın kalıntıları olan kabilelerden Benû Nuayf, Benû Sa'd, Benû Ezrâk, Benû Nazrun, Beliğ Kabilesi'nden Benû Uneyf, Mürid, Muaviye b. Haris b. Bahse b. Selim, Benû Cezmâ (Yemen'den bir kabile) Kabileleri yaşamaktaydı. Bunların tarlaları ve hurmalıkları bulunmaktaydı. Yahudi gruplarından ise Benî Nadir, Kurayza, Kaynuka, Benû Sakma, Benî Sa'lebe, Benî Zura, Benî Yezid, Benî Yehdal, Benî Avf ve Benî Ases Yesrib'te yaşadıkları¹⁷⁴ rivayet edilmiştir Bu Yahudi Kabileleri'nin Yesrib'te taştan bina ve evleri menzilleri ve malları vardı.¹⁷⁵

Evs, Kurayza ve Nadir Yahudilerinin çevresinde, Avali bölgesine; Hazrec, Yesrib'in Safile bölgesine yerleşip, Benî Kaynuka Yahudilerine komşu oldular.¹⁷⁶ Evs'in yerleştiği bölge, Hazrec'e göre daha verimli bölgeydi.¹⁷⁷ Kayleoğulları Yesrib'e yerleştikten sonra onlar da servet, utumlar edindi. Hazrec'in kollarından Adiy, Mazin, Dinar, Benû Neccar kolları, İslami dönemde yapılan Mescid-i Nebevî civarında; Benû Malik ve Benû Adiy, Mescit'in batı cephesinde;¹⁷⁸ Benû Mazin, Medine'nin kible cephesinde; Benû Dinar, Bathan ovasının arkasında yerleşmişlerdi. Ayrıca Benû Habla ve Kuba, Bathan ovasının doğu yönünde; Benû Beyâde, Benû Zerîk, Benû Seleme ovanın kuzeybatısında; Benû Saide, Şam kapısından girişteki koyun pazarının doğusunda,

¹⁶⁸Ya'kübü, C.II, s. 37; Âlûsî, C.III, s. 286; Hadarî Beg, C.I, s. 12.

¹⁶⁹Hamevî, C.V, s. 36; Eyüp Sabri Paşa, s. 310.

¹⁷⁰Mes'ûdî, c.IV, s. 161; Semhûdî, s. 118-120.

¹⁷¹Hamevî, C.V, s. 36; Semhûdî, C.I, s. 121; Hadarî Beg, C.I, s. 12.

¹⁷²Hennâ Fahûrî, s.13; Âlûsî, C.III, s. 286; Mes'ûdî, C.III, s. 206.

¹⁷³İbn Kesîr, *Sîret*, C.I, s. 409-410; Hadarî Beg, C.I, s. 12.

¹⁷⁴İbn Haldun, C.II, s. 330-33.

¹⁷⁵İbnü'l-Esîr, C. II, s. 240.

¹⁷⁶Semhûdî, C.I, s. 72.

¹⁷⁷Umerî, 49.

¹⁷⁸İbnü'l-Esîr, C. I, s. 240.

Bathan vadisinin yanında yaşıyorlardı.¹⁷⁹ Evs Kabilesi, Medine'nin zengin, ziraata elverişli bölgelerinde, önemli Yahudi topluluklarıyla komşu idiler.¹⁸⁰ Evs'in en önemli kollarından sayılan Dübey'a, Ümeyye, Ubeyd, Benû Muaviye, Benû Cehceba, Benû Levzân, Kuba yöresinde; Benû Zifer, Benû Hârise, Benû Abdüleşhas ve benû Zarûra, Harretu'l-Vakum'un doğu yönünde; Amr, Ceriş, Ratic bölgesinde; vakıf ve Selem, Avâli'de; Benû Ümeyye, Vâil ve Atiye (kısa boylu olduklarından onlara "ceâdire" denmiştir.) Bathan ve Ranûna'nın birleştiği Kuba yakınında yerleşmişlerdi.¹⁸¹

Evs Kabilesi'nin Utumları

- 1- Utumu'l-Vakum
- 2- Utumu Ral
- 3- Utumu Mustezil
- 4- Utumu Huceyin
- 5- Utumu'l- Mevca
- 6- Utumu'l- Izk
- 7- Utumu Şas
- 8- Utumu Sazaril
- 9- Utumu Macşun¹⁸²

Hazrec'in Kabilesi'nin Utumları

- 1- Utumu İmriu'l-Kays
- 2- Utumu'l-Müzdelife
- 3- Utumu'l-Gavafiy
- 4- Utumu Muzahım
- 5- Utumu'l-Ağleb
- 6- Utumu'l-hayt
- 7- Utumu'l-Aşhek
- 8- Utumu'l-Atvel
- 9- Utumu'n-Nahiye
- 10- Utumu'l-Caiş
- 11- Utumu Ahnesr
- 12- Utumu'l-Esvedi

¹⁷⁹İbrahim Şerif, s.335–337.

¹⁸⁰İbrahim Şerif, s.337.

¹⁸¹İbrahim Şerif, s. 334, 335.

¹⁸²Semhûdî; *Vefâ*, C.I, s. 134–141.

- 13- Utumu'l-Akreb
- 14- Utumu'l-liva
- 15- Utum Sakife
- 16- Utum fi dâri
- 17- Utumu Damrî
- 18- Utumu'l-Farî
- 19- Utumu Maşat
- 20- Utumu'l-Vasif
- 21- Utumu'l-Munif
- 22- Utumu'z-Zahiriyye¹⁸³

4. Evs ve Hazrec Kabilesi'nin Şehre Hâkim Oluşları

Süleyman Peygamber'den sonra Esad b. Âmir b. Rabia b. Malik Yemen'de saltanat kurup amcası oğlu Fityan b. Sa'd'ı Hicaza ve Tihame'ye gönderdiği¹⁸⁴ söylenmektedir. Fityon kötü huylu bir insandır.¹⁸⁵ Fityon'un Yesrib'te evlenen her kızla ilk olarak kendisinin Zifafa gireceğine dair bir kanun yaptığı¹⁸⁶ ve bunu Araplara uyguladığı anlatılmaktadır. Kız kardeşinin evlendiği gün¹⁸⁷ Malik b. Aclan'ın kadın elbisesi giyerek kız kardeşiyle birlikte Fityon'un odasına girdiği ve Fityon'u kılıç darbeleriyle öldürerek Gassan kralı İbn Cübeyle'nin yanına kaçtığı¹⁸⁸ rivayet edilmektedir. Malik b. Aclan, Gassan Melikine artık ülkesine dönemeyeceğini anlatınca, İbn Cübeyle, Yesrib'e askeri harekât yapmaya karar verdi.¹⁸⁹ Büyük bir gizlilik içerisinde Yesrib'e giren İbn Cübeyle'nin Yahudileri, gafilce yakalayarak hepsini kılıçtan geçirdiği¹⁹⁰ anlatılmaktadır. İbn Cübeyle, Yesrib'teki Yahudi hâkimiyetini tam olarak kırdıktan sonra Şam'a döndü. Böylece Kayleoğulları Yesrib'te hâkimiyeti ellerine alıp Yahudilerin utumlarına, mallarına ortak oldular. Evs ve Hazrec'ten her aile, beğendiği yerlere yerleşti.¹⁹¹ Evs ve

¹⁸³Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s. 135-151.

¹⁸⁴Dîneverî, s. 41

¹⁸⁵İbnü'l-Esîr, C.I, s. 241.

¹⁸⁶Dîneverî, s. 15; Semhûdî, C.I, s. 126; Hamevî, C.V, s. 85; Eyüp Sabri Paşa, s.312.

¹⁸⁷Taberî, C.II, s. 100; Mes'ûdî, C.IV. s. 54; İsfehânî, C.II, s. 170, İbn Kesîr, *Sîret*, C.II, s. 12.

¹⁸⁸Hamevî C.V, s. 85; (Bazı Tarihçiler, Yemen Tubbası, Ebû Kerb'in yanına gittiğini söyler. Ama Yemen Tubbası'nın yalnız Yahudilerle değil Evs ve Hazrec ile de savaştığı yazılıdır. Bu nedenle Yemen Tubbasının Medine'ye gelişinin başka bir zamanda olması ihtimali vardır. İbn İshak, *Sîret*, s. 29; Mes'ûdî, C.2 s. 77; İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, *Kitâbu'l-İkdi'l-Ferid*, C. 3, Beyrut, 1991, s.334. Yine İbn Kuteybe'den naklen İbn Haldun, Malik b. Aclan'ın İbn Cübeyle zamanında olduğunu belirterek Yemen Tubbası'yla zaman farkı olduğunu söyler. İbn Haldun, C.II, s. 335)

¹⁸⁹İsfehânî, C.II, s.171; İbn Haldun, C.II, s. 63; Semhûdî, C.I, s. 129; K. Brockelman, s. 42.

¹⁹⁰Dîneverî, s. 41; Âlûsî, C.II, s. 240.

¹⁹¹İbnü'l-Esîr, C.I, s. 241; İbn Kesîr, *Sîret*, C.I, s. 10; Eyüp Sabri Paşa, s. 312; K. Brockelman, S.42.

Hazrec, Yesrib'te utumlar, malikâneler ve çiftlikler kurdular.¹⁹² Böylece Kayleoğulları, Yesrib'in tek hâkimi oldu.

Evs ve Hazrec, Yesrib'te hâkimiyet sağladıktan sonra kendi aralarında kardeş olmalarına rağmen anlaşamadılar, kılıçlara sarıldılar. Yıllarca savaştılar. Bu savaflara "Eyyâmü'l-Arab" denmektedir.¹⁹³ Yahudiler, hâkimiyeti kaybettikten sonra bu iki kardeş grubu birbiriyle çatıştırıyordu. Nadir ve Kurayza Kabileleri bu çatışmalarda Evs'in müttefiki; Kaynuka Kabilesi, Hazrec'in müttefiki oluyordu.¹⁹⁴

5. Evs ve Hazrec'in Geçim Kaynakları

Yesrib halkı da Mekkeliler gibi tüccardı ve genelde Şam'a giderlerdi.¹⁹⁵ İslâm öncesinde Yesrib'deki Kayleoğulları üzerinde Yahudilerin ekonomik baskısı görülmektedir. Yahudiler, Evs ve Hazrec Kabileleri'ni rençber gibi istihdam ediyorlardı. Onlar ekip biçiyor mahsulü Yahudiler'in aldığı¹⁹⁶ rivayet edilmiştir. Yesrib ve Tihame' de "Merzuban" denilen kişiler tayin ediliyordu. Bunlar toprakların ve Malikânelerin sahibiydi ve bölgenin haracını (vergisini) toplarlardı. Kayleoğulları da Yahudilere haraç vermeyi kabul etmişlerdi. Çünkü Yahudiler, Yesrib'in melikleriydi.¹⁹⁷ Eski Arap şiirine baktığımızda Kayleoğulları şöyle derlerdi:

"Nadir ve Kurayzaoğulları'na verdik haracı

*Kisra'ya ödediğimiz haraçtan sonra*¹⁹⁸

Bu şiirlerden Yesribli Araplar'ın önce İran Kisralarına, daha sonra Yahudilere haraç verdiklerini çıkarıyoruz.

Evs ve Hazrec, sayıca çoğaldıktan sonra hurmalıklar diktiler,¹⁹⁹ malikâneler kurdular.²⁰⁰ Bütün bu sebeplerden dolayı, Araplardan yana gelişen ekonomik şartlar, Yesrib'te Yahudilere karşı bir güç olmalarını sağladı.²⁰¹ Kayleoğulları, ilk anlarda Yahudileri Hayber ve Fedek'e aşamalı olarak sürdürdülerse²⁰² de hâkimiyet Yahudiler

¹⁹²Hamevî, C.V, s. 85.

¹⁹³Ya'kübî, C.II, s. 37; İsfehânî, C.II, s. 164; İbnü'l-Esîr, C.I, s. 250; Ebyârî, Şeyh Abdilhadî, *Saûdu'l-Metâli*, Mısır-Bulak, C.II, 1283, s. 79; Eyüp Sabri Paşa, s. 311.

¹⁹⁴İsfehânî, C.II, s. 164; İbnü'l-Esîr, C.I- s. 250.

¹⁹⁵Vâkidî, *Futûh*, s. 16.

¹⁹⁶M.Şemseddin, *İslam Tarihi*, s. 408.

¹⁹⁷Hamevî, C. V, s. 36.

¹⁹⁸Hamevî, C. V, s. 83.

¹⁹⁹Hamevî, C. V, s. 36; Corci Zeydan, s.250.

²⁰⁰Ömer Garemetül Ümre, *el-Mu'cemu'l-Coğrafiyye li'l-Bilâd, Arabiyyetü's-Suudiyye*, Riyad, 1389, s.2.

²⁰¹Umerî, s. 49; Hadarî Beg, C. I, s. 12.

²⁰²Hamevî, C. V, s. 36.

elindeydi.²⁰³

6. Evs ve Hazrec Kabilesi'nin Dinî İnançları

Kayleoğulları, putperestti, Allah'a ortak(şirk) koşuyordu. Cahiliye döneminde Menât isimli putları vardı.²⁰⁴

Menât, Mekke ile Medine arasında, Kudeyd'in Müşelşel bölgesinde, Kızıldeniz sahil kıyılarına yakın bir yerde idi. Amr b. Luhay, bu heykeli put olarak diktiği²⁰⁵ rivayet edilmiştir. Bu putun bakıcısı, Gatârif denen bir kişiydi.²⁰⁶ Bu put, Hz. Ali tarafından yıkılmıştır.²⁰⁷ Menât da Uzzâ ve Lat gibi Allah'ın kızı kabul edilirdi.²⁰⁸ Kayleoğulları, cahiliye döneminde hac ibadeti yaparlardı. Ancak, *Menât*'ı, Allah'a ortak koşarak, bu ibadeti yaparlardı. Vakfe yaptıktan sonra bu putun yanında başlarını tıraş ederler, saygı durumunda bulunurlar, onu tazim ederler ve putun yanında ibadet amacıyla gecelerlerdi. Bunları yapmadan haclarının tamam olamayacağına inanırlardı.²⁰⁹ Bu kabilenin adetlerinden bir diğeri ise, onu telbiye ettikten sonra Safa ve Merve arasında tavaf ederlerdi.²¹⁰

Kayleoğulları, Yahudilerle ilişkilerinin sonucunda Yahudiliğin tevhit görüşü bağlı olarak putperestliği ıslah etme ihtiyacı duymuşlardır. Uzun yıllar Yesrib'te etkisini sürdüren Yahudiliğin tevhit inancı, Evsler'in askeri liderlerinden rahip Ebû Âmir'in, putperestliği ıslah etmesinin faktörlerinden birisidir.²¹¹

Sonuç

Tarihin bilinmeyen dönemlerinden beri şehirde farklı etnik grupların bulunduğu söylenebilir. Özellikle Yesrib Amâlikalıları'nın Nuh tufanından beri Yesrib'te yerleşmiş şehrin ilk sakinleri oldukları kaydedilmiştir. Şehir ismi, şehri kurduğu söylenen Amâlikalı Kabilesinden Yesrib'e nispet edilmiştir. Tevrat'a göre, Amâlika Kabilesi, yeryüzündeki

²⁰³İbnü'l-Esîr, C. I, s. 240.

²⁰⁴İbnü'l-Kelbî, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Kitâbu'l-Asnâm (Putlar Kitâbı)*, (Çev. Beyzâ Düşüngen), Ankara, 1969, s.11; Semhûdî, C.I, s. 342; Kehhâle, C.I, s.5; Reckendorf, "Evs", *İA*, MEB, C.IV, s. 418-448.

²⁰⁵ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, 2003, s. 158.

²⁰⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, C.II, s. 491.

²⁰⁷İbnü'l-Kelbî, *Asnâm*, s.11.

²⁰⁸Necm, 19; Lings, s.277.

²⁰⁹Semhûdî, C.I, s.342.

²¹⁰Ezrâkî, C.II, s.125; Fakihî, C.V, s.163; İbn Hazm, *Cemhere*, C.II, s.491; Nebih Âkîl, *Tarihu'l-Arabi'l-Kadîm ve Asru'r-Resul*, 2. Baskı, Beyrut, 1983, s.229; Ahmed, Çelebî, *Mevsûatu Tarihi'l-İslamiyye*, C. I-X, Kahire,1983, s.169.

²¹¹Kehhâle, C. I, s. 5; Reckendorf, "Evs", *İA*, MEB, C. IV, s. 419.

ilk millettir.

Amâlika Kabilesi'nin, Yesrib'te Yahudilerden önce yüksek taş binalar yaptıkları göz önüne alınırsa iddiaların aksine utumların Yahudiler'in icadı olmadığı görülür.

Yahudiler, Hz. Musa zamanında Yesrib'e geldiklerini söylese de M.I. yüzyıla kadar şehirde Yahudi izlerine rastlanmamıştır. Kendilerini, dünya politikaları gereği yaşadıkları yörelerin en eski milleti göstererek o toprakların gerçek sahibi olduklarını ispatlama çalışmaları bağlamında Musa Peygamber (yaklaşık olarak M.Ö.11. yüzyıl) zamanında geldiklerini iddia etmişlerdir. Kutsal kitaplarında yazılı emirler nedeniyle "Amâlikâlîlar"ın süt çocuğundan ineklerine kadar gök kubbe altında onları hatırlatacak ne varsa yok edilmesini kutsal bir görev" görece kadar onlara olan aşırı kinleri nedeniyle oraya gelmiş olsalar da savaştan sonra memleketlerine döndükleri, gerçeğe daha yakındır. Yahudiler aynı kinle Yesrib'teki Araplara karşı "zıfaf gecesi" uygulamasını getirmişlerdir.

Yahudiler, Yesrib'in en güzel yerlerine yerleşmiş, şehrin ziraatını, ticaret ve sinai faaliyetlerini ellerine alıp ekonomiye tam olarak hâkim olmuşlardır. Faiz sömürüsüyle Arapları kendilerine muhtaç etmişlerdir. Buna rağmen Yesrib'te Yahudilik yayılmamıştır. Çünkü Yahudilik şerefının, ancak dünyanın en üstün ırkı olan Yahudilere ait olacağını savunmuşlar ve doğuştan Yahudi olmayanlara itibar etmemişlerdir.

Yemen'de barajın yıkılması, göç sebebi olarak kabul edilse bile, sosyal ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Ezd kabilesi yaklaşık olarak üçüncü asırda Yemen'den Yesrib'e göç etmiştir. Kayleoğulları olarak bilinen Evs ve Hazrec Kabileleri, Yesrib'te Yahudilerin yanına yerleşmişlerdir. Kayleoğulları önce Yahudilerin yanında çalışmış ve gelirlerini Yahudiler'e vermiştir. Daha sonra birçok kollara ayrılarak büyüyen Evs ve Hazrec Kabilesi, Gassânîler'in de yardımıyla şehre hâkim olmuştur. Putperest olan Kayleoğulları, Yahudiler'in tevhit görüşünün etkisiyle, putperestlikte ıslah hareketine girişmişlerdir

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED B. HANBEL, *Müsned, Müsned*, I-V, Beyrut, (?).
- AİŞE ABDURRAHMAN, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1983.
- ÂKİL, Nebih, *Tarih'ül-Arabi'l-Kadîm fi Asri'r-Resul*, Dımaşk, 1983.
- ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî, *Bulûğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvâli'l-Arab*, 1. Baskı, Beyrut, 1314.
- ARAFAT, W.N, "New Light on the Story of Banu Qurayza and the Jews of Medina", *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (s.100-107), 1976,1.
- ASMAÎ, Abdülmelik b. Kureyb, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm* (thk. Muhammed Hasen Ali

Yasin), Bağdad, I-III, 1959.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul, 1989.

BELÂZURÎ, Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1982.

BELÂZURÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Kitâbu'l-Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf*, (thk. Suheyl Zekkâr, Rıyâd Zirikli), I-XIII, Beyrut, 1996.

BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer; *Tefsirül-Kâdı Beydâvi*, I-IV, Musul, 1283.

BROCKELMAN, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Terc. Neşet Çağatay), Ankara, I, 1954.

CAFER ŞEHİDÎ, Seyyid, *Bir İslâm Tarihi Tahlili*, (Terc: Hasan Elmas), I-II, Ankara, 1992.

CEVÂD ALÎ, *Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Mısır, 1397,1993.

CORCİ ZEYDAN, *Arab Kable'l-İslam*, Mısır, 1908.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989.

ÇELEBÎ, Ahmed, *Mevsûatu Tarihi'l-İslamiyye*, I-X, Kahire,1983.

ÇELİKKOL, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, 2003.

DAYF, Şevkî, *eş-Şiir ve'l-Ğinâ fi'l-Medine ve Mekke*, Kahire, 1979.

DERVEZE, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı*(Çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul, 1995.

DÎNEVERÎ, Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Tivâl*, Kahire, 1960.

EBÛ DAYF, Mustafa Ahmed, *Dirâsât fi Tarihi'l-Arab Minzu Mâkable'l-İslam İlâ Zuhuri'l-Umeviyyîn*, İskenderiyye, 1982.

EBÛ'L-FADL İVAD, Ahmed, *Mekke fi Asrı Mâkable'l-İslâm*, Rıyad, 1981.

EBÛ'L-FİDÂ, İsmail b. Ali b. Mahmut b. Ömer, *Tarihi Ebi'l-Fidâ (Musemmâ el-Muhtesar fi Ahbâri'l-Beşer)*, (tlk: Mahmûd Deyyûb, 1. Baskı),I-VI, Beyrut, 1417.

EBYÂRÎ, Şeyh Abdilhadî, *Saûdu'l-Metâli*, Mısır-Bulak, I-II, 1283.

ERDEM, Sargon, "Amâlika", *DİA*, C.II, s.557.

EYÜB SABRÎ PAŞA, *Mir'âtü Mekke*, İstanbul, 1304.

EYÜB SABRÎ PAŞA, *Mirat-ı Medine*, Kostantiniyye, 1304.

FAHÛRÎ, Hennâ, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1987.

FÎRÛZÂBÂDÎ, *Kâmûsu'l-Muhît* (Asım Efendi Tercümesi), I-III, İstanbul, (trz).

GÜNALTAY, M.Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Sadeleştiren: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli), Ankara 1997.

GÜNALTAY, M. Şemsettin, *İslâm Tarihi*, C. I, İstanbul, 1341.

HADARÎ BEG, Şeyh Muhammed, *Muhâdarâtü't-Tarihi'l-Ümemi'l-İslâmiyye* (ed-Devletü'l-Umeviyye), C.I, Mısır, (trz).

HAMİDULLAH, Muhammed, *Aziz Kur'an*, (Çev. Abdulaziz Hatib, Mahmut Kanık),

İstanbul, 2000.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (Çev. M.Said Mutlu), 3.Baskı, İstanbul, 1972.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye lil-Ahdi'n-Nebeviyyi ve'l-Hilafeti'r-Raşide*, 5. Baskı, Beyrut, 1985.

HAYYÂT, Halife, *Kitâbu't-Tabakât*, (thk. Mustafa Necip Fevvez, Hikmet Keşli Fevvez), Beyrut, 1993.

HİMYERÎ, Muhammed Abdulmun'im, *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr, Mu'cemü'l-Coğrafiyye*, (thk. İhsan Abbas), 1. Baskı, Beyrut, 1984.

HİTTİ, Phip k, *İslam Kültürü*(çev. Salih Tuğ), I-IV, İstanbul, 1989.

HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihi*, 1995.

İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed el-Endulusî, *Kitabu'l-İkdi'l-Ferid*, I-VII, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

İBN DUREYD, Muhammed b. Hasen, *el-İştikâk*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), 1. Baskı, I-II, Beyrut, 1991.

İBN HABİB, Ebu Cafer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*,(thk.Eliza Lichtenstater) Haydarâbâd, 1942.

İBN HALDUN, Abdurrahman, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l A'cem ve'l-Berber ve Men Asarehum Min Zevi'l-Sultâni'l-Ekber*, I-VII, Beyrut, 1992.

İBN HAZM, Ali b. Ahmed, *el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-V, Beyrut, (1977?).

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdilmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk, tlk: Ömer Abdusselam Tedmûrî), I-IV, Beyrut, 1993.

İBN İSHAK, Muhammed b. İshak b. Yesar, *Sîretu İbni İshak lil-Musemmâti bi Kitâbi'l-Mübtedâ ve'l-Mebâsi ve'l-Meğâzi*, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1981.

İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ, İsmail, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tas: Ahmed Abduşşafi), Lübnan, (tr.).

İBN KESİR, Ebül İsmail, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, Beyrut, 1983.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammad Abdullah b.Müslim, *el-Meârif*, (thk. Servet Ukkâşe), (tr.), Mısır, 1324.

İBN MANZÛR, İmam Alleme, *Lisânü'l-Arab*, (thk: Ali Şiiri), I-XX, Beyrut, 1988.

İBN RUSTAH, Ahmed b. Ömer (300/913), *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise*, (thk. M. J. De Goeje), I-II, Leiden, 1891.

İBN ŞEBBE, Ömer b. Şebbe el-Nemîrî el-Basrî, *Kitâbü Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere (Ahbârü'l-Medineti'l-Münevvere)*, thk: Fehm Muhammed Şeltut, I-IV, Cidde, 1393.

İBNU'd-DIYA, el-Mekkî, Muhammed b. Ahmed, *Tarih u Mekketi'l-Müşerefe ve'l-*

Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's- Şerife ve Kabri's-Şerif, (thk. Alau İbrahim el-Ezherî), Beyrut, 1997.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Fereç, el-Kuraşî, *Kitâbü'l-Mevdûât*, I-IV, (?) 1966.

İBNÜ'L-ESÎR, *en-Nihâye*, I-IV, (?), İhya Tab'i.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Mısır, 1340.

İBNÜ'L-FAKÎH, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, (1. Baskı), Beyrut, 1996.

İBNÜ'L-KELBÎ, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Kitâbu'l-Asnâm (Putlar Kitâbı)*, (Çev. Beyzâ Düşüngen), Ankara, 1969.

İBNÜ'L-KELBÎ, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Nesebu Maad ve'l-Yemen el-Kebîr*, (thk. Naci Hasan), I-II, Beyrut, 1988.

İNAN, Afet, *Eski Mısır Tarihi*, TTK, Ankara, 1998.

İSFEHÂNÎ, Ali b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Eğânî*, (İbrahim Ebyarî baskısı ve diğeri), I-XXI, Mısır ve Kahire baskıları, 1969–1979, 1921.

KALKAŞANDÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Marifeti'l-Ensâbi'l-Arab*, (thk. İbrahim Ebyarî), Kahire ve Lübnan, 1991.

KALKAŞANDÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-Inşâ*, I-XIV, Kahire, 1963.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kadîme ve'l-Hadîse*, I-V, 8.Baskı, Beyrut, 1997.

KINAL, Firuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK., Ankara, 1998,

KİTABI MUKADDES, İstanbul, 1997.

KUTBÎ NAHRAVÂNÎ, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-A'lâm bi A'lami Beytillâhi'l-Harâm*, (İşraf: Said Abdulfettah, Thk ve tak: Hişam Abdilaziz Ata), Mekke,(trz.).

KUTLUAY, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepler*, İstanbul, 2001, Ankara, 1965.

MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, Beyrut,1988.

MEVDÛDÎ, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (terc. Kurul), I-V, İstanbul, 1987.

MUSTAFA SADIK ER RAFÎÎ, *Tarihu'l-Âdâbi'l-Arab*, I-III, Beyrut, 1974.

NEDVÎ, Ebî Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref ed-Dımaşkî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I-III, Beyrut,1966.

NEDVÎ, Ebûl-Hasen, *Rahmet Peygamberi*, İstanbul, 1992.

NEVEVÎ, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya, *Sahihü'l-Müslim bi-Şerhi Nevevî*, Beyrut, I-XVIII, Beyrut, 1929.

ÖMER, Çaremetül Ümre, *el-Mu'cemu'l-Coğrafiyye li'l-Bilâd, Arabiyyetü's-Suudiyye*, Riyad, 1389.

- ÖZÇELİK, Nazmi, *İlk çağ tarihi ve uygarlığı*, Ankara, 2002.
- ÖZKUYUMCU, Nadir “Asr-ı Saadet'te Hıristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam* (Editör, Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul.
- RECKENDORF, “Evs”, *İA*, MEB, C.IV, s.418.
- SA'D ZAĞLUL, ABDULHAMİD, *Fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 1975.
- SEÂLİBÎ, Ebî Mansur Abdîmelik b. Muhammed b.İsmail, Tah: İbrahim Salih, *Simâru'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mansûb*, I-II, Dımaşk, 1994.
- SELİGHSON, “Amalika”, *İA*, MEB, C.II, s.392, 557.
- SEMÛDÎ, Abdullah b. Seyyid Şerif Şihabuddin İbnü'l-Abbas Ahmed Hüseyinî, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbârı Dâri'l- Mustafa*, I-IV, Mısır, 1326.
- SEYYİD, Rıdvan, *İslamda Cemaatler Kavramı* (Çev: Mehmet Can), İstanbul, 1991.
- SEZİKLİ, Ahmed, *Hz. Peygamber Döneminde Nifâk Hareketleri*, Ankara, 1997.
- SHAHAK, İsrail, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*(Çev: Ahmet Emin Dağ), İstanbul, 2002.
- SÜHEYLÎ, *Ravdu'l-Unf*, I-IV, Beyrut(?).
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekir, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Kahire, 1976.
- ŞEMSETTİN, M. *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1340–1341.
- ŞERİF, Ahmed İbrahim, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliye ve Ahdi'r-Resûl*, Kahire, 1985.
- ŞEYH İNAYETULLAH, “İslam Öncesi Arap Düşüncesi” *İslâm Düşüncesi Tarihi* (Editör, Mian Muhammad Şerif) Çev: Kürşat Demirci, I-IV, İstanbul, 1990.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, I-X, Beyrut, 1989.
- TEVFİK BERRO, *Tarihü'l-Arabi'l-Kadîm*, Beyrut,1996.
- UMERÎ, Ekrem Ziya, *Medine Toplumunu*, (Çev:NurettinYıldız), İstanbul, 1988.
- VÂKİDÎ, Muhammed b. Ömer, *Futûhu's-Şam*, I-II, (Abdullatif Abdurrahman), Beyrut, 1997.
- WATT, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara, 2000.
- WELFESON, İsrail (Ebû Zueyb), *Tarihu'l-Yahûd fi Bilâdi'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Kahire, 1927.
- WELHAUSEN, Inlius, *İslâmiyet'in En Eski Tarihine Giriş*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul, 1960.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub b, Cafer b. Vehb b.Vadîh, *Tarihü'l-Yakubî*, I-II, Beyrut (trz).
- YA'KÛT, el-HAMEVÎ, Yakût b. Abdillâh er-Rumî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, 1986.
- YILDIRIM, Recep, *Önasya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 1996.
- ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaşâ el-Hüseyinî el-Vâsîfî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2005 15 (1)

XXII, Beyrut, 1994.

ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*,(trc: Ahmed Naim), I-XI, Ankara, 1974.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 347-367, ELAZIĞ-2005

AVRUPA BİRLİĞİ TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE KIBRIS SORUNU

*The Problem Of Cyprus At The Relationship Between European Union And
Turkey*

Nesrin DEMİR

*Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Doktora
Öğrencisi*

ÖZET

Kıbrıs, Türkiye için jeopolitik önemi olan, tarihi çok eski olan bir adadır. Kıbrıs'a taraf olan devletlerden biri olan Yunanistan'ın Kıbrıs'ı topraklarına katmak istemesi olan ENOSİS ile Kıbrıs sorunu başlamış ve bu mesele Türkiye ile Yunanistan arasında ciddiyetini koruyarak bu güne kadar gelmiştir. GKRY'nin AB'ye tam üyelik başvurusuyla birlikte sorun daha karmaşık bir hale gelmiştir. Sorunun çözülebilmesi için AB'nin olaya müdahale etmemesi ve GKRY'nin adada bağımsız ve eşit iki toplumun varlığını kabul etmesi gerekmektedir. KKTC eskiden olduğu gibi bugünde aynı kararlılıkta mücadelesine devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Kıbrıs Sorunu, Türkiye, ENOSİS.

ABSTRACT

Cyprus is an island that its history is very old and has a geopolitical importance for Turkey. The problem of Kıbrıs was started with ENOSİS which was intention of Greece to add Cyprus into her land. By keeping importance, the problem between Turkey and Greece has been brought up until now. The problem has become more complicated with the full membership application of SCGA to European Union. To solve the problem, it is required that European Union should not interfere to the case and SCGA should accept the existence of two independent and equal society. TRNC has been continuing its struggle with the same determination as it was in the past.

Key Words: European Union, The Problem of Cyprus, Turkey, ENOSİS.

Giriş

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri incelendiğinde Kıbrıs adasının bir sorun olarak Türkiye-AB ilişkilerinde yer alması Yunanistan'ın 1981 yılında Topluluğa tam üye olarak girmesiyle başlamıştır denebilir. O tarihe kadar AB, Kıbrıs'ın bağımsız bir bütünlüğünden söz ederken, bu tarihten itibaren AB-Türkiye ilişkilerinde Kıbrıs sorun olarak yerini almıştır. Bu sorun, özellikle son süreçte adeta Türkiye'nin AB üyeliğine giriş için bir dayatma niteliği taşımakla birlikte, Türkiye'nin bu konudaki sert tutumu, AB'nin tutumunu belli ölçüde değiştirmesine neden olmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen AB, adayı tek başına temsilen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin başvurusunu kabul etmiş ve bu sorunun daha da içinden çıkılmaz hale gelmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada öncelikle Kıbrıs sorununun tarihsel gelişimine yer verilerek Kıbrıs-Avrupa Topluluğu (AT) ilişkileri incelenmiş ve GKRY'nin AT'ye tam üyelik başvurusunun ardından yaşanan gelişmeler ortaya konmuştur. Daha sonra Türkiye-AB ilişkilerinde alınan kararlar irdelenmiş ve son olarak da, Kıbrıs sorununun çözümü için geliştirilen Denктаş-Klerides görüşmeleri ve yaşanan son gelişmelere yer verilmiştir..

1. Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişim Süreci

Kıbrıs sorununu analiz edebilmek için öncelikle Kıbrıs adasının özelliklerini ve taraf ülkeleri (İngiltere, Yunanistan, Türkiye) açısından önemini bilinmesi gerekmektedir.

Kıbrıs Adasının tarihi incelendiğinde 10 bin yıllık bir geçmişi olduğu görülür. 10 bin yılın 7'bini tarih öncesi çağlara ait olup Akdeniz kültürüyle yakından ilgilidir. 1930'lu yılların başlarında Neolitik çağın keşfi Kıbrıs'ın ilk çağlardaki tarihinin ortaya çıkmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Elde edilen bu bilgiler, Kıbrıs'ı Akdeniz Kültür tarihinin ön sıralarına yerleştirmek isteyen devletler için vazgeçilmez stratejik ve ticari bir üs olarak görülmüştür. Adayı elinde bulunduran güç, her zaman Türkiye'den Mısır'a, Lübnan'dan İran'a kadar olan bölgeyi kontrol edebilmektedir. Türkiye üzerinden Orta Doğu'ya açılmayan güçler, Kıbrıs Adasını amaçları için kullanmışlardır. Kıbrıs Adası yapı ve yeryüzü şekilleri bakımından Anadolu'nun güneyindeki Toros dağlarının bir uzantısı olarak yer almaktadır.. Ayrıca, bilimsel araştırmalar sonucu Türkiye'den deniz yoluyla ayrılmış olan adanın temelde birkaç yüz metre derinlikteki bir denizaltı platformuyla, Anadolu'ya bağlı olduğu ortaya çıkmıştır (İNAF,1992;14-15).

Görüldüğü gibi Kıbrıs Adası, Yunanistan'ın iddia ettiği şekilde bir Yunan Adası değildir. Jeolojik ve iklim olarak da Anadolu'nun bir parçası konumundadır.

Kıbrıs Adası üzerinde egemenlik kuran ilk devlet Hititlerdir. Daha sonra MÖ

Milattan Önce (MÖ) 709 yılında ada Asur egemenliği altına girmiştir. MÖ.332'den itibaren ise Kıbrıs, Büyük İskender'in eline geçmiştir. Daha sonra MÖ.58 yılında Romalılar Kıbrıs'a sahip olmuşlardır. Roma İmparatoru Büyük Theodosius'un ölümünden sonra coğrafi bakımdan merkezi İstanbul olan Doğu Roma İmparatorluğunun sınırları içinde kalan Kıbrıs, 395 tarihinden başlayarak Bizans egemenliği altına girmiştir (İNAF,1992;15).

Tarihin akışından da görüldüğü gibi, Anadolu'ya egemen olan devletler, kendi güvenlikleri bakımından Kıbrıs'ı egemenlikleri altında bulundurmak gereğini duymuşlardır.

Türk-Kıbrıs ilişkisi, Anadolu Sultanı Gıyasettin Keyhüsrev zamanında, Türkler'in Antalya'yı ele geçirmeleriyle başlamıştır. Kıbrıs 1489 yılında, Venediklilerin yönetimine geçmiş, 1453'te İstanbul'un Türkler'in eline geçmesi ve Bizans İmparatorluğunun sona ermesi, Doğu Akdeniz'in kontrolü için Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki rekabeti artırmıştır. Venedik'in Kıbrıs'ı ele geçirmesinden sonra adaya düzenli Türk akımları başlamıştır. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirip Memlük devletini ortadan kaldırmasından sonra, Osmanlılar'la Venedikliler arasında bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşmaya göre, Venedikliler, Memlükler'e vermekte olduğu vergiyi artık Osmanlı İmparatorluğuna vermeyi kabul etmiştir (İNAF,1992;17-19).

Bu tarihten itibaren ada üzerinde Türk egemenliği hukuken kurulmuş olmaktadır. Kıbrıs, bütün tarih boyunca kesintisiz en uzun süre olan 307 yıl Türkler'in hakimiyeti altında kalmıştır. 1517 yılından sonra bu adaya Anadolu'dan gelen binlerce Türk ailesi de katılmıştır. Türk kuvvetleri Kıbrıs'ın fethi arasında, yerli halka karşı düşmanca davranmamış, onlar da Türkler'i kurtarıcıları olarak karşılamışlardır. Türklerin Kıbrıs'a yerleşmeleri, adada yaşayan Rumları asırlardan beri özlemini duydukları huzur ortamına kavuşturmuştur. Ada halkının Türk yönetimi sayesinde sahip olduğu özgürlükler, o dönem için hayal bile edilmeyecek genişlikte olmuştur.

Venedikliler zamanında dini baskı altında olan Rum Ortodokslar, kiliselerine dahi gidememiş, kilisenin mallarına el konulmuştur. Oysa Türk yönetimi adada yaşayan halka dini bakımdan tam bir özgürlük ve bağımsızlık tanımıştır.

Kıbrıs 1878 yılında İngiltere'nin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması koşuluyla geçici olarak devredilmiş, fakat ada hukuken Osmanlı Devletine bağlı kalmaya devam etmiştir. Ancak I.Dünya Savaşında İhtilaf Devletleri safında olan İngiltere adayı ilhak etmiş, Türkiye ise bu tek taraflı kararı ancak Lozan Antlaşmasıyla kabul etmiştir.

3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Rusya, Kars, Ardahan ve

Batum'u Osmanlı Devletine geri verdiği zaman Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan 1 Temmuz 1918 tarihli ek anlaşmanın 6.maddesi uyarınca İngiltere'nin Kıbrıs'ı Türkiye'ye geri vermesi gerekirdi. Ancak İngiltere Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak buna yanaşmamış ve 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşmasının 20.maddesiyle Kıbrıs'ı geri vermiştir (Cicioğlu,2001;22-23).

Kıbrıs İngiltere'nin eline geçtikten sonra, Adadaki Türkler Türkiye'den kopmamışlar ve Anadolu'nun bir parçası olan Kıbrıs'ın Yunanistan'ın ilhakı için Yunanlılar ve Kıbrıs Rumları tarafından yapılan türlü girişime karşı çıkmışlardır.

Kıbrıs'ın İngilizlere geçmesiyle birlikte Yunanistan Kıbrıs'ta Enosis* arzusunu güçlendirmek için komiteler kurmuştur.

1928 yılında Yunanistan, İngiltere, Rusya ve Fransa'ya bir nota vererek ilk kez resmen Enosis fikrini ortaya atmış ve adanın kendisine bağlanmasını istemiştir. Enosis politikasının yakın hedefi, bugün için Rum egemenliğinde tüm Kıbrıs'ta hakim olacak bir Rum Cumhuriyeti'nin kurulması ve Türk halkının azınlık statüsüne düşürülmesidir.

I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönemde Kıbrıs'ın kaderi İngiltere'nin kararıyla çizilmiştir. İngiltere adanın Yunanistan'a bağlanmasına daima karşı çıkmış ve bu arada Enosis taraftarları faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir. Bu arada 1941 yılında Kıbrıs'ta "Emekçi İlerici Halk partisi (AKEL) kurulmuştur. AKEL, Enosis'in öncüsü olarak ortaya çıkmış ve İngiliz karşıtı olduğu için üyelerinin sayısı hızla çoğalmıştır (İsmail,1992;25).

II.Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen iki önemli değişiklik uluslararası sistemin yapısını değiştirdiği gibi, Türk-Yunan ilişkilerinin biçimlenmesinde de rol oynamıştır. Bunlar, soğuk savaş ve sömürgelerin self determinasyon hakkına dayanarak bağımsızlıklarını ilan etmeleridir. Self determinasyon hakkına dayanarak sömürgelerin bağımsızlık kazanmaya başlamaları Kıbrıs sorununu gündeme getirerek Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir (Fırat,2001,593).

Kıbrıs Rumları, Yunanistan'a bağlamak istediklerini gerçekleştirmek için, gündeme gelen self determinasyon (halkın kendi kendini idaresi) parolası ile Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletler (BM)'egötürmeye karar vermişlerdir. 26 Eylül 1950

* Enosis sözcüğü Yunan yayımlıcağının bir parçasıdır. "Birleşme-Bağlanma" anlamına gelir. Enosis, Megali İdea hedefi çerçevesinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını yani ilhak edilmesini ifade etmektedir. Enosis, ilk Megali İdea haritasının çizildiği 1791 yılından beri gündemde olan bir konudur. Bir anlamda Kıbrıs sorununda bu tarihten itibaren var olduğu söylenebilir (İsmail,1992;121).

yılında Kıbrıs Meselesi ilk defa BM önüne getirilmiştir.

1950'li yıllarda adada tırmanışa geçen bağımsızlık istekleri sonucunda adada bulunan topluluklar (Rumlar ve Türkler) ile ilgili devletler (İngiltere, Yunanistan ve Türkiye) arasında Londra ve Zürih'te yapılan anlaşmalar uyarınca 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra adada Rumların adayı Yunanistan'a ilhak etmelerinden kaynaklanan sorunlar baş göstermiş, gerilim giderek tırmanmıştır. 1967 yılında Yunanistan'da iktidarı ele geçiren Albaylar Cuntasına bağlı olarak 1974 yılında adayı oldu-bittiye getirip Yunanistan'a bağlamak üzere Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı darbe düzenlenmiştir. Bu darbenin ardından, Nikos Sampson iktidara gelmiştir. Adanın Yunanistan'a bağlanması demek olan bu durum karşısında da Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyetini kuran anlaşmalara dayanarak garantörlük hakkının bir gereği olarak aynı yıl adaya müdahale de bulunmuştur ve adanın kuzey kesimi Türklerin kontrolüne geçmiştir (Bozkurt,2001;14).

Türkiye'nin adaya müdahalesi tamamen savunma ve barış için gerçekleştirilmiştir. Çünkü, adada Türk halkına karşı acımasız bir kıyım söz konusu olmuştur.

Kıbrıs Türk Barış Harekatı sırasında ele geçirilen bir planda, hangi Rum hangi Türk'ü, ne zaman nerede ve nasıl öldüreceği ve nereye gömeceği belirtilmiş bulunmaktaydı (Gürkan,2001,275).

Türkiye'nin müdahalesinden bir yıl sonra, Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuştur. Rum tarafının federasyonu kabul etmemesi ve görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine de 1984 yılında Kuzey Kıbrıs Türk cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur. 1990 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin adanın tamamını temsilen Avrupa Birliğine tam üyelik başvurusunda bulunması sonucunda ve Yunanistan'ında bir AB ülkesi olmasına bağlı olarak Kıbrıs sorunu giderek daha karmaşık bir hale gelmiştir.

2. KKTC ve GKRY'nin Kıbrıs Konusunda İleriye Sürdüğü Tezler

Genel olarak bakıldığında, Kıbrıs'ta Federal sistemin uygulanması, BM ile Kıbrıs Türklerinin inandıkları ve savundukları bir çözüm olarak görülür. Ancak Güney Kıbrıs'lularla Yunanistan bu çözümün Enosis'e giden yolu kapatacağını için sıcak bakmamaktaydılar. Yunanistan ve GKRY, Kıbrıs Adası'nın tek hakimi olmak istiyor ve bu adanın insanı olan Türklerin kendi topraklarında bir azınlık olarak yaşamasında ısrar etmekteydiler.

Bu iki yönetimin tezleri göz önüne alıp incelendiğinde aynı kavrama verilen anlamların ve getirilen açıklamaların birbirine zıt amaçlar içerdiği görülmektedir. İleri sürülen tezler ve kavramlara tarafların verdiği anlamlar üzerinde inceleme yapıldığında,

Güney Kıbrıs tarafının beraberce yaşama şartından çok uzakta olduğu görülmektedir. Türk tarafı, Kıbrıs'ta tek çözümün bağımsız, bağlantısız, yansız iki eşit bölge ve halktan oluşan ve bağımsızlığı ve barışı çiğnenemez güvencelere bağlanmış olan federal bir Kıbrıs istemektedir. Buna karşılık, Güney Kıbrıs'a göre Kıbrıs'ta istenen çözüm, bağımsız, bağlantısız, yansız toprağı bütün "üniter federal" bir devlettir.

Güney Kıbrıs tarafının tezinde görülen "üniter federal devlet" şeklindeki ifade, siyasi literatürde yeni ve anlamı olmayan bir açmazın sonucu olarak Makarios tarafından ortaya atılmıştır. "Üniter devlet" ifadesi, Güney Kıbrıs tarafından Kıbrıs'ta bir taraf olarak Türk'ü hiçbir şekilde ciddiye almadığını gösterirken, federal kavramı da siyasi ve güncel gerçeklerin bir zorlaması olarak görülmektedir. Ayrıca, Güney Kıbrıs tarafı bağımsızlık derken sorumsuz bir bağımsızlığı kastetmekte, Türk tarafı ise, Türkiye'nin garantörlüğünü şart olarak öne sürerken sorumlu bağımsızlıktan söz etmektedir. Kıbrıslı Türklerin 1960'lardan beri karşılaştıkları bir başka gerçek de, Güney Kıbrıslıların altına imza attıkları anlaşmaları daha sonra inkar etmeleridir. İyi niyetle bağdaşmayan bu davranışlar, Kıbrıs sorununu nihai bir çözüme ulaşmasını da sürekli olarak engellemiştir (İNAF,1992;45-98).

Kıbrıs Türkleri tarihi süreç içinde hep değişken koşullara uygun olarak değişen bir takım hedefler benimsemişlerdir. Ancak esas amaç her zaman Enosis'i önlemek ve Rum-Yunan boyunduruğuna girmemek olmuştur.

1878-1930 döneminde "Ada eski ve asıl sahibine verilmelidir" denilirken, sonraları 1930'lu yıllarda ada artık hukuken de bir İngiliz toprağı olduktan sonra, Enosis tehlikesine karşı İngiliz yönetiminin devamı, ancak Türk halkının haklarının korunması savunulmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra ise, muhtariyet görüşü savunulmaya başlamıştır. 1950 Plebisitinden sonra ve EOKA^{1*}'nında eyleme geçmesinin ardından savunulan "TAKSİM" fikri Kıbrıs Türk halkının self determinasyon hakkına sahip çıkılması görüşünden kaynaklanmıştır (İsmail,1992;48).

Bağımsızlık söz konusu olmaksızın "özerk siyasal yönetim" sahibi olma anlamına gelen self-determinasyon fikrini öne süren Rumlar, bu sayede Enosis'i amaçlamışlardır (Oran,2001;594).

GKRY, eğer bunu gerçekleştirebilselerdi, Kıbrıs Türkleri de yine bu haklara

* EOKA, Kıbrıs'ta Türk halkını yok edip, adayı Yunanistan'a bağlamak için kurulmuş olan bir terör örgütüdür. EOKA için ilk gizli görüşmeler 2 Temmuz 1951'de Atina'da Makariosların başkanlığında yapılmıştır. EOKA eylemde bulunduğu süre içinde yüzlerce Türk yanında 100 İngiliz ve yüzlerce Rum katletmiş, Türk köylerini yakıp yıkmıştır(Cumalıoğlu,2001;17).

dayanarak TAKSİM, yani kendilerine ait olan bölümün Türkiye'ye bağlanmasını gerçekleştireceklerdi. TAKSİM fikri, birçok noktadan o günlerde Enosis'e karşı ileri sürülen en doğru tez olmuştur. Her şeyden önce, Türklerin can ve mal güvenliğini koruyacak bir formül olmuştur. Ayrıca bu tez, Kıbrıslı Türklerin, self-determinasyon hakkına sahip çıktığının ve adada ayrı bir halk bulunduğunun ifadesi olduğunu göstermektedir. Rumların Enosis talepleri karşısında Türk halkının bu yolla self-determinasyon hakkına sahip çıkması, tek yanlı bir Enosis gerçekleşmesi olasılığını ortadan kaldırmıştır. İki halk arasında başlayan çarpışmalar sonucu, Rumların savunduğu Enosis ve Türklerin savunduğu TAKSİM'e karşı bir orta yol olarak, adanın bağımsızlığı fikri doğmuştur. Bu fikrin, İngiltere, Yunanistan, Türkiye ve Amerika Birlik Devletleri (ABD) tarafından benimsenmesinden sonra 11 Şubat 1958'de Zürih Antlaşması ve 19 Şubat 1959'da da Londra antlaşması imzalanmıştır. Böylece Kıbrıs'ta, iki halkın ortak egemenliğinde ve yönetiminde iki toplumlu bir Cumhuriyet doğmuştur (Bozkurt,2001;14).

Bu antlaşmaların genel hatlarına bakıldığında ise şunlar görülür; Bu Cumhuriyetin Cumhurbaşkanı Rum ve Yardımcısı Türk olacaktır. Bakanlar Kurulu 7 Rum ve 3 Türk üyeden, Temsilciler Meclisi 35 Rum ve 15 Türk üyeden, Cumhuriyet Ordusu 60-40 ve memur kadroları 70-30 oranı ile her iki toplum fertlerinden oluşacaktı. Her iki toplumun kendi işlerine bakacak birim Cemaat Meclisi olacaktır. Bu meclis toplumsal harcamalar için vergi koyma hakkına sahip olacak ve resmi dil Türkçe ve Rumca olacaktır. Ayrıca Cumhurbaşkanı yardımcısı veto yetkisine sahip olacak ve önemli konularda Türk üyelerin ayrı oy çoğunluğu gerekli olacaktır. ENOSİS ve TAKSİM ise bu noktada yasaklanmıştı (İsmail,1992;54).

Zürih ve Londra anlaşmalarına ek olarak, Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Garanti Anlaşması, Kıbrıs Cumhuriyetinin herhangi bir devletle tamamen veya kısmen herhangi bir siyasi veya iktisadi birliğe katılmamasını taahhüt eder. Yine bu anlaşmanın I.maddesinde şu ifadeye yer verilmektedir; “ortak veya anlaşarak hareket mümkün olmadığı takdirde garanti veren her üç devletten her biri, bu anlaşma ile kurulan düzeni tekrar kurmak amacı ile harekete geçmek hakkını saklı tutarlar (Mendelson,2001;1).

Görüldüğü gibi Türkiye 1974 Barış Harekatını işte bu anlaşmanın I.maddesinin kendisine verdiği hakka dayanarak yapmıştır. Yani 1974 Barış Harekatı, uluslararası bir anlaşmanın yüklediği sorumluluğun yerine getirilmesidir (Gürkan,2001,277).

Bu yüzden Rum-Yunan Yönetimi sürekli olarak Garanti Anlaşmasına saldırmakta ve bu hakkın korunması için ısrar edilmesi, en azından tek yanlı müdahale hakkından

taviz verilmemesi halinde olası bir anlaşmanın imzalamayacağını söylemektedir. Nitekim 1964 yılında Makarios, 1960 antlaşmalarının tek yanlı olarak feshedildiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Türkiye başvuruda bulunmuştur. 4 Mart 1964 tarihli karardan sonra, adada BM Barış gücü ordusu kurulması kararlaştırılmıştır.

3. Kıbrıs-AT İlişkileri

Kıbrıs ve AT, ilişkileri, Kıbrıs'ın 16 Ağustos 1960 tarihinde bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemde dış politikasının bağlantısızlık üzerine kurulmasıyla beraber, 1962 yılında AT'ye ortaklık başvurusunda bulunmasıyla başlamıştır. O günden bu güne gelinen süreçte, GKRY'nin AB tarafından 1 Mayıs 2004'teyılında üyeliğe kabul edilmiştir..

Kıbrıs'ın AT'ye üyelik için başvurusunun nedenlerine bakıldığında, ekonomik etkenin ön plana çıktığı görülür. Çünkü Kıbrıs, İngiltere'nin AT'ye tam üye olması durumunda ekonomisinin olumsuz yönde etkileneceğini düşünmekteydi. Ayrıca Kıbrıs, daha çok bir tarım ülkesi özelliği göstermektedir. İngiltere'ye ihraç edilen tarım ürünleri, toplam tarım ürünlerinin %70'ini oluşturmaktaydı. Bu durumda ürünlerin gümrüklü olarak İngiltere pazarına girmesi durumunda Kıbrıs ayrıcalıklı konumunu kaybedebileceği sonucu, ihracatının çok ciddi bir biçimde zarar göreceği endişesi vardı. Ortaklık Antlaşması için yapılan başvurunun hemen ardından Kıbrıs'ta toplumlar arası çatışmalar başlamıştır ve Türk toplumu temsilcileri ortak hükümetten fiilen ayrılmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, AT ile görüşmeler sürdürüldü ve Kıbrıs Hükümeti adına Rum toplumunun temsilcileri tek başlarına müzakereleri yürüttüler ve 19 Aralık 1972 tarihinde AT ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında ortaklık Antlaşması imzalandı. Böylece Kıbrıs, Yunanistan (1962), Türkiye (1964) Malta'dan sonra AT ile ortaklık ilişkisine giren dördüncü ülke oldu (Fırat,2000;244-245).

Kıbrıs Rum tarafının AT'ye Türk tarafı olmaksızın katılmasının nedeni, Batı Avrupa'da kurulmakta olan ve içerisinde Yunanistan'ında yer aldığı siyasal bir birliğin dışında kalmak istememesi ve ticari tavizlerden Kıbrıs Cumhuriyeti adına tek taraflı olarak yararlanmak istemesidir. Ortaklık Antlaşması 1973 yılında yürürlüğe girmiştir.

Bilindiği gibi Kıbrıs Türk Toplumunu, 1963'ten itibaren hükümetten çekildiği için AT ile Kıbrıs arasında Ortaklık Antlaşması'nın imzalanmasına yönelik görüşmelere katılmamıştır. Dolayısıyla, bu antlaşmanın imzalanmasında herhangi bir katkısı da olmamıştır. Bununla birlikte Türk toplumu adına antlaşmaya karşı çıkan, Denktaş'ın AT ile ortaklık ilişkisi kurulmasını ilke olarak, ideolojik ya da ekonomik nedenlerle karşı çıktığını söylemek pek mümkün değildir.

Denktaş, söz konusu durumu anayasaya aykırı olduğunu vurgulamış ve söz konusu antlaşmanın 5.maddesinde belirlenen iki toplum arasında ayrımcılığın önleneneğine dair ilke getirilmiş olmakla birlikte, bu ilkeye aykırı davranışlarda bulunacaklarla ilgili ihtiyari tedbir getirilmemesini eleştirmiştir (Fırat,2000;246-247).

Denktaş, İtalya'nın Lefkoşe Büyükelçisine yazdığı mektupta; Antlaşmanın Türk tarafının haklarını korumaktan uzak olduğu, iki taraflı antlaşmaya Türklere danışılmadan gidildiği takdirde AT'nin Rumlara "De Facto" durumlarını sağlamlaştırılmalarına dolaylı olarak yardım edeceğini, Rumların da gerçek niyetinin adanın Yunanistan'a bağlamak olduğunu belirtirken, ortaklık antlaşmasına karşı oluşunun nedenlerini ortaya koymuştur (Andiç,2002).

Gerçekten de hukuki duruma açıkça aykırı olan bu antlaşma, uluslararası politika da, her zaman hukuk kurallarının geçerli olmadığı en somut kanıtı olarak göze çarpmaktadır.

Bu antlaşmanın, ekonomik boyutu da başka bir önem arz etmektedir. AT tarafından yapılan mali yardımlarda da eşitlik ilkesi gözetilmemiş, ekonomik olarak adanın dengeli kalkınması ve ayrımcılık yapılmaması gerekirken, siyasal olarak adanın tümünün resmi temsilcisi olarak sadece Rum Hükümeti'ni tanıdığı için, alınacak kararları Rumların "vize" sine tabi kılınmıştır. Bir örnek verilecek olursa; 1978'deki 1.Mali Protokol uyarınca beş yılda yapılan toplam 30 milyon ECU'lük yardımın 24 milyonu Rum kesimi, 6 milyonu Türk kesimi almıştır. Mali yardımların dışında AT destekli ortak yatırım projelerine bakıldığında Kıbrıslı Türkler açısından durum daha da kötüleşmektedir. Bu projelerde sadece Lefkoşe Kanalizasyon projesi Türk tarafında gerçekleştirilmiştir (Fırat,2000;250-251).

AT Kıbrıs'la ortaklık ilişkisinde muhatap olarak başlangıçtan itibaren Kıbrıs Rum Hükümetini kabul etmekle birlikte, Kıbrıs sorununa bakış açısı, Topluluğun kendi içinde ve uluslararası sistemde yaşanan çekişmelere paralel olarak farklılıklar göstermiştir.

1972 yılında, Kıbrıs ile Ortaklık Antlaşması imzalayan AT, aynı dönemde gerek Yunanistan gerekse Türkiye ile ortaklık ilişkisi içinde bulunuyordu. 1974'te Kıbrıs'ta yaşanan Yunanistan destekli darbe girişimi ve Türkiye'nin adaya müdahalesi üzerine aldığı tavırda sorunun üç tarafı ile aynı nitelik ilişkisi içinde bulunmasının etkisi olmuştur. 1974 sonrasında yayınlanan bildirimlerde bir yandan Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığına verilen önem belirtilirken öte yandan Kıbrıs'taki iki toplum arasında görüşmeler yoluyla, kalıcı ve adil bir çözüm biçimi bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu dönemde, AT, taraflardan birinin görüşünü benimseyen tutum içine girmekten kaçınmıştır (Andiç,2002).

Ancak AT'nin bu tutumu Yunanistan'ın Topluluktan üyelik başvurusu üzerine değişmeye başlamıştır. Değişimin ilk işaretleri 29 Ocak 1976'da AT Komisyonunun Yunanistan'ın tam üyelik başvurusuna ilişkin görüşü de şöyle yer almaktadır; “şimdiye değin Topluluğun, Yunanistan ve Türkiye ile ilişkilerindeki denge, ifadesini her iki ülkenin farklı takvimlerde de olsa son hedef olarak tam üyelik olanağına sahip ortaklık statülerindeki özdeşlikte bulmaktaydı” dedikten sonra “gelecekte Topluluktaki Yunan üyeliği ise, bu dengeye kaçınılmaz bir biçimde yeni bir unsur getirecektir” sözleri eklenerek, Topluluğun tutumunda değişiklik olacağını ipuçları veriliyordu. Yunanistan'ın 1981 yılında tam üyeliğinden sonra Kıbrıs konusunda AT'nin tutumu belirgin bir değişiklik göstermiş, Yunanistan tam üye olarak Topluluğun kararlarında belirleyici rol oynamaya başlamıştır (Fırat,2000,251-252).

Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin AT'ye tam üyelik başvurusu sonrası gelişmelere bakıldığında şunlar görülür;

Bilindiği gibi bu dönem, uluslararası sisteminde eski dengelerin değiştiği, soğuk savaşın sona erdiği bir ortam içinde bulunmaktaydı. Bu durum, ABD-SSCB arasındaki uluslararası sorunlara yaklaşım farklılığının ortadan kalkması öncelikle Kıbrıs olmak üzere bölgesel sorunların çözümünün kolaylaştığını düşündürmüştür. Ancak aşağıda görüleceği gibi sanıldığı aksine bu gerçekleşmemiştir.

Bu gelişmeler doğrultusunda, BM ve AT, Kıbrıs sorununun çözümü için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. BM çerçevesinde Kıbrıs sorununun çözümü konusunda yapılan girişim Denktaş'ın ödün vermemesi üzerine sona ererken, ikinci girişim AT'den gelmiştir. AT bu konuda yapılacak en akıllı işin Denktaş'ı devreden çıkarmak ve Türkiye ile yapılacak pazarlık sonucunda Kıbrıs sorununa çözüm bulunması gerektiği düşünmekteydi. Bunun için Türkiye'nin AT'ye üyeliğinin koşullarından biri olarak Kıbrıs öne sürülmeye başlandı. AT bu düşüncesini Haziran 1990'da Dublin Zirvesinden sonra yayınlanan bildiriye uygulamaya koymuş, Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerinin Kıbrıs sorununun başlangıcını belirtmiştir (Andiç,2002).

Kıbrıs sorununa çözüm arayışları, bir yandan BM çerçevesinde aranırken diğer yandan AT, Türkiye üzerinde baskılarını artırmış, Kıbrıs Rum Hükümetinin AT'ye tam üyelik için başvuruda bulunması sorunu yeni bir boyut eklemiştir. GKRY'nin başvurusu üzerine yapılan incelemeler sonucunda AT Bakanlar Konseyi, 19 Ekim 1993'te AT Komisyonu raporu doğrultusunda, Kıbrıs'ın üyelik talebine olumlu bakmış ve Kıbrıs ile 1995'te tam üyelik sürecini başlatan kararı almıştır.

Bilindiği gibi 24 Haziran 1994 yılında Korfu Adası'nda gerçekleştirilen AB zirve toplantısından sonra yayımlanan “Beyaz Sayfa” adlı sonuç bildirgesinde ise Kıbrıs ve

Malta'nın Birliğin genişleme programına alındığı, AB üyeliğine buradan sonra alınacaklar içinde bu iki ülkeye öncelik tanınacağı resmen açıklanmıştır (Fırat,2000;255).

KKTC (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)'nin başvuruya karşı tutumuna genel olarak bakıldığında, Kıbrıs'ta bir uzlaşma sağlamak için BM gözetiminde sürdürülen görüşmeler devam ederken, Rum kesiminin 3 Temmuz 1990 tarihinde Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusunda bulunması ve bu tek taraflı ve kurucu antlaşmalara aykırı başvuruların amacının ekonomik değil siyasi olduğu görölmektedir.

Bu olayın hemen ardından Rauf Denктаş, 12 Temmuz'da bir muhtıra yayınlamış ve sadece tek tarafın AT'ye üyeliğinin doğuracağı sakıncaları ifade etmiştir.

Glafkos Klerides, "Avrupa Birliği'ne girildiğinde, 1960 Garanti Antlaşmasının iki kesimlilik ve global mal mülk değişimi dahil Kıbrıs Türkleri'nin olası bir anlaşma ile elde edecekleri hak ve güvencelerin Avrupa Birliği normlarına göre geçersiz addedebileceğini, tüm Rum göçmenlerin Kuzey'e geri döneceğini ve bu sayede Yunanlılığın Kıbrıs'ta son hedefine ulaşmış olacağını" açıklamıştır. Klerides'in bu açıklamasından da anlaşılacağı gibi, Rumların Avrupa Birliği üyeliğinden amaçları Türkiye'nin Antlaşmalarla tescil edilmiş Kıbrıs üzerindeki etkin garantisini ortadan kaldırarak, 1923 Lozan Antlaşmasının bir uzantısı olarak Kıbrıs'ta tesis edilen Türk-Yunan dengesini kendi çıkarları yönünde tek taraflı bozmaktı. Avrupa Birliğinin Kıbrıs Türk tarafının haklı itirazlarına rağmen Rumların "meşru hükümet" ünvanı altında yaptığı tek taraflı başvurusu kabul ederek işleme koyması, Rum tarafının Kıbrıs konusundaki uzlaşmazlığını daha da artırmıştır. Rum tarafı Kıbrıs'ta varmak istediği hedefe zaten Avrupa Birliği üyeliği yoluyla ulaşacağı beklentisi içine girerek, o ana kadar belirlenmiş olan çözüm parametrelerine sırt çevirmiştir. Böylece "toplumlar arası görüşmeler" ve "iki kesimli federal çözüm" çabaları fiilen ortadan kalkmış olmuştur (Denктаş,2001).

4. Tam Üyelik Başvurusu Karşısında Türkiye'nin Politikası

Kıbrıs Rum Hükümetinin AT'ye üyelik başvurusu Türkiye'de de tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin bu yeni gelişme karşısındaki tutumu iki yönlü olmuştur; bir yandan Dışişleri Bakanı Ali Bozer başvurunun hukuki temelden yoksun ve geçersiz olduğuna dair demeçlerle Ankara'nın olumsuz tepkilerini dile getirirken, öte yandan KKTC ile mütabakat metni imzalanarak ekonomik ve sosyal ilişkileri derinleştirme kararı almıştır.

Bu karar çerçevesinde, iki ülke arasında gümrük birliği hedefinin gelişen şartlara göre dikkate alınması ve seyahatlerde pasaportun kaldırılarak kimlik belgesinin yeterli olması konusunda niyet bildirilmiştir. Böylece Türkiye, gerekirse KKTC ile

birleşebileceği havası yaratarak “uyarı” niteliğindeki fiili tepkisini ortaya koymuş oldu (Fırat,2002;453).

BM Genel Sekreteri Cuellar ise 11 Eylülde bir basın toplantısı yaparak, Rum başvurusu incelenirken sorunun çözümünün iki tarafın rızasıyla varılacak kapsamlı bir antlaşmayı gerektirdiği gerçeğinin yanı sıra, BM Güvenlik Konseyinin 649 sayılı kararının adada çözümü güçleştirecek adımlardan kaçınılması isteğini de hatırlatmıştır. Eylül ayında Avrupa Topluluğu Konseyi'nin başvurusu incelemeye alma kararı üzerine Türkiye, resmi tepkisini alt düzeyde tutmuştur. Bu, Ankara açısından bir sürpriz oluşturmamakta ise de Türkiye'nin sınırlı tepki göstermesinin nedeni karar vericiler arasındaki görüş ayrılığı olmuştur. Dışişleri Bakanı, Topluluk Konseyinin bu kararından sonra daha aktif davranması gerektiğini savunurken, Cumhurbaşkanı Özal, Kıbrıs dolayısıyla AT ile ilişkilerin yıpratılmaması gerektiği inancından hareketle, Kıbrıs politikasında daha temkinli bir yaklaşım sergilemiştir (Fırat,2000;258-259).

1991'de BM ve ABD heyetleri ile görüşmelerde Özal'ın sergilediği bu esnek tutum BM Genel Sekreteri Butros-Gali'yi umutlandırarak, üst düzey bir buluşmanın gerçekleşebileceği yönünde düşünceler doğmasına yol açmıştır. Butros-Gali, Özal'ın Denktaş'ı toprak paylaşımı konusunda gerekli tavizleri vermeye ve bir miktar Rum mültecinin kuzeye dönmesini kabul etmeye zorlayacağına ikna olmuştur. Ancak Yunanistan ve Rum kesimi Özal'ın dört taraflı görüşme önerisini reddederek onun yerine Güvenlik Konseyi'nin daimi beş üyesinin de yer alacağı uluslararası konferans çağrılarını yinelenmişlerdir (Bölükbaşı,2001;300).

Yunanistan ve GKRY tarafından sunulan önerileri Türkiye kabul etmemiştir. BM nezdinde çözüm için yapılan görüşmelerin hiç biri sonuç vermemiştir. Tüm bunlardan sonra 1994 yılında Korfu zirvesinde Kıbrıs'ın AB genişleme programına alınması kararı üzerine, KKTC Meclisi 29 Ağustos 1994 tarihli 47 sayılı kararıyla yeni bir politika başlattığını ilan etmiştir. Buna göre; Kıbrıs eşit ve siyasal ve hukuksal statüye sahip iki halktan biri olduğu kabul edilmeden “güven artırıcı önlemler” görüşmelerini sürdürmek anlamlı değildir. Yine bu kararla KKTC meclisi daha önce almış olduğu federasyonu tek çözüm şekli olarak gören kararlarını yürürlükten kaldırmıştır.

5. AB-Kıbrıs Tam Üyelik Görüşmeleri

6 Mart 1995 tarihi, gerek Türkiye gerekse Kıbrıs için AB ile ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu tarihte, Türkiye-AB ortaklık Konseyi toplantısında Gümrük Birliği kararı imzalanmıştır. AB, Türkiye'de 1996 başından itibaren AB ile Gümrük Birliğine geçmesinin ön koşulu olarak, Rum kesimi ile AB arasında 1996 hükümetler

arası konferansının ardından başlayacak olan tam üyelik görüşmelerine itiraz etmemesini istemiş, Murat Karayalçın'ın Dışışleri Bakanı olduğu dönemde Türkiye, önce bu konudaki talebe sözlü olarak muvafakat etmiş, ardından Kıbrıs konusunda resmi tutumu deklere eden bir bildirge yayınlamıştır.

Söz konusu bildirgede Türkiye şu görüşleri dile getirmiştir (Ülger, Ertan Efeğil,2001;2-3):

• Bir çözüm olsa dahi, Kıbrıs Türkiye'den önce AB'ye giremez. Zira bu Türkiye ile Yunanistan arasındaki hassas dengeyi bozacaktır.

• Türkiye 1960 Antlaşmaları ve bunlardan doğan haklarını saklı tutmaktadır.

• İçinde Yunanistan'ın bulunduğu AB, Kıbrıs sorununun çözüm yeri değildir.

• Buna rağmen GKRY'nin AB üyeliği ileri götürülürse, Türkiye'de KKTC ile benzeri bir bütünleşmeye gitmek durumunda kalacaktır.

Bütün bunlara rağmen, ekonomik etkileri bir yana, siyasi açıdan birçok olumsuz özellik taşıyan Gümrük Birliği Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmanın 16.maddesi uyarınca Türkiye'nin 2001 yılına kadar, GKRY ile ticaret antlaşmasını imzalamak durumunda olması ise, bir başka sakıncalı yön ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu antlaşma ile Türkiye ilk defa, şimdiki kadar tanımadığı bir ülkeyi muhatap kabul etmiş oluyordu.

Görüldüğu gibi birçok yönden sakıncalı olan bu antlaşmanın imzalanması Türkiye'de sadece oy kaygısı güden o dönemki iktidarın bir ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Türk kamuoyunda artan tepkiler ve KKTC'deki rahatsızlık, Cumhurbaşkanı Demirel'i harekete geçirmiş ve Denктаş'la yapılan görüşme sonucunda, 28 Aralık 1995 tarihinde KKTC ve Türkiye arasında ortak bir deklârasyon yayınlanmıştır. Bu deklârasyonda ancak, Federal Kıbrıs'ın Türkiye ile birlikte AB'ye tam üye olabileceği belirtiliyordu.

AB-Türk Yunan ilişkileri ve Kıbrıs sorununa olan etkilerine bakıldığında ortaya çıkan durum şu biçimdedir;1997 başında Türkiye, AB ilişkilerinde yeni bir gelişme umuduyla Kıbrıs konusunda yumuşamaya gidileceğine dair işaretiler vermeye başladı. 24 Şubat 1997'de, AB Dışışleri Bakanları toplantısından sonra yapılan açıklamalarda yer alan Kıbrıs'ta çözüm olmadan diyalog toplantılarının ve tam üyelik müzakerelerinin gerçekleşmeyeceği, bu iki görüşmeye Türklerinde kabul edilmesi gerektiği, bölünmüş bir Kıbrıs'ın Birliğe alınamayacağı, ancak çözümden sonra tüm ada için üyeliğin söz konusu olabileceği yönündeki sözler, AB'nin 1995 kararlarından farklı bir politikaya yöneldiği izlenimini veriyordu. Gerek yayınlanan ortak deklârasyon ile Türkiye'nin tutumunu sertleştirebileceği izlenimini vermiş olması gerek hükümetin büyük ortağı RP'nin AB

karşıtı söylemi, AB'nin Ankara üzerindeki baskısını azaltma kararı üzerinde etkili olmuş olabilir. Ancak bu geçici yumuşama, koşulların değiştiği Temmuz ayında sona ermiş ve gerilimli ilişkiler yeniden başlamıştır (Andıç,2002).

Bilindiği gibi Avrupa Komisyonu 16 Haziran 1997 tarihinde Gündem 2000 adlı bir belge yayınlamıştır. Bu belge esas itibarıyla Avrupa Birliğinin geleceğine yönelik bir değerlendirmeler bütünüdür. Bu belgede AB'nin 21.yüzyıldaki güçlenme ve genişleme stratejisi ortaya konmakta ve bu stratejiyi içeren alanları hesaplamaktadır.

1997 yılı sonunda gerçekleşen Lüksemburg zirvesinde Gündem 2000 kapsamında genişlemeye yönelik tavsiyelerin değerlendirilip kabul edilmiş ve 5 ülkenin (Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Slovenya) yanı sıra Kıbrıs ile de müzakerelerin başlatılması öngörülmüştür. Bu noktada Kıbrıs'ın Gündem 2000 kapsamında Komisyon tarafından tam üyelik müzakerelerinin başlaması tavsiye edilmekle birlikte genişleme sürecinde ilk gruba dahil edilmesi dikkat çekicidir, bu bakımdan ilk grup içinde de başlı başına ayrı bir konumda değerlendirildiğinin bir göstergesidir (Baydarol,1998;33).

Bu kararlar doğrultusunda genişleme sürecine dahil olan ülkeler iki grup oluşturuyordu. Her iki grupta da yer almayan Türkiye, bu zirvede ayrı bir kategoride ele alınmış ve Luksemburg Zirvesi Başkanlık Bildirisi'nin 31 ile 36. paragrafları Türkiye konusuna ayrılmıştır.

Buna göre, Türkiye'nin tam üyelik ehliyeti vurgulanıyor, diğer adaylarla aynı kriterlerle değerlendirileceği belirtiliyordu.

Öte yandan aynı maddenin 35.paragrafındaki ifadeler zirvenin ertesi gün Türkiye'nin AB ile siyasi diyalogunu kesmesine yol açmıştır. Bu ifadelerde şu konular yer alıyordu:

- AB seviyesinde insan haklarının korunması
- Azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması
- Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin tatminkar ve istikrarlı bir noktaya “Uluslararası Adalet Divanı”na başvuru yolu da dahil olmak üzere çözüme kavuşturulması

• Birleşmiş Milletlerin ilgili kararları doğrultusunda Kıbrıs'ta siyasi bir çözüm bulunması için Türkiye'nin desteği yaklaşımlar

Bu kararlar, dönemin Türkiye Hükümeti tarafından Türkiye'nin tam üyelik sürecinden dışlanarak hakkaniyet sınırlarını aşar şekilde Yunanistan tezlerinin bir ön koşul olarak Türkiye'ye dayatılması olarak algılanmış, Zirveyi takip eden 14 Aralık 1997 günü yapılan resmi açıklamayla Avrupa Birliği ile olan siyasi diyalogun askıya alındığı açıklanmıştır (Baydarol,1998;3).

Avrupa Birliği'nin genişleme ve derinleşme çabalarının ele alındığı Lüksemburg Zirvesinde bir yandan bütünleşmenin daha ileri bir aşamaya taşınması, Ekonomik ve Parasal Birlik aşamasına geçilmesinin sınırları belirlenmiştir. Türkiye'nin dışlandığı bu Zirve'de AB'ye aday olarak belirlenen, 11 ülke arasında "Kıbrıs Cumhuriyeti" de yer almış ve 1998 Mart ayında Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya, Polonya ve Macaristan ile eşanlı olarak Kıbrıs Cumhuriyeti ile AB arasında tam üyelik görüşmeleri başlamıştır.

AB'nin Kıbrıs Rum Hükümetiyle adanın bütünü adına tam üyelik görüşmelerini başlatması üzerine, aynı gün, Türkiye-KKTC Ortaklık Konseyi toplanmış ve ilişkileri geliştirme doğrultusunda kararlar alınmıştır. Ortaklık Konseyi Deklârasyonunda AB'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimiyle tam üyelik müzakerelerini başlatmasının ada için yaratacağı ekonomik, siyasal ve hukuksal sorunları Türkiye ve KKTC'nin kabul etmeyecekleri Kıbrıs sorununun mahiyetinin değiştığı ve daha önce öngörülen çözüm çerçevesi ve parametrelerin ortadan kalktığı, bundan böyle adada iki devletin varlığı kabul edilmedikçe çözüm yolunda ilerlemenin mümkün görülmediği, iki ülke arasında siyaset, ekonomi, kültür, güvenlik ve eğitim alanlarında ilişkilerin derinleştirileceği belirtiliyor ve somut projeler sıralanıyordu (Fırat,2002;476).

Görüldüğü gibi Lüksemburg Zirvesi sadece AB ile ilişkilerini değil, aynı zamanda Kıbrıs politikasını da değiştirmiştir. AB bu zirvede de taraflı davranarak Yunanistan'ın isteği doğrultusunda davranış eğilimi göstermiştir.

6. Helsinki Zirvesi İle Birlikte Yaşanan Gelişmeler

10-11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de gerçekleştirilen ve Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler bakımından bir dönüm noktası teşkil eden, Türkiye'nin alınan kararlar doğrultusunda aday ülke statüsünü kazandığı bu Zirve'de alınan kararların Türkiye'yi doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren maddelerden ilki 4.maddedir.

Bu maddede Türkiye'nin doğrudan adı geçmemekle birlikte tek bir çerçevede 13 aday ülkenin varlığı belirtilmekte, aday ülkelerin tam üyelik sürecine eşit şartlar altında katıldıkları ifade edilmektedir.

Helsinki kararlarının Türkiye'yi ilgilendiren bir diğer maddesi iki paragraftan oluşan ve Kıbrıs sorununa ilişkin 9.maddesidir.

a. Avrupa Birliği Konseyi, 3 Aralık tarihinde New York'ta Kıbrıs meselesinin kapsamlı bir çözümüne yönelik olarak başlatılan görüşmeleri memnuniyetle karşılar ve BM Genel Sekreterinin bu süreci başarıyla sonuçlandırma yönündeki gayretlerine güçlü desteğini ifade eder.

b. Avrupa Birliği Konseyi, politik bir çözümün, Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne

katılımını kolaylaştıracağıının altını çizer. Üyelik müzakerelerinin tamamlanmasına kadar kapsamlı bir çözüme ulaşılammış olursa, Konsey'in üyelik konusundaki kararı, yukarıdaki husus bir ön şart olmaksızın verilecektir. Bu konuda Konsey, tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır (Güncel Haber,2000).

İlk olarak Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke olarak gösterilmesi bir başarı sayıldı ve Türk kamuoyunda sevinçle karşılandı. Ama bu sevinçler bir tartışmayı da beraberinde getirdi. Bu tartışma, Türkiye AB üyeliği için Kıbrıs konusunda taviz verilip verilmediği ile ilgilidir.

Maddeler incelendiğinde şu sonuç ortaya çıkar; Yani eğer Türkiye Kıbrıs sorunu konusundaki çözüm önerilerini sonuca ulaştıracak adımlar atmazsa, AB sorunu Türkiye'nin kabul edeceği biçimde çözülmesini beklemeden Güney Kıbrıs'ın üyeliğine evet diyecektir. Bu, AB'nin Kıbrıs'ın üyeliğinde Türk tezlerinden biri olan önce Kıbrıs sorununun kendi içinde halledilmesi konusunu zorunlu görmemesidir.

Görüldüğü gibi bu maddelerin içinde yer aldığı Helsinki kararlarının Türk Hükümetince hiçbir itiraza gerek duyulmaksızın memnuniyet içinde karşılanması Kıbrıs'ta taviz verilmiş mi sorusu için şüphe uyandırmaktadır.

AB'nin Kıbrıs Sorununu Türkiye'nin önüne bir şart gibi koyma eğilimi, Katılım Ortaklığı Belgesinde de açıkça belli olmaktadır.

Bilindiği gibi 8 Kasım 2000 tarihinde Katılım Ortaklığı Belgesinde, Kıbrıs Sorunu "ilkeler" bölümünden çıkarılıp "kısa vadeli öncelikler" bölümüne alınmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak Başbakan Ecevit, "Katılım Ortaklığı Belgesindeki Kıbrıs şartı, Helsinki'deki haklarımızı geri alıyor" derken gerek kendisi gerekse diğer iktidar ortağı partilerin liderleri Devlet Bahçeli ve Mesut Yılmaz, konuyla ilgili sert ve AB'ye karşı tavizsiz açıklamalarda bulunmuşlardır. Liderler, gerekirse AB'ye adaylıktan çekilebileceklerini bildirmişlerdir (Fırat,2002;359).

Bu gelişmelerden sonra 4 Aralık 2000'de Brüksel'de toplanan AB Dışişleri Bakanları Kıbrıs ve Ege konusunu "ön şart" olarak getirmeyip "güçlendirilmiş siyasi diyalog" başlığıyla düzenlediler. ABD'nin de devreye girmesiyle Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'in istediği yönde düzenlenmiş oldu.

Katılım Ortaklığı Belgesinde Kıbrıs konusu şu şekilde yer almaktadır:

"Helsinki sonuçları bildirgesine uygun olarak siyasal diyalog bağlamında, Helsinki Sonuçları Bildirgesinin 9(a) maddesinde atfı yapıldığı gibi, BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması sürecini başarılı bir sonuca bağlamaya yönelik çabalarını güçlü bir biçimde desteklemek" tir (Katılım Ortaklığı Belgesi,2000).

Görüldüğü gibi AB'nin Helsinki'de Türkiye'nin üyeliğe aday ülke olarak kabulü

kararındaki tutumu Kıbrıs sorununun çözümünde yardımcı ve teşvik edici nitelikte değildir. Aksine bu tutumu bir tehdit olarak algılanması da söz konusudur. Çünkü, Türkiye'nin AB üyeliğine aday ülke olarak kabul edilmesi ile Kıbrıs sorununun çözümü ve Güney Rum Yönetiminin üyeliği konularını birbiriyle çelişkili yapmakta ve böylece Türkiye'nin Kıbrıs'ta bazı ciddi ödünler vermesini zorlamak amacıyla olduğunu açığa çıkarmaktadır.

9(b) maddesinde belirtilen, Kıbrıs'ta bir çözüme varılmadığı taktirde Kıbrıs'ın AB üyeliği için bir engel oluşturmayacağı, fakat üyelik aşamasına geldiğinde ilgili tüm faktörlerin de dikkate alınacağı hükmünden maksat, Kıbrıs sorununu Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde "Demokles'in kılıcı" gibi kullanmak ve Ankara'yı ödün vermeye zorlamak niyetidir (Gazioğlu,2001;84).

Oysa Türk tarafı, adanın tümünü temsil etmeyen Güney Kıbrıs'taki De Facto Rum Yönetiminin tüm Kıbrıs adına söz söylemek hakkına sahip olmadığı gerçeğini dile getirmekte ve AB ile Rum Hükümeti'nin yaptığı üyelik müzakerelerinin hiçbir yasal dayanağını olmadığı görüşünü, uluslararası hukuk ve antlaşmalar çerçevesinde haklı bir tez olarak ileri sürmektedir.

7. Denктаş-Klerides Görüşmeleri ve Yaşanan Son Gelişmeler

Genel olarak bakıldığında, 1995'li yıllarda AB'nin Kıbrıs sorununa taraf haline gelmesiyle başlayan Rum-Yunan destekçisi politikaları, Birlik tarafından bugüne kadar ada sorununa çözüm getirecek nitelikte görülmiştir.

Ancak son yıllarda AB'nin genişleme takvimi yaklaştıkça Kıbrıs'ın Birliğe bütün adayı temsilen alınmasına Türkiye'nin vereceği karşılığı sert bir dille duyurmasıyla birlikte, AB'nin Kıbrıs Politikası tıkanma noktasına gelmiştir. Denilebilir ki, belirlenen stratejiler özellikle AB'ye alınması olasılığı yükseldikçe Rumların uzlaşma noktasından uzaklaşması nedeniyle sorunu çözmek yerine içinde çıkılmaz bir duruma getirmiştir.

Bilindiği gibi 2000 yılı Kasım ayında yapılan görüşmelerde, BM'nin girişimi bir kez daha Türk kesiminin çekilmesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunu takiben, 2001 Ağustos ayı sonlarında yeniden taraflar arası görüşmelere başlanması için Genel Sekreter Annan'la bir araya gelen Denктаş, egemen eşitlik ilkesinin kabulünü ön koşul olarak öne sürerek, tek yanlı Rum başvurusundan duyulan rahatsızlığı bir kez daha vurgulamıştır. Adaya giden Annan'ın Kıbrıs Özel Temsilcisi De Soto, ayrı ayrı görüşmelerde bulunduğu taraflara bir öneri paketi sunmuştur. Yapılan görüşmeler sonunda Denктаş tarafların görüşmelere eşit statüde katılmasının kabul edilmemesine bağlı olarak yeterli zemin oluşmadığı gerekçesiyle 12 Eylül'de New York'ta yapılacak görüşmelere yönelik De

Soto'nun davetini, görüşme takvimine bir hafta kala reddetmiştir. Türk yetkililer ise, taraf olarak Denктаş'ın onayı alınmadan görüşme tarihi ilan edilmesini BM'nin iyi niyet misyonuna uygun düşmediği eleştirisini getirerek tepki göstermiştir (Özkan,2001;7).

Rauf Denктаş, 2002 Ocak ayında yaptığı konuşmada Kıbrıs'ta çözüm yolunu yeni bir ortaklık olduğunu ifade ederek, bu iki eşit, egemenlik pay sahibi, ortak iki ayrı coğrafyada olabileceğini ifade etmiştir (Cumhuriyet,14.01.2002;8).

Bilindiği gibi Kıbrıs sorunu ile ilgili görüşmeler 16 Ocak 2002'de başlamış ve halen, Rauf Denктаş ile Glaskos Klerides arasında sürdürülmüştür. Denктаş, Cumhuriyet Gazetesine yaptığı açıklamada, AB'ne girebilecek bir müşterek oluşum için Türk tarafının büyük bir açılım yaptığına dikkat çekerek bunun karşılığında toprak bütünlüğünün garanti altına alınması gerektiği belirtmiştir.

Denктаş, Türk tarafının 3 konuda ısrar ettiğini, bunlarında ayrı egemenlik, 3 özgürlüğün kısıtlanması(serbest dolaşım, serbest yerleşim, mülkiyet özgürlüğü) ve Türk-Yunan dengesinin korunması olduğunu ifade etmiştir. Görüşmelerin Haziran ayına kadar tamamlanması yönündeki görüşün kendisine ait olduğunu belirten Denктаş, “ taraflar yıllardan beri hangi konularda ısrarcı olduklarını bilmektedirler” diyerek görüşmelerin Haziran ayını aşabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Denктаş, Rum tarafının Kıbrıs Cumhuriyetinin meşru sahibi olma iddiasından vazgeçemediğini söyleyerek, KKTC tarafının tanınmış olmasa bile ayrı bir devlet olmakta ısrar ettiğini beyan etmiştir (Cumhuriyet,29.3.2002;8).

16 Ocakta yapılan ikinci tur görüşmelerde Denктаş, Rum lideri Klerides'e 16 Maddeden oluşan bir çözüm planı vererek “eşit statü” temelinde Kıbrıs Ortaklık Devleti kurmayı önermiştir. Denктаş'ın ikinci tur görüşmelerde masaya getirdiği belgeye göre, Türk ve Rum tarafları ortak çıkarları için mevcut bölünmüş siyasi yapılanmaya son verecek ve ortaklık yapısına geçecektir. Bu süreçte devletlerin bazı yetkileri merkezi otoriteye devredilirken, güvenlik ve hukuk gibi konularda ortak, devletlerin uluslararası alanda ise tek bir hukuki kişiliği olacak, çözümün ardından Türkler ve Rumların birlikte AB üyeliği gündeme geleceği belirtilmiştir (Cumhuriyet,03.03.2002;7).

Bu görüşmelerden sonra her zaman olduğu gibi Rum tarafı geleneksel tavrını göstermiş ve Denктаş'ın 29 Nisan'da “yeni bir ortak devlet” tezini içeren belgeyi Klerides'e sunmasının ardından, Klerides'ten red yanıtı gelmiştir (Cumhuriyet,8.5.2002;1).

Yapılan müzakereler sürecinde ilerleme kaydetmemesi üzerine, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, taraflara kapsamlı bir anlaşma için temel oluşturacak belge olan “Annan Planı”nı sunmuştur. Ancak bu plan 2002 yılı sonu ve 2003 yılı başında revize

edilerek taraflara tekrar sunulduysa da üzerinde anlaşma sağlanamamıştır. Annan Planı'nda taraflar arasında anlaşma sağlanamadığı takdirde referanduma gidileceği öngörülmekteydi. Böylece 2004 yılının Nisan ayında referanduma her iki tarafta da çok tartışmalı bir biçimde gidilmiştir. Plan GKRY'nin tezlerine daha fazla yaklaştığı halde %70 gibi yüksek bir oy oranıyla halk tarafından red edilmiştir. Görüldüğü gibi taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamadan GKRY 1 Mayıs 2004 yılında AB'ye üye olmuştur. Dünya kamuoyunda, sürekli olarak çözümü istemeyen taraf olarak Kıbrıs Türk tarafını gösteren GKRY'nin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Bu konuda gerek AB, gerekse ABD tepkilerini açıkça dile getirerek, KKTC ile birlikte yaşama "hayır" cevabını veren GKRY'yi eleştirmişlerdir. Bu konuyla ilgili yakın bir gelecekte bir çözüm veya anlaşma olacağı ihtimali uzak görünmektedir.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Kıbrıs sorunu her şeyden önce Türkiye'nin öncelikle ele alıp sonuna kadar sahip çıkılması gereken bir konudur. Tarih boyunca Anadolu'ya hakim olan tüm devletlerin elinde tutmak istedikleri stratejik yönden önemi büyük olan bu ada, Türkiye-AB ilişkilerinde Yunanistan'ın Birliğe katılımıyla birlikte, sürekli öne çıkartılan bir konu olma özelliğini sürdürmektedir.

İki halkın eşit siyasi ortaklığına dayanan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasını, Kıbrıs'ı bir Rum Cumhuriyeti adasına dönüştürmek amacıyla ihlal eden Rum kesimi, Kıbrıs meselesini ortaya çıkaran taraftır. Bu noktada Kıbrıs Türk kesiminin anayasal haklarını yok sayarak tüm Kıbrıs adına GKRY'nin AB'ye tam üyelik müracaatında bulunması ve AB'nin de bu müracaata olumlu yanıt vermesi ulusal ve uluslararası hukuk anlamında bir ihlali içermektedir.

Kıbrıs'ın bir bütün olarak AB'ye üye olması gerekirken tek başına 1 Mayıs 2004'te AB'ye girmiştir. Bu durum, hukuki dayanaktan yoksundur.. Çünkü 1960 Antlaşmaları geçerliliğini korumaktadır. Ayrıca, 1960 Kıbrıs Anayasasıyla kurulmuş bulunan Türk ve Rum toplumlarının eşitliği esasına dayalı düzene alternatif bir çözüm getirilmediği için Rum tarafının üyeliği, siyasal olarak da destekten yoksun olduğu söylenebilir. AB'nin Kıbrıs sorununa taraf olması sadece Yunanistan'a yaramış ancak çözüme doğru giden yol daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Böylece, Kıbrıs'ın AB sürecinin başlatılmasıyla müzakere ortamı Kıbrıs Cumhuriyeti ve ondan ayrılan Türk toplumu şekline büründürölmeye başlanmıştır.

Kıbrıs'ta kalıcı ve adil barışın şartları ortadadır. Tarafların eşitliğinin kabulü Türkiye'nin etkin garantisinin olması ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel metinlerindeki

esaslara dönülmesidir. Her geçen gün Jeo-stratejik önemi artan Kıbrıs adasında kalıcı barış ve çözüm için bunlar, olmazsa olmaz koşullardır. Rum halkı yapılan referandumda niyetini açıkça ortaya koymuş, her zamanki uzlaşmaz tutumlarını “Hayır” oyu vererek teyid etmiştir. Böylece AB’nin her fırsatta üyelik için adeta bir koşul olarak Türkiye’ye dayattığı Kıbrıs sorunu ortadan kalkmıştır. Çünkü bu konuda Türkiye ve KKTC her zaman olduğu gibi barış ve uzlaşmadan yana olduğunu gözler önüne sermiştir. Şimdi görevini yapma zamanı öncelikle AB ve ABD’ye gelmiştir. Bu konuda gerekli adımlar atılmalı, öncelikle, KKTC’nin üzerindeki ambargolar kalkmalı ve KKTC bağımsız olarak tanınan bir devlet olarak uluslar arası sistemde yerini alarak yoluna devam etmelidir.

Kaynakça

ANDİÇ, Bilgehan, “Kıbrıs Üzerine Oynanan Kirli Oyunlar”, Denge-Ekonomi-Bilim-Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı:1, Ocak 2002, s.7.

BAYDAROL, Can, Avrupa Birliğinin Genişlemesi: Altılar Avrupasından Onbeşler Avrupasına, Onbeşler Avrupasından, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayını, İstanbul, 1991.

BOZKURT, İsmail, “Kıbrıs’ın Tarihine Kısa Bir Bakış”, Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi, HD Yayıncılık Matbaacılık Tanıtım Ltd. Stil., Ankara, 2001, ss.9-16.

BÖLÜKBAŞI, Süha, Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümözlük, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.281-307.

CİCİOĞLU, Hasan, “Türkiye ve KKTC’nin Coğrafi Bölge Üzerindeki Tarihi Önemi ve Yeri”, HD Yayıncılık Matbaacılık Tanıtım Ltd. Stil., Ankara, 2001, ss.21-30.

Cumhuriyet Gazetesi, “Kıbrıs Ortaklık Devleti”, 03.03.2002.

Cumhuriyet Gazetesi, “Klarides’ten hep “Hayır”, 08.05.2002.

Cumhuriyet Gazetesi, “Önce Çözüm Sonra AB”, 14.01.2002.

DENKTAŞ, Rauf, Önsöz, Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi, HD Yayıncılık, Matbaacılık, Tanıtım Ltd. Stil. Ankara, 2001.

FIRAT, Melek, “AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye’nin Politikaları”, En Uzun On Yıl, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, ss.241-279.

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.102-106.

GAZİOĞLU, Ahmet, “Kıbrıs’ın AB Üyeliği, Enosis Hayalleri ve Gerçekler”, Avrupa Birliği Kıbrıs’ında Kıbrıs Meselesi”, HD Yayıncılık Matbaacılık Tanıtım Ltd. Stil., Ankara, 2001, ss.78-100.

Güncel Haber, Katılım Ortaklığı Belgesi, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Güncel Haber, Sayı:13-14, Kasım-Aralık, 2000.

GÜRKAN, İhsan, “1974 Kıbrıs Barış Harekatında Siyasal İradenin Oluşumu ve Askeri Uygulama”, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.271-278.

INAF, Kıbrıs Gerçeğinin Bilinmeyen Yönleri, Promet Basım Yayım Sanayi ve Ticaret A.Ş, İstanbul, 1992.

İSMAİL, Sabahattin, 100 Soruda Kıbrıs Sorunu, Dilhan Ofset, Lefkoşe, 1992.

İSMAİL, Sabahattin, Kıbrıs Üzerine Bildiriler, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Yayınları, Lefkoşa, 1998.

MENDELSON, Mavrice, “Kıbrıs’ın Avrupa Birliğine Giriş Neden Hukuka Aykırı Olacaktır?”, Hukuki Mütaala, Londra, 2001.

ORAN, Baskın, “Self Determinasyon”, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.594.

ÖZKAN, Aygen, “11 Eylül’le Birlikte Kıbrıs’ta Değışenler ve Değışmeyenler”, Stratejik Analiz ve Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı:19, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, 2001, ss.25-32.

ÜLGER, İrfan Kaya; Ertan, Efeğil, “1974’den 2001’e Kıbrıs Sorunu”, Avrupa Birliği Kısacında Kıbrıs Meselesi, HD Yayıncılık Matbaacılık Tanıtım Ltd. Stil., Ankara, 2001, ss.1-9.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 369-371, ELAZIĞ-2005

SABAHATTİN KÜÇÜK; “ANTAKYALI MÜNİF DİVANI” (TENKİTLİ BASIM)

T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, 224 s.

İnsan, var olduğu andan itibaren güzel olan her şeye hayran olmuş ve bu güzellik karşısında duyduğu heyecanı anlatabilmenin çeşitli yollarını aramıştır. Güzel olanı sevmek ve bu güzellikleri ölümsüzleştirme gayreti “sanat”ı ve “sanatçı”yı doğurmuş, sanatçılar ise eserleri vasıtasıyla geçmiş ile gelecek arasında köprü kurarak kültürü nesilden nesle aktarmayı başarmışlardır.

İşte güzelliği anlatma isteğinden hasıl olan ve altı asır gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde varlığını devam ettiren Divan şiiri, köklü bir geçmişi olan ve varlığından gururla bahsedebileceğimiz önemli bir edebiyat sahasıdır. Duygularını anlatmanın en etkili yolu olarak şiiri tercih eden Divan şairleri, şiirlerini “Dîvân” adı verilen kitaplarda toplamışlardır. Ancak, divan sahibi olmasına rağmen, bazı şairlerimizin hem hayatlarının hem de edebî kişiliklerinin gizli kalması, onlarla ilgili sır perdelerinin henüz tam anlamıyla kaldırılamaması bizi, millî ve kültürel değerlerimizi yansıtan bu divanların bir kısmının yeterli ölçüde tanıtılmadığı gerçeği ile yüz yüze getirmektedir. Oysa bu tür eserlerin Türk kültür dünyasına kazandırılması hem edebiyat tarihimizdeki önemli boşlukların doldurulmasını sağlayacak hem de Türk kültürünün gelecek nesillere taşınması adına yapılan önemli bir hizmet olacaktır.

Tanıtım yazımıza konu olan “Antakyalı Münif Dîvânı”, zengin bir edebiyata ve kültüre sahip olan milletimizin millî değerlerini gün ışığına çıkarmak ve bunu nesillere taşımak adına yapılmış ciddi bir çalışmadır.

Sözü edilen eser, “Önsöz” dışında, a)“Münîf”, b)“Nüshaların Tavsifleri” ve “Metin Oluşturulurken İzlenen Yol”, c)“Metin Tenkidi” gibi bölümlerden oluşmuştur.

“Münîf” adlı ana başlık altında sırasıyla şairin “hayatı, kişiliği, edebî kişiliği, eserleri”(1-4) hakkında bilgiler verilmiştir. Hazırlayıcı, Münîf’in hayatını anlattığı bölümde yazma divanların baş kısmında yer alan hayatına dair bilgilerden faydalandığını ve bunu da kendine ait bir ifadeyle “Hâl Tercümesi” adı altında aktardığını söyler. Bu bölümde şairin asıl adı, nerede doğduğu, mahlası gibi konulardan bahsedilir.

Bir sanatçının yaşadığı dönemi, hayatını ve kişiliğini tanımak onun hem edebî kişiliğini hem de eserlerini iyi tanımak ve daha doğru yorumlamak demektir. Tanıtım yazımıza konu olan eserin hazırlayıcısı, şairin önce “kişiliği” nden daha sonra “edebî kişiliği” (4-10)’nden ayrı ayrı başlıklar altında bahsederek; birbirine karıştırılan bu gerçek kişilik ve edebî kişilik arasındaki farkları belirginleştirmiş, böylece bu konudaki kavram kargaşasına da son noktayı koymuştur. Şairin edebî kişiliği anlatılırken Dîvân şiirindeki önemli problemlerden biri olan mahlas konusu üzerinde dikkatle durmuştur. Münîf’in İstanbul’a gelmeden önce “Hezârî”, İstanbul’a geldikten sonra “Münîf” mahlasını kullandığına değinerek bu hususta ortaya çıkabilecek karışıklık da önlenmiştir. Hezârî mahlası ile söylediği şiirlerin rakamsal (16) değeri verilirken; bu mahlasla yazılan şiirlerinin teknik olarak zayıf olduğu değerlendirilmesi de yapılmıştır. “Hezârî” mahlası ile yazılan gazellerin yazma divanlar arasında sadece bir nüshada bulunduğu (Dîvân-ı Münîf, Süleymaniye Kütüphanesi, Husrev Paşa, 565)’na dikkat çekilmesi çalışmanın ne derece büyük bir hassasiyetle yürütüldüğüne güzel bir örnek oluşturur. Yine bu bölümde, Münîf üzerinde önemli etkileri olan ve onun sanatına yön veren şairler (Nabi gibi)’den, etkisinde kaldığı şiir üslûbu (Hikemi tarz)’ndan bahsedilmiştir. Böylece şairin sanatının çehresi kısmen de olsa ortaya konmuştur. Kasidelerindeki ve tahmislerindeki başarılarından söz edilirken gazellerinin pek de başarılı olmadığını dile getiren hazırlayıcı, son derece objektif bir değerlendirme yapmıştır.

“Münîf” bölümünün “eserler” alt başlığında 1) Dîvân , 2) Hadis-i Erbâ’in Tercümesi, 3) Mensur ve Manzum Zafer-nameler yer almaktadır.

“Dîvân” tanıtılırken (10-12) gazellerin, kasidelerin v.b. nazım biçimlerinin sayıları verilerek Münîf Dîvânı’nın kütüphanelerdeki yazma nüshaları otuz madde halinde sıralanmıştır.

Münîf’in “Hadis-i Erba’in Tercümesi” ve “Mensur ve Manzum Zafer-nameler (13)” i tanıtılırken bu eserlere hangi kütüphanelerde ulaşılabileceği hakkında detaylı bilgiler verilmiştir: Hadis-i Erba’in (Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 368/1) (Zafername-i Münîf=Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3655/3, y.26-35) (Zafername,Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 437/3, y. 30-36) (Zafername, Süleymaniye Kütüphanesi, Raşit Efendi, 992/7, y.274-279 gibi)

İkinci bölüm olarak değerlendirebileceğimiz “Karşılaştırılan Nüshaların Tasnifi” (14-18) bölümünde yedi alt başlık vardır. Bu yedi alt başlığın her birinde faydalanılan nüshaların tanıtımı yapılmıştır. Karşılaştırılan nüshaların hangi kütüphanelerde buldukları isimleri ve kısaltmalarıyla birlikte verilmiştir. Bu kısaltmalar daha sonra

tenkitli metin bölümünde, edisyon kritikli metin kurallarına harfiyen uyularak, dipnotlarda yer almıştır.

"Dîvân Metninin Kuruluşunda İzlenen Yol" adlı bir sayfa(19) lık bölümde ise divanın kuruluşu esnasında izlenen metotlara değinilerek adeta çalışmanın tümü özetlenmiştir. İstinsah tarihi en eski olan nüsha (M) ile içerisinde en fazla şiir bulunan nüsha (S1) dan bahsedilerek karşılaştırılan nüshaların özellikleri sıralanmıştır. Divan tertibinde S1 nüshasına bağlı kalındığına dikkat çekilir. Nüshalar arasındaki karşılaştırmalarda mısra içerisindeki farklar ile yanlışların gösterilme teknikleri anlatılır. Bunların ardından transkripsiyonlu metin tenkidi bölümüne geçilmiştir.

Metinler; kasideler(23-112), tarihler(113-135), tahmisler(136-158), gazeller(158-204), rübai ve kıtalar(205-211),lügazlar(212-213), matlalar(214-222), müfretler(223-224) şeklinde divandaki sıraları esas alınarak sıralanmıştır.

Dipnotlarda beytin birinci mısra "a", ikinci mısra "b" olarak gösterilmektedir. Farklı okuma hangi nüshada ise önce kelimenin metinde geçen şekli yanına da diğer nüshada okunan şekli, aralarına iki nokta konularak, verilmiş hemen yanına da farklılığın tespit edildiği nüshanın kısaltması yazılmıştır.

"Tarihler" başlığı altında verilen metinlerde de yine her bir tarih metni numaralandırılmaktadır. Tarihler beyitlerin sonuna parantez içinde daha koyu bir karakterle ve son beytin son mısrası eski harflerle yazılmıştır.

Eseri hazırlayanın, yazma metinleri en az hatayla edebiyat dünyamıza kazandırabilme gayreti, izlenen metotlarda gösterilen tutarlılık ve hassasiyette kendini açıkça hissettirmektedir. Hazırlayanın bu itinasının, metni okurken yanlışlara düşmeme ve kelime tespitlerinde isabet kaydetme çabasında da var olduğu kanaatindeyim. Oldukça titiz bir çalışma ile ortaya konulan bu eser tenkitli metin çalışmaları arasında verilebilecek güzel örneklerden biridir.

Divan edebiyatı sahasının önemli kaynaklarından biri olan bu bilimsel eseri edebiyat dünyamıza tanıtmamanın sorumluluğunu omuzlarımda hissederken böyle bir çalışmayı Eski Türk Edebiyatı sahasına kazandırdığı için Sayın Prof. Dr. Sabahattin Küçük'e teşekkürü bir borç bilirim.

H.Gamze DEMİREL

Fırat Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim

Dalı Araştırma Görevlisi

GDEMIREL@firat.edu.tr.